

كتاب

المسالك الممالك

عن ابن خردادبه

رحمه الله

طبع

في مدينة ليدن المحروسة

بمطبع بريل

سنة ١٣٠٩

1938
MAY 10 1938
LIBRARY

22938

بسم الله الرحمن الرحيم

اطال الله تعالى بقاءك يا ابن السادة الاخيار والائمة الابرار منار
الدين وخيرة الله من الخلق اجمعين وادام لك الله لك السعادة وكثر
لك الزيادة من جميع الخيرات ووفقك لسبيل الصالحات ^a وجعلك ممن
ارتضى افعاله وزين احواله فهيمت الذي سألت افهمك الله جميع
الخيرات واسعدك الى الممات وافلح في الدارين سهمك ووفر فيهما ⁵
قسمك من رسم ايضاح مسالك الارض وممالكها وصفتها وبعدها وقربها
وعامرها وغامرها والمسير بين ذلك منها من مفاوزها واقاصيها ورسوم
طرقها وطسوقها على ما رسمه المتقدمون منها فوجدت بطلميوس قد
ابان الحدود واوضح الحاجة في صفتها بلغة اعجمية فنقلتها عن لغته
باللغة الصكيحة لتقف عليها وقد رسمت رسم لك فوز ^b الخلف في ¹⁰
جميع مأمولك ومطالبك ما رجوت ان يكون محيطا بمطلوبك وآتيا على
ارادتك كالمشاهد لما نأى والخير بما قرب ومنعته كتابا (2) افتتحته بالحمد
لله ذي العزة المنبئة والنعمة السابغة الذي انشأ الخلق على ما اراد
وبيّن سبيل الخلف للعباد لم تشركه في خلقه الاراء المتوقمة ولا ظنون
الرؤيات تعالى الله عما يشركون وصلى الله على محمد نبيه وعلى الاخيار ¹⁵
من عترته وسلم كثيرا ::

هذا كتاب فيه صفة الارض وبنية الخلق عليها وقبلة

اهل كل بلد والممالك والمسالك الى نواحي الارض

تأليف ابي القاسم عبيد الله بن عبد الله

ابن خرداذبة مولى امير المؤمنين

5 قال ابو القاسم صفة الارض انها مدورة كندوير الكرة موضوعة في

جوف الفلك كالمحّة *a* في جوف البيضة والنسيم حول الارض وهو

جاذب لها من جميع جوانبها *b* الى الفلك وبنية الخلق على الارض ان

النسيم جاذب لما في ابدانهم من الخفة والارض جاذبة لما في ابدانهم

من الثقل لأن *c* الارض بمنزلة الحجر الذي يجتذب *d* للحديد، والارض

10 مقسومة بنصفين *e* بينهما خط الاستواء وهو من المشرق الى المغرب

وهذا طول *f* الارض وهو (3) اكبر خط في كرة الارض كما ان منطقة

البروج اكبر خط في الفلك وعرض الارض من القطب الجنوبي الذي

يدور حوله سهيل الى القطب الشمالي الذي يدور حوله بنات نعش،

فاستدارة الارض في موضع خط الاستواء ثلاثمائة وستون درجة والدرجة

15 خمسة وعشرون فرسخا والفرسخ اثنا عشر الف ذراع والذراع اربع *g*

وعشرون اصبعاً والاصبع ست حبات شعير مصفوفة بطون بعضها الى

بعض يكون ذلك تسعة آلاف فرسخ، وبين خط الاستواء * وبين

كل *h* واحد من القطبين تسعون درجة اصطرابية *i* واستدارتها عرضاً

مثل ذلك الا ان العجارة في الارض بعد خط الاستواء اربع وعشرون *k*

a) Ibn Rosteh Cod. Mus. Brit. f. 6 v., qui hoc loco usus est, non vero laudat auctorem, كالمخ. *b)* B نواحيها ut Ibn R. *c)* B الى. *d)* Sic quoque var. l. in B et Jâkût I, 14, 21. Textus B, ut Ibn al-Fakîh 4, 15, Mokaddasî 58, 14, يجذب. *e)* B et Ibn al-Fakîh نصفين. Deinde A بينهما. *f)* In B corruptum in كور ut mox وعرض in وجرى. Talia vitia manifesta in seqq. non notabo. *g)* A اربعة. *h)* B وكل. *i)* B om. *k)* B عشرين; A iterum اربعة.

درجة ثم الباقي قد غمره البحر الكبير، فدخن على الربع الشمالي
من الارض والربع الجنوبي خراب لشدة الحر فيه والنصف الذي تحتنا
لا ساكن فيه، وكل ربع من الشمالي والجنوبي سبعة اقليم
وذكر بطلميوس في كتابه ان مدن الارض على عهده كانت اربعة آلاف
ومائتي مدينة ٥

5

قبلة اهل كل بلد^b

فقبلة اهل ارمينية واذربيجان وبغداد^c وواسط^d (4) والكوفة والمدائن
والبصرة وحلوان والديلمور ونهاوند وهمدان^d واصبهان والري وطبرستان
وخراسان كلها وبلاد الخزر وقشمير الهند الى حائط الكعبة الذي فيه
بابها وهو من القطب الشمالي عن يساره الى وسط المشرق، واما¹⁰
التبت وبلاد الترك والصين والمنصورة فحلف وسط المشرق بثمانية^e
اجزاء لقرب قبلتهم^f من الحجر الاسود، واما قبلة اهل اليمن
فصلاتهم^g الى الركن اليماني ووجههم الى وجوه اهل ارمينية اذا
صلوا، * واما قبلة^h اهل المغرب واثريفة ومصر والشام والجزيرة فوسط
المغرب وصلاتهمⁱ الى الركن الشمالي ووجههم اذا صلوا الى وجوه اهل¹⁵
المنصورة اذا صلوا، فهذه قبيل القوم والنحو الذي يصلون اليه ٥

السَّوَادُ

ثم ابندى^k بذكر السواد ان كانت ملوك الفرس تسميه^l دل ايرانشهر
اي قلب العراق فالسواد اثنتا عشرة كورة كل كورة اثنان وطساسجه

a) B سبعة. Pro ومائتي A. ومايتا B. b) B ذكر القبلة في النواحي B. c) Codd. plerumque بغدادان. d) Codd. وهمدان. A h. l. واصفهان sed
infra ut rec. e) B بستة. f) Prima manus in A قبلتهم. Pro لقرب B. g) Prima manus in A فصلاتهم. B تعرف
B. h) A وقبلة. i) Prima manus in A وصلاتهم. B ووسط المغرب فصلاتهم. B. j) Prima manus in A يصلون اليه. k) B نددا. l) Var. l. in B يسمونه l. يسمونه Pro دل A. دل

سْتُون طُسُوجَا و ترجمه الاستنان احازة و ترجمه الطسُوج ناحية a،
 (5) كورة استنان شان قَيْرُوز وهي حُلوان خمسة طساسيج . طسُوج
 قَيْرُوز قُباز ، وطسُوج الجبيل ، وطسُوج تَامراً b ، وطسُوج اُرْبِل ، وطسُوج
 خازقين ۵

للجانِب الشرقى سقى c دجلة و تَامراً

5

كورة استنان شان هَمَز سبعة طساسيج طسُوج بَزَجَسابور d ، وطسُوج
 نهر بوق e ، وطسُوج كَلَوآدى ونهر بين ، وطسُوج جازر ، وطسُوج
 المدينة العتيقة ، وطسُوج رانان الاعلى ، وطسُوج رانان الاسفل ۵
 كورة استنان شان قُباز ثمانية f طساسيج طسُوج رُوشنقُباز g ، طسُوج
 10 مَهْرُون h ، طسُوج سَلْسَل i ، طسُوج جَلُولَا و جَلَلْنَا ، طسُوج الذيبين k ،
 طسُوج البندنيجين ، طسُوج بَرَاز الرُوز ، طسُوج الدسكرة والرستاقين ۵
 كورة استنان بايجان خسرو l خمسة طساسيج طسُوج النهروان
 الاعلى ، طسُوج النهروان الاوسط ، طسُوج النهروان الاسفل * اسكاف

a) In B additur و ترجمه الاستنان قرار او مستقر و طساسيج السواد و يقال ان ترجمه الاستنان قرار او مستقر و طساسيج السواد
 et hunc numerum habet quoque Jakúbî I, ۲.۱. Cf Mokaddasî ۱۳۳, 12 et Nöldeke *Gesch. der Araber und Per-
 ser* p. 16 ann. 2. Quomodo e 60 facti sint 48 docet Kodâma.
 b) B تأكدا c) من سقى B ; سقى A . d) بوركسـابور A . e) فوق B . f) ثمينيه A . g) A hic et infra روشنقُباز ,
 و سقياد et روسيقنا Kod. و سعماد B . h) A sub م vocalem kasra habere videtur . i) B et Kod. سَلْسَل , A sine voc. k) Sic A hic
 et infra. B h. l. الربيين , infra الربيين , Kod. bis الربيين , Jakúbî *Hist.* I, ۲.۲ لردمن vid. ann. i; Jákút III, ۲۲۷, 19 om. Barb. de
 Meyn. edidit الزابين . Hilâl aq-Çâbî apud Kremer, *Ueber das Ein-
 nahmebudget des Abbasiden-Reiches vom Jahre 306 H*, p. 65 ut rec.
 (Ms. Gotha f. 7, ubi voc. exstat). l) A بايجان خسرو B , ناراحان , خسرو Kod. ارنديين كرد . Cf. Nöldeke, l. l. p. 239, ubi tamen
 nomen non memoratur. Mokaddasî ۱۳۳, 15 النهروانات . Conject. edidi
 et بازي e .

بني جُنَيْدَ جَرْجَرِيَا ونحوها *a*، طُشُوجُ بَادَرِيَا *b*، طُشُوجُ بَاكْسَايَا ۵
(6) سقى دجلة والفرات

كورة استنان شان سابور وهي كَسَكْرُ اربعة طساسيج طُشُوجُ الرَّندَوْدِ *c*،
طُشُوجُ الثَّرْثُورِ *d*، طُشُوجُ الْأَسْتَانِ *e*، طُشُوجُ الْجَوَازِرِ ۵
كورة استنان شان بِيَهْمَن وهي كورة دجلة اربعة طساسيج طُشُوجُ 5
بِيَهْمَن أَرْدَشِيرِ *f*، وطُشُوجُ مَيْسَانَ وهي ملوى *g*، وطُشُوجُ دَسْتِ مَيْسَانَ
وهي الأبلدة قال غيلان بن سلمة التَّقْفِيُّ
ظَلَّتْ تَحِيدُ مِنَ الدَّجَاجِ وَصَوْنِهِ وَصَرِيْفِ بَابِ بِالْأَبْلَةِ يُغْلَفُ
وطُشُوجُ أَبَرْقَبَانَ، وخراج دجلة ثمانية *h* آلاف الف وخمس مائة
الف درهم ۵

10

سقى الفرات ودجيل من غربي دجلة

كورة استنان العالی *i* اربعة طساسيج طُشُوجُ فَيْرُوزِ سابور وهو الأنبار،
وطُشُوجُ مَسْكِنِ قَالَ ابْنِ الرَّقِيَّاتِ *k*
انَّ الرَّزِيَّةَ يَوْمَ مَسْكِنِ وَالْمُصِيبَةَ وَالْفَاجِيَةَ
وطُشُوجُ قَطْرَبَلِ، وطُشُوجُ بَادُورِيَا ۵

15

كورة استنان أَرْدَشِيرِ بَابَكَانَ خمسة طساسيج طُشُوجُ بِيَهْرَسِيرِ *l*،
طُشُوجُ الرَّومَقَانَ، طُشُوجُ كُوْدِي، (7) طُشُوجُ نَهْرِ دَرْقِيْطِ *m*، طُشُوجُ نَهْرِ
جَوْبَرِ *n* ۵

a) Additamentum interl. in A. *b*) A بادرايا. *c*) A الذندورد.
d) B البرنون، Kod. البزنون. *e*) B الاستناد، Kod. الاسار. *f*) A hic
et interdum infra اَرْدَشِيرِ. *g*) Voc. in A. Alibi nomen non invenio,
nisi forte cohaereat cum nomine incertae lectionis دجا apud Ta-
bari I, ۸۳۰, 14. *h*) A iterum ثمينيه. *i*) Sic quoque Kod.; B,
ut solent scribere، العال. *k*) Jâk. IV, ۵۳۰, 1. *l*) A h. l. نهر
شهرسير، B شهرسير. Cf. Nöldeke l. l. p. 16 ann. 3 (poëta corripuit
motri causa). *m*) Voc. *dhamma* hic et infra in A; Jâkût دَرْقِيْطِ
sed nihil praescribit. *n*) A h. l. ut rec., infra cum *dhamma*. B
utroque loco حوير.

كورة استنان به نيوماسغان *a* وهي الزوايى ثلاثة طساسيج طسوج
 الزاب الاعلى، طسوج الزاب الاوسط، طسوج الزاب الاسفل
 كورة استنان بهقبان الاعلى وهي ستة طساسيج طسوج بابل،
 طسوج خُطْرَنِيَّة، طسوج الفلوجة العليا، طسوج الفلوجة السفلى،
 ٥ طسوج النهريين، طسوج عين التمر

كورة استنان *b* بهقبان الاوسط اربعة طساسيج طسوج الجبة
 والبداة، طسوج سورا وبريسما، طسوج باروسما، طسوج نهر الملك،
 ويقال انهما طسوج واحد وان الطسوج الرابع السيبين والوقوف
 فنقل في الصياح

10 كورة استنان بهقبان الاسفل خمسة طساسيج طسوج فرات بادقلى،
 طسوج السيلاحين *d*، طسوج نستّر، طسوج رومستان *e*، طسوج
 هرمزجرد، * ويقال ان رومستان وهرمزجرد صياح متفرقة من
 طساسيج عدة *f*

تقدير السواد

للجانب الغربى سقى الفرات ودجيل

15

طسوج الأنبار (8) رسانيقه خمسة وبيادرة مائتان وخمسون بيدرا
 الخنطة الفاں وثلاثمائة *g* كّر، الشعير الف *h* واربع مائة كّر، الورق *مائة
 الف وخمسون *i* الف درم

طسوج قطربل رسانيقه عشرة بيادرة مائتان وعشرون بيدرا الخنطة
 20 الفاں كّر، الشعير الف كّر، الورق ثلاثمائة الف *l* درم

a) B (به sine) وبيوماستنان B Kod. روين ناسعار. *b*) B مادستان. *c*) A h. l. والرّفوف. *d*) B برماسيان 13, 13٣٣ Mokaddasî. *e*) B رورمستان. *f*) Additamentum ex B. *g*) Kod. اّحد. *h*) Kod. ستة الاف. *i*) Kod. اربعائة. *k*) B عشر الفا وثمان مائة. *l*) B om., sed Kod. ut rec. الف, sed Kod. ut rec.

- طسوج مَسْكِن رساتيقه ستّة ببيادره مائة * وخمسون بيدرا *a* الخنطة
 ثلاثة آلاف كَرّ، الشعير الفا *b* كَرّ، الورق * مائة الف وخمسون الفا *c* ٥
- طسوج بادوربَا رساتيقه اربعة عشر ببيادره اربع مائة وعشرون بيدرا
 الخنطة ثلاثة آلاف وخمس مائة كَرّ، الشعير الفا *b* كَرّ، الورق الفا *b*
- الف درم ٥
- طسوج بَهْرَسِير رساتيقه عشرة ببيادره مائتان واربعون بيدرا الخنطة
 الف وتسع *d* مائة كَرّ، الشعير الف وسبع مائة كَرّ، الورق مائة
 الف وخمسون الف *e* درم ٥
- طسوج الرومَقَان رساتيقه عشرة ببيادره (9) مائتان واربعون *f* بيدرا
 الخنطة ثلاثة آلاف وثلاثمائة كَرّ، الشعير ثلاثة آلاف وخمسون كَرّ، 10
 * الورق مائتا الف وخمسون الف درم *g* ٥
- طسوج كُوْتَى رساتيقه تسعة ببيادره مائتان وعشرة ببيادره *h* الخنطة
 ثلاثة آلاف كَرّ، الشعير الفا كَرّ، الورق مائة الف وخمسون
 الف درم ٥
- طسوج نَهْر دُرْقِيْط رساتيقه ثمانية *k* ببيادره مائة وخمسة وعشرون 15
 بيدرا الخنطة انفا كَرّ، الشعير الفا كَرّ، الورق مائتا الف درم ٥
- طسوج نَهْر جَوْبَر *m* رساتيقه عشرة ببيادره مائتان وسبعة وعشرون
 بيدرا الخنطة الف وسبع مائة كَرّ، الشعير ستّة الاف كَرّ، الورق مائة
 الف وخمسون الف درم ٥
- كورة *n* الزَوَابِي ثلاثة طساسيج رساتيقها اثنا عشر رستاقا *o* ببيادرها 20

a) B بيدر وخمسة ببيادر B. *b)* B et Kod. الف. *c)* B ثلاثمائة. الف; Kod. ut rec. *d)* B et Kod. وسبع. *e)* A om. الف; B وخمسة الاف. *f)* B وعشرون. *g)* Haec supplevi ex Kod. In B legitur الورق ثلاثة الف وخمسون كَرّ repetitio praecedentis loco numeri monetae. *h)* B وعشرون بيدرا. *i)* Kod. ثلاثمائة. *k)* B تسعة. *l)* B مائة وخمسون; Kod. ut rec. *m)* A حوير, B حوير. *n)* A طسوج. *o)* A om.

مئتان وأربعة وأربعون بيدرا *a* للحنطة ألف وأربع مائة كـ، الشعير
سبعة آلاف ومائتا كـ، الورق مائتا ألف وخمسون ألف درم ٥

طسوجى *b* بايل وخطرنية الرساتيف ستة عشر البيادر ثلثمائة
وثمانية وسبعون بيدرا *a* * للحنطة ثلاثة آلاف كـ، (10) الشعير خمسة آلاف
٥ كـ، الورق ثلثمائة ألف وخمسون ألفا ٥

طسوج القلوجة العليا رساتيفه خمسة عشر بيادره مئتان وأربعون
بيدرا للحنطة * خمس مائة *e* كـ، الشعير خمس مائة كـ، الورق
سبعون ألف درم ٥

١٥ طسوج القلوجة السفلى الرساتيف ستة البيادر اثنان *f* وسبعون
بيدرا للحنطة الفا *g* كـ، الشعير ثلاثة آلاف كـ، الورق مائتا ألف
وثمانون ألف درم ٥

طسوج النهريين الرساتيف ثلاثة البيادر * مائة واحد *h* وثمانون
بيدرا *a* للحنطة ثلثمائة كـ، الشعير أربع مائة كـ، الورق خمسة
وأربعون ألفا ٥

١٥ طسوج عين التمر الرساتيف ثلاثة البيادر أربعة عشر بيدرا *a* للحنطة
ثلثمائة كـ، الشعير أربع مائة كـ، الورق خمسة وأربعون ألفا ٥
طسوج الجبة والبداة الرساتيف ثمانية البيادر احد وسبعون
بيدرا *a* للحنطة ألف ومائتا كـ، الشعير ألف وستمائة كـ، الورق مائة
ألف وخمسون ألف درم ٥

٢٠ طسوج سورا وتريبيسم الرساتيف عشرة البيادر مئتان وخمسة
وستون بيدرا للحنطة سبع مائة كـ، (11) الشعير والارز الفان وأربع مائة
كـ، الورق مائة ألف درم ٥

a) A om. b) B طسوج. c) In B desiderantur haec. d) B
ألف درم. e) B مائة وخمسة. f) A انما. g) B ألف; Kod.
ut rec. h) B احد. i) B خمسون ألف درم.

- طُسُوجٌ بِأُرُوسَمَا *a* ونَهْرُ الْمَلِكِ الرَّسَاتِيْقِ عَشْرَةٌ * الْبِيَادِرُ سِتْمَائَةٌ *b*
 وَأَرْبَعَةٌ وَسِتُّونَ بِيَادِرًا لِّلْخِنْطَةِ أَلْفٍ وَخَمْسٍ مِّائَةٍ كَرًّا، الشَّعْبِيرُ أَرْبَعَةٌ أَلْفٌ
 وَخَمْسٌ مِّائَةٌ كَرًّا، الْوَرَقُ مِائَتَانِ أَلْفٍ وَخَمْسُونَ أَلْفًا *c*
 السِّبْيَيْنِ وَالْوُقُوفِ *d* ضِيَاعٌ جُمِعَتْ مِنْ عِدَّةٍ طَسَاسِيْجٍ وَصِيَّرَتْ ضَيْعَةً
 وَاحِدَةً فَهِيَ أَعْظَمُ قَدْرًا مِنْ طَسُوجِيْنَ وَتَقْدِيرُ الْعُشْرِ مِنْهَا مِنَ الْخِنْطَةِ *e*
 خَمْسٌ مِّائَةٌ كَرًّا، وَمِنْ الشَّعْبِيرِ خَمْسَةٌ أَلْفٌ وَخَمْسٌ مِّائَةٌ كَرًّا، وَمِنْ الْوَرَقِ
 مِائَةٌ *e* وَخَمْسُونَ أَلْفًا *f*
 طُسُوجٌ فُرَاتٌ بِأَدَقْلَى *f* رَسَاتِيْقُهُ * سِتْنَةٌ عَشْرٌ *g* بِيَادِرُهُ مِائَتَانِ وَاحِدٌ
 وَسَبْعُونَ بِيَادِرًا *h* لِّلْخِنْطَةِ أَلْفًا كَرًّا، الشَّعْبِيرُ وَالْأَرَزُّ الْفَانُ وَخَمْسٌ مِّائَةٌ
 10 كَرًّا، الْوَرَقُ تِسْعٌ مِائَةٌ أَلْفٌ دَرَمٌ *h*
 طُسُوجٌ السِّيَاحِيْنَ وَفِيهِ الْخَوْرَتْفُ وَطَيَّبَنَابَانُ بِيَادِرُهُ أَرْبَعَةٌ وَثَلَاثُونَ
 بِيَادِرًا *h* لِّلْخِنْطَةِ أَلْفٌ كَرًّا، الشَّعْبِيرُ أَلْفٌ وَسَبْعٌ مِائَةٌ كَرًّا، الْوَرَقُ مِائَةٌ
 أَلْفٌ *h* وَأَرْبَعُونَ أَلْفًا *i*
 طُسُوجِيٌّ *k* رُوذْمَسْنَانٌ وَهُرْمَزَجَرْدٌ لِّلْخِنْطَةِ خَمْسٌ مِائَةٌ كَرًّا، الشَّعْبِيرُ
 15 خَمْسٌ مِائَةٌ (12) كَرًّا، الْوَرَقُ عَشْرَةٌ أَلْفٌ دَرَمٌ *h*
 طُسُوجٌ نِسْتَرُ الرَّسَاتِيْقِ سَبْعَةٌ بِيَادِرُهُ مِائَةٌ وَثَلَاثَةٌ وَسَبْعُونَ *l* بِيَادِرًا *h*
 لِّلْخِنْطَةِ أَلْفٌ وَمِائَتَانِ وَخَمْسُونَ كَرًّا، الشَّعْبِيرُ وَالْأَرَزُّ أَلْفًا كَرًّا، الْوَرَقُ
 ثَلَاثُمِائَةٌ أَلْفٌ دَرَمٌ *h*
 أَيْغَارٌ يَّقْطِيْنَ مِنْ عِدَّةٍ طَسَاسِيْجٍ تَقْدِيرُهُ مِنْ *h* الْوَرَقِ مِائَتَانِ أَلْفٌ
 20 * وَأَرْبَعَةٌ أَلْفٌ *m* دَرَمٌ وَثَمَانٌ مِائَةٌ وَأَرْبَعُونَ دَرَمًا بِحَقِّ *n* بَيْتِ الْمَالِ *h*
 سَقَى دَجَلَةَ وَالْفَرَاتَ

a) A باروسنا. *b*) A وستمايه، B ستمايه ut solet scribere
 بِيَادِرُهُ pro البيادر. *c*) B الف درهم. *d*) Kod. hanc regionem ap-
 pellat والبس الأعلى والأسفل. *e*) B مائتان; Kod. ut rec. *f*) A
 بأدقلى. *g*) B عشرة. *h*) A om. *i*) B et Kod. وخمسمائة. *k*) B
 طسوج. *l*) B وستون. *m*) B om. *n*) وبحق.

كسورة كَسَكْر وفيها نهر الصلّة وبرقة *a* والرّيان كان يرتفع فيها من
خارجها وسائر ابواب مالها *b* سبعون الف الف درهم *c* تقديرها من
الحنطة ثلثة آلاف *d* كَرّ، ومن الشعير والارزّ عشرون الف كَرّ، ومن
الورق مائتا الف *e* درهم

للجانِب الشرقي

5

طسوج بُزرجَسَابور *f* رساتيقه تسعة بيادره مائتان وثلثة *g* وستون
بيدرا للحنطة الفان وخمس مائة كَرّ، الشعير الفان ومائتا كَرّ، الورق
ثلثمائة الف درهم

طسوج الراذانيّين *h* رساتيقه ستّة عشر (18) بيادره ثلثمائة واثنان وستون
10 بيدرا للحنطة اربعة آلاف وثمان مائة كَرّ، الشعير * اربعة آلاف *k*
وذهبان مائة كَرّ، الورق مائة الف وعشرون الفا

طسوج نهر بُوق للحنطة مائتا كَرّ، الشعير الف كَرّ، الورق مائة
الف درهم

طسوج كَلَوَانِي *l* ونهر بين الرساتيق ثلثة البيادر اربعة وثلثون
15 بيدرا *m* للحنطة الف وستمائة كَرّ، الشعير الف وخمس مائة كَرّ،
الورق ثلثمائة الف وثلثون الف درهم *m*

طسوجي *n* جازر والمدينة العتيقة الرساتيق سبعة البيادر مائة
وستة عشر بيدرا للحنطة الف كَرّ، الشعير الف وخمس مائة *o* كَرّ،
الورق مائة *p* الف واربعون *q* الفا

a) Cf. Jâkût sub حوز et in v. b) B ins. من السورق et mox
habet للحنطة ومن omisso تقديرها. c) Kod. dicit reditum antiqui-
tus fuisse 90,000 drachmas. Non autem dubito lectionem سبعون
esse vetus vitium pro تسعة. Vid. porro ad versionem. d) Kod.
ومن الورق. e) Kod. add. وسبعون الف B haec inde a
non habet. f) A نررخسابور B نرركسابور. g) B om. h) B
الراذاني. i) B تسعة. k) B الف. l) A كلوانى. m) A om.
n) B طسوج. o) B واربعائة (non وسبعائة ut in edit.); Kod. ut
rec. p) B et Kod. مائتا. q) B وخمسون.

- طسوج روستنقباد *a* الحنطة الف كـ، الشعير والدخن الف واربعة
 مائة كـ، الورق مائة الف وسبعون الفا *b* ٥
- طسوجي مهروز وسلسل الحنطة الفا كـ، الشعير الفان *c* وخمس
 مائة كـ، الورق مائتا *d* الف وخمسون الفا ٥
- طسوجي جلولاً وجللتنا الرساتيف خمسة البيادر ستة وسبعون *e* ٥
 بيدرا الحنطة الف كـ، (14) الشعير الف كـ، الورق مائة الف درم *f* ٥
- طسوج الديقين الرساتيف اربعة البيادر مائتان وثلثون بيدرا *f*
 الحنطة سبع مائة كـ، الشعير الف وثلثمائة كـ، الورق اربعون الفا ٥
- طسوج الدسكرة والرسناقين الرساتيف سبعة البيادر اربعة واربعون
 بيدرا *f* الحنطة الفا *g* كـ، اشعير الفا *h* كـ، الورق سبعون الفا ٥ 10
- طسوج بزاز الروز الرساتيف سبعة *i* البيادر ستة وثمانون *k* بيدرا *f*
 الحنطة ثلاثة آلاف كـ، الشعير * خمسة آلاف وخمس مائة *l* كـ، الورق
 مائة الف وعشرون الفا ٥
- طسوج البندنيجين الرساتيف خمسة البيادر اربعة وخمسون
 بيدرا *f* الحنطة سنمائة كـ، الشعير خمس مائة كـ، الورق مائة 1٥
 الف درم ٥
- طساسيج النهروانات الرساتيف احد وعشرون البيادر ثلثمائة
 وثمانون بيدرا *f* طسوج النهروان الاعلى من الحنطة الفان وسبع مائة
 كـ، ومن *f* الشعير الف وثمان مائة كـ، ومن *f* الورق ثلثمائة الف
 وخمسون الفا ٥

20

a) A روستنقباد. Haec regio et sequens in B desiderantur. Quod hic habet in praec. درم الف وخمسون الف non videtur esse var. lect., sed ad descriptionem regionum مهروز وسلسل pertinere.
b) Kod. الفا واربعون وست مائتا الف. *c)* Kod. الف. *d)* Kod. مائة. *e)* B وستون. A om. بيدرا. *f)* A om. *g)* B الف; Kod. ستة. *h)* B الف; Kod. الف واربعة مائة. *i)* B ستة. *k)* B الف وثمان مائة. *l)* B الفا; Kod. ut rec.

(15) طَسُوجُ النَّهْرَوَانِ الْاَوْسَطِ مِنَ الْخِنْطَةِ اَلْفِ كَرًّا، وَمِنَ الشَّعْبِيرِ

خَمْسَ مِائَةِ كَرًّا، وَمِنَ الْوَرَقِ مِائَةَ اَلْفِ دِرْهَمًا

طَسُوجُ النَّهْرَوَانِ الْاَسْفَلِ مِنَ الْخِنْطَةِ اَلْفِ كَرًّا، وَمِنَ الشَّعْبِيرِ اَلْفِ

وَمِائَتَا كَرًّا، وَمِنَ اَلْاُورَقِ مِائَةَ اَلْفِ وَخَمْسُونَ الْفَا

طَسُوجُ بَادْرَايَا b وَبَاكْسَايَا الرِّسَاتِيْفِ سَبْعَةَ الْبِيَادِرِ مِائَتَانِ وَسَبْعَةَ بِيَادِرِ

لِخِنْطَةِ اَرْبَعَةِ اَلْفِ وَسَبْعَ مِائَةِ كَرًّا، الشَّعْبِيرِ خَمْسَةَ اَلْفِ كَرًّا، الْوَرَقِ

ثَلَاثِمِائَةَ اَلْفِ وَثَلَاثُونَ الْفَا

كُوْرَةُ اسْتِنَانِ شَاذِ فَيْرُوْزِ وِجِي حُلُوْانِ وَظِيْفَةُ حُلُوْانِ مَعَ الْجَابَارِقَةِ c

وَالاَكْرَادِ * مِنْ الْوَرَقِ d اَلْفِ اَلْفِ وَثَمَانِ مِائَةَ اَلْفِ

مِبْلَغِ جَبَايَةِ السَّوَادِ

10

فَلَمَّا مِبْلَغِ جَبَايَةِ السَّوَادِ فِي الْقَدِيْمِ فَانَّهُ جُمِي لِقَبَاذِ الْمَلِكِ * اِبْنِ

فَيْرُوْزِ d مِائَةَ اَلْفِ اَلْفِ وَخَمْسِيْنَ اَلْفِ اَلْفِ * دِرْهَمِ مِثَاْقِيْلِ e، وَامْر

عَمْرُ بِنِ الْخَطَّابِ بِمَسْحِ f السَّوَادِ وَطُوْلُهُ مِنَ الْعُلْتِ وَحَرْبِي g اِلَى عَبَّادَانَ

وَهُوَ h مِائَةَ وَخَمْسَةَ وَعِشْرُونَ فَرَسَخًا وَعَرْضُهُ مِنْ عَقْبَةِ حُلُوْانِ اِلَى الْعُدَيْبِ

وَهُوَ i ثَمَانُونَ فَرَسَخًا مِبْلَغِ جَبَايَتِهِ (16) سِتَّةَ وَثَلَاثِيْنَ اَلْفِ اَلْفِ جَرِيْبِ

فَوْضِعِ عَلَى كُلِّ جَرِيْبِ لِيَخِنْطَةِ اَرْبَعَةَ دِرَاهِمًا وَعَلَى جَرِيْبِ الشَّعْبِيرِ دِرْهِيْمِيْنَ

وَعَلَى جَرِيْبِ النَّخْلِ ثَمَانِيَةَ دِرَاهِمًا وَعَلَى جَرِيْبِ الْكُرْمِ سِتَّةَ دِرَاهِمًا وَعَلَى

جَرِيْبِ الرُّطَابِ سِتَّةَ دِرَاهِمًا وَخُتِمَ عَلَى خَمْسَ مِائَةِ اَلْفِ اِنْسَانَ لِلجَزِيَةِ

عَلَى الطَّبَقَاتِ فَجُمِي عَمْرُ بِنِ الْخَطَّابِ السَّوَادِ مِائَةَ اَلْفِ اَلْفِ وَثَمَانِيَةَ k

وَعِشْرِيْنَ اَلْفِ اَلْفِ دِرْهَمًا وَجَبَاهُ عَمْرُ بِنِ عَبْدِ الْعَزِيْزِ مِائَةَ اَلْفِ اَلْفِ

وَاَرْبَعَةَ وَعِشْرِيْنَ اَلْفِ اَلْفِ دِرْهَمًا وَجَبَاهُ لِخَاتْمِاجِ بِنِ يُوْسُفِ ثَمَانِيَةَ

a) A et B om. b) A iterum بادرايا. c) B الكماناركة. d) A om.

e) B منتقال. Ibn Rosteh f. 122 r. post مائة الف الف habet خمس

و، وحرى A. ان يمسخ B f. مائة الف وخمسون الف منتقال

B non habet. h) B وذلك. i) B وذلك خمسة و، sed cf. Jâkût III,

1vo, 3. k) B om. Deinde A وعشرون.

عشر الف الف درهم ليس فيها مائة الف الف وذلك لعسفه وخرقه
وظلمه واسلفهم الف الف درهم فحصل له ستة عشر الف الف درهم
ومنع اهل السواد من ذبح البقر لتكثر الحرائق والزراعة فقال الشاعر
في ذلك

5 شَكُونَا اَلَيْهِ خَرَابَ السَّوَادِ a فَحَرَّمَ جَهْلًا b لِحُومِ الْبَقْرِ
وكان أُجْتَنِيَ لِكِسْرَى اَبْرُويز خَرَاجَ مَمْلَكَتِهِ فِي سَنَةِ ثَمَانِ عَشْرَةَ مِنْ مَلِكِهِ
* اربع مائة الف الف مثقال وعشرين الف الف مثقال (17) يكون
وزن سبعة ستمائة الف الف d ثم بلغت جباية مملكته بعد ذلك
ستمائة الف الف مثقال ٥

10 ملوك الارض في اول الزمان ومملكتهم

كان اَفْرِيدُون e قسم الارض بين بنيه الثلاثة فملك سَلَم f وهو شَرَم
على المغرب فملوك الروم والسُّعْد g من ولده وملك طُوش وهو طُوج
على المشرق فملوك التُّرْك والصين من ولده وملك اِيْرَان وهو اِيْرَج
على اِيْرَانِشَهْر وهو العِراق فالاكسرة ملوك العِراق من ولده قال شاء-رَم

a) B العراق. b) A علمنا et in marg. ورورى فحرم عنا اى علينا. B et Jâkût III, 1v8, 21 ut rec. c) A et B اربعة, sed in marg. A semiexesum. Cf. Kremer, *Kulturgesch.* I, 257 ann. 3.
d) Idem habet Tabarî I, 1.42, 5, cf. Nöldeke l. l. p. 355. B qui haec alio loco habet (ed. p. 41 sq.): يكون ذلك بوزن الدرهم سبع: Haec computatio, in qua legendum est وتسعين الف الف وتسعين وتسعين, itaque 175,000,000, nititur lectione $120,000,000 \times \frac{10}{7}$.
e) B (qui haec alio loco habet, ed. p. 42 seq.) h. l. فَرِيدُون.
f) Addidi voc.; male Fl. ad Jâkût I, 428, 5 jubet scribere سَلَم, nisus falsa lectione versus apud Jâk. A habet deinde شَرَم. Infra in versu A شَلَم, sed B ut Tabarî I, 229, 10, 230, 3, 5, Mas'ûdi II, 116, Berûnî 1.2, Jâk. l. l., Ibn Badrûn p. 11, omnes ut rec.
g) B ut solet الصعد.

وَقَسَمْنَا مُلْكَنَا فِي دَهْرِنَا قَسَمَةَ اللَّحْمِ عَلَى ظَهْرِ الْوَضْمِ
فَجَعَلْنَا الشَّامَ وَالرُّومَ أَلَى مَغْرِبِ الشَّمْسِ أَلَى الْغَطْرِيفِ سَلَمَ
وَلِطُوجِ جَعْدَلِ التُّرْكِ لَسَهُ وَبِلَادِ الصِّينِ *a* يَحْوِيهَا أَبْنُ عَمَّ *b*
وَلَايِرَانَ جَعَلْنَا *c* عَنُوءَ فَارِسِ الْمَلِكِ *d* وَفُرْنَا بِالنِّعَمِ

القباب ملوك الارض

5

ملك العراق الذي تسميه العامة كِسْرَى وهو شاهان شاه *e*، ملك
الروم الذي تسميه العامة قَيْصَرَ هو باسيل *f*، ملوك الترك (18)
والتبت والخزر كلهم خاقان خلا ملك الخزر *g* فانهم يسمونهم جبغويه *h*،
ملك الصين بَغْبُورِي فهو لاء ولد افريزون، ملك الهند الاكبر بلهرا *k*
10 اى ملك الملوك، ومن ملوك الهند جابة وملك الطافن *l* وملك
الخزر *m* وغابة *n* ورهمى *o* وملك قامرون، ملك الزابج الفنجاب *p*،

a) ببلاد التترك Mas., Berûnî, Jâk. et Ibn Badr. ببلاد الشرق B
Nowairî (Ms. Leid. 2 d f. 27 v.) ut rec. *b*) Mas. et Jâk. بزرغ.
c) Ber. العراق. *d*) Ber. فاز بالملك. *e*) شاهان شاه B. *f*) وهو B
جبيغويه Cf. Tabarî II, 16, 17, 16. الخواصج B، الخزرلخ A. باسيلى
جبيغويه B h. l. جبيغويه infra cod. p. 38 جبيغويه h) A h. l. جبيغويه
infra جبيغويه; Tabarî II, 12. 9, 9 (cf. ann. k), 19. 4, III, 85, 18 et alibi
receptum est جبيغويه et hinc apud Jakûbî Hist. II, 479; IA IV,
431 جبيغويه VI, 19, 2 جبيغويه cum var. l. جبيغويه et جبيغويه
جَبْغُويَه 4. Sojûti Lobb al-Lobâb 4. خنزغويه. Aghânî XIV, 34 l. ult.
(cf. Suppl.). Male in حنوته corruptum apud Berûnî 1. 1, 2. Taifûri
Cod. Mus. Brit. f. 13 r. هرون بن جبيغويه. *i*) ب يغبور. Idem
vitium Aghânî III, 49. *k*) بلهوا B. *l*) الطافن B. *m*) الخزر A، infra
الخزر B h. l. s. p., infra. *n*) Sic A hic et infra; B h. l. عانه،
infra عابه. Cf. Edrisî I, 173. *o*) A hic et infra رهمى (h. l. رهمى).
Quoque Edrisî sic legit. Deinde A ملك sine و. *p*) A القماخت B،
الفنجت Edrisî الفنجب Mas'ûdî I, 394 (cf. Edr. p. 88 الفنجت
الفنجت Mas'ûdî I, 340). Vid. ad versionem.

- ملك النوبة كابيل *a*، ملك الحبشة المناجاشي، ملك جزائر البحر
الشرقي المهراج، ملك الصقالب *b* قناز *c* ٥
الملوك الذين سماهم * اردشير شاهين *d*
بُزرك كوشان شاه *e*، كيلان شاه *f*، بون اردشيران شاه *g* يعنى
الموصل، ميسان شاه *h*، بزرك ارمنيان شاه *i*، آذرباكان شاه *k*، ٥
سجستان شاه *l*، مروشاه، گرمان شاه، بدشواركشاه *m*، يمان شاه *n*،
تازيان شاه *o*، كاذش شاه *p*، برجان شاه *q*، اموكان شاه *r*، سايبان
شاه *s*، مشكردان شاه *t* (بخراسان)، اللان شاه (موقان *u*)، براشكان
شاه *v* (بآذربيجان)، قفص شاه (بكرمان)، مكران شاه (بالسند)،
١٠ توران شاه *w* (بالترك)، هندوان شاه *x*، كابلان شاه *y*، شيربان

a) B s. p. *b*) B الصقالب. *c*) A قناز، B قباد; Ber-
rûnî ١.٢, 1 قباد، pro quo ad vers. p. 399 propositum est quod edidi
i. e. *Knaz*, *Knaez* («a derivatum from the Teutonic *cuninga*»).
Idem suadet Kern. *d*) B شاهها شاه. *e*) B كوسان شاه. *f*) B
شاه i. e. جيلان. *g*) B يويداررسمان شاه; cf. Tabarî I, ٨٢,
12, Nöldeke p. 20. Addidi voc. وهى B يعنى A. *h*) B ميسون شاه وهى ميسان. Videtur legen-
dum اميار شاه B، ارمنيان شاه A. *i*) A اميار شاه B، ميسون شاه A. cf. Jâkût IV, ٧٩, 1. *k*) B انرياد ان شاه. *l*) B سكستان شاه. *m*) Cf. Nöldeke, Gesch.
des Artachschr in Beitr. z. Kunde d. ig. Sprachen IV, p. 47 ann.
2 Petaschwargar. A بدشواركشاه، B بدسوارحواشاه. *n*) B سمدار
بارمان شاه B. An forte سمدان Jâkût in v.? *o*) B بارمان شاه. *p*) B
كارس شاه. *q*) B فرحان شاه. *r*) B امركانشاه. *s*) B
سايبان شاه. *t*) B مسكردان شاه. Quod in paronthesi sequitur A
inter lineas scriptum habet, B in textu. *u*) Non certum est utrum
hic an post كاذش شاه ponendum sit. B non habet. *v*) B براسكان
شاه sine gloss. *w*) B موردان شاه. *x*) B add. بالهند. *y*) B add.
بكابل.

شاه *a* (بأذربيجان)، رَجحان شاه *b* (من الهند)، قَيْقَان شاه *c*
 (بالسند)، بلاشجان شاه *d*، دَاوَرَان شاه (بلاد *e* الداور)، تَخْشَبَان
 شاه *f*، قَشْمِيرَان شاه، بَكْرَدَان شاه *g*، كَذَابْت شاه *h*، فهذه
 أسماء الملوك

خبر المشرق

5

ثم *i* نبداً بالمشرق وهو رُبْع المملكة ونبدأ بذكر خراسان وكانت
 تحت يدي *k* اصبهذه بأدوسبان *l* واربعة مرابطة الى كَلْ مرزبان رُبْع
 خراسان (19) فرجع الى مرزبان مرو الشاهجان واعمالها وربع الى مرزبان
 بلخ وطخارستان وربع الى مرزبان هَرَاة وِبُوشَنُج *m* وبانغيش وساجستان
 10 قَالَ ابْن مَفْرَغ

وَيَوْمَ هَرَاةَ أَسْمَعَكَ الْمُنَادِي زَهَبْتَ تَيَّاسِرًا وَدَعَا يَمِينَا
 وَرُبْعَ إِلَى مَرْزَبَانَ مَا وَرَاءَ النَّهْرِ

الطريق *n* من مدينة السلام الى اقصى *o* خراسان

من بغداد الى النهروان اربعة فراسخ، ثم الى دير بازما *p* اربعة
 15 فراسخ، ثم الى الدسكرة ثمانية فراسخ، ثم الى جلولان *q* سبعة فراسخ
 قَالَ الشَّاعِر

a) B شِيرَان شاه. *b*) B sine gloss. (A c. voc. et ح).
c) B جنعبان شاه. *d*) B بلاسجان شاه. *e*) B بيلاد. *f*) B دكسان
 قال ابو القاسم ابن *B* *h*) كذاب شاه. *i*) B. *g*) Voc. in B. شاه.
 et mox وكان تحت يد *B* *k*) خبر المشرق addidi. Titulum خردانبه
 Mox B. وِبُوشَنُك 1. وِبُوشَنُط *B* *m*) نادوسنان *B* *l*) sine و. اربعة
 و. *n*) ذكر الطريق *B* *o*) بلاد. *p*) Sic A, B et
 Mokadd. ١٣٥ *e*; Kod. s. p. Edrisî II, 159. Cum noto Bârimma
 componi nequit. Ibn Rosteh f. 188 r. habet تيرمه. Codd. Tab.
 II, ٩.٣, 16, ٩.٦, 4 eodem modo inter se discrepant: tres habent
 تيرما, sed optimus cod. Peterm. بيزما. *q*) B حلوان.

يَوْمَ جَلُولَاءَ وَيَوْمَ رُسْتَمٍ وَيَوْمَ زَحْفِ الْمَلِكِ *a* الْمَقْدَمِ
 ثَمَّ إِلَى خَانَقِينَ سَبْعَةَ فَرَسَخٍ، ثَمَّ إِلَى قَصْرِ شِيرِينَ سِتَّةَ *b* فَرَسَخٍ،
 قَالَ حَمَّادٌ عَاجِزَةً

جَعَلَ اللَّهُ سِدْرَتِي قَصْرَ شِيرِينَ فِدَاءً لِنَاخَلَتِي حُلُوانَ
 فَمِنْ أَرَاكِ شَهْرُزُورٍ سَارَ مِنْ قَصْرِ شِيرِينَ إِلَى دِيرُكَرَانَ *d* فَرَسَخِينَ، وَمِنْ ⁵
 دِيرُكَرَانَ إِلَى شَهْرُزُورٍ ثَمَانِيَةَ عَشَرَ فَرَسَخًا وَمَدِينَتَهَا نَيْمِ أَرْزَاهِ *e* أَيْ
 نِصْفِ الطَّرِيقِ مِنَ الْمَدَائِنِ إِلَى بَيْتِ نَارِ *f* الشَّيْزِ، وَمِنْ قَصْرِ شِيرِينَ
 إِلَى حُلُوانَ خَمْسَةَ فَرَسَخٍ، ثَمَّ عَقَبَةَ حُلُوانَ وَمِنْ حُلُوانَ إِلَى مَادْرُوسْتَانَ *g*
 (20) أَرْبَعَةَ فَرَسَخٍ، ثَمَّ إِلَى مَرْجِ الْقَلْعَةِ سِتَّةَ فَرَسَخٍ، ثَمَّ إِلَى قَصْرِ يَزِيدِ
 أَرْبَعَةَ فَرَسَخٍ، ثَمَّ إِلَى الزُّبَيْدِيَّةِ سِتَّةَ فَرَسَخٍ، ثَمَّ إِلَى خَشْكَارِيشِ *h* ¹⁰
 ثَلَاثَةَ فَرَسَخٍ، ثَمَّ إِلَى قَصْرِ عَمْرٍوِ أَرْبَعَةَ فَرَسَخٍ، ثَمَّ إِلَى قَرْمِيسِينَ *k*
 ثَلَاثَةَ فَرَسَخٍ وَشِبْدَازِ أَقَلِّ مِنْ فَرَسَخِينَ مِنْهَا يَسْرَةً وَأَنْتَ تَرِيدُ طَرِيقَ
 خِرَاسَانَ، ثَمَّ إِلَى الدُّكَّانِ تِسْعَةَ *l* فَرَسَخٍ، فَمِنْ أَرَاكِ نَهَاوَنْدِ وَأَصْبَهَانَ
 أَخَذَ مِنَ الدُّكَّانِ عَلَى الْيَمِينِ إِلَى مَادْرَانَ ثَمَّ إِلَى نَهَاوَنْدِ وَهِيَ أَحَدَى
 كَوْرِ الْجَبَلِ ٥

15

a) Tabarî ed. Kosegarten III, v. الكوفة. *b*) Sec. B et Ibn Rosteh; A et Kod. سبعة. Kod. vero dicit distantiam Bagdad-Holwân esse 41 Par. *c*) *Aghânî* XIII, ٩٤. *d*) دِيرُكَرَانَ; Ibn Rosteh في 8, ٣٤. *e*) Cf. Mis'ar ibn Mohalhil apud Jâkût III, 8, ٣٤. *f*) النار. *g*) مَادْرُوسْتَانَ, ماروسنان, B مَادْرُوسْبَانَ A. *h*) حَسْكَارِيشِ. *i*) A et Kod. عَمْرٍو; B ut rec. Vid. Mokadd. ١٣٥, 8 et ٤.١, 5. *k*) B قَرْمِيسِينَ i. e. قَرْمِيسِينَ. *l*) B et Kod. سبعة, Ibn Rosteh ستّة, sed lectio constat eo quod Kod. inter قَرْمِيسِينَ et هَمْدَانَ distantiam dat 31 Par.

وكور للجل ماسبذان *a* ومهرجانقذتي وماه الكوشة وهي الدينور وماه
 البصرة وهي نهاوند وهمذان وقم، وخراج الدينور ثلثة آلاف الف
 وثمان مائة الف درهم *b*، وكانت الفرس قسطت على للجل وأذربيجان
 والسرّ وهمذان والماهين وطبرستان وديباوند *c* وماسبذان ومهرجانقذتي
 ٥ وحلوان وقومس ثلثين *d* الف الف درهم ٥

وكور اصبهان *e* ثمانون فرسخا في ثمانين فرسخا وهي سبعة عشر
 رستاقا في كل رستاق *f* ثلثمائة وخمس وستون قرية قديمة سوى
 المحدثّة وخراجها سبعة آلاف الف درهم وهي واسعة الارض كثيرة
 العمارات *g* طيبة الهواء *h*

ذكر رساتيف اصبهان

10

رستاق مارين *i* وفيه قلعة بناها طهمورت فيها بيت نار، رستاق
 كروان، رستاق بخرخوار *k*، رستاق اوان *l*، رستاق انار *m*، (21)
 رستاق الايران *n*، رستاق الباذ *o*، رستاق قهستان *p*، رستاق
 القمذان، رستاق برآن، رستاق الروذ، رستاق رويدشت *q* وفيه
 15 يغيب زرنرود ويخرج بكرمان وبينهما تسعون فرسخا، رستاق

a) A hic et mox ماسبذان (B ماسندان. Habet haec alio loco, ed. Par. p. 42). *b*) Additamentum in B كورة اصبهان وانما افردت

c) B (qui haec bis habet, ed. p. 36 et 42) وقومس ونهاوند وقومس (الكرج 1).
d) B semel ثلثمائة. *e*) B ins. وهي. *f*) B ins. منها. *g*) B العمارات. *h*) Ad-
 ditamentum in B ان رساتيف اصبهان عشرون سوى رستاق قم فانها كانت من اصبهان
i) A مارس. Vid. ad Ibn al-Fakîh ٢٦٣ *c*.
k) A درجوان. *l*) Ibn Rosteh, الران, codd. Ibn al-Fakîh اروان (re-
 cepi ibi ارزان conjectura). *m*) A انار. Secutus sum Ibn R.; Jâkût
 I, ٢٩٤, 11 انار. *n*) Sic. Apud alios non invenio nomen. Forte
 legendum السراز (Ibn R., Abû No'aim; Jâkût رازان), sed Jakûbî ol
 ann. *e* habet السبران. *o*) Cf. Jâkût in v. Lectio ultimae litterae
 incerta est, forte est ن, forte ف s. *p*) A قهستان. *q*) A

رويدست.

ارَند *a*، رستاق آرِسَنان، رستاق سَرَد قاسان، رستاق جَرَم
 قاسان، رستاق قَم، رستاق ساوة، رستاق تَيْمَرَة الصغرى، رستاق
 تَيْمَرَة الكبرى، رستاق قايق *b*، رستاق جابلق، رستاق برق
 الروذ، رستاق ورائقان *c*، رستاق فَرِيدِين، رستاق وَرَة *d*، وخبثى
 الفضل بن مروان انه قبل *e* اصبهان وقَم بستة عشر الف الف درهم ⁵
 بالكفاية على انه لا مؤونة على السلطان وكان كَيْقَاوُس ملك جُوَرَز
 عليها ٥

ومن الدَّكَّان الى قصر اللصوص سبعة فراسخ، ثم الى خُندان *f*
 سبعة فراسخ، ثم عَقَبَة هَمْدان الى قرية العَسَل *g* ثلثة فراسخ،
 ثم الى *h* همدان خمسة فراسخ ٥

10

من همدان الى قزوین

ومن همدان على رستاق الحَرَقان *i* الى قزوین اربعون فرسخا ٥
 ومن همدان الى دَرَنَوَا *k* خمسة فراسخ، ثم الى بُوَرزَنجَرِد *l* خمسة
 فراسخ، ثم الى زَرَة *m* اربعة فراسخ، ثم الى صَرَّة *n* اربعة فراسخ،

a) Alibi non invenio. Forte l. بُرزاوند Ibn al-Fakîh ٢٩٣, 6.
b) A قادق, Abû No'aim II f. 57 v. فايق, Ibn Khallie. n. 382
 p. ٧١ (vers. Slane II, 101). فائق. *c*) Habet quoque Jâkût l. 11.
d) Alibi non invenio. *e*) A قبل. Vid. ad vers. *f*) Kod. اسدابان
 quod a latere hujus stationis jacet (Ibn R. Hoc jam conjectura
 statuit Sprenger, *Routen* p. 11). B habet primum ante الدكان :

ثم الى حَمَداد ستة فراسخ. ثم خندان سبعة فراسخ.
g) Ibn R. ده انكبين. *h*) In B signum verbi omissi, quod vero
 in marg. vix legi potest. Videtur esse حومة. Sic annotaveram, sed
 quia supra همدان عَقَبَة in B non exstat, forte h. l. supplere vo-

luit عَقَبَة. *i*) Voc. sec. Jâkût; A الحَرَقان. *k*) A ديورا, B درنزا,
 Ibn R. درنزا, Kod. درنزا, Edrisî II, 165. انرنو. Vera lectio est
 incerta; cf. Tomaschek *Zur hist. Topographie von Persien* I, 13.

l) A بُوَرزَنجَرِد forte ex بُوَرزَنجَرِد. *m*) Sic A aut «زره» B ارزه, Kod. دره, Ibn
 R. دره, Edrisî sec. Sprenger *Routen*, p. 12. زره. In mappa Kiepert *Zerre*.
n) Sic A et Ibn R.; B et Edr. طرزه, Kod. طرزه; cf. Tomaschek p. 14.

ثم الى الأَسَاوِرَةِ اربعة فراسخ، ثم الى بُوسْتَه وروذَه *a* ثلثة فراسخ، ثم الى داودابان اربعة فراسخ، ثم الى سُونَقِيْن *b* ثلثة فراسخ، ثم الى دَرُوذَه اربعة فراسخ، (22) ثم الى ساوَة خمسة فراسخ، ثم الى مُشْكُوِيَه *d* تسعة فراسخ، ثم الى قُسْطَانَذَه ثمانية *e* فراسخ، ثم الى ⁵ الرِّي سبعة فراسخ، فذلك مائة وسبعة وستون فرسخا، قال ابو العتّاعية

لِيُصْلِحَ الرِّيَ وَأَقْطَارَهَا وَيَهْطِرَ الْخَيْرَ بِهَا مِنْ يَدِهِ
وخرّاج الرّي عشرة آلاف الف درهم ٥٢٢

ومن الرّي الى قَزْوَبِن ذات اليسار سبعة وعشرون فرسخا، ومن قَزْوَبِن الى اَبَهَر اثنا عشر فرسخا، ومن اَبَهَر الى زَنَجان خمسة عشر فرسخا *g*

ومن الرّي الى مَقْضَل اَبَاذ *h* اربعة فراسخ، ثم الى كاسب *i* ستة فراسخ، ثم الى اَفْرِيذِيْن *k* ثمانية فراسخ، ثم الى الخَوَار ستة فراسخ، ثم الى قَصْر المِلْح سبعة فراسخ، ثم الى رَأْس الكَلْب

a) (وروده A quoque) نُوسَه وروذَه B. Apud Ist., Ibn H. et Mokadd. *b*) بوسنه male recepi سوسنين Edr. سوس Kod. سوسرئسي B. *c*) سوبقين Ibn R. (et سونقين) cf. Tomaschek Mokadd. ٤٠. ult. *d*) Voc. *e*) B et Edr. non habent; Kod. دورد Ibn R. *f*) B haec habet alio loco, ed. p. 42. *g*) Locum laudat Abulf. ٤١٩. *h*) B مفصل اناذ, Kod. فصلاباد, Edr. معقل اباد. *i*) B كاست; Kod. semel كاسب, semel كاست, Ibn R. اليبسب. Hi stationem ponunt inter الخوار et افريزدين et sic Edr. (II, 175) et Istakhrī ٣٥, qui vero eam nuncupant كهده s. كهنده. *k*) Lectionem confirmant Ibn R. (افريزون), Kod. (افريدين), Merâcid et codd. Istakhrī L et B. Edidi ibi افريدين sec. textum editum Jâkûti et Edr.; B habet فرخدين.

سبعة فراسخ، ثم الى سمنان ثمانية فراسخ، ثم الى آخريين *a*
 تسعة فراسخ، ثم الى قومس ثمانية فراسخ، فمن البري * اليها ثلثة
 وستون *b* فرساخا
 ثم الى الحدادة سبعة *c* فراسخ، ثم الى بدش *d* سبعة فراسخ،
 ثم الى ميمده اثنا عشر فرساخا، ثم الى هفتكنند *f* سبعة ⁵
 فراسخ، ثم الى آسدايان سبعة فراسخ، ثم الى بهمن ايان ستة
 فراسخ، ثم الى النوق *g* ستة فراسخ، ثم الى خسروجرّد ستة
 فراسخ، ثم الى حسيين ايان ستة *h* فراسخ، ثم الى سنكرد *i*
 خمسة فراسخ، (23) ثم الى بيسكنند *k* خمسة فراسخ، ثم الى
 نيسابور خمسة فراسخ، ونيسابور قهندز، فمن بغداد الى نيسابور ¹⁰

a) اجوين 176 p. Edr., اخريين Ibn R., احريين Kod., حزين B.
 Est idem locus quem Jākūt I, 59, 14 appellat آخر. Cf. Tomashek
 I, p. 81 Akhori-Ahuān. *b*) الى قومس سبعون B sed Edrisi
 quoque 189 M = 63 Par. *c*) A تسعة. B الحدارة, Ibn R. الخوارة pro
 الحدادة. *d*) A perspicue نديش, cf Jākūt IV, 77, 10. B
 نديش. Ibn R., Ist., Ibn H. et Mokadd. ut rec. coll. Jākūt I, 53,
 16. Kod. habet كرمين et دوس. *e*) B ميميل, Kod. مناجد, Edr.
 ميمى. Loco hujus stationis Ibn R., Ist. et Mokadd. habent مورجان (المورجان)
 quod Edr. male inserit. Sive idem est locus, sive vicinus. *f*) A
 هنبكيند; B همكند, Edr. هشكيد, Kod. قهندر; Ibn R., Ist. et
 Mokadd. هقدر (هقدر). Pro سبعة Ibn R. ثمانية. *g*) B et Kod.
 اربعة, Edr. انبوق 6, 305. *h*) Kod. et Edrisi اربعة, Ibn R. خمسة;
 B om. stationem. *i*) A سنكرد; B سنكرد, Kod. سنكرد, Ibn R. سنكرد,
 Mokadd. نهننايان. Edrisi نهننايان. Mokadd. non habet. An
 Senggird? *k*) A بيسكنند, B ايسكنند, Kod. بسكنند, Ibn R.
 بهش كند, Edr. بهش كند, Mokadd. 5, 305 ut rec.; Edr. بهش كند et بهشكيند

ثلثمائة وخمسة فراسخ *a*، ولها من المدن زام وبأخسرز *b* وجوئين
وبييقف ٥

ثم إلى بغييس *c* أربعة فراسخ، ثم إلى الكمر *d* ستة فراسخ،
ثم إلى المنقب *e* من طوس خمسة فراسخ، ثم إلى النوقان خمسة
٥ فراسخ، ثم إلى مزدوران *f* ستة فراسخ، ثم إلى ابكينة *g* ثمانية
فراسخ، ثم إلى سرخس ستة فراسخ، فذلك ثلثمائة وخمسة
واریعون فرسخا ٥

ثم إلى قصر النجار *h* ثلاثة فراسخ، ثم إلى أشترمغال *i* خمسة
فراسخ، ثم إلى تلسنانه *k* ستة فراسخ، ثم إلى الدندانقان ستة
10 فراسخ، ثم إلى ينجورد *l* خمسة فراسخ، ثم إلى مرو الشاهجان
خمسة فراسخ، فذلك ثلثمائة وخمسة *m* وسبعون فرسخا ٥

a) Revera sunt 309 Paras. Kodâma dicit distantiam Rey-Nisâbûr
esse 140 Par., nempe a خسروجرد ad أبان حسین habet 4 Par. Cf.

Sprenger p. 14. *b*) B وبأجور. *c*) A perspicue بغييس; B الغبیس،
Kod. s. p., Edr. II, 186 بغييش، Mokadd. ٣٥٢، 8، Ibn R.
المبعث أربعة pro *d*) B لوزا et male قعيسين s. قعيسين (forte e بغييس).
٥ ستة. *e*) A المنقب. Apud Kod. المعب quod Sprenger legit
male. Cf. Tabarî III, ٣٧، 15. Est in pago سناباد. Ibn R. vero habet

Noster urbi طاببران dat nomen Tûs, quod
vero potius urbi نوقان competit, ut habent Mokadd. et Ist. ٢٥٧
seq. Djordjânî in tabulis الطوس قصبه الطوس. *f*) Kod. مروان
مزدوران; v. Mokadd. ٣٥١، 9 et Jakûbî ٥١، 4 ubi مزدوران (l. العقبه)
B مزدوران. *g*) B ابكينة، Kod. اركسه؛ Mokadd. اوکينه. *h*) Sic
quoque Kod.; B s. p. *i*) A استرمغال، B اسر جمال، Jakûbî et
Kod. اسر معاد. Vid. Mokadd. ٣٤٨، 3. *k*) A تلسنانه؛ B بلستانه،
Kod. تلسنانه ut Jakûbî، Mokaddasî تلسنانه (cod. C بلستانه)،
Tabarî II, ١٤٣، 3. Lectioni Mokaddasî A plus auctoritatis
tribuit, quapropter in ann. *c* ad Tab. verba «ubi بلسانه reponen-
dum est» deleantur. *l*) A ينجورد، B نيرجورد، Kod. مموجورد. Vulgo
جنوجرد et كنوگرد (Jakût in v.); Mokadd. جروجرد. Eadem scripturae
diversitas est in جنابذ، كنبابذ، ينابذ. *m*) B واحد.

ولمرو فهندز قال الشاعر *a*
 أَدَارَتْ مَرَوَ رَأْسَ أَبِي السَّرَايَا وَأَبَقَتْ عِبْرَةً لِّلْعَابِرِينَ
 ومن مرو طريقان أحدهما الى الشاش وبلاد الترك والآخر الى بلخ
 وطخارستان،

5 (24) فأما طريق الشاش والترك

فن مرو الى كُشْمَاهِينَ خمسة فراسخ، ثم الى السديواب *b* ستة
 فراسخ، ثم الى المَنَصَف ستة فراسخ، ثم الى الأَحْسَاء ثمانية
 فراسخ، ثم الى بئر عثمان *c* ثلاثة فراسخ، ثم الى آمل ثمانية *d*
 فراسخ، فن مرو الى آمل ستة وثلاثون فرسخًا
 10 ومن آمل الى شَطِّ نهر بلخ فرسخ، ويعبر الى قَبْرِهِ فرسخ، ثم
 الى حصن أم *f* جَعْفَر مفازة ستة فراسخ، ومنها الى بِيكَنْد ستة
 فراسخ، ثم الى *باب حَائِط *g* بخارا فرسخان *h*، ثم الى ماسْتِينَ *i*
 فرسخ ونصف، ثم الى بُاخَارَا فرسخ ونصف، فن آمل الى بخارا
 تسعة عشر فرسخًا

ولبخارا فهندز ولها من المدن كَرْمِينِيَّة وطَوَاوَيْسُ وبِمَجْكَتْ ووردانة 15
 وبِيكَنْد * مدينة النجار *k* وِفْرِير *l*
 ومن بخارا الى شَرْع *m* أربعة فراسخ، ثم الى طَوَاوَيْس ثلاثة

a) Vid. Tabarî III, ٩٧ ult. seq. *b*) Sic A et B perspicue. Kod. الديوان et sic Jâkût in v. et Ibn al-Fakîh ٣٢٥, 9. Pro ستة B سبعة. *c*) Kod. نهر عثمان. B بئر عمر. *d*) B ستة. *e*) A افرين, B قرين. Kod. قرية علي. cf. Jâkût III, ٨٧, 10. *f*) B om. *g*) B رباط sic. *h*) In A hic repotuntur verba ومنها الى بيكند ستة فرسخ. فراسخ. *i*) A s. p., B ماسس, Kod. باسره. Vid. Jâkût IV, ٣٩٣, 22. *k*) A, qui hoc habet post شَرْع: مدينة النجار. B s. p. Cf. Ibn al-Fakîh ٣٢٥, 12. Ibn Serapion Cod. Mus. Brit. f. 45 r. in descriptione Djaihûni بيمر بقرب مدينة النجار, *Sarh al-Oyûn* p. 1., l. 8 a f. بيكند — مدينة النجار. *l*) A وافرير, B وقرين. *m*) A et B s. p. (B سَرْع). Edr. II, 194 ut rec. Kod. corrupte سوع. Istakhrî

فِرَاسِخْ، ثَمَّ إِلَى كُوكَشِيْبِيْعِنِ *a* سَنَّةِ فِرَاسِخْ وَمَا يَلِي الْجَنُوبِ مِنْ هَذَا
 الْمَوْضِعِ جِبَالِ الصِّينِ، وَمِنْ *b* كُوكَشِيْبِيْعِنِ إِلَى كَرْمِيْنِيَّةِ أَرْبَعَةَ فِرَاسِخْ،
 ثَمَّ إِلَى الدَّبُوسِيَّةِ خَمْسَةَ فِرَاسِخْ، ثَمَّ إِلَى أَرْبِنَاجِنِ *c* خَمْسَةَ فِرَاسِخْ *d*،
 ثَمَّ إِلَى زَرْمَانَ *e* خَمْسَةَ فِرَاسِخْ، ثَمَّ إِلَى قَصْرِ عُلْقَمَةَ خَمْسَةَ فِرَاسِخْ،
 ٥ ثَمَّ إِلَى سَمَرْقَنْدِ فِرَاسِخَانَ، (25) فَمِنْ بَخَارَا إِلَيْهَا تِسْعَةُ *f* وَثَلَاثُونَ
 فِرَاسِخًا ۞

قَالَ أَبُو النَّقِيِّ *g* الْعَبَّاسُ بْنُ طَرْخَانَ

سَمَرْقَنْدِ كَنْدِ مَنَدِ بَزِيْنَتِ كَيْ أَفْكَندِ

أَزْ شَاشِ نَهْ *h* بَهِيْ هَمِيْ شَهْ نَهْ جَهِيْ

10 وَنَسَمَرْقَنْدِ قَهَنْدِزِ وَلِهَا مِنْ الْمَدَنِ الدَّبُوسِيَّةِ وَأَرْبِنَاجِنِ وَكُشَانِيَّةِ وَاشْتِيْخِنِ
 وَكَيْسِ *k* وَنَسْفِ *l* وَخُجَنْدَةَ ۞

وَمِنْ سَمَرْقَنْدِ إِلَى بَارَكْتِ *m* أَرْبَعَةَ فِرَاسِخْ، ثَمَّ إِلَى خُشُوْفَعِنِ *n* مَفَازَةَ

أَرْبَعَةَ فِرَاسِخْ *o*، ثَمَّ إِلَى بُورُنْمَدِ *p* خَمْسَةَ فِرَاسِخْ، ثَمَّ إِلَى زَامِيْنِ

جَرُغٌ. Vid. Jákút III, ٢٧١, 18. Deinde A habet مدينة النجارجار, vid. ann. *n*; B ins. ولها قهندز quod post بخارا non habet.

a) Sic A distincte hic et infra; B كول نسعي, Kod. كول, Edr. و. Forte idem est كشفغن apud Mokadd. ٢٩٨, 1. b) A sine كود.

c) A h. l. اربنج, B ut rec. s. p. d) A om. e) B زرمان; A in textu زمان sed subscriptum est زمان. f) Sic correxi, licet A, Kod., Edr. omnes habeant سبعة; B haec bis dat et habet utramque lectionem. Cf. quoque Ibn al-Fakih ٣٢٥ i. Kodâma autem inter الطواويس habet 3 et inter اربنجان et زمان 6 Par. g) A الممعي.

h) A ارشاش نه. i) Sic pro هميشه ut acute observavit Houtsma. Pro نه A نه. k) A om. وكس. Contra واشتيخن desideratur apud Ibn al-Fakih et B qui habet كس وفي اربنجان (supra omisso دماركب B, نباكت A) وفي تخشب. l) B addit (واربندجان).

m) A دماركب B, نباكت A; Ist. interdum, Mokaddasî semper اباركت; Edr. II, 204 ut rec. n) A خشو نقمن B, جسر دعى, Kod. جسر دعى et دسر دعى. Vid. Jákút in v. et Abulf. ٤٨٥. o) In A sequitur ثَمَّ إِلَى

ارتموربه B, انوربد A, varia lectio ad praec. p) A انوربد B, ارتموربه s. فورمه, Kod. فورمه. Scribitur quoque فورنمد.

أربعة فراسخ مفاضة، وزامين مفرق طريقين الى الشاش والترک
والى فرغانة ٥
فطريف الشاش من زامين الى خاوص سبعة فراسخ مفاضة، ثم الى
شط *a* نهر الشاش جسر *b* تسعة فراسخ، ويعبر الى بناكت *c* منها
الى نهر ترك *d* اربعة فراسخ، ثم يعبر نهر ترك الى شطوركت *e* فالى 5
بنونكت *f* ثلثة فراسخ، ثم الى الشاش فرسخان، فن سمرقند
الى الشاش اثنان واربعون فرسخا ٥
ومن الشاش الى معدن الفضة *g* سبعة فراسخ وهى ايلاق
وبلانكنك *h*، ثم الى باب الحديد *k* ميلان، ثم الى كبال *l*
فرسخان ثم الى عركرد *m* ستة فراسخ، ثم الى اسبيجاب مفاضة 10
اربعة فراسخ، فن الشاش اليها ثلثة عشر فرسخا ٥

a) B سهـر. *b*) Forte corruptum e nomine proprio. Abulfeda
٤٨٥, 7 locum ex Ibn Kh. sic dat: ومن خاوص ايضا الى خوسكت
في مفاضة سبعة فراسخ وخوسكت على شط نهر الشاش. Sec. Abulf.
٤٨٧ legendum videtur خرشكت (vid. Index ad Bibl. Geogr.). Num-
merum quoque habuisse videtur Ibn al-Fakih, qui (٣٢٧, 9)
habet distantiam inter Zâmin et Schâsch 25 Par. *c*) A نباركب.
d) Voc. in A, cf. Istakhrî ٣٤٤ ult.; B سوك; Edr. برك et sic Ibn
Ijâs (cod. Leid. 741 p. 203; cod. 818 p. 209 s. p.). *e*) Scribitur
quoque اشتوركت et استوركت, شتوركت, ستوركت. In B itinerarium
maneam et turbatum est. *f*) A بنونكب, B دومكت, Kod. موركب.
Lectio incerta est; locus in itin. Ist. ٣٤٤, 6 زالنبيكت eadem distantia
a Binkat jacet, sed diversus esse videtur. *g*) Istakhrî كهسيم s.
كوه سيم. Ibn al-Fakih ٣٢٧, 10 fodinam appellat الغناجهير. *h*) A
بالانك; apud ceteros non exstat. Forte cohaeret cum بالان
Istakhrîi. *i*) I. e. من الشاش. *k*) In planitie القلاص, vid. Ibn
Haukal ٣٨٤, 10. De hac porta loquitur Abulfeda ٢٩١, 5 ubi laudat
Ibn Khord. *l*) Sic A; B كل. Forte leg. كدك = كتاك (Istakhrî
٣٣٠. *h*). *m*) A عركرد, B عركوك. Apud Istakhrî et Mokadd. recepi
عركرد (vid. Ist. ٣٣٧ *b* ubi adde L, O, F. s. p., Mokadd. ٢٤٢ *c*), sed
propter voc. in nostris codd. haec lectio dubia fit. Edr. II, 211
عمن كرك, Kod. عركره.

ثم الى شاراب *a* (26) اربعة فراسخ، ثم الى بدوخكت *b* خمسة فراسخ، ثم الى تمناج *c* اربعة فراسخ، ثم الى ابارجاج *d* اربعة فراسخ، ثم الى منزل *e* على النهر ستة فراسخ، وبارجاج *f* حوله الف عين تجرى الى المشرق تسمى بركوب *g* الى الماء المقلوب صيده 5 تدارج سود، ثم يعبر الى جويكت *h* خمسة فراسخ، ثم الى طراز *i* ثلثة فراسخ، فمن اسبيجاب اليها ستة وعشرون فرسخا *k* ثم الى كويكت *l* سبعة فراسخ، ومنها *m* الى موضع ملك كيماك مسيرة ثمانين يوما يحمل فيه الطعام ثم من طراز الى نوشجان *n* السفلى ثلثة فراسخ، ثم الى كصرى 10 باس *o* فرسخان وهي جرمية *تشتو بها *p* الخرنجية وبقرها مشنتى الخلاجية *q*، ثم الى كول شوب *r* اربعة فراسخ، ثم الى جل شوب *s* اربعة فراسخ، ثم الى كولان *t* قرية غناء اربعة فراسخ، ثم

a) B et sic Mokadd. ٣٤١ ult., Kod. سلوان. *b)* B بدوخكت B, Istakhrī بـ. وروجكت Kod. Apud Mokadd. l. l. male edidi بـ. وروجكت. *c)* A تمناج, B s. p., Kod. تمياج; Mokadd. تمياج. *d)* Pro hac lectione faciunt quoque codd. Ibn al-Fakīh ٣٢٧ *p*; recepi ibi ut apud Mokadd. ٣٤٢, 1 نارجاج sec. Jākūt in v., ubi tamen lectio non praescribitur. B نارجاج et نارجاج. *e)* B مرلى s. مركى. *f)* B جبل ويقال نل. *g)* B بركوت; vid. alias lectiones codd. apud Ibn al-Fakīh l. l. ann. s. A habet meddam, ceteras voc. addidi ex Ibn al-Fakīh. *h)* A حويكت, B حونكت, Kod. حودركف et حودركف.

i) B اطران. *k)* Revera sunt 31 Par. *l)* B كواكب, Kod. كرنكت. *m)* B ومن اسبيجاب, sed Kod. ut rec. *n)* A نوشجان. Vid. ad Ibn al-Fakīh ٣٢٨, 7. *o)* A s. p., B كصرى راس, Kod. semel ut rec., semel s. p. et semel كصرى راس, Edr. II, 217 كصرى ياس l. كصرى ياسين. *p)* B يعمونها. *q)* A الخلاجية, Edr. الخلاجية, ceteri non habent. *r)* B كول شوب, Kod. كول شوب et كمول سرب, Edr. كمول شوب. *s)* B حل شوب, Edr. جبل شوب, Kod. non habet. *t)* A طولان, B كولان. Vid. Mokadd. ٣٤٣, 4 et Jākūt in v.

الى بركى *a* قرية عظيمة اربعة فراسخ، * ثم الى أسيرة اربعة فراسخ *b*، ثم الى نوزكت *c* قرية عظيمة ثمانية فراسخ، ثم الى خرجوان *d* قرية عظيمة اربعة فراسخ، ثم الى جول *e* اربعة فراسخ، ثم الى سارغ *f* قرية عظيمة سبعة *g* فراسخ، ثم الى مدينة خاتان التركشى *h* اربعة فراسخ، * ثم الى نواكت اربعة فراسخ *i*، ثم الى كبال *k* ثلثة فراسخ، ثم الى نوشاجان الاعلى وهو حد الصين (27) مسيرة خمسة عشر يوما للقوافل في المرعى فاما لبريد الترك مسيرة ثلثة أيام ۵

الطريق من زامين الى فرغانة

من زامين الى ساباط *m* فرسخان، ثم الى أسروشنة سبعة *n* فراسخ 10 منها فرسخان في سهل وخمسة فراسخ في استقبال ماء جارٍ من ناحية المدينة، فن سمرقند الى اسروشنة ستة وعشرون فرسخا ۵ ومن ساباط الى غلوك *o* ستة فراسخ، ثم الى خاجندة اربعة

a) A et Kod. دركى B، ادركى Edr. برك et hinc dicit appellari quem noster نهر ترك appellat. Mokadd. ٢٦٣، 4 et ٢٧٥، 12 Etiam nunc Merke vocatur. Pro غناء B عظيمة ميركى. *b*) A haec om.; B habet اسيره Kod. اسره، Edr. اشيره. *c*) A s. p., نوزكت B، نوزكت Kod. نوزكت Edr. بوركت. Conject. scripsi coll. nomine ذوزكات. *d*) B احوجحران Kod. حوكران; Edr. non habet. *e*) A, B et Kod. s. p. (B c. voc.); Edr. جرك. *f*) A et Kod. سارغ، B منازح، Edr. سارغ. *g*) A اربعة، Edr. 21 M., Kod. تسعة. *h*) B et Kod. التركشى; cf. Tabari II, ١٢٣، 8 الترفشى. *i*) A haec ponit post stat. seq. Pro نواكت A، نواكت B، بونكت; Kod., Edr. et Tab. II, ١٥٣ ult. ut rec. Forte idem locus est quem Mokadd. ٢٦٤، 1 نويكت appellat.

k) A et Kod. s. p.; B كناد، Edr. كباب. Apud Mokadd. l. 1. 2 edidi كناد، sed cod. B semel كناد. Pro ثمانية B ثلثة، Edr. 36 M (= 12 Par.), Kod. distantiam om. *l*) B فرسخا. *m*) B h. l. ut Ibn al-Fakih ٣٢٨، 3. *n*) B malo تسعة. Hic habet اسروشنة. *o*) A علوا، B. s. p., Kod. علوا انداو، Ibn al-Fakih ٣٢٨، 4 غلوك. In mappa Kiepert Gulak Andaz.

فِرَاسِخٌ^١ ثم انى صامغار^a خمسة فراسخ، ثم الى خاجستان^b
 اربعة فراسخ، ثم الى ترمقان^c سبعة فراسخ، ثم الى مدينة باب
 ثلثة فراسخ، ثم الى فرغانة اربعة فراسخ، فمن سمرقند الى فرغانة
 ثلثة وخمسون فرسخا، * وكان انوشروان بناها^d ونقل اليها من كل
 ٥ بيت قوماً وسمّاها اَزَهْرَخَانَه اى من كل بيت وُخَاَجَنْدَه من فرغانة
 ثم الى مدينة قَبَا^f عشرة فراسخ، ثم الى مدينة اوش^g عشرة
 فراسخ، ثم الى اوزكند^h مدينة خورتكينⁱ سبعة فراسخ، ثم الى
 العقبة مسيرة يوم، ثم الى اطباش^k مسيرة يوم، ثم الى نوشجان^l
 الاعلى مسيرة سنة ايام لا قرى فيها، واطباش هذه مدينة^m على
 10 عقبة مرتفعة بين التبت وفرغانة، ونوشجان الاعلى والتبت
 وسط المشرق ٥

(28) ومن نوشجان الاعلى الى مدينة خاقان التوغغرⁿ مسيرة ثلثة

a) A صامغان perspicue; B (in marg.) صابِر (ut Kod. s. p.); Mokadd. ٣٤١, 5. صامغر. Nunc Sangar. b) B حاحان, Kod. hic حاحمان, alio loco حاحسمان, Mokadd. جاجستان. c) A نرمان, B ut rec., Kod. يرمقان et s. p. (cf. ad Mokadd. l. l. e). d) B من كل اهل بيت واحدا. e) Ibn al-Fak. وفرغانة بناها انوشروان. f) A فبا. A et Edr. II, 205 haec collocant ante انوشروان. Cf. quoque Ibn al-Fakih apud Ják. III, ٨٧١, 20. g) A و س. ut quoque Kod. h) A اوركند, B نوركند, Kod. سوركيد (يوزكند pro اوزكند?). i) A et B حورتكين, sed infra A ut rec; Kod. حورتكين et s. p. k) Codd. et Edr. I, 489 اطاس hic et mox; Kod. اطباس, Mokadd. ٣٤٢, 2. طباس s. p. In tabula Djordjánî (Clima VI) invenimus ات باشى ut quoque a Sinensibus datur nomen. l) B البعوعر, B, المغرب, A مبنية. m) B برسخان, mox ابرسخان, Alibi semper recepi تَغْرَغْر; vid. ad vers. Kod. مدينة بخرخان ملك المعر, Deinde habet مسيرة سنة ايام, ut Mokadd. ٣٤١, 3, in alio capite vero habet المعر (العز) et distantiam 45 dierum.

اشهر في قرى كبار وخصب واهلها اترك فيهم *a* مجوس يعبدون *b*
النار وفيهم زنادقة والملك في مدينة عظيمة لها اثنا عشر بابا من
حديد واهلها زنادقة وعن يسارها كيماك وامامها الصين على ثلاثمائة
فرسخ، وملك التوغر خيمة من ذهب على اعلى قصره *c* تسع مائة
رجل ثرى من خمسة فراسخ، فلما ملك كيماك *d* ففى خيام يتبع ^٥
الكلاء *e* بين طراز وبين موضعه مسيرة احد وثمانين يوما في مفاوز *f*
وبلدان الاتراك التوغر وبلد هم اوسع بلاد الترك حدهم الصين والتبت
والخزرلخ *g*، والكيماك، والغز، والجفر *h*، والبجاناك، والتركش *i*،
واذكش *k*، وخفشاخ *l*، وخرخيز *m* * ودها مسك *n*، والخزرلخ،
والخلج *o* وفي من هذا *p* للجانب من النهر، فلما مدينة فاراب فان ¹⁰
فيها مسلكة للمسلمين ومسلكة للاتراك الخزرلخية، وجميع مدائن
الترك ست عشرة *q* مدينة ^٥

a) B hic et mox منم. *b*) B تُجَلِّ. Jákút IV, ٨٣٣, 19, qui
hunc locum laudat intermedio Ibn al-Fakih, ut rec. *c*) A ins.
ان يدخلها مائة. Ják. زهاء مائة رجل يجلسون فيها B تسع
ان يدخلها مائة. Ják. تسع مائة على I وعلى 14 pro تسع
انسان. Apud. Ják. I, ٨٤٠, 14 pro تسع مائة. *d*) In marg. B
كمبيك بتقديم الميم et supra sic in textu habuit. *e*) A
الكلام. *f*) B مفاوز. *g*) B الخزرلخ et mox الخزرلخ;
cf. ad hunc locum Ibn al-Fakih ٣٢٩, 3 sqq., Jakúbí v١ et Jákút
I, ٨٣١, 1 sq. *h*) A والجفر، B والجفر، Jákút ut rec. (Ibn al-Fakih
non habet), Edr. I, 498 الجفر، Mas I, 288 الجفرية. Probabiliter l.
الجفر = ججر (Jákút II, ٩٥, III, ٤٤٩, Kazw. II, ٣٩١). *i*) Addidi
voc. coll. Edr. II, 351 ann. الحقيقة على الاتراك. *k*) B وأركش.
Apud Ibn al-Fakih male recepi اركش. Cf. Edr. II, 344, 345, 348,
351, 417 (I, 498 اركش). *l*) B وخفاس; Ibn al-Fakih خفجناخ.
m) A وخوخيز، B ووحوب. *n*) B ودهر مسك. Forte latet nomen
proprium. *o*) A om. والخلج. B habet والخلج ut semper Edr. De
hac tribu, non de Kharlokh valet quod sequitur. Neque الخزرلخ
hic omitti potest cum B, nam supra pertinet ad praecedens حدهم.
p) A هذه; B من هذا جانب النهر. *q*) A ستة عشر.

الطريق من مرو الشاهجان الى طخارستان
من مرو الى قازة *a* سبعة فراسخ، ثم الى مهدي آباد ستة فراسخ،
ثم الى يحيى آباد *b* سبعة فراسخ، ثم الى القريتين *c* خمسة
فراسخ، ثم الى أسدابان سبعة فراسخ على النهر، ثم الى حوزان *d*
ستة فراسخ على النهر، ثم الى قصر الأحنف بن قيس أربعة فراسخ
على النهر، ثم الى مَروروف خمسة فراسخ، ثم الى أرسكن *e*
خمسة فراسخ، ثم الى الأسراب سبعة فراسخ *f*، ثم الى (29)
كندجآباد *g* ستة فراسخ، ثم الى الطالغان *h* ستة فراسخ، ثم الى
كمسحاب *i* خمسة فراسخ، ثم الى ارغين *k* خمسة فراسخ، ثم الى
10 قصر خوط خمسة فراسخ، ثم الى الفارياب خمسة فراسخ، ثم
الى القلاع من عمل الجوزجان *l* تسعة فراسخ، ثم الى الشبورقان *m*
تسعة فراسخ، ثم الى السدرة من بلخ ستة فراسخ، ثم الى
دست كرد *n* خمسة فراسخ، ثم الى الغوره أربعة فراسخ، ثم الى
بلخ ثلاثة فراسخ، فن مرو الى بلخ مائة وستة وعشرون فرسخا *p*،
15 قال الأخوص

a) A قاز، B فار، Kod. s. p.; vid. Mokadd. ٣٤٧، 8. *b*) Sic A et
Kod. (ياحي); B بحراباد، Mokadd. بحراباد quae vera lectio esse
videtur coll. Jākūt in v. *c*) A القريتين، B القريتين. *d*) A جوران
aut forte حوران، B احوران. Vid. ad Mokadd. l. l. n. Pro ستة Kod.
خمسة. *e*) B برسك et addit النهر. *f*) B ستة. *g*) B كندجآباد.
h) A الطالغان. *i*) A كمسحاب، B كمنسحاب (aut كمنسحاب)، Kod.
كمنسحاب s. كمنسحاب، Mokadd. ٣٤٨، 1. *k*) B et Kod.
ارغين. Pro خمسة B أربعة. *l*) B الكوركان. *m*) A الشبوقان، B
الوشكوك، B دسب كرد. *n*) A من عمل الكوركان. Hic addit السمرقان.
o) Sic A cum voc.; B العوز s. الغور، Kod. العود et sic Tab. II,
sub anno 130. *p*) Revera sunt 127. Patet aut l. 7 cum B ستة pro
سبعة، aut l. 5 cum Kod. خمسة pro ستة esse legendum.

يُجَبِّي لَه بَلِّخٌ وَدِجَلَةٌ كُلُّهَا وَلَهُ الْفِرَاتُ وَمَا سَقَى وَالنَّبِيلُ
 ثُمَّ إِلَى سِيَاهِ جُرْدٍ *a* خَمْسَةَ فِرَاسِخٍ، ثُمَّ إِلَى شَطِّ جِيحُونَ نَهْرٍ بَلِّخِ
 سَبْعَةَ فِرَاسِخٍ، فَذَاتَ الْيَمِينِ عَلَى الشَّطِّ كَوْرةٌ خُلْمٌ *b* وَنَهْرُ الصَّرْغَامِ *c*
 وَذَاتَ الْبِيسَارِ *d* مَرَوْ وَخَوَارِزْمَ وَاسْمَهَا فَيْلٌ *e* وَهِيَ جَانِبَانِ عَلَى نَهْرِ بَلِّخِ
 وَأَمْلٌ وَزَمْ *f* وَجِبَالُ الطَّالِقَانِ وَالْفَارِيَابِ *g* وَالتَّخْذِ *h* وَالْجُورْجَانِ، *e*
 قَالَ كَثِيرَةٌ

سَقَى مَزْنَ السَّحَابِ إِذَا اسْتَهَلَّتْ مَصَارِعَ فَيْتِيَةَ بِالْجُورْجَانِ
 وَأَقْصَى قَرَى بَلِّخِ وَيَعْبُرُ نَهْرُ بَلِّخِ إِلَى التَّزْمِذِ وَالنَّهْرُ يَضْرِبُ سَوْرَهَا
 وَمَدِينَتَهَا عَلَى حَجَرٍ *h* ٥

10

طَرِيفُ الصَّغَانِيَانِ

مِنَ التَّزْمِذِ إِلَى صَرْمَنْجَانِ *l* سِتَّةَ فِرَاسِخٍ، ثُمَّ إِلَى دَارِزَجِي *m* سِتَّةَ
 فِرَاسِخٍ، ثُمَّ إِلَى بَرْتَجِي *n* سَبْعَةَ فِرَاسِخٍ، ثُمَّ إِلَى الصَّغَانِيَانِ خَمْسَةَ

a) A سيار جُرد، B سار حور، Kod. ساحرد. Correxī sec. Ist. et Mokadd. *b*) B خُتْلٌ et sic recepi Ibn al-Fakīh ٣٢٤, 16. *c*) A الصَّرْغَانِ، B et Ibn al-Fakīh ut rec. Vid. quoque Tab. II, ١٥٩, 7. *d*) In A inseritur دمن. *e*) B نَيْلٌ; cf. Ibn al-Fakīh l. l. *h*. *f*) A دوزم، B وورم. *g*) A والفاريات، B والغريبات ut quoque alibi. *h*) A والمكمل، B والنكاد. Vid. Ibn Haukal ٣٢١ ult. Deinde B ut solet والكوركان. *i*) *Teschdid* in A; Jâkût II, ١٤٩, 15 الغريزة، *Agh.* X, ٩٧، sed quoque Ibn al-Athîr III, ٩٩ الغريزة et sic *Hamâsa* ٤٦. (ubi الغريزة) et Bolâdhorî ٤.v. TA IV, ٩٤, 4 a f. واني (وابن ل.) غريزة مصغرا هو كبير (sic) بن عبد الله بن ملك بن هبيرة الدارمي شاعر مخضرم وغريزة أمه وقيل جدته. Idem hinc TA sub غرز p. ٩٤, 4 a f. Pro مزن Bel. et IA صوب; Jâk. استقلت. *k*) Ibn al-Fakīh junxit cum طريف الصغانيان، sed lectionem codd. confirmat Kod. qui habet صاخرة. *l*) A خان صريم، B صردم. Vid. Ist. ٣٣١ *m*. *m*) B خان زنجي. *n*) B برونجن. Apud alios nomen non exstat. Kod. ejus loco انعامان.

فراسخ، ثم الى بونذا *a* (30) سنة فراسخ، ثم الى هواران *b* سبعة فراسخ وبينهما واد *c* عرضه ثلاثة فراسخ وفرساخان واقبل واكثر، ثم الى ابان كسونان *d* ثمانية فراسخ، ثم الى شومان *e* خمسة فراسخ *f*، ثم الى واشجرد *g* اربعة فراسخ، ثم الى الراسنت *h* مسيرة اربعة ة ايام والراسنت اقصى خراسان من *i* ذلك الوجه وهى بين جبلين كان منها مدخل الترك للغارة فعلق *k* الفضل بن يحيى بن خالد بن برمك هناك باباً

الطريق من بلخ الى طخارستان العليا

من بلخ الى ولارى *l* خمسة فراسخ، ثم الى مدينة خلم خمسة 10 فراسخ، ثم الى بهازم *m* ستة فراسخ، ثم الى بكمانول *n* خمسة فراسخ، ثم الى قارض عام *o* سبعة فراسخ، وبقرىها قرى بسطام بن سورة *p* بن عامر بن مساور

الذى وظف على ابى العباس عبد الله بن طاهر *q* من خراج

خراسان والاعمال المضمومة اليه لستى احدى واثنى عشرة ومائتين 15 الرى عشرة آلاف الف درهم، قومس الف الف ومائة الف وستة *r*

a) Sic A; B بربدا، Kod. مولد et مراد، Edr. I, 481. Pro هواران، Kod. semel همواران، Edr. B ثلاثة B سنة هودان. *c*) Nempe وخشاب ut docet Edr. *d*) B سكونان، Kod. سومان، B et Kod. ابا كسونان، Edr. *e*) A سومان، B et Kod. انديان stationem hic interponunt، 2، 34. Ist. *f*) *g*) B واشجرد. *h*) Vulgo الراسنت. *i*) B على. *k*) B فغلق، Jákút II, 20، 33، فعل. Ibn al-Fakih 1، 35، ut rec. *l*) A وادى; B et Kod. ut rec. *m*) A نهار; B مدينة نهار male, nam est statio in deserto; Kod. s. p. *n*) A بكمانول ut vid., sed forte يكمانول; B اركبا نوك، Kod. اركما نوك. *o*) A et B عام، Kod. عامر. Jákút in v. قارض. *p*) B سورة et om. بن عامر. *q*) B qui haec habet alio loco (ed. p. 37) add. بن الحسين. *r*) B om.

وتسعون الف درهم، جَرْجَان ولها من المدين نامية *a* وديهستان
 ووجله *b* عشرة آلاف الف ومائة الف * وستة وسبعون *c* الفا وثمان
 مائة درهم، كَرَمَان خمسة آلاف الف درهم وكerman مائة وثمانون
 فرسخا في (31) * مائة وسبعين فرسخا *d* وكانت تاجبي نلاكسرة ستين
 الف الف درهم، ساجستان *e* بعد المنكسر من خراج قري مورق *f* 5
 والرخج وبلاد الداور وزابلستان *g* من ثغور طخارستان وهو تسع
 مائة الف وسبعة واربعون الف درهم ستة آلاف الف وسبع مائة الف
 وستة وسبعون الف درهم، الطبسين مائة الف وثلاثة عشر الفا وثمان
 مائة وثمانون درهما ومن الطبسين الاخلاف خمسة عشر الفا وثلثمائة
 وسبعون درهما، قهستان *g* سبع مائة الف وسبعة وثمانون الفا 10
 * وثمان مائة *h* وثمانون درهما الاخلاف مائة الف واحد وعشرون الفا
 وثمان مائة وتسعة وسبعون درهما المعاون الفان وستمائة درهم،
 نيسابور * اربعة آلاف *k* الف ومائة الف وثمانية آلاف وتسع مائة درهم
 منها الاخلاف *l* سبع مائة الف وثمانية وخمسون الفا وسبع مائة
 واربعة وعشرون درهما ومنها غلات المعاون ثمانية آلاف درهم، طوس 15
 سبع مائة الف واربعون الفا وثمان مائة وستون درهما منها الاخلاف
 مائة الف وتسعة وثلثون الفا وعشرون درهما ومنها غلات المعاون
 سبعة آلاف وسبع مائة درهم، نسا ثمان مائة الف وثلاثة وتسعون
 الفا واربع مائة درهم منها الاخلاف مائة الف وستون الفا وثلثمائة
 واحد وثلثون درهما وثلثا وخمس درهم، ابيورد سبع مائة الف درهم 20

a) A نابيه، B ناب. Vid. Ist. ٢١٩ *g* et Ibn al-Fakîh (index). B haec male sub كerman collocat. *b*) Sic A; B ووجه (textus editus (وموقان). *c*) B وتسعون. *d*) B مثلها ut Jákût IV, ٢١٥, 9. A a prima manu deinde correctum ab alio cum صح. *e*) B سكستان. *f*) A قري مورق، B قري مورق. Probabiliter a viro hujus nominis appellati pagi. *g*) B قوهستان. *h*) B om. *i*) B hic ins. ولها قهندز. *k*) A الف; vid. quoque Jakûbî ٥٥, 5 a f. *l*) Addidi. In A ante scriptum fuit الف doinde deletum; منها suppletum est inter lin.

(32) منها الاخلاف ثلثمائة الف وسبعة عشر الفا وسبع مائة واربعة درم، سَرخَس ثلثمائة الف وسبعة آلاف واربع مائة واربعون درهما منها الاخلاف مائتا الف وتسعة آلاف وستمائة درم، مَرَو الشاهجان *a* الف الف ومائة الف وسبعة واربعون الف درم منها الاخلاف سبعة وستون الفا ومائة واربعة واربعون درهما وثلاثة دوانيف ومنها عن ⁵ الاجمة ثمانية واربعون الفا وستمائة وتسعة وستون درهما وثلث وخمس درم، مَرَو الرود اربع مائة الف وعشرون الفا واربع مائة درم منها الاخلاف ثلثمائة الف وسبعة عشر الفا ومائتان وخمسة وعشرون درهما ونصف، وبانغيس * اربع مائة واربعون الف *b* درم منها الاخلاف ستون الف درم، هَرَاة وَاَسْفَرَار *c* واندرج *d* الف الف ومائة الف وتسعة وخمسون الف درم منها الاخلاف خمسة واربعون الفا واربع ¹⁰ مائة واربعة وخمسون درهما، بوشندج *e* خمس مائة الف وتسعة وخمسون الفا وثلثمائة وخمسون درهما منها غلات المعاون تسعة وثمانون الفا ومائة واربعة وخمسون درهما، الطالقان احد وعشرون الفا واربع مائة درم، غَرَشْتَان مائة الف درم ومن الغنم الفا ¹⁵ شاة، كور طَخَارِسْتَان زَم *g* مائة الف وستة آلاف درم، انفارياب (33) خمسة وخمسون الف درم، البجوزجان *h* مائة الف واربعة وخمسون الف درم، الخُطْلان *i* بلخ وسعد خرة *k* وجبالها مائة الف وثلثة وتسعون الفا وثلثمائة درم، خُلْم اثنا عشر الفا وثلثمائة درم، قَبِرُوغَش *l* اربعة آلاف درم، تَرَمْدَا *m* الفا درم، السروب

a) B ins. ولها قهندز. *b)* B الف وعشرون الف واربعة وخمسون الف. *c)* A واسفراه، B واسفراه. *d)* Sic A; B واسدج (edit. واسفريدنج).

Intelligi videtur كَنْج رُسْتَانِ (cf. Mokadd. ٢١٨, 4). *e)* B يوسنك. *f)* A انف. *g)* B كورة طخارستان. *h)* B الكوركان. *i)* e. بوشنك.

i) B الخُطْلان et om. بلخ. *k)* Sic A; B وسعت جرة. *l)* A قَبِرُوغَش (antea قَبِرُوغَش sed unum punctum deletum est), B

قَبِرُوغَش. *m)* B تَرَمْدَا. Nomen corruptum esse debet, nam mox

وَسَمِنَجَان *a* اثنا عشر ألفاً وستمئة درهم، الرَبِوْشَارَان *b* عشرة آلاف
 درهم، البَامِيَان خمسة آلاف درهم، بَرْمَخَان وِجُومَرِسِيسَ والبَنَجَار *c*
 مائتا ألف وستة آلاف وخمسة مائة درهم، التَّرْمِذُ سبعة وأربعون ألف
 درهم ومائة درهم، البِينِقَان *d* ثلاثة آلاف وخمسة مائة درهم، كَرَّان *e*
 أربعة آلاف درهم، شَقِنَان *f* أربعون ألف درهم، وَخَان *g* عشرون ألف ⁵
 درهم، المَنَدِجَان *h* ألفا درهم، آخَرُونَ *i* اثنان وثلاثون ألف درهم،
 الكَسْت *k* عشرة آلاف درهم، نَهَام *l* عشرون ألف درهم، الصَّغَانِيَان
 ثمانية وأربعون ألف درهم وخمسة مائة درهم، بَاسَارَا *m* سبعة آلاف
 وثلاثمائة درهم، الوَاشِجَرْدُ ألف درهم، العَنَدَمِيْن وَالزَّمْتَان *n* اثنا
 عشر ألفاً وثلاثة عشر دابةً، كَابِلُ الْفَا أَلْفُ دَرَهْمٍ وَخَمْسُ مِائَةِ دَرَهْمٍ ¹⁰
 وَمِنَ السَّبِيِ الْغَزِيَّةِ *o* الْفَا رَأْسُ قِيَمَتِهِ سِتْمِائَةُ أَلْفِ دَرَهْمٍ ٥
 وكابل من ثغور طخارستان (34) ولها من المدن فارواف *p* وازران *q*

بونذا (1) ٣٤، p. Forte designatur locus supra (p. ٣٤، 1) habemus
 appellatus.

a) A وسمينجان، B الروب وديسخان. Cf. Tab. II, ١٢٩، 7 seq.
b) A الرونساريان، B الرديوشاران. Infra p. ٤. A الروياسان؛ B
 ريويساران. Jákút II, ١٧١، 12 ex eodem الرويسنتان ٣٢٢، 6 Ibn al-Fakih
c) Sic A nisi quod habet بَرْمَخَان. B وِجُومَرِسِيسَ وَالسَّكَّان. Probabiliter
 البَنَجَار est بَنَجَهِير. Deinde B مائة. *d*) B المديعان.
e) B om. Vid. Ist. *f*) A شقبان، B سعيان. Cf. Bibl. Geogr. IV,
 426 ad Ist. p. ٢٩. Pro أربعون، B أربعون. *g*) A وِجَان، B حان.
 Pro عشرون، B عشر. *h*) B s. p. *i*) B آخرون. Etiam خرون scri-
 bitur. Deinde B عشرة الاف. *k*) B ألف et عشرون. *l*) Sic
 A؛ B s. p.؛ Mokadd. semper بَهَام، sed Ibn R. f. 108 v. ut rec.
m) Jakúbí ٦٩ ناساران. *n*) B العدمان والزرمان. Forte cf
 عندميس (Ibn al-Fakih apud Jákút II, ١٧١، 13). *o*) A والغزيبه، B (om. السبي)
 الغزيبه. *p*) Sic A؛ B non habet، nec Ibn al-Fakih apud Ják. IV,
 ٢٢. ult. *q*) B واران، Ják. وانان.

وخواش *a* وخبشك *b* وخبيرة *c* وبكابل عود ليس باجيد ونارجيل وزعفران
وهليلج *d* لانها متاخمة * بلد الهند *e*

نَسَف *f* تسعون الف درم، كَس *g* مائة الف واحد عشر الفا
وخمس مائة درم، البتّم *h* خمسة آلاف درم، الباكبكين *i* ستة
آلاف ومائتا درم، رستانى *k* جاوان سبعة آلاف درم، رستانى الزويان *l*
انغان ومائتان وعشرون درهما، افنه *m* ثمانية واربعون الف درم،
خوارزم وكردن *n* اربع مائة الف *o* وتسعة وثمانون الف درم خوارزمية،
أمل مائتا الف وثلاثة وتسعون الفا واربع مائة درم

وراء *p* النهر ببحارا ولها فهندز الف الف ومائة الف وتسعة
10 وثمانون الفا ومائتا درم غطريفية، والسغد *q* وسائر كور عمل نوح بن
أسد ثلثمائة الف وستة وعشرون الفا واربع مائة درم منها على قرغانة
مائتا الف وثمانون الف درم محمدية وعلى مدائن الترك ستة آلاف
واربعون الفا واربع مائة درم خوارزمية ومسيبية ومن اللرابيس الغلاظ
الكنديجية الف ومائة وسبعة وثمانون ثوبا ومن المرور وصفائح الحديد
15 الف وثلثمائة قطعة نصفين فالجميع الفا الف ومائة *r* واثنان وسبعون
الف (35) * وخمس مائة *r* درم محمدية منها على السغد والمعدن
بالبتّم *s* ومعدن الملح بكس *t* وكس ونسف والبتّم *u* وغيرها من كور
السغد *v* الف الف وتسعة وثمانون الف درم محمدية، أسروثننة

a) A cum puncto sub ج. Ják. خواش ut Ist. *b)* B s. p. Voc.
e Ják. *c)* B وخبيرة، Ják. وخبير. *d)* B واهليلج. *e)* B لهند.
f) B بست. *g)* A et B وكش. *h)* B النيم. *i)* B الباكبكين.
k) B رستان. *l)* B الزويان. *m)* B آفت. *n)* A وكردن، B وكوس.
o) A om. *p)* B وراء. *q)* B الصغد hic et deinde. *r)* Hoc
addendum esse patet ex enumeratione singularum summarum. *s)* A
بالميم، B om. *t)* A بكس (sed ut vid. exp. ut quoque و seq.), B
بكسر. Deinde A وكش. *u)* A et B s. p. *v)* A h. l. الصغد.

خمسون الف درم منها ثمانية واربعون الف *a* درم محمدية والغان
مسيبية، الشاش ومعدن الفضة ستمائة الف وسبعة آلاف ومائة
درم مسيبية، خجندة مائة الف درم مسيبية ٥

فجميع خراج خراسان وما ضم الى ابي العباس عبد الله بن طاهر
من الكور والاعمال اربعة *b* واربعون الف الف وثمان مائة الف وستة ٥
واربعون الف *c* درهما ومن الدواب للركوب ثلثة عشر رأسا *d* ومن الغنم
الفا شاة ومن السبي الغزية الفا رأس *e* قيمته ستمائة الف درم ومن
الكرابيس الكندجية الف ومائة وسبعة وثمانون ثوبا ومن المرور وصفائح
الحديد الف وثلثمائة قطعة نصفين ٥

10

القاب ملوك خراسان والمشرق

ملك نيسابور *f* كنار، ملك مرو ماهويه، ملك سرخس زانويه *g*،
ملك ابيورد بهمنه *h*، ملك نسا ابرازي، ملك غرشنستان *k* براز
بنده، ملك مرو البرون كيلان، ملك زابلستان *l* فيروز، ملك كابل
كابل شاه (38) قال ابو العداfer

15

لم يدع كابلًا ولا زابلستانًا فا حولها الي انرجابين
ملك الترمذ ترمذشاه، ملك الباميان شيرباميان *m*، ملك السغد

a) A الف، quod vitium in praeced. semel aut bis occurrit.
b) A الف الف الف quod sine dubio falsum. Cf. Kremer
Culturgesch. I, 331. *c*) A om. *d*) B دابة. *e*) B رأسا (sic) ثالث
واثنا عشر رأسا ceteris omissis ad المرور. *f*) Voc. in A; Be-
rûni 19, 19. Cf. ap. Vullers كنارنگ. *g*) A زانويه، B زادويه.
Cf. quoque Belâdh. f. ٥. *h*) A بهمييه، B بهمنه، Ber. 13 ut rec.
i) A potius ابران. Non differre videtur a براز coll. براز بنده، quod
Tab. III, ٨٥, 7; ٨٦, 1 (IA VI, ١٦., 4, 13) legitur ابراز بنده (ut
ibi corrigatur), et infra ببران. *k*) B corrupte ابل et deinde
ابل sed eod. laeunosus est. Titulus superesse videtur l. seq. in
مرابيده، quod forte in هزابدنده corrigendum esse proposuit Nöl-
deke, *Gesch.* p. 76 Anm. 2. *l*) In B tantum superest اسبار (i. e.
سارباميان) et pro فيروز habet مرابيده. *m*) B سارباميان i. e. سارباميان.

فيروز^a، ملك فرغانة اخشيد^b، ملك الريوشاران^c، ملك
 الجوزجان^d كوزكان خذاه، ملك خوارزم خسرو خوارزم^e، ملك
 الختل * ختلان شاه ويقال شيرختلان^f، ملك بخارا بخار خذاه،
 ملك اسروشنه افشين، ملك سمرقند طرخان^g، ملك سجستان^h
 ٥ والرّخج وبلاد الداور رنبييل، قال عبد الملك بن مروان
 يا بعد مَصْرَعٍ جَنَّةٍ مِنْ رَأْسِهَا رَأْسٌ بِمِصْرَ وَجَنَّةٌ بِالرَّخَجِ
 ملك هراة وبوشنج^h وبانغيس برازان^l، ملك كس^m نيدونⁿ،
 ملك البتم ذو النعنع^o، ملك وردانه وردان شاه^p، ملك جرجان
 صول، وملك ما وراء السنهر كوشان شاه^q، وملك الترك هيلوب^r
 10 خاقان جبغويه^s خاقان شابيه^t خاقان سنجبو^u خاقان مانوش^v خاقان

a) A فيروز، B اخشك i. e. اخشيد ut habet Jak. Hist. II, ٤٧٩
 (الاخشيد). b) B اخشذ. c) A انريوشاران، B الرونساريان; vid.
 supra p. ٣٧. Titulus principis in A desideratur, B الزيرسان; con-
 jectura scripsi. d) B الكوركان et deinde كوركان sine خذاه; cf.
 Berûnî ١, ٢, 11. e) B شاه i. e. خوارزم شاه ut Berûnî. f) B حسين
 ختلان خذاه (illud حسين forte ex شير conflatum est).
 g) B طرخون ut Berûnî ١, ١, 20. h) B سكستان. Hic h. l. non ha-
 bet ملك الرخج والداور والبم ذو sed mox بلاد الداور
 l) A ونوسنك B. k) هيهات موضع ١, ١٣٣٦, II Tabarî. i) النعنع.
 m) A كسر، B ازان. Edidi coll. supra ابراز (براز) et بنده. n) A
 مَدُون، B مَدُون. Ber. ١, ١, 14 ut rec. Idem tanquam
 nomen famuli regalis Tabarî III, ١٤٧٤, 3 ubi receptum est بيدون.
 o) A النعيم ذوا النعنع (B habet voc.). p) A شاه. q) B
 هيلوب. r) هيلوب B. s) جبغويه B sed punctum litterae
 aberravit sub ج et punctum hujus super ب. t) B وسابيه، sed و est
 conjunctio quae in B quoque in seqq. additur. u) A سداكو; in
 B desideratur. Cf. Tab. I, ١٥١, 12, Nöldeke p. 158. v) B ومنوش.

شَهْرُوزِ خَاقَانَ وَمِنْ مَلُوكِ التُّرْكِ الصَّغَارِ طَرَّخَانَ وَنِيَزَكَ a وَخُورْتَكِينَ
وَتَمْرُونَ c وَغُورَكَ d وَسَهْرَابَ e وَغُورَكَ ٥

سكك طريف المشرق

مِنْ سُرِّ مَنْ رَأَى إِلَى الدَّسْكَرَةِ اثْنَتَا عَشْرَةَ سَكَّةً، وَمِنْ مَدِينَةِ
السَّلَامِ f إِلَى (39) الدَّسْكَرَةِ عَشْرَ سَكِكٍ، ثُمَّ إِلَى جَلُولَا أَرْبَعَ سَكِكٍ، ٥
ثُمَّ إِلَى حُلْوَانَ عَشْرَ سَكِكٍ، ثُمَّ إِلَى نَصِيرَابَانَ h تِسْعَ سَكِكٍ، ثُمَّ إِلَى
قَرْمَاسِينَ i سِتِّ سَكِكٍ، ثُمَّ إِلَى خُنْدَانَ k عَشْرَ سَكِكٍ، ثُمَّ إِلَى
هَمْدَانَ ثَلَاثَ سَكِكٍ، ثُمَّ إِلَى مُشْكَوِيَةَ l أَحَدِي وَعِشْرُونَ سَكَّةً، ثُمَّ
إِلَى الرَّقَى أَحَدِي عَشْرَةَ سَكَّةً، ثُمَّ إِلَى قَوْمِسَ ثَلَاثَ وَعِشْرُونَ سَكَّةً،
ثُمَّ إِلَى نَيْسَابُورَ تِسْعَ عَشْرَةَ سَكَّةً ٥

10

الطريف إلى الكور الجبلية وواسط والاهواز وفارس
ووظيفة شهروزور والصامغان ودارابان m ألف درهم وسبع مائة ألف
وخمسون ألف درهم ٥

وَمِنْ حُلْوَانَ إِلَى شَهْرُوزَ تِسْعَ سَكِكٍ، وَمِنْ حُلْوَانَ إِلَى سِيرَوَانَ n
مَدِينَةَ مَسَبَدَانَ سَبْعَ سَكِكٍ، وَمِنْ السَّيْرَوَانَ إِلَى الصَّيْمَرَةَ مَدِينَةَ 15
مِهْرَجَانَقَدَى أَرْبَعَ سَكِكٍ ٥

وَأَخْرَاجَ مَسَبَدَانَ وَمِهْرَجَانَقَدَى ثَلَاثَةَ آلَافِ أَلْفٍ وَخَمْسَ مِائَةِ
أَلْفِ دَرَاهِمٍ ٥

وَمِنْ هَمْدَانَ إِلَى قُمَّ سَبْعَةَ وَأَرْبَعِينَ فَرَسًاخًا o، وَأَخْرَاجَ قُمَّ أَلْفًا
أَلْفِ دَرَاهِمٍ ٥

a) A وديرك. b) A sine voc., B وَخُورْتَكِينَ. c) B ورمرون. d) A
Tab. II, وَسَهْرَابَ A. وَغُورَكَ B. وَغُورَكَ B. e) B وشهراب et om. سَهْرَابَ 12, 11, 1069, 4, 12.6, سَهْرَابَ f) B. بَغْدَانَ g) A. عَشْرَةَ
قَرْمَاسِينَ i) A ex corr. قَرْمَاسِينَ o فَرَطْسِينَ in textu. h) A خُنْدَانَ B. جَدَارَ Kod. جَدَارَ. l) B مُسْكَوِيَةَ. m) B ودارابان. n) A شيروان
h. l.; B السيروان. o) B سبعة وأربعون سكة B.

ومن الزرقاء *a* الى قمّ ثلاث سكه، ومن قمّ الى اصبهان ست عشرة
سكّة، ومن مازران *b* الى نهاوند ثلاث سكه، ومن مدينة السلام
الى واسط العراق خمس وعشرون سكّة (40) فقال ابو ناخيلة *c*
أَصْبَحْتَ الْأَنْبَارُ دَارًا تُعْمَرُ وَخَرِبَتْ *e* مِنَ النَّفَاقِ *d* أَدُورٌ
حِمَصٌ وَقِنَسْرِيْنٌ *e* وَالْمَوْقِرُ وَوَأَسِطٌ لَمْ يَبْقَ إِلَّا الْقَرْقَرُ
5 وفيما بين واسط وحمد سوق الاهواز عشرون سكّة، ثم الى ارجان
عشرون سكّة، ثم الى النوبندجان سبع *f* عشرة سكّة، ثم الى شيراز
اننتا عشرة سكّة، ثم الى اصطخر خمس سكه *g*
كور *h* الاهواز

10 كورة سوق الاهواز، ورام هرمز، وايدج، وعسكرمكرم، وتستر،
وجنديسابور، والسوس، وسرق وهي دورق، ونهر تيرى، ومناذر
الكبرى، ومناذر الصغرى *k*، وخراج الاهواز ثلثون *l* الف الف درهم
وكانت الفرس تقسّط على خوزستان وهي الاهواز خمسين الف الف
درهم، وبلاد الاهواز واسعة وهي سبع *m* كور وخيرنى الفصل بن مروان

a)? A الزروا، B الورقاء، Kod. الدور. Ubi haec statio jacuerit, non patet. *b*) B مازران (s. ماران). *c*) A s. p. (vid. Moschtabih ٥٢٣). Cf. Agh. XVIII, ١٥. *d*) A المعاق، Agh. الشام. *e*) Agh. وباب التين. *f*) B تسع. *g*) A خمس عشر سكه. *h*) A om. *i*) B رامهرمز. *k*) B qui provincias bis et alio ordine enumerat (ed. p. 41; cum A facit Jâk. I, ٢١١, 15 seq.) addit وكورة النطّ (ed. وكورة وسنبيل 41 et porro وستاق اسار (سرق ويقال ان تستر وستاق من وستاق باسيان. Deinde ibi legimus: جندي سابور وايدج ليست بكورة وانما هي من رام هرمز وعدد كور quas deinde enumerat e duabus منادر unam faciens et omittens. *l*) A male خمسون; B كان خراج الاهواز سبع وستين. *m*) A سبعة. Non patet utrum ut B, an ut Mokadd. eas computet.

انه قبل الاهواز بنسعة واربعين الف الف درهم وانه انفق على مصالحها
سبعين الف درهم ٥

الطريق من سوق الاهواز الى فارس

من الاهواز الى ازم سنة فراسخ، ومنها الى عبيدين *a* خمسة فراسخ،
* ثر الى (41) رام هُرمز سنة فراسخ *b*، ثر الى الزط سنة فراسخ، 5
* ثر الى *c* مخاصة صعبة وقنطرة طويلة على وادي الملح، ثر الى
دهليزان *d* ثمانية فراسخ، ثر الى ارجان *e* ثمانية فراسخ، قال ابو
الشمقمق

اراد الله ان يجزي *f* جميلاً فسَلَطَنِي عَلَيْهِ بِارْجَان

وفيها قنطرة كسروية طولها اكثر من ثلثمائة ذراع بالحجارة على وادي 10
ارجان، ومن ارجان الى داسين *g* خمسة فراسخ، ثر الى بندك *h*
سنة فراسخ وفيها عقبة الغيل، ثر الى خان حماد *i* سنة فراسخ،
ثر الى الدرخويد *k* اربعة فراسخ، ثر الى النوبندجان *l* ثمانية * او
سنة *m* فراسخ، ثر الى كرجان *n* خمسة فراسخ فيها شعب بوان وفيه

a) A et Ibn Rosteh s. p., B عبدس، Edr. I, 390. Respondet apud Kod. قرية للباري. *b)* B et Edr. om. Apud Ibn R. lacuna est. *c)* Ibn R. وهناك. Cf. Sprenger Routen p. 65. Kod. habet ومن رام هرمز الى وادي الملح اربعة فراسخ ومن وادي الملح الى
الزط فرسخان. Pro صعبة B، وصبيعة. *d)* B s. p. sed cum art. Pro ثمانية habet et sic Ibn R.; Kod. habet 7. *e)* B الراخان.
f) A s. p. *g)* B دسجرد (ed. دستجرد)، Kod. المسر، Ibn R. الوادي، Edr. l.1. اصفين sed p. 401 الراسن، Mokadd. ٤.٣، 6 حبس. Lec- tionem receptam prae aliis tumentur Ist. ١٣٤، 1 et Ibn H. ٤.٢، 7 ubi راسين. *h)* A نيدل، B سدل، Kod. سدق، Ibn R. بندل. Secutus sum Ist. ١٣٣ ult. et Ibn H. Mokadd. بنديق; Edr. p. 401 بندل.
i) A حامد; secutus sum Ist., Kod. et Ibn R. B حارجان. *k)* A درخويد، الدرخونه B، الدرخوند propius accedit lectioni Istakhrîi درخيد. Ibn R. الدرخيد. Kod. loco hujus امران. *l)* A h. l. انونبندجان ut Ist. *m)* B non habet, A ثمانية in marg. cum صح. *n)* B الكرخان et s. p. Scribitur quoque كرجان et كركان.

شاجر الجوز والزيتون والفواكه النابتة في الصحراء، ثم الى الحرارة *a* سبعة فراسخ فيها عقبة الطين، ثم الى جوبين *b* خمسة فراسخ، ثم الى شيراز خمسة فراسخ *c*، وشيراز من

كورة أرتشير خرة

5 ورساتيقها جور وميمند *d* وخبر *e* والصيكان *f* والبرجان *g* وكوران والكربجان *h* والخورستان *i* وكبير *k* وكبيرين *l* وأبزر *m* وسبيران *n* وتوج وكارزين *o* وسبير *p* وسيراف *q* وكوار والروبيكان *r* وكام فيروزه ومن سوق الاهواز الى دورق في الماء ثمانية عشر فرسخا وعلى الظهر اربعة (42) وعشرون فرسخا هـ

a) A s. p. cum ج، B s. p., Edr. الحرارة. Vid. Ist. *b*) A جوبن، B حوبن. Ist. et Mokadd. جويم. Ante hanc stationem Kod. recte ins. خلان (خلار). *c*) Sec. Kod. tota distantia inter Sûk al-Ahwâz et

Schirâz est 102 Par. *d*) A حور وممد، B حور وممد. *e*) A وحير، B وجو. *f*) A et B والصيكان. *g*) B والبرجان. Jâk. I,

الفرجان 1، 1.5، 12 ut rec. Ist. 1.5، 11 (البرجان) et Ibn al-Fakîh 2.1، 12 ut rec. Ist. 1.5، 11، 12. *h*) Sic A; B والكربجان et sic codd. Ibn al-Fakîh, ubi rec. الكربجان; Edr. I, 392 كرنجان. In Hâfiz Abrû Cod. Mus. Brit. f. 87 v.

Ist. والخورستان B، fere ut Edr., A والخوان ونستان. *i*) كوبيكان. *k*) A وكبير ut cod. L Ist. خورستان. Jâk. l.l. male خورستان.

l) A وكبيرين، B وكبرون، Edr. كبير، codd. Ibn al-Fakîh. Quod intelligitur regio cujus nomen apud Ist. edidi كبيرين patet e. g. coll. Ist. 1.3، Mokadd. 44v ult., ubi inter كبير et ابزر ponitur. *m*) A وابزر، B وابوره; vid. Mokadd. 44v l. *n*) A وسبيران، B وسبيرال.

o) A كوران، Edr. (وكوران supra om. وكوران)، B وكبروان. *p*) A كارزين (supra omisit ut B). A كوران (Ist. 1.3، Ibn H. 1.2) diversum esse debet, nam hoc in provincia Istakhr jacet. Conjectura scripsi, putans in archetypo lapsu calami exstitisse كيرزان pro كارزين. *q*) A وسيلاف، B وسكبير. Cf. Ibn al-Fakîh l.l. ann. t. Ab aliis ad provinciam Arradjân refertur. *r*) A والروبيكان، B s. p. Vid. Ist. 1.2.

كورة سابور * ومدينتها الثوبندجان

ورساتيقها *a* الخشت *b* والكيماج *c* وكازرون وخرّة وبندرهجان *d* ودست
باريس *e* والهنديجان وندر خويد *f* وتنبوك *g* والخوبندان *h* والميدان
وماهان والجند *i* والراميجان *k* والسديبنجان *l* والشاهجان وموز *m*
ودانين *n* والشادرون ودرختجان *p* والسيه مصر *q* وبنوران *r* وخمارجان *s*
السفلى وخمارجان العليا وتبرمردان *t*
كورة اصطخر *u* وفي المدينة

a) B الخست et deinde مدينتها ورساتيقها الثوبندجان B. *b*) A الخست B. الخست A. *c*) A الكيماج B. الكيماج B. *d*) A وبنندر مهان B, وبنندر مهان B, وبنندر مهان B. *e*) A وسب نارين B, وسب نارين A. *f*) A والدرجوند B, والدرجوند B. *g*) A وتنبول B, وتنبول A. *h*) A والجانبندان B, والجانبندان A. *i*) A والجند B, والجند B. *k*) B والراميجان B, والراميجان B. *l*) A والسديبنجان B, والسديبنجان B. *m*) A وموز B, وموز A. *n*) A ورايين B, ورايين A. *o*) Sic A; B والساورون, والساورون B. *p*) B s. p., codd. ابن الفاكه (الشاه بوران), ابن الفاكه (الشاه بوران). *q*) A والبختكان B, والبختكان B. *r*) A وبنوران B, وبنوران B. *s*) Sic A hic et mox. Ceteri omnes وبنوران B, وبنوران B. *t*) A وتبرمردان B, وتبرمردان B. *u*) A اصطخر B, اصطخر B. Pro المدينة ومدينتها.

ورساتيقها *a* المدينة البَيضاء ونهران *b* واسان *c* وايرج *d* ومائين *e*
 وخبِر *f* اصطخر وايزد *g* وابرقوه *h* والبرانجان *i* والميادوان *k* والكاسكان *l*
 والهزار *m*

ومن شيراز الى مدينة فسا *n* * من كورة درابجرد *o* ثلثون فرسخا،
 ٥ ومن *p* فسا الى درابجرد ثمانية عشر فرسخا

ورساتيف درابجرد

كرم *q* وجهرم ونيريز *r* والبستجان *s* والابجرد *t* والانديان *u* وجويم *v*
 وفرج *w* وتارم *x* وطمنستان *y*

كورة ارجان ورساتيقها

a) B ins. اسمم, quod non intelligo. E nomine Urbis Albae
 corruptum esse vix admitti potest. *b*) Sic A et B.
 Forte corruptum e رهنان, Ist. ١.١, 6. Edr. I, 392. *c*) B
 اسلان ut vid. sed in ed. ut rec. Apud Ist. ١.٣, 4 edidi اسان,
 sed L اسان, B et F اسار. *d*) A وايدج, B وايرج. Vid. Ist. ١.٢, 5.
e) A وماينين, B ومانيس, Edr. مايلين. *f*) A وخير, B وحير. Ad-
 ditur اصطخر ut distinguatur a شيرخره; cf. Ist. ١.٢ ann. e.
g) A وابرد, ceteri om. Pro يزد coll. Ist. ١.٥, 13, Ibn H. ١٩١.
h) Altera manus in A correxit وابرقونه i. e. ابرقويه; B corrupte
 حلقومه. *i*) B والبرادكار, Edr. النندانجان. Apud Ibn al-Fakîh
 ٢.٣, 1 recepi والبونجان, sed codd. lectioni h. l. receptae magis
 favent et infra in itinerario recurrit. *k*) B والمتادوان, Edr.
 والميادوان. Recepi ibi الميادوان et الميادوران. sed vereor an jure.
l) Sokûn e Jâk.; B والكسكاسان; v. Ist. ١.٢, 7.
m) B والعزار. *n*) B hic et deinde دسا. *o*) B درابجرد. *p*) B ins.
 مدينة. *q*) A كرم. In B praecedit درابجرد, sed كرم sine و scri-
 bitur. *r*) A ونيريز, B وسيز. *s*) A والبستجان sed alia manus
 correxit in الفستجان ut rec., B وسخاف. Vulgo الفستجان, vid. Ist.
 ١.٧ o. Hâfiz Abrû فشيجان. *t*) B والادجود, Edr. والامجود, codd.
 ابن الفاكه والادجود. *u*) B والايديان, Edr. والايديان; cf. Ibn
 al-Fakîh ٢.٣ i. *v*) A وخونم, sed alia manus primam litteram in
 ج correxisse, punctum litterae ز delevisse videtur; B وحوتم. *w*) A
 فرج, B وفرج, Edr. دوج et نوج. Cf. Ist. ١.٩, 2. Hâfiz Abrû فرك.
x) A s. p. *y*) A et B وطسان; vid. Ist. ١.٧, 3.

باش *a* وريشهر *b* واسلجان *c* والملاجان *d* وفرزك *e* ۵
ومن شيراز الى مدينة (43) جور عشرون فرساخا، ومنها الى البيضا
سبعة فراسخ، ومن النوبندجان *f* الى شيراز ثلثة وعشرون فرساخا،
وبين شيراز وسابور عشرون فرساخا، * وبين شيراز وجور عشرون
فرساخا *g*، ومن شيراز الى مدينة اصطخر * اثنا عشر فرساخا، ومن 5
شيراز الى زرغان اربعة فراسخ، ثم الى اصطخر *h* ثمانية فراسخ ۵
زوموم *i* الاكراد بفارس

وهي اربعة زوموم وتفسير الزوموم محال الاكراد فمنها *z* الحسن *l* بن
جيلويه يسمي البازنجان *m* من شيراز على اربعة عشر فرساخا، وزم
اردام بن جوانه *n* من شيراز على ستة وعشرين فرساخا، وزم القاسم 10
ابن شهرتزاز *o* يسمي الكوربان *p* من شيراز على خمسين فرساخا، وزم
الحسن *q* بن صالح يسمي السوران *r* من شيراز على سبعة فراسخ ۵

وكور فارس خمس كور

اصطخر، وسابور، وارشيرخره، ودرابجرد، وارجان، وفسا،

a) B s. p., Edr. باس sed p. 400 ut rec. Alii non habent. b) A
ويسهير B، ويسهير Edr. شينيز quod quoque conveniret. c) B
الملاجان (s. وانمكمان)، Edr. l. l. et p. 400؛ cf. Ist. ۱۱۳ et ann.
Bibl. geogr. IV, 392. d) A والمهجان B، والملمحان Edr. الملاجان
vid. Ist. ۱۱۲, 4. e) A وقور B، وديور Edr. قور، p. 400؛ alias
lect. vid. Ist. ۱۱۳ d et Bibl. geogr. IV l. l. Lectio incerta est. f) B
النوبدجان. g) Haec B non habet et ut repetitio omitti possunt.
h) B haec om. i) B زم et mox زوموم. k) B hic et deinde زم،
A sine voc. ut rec. l) B الحسين et جيلويه. m) A الناجان B،
المياجان. Cf. ad Ibn al-Fakih ۲.۳ m. n) B حواناه Jâk.
شهريران A، ارجام بن خوانجاه Ibn al-Fakih، جوانابه 3، ۸۳، II،
شهريار B، شهريار Jâk. et Ibn al-Fak.؛ cf. Ist. ۹۸ h. p) B s. p.
الموزان B، الحسين ut Ibn al-Fak. et Ist., sed. Jâk. ut rec. r) B
Voc. in A, Ibn al-Fak. et Jâk.

* وهي مائة وخمسة وخمسون فرسخا في مائة وخمسين فرسخا،
 وخراج فارس بالكفاية ثلثة وثلثون الف الف درم وخبرنى الفضل بن
 مروان انه قبلها خمسة وثلثين الف الف درم بالكفاية على انه لا
 مؤونة على السلطان وكانت الفرس قسّطت على كور فارس اربعين الف
 ٥ الف درم متاقيل ٥

(44) الطريف من شيراز الى كرمان ثم انى سجستان

من شيراز الى الراديان *b* سبعة فراسخ، ثم الى خرمة فرسخان،
 ثم الى البرانجان اربعة فراسخ، ثم الى كنده ستة فراسخ، ثم
 الى الحيرة *d* ستة فراسخ، ثم الى بئر عقبة خمسة فراسخ، ثم
 10 الى الميسكانان *e* ثمانية فراسخ، ثم الى صاهك ثمانية فراسخ، ثم
 الى سروشك *f* سبعة فراسخ، ثم الى شهر بابك *g* سبعة فراسخ، ثم
 الى قصر النعمان ثمانية فراسخ، ثم الى قرية اَبان اربعة فراسخ،
 ثم الى المرجان *h* اربعة فراسخ، ثم الى بيمند *i* من كرمان ٥

a) A supra post *سبعة فراسخ* habet *فرسخا* *خمسة وخمسون* في *خمسة* و *مايه* و *superinscriptum est* في *خمسة* *verbis*; في *مايه* و *خمسين* *فرسخا* *expuncta sunt* في *خمسة* و *خمسون* *فرسخا* *deinde verba* *صحيح* *H. l. habet* و *خمسون* *in quibus* و *خمسة* *et additum est* *فرسخا* و *خمسين* *correctum est* *in* *فرسخا* *et* *خمسين* *et sic fere* Ibn al-Fak. ٢٠٤, 4 et Jâk. III, ٨٣٧, 3. Conjectura edidi. Deinde multa in B desiderantur, sed alio loco (ed. p. 41) habet *درم* *الف* *الف* *ثلثين* *فارس* *وخراج* *فارس* *وكان* — *داريان* 7, ٤٥٥, *b*) Mokadd. *وكانت* *الف* *الف* *وتقسط* *على* *الخ* *Hâfiz Abrû f. 93 r. دوده* و *داران* *c*) Mokadd. *كث* (ut Hâfiz Abrû). *d*) Apud Mokadd. *recepti conj.* *خير* (codd. *حين* s. *حير*); *Hâfiz Abrû حمرة*. Deinde itineraria differunt. *e*) A *الميسكانان*. Vulgo *الميسكانات* s. *المسكانات* (Hâfiz Abrû *الميسكانات*). *f*) Ist. ١.٢, 4 *سرشك*. *g*) A *فاتك*. Apud Ist. ١.٢, 2 male *recepti* *فاتك*, apud Mokadd. ٤٢٤ ult. *باتك*. Cf. Houtsma, Recueil de textes relat. à l'histoire des Seljoucides I, ٩١. *h*) A *السيرجان*, contra mox *البرجان* pro *السيرجان*. Apud Edr. I, 419 in cod. B eadem corruptela est, A et versio latina habent quod conjectura *recepti*. Alibi non invenio. Ist. ١٩٨ in vicinia habet *كردكان*. *i*) A *تيمينيك*.

ولكرمان من المدن

الْفَقْص والبارز *a* والمَرَّاج *b* والبُلُوص وجيرفت وهي اعظم مدنها غير

ان الوالى *c* ينزل السيرجان *d* ٥

ثم الى مدينة السيرجان *e* اربعة فراسخ، ثم الى قهستان سنة
 فراسخ، ثم الى قراطة *f* سنة فراسخ، ثم الى رستاق *g* سنة ٥
 فراسخ، ثم الى مدينة خناب *h* اربعة فراسخ، ثم الى الغبيرا
 خمسة فراسخ، ثم الى خان جوزان خمسة فراسخ، ثم الى خان
 خوخ سنة فراسخ، ثم الى سرستان *i* سبعة فراسخ، ثم الى
 مدينة ديروزين *k* خمسة فراسخ، ثم الى بيم تسعة فراسخ، ثم
 الى نرماشيرا سبعة فراسخ، ثم الى القهروج *m* وهي على *n* طرف 10
 المفازة سبعة فراسخ، والمفازة سبعون فرسخا الى سجستان، ثم
 الى الاحساء والابار ثمانية (45) فراسخ، ثم الى جرج *p* منارة تسعة
 فراسخ منزل بغير ماء، ثم الى رباط بعيدة *q* سبعة فراسخ، ثم

a) A والمازر، B والمارن. *b*) Codd. s. p. et voc., vid. Ibn al-Fak. ٢٠٦, 4. *c*) B السلطان. *d*) B بالسيرجان (A الشيرجان). *e*) A رباط كومخ (كوع ٤٧٣ y Mok. B haec non habet. البرجان، B haec non habet. *f*) Kod. ثمانية. *g*) A دستاق sic, Kod. ساهوى، Mokadd. كاهون. Ist. ١٩٨ inter Kûhistân et Khannâb habet urbem بهار. *h*) A جناب. Itinerarium mancum est, Kod. الى امسر اربعة. Mokadd. الى ازمين، فراسخ ومن امسر الى خناب سنة فراسخ. *i*) A سرومنجان. Vid. Ist. ١٩١ c. Hodie Sarwistân. *k*) A ديروزين. Vulgo دارجين sed quoque (Mokadd. ٤٩٥ ult.) دارزين. Apud Jâk. II, ٥٢٠, 11 forte Darzîn restituendum est, sed cf. p. ٥. ann. f. Hodie Darzîn. *l*) A ديماشين. Cf. Ist. ١٩٢ a. *m*) A القهروج. *n*) Addidi على، sed pro وهي antea in cod. على fuisse videtur. Vid. Mokadd. ٤٧٣, 5. *o*) Videtur legendum اربعة. *p*) A s. p., Edr. I, 431 جرج، Mokadd. ٤٩٠, ٤٩٣ كرك. Hodie Gurg, v. Tomaschek, Zur hist. Topogr. Persiens, II, 30. *q*) Edr. معبد.

الى أسيد *a* تسعة فراسخ، ثم الى كراغان *b* ثمانية فراسخ، ثم
الى بئر القاضى *c* ثمانية فراسخ، ثم الى راشد *d* وفيه بئر واحدة
سنة فراسخ، ثم الى كاؤنيشك *e* وفيها بركة ماء مطر اربعة فراسخ،
ثم الى بردين *f* وبه بركة ثمانية فراسخ، ثم الى جaron *g* وبه آبار
٥ خمسة فراسخ، ثم الى مدينة ساجستان ستة فراسخ ٥

ولساجستان *h* من المدن

زالق *i* وكركويه *k* وهيسوم *l* وزرنج *m* وروشت *n* وباسورد *o* والقزوين *p*
وبها اثر مربوط فرس رستم، ونهرها الهندمند *q*، والرّحج وبلاد
الداور وهي مملكة رستم الشديد ملكه كيقاوس *r* ٥

١٠ ومن مدينة ساجستان الى مدينة هرة ثمانون فرسخا ٥

الطريق من شيراز الى نيسابور

من شيراز الى السزقان *s* ستة فراسخ، ثم الى قنطرة الكوسجان *t*

a) Sic distincte. Nullum dubium est eundem locum intelligi, qui Sanîdj appellatur; cf. Tomashek p. 31. *b*) A نراغان. Apud Ist. ٢٥١ ult. rec. كراغان. Hodie Kilâghâb. *c*) Ist. رباط القاضى. *d*) Edr. راساك. Hodie Turschâb. *e*) A كارشتك. *f*) A بردين. Apud Ist. recepi بريدن. Edr. بزردين. Tomashek componit cum دار. *g*) Sic quoque Edr. Apud Ist. dubitans recepi زرين. Jâk. II, ٥٢, 11. *h*) B ولسكستان. *i*) A دابق, B ut rec. *k*) A وكركونه, B ووكوكويه. *l*) A وميسوم, B وهيشوم. Vid. Ibn al-Fakîh ٢٠٨, 2 et *b*. *m*) B وزبرج. *n*) A وروست, B وروسب, Jâk. III, ٤٣, 10. *o*) B s. p. (ant ماسورد), duo codd. Ibn al-Fakîh ut rec. Belâdh. et IA ناشرون. Vera lectio videtur esse ناشرون, vid. Ibn al-Fak. ann. *d*. *p*) A العندمد, B الهندمد. *q*) A والقزوين, B والقزوينين. *r*) B وكان كيقاوس في الزمن الاول ملك رستم الشديد على ساجستان. *s*) A السزقان, in B itinerarium desideratur. *t*) Pons in fluvio Korr; ab aliis non memoratur (الى in A deest).

فرساخان، ثم الى اصطخر اربعة فراسخ، ثم الى بُرد^a ثلاثة
 فراسخ، ثم الى منزل فيه بئر تسعة فراسخ، ثم الى جه خمسة
 فراسخ، ثم الى الكرجار اربعة فراسخ، ثم الى كركولان^b خمسة
 فراسخ، ثم الى هندسك^c سبعة فراسخ، ثم الى مهربان ثلاثة
 فراسخ، ثم الى أبركويه ثلاثة فراسخ، ثم الى مهاجر^d (46) عشرة 5
 فراسخ، ثم الى قصر الأسد^e خمسة عشر فرساخا، ثم الى قصر
 الجوز^f سبعة فراسخ، ثم الى القلعة^g خمسة فراسخ رمل، ثم
 الى مدينة يزيد ستة فراسخ، ثم الى أنجيرة^h ستة فراسخ، ثم
 الى خزانةⁱ ثلاثة عشر فرساخا، ثم الى ساعند^k اثنا عشر فرساخا،
 ثم الى رباط محمد بن يزيد ثمانية فراسخ، ثم الى خان أشتران^m 10
 ستة فراسخ، ثم الى الكبائكⁿ سبعة فراسخ، ثم الى جوران^o

a) Sic. Apud Ist. ١٢٩ et Mokadd. fov recepi بدير. Forte autem duo loci diversi sunt, nam ceterae quoque stationes usque ad Abarkûh in itinerariis nostri et Istakhrîi differunt. b) Nudum nomen apud Jâk. IV, ٢٦٣, 2. c) Sub س punctum in cod. exstat. d) Apud Ist. haec statio non memoratur. e) Nunc Dehschîr. Pro قصر hic et mox Ist. قرية. f) Nunc Dehgirdû (Ouseley, *Travels* II, 451). g) = قلعة الماچوس. h) A اداخيره s. الكبيرة. Quoque Andjirek appellatur (Tomaschek p. 53). i) A خزانة. Hodie Kharânek. Apud Ist. male recepi جوانه. k) A ثم الى پُشت. Lectio recepta certa est. l) Hic excidit پُشت. ut patet ex itin. Ist. et Mokadd. atque Tomaschek p. 56. m) A رباط آب شتران. Mokadd. استوران. n) A الحبايل. Non est eadem statio quam Ist. الريبك. Hic enim incipit tractus arenae mobilis qui se per 2 paras. extendit; Ibn Khord. finem arenae vult, ubi Ist. ponit مهلب Mokadd. خان مهلب (cf. Tomaschek p. 54) et qui locus nunc appellatur Kâl-mîz s. Kâ'murdz (Tomaschek p. 57). o) Sic. Apud Ist. recepi شورا. Mok. كوران. Lectio non certa est. Nunc appellatur خوران.

اربعة فراسخ، ثم الى طماكرهان *a* اربعة فراسخ، ثم الى الطَّبَسِين
ثمانية فراسخ، ثم الى قرية محمد بن خُرَزَان اربعة فراسخ، ثم
الى سرخدة اربعة فراسخ، ثم الى افيذون *e* اثنا عشر فرسخا،
ثم الى زَجِي *d* اثنا عشر فرسخا، ثم الى الطَّرِيث *e* اربعة فراسخ،
ثم الى خاكسير *f* ثمانية فراسخ، ثم الى قري قهستان *g* اربعة
فراسخ، ثم الى الهوار سنة فراسخ، ثم الى اقبرسه *h* ستة فراسخ،
ثم الى نيسابور سنة فراسخ، ومن مدينة نيسابور الى مدينة هَرَآة
ثمانون فرسخا ٥

الطريق من شيراز الى درابَجَرْد

10 من شيراز الى قرية بَكَارِ ثلثة فراسخ، ثم الى قرية الرَّمَان *k*
اربعة فراسخ، ثم الى خَوَرِسْتَان *l* تسعة فراسخ، ثم الى كُوم *m*
خمسة فراسخ، ثم الى مدينة فَسَا اربعة فراسخ، ثم الى

a) Sic. Locus ab Ist. ٢٣١ انشكهان, hodie چارده appellatur.

b) Forte eadem statio quam Mokadd. سریش appellat, nunc Schîrgist s. Schîrgisch (Tomaschek p. 62). c) Haec statio eadem videtur quam

Ist. ٢٣١, ٢٣٦ بسى appellat, hodie Deh-Nôbend (Tomaschek p. 62, 73 seq.) d) Cod. زَجِي. Vid. Tomaschek p. 74. Apud Ist. ٢٣٦ ريكن male recepi.

e) A الطرفقيت. f) Cod. جاكسير. Unum punctum sub β expunctum videtur. Alius locus ejusdem nominis in via inter Naisâbûr et Sarakhs, v. Jakûbî ٥٦, 4 coll. Mokadd. ٣٥١٥. Itinerarium nostri apud alios non invenio, nisi quod Edrîsî p. 454 inter Torschîz et Naisâbûr collocat حاسكين quo locum nostrum designari probabile est. Mokadd. ٣٥٢, 9—11 aliam viam describit et rursum

aliam Tomaschek p. 74. g) Vix opus est monere regionem diversam esse a noto Kohistân quod a meridie Torschîzi jacet. h) Sive اقبرسه. i) Haec statio ab Ist. ٢٣١ et Mokadd. ٢٥٥ non memoratur. k) Vid. Mokadd. 11. ann. ٦. Hâfiz Abrû داهلوه. l) A حورستان. Vid. Ist. ١٠١٥. Mokadd. Sarwistân ut quoque appellatur. Apud Ist. recepi ν , sed plurimi codd. η habent. m) A كوم.

طَمَسْتَان *a* اربعة فراسخ، ثم الى الفسنتكان *b* ستة فراسخ، ثم
 (47) الى قَسَارُون *c* اربعة فراسخ، ثم الى دارابَجَرْد ثمانية فراسخ ٥
 الطريف من اصْطَاخِر الى السِّيرجَان مدينة كرمان
 من اصْطَاخِر الى حفر *d* سبعة فراسخ، ثم الى البَكْبِيرة *e* خمسة
 فراسخ، ثم الى اُسْبِنجان *f* سبعة فراسخ، ثم الى قرية الآس *g* 5
 اربعة فراسخ، ثم الى الصاهك *h* الكبرى ستة فراسخ، ثم الى
 قرية الملح *i* تسعة فراسخ، ثم الى مُورِيَانَة *k* ثمانية فراسخ، ثم
 الى رَوَان *l* ثلاثة فراسخ، ثم الى المرجان *m* وهو آخر عمل فارس
 عشرة فراسخ، من شيراز الى هذا الموضع احد وسبعون فرسخا ٥
 ثم الى الروث *n* ثلاثة فراسخ، ثم الى فرمان *o* فرسخان، ثم 10
 الى السيرجان مدينة كرمان *p* احد عشر فرسخا، فمن آخر عمل
 فارس الى السيرجان ستة عشر فرسخا ٥

a) A تمستان. Forte lectio orta e ميسان. Mokaddasii (foo, 1) hinc quoque corruptum videtur. *b*) A الفنكار. *c*) Con- venit cum statione الداركان. Hâfiz Abrû دارابَجَرْد. *d*) In B legi posset حفر, sed probabilius est ibi quoque esse حفر (nomen autem semideletum est). Apud alios haec pars itinerarii di- versa est. *e*) A. s. p. Est البَكْبِيرة الجوبانان. *f*) A اسندان, B اوسبنجان i. e. اوسبنجان. *g*) A الآس, B الآس (sic). Addidi قرية. *h*) B شاهك. *i*) Cf. Tomaschek I, p. 36. *k*) A a prima manu صح, cui altera superscripsit مورانيه (aut مورانيه). *l*) B روان. Locus روان. *m*) A المومنان, B المرجان sed mox المومنان. Non opinor recipiendum esse المومنان ut feci Ibn al-Fakîh ٢, ٨, 12, quia totum iter inter Çâhek et Sîradjân apud Ist. et Kod. a nostro diversum est. Codd. *n*) B الروث (pro روث habet المومنان). *o*) B فرمان. *p*) B ins. ينزلها السلطان.

ثم *a* الى تَرْمَشِيرٍ *b* سبعة فراسخ، ثم الى الفَهْرَجِ *c* وهو طرف المغازة
 اربعة فراسخ، والمغازة سبعون فرسخًا
 ومن المرجان *d* الى مدينة بيمند *e* من عمل كرمان اربعة فراسخ،
 ثم الى مدينة السَّيرَجَانِ *f* اربعة فراسخ، ثم الى الأرحاء ستة
 فراسخ، ثم الى استور اربعة فراسخ، ثم الى خان سالم ثمانية
 فراسخ، ثم الى بآخته *g* ثمانية فراسخ، ثم الى وادي قهندز اثنا
 عشر فرسخًا، ثم الى اسبيذنه اربعة فراسخ، ثم الى المَعْدِنِ *h*
 اربعة فراسخ، ثم الى الرباط اربعة فراسخ، ثم الى جِيرَفَتِ اربعة
 فراسخ، ومن جِيرَفَتِ الى بَمِّ عَشْرُونَ (48) فرسخًا، ثم الى نهر
 10 سليمان *i* عَشْرُونَ فرسخًا، ثم الى الدهقان *l* خمسون فرسخًا، ثم
 الى مَكْرَانَ وَالْمَنْصُورَةَ وَبِلَادِ السَّنَدِ، فمن جِيرَفَتِ الى أول عمل
 مكران احد واربعون فرسخًا
 الطريق من الفَهْرَجِ *m* الى السند

a) Patet aut hic excidisse distantiam inter Sîradjân et Bamm
 (v. supra p. ٤٩), ant haec male h. l. repetita fuisse. B h. l. habet
 (mancum scilicet) itinerarium, scribens من جِيرَفَتِ الى البَمِّ عَشْرُونَ
 العمل راس B, الفَهْرَجِ A. b) A et B ارماسين. فرسخًا ثم الخ
 المغازة. d) A iterum السيرجان, mox المرجان pro ut
 supra. e) A دمد. f) A المرجان. g) A فاخته (correctum ut
 vid. e قاخته). Vid. Tomashek I, 39. h) Ist. الفضة ١٩٩; cf.
 Tomashek I, p. 40. i) A بيم. k) Mokadd. ٤٨٦, 9 id., alibi جوى
 سليمان. l) Jak. ٦٥, 2 الدهقان. Idem nomen Mokadd. ٤٨٦, 10 scribitur
 نهفن. An cum درهقان (درهقان) Mokadd. ٤٦١, 3, ٤٦٧, 8 componendum
 sit, affirmare non audeo, licet verisimile videatur. Collato itine-
 rario Mokadd. ٤٨٦, scripsi الى pro والى ut cod. habet, sed
 sive ibi (quod mihi videtur), sive hic stationes الدهقان et سليمان
 transponendae sunt. m) A hic et mox الفَهْرَجِ. Itinerarium apud
 alios non exstat. Vid. Tomashek I, 56, qui vero minus recte de
 eo loquitur.

من انفهّج *a* الى الطابيران *b* من عمل مُكران عشرة فراسخ *c*، ثم
الى باسورجان *d* مدينة الخرون *e* اربعة عشر فرسخا، ثم الى قرية
يحيى بن عمرو عشرة فراسخ، ثم الى هذاران *f* عشرة فراسخ،
ثم الى مدر *g* عشرة فراسخ، ثم الى موسارة تسعة *h* فراسخ، ثم
الى درك بامويه *i* تسعة فراسخ، ثم الى تجين *k* عشرة فراسخ،
ثم الى *l* مقاطعة البلوص عشرون فرسخا، ثم الى الجبل الملح ستة
فراسخ، ثم الى الناخل *e* تسعة فراسخ، ثم الى قلمان ستة
فراسخ، ثم الى سراى *m* خلف اربعة فراسخ، ثم الى فنزبور *n*
ثلاثة فراسخ، ثم الى حيس *o* على طريق قنّداييل مفازة عشرون
فرسخا، ثم الى سراى *p* داران عشرة فراسخ، ثم الى الجيثة *q*
عشرة فراسخ، ثم الى قصدار *r* عشرة فراسخ، ومن قصدار الى
الجور *e* اربعون فرسخا، * ثم الى اسروشان اربعون فرسخا، ثم الى
قرية سليمان بن سميع *s* ثمانية وعشرون فرسخا، وقرية سليمان
هذه *t* فرضة * من جاء من خراسان *u* يريد الهند، ثم الى

a) B العهل. *b*) الطابيران. Edr. I, 166, 170. *c*) B Pro. ومن الطابيران من عمل كرمان B ثم احد واربعون فرسخا B bis كرمان، sed legendum esse ut feci patet e summa ad finem itinerarii. *d*) A s. p., باسور، Edr. 170. Conjectura edidi. *e*) B s. p. *f*) B هذاران. *g*) B مدن. *h*) A عشرة. Patet e summa ad calcem itinerarii lectionem B esse veram. *i*) B درك بامونه s. درك نامونه، Edr. 170. Hic pro تسعة legit دك بامونه nam habet a باسورجان ad hunc locum 141 Mill. *k*) B دكبير. *l*) B om. *m*) A بيرانى. Deinde A et B حلف. *n*) A a prima manu فمزبور deinde litterae primae unum punctum superpositum est, duo subscripta sunt et litterae tertiae duo puncta superposita sunt. B فيربوس s. فيربوز، Edr. *o*) Sic A; B لفس (s. forte لفسيه). *p*) A سرايى. Pro داران B داراي. *q*) Sic A; B لفسيه. In A desideratur الى. *r*) A hic et mox قصران، B قصدان. *s*) A سمع. *t*) B هى. *u*) B جانب خراسان لمن.

المنصورة ثمانون فرسخا، (49) فمن أول عمل مكران الى المنصورة
ثلثمائة وثمانية وخمسون فرسخا والطريق في *a* بلاد الرُّطِّ وهم حُقَاقِطُ
الطريق

ومن زرنج مدينة ساجستان *b* الى الملتان مسيرة شهرين وسميت
٥ الملتان فرج بيت الذهب لان محمد بن *يوسف اخاء الحاجج بن
يوسف اصاب في بيت بها اربعين بهارا ذهباً *d* والبهار ثلثمائة وثلثة
وثلاثون مائة فسميت فرج بيت الذهب والفرج النغر يكون مبلغ
ذلك الذهب الفى الف وثلثمائة الف وسبعة وتسعين الفا وستمائة
مئقال

بلاد السنند

10

القيقان وبنة *f* ومكران والمييد *g* والقندهار قال ابن مفرغ *h*
بقندهار ومن تكتب منيته بقندهار يرجم نونه الكخبر
وقصدار *i* والبوقان *k* وقندايبيل *l* وقنبرور *m* وأرمابيل *n* والدبيل *o* *وقنبلي
وكنبايا *p* وسهبان *q* وسدوسان وراسك *r* والور وساوندري *s* والمولتان *t*

a) B على. *b)* B سَكْسْتَان. *c)* B القاسم عامل bona correctura.
d) B بهار ذهب. *e)* B add. والمين رطلان. *f)* A potius ونبه, B
s. p.; vid. Belâdh. ٤٣٢ seq. Pro ومكران, B وكرمان. *g)* A المند, B
contra perspicue والمييد. *h)* Belâdh. ٤٣٤. *i)* A et B وقصران.
k) B والنوقان, vid. Belâdh. ٤٣٤ seq. *l)* B وقندايبيل. *m)* A وقنبرور,
B وقنبروا. *n)* Sic A et B ut voluit Elliot I, 364 seq. pro ارمابيل
quod apud plurimos. *o)* A والدبيل, B والدنبيل quod ponit post
وسدوسان. *p)* A كنباتا, B وقنبلي. *q)* Vid. Belâdh.
٤٣٨, 3 et ann. *b.* *r)* A وراسلي, B وراسل. Recepi lectionem Ist.,
ubi vero quoque interdum codd. راسل. Proprie est nomen regis
Kaççae Belâdh. ٤٣٨, 9. *s)* B وساورندي. Vid. Belâdh. ٤٣٩, 7 et
ann. *i.* *t)* A والمولبان.

وَسَنْدَانِ وَالْمَنْدَلِ وَالْبَيْلَمَانَ *a* وَسَرَشَتِ *b* وَالْكَبِيرِجِ *c* وَمَرْمَدِ *d* وَقَلِي *e*
وَدَهَنْجِ *f* وَيَرُوسِ؛ وَكَانَ *g* عَمْرَانُ بْنُ مُوسَى الْبَرْمَكِيُّ ضَمِنَ السَّنْدَ
عَلَى (50) أَنْ يَحْمِلَ مِنْهَا بَعْدَ كُلِّ نَفْقَةٍ أَلْفَ دَرَاهِمٍ ٥

بِلَادِ الْبَهْلَوِيِّينَ *h*

الرِّيِّ، وَأَصْبَهَانَ، وَهَمْدَانَ، وَالْدَيْنُورَ، وَنَهَاوَنْدَ، وَمِهْرَجَانْقَدَقِ، *٥*
وَمَسَبْدَانَ، وَقَزْوِينَ وَبِهَا مَدِينَةُ مُوسَى وَمَدِينَةُ الْمُبَارَكِ *i*، وَبَيْنَ
قَزْوِينَ وَبَيْنَ الرِّيِّ سَبْعَةٌ وَعِشْرُونَ فَرَسَاخًا وَقَزْوِينَ ثَغَرَ الدَّيْلَمِ، وَزَنْجَانَ
وَبَيْنَهَا وَبَيْنَ *قَزْوِينَ سَبْعَةٌ وَعِشْرُونَ فَرَسَاخًا، مِنْ زَنْجَانَ إِلَى *k* أَبْهَرَ
خَمْسَةَ عَشَرَ فَرَسَاخًا، *وَمِنْ أَبْهَرَ إِلَى قَزْوِينَ *l* اثْنَا عَشَرَ فَرَسَاخًا،
وَالْبَيْرِ *m*، وَالطَّيْلَسَانَ، وَالْدَّيْلَمَ، وَخَرَجَ قَزْوِينَ *n* أَلْفَ أَلْفٍ وَمِائَتَا 10
أَلْفَ دَرَاهِمٍ ٥

الطَّرِيفِ مِنَ الْأَهْوَازِ إِلَى أَصْبَهَانَ

مِنْ أَيْدِجِ *o* إِلَى جَوَارِدَانَ *p* ثَلَاثَةَ فَرَسَاخٍ، ثُمَّ إِلَى رَسْتَاجَرِدِ *q* أَرْبَعَةَ
فَرَسَاخٍ، ثُمَّ إِلَى سَلِيدَسْتِ *r* سِتَّةَ فَرَسَاخٍ، ثُمَّ إِلَى بُونِ *s* خَمْسَةَ

a) B والسلمان. *b)* B وسيرسب; Belâdh. ٤٤٠., 12. *c)* A سرست. *d)* Sie A ut Belâdh. ٤٤٢., 4 a f., Jak. ٣٨٠., 1. B ودرمه. *e)* B وتالى. *f)* Belâdh. ٤٤٦., 10 s. p. ut rec.; cf. Jak. ٣٨٠., 2 والمالبية (cod. المالبية).

f) B ورهنيج. Cf. quoque Jâk. IV, ٨٩., 19. *g)* Anno 216. B haec habet alio loco (ed. p. 41). *h)* Berûni Chron. ٢٢٦., 12 بلدان فهله. *i)* Belâdh. ٣٢٣. B المنارك. *k)* B om. *l)* B وبين ابهر وزنجان male; cf. Ist. ١٩٦., 9. Distantia inter Abhar et Zendjân in plurimis codd. Ist. est 15 Par, non 20, vid. ibi ann. *h* et porro in tomo IV Bibl. geogr. Add. *m)* B s. p. *n)* B add. على التقريب. *o)* A ايدج, B ايدج. Itinerarium Kod. partim diversum est, apud alios non invenio. *p)* A جواردان, B حواردان, Edr. I, 390 خان انار. *q)* A دسفاجر, B ارستاجرد, Edr. سلند. *r)* B سلبدست eum voc., Edr. وساكرد, Kod. رسماجر. *s)* B توبر, Edr. نيوبر.

فِرَاسِخْ، ثم الى سوجر *a* سنّة فِرَاسِخْ، ثم الى الرباط *b* سبعة
فِرَاسِخْ، ثم الى خان الابرار *c* سبعة فِرَاسِخْ، ومن الخان الى اصبهان
*سبعة فِرَاسِخْ *d* ٥

الطريق من فارس الى اصبهان

٥ من فارس *e* الى كالم فيروز *f* خمسة فِرَاسِخْ، ثم الى كورد *g* خمسة
فِرَاسِخْ، ثم الى تجاب *h* اربعة فِرَاسِخْ، ثم الى سمارم *i* خمسة
فِرَاسِخْ، ثم الى سياه *k* خمسة (٥١) فِرَاسِخْ، ثم الى البورجان *l*
سبعة فِرَاسِخْ، ثم الى *كيبالي سنّة *m* فِرَاسِخْ، ثم الى خان
الابرار *n*، ثم الى اصبهان ٥

الطريق من اصبهان الى الرق

10

من اليهودية الى برخوار *o* ثلثة فِرَاسِخْ، ثم الى رباط *p* و *z* سبعة
فِرَاسِخْ، ثم الى انبارز *q* خمسة فِرَاسِخْ، ثم الى اصغاف *r* سنّة
فِرَاسِخْ، ثم الى الدفار *s* اربعة فِرَاسِخْ، ثم الى باد *t* خمسة فِرَاسِخْ،
ثم الى ابروز *u* خمسة فِرَاسِخْ *v*، ثم الى حواضر *w* تسعة فِرَاسِخْ،

a) B تنوجر، Edr. جوسر. b) I. e. رباط باركان Tomaschek I, 29.
c) A الابران، B خانزار et mox خاتران. Haec statio in itin. Kod.
est (cod. الجار et اطار). Intelligitur autem idem locus qui خان
لنجان dicitur. d) A om. e) Intelligitur Schirâz. f) A نكا
رکام فيروز، B فيروز، g) B c. voc., A كوره. h) B s. p.; apud
Mokadd. ٤٥٨, 9 الرباب s. الرباب. i) B سمارمز. Vulgo سميرم. k) B
شياه. Forte antiquum Siacus (سياه كوه)، cf. Tomaschek I, 30.
l) B المورجاه. m) B كنب المرجاه سبعة. n) A الابران، B الامرار.
o) A ابوجوان، B سرحوا. p) B s. p. q) B ادنازر; Ibn R. الطريق.
r) B اصغاف، Ibn R. اصغافه. s) B الدمار، Ibn R. الدكان et hic
اربعة pro خمسة. t) B اباد. Bâd jacet a meridie versus orientem
a Kâschân. u) A ابروز، B ابروز، Ibn R. ut rec. v) B hic habet
quod infra om. ثم الى قم (s. p.) سنّة فِرَاسِخْ
الى نوشابان (انوشابان) فرساخان ومنه. Ibn R. خمسة id. habet تسعة
الى ورازبان (ورازبان) خمسة (سنّة) فِرَاسِخْ.

ثم الى المقطعة خمسة فراسخ، ثم الى قارص *a* تسعة فراسخ، ثم الى * قَمَّ سِنَّة فراسخ، ومن قارص الى *b* السديرة سبعة فراسخ، ثم الى *d* سبعة فراسخ، ثم الى الرقي سبعة فراسخ ۞
الطريق من بغداد *e* الى البصرة

من بغداد انى المدائن قال حميد بن سعيد 5

يا ديار المسداتين اننت زين المساكين

ثم الى دير العاقول، ثم الى جرجاريا، ثم الى جبل، ثم الى قم الصلح، ثم الى واسط، ثم الى زهرابان *f*، ثم الى الفاروث *g*، ثم الى دير العمال، ثم الى الحوانيت، ثم تسيير * في القطر، ثم *b* في البطائح، ثم في *h* نهر الى الاسد، ثم في دجلة العوراء، ثم في 10 نهر معقل، ثم * في قبض البصرة ۞

(52) الطريق * من سر من رأى *k* الى واسط على البريد

من سر من رأى الى عكبرا تسع سكك، ثم *l* الى بغداد ست سكك، ثم *l* الى المدائن ثلاث سكك *m*، ثم الى جرجاريا ثمانى *n* سكك، ثم الى جبل خمس سكك، ثم الى واسط ثمانى *n* سكك 15 ۞
وجوالى واسط ثلثون الف درم وصدقات العرب بالبصرة ستة آلاف الف درم ۞

الطريق من البصرة الى عمان على الساحل

a) A semel فارص, semel s. p., B s. p. ut Jâk. ٥., 12. Ibn R. قارص et قارص. Pro تسعة A habet سبعة s. p. *b*) B om. *c*) B s. p., Ibn R. ديركحين. *d*) A s.p., B دار, Ibn R. دزاس. *e*) A بغدادان, B بغدادان. *f*) Haec statio in B desideratur. Cf. Zeitschr. D. M. G. 39, p. 2 quae de hoc loco scripsi. *g*) A الفاروث. Cf. Jâk. III, ٨٤., 7 seqq. *h*) B الى. *i*) B قصص. *k*) A om. *l*) B ومنها. *m*) B ins. ثم الى ثمانى quam B quoque habet mutanda foret. Kod. etiam stationem inter-mediam om. *n*) Codd. ثمان.

من البصرة الى عبّادان، ثم الى الحدوثة *a*، ثم الى عَرَفَجَا، ثم
الى الرَّابُوقَةِ، ثم الى المِقْرَرِ *b*، ثم الى عَصَى *c*، ثم الى المعرّس *d*،
ثم الى خُلَيْجَةَ *e*، ثم انى حسان *f*، ثم الى القَرَى *g*، ثم الى
مَسِيلَاخَةَ، ثم الى حَمَص *h*، ثم الى ساحل هَجَاجِر، ثم الى
5 العُقَيْرِ *i*، ثم الى قَطْر *k*، ثم الى السَّبَاخَةَ *l*، ثم الى عَمَانَ وهي
صَحَار وِدَبَا *m* ❧

المسافة الى المشرق في البحر

من البصرة الى عبّادان اثنا عشر فرسخا، ثم الى الخَشَبَات
فرسخان *n*، ثم تصير الى *o* البحار فشطه الايمن للعرب *p* وشطه
10 الايسر لفارس *q* وعرضه سبعون *r* فرسخا وفيه جبلا كُسَيْر وَعُوبِر وعمقه
سبعون باعا الى ثمانين باعا، ومن الخَشَبَات الى مدينة البَحْرَيْنِ
في شط العرب *s* سبعون فرسخا واحلها لصوص يقطعون على (53)
المراكب ولا زرع *t* لهم ولهم نخل وابل قال اعرابي *u*

رمى به في موحش القفار بساحل البَحْرَيْنِ للصحار
15 ومنها الى الدُرْدُور *v* مائة وخمسون فرسخا، ثم الى عمان
خمسون فرسخا، * ثم الى الشحر مائة فرسخ *x*، ومن الشحر الى

a) الحدوثة، Kod. الحدوثة، Edr. I, 371 الحدوثة، B الحدوثة. b) المعرّس B المعرّس. c) عصا، Kod. عصا. d) عمان. e) المعرّس، Kod. المعرّس; voc. e Jâk. f) حسان، Edr. حنبيان. g) Voc. in B. h) A s. p. Voc. e Jâk.; B حَمَص. i) المقفير، B المقفير، Kod. المقفير. j) القطن، B القطن. k) A قطن. l) Voc. e Jâk. m) A ودنا، B ودنا. n) فرسخين. o) في B. p) للمغرب A. q) للمغرب B. r) A تسعون s. p.; Edr. I, 370 habet 210 Mill. s) A المغرب et sic Edr. (sur la côte occidentale). t) زرعاً B et mox نخلًا. u) Tabarî III, 143v, 13 seq. v) الدردور B، A sine voc. w) B و. x) B om.

عَدَن مائة فرسخ وهي من المراقي *a* العظام ولا زرع بها ولا ضرع وبها العنبر والعود والمسك ومنتاع السند والهند والصبين والزنج والحبشة وفارس *b* والبصرة وجدة والقنزم، وهذا البكر هو البكر الشرقي الكبير ويخرج منه العنبر الجيد وعليه الزنج والحبشة وفارس وفيه سمك طول السمكة مائة باع *c* ومائتا باع يخاف منها *d* على السفن فتنفرة بضرب *e* الخشب على الخشب، وفيه سمك *f* مقدار الذراع يطير وجوهه كوجوه البوم، وفيه * سمك طول السمكة *g* عشرون ذراعا في جوفها مثلها وفي الاخرى مثلها الى اربع سمكات، * وفيه سلاحف *h* استدارة السلاحفة *i* عشرون ذراعا وفي *k* بطنها مقدار *b* الف بيضة وظهورها الذبل الجيد *l*، وفيه سمك على خلقة *m* البقر * تلد وترضع وتعمل ¹⁰ من جلودها الدرق *b*، وسمك على خلقة الجمال *n*، وفيه طير * تجمع من قذى البكر عند سكونه فتبيض وتفرخ على وجه الماء لا تخرج ^o الى الارض ٥

الطريق * من البصرة الى المشرق مع ساحل فارس *p*

(54) فن البصرة *q* الى جزيرة خارك *r* خمسون فرسخا وهي فرسخ ¹⁵ في فرسخ بها *s* زرع وكرم ونخل، ومنها الى جزيرة لاوان *t* ثمانون فرسخا وهي فرسخان في فرسخين وبها زرع ونخل، ثم الى جزيرة ابرون سبعة فراسخ وهي فرسخ في فرسخ بها زرع ونخل، ثم

a) B المراقي. *b*) B om. *c*) B hic et mox ذراع. *d*) B ponit post السفن. *e*) B تضرب. *f*) B سمكة et mox تطير، sed deinde ut rec. *g*) B سمكة طولها *h*) A

وسلاحف. *i*) A السلاحفا، B الواحدة. *k*) B في. *l*) A et B add. تلد وترضع، sed B om. post البقر. In A expuneta fuerunt، deinde de novo scripta. *m*) B in textu هيبة، in marg. ut rec. *n*) B ins. تلد وترضع. *o*) B tantum يبيض على وجه الماء

من الابلية *q*) B من جانب فارس الى المشرق *p*) B. ويفرخ ولا يخرج. *r*) A جازل. *s*) B وبها. *t*) Sic A, B لابن. De legendo cogitari nequit، non laft est nomen insulae Ibn Kāwān.

الى جزيرة خين a سبعة فراسخ وهي نصف *ميل في نصف ميل
 وla ساكن بها، ثم الى جزيرة كيس c سبعة فراسخ وهي اربعة
 فراسخ في مثلها وفيها نخل وزرع ومانثية ولها d غوص اللؤلؤ الجيد،
 ثم الى جزيرة ابن كلوان e ثمانية عشر فرسخا وهي ثلاثة فراسخ في ثلاثة
 5 فراسخ واهلها شرارة اباضية، ومن جزيرة ابن كلوان الى ارموز f سبعة
 فراسخ، ثم الى نار g مسيرة سبعة ايام وهي الحد بين فارس والسند،
 ومن نار الى الدبيل h مسيرة ثمانية ايام، ومن الدبيل الى مصب
 مهران نهر السند i في البحر فرسخان ٥

ومن اسند بجى القسط والقنا والخبيران ٥

10 ومن مهران الى اوتكين k وهي اول ارض الهند مسيرة اربعة ايام،
 وفي هذه الارض ينبت القنا في جبالها والزرع في اوديتها واهلها
 *عناة مردة l لصوص، ومنها على فرسخين المييد m لصوص، ومنها
 الى كول n فرسخان، ومن كول الى سندان ثمانية عشر فرسخا وبها
 ساج وقنا، ومن سندان الى ملو o مسيرة خمسة ايام ويملي d الغفل
 15 والقنا، وذكر البكريون ان على كل عنقود من عناقيد الغفل ورقة

a) A خير. Sokûn in B. Hodie Ken. b) B في مثله لا. c) A طيس. d) B وبها. e) B h. l. ابركلوان. Scribitur quoque
 لافنت (s. Nomen insulae proprie est ابني كلوان et ابركلوان، ابركلوان، ابركلوان لغت
 Abulfeda ٣٧٣). f) A ارمون. g) Sic A; B نار. Fortasse in-
 telligitur تيز. B vero conjungens cum vocab. seq. habet h. l. نار
 h) B الدبيل، الدبيل، نارسيسه، omisso مسيرة post الدبيل. h) B الدبيل،
 A الدبيل et الدبيل. i) B om. k) A اوتكين، B بكم، Edr. I,
 160, 170, 171 اوتكين، Berûnî ap. Sprenger p. 91 l) B
 عبايد. m) A الهند pro المند. n) B كول. o) Voc. in A. Est
 insula (vid. Edr. I, 172), quinque Mill. a terra Indiae, ubi jacet
 nota urbs Kûlam, ab ea quoque كولر dicta, ut tota regio al-
 Moleibâr appellatur (Malabar) v. Ibn Batûta IV, 71. Edr. I, 178
 ملن. In annalibus Sinensibus (Yule Cathay, LXXVIII) quoque
 Molai appellatur.

تكنه من المطر (55) فلذا انقطع *a* امطر ارتفعت الورقة فلذا عاد * المطر
 عادت *b*، ومنها الى بلين *c* مسيرة يومين، * ومنها الى *d* اللاجنة
 العظمى مسيرة يومين، ومن بلين تفرق الطرق *e* في البحر فن اخذ
 مع *f* الساحل فن بلين الى بابتن *g* مسيرة يومين وهي بلاد ارز ومنها
 ميرة اهل سرنديب، ومن بابتن الى انسنجلي *h* وكبشكان *i* مسيرة
 يوم وفيها ارز، ومنها الى مصب كودافريد *k* ثلثة فراسخ، ومنها
 الى كيلكان *l* واللوا *m* وكنججة مسيرة يومين وفيها حنطة وارز، * ومنها
 الى سمندر عشرة فراسخ وفيها ارز *n* يحمل اليها العود من مسيرة

a) A sed superinscripto ارتفع. *b*) B عادت الورقة. *c*) Sic A h. l. c. voc., mox بلين et بلين, B h. l. بلين, infra بلين, Edr.

بلين (p. 73 بلنق). Idem locus apud Jākūt I, ١٣, 15 بلنر appellari videtur. *d*) B ثر. *e*) B بفتري الطريق. *f*) B على. *g*) A h. l. بلين, mox s. p., B utroque loco بلين. Quamquam scripserit Sprenger p. 81 « Am 23 August befanden wir uns Bās gegenüber », tamen non dubium est, eum ita scripsisse conjectura. Nam abbreviatio est nominis quod Cosmas scribit Pudopetana, Conte Bufetania (Beudifetania) vid. Yule *Cathay*, p. 448, 453. Apud Edr. I, 179, 184 respondet جربانن, apud Nowairi (*Adjāib al-Hind*, ed. v. d. Lith, p. 231) جاربنتن l. خارتين, apud Ibn Batūta IV, 82

جرفتن, qui tamen non idem locus est, sed vicinus. Fortasse a nostro non differt بربنتن (*Adjāib al-Hind*, p. 276). Di-

maschki ١٣, 5 a f. habet بدفتان et paullo ante جرفتن. *h*) A المنبجي sic, B انسناحكي, Edr. صناجي. Abulfeda ٣٥٥, 1 الشنكلي. Cf. Yule *Cathay*, 75 (Cyngilin = Cranganor). Dimaschki l. l. شنكلي.

i) B وعسكان, Edr. 180 et 184 كيكسار. *k*) A كورافريد, B كورا. Est Godavari. Schirāzī, *at-Tohfāt as-Schāhija*, Cod. Leid. 192 Cap. III inter معبر et پنکالک memorat كورايا quo idem fluvius significari videtur. *l*) B s. p., sed cum voc., Edr. كلكايان. *m*) Sic A; B واللوا, Edr. لولو. *n*) B haec om. Edr. scribit سمندر. Jacet haec urbs ad Gangem. Hinc sinus Bengalicus nomen accipit

لجنة سمندر unde in ore populi factum est سمرقند (vid. *Adjāib al-Hind*, p. 218 seq.).

خمسة عشر يوما وعشرين يوما في ماء عذب *a* من كامرون *b* وغيرها،
ومن سمندر الى اورنشيين *c* اثنا عشر فرسخا وهي مملكة عظيمة
فيها قبيلة *d* ودواب وجواميس وامتنعة كثيرة وملكها عظيم القدر،
ومن اورنشيين الى ابينه *e* مسيرة اربعة ايام وبها قبيلة *d* ايضا
5 ومن * اخذ من *f* بلين الى

سرنديب

فهو مسيرة يوم *g* وسرنديب ثمانون فرسخا في * ثمانين فرسخا *h*
وبها الجبل الذي هبط عليه آدم صلى الله عليه وهو جبل ذاهب
في السماء يراه من في * سراكب البحري من مسيرة ايام *k* فذكرت
10 النبأة وم عباد الهند ان على هذا الجبل اثر قدم آدم صلى الله
عليه مغموس في الحجر وهو نحو من سبعين ذراعا قدم واحدة وان
على هذا الجبل شبيها بالبرق ابدا وان آدم صلى الله عليه وسلم
خطا *l* الخطوة الاخرى (56) في الحجر *m* وهو منه على مسيرة يومين او
ثلاثة، وعلى هذا الجبل وحوله *n* ابياتوت الوانه *o* كلها والاشباه كلها
15 وفي واديه الماس وعلى *p* الجبل العيون والغفل والعطر والافواه ودابة
المسك ودابة الزباد، وبسرنديب *q* النارجيل وارضها السنباچ الذي
يعالج به الجوهر وفي انهارها البلور وحولها في البحر غوص اللؤلؤ

a) Amnis Brahmapûtra. b) A كامروت، B كامبول، Edr. كاموت.
Hodie Assam. c) B اورسير et mox اورتسير، Edr. I, 185 ut
Ibn Iyâs in Chrest. Arnold. p. 71 أورشيين. Videtur intelligi Orissa.
Ibn R. f. 155 r. loquitur de regione اورفسيين in بلاد الاغباب. d) B
افيلة. e) B ابينه. f) B جد; fort pro جزيرة coll. Edr. p. 179
« De cette île ». g) B وفي مسيرة يومين، Edr. « 1 journée et plus ».
h) B مثلها. i) B المركب. k) B واكثر. Mokadd. 13, 12, Edr. I, 71 et Jâk. III, 20 lectionem receptam in suis
codd. habuisse videntur. Deinde B وذكرت. l) A خطى. m) B
الهند. n) B وحواليه. o) B والوانه. p) B هذا. q) B
الانارجيل. Deinde A ولسرنديب.

وبعد سرنديب جزيرة الرامى وبها الكركدن *a* وهو دابة دون الفيل
وفوق الجاموس يأكل الخشيش ويجتث كما يجتث البقر والغنم وبها
جواميس لا اذئاب لها وبها الخيزران والبقم *b* وعروقه دواء من سم
ساعة *c* قد جرّه البحرّيون من لدغة *d* افعى وبها *e* ناس عراة في غياض
لا يفهم كلامهم لانه *f* صغير * و *g* صغار *g* يستوحشون من الناس طول ⁵
الانسان منهم اربعة اشبار * للرجل ذكر صغير وللمرأة فرج صغير *h* شعر
رووسم زغب احمر وينسلقون *i* على الاشجار بايديهم * من غير ان
يضعوا ارجلهم عليها *g* ٥

وفي البحر ناس بيض يلحقون *k* المراكب سباحة والمركب *l* في سرعة
الريح يبيعون العنبر باحديد يحملونه بانواهم ، وجزيرة فيها ناس ¹⁰
سود مفلغون *m* يأكلون الناس احياء * يشرحونهم تشرجحا *n* ، وجبل
طينه فضة اذا اصابته النار ٥

وفي جبال الزابج *o* حيات عظام تبلع *p* الرجل والجاموس ومنها ما
يبتلع الفيل وبها *q* شجر الكافور تظل الشجرة مائة انسان واكثر واقل
ينقب *r* اعلى الشجرة فيسيل منها *s* من ماء الكافور * عدّة جرارة ¹⁵ *t* ثم
ينقر اسفل من ذلك وسط الشجرة فينسب (57) منها قطع * الكافور
وهو صمغ ذلك الشجر غير انه داخله *g* ثم تبطل تلك الشجرة *u*
فتجف وفي هذه الجزيرة عجائب كثيرة * لا تحصى *v* ٥

a) Sic cum *teshdid* in ultima litt. A et B. *b*) A والبقم والخيزران ، B tantum البقم. Correxī coll. Edr. p. 75, Kazw. II, ١٦, Ibn al-Fakih ١٠, 11 seqq. *c*) B السم القاتل. *d*) B لدغة. *e*) B والجرائر بها. *f*) B وهو. *g*) B om. *h*) A om. nec exstant apud Kazw. I, ١٠٨, sed Edr. in suo cod. habuit. Deinde B شعور. *i*) B et Kazw. sine cop. *k*) A يلعبون. *l*) B والمراكب. *m*) B معلقون. *n*) A s. p. nisi quod habet بسرناجا. *o*) B الزابج. *p*) In A supplevit alia manus cum صح; B تبتلع ut Kazw. I, ١٠٧, 11. *q*) B وفيها. *r*) B et Kazw. يتقب (sed p. ٢٦٣, 2 ut rec.). *s*) Addidi e B et Kazw. *t*) B ويؤخذ منه ما جرى. *u*) A primum ذلك الشجر deinde librarius expunxit ذلك et scripsit B. وتجف. *v*) A non habet.

ومن اراد الصين عدل من بلين *a* وجعل سرنديب عن يساره فن
 سرنديب الى جزيرة النكبالموس *b* مسيرة عشرة ايام الى خمسة عشر
 يوما واهلها عرارة وطعامهم *c* الموز والسّمك الطرى والنارجيل واموالهم
 الحديد وهم يجالسون التجار، ومن جزيرة النكبالموس الى جزيرة كلة *d*
 5 مسيرة ستة ايام وهى مملكة جابة الهندى *e* وفيها معدن الرصاص
 القلجى ومنابت الخيزران، وعن يسارها جزيرة بالموس *f* على مسيرة
 يومين واهلها يأكلون الناس وبها *g* كافر جيّد وموز ونارجيل وقصب
 سكر وارز، ومنها الى جزيرة جابة وشلاهط وهولج *h* فرسخان وهى
 عظيمة وملكها يلبس * حلية الذهب *i* وقلنسوة الذهب ويعبد البددة
 10 وبها النارجيل والموز وقصب سكر *k* * وبشلاهط الصندل *l* والسنبيل
 والقرفل وجابة *m* جبيل فى ذروته نار تتقد مقدار مائة ذراع فى مثلها
 سمكها قيد رمح فهى بالنهار دخان وبالليل نار، ثم *n* مسيرة خمسة
 عشر يوما الى بلاد منبت *o* العطر، وبين جابة ومايط *p* قريب
 وملوك الهند واهلها يبيحون *q* الرنا ويجرمون الشراب الا ملك قمار *r*

a) A s. p., B بلين. b) Sic A h. l., mox النكبالموس, B ليكالموس
 et mox ليكالموس. Vulgo لنكبالموس s. لنجبالوس v. Ibn al-Fakîh
 12 ann. e. Nicobar. c) B sine و. d) Voc. in A. e) Relation
 p. 18 l. paen. وهى مملكة الزابج. f) A s. p., Edr. I, 77, 79
 جالموس. Secundum hunc jacet inter Niân insulam (Nijas) et Lang-
 bâlûs (Nicobar), ab utraque 2 dies distans. Quod confirmat con-
 jecturam quam fecit van der Lith, *Adjâib al-Hind*, p. 263, intel-
 ligi Baros. g) B وفيها. h) A وهولج, B وهراج, Edr. 80, 81
 هريج. ويلييه (سلاهط) جزيرة يقال لها هولج وانما تسمى
 الجزيرة باسم قائدها وليس هذا اسمها وهولج هذا صاحب جيش
 المهراج. i) B حلة ذهب et mox iterum sine art. k) B
 السكر. l) B والصندل. m) B وجانبها. n) B ins. على, mox
 omisso الى. o) A et B بينبت. p) A hic et infra مايط, B h. l.
 مايط; cf. *Adjâib* p. 253 seqq. infra ماقط s. ماظ, Edr. 81
 q) A s. p.; B يجلون. r) Voc. in A. *Khmêr*. Ibn R. قمار ut ple-
 rumque scribitur.

فانه يحرم الزنا والشراب وملك سرنديب يُحْمَل اليه الخمر من العراق
 ويشربها *a*، وملوك الهند ترغب في ارتفاع *سمك (58) القبيلة *b* وتزيد
 في اثمانها الذهب الكثير وارفعها تسع *c* اذرع الآ قبيلة *d* الاغياب
 فانها عشر اذرع وواحدى عشرة ذراعاً، واعظم ملوك الهند بلهراً
 وتفسيره ملك الملوك ونقش خانمه من ذلك لأمر وتلى مع انقطاعه *e* 5
 وينزل الكم *f* بلاد الساج، وبعده *ملك الطافين *g*، وبعده جابة *h*،
 وبعده ملك الجرز *i* وله الدرهم الطاطرية، وبعده غابة *k*، وبعده
 رهمى *l* وبينه وبين هولاء مسيرة سنة وذكروا ان له خمسين الف
 فيل *m* وله الثياب القطنية الماخلة والعود الهندى، ثم بعده ملك
 قامرون *n* يتصل مملكته بالصين وفي بلده الذهب الكثير والكركدن *o* 10
 وهى دابة لها قرن واحد فى الجبهة طوله ذراع وغلظه قبضتان فيه
 صورة من أول القرن الى آخره فاذا شُف رأيت الصورة بيضاء فى سواد
 كالسبح *p* فى صورة انسان او دابة او سمكة او طاوس او غيرها من
 الطير فيتأخذها اهل الصين مناطف تبلغ المنطقة ما بين ثلثمائة

a) ويشربها B. *b*) سرك الكغيلة B corrupte. *c*) عشرة et mox تسعة A. *d*) B قبيلة. Pro الاغياب A الاعراب. *e*) انقضايه B. *f*) Voc. in A; Reinaud pronunt. Komkam et habet pro Concan (*Relat.* p. 26). Ibn R. f. 155 v. dicit regem ipsum lingua Indica appellari الكمكمى. Cf. Berûnî, *India* ٩٩, 13 كُنَّكَن. *g*) الطافر B. Reinaud recepit lectionem طافق. Voc. ex Ibn R. *h*) ابن ر. زنجانه; vid. supra p. ٩٦, 10 et ٩٦, 5. *i*) A الخزر, B الخزر, Ibn R. الجور s. الجور. *Relat.* ٢٨ الجرز, sed الجوز ١٢٧. Lectio non certa est. *k*) B عابه. *Jak. Hist.* I, ١.٦, 7 كنبايه e quo editor fecit نكنايه. Ibn R. loquitur de rege العابدى, qui si cum nostro componi debet, legendum est غابد. *Relat.* p. ٣٢ seq. مابد. *l*) A رهمى; cf. Ibn al-Fakih ١٥, 9 et ann. *h.* Yule, *Cathay*, CLXXXV, pro Pegu habet, quod Burmenses appellant Rahmaniya. Forte Ibn R. idem regnum voluit nomine الارمن. *m*) Idem *Relat.* p. ٢٩ et Mas'ûdî I, 384. *n*) Voc. in A. *o*) B وبيلده الكركدن. *p*) A كالشمج, B s. p.

دينار الى ثلاثة آلاف دينار الى اربعة الاف دينار، وهولاء الملوكة كلهم
محرّموا الأذان ٥

وملك الزابج *a* يسمّى المَهْرَج وفي مملكته *b* جزيرة يقال لها برطاييل *c*
يسمع فيها العزف والطبول الليل كته والبجريون يقولون ان الدجال
٥ فيها، ويخرج من البكر خيل مثل خيلنا لها اعراف تاجرّها على
الارض، وللمهراج جباية تبلغ في *d* كل (59) يوم مائتي مناه ذهب
يتأخذ منها لبنا ويطرحه *f* في الماء يقول هذا بيت مالي، وجزيرة
فيها القردة *g* مثل الحمير، * ومن جبايته من قمار الديوك في اليوم
نحو من خمسين مناه ذهب وذلك ان له فخذ الديك الغالب فيفنديه
10 صاحبه *h* ٥

والطريق الى الصين

من مايط *i* ذات اليبسار الى جزيرة نيومه *k* فيها العود الهندي
والكافور، ومنها الى قمار مسيرة خمسة ايام ويقمار العود القماري
وارزاً، ومن قمار الى الصنف على الساحل مسيرة ثلاثة ايام وبها
15 العود الصنفي وهو افضل من القماري لانه يغرق في الماء لجودته وثقله
وبها *m* بقر وجواميس ٥

ومن مدن الهند المشهورة سامل *n* وهورين *o* وقالون *p* وقندهار
وقشمير *q* ٥

a) الزابج *A*. *b*) ملكه *B*. *c*) *Berûnî* ذو طابل *B*، بوطاييل *A*. *Kazw. I, 111, 11 et II, ٥٣, Dimaschkî ١٥٨, ut quoque Vullers I, 222* برطاييل *s. برطاييل (cum var. 1. برطاييل). Djordjânî* برطاييل *p 278* برطاييل *Ibn Ijâs cod. Leid. 741 p. 261* برطاييل *ubi alter cod. طاييل. d) B om. e) B من ut Kazw. I, ١.٧, 4 qui add. المن ستمائة درم. f) B يطرح. g) B قرد. h) B non habet. i) Vid. supra p. ٦١ p. k) A فيومه, B فيومه. Vid. ad Ibn al-Fakîh ١٢ g et *Adjâib al-Hind, p. 253 Timoan s. Tijûman. l) B فيها ارز. m) B وفيها. n) Sic A; B ساييل. An قاهل? o) A وهورين, B وموري. Ibn Ijâs in Chrest. Arn. p. 68* هوربدس. *p) A وقالون, B وبالون. q) B s. p.**

ومن الصنف الى لوقين *a* وهى اول مرافى الصين مائة فرسخ فى البر والبحر وفيها *الحجر الصينى والحريرة الصينى والغضار الجيد *c* الصينى وبها *d* ارز، ومن لوقين الى خانقوه وهى المرقى الاكبر مسيرة اربعة ايام فى البحر ومسييرة عشرين *f* يوما فى البر وفيها انفواكه كلها والبقول والحنطة والشعير والارز وقصب *g* السكر، ومن خانقوه الى *e* خانجوه مسيرة ثمانية ايام وفيها مثل ما فى خانقوه، ومن خانجوه الى قانطو مسيرة *عشرين يوما *i* وفيها مثل ذلك، ونكل *مرقى من مرافى *k* الصين (60) نهر عظيم تدخله السفن ويكون فيه المذ والجزر وقد روى *l* فى نهر قانطو الدقيق *m* والبط والدجاج، وطول بلاد الصين على البحر من ارمابيل *n* الى آخرها مسيرة شهرين *o* والصين *o* ثلثمائة مدينة عامرة كلها منها تسعون مشهورة وحدد الصين من البحر الى التبت والتريك *وغربا الى *p* الهند، وفى مشارق الصين بلاد الواقواق *q* وهى كثيرة الذهب حتى ان اهلها يتخذون سلاسل كلابهم واطواق قرودهم من ذهب ويأثرون بالقمص المنسوجة بالذهب للبيع وبالواقواق الابنوس الجيد *o*

15

a) B لوقين hic et infra. Cf. quoque Ibn Ijäs in Chrest. Arn. p. 71. *b*) B الحديد. *c*) A om. *d*) B وفيها. *e*) A hic et deinde حافوا; B verba المرقى الاكبر وهو male ponit post لوقين. Intelligitur Canton (Hong-Kong). Forte lectio خانقوه praeferenda est, quam habet Abulfeda ٣٦٥ hunc locum laudans. *f*) A عشرون. *g*) B والقصب. *h*) A hic et mox جانجوا, B حانقوا et جانقوا, Edr. I, 85, Abulfeda ٣٦٤ ut rec. Riehthofen I, 575 seq. Hang-tshou(-fu). *i*) B ستة ايام. Pro قانطو (قانطوا) probabiliter legendum est قانصو ut infra scribitur. Riehthofen Kian-tshou in Shantung. *k*) B من مرافى i. e. مرافى من مرافى. *l*) B رى. Pro عن A sed super-inscribitur فى. *m*) A الدقيق, B s. p. In edit. p. 67 الوزين quae conjectura forte recipienda est. *n*) A ارمابيل, B ارمانيل. *o*) B الواقواق. *p*) B وعزبا. *q*) B h. l. الواقواق, A h. l. الواقواق.

وسئل * اشتيامو البحر *a* عن المد والجزر فذكروا انه انما يكون في
بحر فارس على مطالع القمر وانه لا يكون في البحر الاعظم الا مرتين
في السنة مرة يمد في شهور الصيف شرقا بالشمال ستة اشهر فاذا *b*
كان ذلك طما الماء في مشارق البحر * بالصين وانحسر عن *c* مغارب
البحر ومرة يمد في شهور الشتاء غربا بالجنوب ستة اشهر فاذا كان ذلك
طما * الماء في *d* مغارب البحر * وانحسر بالصين ٥

وفى آخر الصين *e* بزاز قانصوف جبال كثيرة * وملوك كثيرة *g* وهي
بلاد الشيبلا *h* فيها الذهب الكثير ومن دخلها من المسلمين استوطنها
نطبيها ولا يعلم ما بعدها ٥

10 والذي * يجيء في هذا البحر الشرقي من الصين *i* الحرير والفرد *k*
(61) والكيماخاوا *l* والمسك والعود والسروج والسمور *m* والغضار والصيلبنج *n*
والدارصيني والكونجان *o*، ومن الواقوات الذهب والابنوس، ومن
الهند الاعواد والصندلان *g* والكافور والماكافور *g* والسجوزبوا والقرنفل
وانقائنة *p* والكبابنة والنارجيل * والتياب المتخذة من الحشيش *q* والتياب
15 القطنية الماخلة والغيلة، ومن سرنديب البياقوت الوانه كلها واشباهه
والماس والدر والبثور *g* والسنبادج الذي يعالج به للجهر، ومن ملي *r*

a) اشتيامو البحر *a* et mox ذكر. Cf. Mas'ûdî I, 251 seq.
b) A واذا. c) B والصين والجزر in ed. p. 67 recte restitutum.
d) B om. Pro مغارب A مشارق. e) B ليس للصين بحر. f) B ut rec. g) B om. h) B الشيبلا.
Deinde B بها، in A fere exesum. i) B منها et om. j) الحرير و. k) A s. p., B القريب. Cf. Kazw. II, ٣٣١, 8 a f. l) A الكنجار،
B والكمحاح. Cf. Fleischer ad Dozy Suppl. II, 488. Lectioni A والصيلبنج subesse potest (*kinco*b). m) B والسنور. n) A والصيلبنج،
B والطيلسح. o) B sine art. p) B والغاغرة i. e. والغاغرة. q) B
om.; A الحسس. Cf. v. Kremer, Ueber das Budget der Einnahmen
unter der Regierung des Hârûn al-Raschîd, p. 5 الثياب الحشيشية.
r) A طى.

وسندان الفلفل *a*، ومن كلة *b* الرصاص القلعي، ومن ناحية الجنوب *c*
البقم والداني، ومن السند القسط والقنا والخيزران ٥
وطول هذا البحر من القلزم الى الواقواق *d* اربعة آلاف وخمس مائة
فرسخ ٥

والذي يجيء من اليمن الوشي وسائر ثيابهم والعنبر والورس والبغال *e* 5
والحمير ٥

والهند سبعة اجناس

الشاكثريّة *f* وهم اشرافهم فيهم الملك تساجد الاجناس كلها لهم ولا
يسجدون لأحد، والبراهمة وهم لا يشربون الخمر والانبذة، والكستريّة *g*
يشربون ثلثة اقداح فقط لا تزوجهم البراهمة وينتزوجون فيهم، 10
والشودريّة *h* وهم اصحاب زراعة *i*، والبيشيّة *k* وهم اصحاب صناعات
ومهن *l*، والسنداليّة *m* وهم اصحاب * اللهو واللاحون *n* وفي نسائهم
جمال *o*، والدنبيّة *p* وهم سمرة *e* (62) اصحاب لهو * ومعازف ولعب *q* ٥
ومل اهل الهند اثنتان واربعون ملة منهم من يثبت الخالق عزّ
وجلّ والرسل ومنهم * من ينفي الرسل *r* ومنهم النافي لكل ذلك ٥ 15
* والهند تزعم *s* انها تدرك بالرقى ما ارادوا *t* ويسقون *u* به السم *v*

a) B add. والبلور. *b*) Sic A cum *teschdid*. *c*) A الجنوب. *d*) B الواقواق. *e*) B om. *f*) A الشاكثريّة B، السابكفريّة Edr. I, 98 انساكريّة. Pro B وفيهم. *g*) B والكستريّة Edr. ut rec. Berûnî India ٢٩, 3. كشتريّة. *h*) A والشودريّة B، والشودريّة Edr. شردويه. *i*) الزراعة B. *k*) A والقيسيّة B، والميسرة Sûdra. Cf. Ber. l. 12. *l*) B ييش. *m*) Litterae الصناعات والمهن. *n*) B المهر واللاحوف. *o*) B الجمال. *p*) B ومعازف B. *q*) B ومعازف. Sanskr. *Donba*. Ber. دوم. *r*) B النافي للرسل. *s*) B وفي الهند نوع et ad signum notae cui in marg. iterum adscriptum est. *t*) B ارادت. *u*) A ويسقون B، ويشعون. *v*) In A postea additum, B السقم.

* ويخرجونه ممن سُقى *a* ولم السوم والفكر ويحلون به ويعقدون
ويضرون وينفعون ولم اظهار التخاييل التي يتخبر فيها *b* الريب ويدعون
حبس المطر والبرد
انقضى خبر المشرق

خبر المغرب^c

5

والمغرب ربع المملكة وكان اصهبهذه يسمى *d* على عهد الفرس
خبران *e* اصهبهذه

الطريق من مدينة السلام الى المغرب

من بغداد *f* الى السيباحين *g* اربعة فراسخ، ثم الى الانبار
10 ثمانية فراسخ، ثم الى الرب *h* سبعة فراسخ، ثم الى هيت اثنا
عشر فرسخا، قال ابو العميثل

هَلَّا أَلَمَّ بِهَيْتَ لَيْلَتِنَا أَمْ قَبْلَ ذَلِكَ لَيْلَةَ الْأَنْبَارِ

ثم الى الناورسة *i* سبعة فراسخ، ثم الى الؤوسة *k* سبعة فراسخ، ثم

a) B om. *b)* B منها. *c)* Titulum addidi. *d)* A تُسَمَّى. *e)*

B s. p.; A خذل ابران، Ibn Rosteh f. 121 r. مغرب، خذل ابران تفسيره مغرب. Apud Ber. Chron. ٣٤. in tabula recte ut rec. Apud Mas'ûdî ed. Barb. de Meyn. IX, 314 (Not. et Extr. VIII, 146) in جزيران corruptum est (cf. Journ. asiat. 1839, I, 340). Aliae formae خوروان et خاوران (Reinaud, Introd. CCXXXI, Nöldeke, Gesch. p. 155 ann. 2, Vullers sub خاوران). *f)* A بغداد، B بغداد. *g)* B

السباحين. *h)* A الرب، B الدوب؛ Kod. الرب، Mokadd. ١٣٤، 18 ut rec. (codd. الرب et الرب، in mappa المذيب)، Edr. II, 144 زاب. Aliae var. lect. v. infra. Memoratur ab Ibn Serapion f. 33 r. وجمل

منه (من الغرات) ايضا نهر يقال له دجيل اوله فوق قرية الرب بفرسخ او اكثر. *i)* B الناروسيه. *k)* B الاوسيه s. الاوسيه. Post hanc stat.

B ins. فرسخ سنة فراسخ. Mokadd. ١٣٥، 5 inter Naûsam et Alûsam inserta minus recte, cf. Edr. 144, 145.

الى الفأخيمية *a* ستة فراسخ، ثم الى النهية *b* اثنا عشر فرسخا في
البرية، ثم الى السدازقي *c* (63) ستة فراسخ، ثم الى الفرضة *d* ستة
فراسخ، ثم الى وادي السبع ستة فراسخ، ثم الى خليج بنى
جميع *e* خمسة فراسخ، ثم الى الفاش *f* حيال قرفيسيا سبعة فراسخ،
ثم الى نهر سعيد ثمانية فراسخ، ثم الى الجردان *g* اربعة عشرة
فرسخا، ثم الى المبارك *h* احد عشر فرسخا، ثم الى الرقة ثمانية
فراسخ * وهي بالرومية قلائيقوس *k* والرقة * *l* واسطة ديار مصر وهي
الرافقة *l* وحران *m* وهي بالرومية هالينوبلس *n*، قال سديف *o*

قَدْ كُنْتُ أَحْسَبُنِي جَلْدًا فَضَعَّضَعَنِي

10 قَبْرٌ بِأَحْرَانَ فِيهِ عَصْمَةُ الدِّينِ

والرها وشمشاط *p* وسروج ورأس كيفا *q* والارض البيضاء *r* وتل موزن
والزوابي *s* والمازحين *t* والمدبير *u* * وخراج ديار مصر خمسة آلاف

a) A الفأخيمية، in B incertum utrum & s. & exstet; Kod. المحجيمه
ut Edr., Mokadd. ut rec. *b*) B البهيمه، Kod. انهيمه، Mokadd.
النهية، Edr. تهنيه. Mokadd. inter hanc stationem et praeced. ins.

السدواقي et الدواقي، Kod. الداري v. supra p. ٧٦ k، Kod. الحديث.

d) Kod. العرصة. B hic add. في البر sed supra في دورق. Edr.

e) B tantum حلمح، Kod. بني ابن pro بني; Edr. جمع. البرية om.

f) B s. p., Kod. العاسر. Pro حبال A حبال ut Edr., B s. p. (cf.

Sprenger p. 92). *g*) Voc. in A; B الخريز، Kod. الخوران، Edr. ut rec.

h) B المنترك s. المنزك، Edr. مبرك، Kod. الممارل. *i*) B وعشرون. *k*) In

B alia manus haec adscripsit, sed male فالانيفوس. *l*) B om.

m) Seqq. usque ad الدين B om. *n*) 'Ελληνόπολις, Syriace

عالملا [استلم] (أصم) A فالنيوس، B non habet. Emendationem

receptam mihi proposuerunt Nöldeke et G. Hoffmann. Land addu-

bitat quia ut affirmat tantum occurrit tanquam versio cognominis

Syriaci, non ut ipsum urbis nomen. *o*) Vid. Jâk. II, ٢٣١, 16.

p) A وشمشاط. *q*) B وحصن كيفا. *r*) Vid. ad Ibn al-Fakîh

١٣٣ e. *s*) A et B الزوابي، sed in A punctum a manu recent. est

additum. Vid. Ibn al-Fakîh ann. *g*. *t*) A والنارجين، B والمازجان.

u) A والمدنين، B lac.

الف وستمائة ألف درم، تقدير الرصافة والزيتونة وكفرحجر والجزيرة
اربعة آلاف دينار a

عمل الفرات

قَرَقِيسِيَا وهي على الفرات وعلى الخابور والرحبة والدالية وعانات
٥ وهيت والحديثة والرب b

* ومدن كور الخابور

الصَّوْر c والقديين d وماكسين والشمسانية e، (64) قَالَ الْأَخْطَلُ f
أَصْحَابَتْ إِلَى جَانِبِ الْكَشَاكِ جَيْفَتَهُ وَأَسُهُ دُونَهُ الْخَابُورُ فَالصَّوْرُ
وَالسُّكْبِيرُ g وَعَرَابَانِ وَطَابَانِ وَتَنْبِينِيرِ h العلييا وتنبينير السفلى وسماعا
10 فهذه المدن على الخابور

والمنازل من رقّة h الى دوسر، ثم الى بانس وقد عبرت الفرات، ثم
الى خشاف l، ثم الى الناعورة، ثم الى حلب، ثم الى قنسين
وكورها

وتقدير الرصافة والزيتونة والجزيرة.... (lac.) وخراج B haec habet الجزيرة اربعة الاف الف دينار قال الاصبهاني عقد خراج ديار مصر مع codd. Ibn al-Fakih الا عشر بتسعة الاف الف وخمسمائة الف دينار وتقدير الرصافة وكفرحجر والجزيرة وخراج ديار مصر الف الف وستمائة الف درم. Nomen الجزيرة, in A s. p., corruptum esse videtur. Debet esse nomen loci in vicinia trium praecedentium. Verba in B قال interpolata sunt, ut quoque infra ubi de tributo Emessae agitur. Kod. dicit اوسط العبر سنة وارتفاع ديار مصر على اوسط العبر سنة الاف الف درم. Correxigatur in textu pro دينار quod cod. A nunc habet. Observandum autem tantum د esse a prima manu, ينار ab alia manu suppletum est pro litteris expunctis. b) A et Ibn al-Fakih ١٣٣, 8, والزاب B, والمون. Vid. supra v٦ h. c) B om. d) A وبيدر B, والقديين. Ibn al-Fakih ut quoque Kod. in itin., sed vid. Jâk. III, ٨٥٨, 20. Etiamnunc exstat locus. e) A والمسمانية, B والسماسية. f) Jâk. II, ٢٧٢, 20 corrigendum e III, ٤٣٤, 17.

In B versus more solito deest. A فالسور g) والشكمن A.

h) A hic et mox ونبينيس B, وبيدر. i) Sic A; B وساما ut Dimaschkî ١٩١, Ibn al-Fakih. k) B الرقة. l) B خساف.

* كور قنسرين *a*

كورة مَعْرَة مَصْرِيْنَ، وكورة مَرْتَاخَوَان *b*، وكورة سَرْمِيْنَ *c*، * وحيار
 بنى القَعْفَاع *d*، وكورة دُلُوك *e*، وكورة رَعْبَان *f*، وكورة حَلَب *h*
 وَالْعَوَاصِمُ كورة قُورُس *g*، وكورة الْجُوْمَة *h*، كورة مَنبِج، كورة
 أَنْطَاكِيَّة، كورة نِيْرِيْنَ *i*، وِدُوقَا *k*، وِبَالِسْ، وِرْصَاْفَة هِشَام *l*،
 5 خراج قنسرين والعواصم اربع مائة الف دينار
 ثر من قنسرين الى شَبْر، ثر الى حَمَاة، ثر الى حِمَص

* اقليم حمص

فَالمَا اقليمها فهي اقليم حَمَاة، واطليم *m* شَبْر قَالَ امرؤ القيس
 10 نَقَطْعُ خُلَانُ الصَّبَابَةِ *n* وَالصَّبِي عَشِيَّة جَاوَزْنَا حَمَاةً وَشَبْرًا
 واطليم فَاْمِيَّة *o*، واطليم مَعْرَة النُّعْمَان، واطليم صَوْرَان، واطليم
 لَطْمِيْنَ، واطليم تَلّ مَنَس *p*، * واطليم الغلاس، واطليم كَفْرَطَاب،
 واطليم جُوسِيَّة *q*، واطليم لُبْنَان، واطليم الشَّعْبِيَّة *r*، وخمسة اقليم

a) B om. *b*) B بـرجوان. *c*) A سيرمين sed manu recentiore
 in marg. adscriptum. Eadem manus وحيار pro وحيان *d*) B وحمار
 والقصب. *e*) A دلول، B دُلُوك. *f*) A زعبان. *g*) B تفورس. *h*) In
 A lector male ح sub ج posuit; B للخدمة. *i*) B يبرين. Cf. Ibn
 al-Fakih III *m*. *k*) B ولوننا. *l*) B add. عبد الملك. *m*) B
 tantum اقليم حمص وهى اقليم حمص. Abulfeda ٢٣٣٣ male codice Ibn
 Khord. usus est, nam hacc omnia et seqq. ab Ibn Khord. ad العواصم
 referri dicit. *n*) A حلان الصبابه. Ahlw. p. ١٣. vs. ٤. اسباب
 اللبانة واليهوى. *o*) B افاميّة. *p*) A ميسر sed corrector super-
 scripsit منس، B بل ميسره. *q*) Sequitur in A وخوشنه sed super-
 inscriptae sunt quinque lineolae quas pro signo delendi habeo ut
 etiam alibi occurrunt. Fort. ortum est e var. lect. جوشية pro
 جوسية (vid. Ják. in v.). *r*) B السفره.

التمه *a*، واقليم البَلْعاس *b*، واقليم البارة *c*، واقليم الرَّسْتَنِ، واقليم
 زمين *d*، واقليم القَسَطَل، واقليم سَامِيَّة، واقليم عقبرتا *e*، واقليم
 الجَبَلِيل *f*، (65) واقليم * السُّوَيْدَا، وِرْقَنِيَّة *g*، وتَدْمُر، والسواحل
 كورة اللاذقِيَّة *h*، وكورة جَبَلَّة، وكورة بُلُنْيَاس، وكورة أَنْطُوسُوس *i*،
 5 وكورة مَرَقِيَّة، وكاسرة *k*، والسَّقِي، وجَرْتَبَة *l*، والْحَوْلَة، وعملوا *m*،
 وزندك *n*، وَقَبْرَاتَا *o*، وخراج حمص ثلثمائة الف واربعون الف دينار ٥

والطريق من حمص * الى دمشق

من حمص *q* الى جُوسِيَّة *r* ستة عشر ميلا، ثم الى قَارَا ثلثون
 ميلا، ثم الى النَّبِك *s* اثنا عشر ميلا، ثم الى القُطَيْفَة عشرون
 10 ميلا، ثم الى دِمَشَق اربعة وعشرون ميلا، وِدِمَشَق هِيَ اَرْمُ ذاتُ
 العِمَاد وكانت *t* قبلُ دار نوح صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَمِنْ جَبَل لُبْنَانِ كان
 مَبْتَدَأُ سَفِينَتِهِ *u* واستوت على الجُودَى * جَبَل قَرَدَى *v* ولما كثر ولد

- a) Sic A et B, sed puncta in A recentioris manus sunt; haec nempe ad البارة واقليم in marg. scripta sunt. In textu superest. الب. Jak. III, 6 s. p. Editor suspicatus est البهمة ut Lexic. Geogr. IV, 495 in loco apud Quatremère, *Sult. maml.* II, 1, 14 ubi optio datur inter بما، تما، et يهما (quod editor praefert). b) B العَطاس. c) B ائناوه. Cf. Jak. l. l. 3 a f. et Jâk. in v. d) B دمين. e) B عضونا. Cf. Ibn as-Schihna f. 88 r. ? f) B الجبل. g) B A super ر، sub ا et super ي etiam puncta habet. h) B الكدكل s. الكساك. Vid. quoque Ibn al-Fakîh III, 7 seqq. i) Pro انطوسوس ut saepe; B المنطرون. k) Ibn al-Fakîh كاسرة. l) B وحبنة. m) Sic quoque Ibn al-Fakîh وحده. n) B وعاجلوا. o) B وزندك، ودريدل، ودريدل B، وزندل A. p) B addit قلاصبهاني. q) B ما بلغ خراج حمص قط اكثر من مائة الف وثمانين الف دينار ٥. r) B حرا. s) A s. p. t) B وقالوا كانت. u) B مبدأ سفينة نوح. v) B بقردى.

نوح نزلوا * بابل السواد في ملك *a* نمرود بن كوش وهو أول ملك *b* كان
في الارض *c* ٥

كورة دمشق واقليمها

سهل الغوطّة، واقليم سنير *d*، ومدينة بعلبك، والبقاع *e*، واقليم
لبنان *f*، وكورة جونية *g*، وكورة طرابلس *h*، وكورة جبيل *i*، وكورة
بيروت، وكورة صيدا، وكورة البثنية، وكورة حوران، وكورة
الجولان، وظاهر البلقاء، وجبل الغور *k*، وكورة ماب *l*، وكورة
جبال، وكورة الشراة *m*، وكورة بصرى، وكورة عمان، ولجاية، قال
حسان بن ثابت *n* (66)

من دون بصرى ودونها جبل التلج عليه السحاب كالقديد 10
وقال آخر

سلم على دمن أقوت بعمان وأستنطق الربع هل يرجع بينين
وخراج دمشق اربع مائة الف دينار ونيف ٥
الطريق من دمشق الى طبرية *p*

a) B ملك السرادب. *b*) B ملكا. *c*) B add. على اليهود و. *d*) A سنير، B سنير. *e*) B sine و sed etiam اهل النورية
alibi و om. *f*) A s. p., B ليمان. *g*) A جويه، B جويه. Edrisi
et Ibn al-Fakih ١.٥، 6 حولة i. e. حولة دمشق (v. Ják. in v.).
Forte haec vera est lectio. *h*) B اطرابلس. *i*) B جنبك. *k*) B

و. حوري العور. A العور. Vox جبل legi potest, sed fere exesa est.
Si lectio bona est, intelligendi sunt montes ab oriente al-Ghuri
Apud Ibn al-Fakih vox corrupta est, vid. ١.٥ c, Edr. habet وجبرين
quod non convenit. *l*) A صاب. *m*) A s. p., B الشرا. *n*) *Dûwân*
ed. Tunis, p. ٣. ubi est وخلفها، sed *Agh.* XVI, ١٦ (vid. quoque
Kosegarten, *Chrest.* p. 137) ut rec. Hic habet كالقرد quae lectio

praefenda videtur. *o*) B add. (s. p.) المدبر ابن عدلها ابن المدبر. قال الاصمعي
فبلغ خراجها مع الاعشار والجوالي مائة الف دينار واربعين الف
دينار. *p*) Itinerarium a Damasco ad Fostat e nostro habet Ma-
krizî I, ٢٢٧، 4 seqq. sine var. lectt. A et B om. الى طبرية، A quo-
que seq. من دمشق.

من دمشق الى الكُسوة اثنا عشر ميلا، ثم الى جاسم *a* اربعة
وعشرون ميلا، قال حسان بن ثابت

قَدْ عَقَا جَاسِمٌ إِلَى بَيْتِ رَاسٍ فَالْجَوَابِي فَحَارِثُ الْجَوْلَانِ *b*
ثم الى فيف اربعة وعشرون ميلا، ثم الى طَبْرِيَّةَ مَدِينَةَ الْأُرْدُنِّ
٥ سِتَّةَ امِيالٍ

كورة الاردن

كورة طَبْرِيَّةَ *c*، كورة السامرة *d*، كورة بَيْسَانَ، كورة فحل، كورة
جَرَشَ *e*، كورة بَيْتِ رَاسٍ *f* قال حسان *g*
كَأَنَّ سَبِيَّةً مِنْ بَيْتِ رَاسٍ يَكُونُ مِزَاجَهَا عَسَلٌ وَمَاءٌ
10 كورة جَدْر، كورة آبل، كورة سُوسِيَّةَ، كورة صَفُورِيَّةَ، كورة
عَكَا، كورة قَدَسَ، كورة صُورَ، وخراج الاردن ثلاثمائة الف وخمسون
الف دينار *h*

الطريف من طَبْرِيَّةَ (67) * الى الرملة

من طَبْرِيَّةَ *i* الى اللاتجون عشرون ميلا، ثم الى قلنسوة عشرون
15 ميلا، ثم الى الرملة مدينة فلسطين اربعة وعشرون ميلا

كورة فلسطين

* كورة الرملة *k*، كورة ايليا وهي بَيْتُ الْمَقْدِسِ وبينها وبين الرملة
* ثمانية عشر ميلا *l* وبيت المقدس كان دار ملك داود وسليمان عليهما
السلام ورجعهم *m* بن سليمان وولد سليمان، ومن بيت المقدس

a) B جَاسِمٌ. *b*) A الجولاني. In *Div.* non exstat hic versus.
c) A cum art. *d*) Vid. Ibn al-Fakih ١١٩ *k*. An haec recte h. l. sit addita, itaque differat a كورة نابلس in Palaestina (cf. Dimaschkî ٢٠٠. affirmare nequeo. *e*) A حوش، B حوم. *f*) B ستداس. *g*) *Div.* p. ٨ ubi خبيصة، *Jâk.* I, ٧٧١, 20, Bekri ١٨٩. *h*) B addit: هذا نصف هذا. وكذلك خراج فلسطين. *i*) Addidi. *k*) B om. *l*) B واحد. *m*) A ورجعهم. In B deest. Cf. Ibn al-Fakih ١٠٢, 7.

الى مساجد ابراهيم صلّى الله عليه وقبره *a* ثلاثة عشر ميلا مما يلي
القبلة، وكورة عمّواس، قال ابن كُثُوم الكندي *b*
رَبَّ خَرِّقَ *c* مِثْلَ الْهَيْلَالِ وَيَبِيضًا \equiv حَصَانِ *d* بِالْحَجَزِ مِنْ عَمَّوَسِ
وكورة لُدَّ، قال الشاعر *e*

5 يا صَاحِ اَنْتِي قَدْ حَاكَجَجْتِ وَزَرْتِ بَيْتَ الْمَقْدِسِ
وَدَخَلْتِ *f* لُدًّا عَامِدًا *g* فِي عِيدِ مَرِيَا *h* جَرَجِسِ
وكورة يَبْنَى *i*، وكورة يافا، وكورة قَيْسَارِيَّةَ، * وكورة نابلس *k*، وكورة
سَبَسْطِيَّةَ *l*، وكورة عَسْقَلانَ، وكورة عَزَّةَ، وكورة بَيْتِ جَبْرِينِ،
وخراج فلسطين خمس مائة الف دينار

10 من الرملة الى يافا وهو اقرب نغر يليلام وهو على البحر من الرملة
اليه ثمانية اميال، ومن البيت المقدس الى البحيرة المُنْتَنَّة بلا
شك اربعة اميال ويخرج من البحيرة المُنْتَنَّة ملح *m* يصلح
للساغة وقير *n* يسمى الحمر وهو قفره اليهود، ويقال الاردن الذي
يصب في البحيرة *p* المُنْتَنَّة يخرج بارض الهند رجلا منهزما
15 جاء فغاص فاخرج شيئا *q*

والطريف * من الرملة الى القسطنطية *r*

a) B ins. به. b) Bekrî ٩٩٩ عابس بن القيس بن عابس ٩٩٩. c) Jâk.
III, ٧٩ ult. مزق، sed jam correxit Fleischer. d) Bekrî لعوب.
e) المعلى بن طريف، vid. *Agh.* VI, ٤٩ seq., Jâk. IV, ٣٥٤, 10.
f) *Agh.* et Jâk. وانيت. g) A عامرا. h) Sic quoque *Agh.*; Jâk.
i) *Agh.* سرجس، Jâk. corrupte جرجس (Fleischer). Pro ماوى 1. ماوى
سرخس. Cf. II, ٩٩٩, 20. i) B s. p. k) B om. l) B سنسطينه.
m) Vocabulum abscissum. Intelligitur *borax* الصاغة. Secun-
dum Kazw. II, ٩٥ الحاجر اليهودى inde provenit. n) Cod. وقير.
o) Cod. فصر. Cf. de Sacy, Abdallatif, p. 274. p) Supplevi. Perit
margine abscisso. q) Haec omnia inde a الرملة من A in margine
habet, forte non in textum recipi debuerunt. Vocabulorum الهند
et فغاص ultimae litterae abscissae sunt. r) Supplevi.

من الرملة *a* الى أزود *b* اثنا عشر ميلا، (68) ثر الى غزة عشرون ميلا، * ثر الى رَجَح سِتَّة عشر ميلا *c*، ثر الى العَرِيش اربعة وعشرون ميلا * في رمل *d*، ثر الى الوَرَّاءة ثمانية عشر ميلا، * ثر الى النعمانة ثمانية عشر ميلا *e*، ثر الى العَدَّيب *f* في رمل عشرون ميلا، ثر الى الفَرَمَا اربعة وعشرون ميلا *g*، قال *h* المأمون

لَلْيَلْدَكَ كَانَ بِالْمَيْدَا نِ اَقْصَرَ مِنْهُ بِالْفَرَمَا
عَرِيْبٌ فِي قَرْيِ مِصْرٍ يُقَاسِي الِهَمَّ وَالسَّدَمَا

ثر الى جَرَجِيرَة ثلثون ميلا، ثر الى الغاصرة *k* اربعة وعشرون ميلا، ثر الى مَسَاجِدِ قُضَاعَة ثمانية عشر ميلا، ثر الى بَلْبَيْسِ اِحْدَ عشر وعشرون ميلا *l*، ثر الى الفُسْطَاطِ مَدِيْنَة مِصْرٍ اربعة وعشرون ميلا *m* 10
وقال *n* سُمِّيَتْ مِصْرٌ بِمِصْرِ بَنِ حَامِ بِنِ نُوْحٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَوَلَدَهُ النُّبُطُ وَالْبَرْبَرُ وَارِضُ مِصْرٍ مَحْدُوْدَةٌ مَسِيْرَةٌ اَرْبَعِيْنَ لَيْلَةً فِي مِثْلِهَا،
وَكَانَتْ مِصْرُ دَارِهِ الْفَرَاعِنَةُ وَاسْمُهَا *p* مَقْدُونِيَّةٌ وَالْفُسْطَاطُ فِي *q* فُسْطَاطِ

a) A رمله. *b*) A أزودا. *c*) Haec om. Makr. tum p. ٢٢٧ tum p. ١٨٤. *d*) A om., Makr. utroque loco habet, B ponit post العريش. *e*) Haec solus A habet. Vulgo viam breviorē inde a Warrâda ad Faramam per Bakkâram (البقارة) describunt. *f*) A العريب, B العريب, Makr. ١٨٤, sed أم العريب ٢٢٧ qui igitur idem locus esse videtur. Vid. Jâk. s. v. v. Ibn Ijâs (apud Arnold *Chrest.* p. 62) inter Warrâdam et Faramam habet أم العريب et quidem nomine Ibn Khordâdbehî. Deinde B et Makr. om. في رمل. *g*) B h. l. ins. في رمل. *h*) Makr. ١٨٤ add. الخليفة (B ut semper talia om). *i*) Makr. bis male جريير. *k*) B الغاصرة, Makr. utroque loco الغاصرة. Cf. Mokadd. ٢١٤, 12 et ann. *l*. *l*) Ibn Ijâs (Cod. Leid. 741 p. 116, Cod. 818 p. 119) nomine Ibn Khord. ins.: مدينة بلبيس سميت; cf. Makr. I, ١٨٣. *m*) Locum laudat Makr. I, ١٨٣, 4 a f. seq. *n*) Nempe الكلبى, vid. Ibn al-Fakîh ٥٩ ult. *o*) B منازل. *p*) B وكان اسمها. Jâk. IV, ٩٠٢, 21 sq. locum laudans sic: ومن جملتهم ملك كان اسمه. *q*) B موضع.

عمرو بن العاص بباب الأيون ملك الروم *a* قال
 أعني ابن ليلى عبد العزيز ببا ب الأيون تغلي جفانه رذما *b*
 كور مصر

كورة منف ووسيم، كورة دلاص، كورة الشرفية *c*، كورة بوضير،
 كورة الفيوم، كورة أفناس *d*، كورة القيس *e*، كورة طاحا، كورة ⁵
 الأشموين، (69) كورة سيوط *f*، كورة فهقي *g*، كورة البهنسي،
 كورة اخميم والدير، كورة ابشاية *h*، كورة هو وقتي *i*، كورة فقط
 والاقصر ⁶ *k*، كورة اسنى وارمنت *l* وسبابنة، كورة اسوان *m*، * كورة
 سبابنة المغرب، كورة باب النوبة *n*، كورة الاسكندرية، والقلم والطور
 وأيلة ⁷ *o*، كور مصيل والمليدس *p*، كورة قرطاسا *q*، كورة خريتنا ⁸ *r*،
 10

a) Cogitavit de Leone. *b*) A رذما. Deinde codd. كورة. *c*) B non ha-
 bet, neque Ibn al-Fak. v³, 11. *d*) B أهلبس. *e*) A et B القيس. Vid.
 quae de hoc nomine scripsi Ibn al-Fak. l.l. ann. *f*. Notandum est codd.
 Leidenses Makr. habere الغشيش (non الغشيش). *f*) B دسوط. *g*) A
 فهقي، B كهفا، codd. Ibn al-Fakih فهقا; coll. Jak. 119 paen. cum.
 Ják. IV, 11., 1, 549, 10 et Makr. v³, 15 a f. appellatur quoque
 فهقاوه et فهقاوه. *h*) A سبابنة sed altera manus videtur suppluisse
 ا; B ادسمايه. *i*) A هورفتي، B id. s. p. Vid. Ibn al-Fakih l. ult.
 et ann. *i*. Pro قنى Ják. IV, 549, 11 habet قنى ut quoque saepe
 scribitur. Pro هو apud Dimaschki 233, 8 legitur هور. *k*) A والاقصر،
 B والاقصير. *l*) B وراميت. Deinde A سبابنة sine cop., B om. Makr.
 v³, 3 a f. وكورة السبابنة، ubi vero codd. Leid. recte ابشايه habent.
 Forte in textu quoque ابشايه legendum est, nam duo saltem sunt
 loci hujus nominis (vid. Lexic. Geogr. IV, 21), et verba post وارمنت
 ita restituenda sunt: كورة ابشايه المغرب كورة اسوان باب النوبة.
m) In A inter lineas scriptam est اخر الصعيد اسوان. *n*) B om.
 ut quoque Ibn al-Fakih. *o*) B وابله. *p*) A مصيل والمليدس، B
 مصيل والمليدس. Scribitur quoque المليدش. *q*) A قوسطا. *r*) A
 حردنا، B حردينا.

كورة البَدَقُون *a*، كورة صَا وَشَبَّاس *b*، كورة سَنَحْمَا، كورة تَيْدَه *c*،
 كورة الأَفْرَاجُون *d*، كورة لُوبِيَا *e*، كورة الأَوْسِيَّة *f*، كورة طُوَه،
 كورة مَنُوف السَّفَلَى، كورة دَمَسِيْس *g*، كورة مَنُوف العَلِيَا، كورة
 أَتْرِيْب *h*، كورة عَيْن شَمْس، كورة فَرَسَطَا *i*، كورة * تَنَّا وَنَمَى *k*،
 كورة سَمَنُود *l*، كورة صَان وَأَبْلِيل *m*، كورة البُجُوم *n*، كورة صَعْبِيْر *o*،
 كورة فَرَعْلَة *p*، كورة اَحْنَمَا *q* وَرَشِيْد، وَالحَوْفُ الشَّرْفَى، وَالحَوْفُ
 الغَرْبَى، وَالبُكْبِيْرَة، وَاسْفَل الارض، وَبطن الرِّيف، وَالبَشْرُود *r*،
 وَالصَّعِيْد، وَتَنِيْس، وَدَمِيَّاط عَلى النَجْر، وَالفَرَمَا، وَدَقَهْلَة *s*،
 وَبَطِيْرَة *t*، وَنَقِيْرَة *u*، وَبَسَطَة *v*، وَاطْرَابِيَّة *w*، وَفَرَبِيْط *x*، وَالحَبِيْس *y*،

a) A الملعون. Vid. Ibn al-Fakîh v⁴ *g*. Codd. Makr. Leidenses
 كورة البَدَقُون et كورة المَدَقُون quapropter lectionem Jâk. (البَدَقُون) recepi.
 In B hoc nomen et seq. كورة صَا desunt (superest سَمَّاس). *b*) B
 s. p., A وسمان. *c*) B بنده. *d*) A الأَفْرَاجُون، B الأَف. *e*) A لُوبِيَا،
 B لُوبِيَا. Vera lectio fortasse est نوسا. *f*) A الارسيه، B الاوصيه ut
 Ibn al-Fakîh. *g*) A فسيس، B قَسَنَس; vid. Ibn al-Fakîh l. 3
 et ann. *n*. *h*) A اقربيت، B اقريب. *i*) A فرسطا، B فرسطا، Ibn
 al-Fakîh فرطسا، Dimaschkî ٢٣١، 5 فرسط; cf. apud Jâk. فرطسا.
k) A بنى ونمى، B قِيمَن; vid. Jâk. I, ٨٢٦ et ٨٧٤. Makr. بنى ونمى
 sed antea نما ut Dimaschkî l. 1. 3 (نَمَا). Codd. Ibn Ijâs نما et نما.
l) B om. *m*) A صَار وَأَبْلِيْس، B صَار وَأَبْلَى. Makr. صَا pro صَان
 habet, sed codd. Leid. ut rec. *n*) B النُجُوم. *o*) Sic A et B.
 Forte corruptela nominis نَقِيْرَة quod infra recurrit. *p*) Sic A;
 B om. Corruptum videtur e دَقَهْلَة quod mox recurrit. *q*) A s. p.;
 B اَحْيَاز وَرَسَنَد. *r*) A والبَشْرُود، B والبَشْرُود. *s*) A وَدَقَهْلَة. *t*) E
 solo B (editio p. 74 بَطِيْرَة). Cf. Dim. l. 8 بَصْرَة. *u*) A وَنَقِيْرَة، B
 وَنَقِيْرَة. *v*) B وَنَسِيْطَة; Ibn Ijâs بِسِيْطَة. *w*) A وَاطْرَابِيَّة، B
 وَاطْرَابِيَّة. Vulgo طْرَابِيَّة. *x*) A وَفَرَبِيْط، B وَفَرَبِيْط. Makr. وَفَرَبِيْط sed
 codd. Leid. recte ut rec. *y*) Scripsi conject. sec. Makr. l. 1. 8 a f.;
 A وَالحَبِيْرَة، B وَالحَبِيْرَة، Jâk. ١٢٧، 3 a f. (الحَبِيْرَة non convenit).

وَالْبَدَقُونَ *a*، وَاَشْرَاكٌ *b*، وَتَرْسُوطٌ *c*، وَشَطْنُوفٌ *d*، وَبَرْنَيْلٌ *e*،
وَأَنْصِنَا *f*، وَشَطْبٌ *g*، وَدَبْرُوهٌ *h*، وَبُومِيْنَا *i*، وَتُونَةٌ *k*، وَشَطَا،
وَدَبِيْفٌ

وكان أهل انمغرب والقبط في ملك الروم وطول مصر من الشاجرتين *m*
اللتين بين رَفَحٍ والعَرِيْشِ الى اُسوان وعرضها من بَرْقَةِ الى اَيْلَةَ فهي ⁵
مسيرة * اربعين ليلة في اربعين ليلة *n*

فمن بغداد الى مصر خمس مائة وسبعون فرسخا (70) يكون الفا
وسبع مائة ميل وعشرة اميال

وفي اعلى ⁶ مصر النوبة والباجنة والكباشنة وكان عثمان بن عفان
صالح النوبة على اربع مائة رأس في السنة

وكان خراج مصر في ايام فرعون ستة وتسعين *p* الف الف *q* دينار
وجباها عبد الله بن الحبحاب في ايام بنى امية الف الف *r* وسبع
مائة الف وثلاثة وعشرين الفا وثمان مائة وسبعة *t* وثلاثين دينارا

a) A اليبدقون، Jak. s. p., Makr. والبُدَّ والبُدَقون B، والمبدقور A (codd. Leid. البدقون). Utrum diversa sit regio ab ea quae supra memorata est necne, efficere nequeo. Dimaschkí ut rec. *b*) A والشراك. Vid. Jak., Makr. et Dim. qui habet اشراك. *c*) A وبوقوط، B وبوقوط. Forte legendum ومريوط. *d*) A in textu expunctum ومريوط. B وسقنوط. in marg. *e*) A وبونيا، B وبونيا. *f*) A وانشينا. *g*) A وسطب، B وسطبت. *h*) Sic A; B non habet. Videtur intelligi دميرة ut دبقو pro دبيق scribitur. *i*) A وبوتيا; B non habet. Vid. infra ad itiner. *k*) A وفويد، B non habet. Apud hunc quoque وشطا deest. *l*) B (ed. p. 76) مملكة. *m*) Ibn al-Fakíh ov, 13, Ják. 11, 1. *n*) B شبير في شبير. *o*) B واعلى. *p*) A وتسعون. *q*) A add. الف الف، sed cf. Makr. I, vo, 22, v1, 12 et imprimis 11, 12 seqq. ubi hunc locum laudat. *r*) A male add. الف الف. Pro الف الف Makr. 11, 6 habet الف، sed hoc vitium videtur coll. 11, ult.; Ibn R. f. 158 r. ut rec. B ins. دينار sed om. الف الف. *s*) B ألف دينار. *t*) Makr. l. 14 وتسعة sed cf. l. 6.

وحمل منها موسى بن عيسى في دولة بني العباس الف الف *a* ومائة
الف *a* وثمانين الف دينار

الطريق من القسطنط الى المغرب

من القسطنط الى ذات الساحل *b* اربعة وعشرون ميلا، ثم الى

e ترونوط، ثلثون ميلا، ثم الى كوم شريك *d* اثنان وعشرون ميلا،

ثم الى الرافقة *e* اربعة وعشرون ميلا مع النيل، ثم الى قرطس *f*

ثلثون ميلا، ثم الى كرون *g* اربعة وعشرون ميلا، ثم الى الاسكندرية

اربعة وعشرون ميلا، ثم الى بومينه *h* عشرون ميلا، ثم الى ذات

الحمام ثمانية عشر ميلا، ثم الى حنيّة *i* الروم اربعة وثلثون *k*

10 ميلا، ثم الى الطاحونة ثلثون ميلا، ثم الى كنائس الحديد *l* اربعة

وعشرون ميلا، ثم الى جبّ العوسج *m* لا ماء فيها الا ماء السماء

ثلثون ميلا، ثم الى سكة الحمام ثلثون ميلا، ثم الى قصر الشمس

خمسة (71) وعشرون ميلا، ثم الى خربة القوم *n* خمسة عشر ميلا،

ثم الى خرائب *o* ابي حليمة خمسة وثلثون ميلا، ثم الى العقبة *p*

15 عشرون ميلا، ثم الى مرج الشيخ عشرون ميلا، ثم الى حى *q* عبد

a) B ins. دينار. *b*) Sic quoque Makr. I, ١٩٢. Cf. Nowairî cod.

٢١٤. *c*) A ترونوط. *d*) ذات السلاسل ٢١٤. Kodâma et Mokadd. 2 *h*, p. 26.

e) B شريك. *f*) B om. *g*) B مربوط. *h*) B مربوط. *i*) B مربوط. *j*) B مربوط.

k) B مربوط. *l*) B مربوط. *m*) B مربوط. *n*) B مربوط. *o*) B مربوط.

p) B مربوط. *q*) B مربوط.

Vid. Ibn Hauk. ٩١, 8. *g*) A كرون، B كرون. *h*) A نوتيه، B

نوتيه; cf. Mokadd. l.1. *i* et ٢٤٥, 5. Edr. (*Descript. de l'Afrique et*

de l'Espagne) ٨٣٧, 8. ثونيه. *i*) A حنه، B جنه. *k*) A وثلثين، B

لحون. *l*) Sic A; B, Mokadd. ٢٤٥ et Edr. *m*) B مربوط. *n*) B مربوط.

o) B مربوط. *p*) B مربوط. *q*) B مربوط.

r) B مربوط. *s*) B مربوط. *t*) B مربوط.

u) B مربوط. *v*) B مربوط.

الله ثلثون ميلا، ثم الى جيباد *a* الصغير ثلثون ميلا، ثم الى *جُب
 الميذان *b* خمسة وثلثون ميلا، ثم الى وادي تَحِيل *c* خمسة وثلثون
 ميلا، ثم الى جُب حَلِيمَان *d* خمسة وثلثون ميلا، ثم الى المَعَارِ
 خمسة وثلثون ميلا، ثم الى تَاكْنِيْسْت *f* خمسة وعشرون ميلا، ثم
 الى النَّدَامَة *g* خمسة وعشرون ميلا، ثم الى بَرْقَة سَنَة اميل وهي ٥
 مدينة في صحراء حمراء كانها بسرة حسنة وحولها *h* جبال بين الجبال
 والمدينة *i* سَنَة اميال قال الشاعر

السَّفْحُ مِنْ بَرْقَة أَوْطَانُهُ حَيْثُ يَحُلُّ الصَّبَعُ وَالذَّيْبُ

الطريف من برقة الى المغرب *k*

ثم من برقة الى ملبتية *l* خمسة عشر ميلا، ثم الى قَصْر العَسَل 10
 تسعة وعشرون ميلا، ثم الى اوبران *m* اثنا عشر ميلا، ثم الى سُلُوق
 ثلثون ميلا، ثم الى برسمت *n* * على الساحل *o* اربعة وعشرون
 ميلا، * ثم الى بَلْبَد *p* على الساحل عشرون ميلا، ثم الى اَجْدَابِيَّة

a) Sic A, B حاد, codd. Mokadd. جفار et حعمار, Edr. جَدَا.
 Nomen datum esse opinor de nomine الصغير (اجيباد) Mec-
 cano. b) In B lac.; Kod. حساب الميذان, Edr. الميذان; cf. Mokadd.
 ٢٤٤ ult. c) A محيل, B s. p. ut Kod. d) A et B s. p., Kod.
 معائر الرقيم, Edr. حليمه. e) A s. p. Edr. معار الرقيم, Jak.
 f) A تاكلست, B تاكلست, Kod. تاكلست sed hic add. قرية.
 Edr. تاكلست quod recepi ap. Mokadd., sed lect. A et
 codd. Mokadd. suadere videntur plenior formam. g) A البدامة,
 B البدا, Kod. المدانه et المدانه. Pro خمسة B سنة. h) B sine
 cop. i) B وبين المدينة. k) Inscriptio in solo B. l) A ملتنيه,
 B مابانه, Kod. ter s. p. ut codd. Mokadd. Edidi ut apud Edr. ١٣٥,
 sed lectio non certa est. m) A ابوان, Kod. اوبران, Edr. اوبران s.
 اوبران, Mokadd. ut e B rec. n) B برسمت ut Mokadd., Kod. برسمه.
 Edr. ut rec. In vicinia Berenices jacere debet. o) A om. p) A
 haec om.; B ما فيه. Conject. edidi coll. Naçr apud Jâk. I, ١١, 16.
 Idem probabiliter locus apud Mokadd. بلدروب vocatur, v. ibi ann. o.
 Jacere debet in vicinia antiqui Charoti. Apud Kod. haec itineris
 pars in cod. desideratur. Edrisi itinerarium mancum est, et apud
 Mokadd. deest Adjâbia.

أربعة وعشرون ميلا، ثم الى حرقرة *a* عشرون ميلا، ثم الى سبخة
 منهوشا *b* ثلثون ميلا، ثم الى قصر العطش اربعة وثلثون ميلا،
 ثم الى اليهوديتين *c* اربعة وثلثون ميلا على البحر، ثم الى قبر *d*
 العبادى اربعة وثلثون ميلا، (72) ثم الى سرت *e* اربعة وثلثون
^٥ ميلا، ثم الى القريتين *f* ثلاثة عشر ميلا *g*، ثم الى قصر حسان
 ابن النعمان الغساني *h* ثلثون ميلا، ثم الى المنصف اربعون ميلا،
 ثم الى تورغا اربعة وعشرون ميلا، ثم الى رغوغا *k* عشرون ميلا،
 ثم الى ورداسا *l* ثمانية عشر ميلا، قال الشاعر
 قَدْ لَقِيَ السَّبْرُ يَوْمًا شَاسَا *m* وَسَاقَهَا الْحَيِّنُ أَلْسَى وَرَدَّاسَا
 10 ثم الى الماحتني *n* اثنان وعشرون ميلا، ثم الى وادى الرمل عشرون
 ميلا، ثم الى طرابلس اربعة وعشرون ميلا، ثم الى سبرة *o* اربعة
 وعشرون ميلا، ثم الى بئر الجمالين *p* عشرون ميلا، ثم الى قصر
 الدرق *q* ثلثون ميلا، ثم الى ابارخت *r* اربعة وعشرون ميلا،
 ثم الى القوارة ثلثون ميلا، ثم الى قابس مدينة الافارقة الاعاجم
 15 ثلثون ميلا، ثم الى بئر الزيتونة *t* ثلاثة عشر ميلا، ثم الى كنانة *u*

a) A حرقوه، B جرمرة، Kod. حتى دكوه et حتى دكوه. vid. Edr.
b) Marg. A منهوشه (ببانه ل.) سنانه; B منهوسا. In vicinia jacet
 الفاروج (Jak., Bekri et Edr.). *c*) B s. p. *d*) Sic quoque Kod.;
 ceteri قصر. *e*) A سرب، B شرب. *f*) Kod. et Edr. القريتين. Kod.
 habet dist. ا. ميلا. Melius. *g*) Hic excidit مغمداش ثم الى
 صاحب الوليد بن عبد الملك. *h*) B add. ثلثون ميلا (= الاصنام).
i) A بورا، B s. p. *k*) A et B دعوا. *l*) B ورداشا. *m*) B, qui
 hoc uno loco versum habet، وساقه et شاسا. *n*) Sic A, cum
 ح sub quarta littera; B et Kod. s. p., Edr. الماحتني. *o*) A
 بنة، B s. p. *p*) Secundum Edrisi; ceteri s. p. Pro بئر B
 بيت. *q*) A الزرى، B الررق، Kod. الروق. Vid. Edr. p. 142 ann. 2.
r) A ابارخت (var. l. ابارخت)، Edr. بارح، Kod. نارح، B نارح،
 codd. Mokadd. نارح et نارحمت. Lectio incerta est. *s*) Quae se-
 quuntur usque ad القبيروان ثم الى in B desunt. *t*) Alii عين
 الزيتون s. simpliciter الزيتون، vid. Mokadd. ٢٤٦ d. *u*) A كبابه،
 Kod. s. p.; vid. at-Tidjâni in Journ. asiat. 1852, II, p. 166.

أربعة وعشرون ميلا، ثم إلى اليسر *a* ثلثون ميلا، ثم إلى القيروان
* مدينة الماخالي *b* أربعة وعشرون ميلا وهي مدينة أفريقية وهي في وسط
المغرب وهي في يدي ابن الأغلِب ٥

وفي يده قايس وجلولا وسبيطلة *c* مدينة جرجير الملك وكان روميا
وبينها وبين القيروان سبعون ميلا وزرود وعدادمس *d* وقلسانة *e* وقفصة *e*
وقصطيلية *f* ومدينة السراب *g* وتهودة *h* وسلمسان *i* وودان وظفرجيل *k*
وزغوان *l* وتونس *m* وبين افريقية وبينها مرحلتان على (73) البغال واسم
مدينة تونس قرطاجنة *n* وهي على ساحل البحر يحيط بسورها احد
وعشرون الف ذراع، وبين تونس وبين برّ *p* الاندلس عرض *q* البحر
وهو *p* هناك ستة فراسخ، ثم إلى قرطبة مدينة الاندلس * مسيرة ¹⁰
خمسة *r* أيام ٥

وفي يدي الرستمي الاباضي وهو ميمون *s* بن عبد الوهاب بن
عبد الرحمان بن رستم وهو *p* من الفرس ويسم عليه بالخلافة * بعدده

a) Sic A; Kod. اللس، Jak. اللس، Mokadd. الكلبس. *b*) B non habet; probabiliter corruptum est ex المآجسن (vid. Gloss. Geogr.).
c) A وسبيطيه، B وسبنتطه. Cf. Ibn al-Fakih v1, 16. *d*) A وعدادس.
e) A وقلسانه. *f*) B وقصطليه. *g*) I. e. طُبْنَة. *h*) A ودهوره، B ودهوره. *i*) A in textu وسلمسان correctum in سلمسان، cui super-inscriptum est وتلمسان، in marg. . . وتسلمسان ceteris abscissis; B وسلمحبان; Ibn al-Fakih om. Quae vera sit lectio nescio. *k*) A وظفرحمل، B وظهرحمل; vid Ibn al-Fakih l.1. 8; Jâk. in v. pron. طَفَرَجِيل. *l*) A et B وعوان; Ibn al-Fakih ut rec. *m*) Marg. A وتونس من غرب الوسيط قريبة من القيروان مدينة كبيرة اعانت عبد المومن بن علي على فتح المغرب. *n*) Voc. in A. *o*) B احدى. *p*) A om. *q*) B ارض. *r*) B ستة. *s*) Ibn al-Fakih alterum ejus nomen افلح habet; cf. mea *Descriptio al-Magribi* p. 102.

وسلمه وسلمية a وتأقرت وما والأهـا وبين افريقيئة وبين تأقرت مسيرة
شهر على الابل ٥

ومدينة سبنة b الى جانب الخصراء وملك سبنة ليمان c ٥
وفي يدى ابن صغبر d البيرى المصمودى خلفانة e الى وادى الرمل
5 ووادى الزينون وقصر الاسود بن الهيثم الى طرابلس f وما وراء ذلك
الى بحر الاندلس ٥

وفي يدى الخارجى الصفرى g درعة h وى مدينة كبيرة i كثيرة
الاهل وفيها معدن فضة وى k ما يلى الجنوب الى l بلاد الحبشة ومدينة
تدى زين m ٥

10 وفي يدى ابراهيم بن محمد n البيرى المعتزلى مدينة تلى تأقرت
تدى ايزرج o ٥

وفي يدى ولد ادريس بن ادريس (74) بن عبد الله بن *حسن
ابن حسن بن عملى بن ابى طالب رجة الله عليهم p تلمسين ومن
تأقرت اليها مسيرة خمسة وعشرين يوما عمران كلها وطنجة وفاس q

a) Sic A; B وشلمه وشلمه وسلمه. Vid Ibn al-Fakih l.l. m. Pri-
mum nomen quod apud Ibn al-Fakih بقيرة, a Jâk. ut vid. بنفروة
scribitur, forte e بنفروة corruptum est; cf. *Descr. al-Magr.* p. 107

seq. b) A سبيه et سبيه, B s. p. c) A ليمانى, B اليمان, codd.
Ibn al-Fakih للنار (lectio ibi recepta اليمان non admittenda videtur).
Secundum Bekri ١, f principatum tenebat familia Berberica e tribu

Ghomâra. d) B صغبر omisso; ابن صغبر Ibn al-Fakih. e) A
خلفانة, B حلفاية, cf. Ibn al-Fakih ٨. a. f) B اطرابلس, in A
expuncta est. g) B الصعري. Intelligitur princeps Sidjilmâsae. Cf.

Tab. III, ٣٧١, 2 ابو قرة الصفرى. h) A ut codd. Ibn al-Fak. بدعه,
B مدغه s. مدغه. Vid. ad Ibn al-Fak. l.l. d. i) A om. k) B

om. l) Conject. addidi. m) A زين, B زين. Apud Dimaschki ١١٣,
4 a f. legatur زين pro زين. n) A محمود, Ibn al-Fak. محمد بن
محمود. Vid. ibi ann. f. o) A الزوج, B التزوج, vid. ib. g. p) B
الحسن بن الحسن الطالبي. q) B وفارس.

وبها منزله ومن تاهرت اليها مسيرة اربع وعشرين ليلة وخلفها طنجة
 وخلف طنجة السوس الادنى وهي من القيروان على الفى ميل ومائة
 وخمسين ميلا واعلمها بربور، وخلف السوس الادنى السوس الاقصى
 وبينهما مسيرة نيف وعشرين يوما، وفي يديه وليلة ومدركة *a*
 ومتروكة *b* ومدينة زقور *c* * وغزة وعميرة *d* والحجر وتاجرا *e* وفنكور *f*
 والخضراء وهي على البحر وعرض البحر عندها ستة فراسخ واوراس *g*
 وما يتصل ببلاد زاغى بن زاغى *h* والسودان العرابة الى ما بحاذية *i*
 من نواحي البحر، وليس يسلم عليه بالخلافة وانما يقال السلام عليك
 يابن رسول الله *k* ٥

وفي يدي * الاموى وهو من *l* ولد عبد الرحمان بن معاوية بن 10
 هشام بن عبد الملك بن مروان بن الحكم ما وراء البحر *m* بلاد
 الاندلس وهي قرطبة وبينها وبين الساحل مسيرة خمس ليال ومن *n*
 ساحل قرطبة *o* غرناطة الى اربونة *p* وهي آخر الاندلس مما يلي قرطبة
 الف ميل، وطليطلة *q* وبها كان (75) ينزل الملك ومن طليطلة الى
 قرطبة عشرون ليلة، وللاندرلس اربعون مدينة فمنها ماردة وسرقسنة *r* 15

a) Mok. = مدغرة = مدكرة. Videtur esse pro ومدلكه B، وموركة A. *b*) A ومبروكه B، ومبروكه A. *c*) A رفون B، *d*) A حاجرة وحاجيرة B، *e*) A حاجرة وحاجرة B، *f*) A وفنكور B، *g*) Sic A et B; de legendo ut feci apud Ibn al-Fak. cogitari nequit. *h*) In A hic sequitur primum expunctum والسودان، deinde الجنوب ما يلي quoque cum signo delendi. *i*) B حاربه. *k*) In A sequitur صلى الله على محمد بن عبد الله وسلم كثيرا *l*) A om. *m*) B ins. من. *n*) Codd. وبين (A s. p.). *o*) A ins. الى; B et Ibn al-Fakih om. *p*) الى اربونة A deest; *q*) B وطبطله. *r*) B وسورسنة A، وسورسنة B، وسورسنة A.

وَأَرْبُونَةً *a* وَجِرْدَنَدَةً *b* وَالْبَيْضَاءُ، وَتَجَاوَرُ *c* الْأَنْدَلُسَ فِرْنَجَةَ وَمَا وَالَاهَا *d*
 مِنْ بِلَادِ الشَّرْكِ، وَالْأَنْدَلُسَ مَسِيرَةً أَكْثَرَ مِنْ شَهْرٍ فِي شَهْرٍ *e* وَهِيَ
 خَصْبَةٌ *f* كَثِيرَةٌ لِخَيْرِ كَثِيرَةِ الْفَوَاكِهَةِ ۞

وَمَا يَلِي الشَّمَالَ وَالرُّومَ وَفِرْنَجَةَ مِنْ جِبَالِ الْأَنْدَلُسِ تَنْتَلِجُ وَفِي آخِرِ
 ذَلِكَ الْوَجْهِ جَبَلٌ فِيهِ نَارٌ تَنْتَقِدُ فِي حَاجِزَةٍ وَتَرَابٌ لَهَا تَنْطَفَأُ قَطُّ ۞
 وَكَانَ مَلِكُ الْأَنْدَلُسِ حِينَ *g* فَتَحَتْ يُقَالُ لَهُ لُودَرِيْقٌ *h* مِنْ أَهْلِ
 أَصْبَهَانَ وَبِأَصْبَهَانَ سَمِيَ *i* أَهْلُ قَرْطَبَةَ الْأَسْبَانَ *k*، وَيَسَلَّمُ عَلَى هَذَا
 الْأُمُوِّ السَّلَامَ عَلَيْكَ يَا ابْنَ الْكَلَائِفِ وَذَلِكَ أَنَّهُمْ لَا يَرُونَ اسْمَ الْكَلَائِفَةِ
 إِلَّا مِنْ مَلِكِ الْكَرْمِيِّينَ ۞

اعراض البربر

10

هَوَارَةٌ وَزَنَاتَةٌ *l* وَامْتَاهَةٌ *m* وَصَرِيْسَةٌ وَمَغِيلَةٌ وَوَرَقُجُومَةٌ *n* وَهِيَ مِنْ
 نَقْرَةٍ *o* وَوَلِيْطَةٌ وَمَطْمَاطَةٌ *p* وَصَنْهَاجَةٌ وَنَقْرَةٌ *q* وَكُتَامَةٌ *r* وَلُؤَاتَةٌ وَمَرْزَاتَةٌ *s*
 وَزُبُوجَةٌ *t* وَنُقُوسَةٌ *u* وَلَمْطَةٌ *v* وَصَدِيْنَةٌ وَمَصْمُودَةٌ وَعُمَارَةٌ *w* وَقَالِمَةٌ *x* وَأَرْبُونََةٌ *y*

- a)* A وارنونته، B وارنونته. *b)* A وحريده، B s. p. Cf. Edr. II, 236 l. ult. *c)* B ويجاور. *d)* B وراها. *e)* B مثله. *f)* B خصيبة. *g)* B حيث. *h)* B لودريق. *i)* B يسمى. *k)* A الاسنان. *l)* B وزيانته. *m)* B om. Apud Ibn al-Fak. ٨٣، 12 male pro lectione corrupta habui; Jâk. I, ٥٢١، 13 ut rec. Nomen apud Ibn Khaldûn, Bekrî aliosque non occurrit, itaque corruptum videtur. Optime conveniret لَمَايَةٌ. *n)* A وورجومه، B وورجومه. *o)* A نقره. *p)* B ومطماط. *q)* A ونقره، B وهرة. *r)* A وكمامه، B وكفاده. *s)* Voc. in A; B ومراته. Vulgo مَرَاتَةٌ. *t)* A وزبواجه e corr. pro وزبوناجه، B وردوحه، Edr. ٥٧ et Jâk. l.l. ربوحه. Cf. Edr. p. 66 ann. 2. *u)* A ونقوسه، B hoc et duo seqq. nom. om. *v)* A ولقطه et deinde وصربيه. *w)* B ومصكوره. *x)* B وقالبه ut Jâk.; Edr. et Mas'ûdî III, 241 ut rec. *y)* A وواريه، B وواريه، Jâk. وواريه.

وَأْتَيْتَهُ *a* وَبَنَى سَمَجُونَ *b* وَأَبْكَتَهُ *c* وَهِيَ مِنْ زَنَاتَةَ *d* وَبَنَى وَأَرْكَلَانَ *e* وَبَنَى
يَصْدُرَانَ *f* وَبَنَى وَزَنْجِي *g* وَبَنَى مَمْهُوسًا *h*، (76) وَكَانَتْ دَارُ الْبَرْبَرِ
فِلَسْطِينَ وَمَلِكُهَا جَانُوتٌ فَلَمَّا قَتَلَهُ دَاوُدُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ جَلَّتْ الْبَرْبَرُ
إِلَى الْمَغْرِبِ حَتَّى انْتَهَوْا إِلَى لُؤَيْيَةَ *i* وَمَرْاقِيَةَ فَتَفَرَّقَتْ هُنَاكَ فَانزَلَتْ زَنَاتَةُ
وَمَغِيلَةَ *k* وَضَرْبِيَةَ وَفَرْسَنَةَ *l* الْجِبَالِ وَانزَلَتْ لُؤَانَةَ أَرْضَ بَرْقَةَ وَهِيَ أَنْطَابُلُسُ ⁵
*بَالُرُومِيَّةَ وَهِيَ *m* خَمْسَ مَدَائِنَ *n* وَانزَلَتْ هَوَارَةَ مَدِينَةَ آيَّاسَ *o* وَهِيَ
أَعْرَابِلُسَ أَيْ ثَلَاثَ مَدَائِنَ *n* وَكَانَتْ لِلرُّومِ فَجَلَّتْ الرُّومُ إِلَى سَقْلِيَةَ *p*
جَزِيرَةَ فِي الْبَحْرِ ثُمَّ انْتَشَرَتْ الْبَرْبَرُ إِلَى السُّوسِ الْأَدْنَى خَلْفَ طَنْجَجَةَ *q*
وَهِيَ *r* مَدِينَةُ قَمُونِيَّةَ مِنْ مَوْضِعِ الْقَيْمِرِوَانِ عَلَى الْفَى مِائِلَ وَمِائَةِ *s* وَخَمْسِينَ

- a*) A وَأَيْنَهُ، B s. p., Jâk. أَتَيْنَهُ; Edr. هُطَيْطَهُ، sed Ibn Khald. et Makr. (opusc. de tribubus Arabicis in Aegypto, Man. Leid. 560) Mas. ut rec. *b*) A سَمَجُورٌ، B سَمَجُورٌ، Jâk. سَمَجُورٌ cum var. l. سَمَجُورٌ، سَمَجُورٌ; Mas. سَمَجُورٌ; edidi sec. Edr. Nempe سَمَجُورٌ videtur esse alia forma pro سَمَجَانٌ (Makr.) = سَمَكَانٌ (Ibn Khald.). *c*) B وَأَكِيهِ (s. وَأَرَكِيهِ)، Jâk. وَأَمَكِنَهُ، Ibn Khald. أَوَكْتَهُ et أَوَكْنَهُ، Makr. أَوَكْتَهُ; Mas. أَرَكْنَهُ. *d*) A رَابِيَةَ، B s. p. *e*) A وَأَرْكَلَانَ، B وَأَرْكَلَانَ، Edr. وَأَرْكَلَانَ. *f*) A نَصْدُرَانَ، B s. p., Jâk. نَصْدُرَانَ; Edr. بِيْزْدِرَانَ et يَصْدُورِيْنَ، يَصْدُرِيْنَ، Ibn Khald. بِيْزْدِرَانَ، B رِيْزْدِيْ، Jâk. زَزَنْجِي، Edr. زِيْرَجِي، Mas. زَنْجِي، Ibn Khald. ut rec. et وَزَنْجِيْنَ، وَزَنْجِيْنَ. *h*) B مَمْهُوسًا. *i*) A et B لُؤَيْيَةَ. *k*) B زِيَانَهُ وَمَعِيْنَهُ. *l*) Hoc nomen neque B, neque Mas., neque Edr. habent. *m*) B بِالرُّومِيَّةِ. *n*) B مَدَنٌ. *o*) B آدَاسٌ. *p*) B صَقْلِيَةَ. *q*) A ins. السُّوسِ الْأَدْنَى، sed vid. supra p. ٨٩, 2. *r*) B ins. مِنْ et forte hic inseri debet, omitti post قَمُونِيَّةَ (ubi quoque B habet). Nempe secundum tradit. (vid. mea *Descriptio* p. 75 seq., Jâk. IV, lxx, 18 seq.) Kairawân in loco s. vicinia Kamûniæ condita est. Alii Kamûniam dicunt designare السُّوسِ، vid. Jâk. IV, ٨٩, 8 seqq. Masûdî lectio قَمُونِيَّةَ. (p. 242) cum recepta convenit. Scribit autem sec. edit. قَمُونِيَّةَ. Probabile videtur confusionem exstitisse inter قَمُونِيَّةَ et سَقْيُومًا (Ibn Khald. I, ٣٣١ ed. de Slane). *s*) B om.

مبيلا، ثم رجع الافارق والروم الى مدائنهم على صلح من البربر فكرهت
البربر نزول المدن فنزلوا الجبال والسرمل فعادت المدائن رومية حتى
افتتحها المسلمون ^a

ورومية وبرجان * وبلدان الصقالب ^b والابير شمالي الاندلس ^c
والذي يجي من البحر العربي للخدم الصقالب ^c والروم ^d * والافرنجيين
واللعبريون ^e والجواري الروميات والاندلسيات ^f وجلود الخنزير والوبر ومن
الطيب المبيعة ومن الصيدنة ^g المصطكى، ويقال من قعر هذا البحر
بقرب فرجة البسذ ^h وهو الذي تسميه العامة المرجان ^h

^a) In codice Bodleiano qui continet opus
Ibn Haukalis pauca folia exstant (p. 283 seqq.) quae ad compen-
dium Ibn Khordâdbehî pertinent. Praecedunt autem sequentia quae
aliam habent originem: بن قبط بن حام وكانوا سكانا بفلسطين

ادركهم ابراهيم عم واشترى منهم (addidi) موضع قبرة بسبعين شاة فلم
تنزل البربر ملوكا حتى نقام ملك من ملوك حمير فارتفعوا الى اعلى بلاد
المغرب ومن سكن على النيل فانما هم ولد حام السودان وبربر واقباط مصر
واحزامه (واخر امة 1.) ممن على النيل القبط ومخرج النيل من بلاد النوبة
الى مدفع النيل في البحر الاخضر وليس على النيل امة الا وهم عمدو
للاسلام ما خلا القبط والنوبة فان بينهم مواعة على شرط عثمان بن
عقمان حين وجه عقبته بن نافع الى النوبة فدخلت خيول المسلمين
معهم الى بلادهم فلقوا رماة الحدق ففقت عيون كثيرة فسموا بذلك
رماة الحدق فلما وليهم عبد الله بن سعد بن ابى سرح صالحهم على
ثلاث مائة رأس عديية (Cod. s. p.) ليست بجزية ولا خراج ولهم على
المسلمين العوض على المواعة وهم اصحاب انزرافة التي تهدي الى
الخلفاء. In margine adscriptum est اختصار. Deinde statim sequitur
fragmentum e descriptione Asiae Minoris. ^b) B والصقالبة. Seq. in
B corrupte الى الانبرهما et item in codd. Ibn al-Fak. (٨٣ l). A والابير
والخدم السودان ^c) B والصقالبة ٨٤. Ibn al-Fak. الصقلبيين ^c) B
والغلمان الروميين. Ibn al-Fak. والغلمان الروم ^e) B non habet. A
والعبرديون. Vulgo الانكبرديون seribitur. ^f) B et Ibn al-Fak. om.
السبذ B البسذ A. ^g) B الدله pro الصيدنة. ^h) A والبسذ B السبذ و

فاما البحر الذي خلف الصقالبة وعليه مدينة تُولِيَّة فليس يجري فيه مركب *a* ولا قارب ولا يجي منه شيء وكذلك البحر *b* الذي فيه جزائر السعادة *c* لا (77) يركب فيه ولا يجي منه شيء وهو غربي ايضا ٥

قال ووجدت الارض كلها مسيرة خمس مائة عام *d* ثلاث *e* منها 5 عمران مسكون مأهول وثلاث براري غير مسكونة وثلاث بحار *f* ووجدت ارض الحبشة والسودان مسيرة سبع سنين فارض مصر جزو واحد من ستين جزوا * من ارض السودان وارض انسودان جزو واحد من ستين جزوا *g* من الارض كلها ٥

10 الطريف من بغداد الى الرقة على الموصل

من بغداد *h* الى البردان اربعة فراسخ، ثم الى عكبرا خمسة فراسخ، ثم الى باحمشاه ثلاثة فراسخ، ثم الى القادسية سبعة فراسخ، ثم الى سر من رأى ثلاثة فراسخ، ثم الى الكرخ فرسخان، ثم الى جبلتنا سبعة فراسخ، ثم الى السودانية خمسة فراسخ، ثم الى بارما خمسة فراسخ، ثم الى السسن وبها *m* الزاب الاصغر 15 خمسة فراسخ، ثم الى الحديثة * وبها الزاب الاكبر *n* اثنا عشر فرسخا، ثم الى بنى طميان *o* سبعة فراسخ ثم الى * مدينة الموصل *p* سبعة فراسخ ٥

a) وهو غربي ايضا B ins. سفينة. *b*) B ins. وهو غربي. *c*) B العتلة. *d*) B (ed. p. 79) سنة هذا القول عامي. *e*) B العتلة. *f*) B بحر. *g*) B om. Cf. Ibn al-Fak. ٥٩, 3 seqq. Locum laudavit Makr. I, ١٤ ult. seqq. *h*) A بغداد، B بغداد ut solent. *i*) B باجمرا. *k*) Sic (sine voc.) A hic et infra et Ibn Serapion f. 30 v.; B حملتنا et s. p., Kod. h. l. om., infra bis s. p., Mokadd. ١٣٥, 1، حملتنا، Edr. II, 146. Pro سبعة B male تسعة، Edr. « 18 milles » i. e. 6 Par. Cf. Hoffmann *Auszüge*, p. 188. *l*) A نارما، B نارما. *m*) B وظهر et om. الاصغر. *n*) B om. *o*) B طميان، Kod. طميان (sine بنى)، Edr. ut rec. e٥ sic quoque *Djih. Numa*. *p*) B موصل.

وكور الموصل

تَكَرَّيْتُ * وِازَاتِهَا فِي الْبَرِّيَّةِ *a* مَدِينَةَ الْخَصْرِ *b* وَكَانَ مَلِكُ الْخَصْرِ
 السَّاطِرُونَ بْنِ *e* الصَّيْبِينَ قَوْلَ عَدِيِّ بْنِ زَيْدٍ *d* (78)
 وَأَخُو الْخَصْرِ أَنْ بَنَاهُ وَأَنْ دَجَلَةَ تُجَبِّي أَيْبِهِ وَالْخَابُورُ
 ٥ وَالطَّيْرُ هَانُ *e* وَالسِّنُّ وَالْحَدِيدِيَّةُ وَمَرْجُ جُهَيْنَةَ وَنَيْبَتُ مَدِينَةَ يُونُسَ
 ابْنِ مَتَّى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَبِأَجَلِي *f* وَبِأَعْدَرِي *g* وَبِأَعْدَرِي وَحَبْتُونَ *h*
 وَبِأَنْقَلِي *i* وَخَزَّةُ وَبِأَبْغَاشِ *k* وَالْمَعْلَةَ *l* وَرَامِينَ *m* وَالْكَنَائِيَّةَ *n* وَبِأَجْرَمِي *o* وَبِهَا
 خُنَيْبَا سَابُورِ *p* وَدُقُوقًا وَخَانِيَا جَارِ *q*، وَخَرَجَ الْمَوْصِلَ أَرْبَعَةَ آلَافِ الْفِ
 دَرَمٍ

a) B corrupte التومد. فبازايها التومد. *b*) B عليه السلام. *c*) A من; Ibn al-Fak. ١٣٩, 15. *d*) A ex his tantum superest الطير هان quasi sit nomen regionis. *e*) A والطير هان. *f*) B وباجلسي. Cf. Ibn al-Fak. ١٣١ f. An forte باجلايا Ibn al-Athir IX, ٢٥ seq. conferri. potest? *g*) A وباعدري, B وباعهدري. Ibn al-Fakih in duobus codd. quod hic rec., in tertio بانهدرا ut ibi rec. *h*) B وحينون. *i*) B وانقلي, Ibn al-Fak. ut rec. *k*) B وبانعاس. Est altera forma pro بابغيش (cf. Hoffmann p. 227). Apud Ibn al-Fak. utraque forma exstat, sed tanquam duo nomina diversa, quae causa fuit quod ibi in ann. *k* minus recte de hoc nomine egi. *l*) B والمعلة. Ibn al-Athir VII, ٣٢٧, 3 ut rec.; cf. porro Ibn al-Fak. l.l. *l* et Hoffmann p. 209 n. 1653. (Teschdîd e B, Jâk. Belâdh. et uno cod. Ibn al-Fak.). *m*) Sic A, B, Jâk., Ibn al-Fak; videtur esse corruptela antiqua e داسن, unde apud Belâdh. ٣٣٣, ٣٣٣ factum est دامير. Ibn al-Fak. autem et رامين recepit et addidit الداسن. *n*) B والجمانية, B والجمانية. Vid. Hoffmann p. 216 seq. *o*) B وباحوي. *p*) A وحمم سابور, B سابور (s. حنبا). Alias lect. vid. Tabarî I, ٨٤. e. Quod recepi est conjectura probabilis quam mecum communicavit amicissimus G. Hoffmann (vid. ad versionem), et cui quoque favet lectio codicis optimi Tabarî خيم سابور. *q*) B s. p., A وخذدماكار.

انطريف من الموصل * الى نصيبين ^a

من الموصل الى بلد سبعة فراسخ، ثم الى باعيننا ستة فراسخ،
ثم الى بقرعيد ستة فراسخ، ثم الى اذمة ستة فراسخ، ثم الى
نل فراسة ^b خمسة فراسخ، ثم الى نصيبين اربعة فراسخ، ونصيبين
مدينة ديار ربيعة ٥

5

كور ديار ربيعة

نصيبين وأرزن وآمد ورأس عين وميافارقين، قال الشاعر
بآمد مرة وبرأس عين وأحياناً بميافارقينا
وماردين وباعربايا وبلد وسنجار وقردى وبازبدي، قال الشاعر
بقردى وبازبدي مصيف ومربع وعذب يحاكي السلسيل برود
10 (79) وطور عبيد، قال الشاعر ^c

ملك الحضر والفرات فما دجلة شرقاً ^d فالطور من عبيد

وخراج ديار ربيعة سبعة آلاف الف ^e وسبع مائة الف درهم ٥

ومن نصيبين الى دارا خمسة فراسخ، ثم الى كقرتونا سبعة
فراسخ ^f، ثم الى رأس عين سبعة فراسخ، ثم الى الجارود ^g خمسة
15 فراسخ، ثم الى حصن مسلمة ستة فراسخ، ثم الى باجروان سبعة
فراسخ، قال الشاعر
سقى الله البليخ وتل بحرى ^h وباجروان فارعة الطريف
ثم الى الرقة ثلثة فراسخ ٥

20

الطريف من نصيبين انى أرزن ذات اليمين

a) Addidi. b) B, Kod. et Edr. فراسخ. Cf. Bekrî ٢٨٠, 5, ٧٠, 5.
c) Probabiliter ابو دواد الايادى. d) Jāk. III, ٥٥٩, 5 الى دجلة
طراً. e) B ins. درهم. f) Hic deesse videtur statio العراد. g) Kod.
بنو جارود، Edr. p. 151 للخابور. Nomen habere potest a familia
Ibn Haukal ١٢٢ m. h) Fort. cod. habet مجرى. Dicitur acque bene
مجرى et مجرى (ut infra in itin.).

من نصيبين الى دارا خمسة فراسخ، ثم الى كَفَرْتُوْنَا سبعة فراسخ، ثم الى قصر بنى نازع *a* ستة فراسخ، ثم الى آمد وهي على دجلة سبعة فراسخ، ثم الى مِيثاقين خمسة فراسخ، ثم الى أَرزَن سبعة فراسخ ۞

5 الطريف * من آمد *b* الى الرقة ذات اليسار

من آمد الى شمشاط *c* سبعة فراسخ، ثم الى تل جفرا *d* خمسة فراسخ، ثم الى جرنان *e* ستة فراسخ، ثم الى بامقدا *f* خمسة فراسخ، ثم الى جلاب *g* (80) سبعة فراسخ، ثم الى الرقا اربعة فراسخ، ثم الى حران اربعة فراسخ، ثم الى * تل تحرا *h* اربعة فراسخ، ثم الى باجروان سبعة فراسخ، ثم الى الرقة ثلثة فراسخ ۞

الطريف من بلد الى سنجار ثم الى قرقيسيا ذات اليسار من بلد الى تل أعقر *i* خمسة فراسخ، ثم الى سنجار سبعة فراسخ، ثم الى عين الجبال *k* خمسة فراسخ، ثم الى سكبب العباس على الخابور تسعة فراسخ، ثم الى الفدين *l* على الخابور خمسة فراسخ، ثم الى ماكسين *m* على الخابور ستة فراسخ، ثم الى قرقيسيا وهي *n* على الفرات والخابور سبعة فراسخ ۞

a) B ربداع, Kod. بلدع, Edr. ابن بارح. *b*) B om. et probabiler hic et mox legendum من ارزن licet jam Mokadd. et Kod. habuerint nostram lectionem, sed cf. Mokadd. ١٥., 1—3. *c*) B s. p. sed cum voc.; cf. Mokadd. ١٤٩ *g*. *d*) B حوم; Kod. et Edr. تل موزن false; lectio est incerta. *e*) B جرنان et sic A, in quo tamen litterae ربا exesae sunt; Kod. et Mokadd. s. p., Edr. جرنان. *f*) A et B بامقدا, Kod. بامعنا, Edr. تامعادا, Mokadd. بامقرا. *g*) A et B حلاب. *h*) B حمددا, Edr. باجرا s. ناجرا, ceteri non habent. *i*) B عقير. *k*) B عبر الجبل; A et Kod. الجبال. *l*) A et Kod. الغدير, Edr. العديير, Mokadd. النهرين. Vid supra p. ٧٤, 7. *m*) B et Kod. ماسدين. *n*) B, qui in praec. على الخابور bis om., h. l. وهذا كلها et deinde على الفرات والخابور وعلى الفرات.

الطريق من الرقة الى النغور الجزيية

وهي سَلْعُوس *a* وَكَيْسُومِ وَشَمَشَاطِ *b* وَمَلْطِيَّةِ وَزَيْطُورَةِ وَالْحَدَثِ وَمَرْعَشِ
وبينهما ثلاثون ميلا وَكَمَّخِ وَحِصْنِ مَنصُورِ * وَقُرُوسِ وَدُلُوكِ وَرَعْبَانِ *c* ٥
فمن الرقة الى عين الرومية ستة فراسخ، ثم الى تل عبدا سبعة
فراسخ، ثم الى سروج سبعة فراسخ، ثم الى المزينة *d* ستة فراسخ، ٥
ثم الى سميساط سبعة فراسخ، ثم الى حصن منصور ستة فراسخ،
ثم الى ملطية عشرة فراسخ، ثم الى زيطورة *e* خمسة فراسخ، ثم
(81) الى الحدت اربعة فراسخ، ثم الى مرعش خمسة فراسخ، ثم
الى عمق مرعش والعمق كل مرج حوله جبال، ومن ملطية الى
كَمَّخِ *f* اربعة فراسخ ٥

10

الطريق من عين التمر الى بصري

قال الشاعر

صَبَّاحِنَ عِنْدَ الشَّمْسِ عَيْنَ التَّمْرِ يَدْسُنَ كُلَّ غَيْصَةٍ وَنَهْرٍ
فمن عين التمر الى الاحدمية *g*، ثم الى الكحفية *h*، ثم الى
الخلط *k*، ثم الى سوي *l*، قال

15

لِللَّهِ عَيْنَا رَافِعِ اَنْبَى اَهْتَدَى فَوَزَّ مِنْ قُرَاقِرِ اَلَى سُوَى
ثم الى الاجيفر، ثم الى الغرسة *n*، ثم الى بصري ٥

الطريق من الجزيرة الى الساحل

a) A et B s. p. *b*) A et B وسهمساط. Locum de ملطية laudat Abulf.
المدينة. *d*) B والمدنية ut vid., Kod. *e*) B om.; A ورعيان. *e*) B زيطورة (A sine voc.). *f*) A مهج. *g*) B
الاحدمية. Iter Khâlidî ibn al-Walîd cum hoc itineraio tantum
commune habet. *h*) B الاحسمية. Addidi voc. *i*) A om.
k) B s. p. *l*) B سرا. *m*) Vulgo در. *n*) B العريه, in A littera *z*
fero prorsus periit; vid. Jâk. III, ٧٨٣, 4, 16.

من الرقعة الى دوسر *a*، ثم الى داقين *b*، ثم الى جسر منبج، قال

كعب بن جعبيل

من جسر منبج اُضْحَى غَبَّ عَاشِرَةَ فِي تَحْلِ مَسْكِنٍ تَتَلَى حَوْلَهُ السُّورُ
 ثم الى منبج، ثم الى حلب، ثم الى الأتارب *c*، ثم الى عمق *d*، ثم
 5 الى أنطاكية، ثم الى البلاذقية، ثم الى جبلة، ثم الى أطرابلس
 الشامية، * ثم الى بيروت، (82) ثم الى صيدا *e*، ثم الى صور *f*، ثم
 الى قدس، ثم الى قيسارية، ثم الى أرسوف الشامية، ثم الى
 يافا *g*، ثم الى عسقلان، ثم الى غزة ٥

الطريق من الرقعة الى حمص ودمشق على الرصافة

10 من الرقعة الى الرصافة اربعة وعشرون ميلا، ثم الى الرعاة *h* اربعون
 ميلا، * ثم الى القسطل ستة وثلاثون ميلا *i*، ثم الى سلمية ثلاثون
 ميلا، ثم الى حمص اربعة وعشرون ميلا، ثم الى شمسين *k* ثمانية
 عشر ميلا، ثم الى قارا اثنان وعشرون ميلا، ثم الى النبك اثنا
 عشر ميلا، ثم الى القطيفة *l* عشرون ميلا، ثم الى دمشق اربعة
 15 وعشرون ميلا ٥

الطريق من حمص الى دمشق على بعلبك

وهو طريق البريد *m*

من حمص الى جوسية *n* اربع سكك، ثم الى بعلبك ستة *o* سكك،

ثم الى دمشق تسع سكك ٥

a) B دوسر. *b*) A داقين *e* corr. pro داقين; B راستن. Conjectura scripsi. In vicinia urbis Bâlis quaerendus est locus. Edr. II, 136 habet viam per Bâlis. *c*) B الاياب. *d*) A s. p., B حيب. Vid. Jâk. in v. *e*) A male صيدا ثم الى بيروت. *f*) A صور. *g*) A باتا. *h*) Apud Kod. et Mok. in المراغة depravatum; Edr. II, 137. *i*) A haec male ponit post ثلاثون ميلا. *k*) B شمسين. *l*) A القطيفة, B العطيعة. *m*) B البريد. *n*) B s. p. *o*) A ستة.

الطريق من الكوفة الى دمشق

من الحيرة الى القططانة، * ثم الى البقعة *a*، ثم الى الأبيض،
 ثم الى الحوشى *b*، ثم الى الجمع، ثم الى الخطى *c*، ثم الى الحجة *d*،
 ثم الى القلوفى *e*، ثم الى الروارى *f*، ثم الى الساعدة، ثم الى
 البقيعة *g*، ثم الى الأعناك *h*، ثم الى الأذعات، * ثم الى (83) منزل *i*،
 ثم الى دمشق ٥

السكك من حلب الى الثغور الشامية

من حلب الى قنشرين سبع سكك، ثم الى أنطاكية اربع
 سكك، ثم الى الاسكندرية *k* اربع سكك، ثم الى المصيصة سبع
 سكك، وجيحان يشتقها *l* واسم المصيصة مأسبستيا *m*، ومن 10
 المصيصة الى أذنة ثلث سكك واسم اذنة اذاتم *n* وهي على سيحان،

قال الشاعر

يَا مَنْ جِبَالِ الرُّومِ دُونَ لِقَائِهِ وَعِقَابُهَا وَمَخَاضَتَنَا سِيحَانِ
 فَالِدَرْبِ مُعْتَرِضًا فَفَرَجٌ طَوَانَةٌ فَهَرَقَلَةٌ فَالْحِصْنُ حِصْنُ سِنَانِ

ثم من اذنة الى طرسوس خمس سكك، واسم طرسوس بالرومية 15
 تارسم *o*، قال ابو سعيد *p*،

خَلَّفُوهُ بَعْرَضَتِي طَرْسُوسٍ مِثْلَ مَا خَلَّفُوا أَبَاهُ بِطُوسٍ

وقال فرج بن عثمان المقيمي

يَا لَيْتَهَا قَدْ هَبَطَتْ طَرْسُوسًا وَوَرَدَتْ نَهْرًا بِهَا مَانُوسًا

a) B non habet. b) B الجوسى. c) B s. p. d) B محنه. Addidi
 voc. e) B انعلوى. f) Sic A et B (sed in B legi posset
 الروادى). g) B المقيعة. h) A الاعبياد; cf. Jâk. I, ٣١٦, 22. Exstat in mappa
 Wetzstein: 'Enâk. i) B om. k) B sine art. l) B يسقيها.
 m) A مامسنيقا. n) A دانم sed fort. prior + postea est addita.
 o) A يارسم. p) A سعد. Recepi سعيد secundum Tab. III, 1148, 8.
 ابن سعيد الماخزومي ١٢٢ Chron. Mekk. III,

تَحْمِلُ خُودًا سَكَنَتْ تَعْرُوسًا *a* مِنْ الرِّقِيمَاتِ *b* الْحِسَانِ الْمَيْسَا
كُلَّ رَدَاحٍ تَسْلُبُ النُّفُوسَا
عوادل *c* الثغور الشامية

(84) عَيْنُ زَرْبَةٍ *d* وَالْهَارُونِيَّةِ وَكَنْيِسَةِ السَّوَاءِ وَتَلُّ جَبِيْرَةً *e* مِنْ

طَرْسُوسٍ عَلَى ثَمَانِيَةِ امِيَالٍ ٥

دَرْبُ السَّلَامَةِ وَالطَّرِيقِ *f* إِلَى خَلِيْجِ الْفُسْطَاطِيَّةِ

مِنْ طَرْسُوسٍ إِلَى الْعَلِيْقِ *g* اثْنَا عَشَرَ مِيَالًا، ثُمَّ إِلَى الرَّهْوَةِ *h* ثُمَّ

إِلَى الْجَوَزَاتِ *i* اثْنَا عَشَرَ مِيَالًا *k*، ثُمَّ إِلَى الْجَرْدُوبِ *l* سَبْعَةَ امِيَالٍ، ثُمَّ

إِلَى الْبَدَنْدُونِ سَبْعَةَ امِيَالٍ، قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ

10 يَوْمَ الْبَدَنْدُونِ كَمَا أَنَّهَا جَاءَتْكَ فِي يَوْمِ الْبَدَنْدُونِ

ثُمَّ إِلَى مَعْسَكِرِ الْمَلِكِ عَلَى حِمَّةٍ *m* لَوْلُوَّةٍ وَالصَّفْصَافِ عَشْرَةَ امِيَالٍ،

وَتَصْبِيْرٍ *n* إِلَى مَعْسَكِرِ الْمَلِكِ وَقَدْ قَطَعْتَ الدَّرْبَ وَاحْكِرْتَ، وَمِنْ الْمَعْسَكِرِ

إِلَى وَادِي الطَّرْفَةِ اثْنَا عَشَرَ مِيَالًا، ثُمَّ إِلَى مَنَى عَشْرُونَ مِيَالًا، ثُمَّ

إِلَى نَهْرِ هِرْقَلَةَ اثْنَا عَشَرَ مِيَالًا، قَالَ الْعَبَّاسُ بْنُ الْأَحْنَفِ

15 هَوَتْ هِرْقَلَةُ لَمَّا أَنْ رَأَتْ عَجَبًا جَوَائِمَاهُ تَرْتَمِي بِالنَّفْطِ وَالنَّارِ

ثُمَّ إِلَى مَدِيْنَةِ اللَّيْنِ *p* ثَمَانِيَةَ امِيَالٍ، ثُمَّ إِلَى رَأْسِ الْغَابَةِ *q* خَمْسَةَ

a) Voc. in A. *b*) A العرومات; in marg. تحققت scriptum est.
c) A عوائل; B العوائل الثغور. A scribit الشامية. *d*) B زربته. *e*) A
جبر, B حبير. *f*) B sine cop., tanquam si السلامة درب esset no-
men urbis praecedentibus annumerandae. *g*) Prior voc in A,
altera in B. Edr. II, 308 ut rec. *h*) B رهور. Vid. Belâdh. 191.
Apud Edr. A in الزهرة corruptum est, B potius الزهوه. Hic addit
dist. 12 m. *i*) B للجوارات, Edr. للجوارت (B) et للجوارب (A). *k*) A
a prima manu فرسخا. *l*) B للربوب, Edr. للردوب et ut rec.
Infra A للردوب. *m*) B وجهه. *n*) B om. *o*) Sic restituatur
Agh. XVII, 4 v, 4 a f. et 48, 6 pro حوائما et Jâk. IV, 91, 21
pro حوائما. *p*) Edr. اللين. In B haec et seq. statio deside-
rantur. *q*) A perspicue العانه cum ع subscripta.

عشر ميلا، ثم الى المسكنين *a* ستة عشر ميلا، ثم الى عين برغوث *b*
 اثنا عشر ميلا، ثم الى نهر الأحساء ثمانية عشر ميلا، ثم الى ربح
 قونية *c* ثمانية عشر ميلا، ثم الى العلمين *d* خمسة عشر ميلا، ثم
 الى ابرومسمانة *e* عشرون ميلا، ثم الى وادي الجوز *f* اثنا عشر ميلا،
 ثم الى عمورية اثنا عشر ميلا *g*

5

(85) وطريق آخر

من العلمين الى قري نصر الاقريطى *g* خمسة عشر ميلا، ثم الى
 رأس بحيرة الباسليون *h* عشرة اميال، ثم الى السند *i* عشرة اميال، ثم
 الى حصن سنادة *k* ثمانية عشر ميلا، ثم الى معل *l* خمسة وعشرون
 ميلا، ثم الى غابة *m* عمورية ثلثون ميلا، ثم الى قري الحراب *n* 10
 خمسة عشر ميلا، ثم الى صاعرى نهر *o* عمورية ميلان *p*، وكان
 المعتصم اخرب *q* أنقرة وفتح عمورية قل حسين بن الصحاك
 لَمْ تُبْقِ مِنْ أَنْقَرَةَ نَقْرَةً وَأَجْتَاكَتْ عَمُورِيَةَ الْكُبْرَى
 ثم الى العليج *r* اثنا عشر ميلا، ثم الى فلامى *s* الغابة خمسة عشر
 ميلا، ثم الى حصن اليهود *t* اثنا عشر ميلا، ثم الى سندابرى *u* 15

a) (المشكى) المشكنين sed p. 305 المشكى Edr. المسلمس B
 p. 301 مشكنسين *b*) Edr. quoque عينون درعونا B
 Vid. Jâk. sub برغوث *c*) B نومه et ثلاثة pro ثمانية *d*) Edr.
 اندوسيانه Edr. اندوسنانه B *e*) (A) الملاجيس، (B) المجلس
 الجوز 15، 7، 2، 1٣٥٥، III، Tab. (A) الخوز، الجوزا B، الجوز
 انايسلون s. اناسيلون B *g*) نصر الاقريطشى i. e. نصر الاقريطشى B
i) السد B *k*) سيارة B (Συνάδες). *l*) Sic A; B صعلى *m*) B
 (A) قرية الحراب (B) قرية الحوات Edr. p. 306 بنى الحراب B *n*)
 عاذب *o*) B *p*) واحدت B *q*) B male *r*) B
 Edr. *t*) Edr. فلامى B et Edr. (الفنجح B) ut الفنجح i. e. الفنجح
 Sed alio loco B ut rec. *u*) Jaubert « Santabaris, aujourd'hui Seïd el-Ghazy » (Sidi Ghâzi). Pro خمسة B ثمانية.

ثمانية عشر ميلا، ثم الى *مرج حُمُر المملك بَدْرُوَيْيَّة خمسة وثلثون *a*
 ميلا، ثم الى حصن غُرُوْبِلِي *b* خمسة عشر ميلا، ثم الى كنائس
 المملك ثلثة اميال، ثم الى التلول *c* خمسة وعشرون ميلا، ثم الى
 الاكوار *d* خمسة عشر ميلا، ثم الى مَلَاَجِنَّة *e* خمسة عشر ميلا،
 * ثم الى اصطبل المملك خمسة اميال *f*، ثم الى حصن الغبراء *g* ثلثون
 ميلا، ثم الى الخليج اربعة وعشرون ميلا، ونيقيية *h* بازاء الغبراء
 ومن نيقية يحمل البقل *i* الى قسطنطينية *k* وبينهما ثلثون ميلا *l*
 (86) وطريق آخر

من البنددون *l* الى الكرم *m* ثم الى النوبة *n* ثم الى الكنائس التي
 10 عن يمين كوكب، ثم الى وفة *o*، ثم الى بليسة *p*، ثم الى مرج
 الأسقف، ثم الى فلوعرى *q*، ثم الى قرية الاصنام، ثم الى وادي

a) B tantum (A) جسمة، (B) جمه. Edr. مرج فابه (مابه) ثلثون (A) B tantum
 pro جر. *b*) A عوديل، B عودلى; secutus sum Edr. Infra apud
 A idem nomen videtur significari lectione عرندسى in qua s in-
 certa est. *c*) B التلول، Edr. المملون. *d*) Edr. الاغران (Aorata).
e) A ملاخييه، B ملاحنه، Edr. املاجته. Jaubert: «l'ancienne Mala-
 gina, près la moderne Aïnigheul». Μαλάγινα erat prima statio in
 itinere regali a Constantinopoli, ibique erant stabulae regiae, vid.
 Constant. Porph. De Cerimoniis I, p. 444 et 476 (Bonn). *f*) In
 A haec male posita sunt ante stationem praecedentem. *g*) B
 ٣ اميال ٣. habet ميلا ٣. Edr. p. 302 pro القموابل et mox القموابل
 h. l. ut rec. *h*) A وبيقييد hic et mox. Deinde B حذاء. *i*) B
 اثقل. *k*) B cum art. *l*) A السفريدون. *m*) B et Edr. الكروم.
 Edr. addit distantias. *n*) B المعربة، Edr. انبرية (B)، القرية (A).
o) B رنده; Edr. رنده (B)، وبده (A); addit Jaubert: ancienne Laranda
 (Abulfeda ٣٧٨ لارنده)، vereor an jure. *p*) Edr. بلقسه (B) s. بلقييد (A).
 Apud A potius بلسيه. *q*) B فلووى عربى (A) (فلوعرى). Edr. بلوعرى
 (B; A بلوعرى).

الرياح، ثم الى نمرطى *a*، ثم الى الصيد *b*، ثم الى عاينوا،
ثم الى مودويس *d*، ثم الى مخاضة *e*، ثم الى قرية الجوز *f*، ثم
الى الغطاسين *g*، ثم الى قرية انبطريف، ثم الى مرج ناقولبة *h*، ثم
الى دنوس *i*، فمنه طريف الى درولبة وطريف آخر منياسر منه الى
حصن بلومين *k*، ثم منه الى قطة *l* فنياسر الى الرنداق *m*، ثم ⁵
الى ابدوس *n* على المضيق، ثم الى خليج القسطنطينية، وهو
البحر الذى يدعى ببطس *p* يجىء من بحر النخز وعرض فوهته
هناك ستة اميال * وعند مدخله هناك مدينة تدعى مسنة والخليج
غربى *q* يجرى جريا حتى يمر بقسطنطينية *r* على ستين ميلا من
مدخله، قال ابن ابي حفصة

10

أطفت بقسطنطينية *s* الروم مسندا اليها ارقنا حتى اكتسى الدل سورها
* وعرضه عندها اربعة اميال *t* فاذا بلغ موضعا *u* يدعى ابدس *v* صار
بين جبلين وضائق حتى يكون *w* عرضه غلوة سلم وبين ابدس وبين

a) Sic A, Edr. ملوطى s. ملوطى (p. 305 ملوطى); B om. hanc
stat. An forte كبير كسى legendum, Καβορκιν (Constant. de Cerim.
p. 444)? *b*) A s. p., B الصبة, Edr. الصنينة. *c*) A s. p., Edr.
عاموا. *d*) Edr. مودونوس (B; A نودربوس); B stat. om. *e*) A s. p.,
B عاصه, Edr. مجاصه. *f*) A الجون. *g*) A العطاسين, B القسطاسين.
h) A باقولبه, B باقوليه, Edr. باقولية. Νακωλεια. *i*) B ازنوس. Edr.
A ut rec., B دنوش. *k*) A et B بلومين, Edr. B ut rec. (A تلومين).
l) A وطنه, Edr. مندوطيه. B om. inde a ثم ad المضيق.
Intelligitur Κοτυάειον. *m*) A الرنداق, Edr. الرستاق. Ρυνδακος
fluvius. *n*) A بندوس, Edr. ut rec. (ابدس). *o*) B والخليج هو.
p) A نيطش, B بحر نيطس et forte sic false scripsit ipse auctor.
q) B haec om. Edr. p. 302, 391 urbem quoque مسنة appellat
(cum var. l. منساء). Vocales addidi, opinatus esse vocem Arabi-
cam, non nomen Graecum. *r*) B cum art. hic et deinde. *s*) A
بقسطنطينية s. p. *t*) B om. sed vid. infra p. l. f. ann. c et g. *u*) B
صار الى موضع. *v*) A ابدش, B ايدس et ابدس, B ubique
ايدس. Jākūt I, ٣٧٤, 15 male اندس. *w*) B صار.

قسطنطينية مائة ميل في مستوى من الارض، وبأبديس *a* عين مسلمة ابن عبد الملك حيث - صر قسطنطينية، (87) ويمر الخليج حتى يصب *b* الى بحر الشام وعرضه عند مصبه ايضا قدر غلوة سلم يكلم الرجل الرجل على شطيه *c* وهناك صخرة عليها برج فيه *d* سلسلة 5 تمنع سفن المسلمين من دخول الخليج، وطول الخليج كله من بحر الخزر الى بحر الشام ثلاثمائة وعشرون ميلا والسفن تنحدر فيه من جزائر بحر الخزر وتلك *f* النواحي وتبعد فيه من بحر الشام الى انقسطنطينية *g*

فاما سائر بلاد الروم فالها من المغرب رومية وسقلية وهي في جزيرة 10 وكانت رومية دار ملكهم ونزلها من ملوكهم تسعة وعشرون *h* ملكا ونزل نفمودية *i* منهم ملكان ونفمودية دون الخليج وبينها وبين قسطنطينية ستون ميلا وملك بعدهما ملكان آخران برومية ثم ملك ايضا برومية قسطنطينين الاكبر ثم انتقل الى بزنتية وبنى عليها سورا وسمها قسطنطينية فهي دار *k* ملكهم الى اليوم، وذكرنا ان الخليج يطيف 15 بهما *m* من وجهين *n* مما يلي المشرق والشمال *o* وجانباها الغربي والجنوبي في البر وسمك سورها الكبير احدى وعشرون ذراعا وسمك سورها انقصير *p* عشرة اذرع وسمك انقصير مما يلي البحر خمسة اذرع وبينها *q* وبين البحر فرجة نحو * خمسين ذراعا ولها في البر من الجانب

a) B male ايذس Pro ابن Fakih 140, 15 (et hinc Jâk.) مساجد. *b*) B يصير. *c*) B add. عندها اربعة. اميال. *d*) A فيها. *e*) B تمسك. *f*) A تلك. *g*) B iterum addit الخليج عندها اربعة اميال. *h*) Jâk. IV, 90, 17, qui hunc locum laudat, عشر. *i*) A تعمورية، B بعمورية et mox بعمورية، ut false quoque Ibn al-Fakih 149, 2 et Jâk. *k*) A ذات. *l*) B ونكروا. *m*) B بقسطنطينية. *n*) B الوجهين. *o*) B والشام. Deinde A جانباها. Jâk. 91, 1 ut rec. *p*) B الفصيل، cf. Jâk. l. 1. 2 et Ibn al-Wardî 50. ويكفيض به سور آخر يسمى الفصيل. Seqq. ad انقصير B om. *q*) B وبينهما.

الجنوبي *a* ابواب كثيرة للحرب منها باب الذهب وهو باب مصيب
بالحديد الموهة *b* بالذهب ولها *c* نحو من مائة باب، وذكر (88) ان
البطارقة * الاتنى عشر *d* مع ملكهم بقسطنطينية ومن *e* خيلها اربعة
آلاف ورجالتها اربعة آلاف

وذكر ان مسلم بن ابي مسلم الحرمي *f* قل ان اعمال الروم التي ⁵
يوليها الملك عماله اربعة عشر عملا منها *g* خلف للخليج *h* ثلثة اعمال
اولها عمل طافلا *i* وهو بلد القسطنطينية وحدته من المشرق للخليج
الى بحر الشام * ومن المغرب السور المبنى *k* من بحر الخزر الى بحر
الشام وطوله مسيرة اربعة ايام وهو من قسطنطينية على مسيرة يومين
* ومن الجنوب بحر الشام ومن الشمال بحر الخزر ¹⁰ وانعمل الثاني خلف
هذا العمل هو عمل تراقية *m* وحدته من المشرق السور ومن الجنوب
عمل مقدونية ومن المغرب بلاد بروجان ومن الشمال بحر الخزر وطوله
مسيرة خمسة عشر يوما وعرضه مسيرة ثلثة ايام وفيه عشرة حصون،
والعمل الثالث عمل مقدونية *n* وحدته من المشرق السور وما يلي
الجنوب بحر الشام ومن المغرب بلاد الصقالبة ومن الشمال بروجان ¹⁵
وطوله * مسيرة خمسة عشر يوما وعرضه مسيرة خمسة ايام وفيه
ثلثة حصون

ودون للخليج احد عشر عملا عمل افلاجونية *p* وفيه خمسة

Hinc restitui. من خمسة اولها للجانب الجنوبي الى البر *B* *a*)
ابواب كثيرة *B* ins. *c*) *B* موهة. *b*) *B* in A. جانب pro الجانب
المعروف بالحرمي *B* *f*) في القسطنطينية وان *B* *e*) والاتباع *B* *d*)
Hic om. praec. ان et. *g*) فيها *A*. *h*) *B* الببحو. *i*) *A* ut
rec.; *B* طلاقا, Kod. طافلا, Jâk. II, ١٦٣, 11 (ubi laudat Ibn al-
Fakih) Est Graecum Τάφρασι (Τάφρος). *k*) الى السور *B*
المبنى ومن المغرب *B* *l*) Hacc in *A* male ante وطوله scripta sunt.
خلف seqq. omissis ad ومن الجنوب في الشام ومن الشام بلاد *B*
m) *A* ابراقية. *n*) Abulfeda ٢١٣. ماقدونية. *o*) Lac. in *B*. *p*) *B*
افلاجونية (Παφλαγονία), Kod. ابلاخونية, Edr. p. 299, اقلاجونية.

حصون، عمل الأقطى ماطى *a* وتفسيره الآن والعين *b* وفيه ثلاثة حصون ومدينة نَقْمُودِيَّة *c* وفي اليوم خراب، (89) وعمل الأَبْسِيف *d* وفيه مدينة نَيْقِيَّة ولها عشرة حصون والبحر من نيقية على ثمانية اميال ولها بحيرة عذبة تكون اثني عشر ميلا طولاً *e* وفي البحيرة ثلاثة اجبل ومن المدينة الى البحيرة باب صغير فاذا دخلهم خوف اخرجوا اندراري من الحصن الى الزواريف في البحيرة فحملوهم وألقوهم بالجبال التي في البحيرة، وعمل تَرْقَسِيْس *f* وفيه من الحصون أفسيس *g* في رستاق الاواسى *h* وفي مدينة اصحاب الكهف واربعة حصون وقد قرئ في مسجدهم كتاب بالعربية بدخول مسلمة بلاد الروم *h*

10 فاما اصحاب الرقيم فباخرمة رستاق بين عمورية ونيقية، وكان الوثائق بالذئ وجه محمد بن موسى المناجم الى بلاد الروم لينظر الى اصحاب الرقيم وكتب الى عظيم الروم بتوجيه *k* من يوقفه *l* عليهم فحدثني *m* محمد بن موسى ان عظيم الروم وجه معه من صار به الى قرّة *o* ثم سار اربع *p* مراحل واذا جبيل قطر اسفله اقل من الف ذراع وله سرب من وجه الارض ينفذ الى الموضع الذي فيه اصحاب

a) A الاقطى ماطى، B الانطباط، Kod. الانطباط، Jâk. II, ٨٢٤, 5, الانطباط، Edr. ملطى (Ὀπτίματον). Edr. hinc fecit وعمل اقصاء حصن ملطى. *b*) ἀὐτὶ μάτι (Barb. de Meyn. p. 225 ann. 2). *c*) A تعمورية، B عمورية. *d*) A الانيسيف، B الانيسيف (Ὀψίκιον). *e*) Ascanius lacus. *f*) A برقسيس، B برقسيس; ab وعمل incipit fragmentum Bodleianum (C), ubi برقسيس; Kod. الطرقسيس ut Ibn Hauk. ٣٠, 4 ubi vid. ann. Apud Jâk. corrupte البرقسيس. *g*) A et C افسيس. *h*) Sic quoque Edr.; B hoc om. Forte inest nomen montis Gallesii, qui inter Ephesum et Colophon jacet. *i*) Berûnî Chron. ٣٠, 10 المعتصم quem quoque p. ٢١, 14 substituit Wâthiko. *k*) B et C ملك الروم في توجيه. *l*) Apud B in نَفَقَه corruptum. *m*) In B praec. خردان بن محمد بن خردان بن خردان. *n*) B صاحب، C الملك. *o*) قرّة. *p*) In A excidit ربع.

الرقميم قال فبدأنا بصعود الجبل الى ذروته فاذا *a* بئر مكفورة لها سعة
 نبيتنا الماء في قعرها ثم نزلنا الى باب السرب فمشينا فيه مقدار
 ثلثمائة خطوة فصرنا الى الموضع الذى اشرفنا عليه فاذا رواق في
 الجبل على اساطين منقورة وفيه عدّة (90) ابيات منها بيت مرتفع
 العنبة مقدار قامه عليه باب حجر منقور *b* فيه الموق ورجل موكل بحفظهم ⁵
 ومعه خصيان *c* روفة واذا هو بحيد عن ان نراهم او نفتشهم *d* ويزعم
 انه لا يأمن ان يصيب من الشمس ذلك آفة يريد التنويه ليدوم
 كسبه بهم فقلت له *e* دعنى انظر اليهم وانت برى فصعدت بشمعة *f*
 غليظة مع غلامى *g* فنظرت اليهم في مسح *h* تتفرك في اليد واذا
 اجسادهم مطيئة بالصبر والمر والكافور ليحفظها واذا جلوسهم لاصقة ¹⁰
 بعظامهم غير اتى امررت يدي على صدر احدهم *i* فوجدت خشونة
 شعرة وقوة نباته *k* واحصر الموكل بهم طعاما وسألنا الغداء عنده فلما
 ذقنا طعامه انكرنا انفسنا فتهوينا ¹¹ وانما اراد ان يقتلنا او يغصنا *m*
 فيصح له ما كان يدعيه عند ملك الروم من انهم احباب الرقيم
 فقلنا *n* له انما ظننا انك ترينا موتى يشبهون الاحياء وليس هؤلاء ¹⁵
 كذلك

وعمل الناقلوس *o* وتفسيره المشرق وهو اكبر اعمال الروم وفيه مدينة
 عمورية وعدد بروجها اربعة واربعون *p* برجاً ومن الحصون العلامين *q*

a) C واذ. *b*) B et Edr. حجارة منقورة, C حجارة منقور, Jâk. II, ٨.٥ paen. tantum حجارة. *c*) A حصيان in حصيات correctum.
d) B ويفتشهم (Jâk. quoque و pro او sed C ut rec.).
e) A om. *f*) Sic restituatur Jâk. ٨.٦, 2 pro بمشقة. *g*) B غلام
 تتفتت. *h*) Jâk. add. شعر. Deinde habet من غلامى. *Jâk.* الى
i) B واحد منهم. *k*) Apud Jâk. corruptum in ثيابه. Deinde B et
 C واحصرنا. *l*) B corrupte انا. *m*) B او يغصنا C او يقتل بعضنا, Jâk.
 Hine in A correxi و pro او. *n*) B et C فقلت. *o*) A الباطلوس et sic Edr.; Kod. الناقليق, Jâk.
 الناقلقوس. *p*) C وعشرون male. *q*) A القلمين.

ومرج الشَّحْمِ *a* وِبَرْغُوثِ *b* والمسكنين وثلاثون حصنا والبثن *c*
 والمسبطين، وعمل خَرْسِيُونِ *d* يلي درب مَلَطِيَّةَ وفيه من الحصون
 خَرْشَنَّةَ *e* وأربعة حصون *f*، وعمل البُقْلَارِ *g* وفيه مدينة أَنْقَرَةَ وصَمَلَه
 وثلاثة *h* عشر حصنا (91) وبلييه عمل الأَرْمِينِيَا وفيه من الحصون
 ٥ قُلُونِيَّةَ *i* وستة عشر حصنا، وعمل خَلْدِيَّةَ *k* وحدّه أرمينية وفيه
 ستة حصون، وعمل سَلُوقِيَّةَ من ناحية بحر الشام الى طَرْسُوس
 واللامس وبنولاه عامل الدروب وفيه من الحصون سَلُوقِيَّةَ وعشرة حصون،
 وعمل القَبَانِقِ *l* وحدّه جبال طرسوس وَأَذَنَةَ والمصبيصة وفيه من الحصون
 قُرَّةَ وحصين *m* وَأَنْطِيغُوعَا *n* والاجر *o* وذو الكلاع *p* وهو جبل عليه قلاع
 10 فسمّنه العرب ذَا *q* القلاع ثم انحرف الاسم الى ذى الكلاع واسمها
 جَسَسْطُرُونِ *r* وتأويلها مناعية الكوكب وأربعة عشر حصنا ومن المطامير
 ماجدة *s* وبلنسة *t* وملندسة *u* وقونوية *v* وملقويية *w* وبدالسة *x* وبارنوا *y*
 وسالمون وتفسير ملقويية مقطع الارحاء تقطع حاجارة الارحاء من
 جبالها ٥

- a)* B ودرج الشحّم sed Edr. p. 301 et Jâk. ٨٩٤, 15 ut rec.
b) A وبرغوث. Jâk. وهو حصن برغوث. *c)* Bithynia? Forte hinc apud Jâk. l. 17 بليس. B et C non habent neque seq. *d)* A forte جرسيون، C خرشنون، Edr. جرسيون. *e)* B خرسنة. *f)* Hic fragmentum C desinit. Sequitur descriptio Romae. *g)* A البقلان، B الثقلان. Βουκελλαρίων. *h)* B وستة. *i)* A فلونيه et om. و seq. Colonia. *k)* A s. p., B كالدنه. *l)* A القفناق، B القسارق. Καππαδοκία. *m)*? A وحصن، B وحضر، Jâk. IV, ٢٦, 4 وحصنة. *n)* A وانطيقوا، B وانطقوا. Vid. Tabarî III, ١١.٤, 13 et ann. *b.* Apud Edr. (301) corruptum in الطيفوا (A)، الطمغو (B). *o)* B والاجر، Edr. الاجوف. *p)* Cf. Belâdh. lv.. Theophanes agens de expeditione ar-Raschîdi anno ١٩. urbem appellat Σιδηρόπολις. *q)* A ذى. *r)* A جسسسطون; in B haec desunt. Vult ἐγγύς ἀστέρων. *s)* A et B s. p., vid. Tab. III, ١١.٣, 10. *t)* B وبليسه.
u) B وبلدسة. *v)* A وقونيه، B وقوتيه. *w)* A hic et mox et B وملكة ونييه ut Jâk. in v.; vid. Tab. III, v.٩, 11. Derivatio nominis probat me recte edidisse. *x)* B وتواله. *y)*? A وبارنوا، B وبارويا.

ومن البطارقة بالروم

اثنا عشر بطريقا لا ينقصون ولا يزيدون ستة منهم مقبومون
 بالقسطنطينية بحضرة الطاغية وستة في الاعمال بطريق عمورية بطريق
 أنقرة بطريق الأرميناي بطريق ترافية وهي خلف قسطنطينية مما
 يلي بُرجان وبطريق سقلية وهي جزيرة عظيمة ومملكة واسعة بازاء 5
 افريقية وبطريق سردانية a وهو صاحب جزائر البحر كلها
 ومدينة الروم العظمى التي هي (92) حرزم قسطنطينية وتسمى
 البذروم b والمملك اكبر الروم في انفسهم واعزّه عليهم وليس الملك فيهم
 ورائة ولا كتاب متبع انما هو غلبة وقد ملكهم رجال ونساء وملكهم
 يدعى باسيلى ولباسه الغفير صنف من الحرير فيه لمع الى السواد قليلا 10
 لا يلبس الغفير والخف الاحمر الا الملك ومن تعرض لذلك قتل ومن
 ذكر له الملك لبس خفا احمر وخفا اسود، ولهذه المدينة البذروم
 اربع مائة رجل لباسهم الطيالسنة الخضراء المزورة بالذهب وهم لمشورة
 الملك والقيام بأمره وامر البطارقة منهم من يتولّى امر القسطنطينية
 وحاجابة الملك وهؤلاء يسلّون السيف على ولد اسماعيل ويرون القتل 15
 وربما ضربوا الاسارى بالفوس والحجارة والقوم في الفرن وهو مستوقد
 نار، والخيل المقيمة على باب الملك اربعة آلاف فارس واربعة
 آلاف راجل

ولعسكر الملك مقبوما كان او راحلا اربعة بنود عليها اربعة بطارقة
 في الخيل كتبية كل واحد منهم اثنا عشر الفاً ستة آلاف مرتزق 20
 وستة آلاف شاجرد، فان خرج الملك نحو بلاد العرب عسكر بدرولية
 على اربعة ايام من قسطنطينية وهو مجمع العرب والروم وهو مرج افنج
 اخضر فيه نهر صاف عرضه نحو من ثلثين ذراعا (93) يخرج من

a) A سودانية. In B haec sectio deest. b) Nomen celeberrimi
 hippodromi (Ibn Rosteh البذرون et البييدرون i. e. اليبذرون).
 c) A شاجود.

عيون ويصبُّ في صاعِرى^a البحر الاخضر ويصبُّ الصاعِرى في البحر الاعظم في قفاه^b قسطنطينية وفي ذلك حمات^c ماء ساخن عذب وقد وضعت عليها الملوك البناء والازاج يسع البيت الف انسان وفي سبعة ابيات فيها من الماء الى صدر الانسان يجرى فيصير فضوله الى بحيرة^d 5

ويخرج الخارج من درب السلامة فينزول العليق^e ثم ينزل للجوزات ثم الجردقوب^d ثم حصن الصقالبة ثم الرهوة^e ثم البندندون وعين البندندون التي مات عليها المأمون تدعى راقنة تخرج من مثل الباب العظيم مملوءة ماء باردا لا يطاق من برده ثم ار عيننا اعظم منها،
10 ثم تسلك^f منها في الفرجين^g نخوص النهر نكحوا من عشرين مرة حتى تأتي الحمة وتجاوز عقبة لينة ثم تظهر لك لؤلؤة^h ثم تسلك الى قلعة ثم تسلك الى ولية وهي بحيرة المسكين^h ثم تأتي هوننة الرقيم وهي خسف في الارض يكون مقدار مائتي ذراع في مائتي ذراع مشقوقة في وسطها بحيرة حولها اشجار وحول الاشجار في اصل الجبل بيوت 15 ومساكن وهي مخرج اكثر من مائة رجل ولها باب في الجبل تحت الارض يخرجك الى الوادي والناس حولها ينظرون الى جوفها * مثل القصعةⁱ (94) واخرجوا الى علي بن يحيى^k جرة من ماء البكيرة وخبز فرنية وجبنة هديئة^l وقالوا نحن ضعفي الروم لا نقاتل انما نخدم هؤلاء القوم الذين جعلهم الله هاهنا والقوم في مغارة يصعد 20 اليها من ارض الهوننة بسلم لعله ان يكون ثمانية اذرع ونحو ذلك فاذا هم ثلاثة عشر رجلا وفيهم غلام امرت عليهم جباب صوف واكسية

a) In marg. lector adscripsit صقري. b) A قفل. c) Sub * scribitur م i. e. correctura حمات. d) A h. l. الجردقوب. e) Supra 10., 7 recte ponitur inter العليق et الجوزات. f) A يمسلك. g) A الفرجان. h) A المسكين. i) In codice haec sunt collocata ante ينظرون. k) Cognomine الارمني. Cf. Berûni Chronol. ٢٩.. l) A s. p.

صوف وعليهم خفاف ونعال فتناولت شعرات في جبهة احدٍ فمددتها
 فما تبعني منها شيء ٥
 وخراج الروم مساحة على كل مائتي مدى ثلاثة دنانير في كل سنة
 والمدى ثلاثة مكاكيك ويأخذ *a* عشر الغلات فيصير في الالهراء
 للجيش *b* ويأخذ من اليهود والمجوس دينارا *c* في السنة ويؤخذ من
 كل بيت يوقد *d* فيه نار في السنة * ستة دراهم *e*، وثمار الروم تدرك
 في السهل والجبل في ايلول، وديوانه مرسوم على مائة الف وعشرين
 الف رجل على كل عشرة آلاف رجل بطريف مع كل بطريف
 طوماخان *f* كل طوماخ على خمسة آلاف رجل ومع كل طوماخ خمسة
 طونجارين *g* كل طونجار على الف رجل ومع كل طونجار خمسة
 قمامسة كل قومس *h* على مائتين *i* ومع كل قومس خمسة قنطرخين *k*
 كل قنطرخ على اربعين مع كل قنطرخ (95) اربعة دافرخين *l* كل
 دافرخ على عشرة رجال، والعطا مختلف اكثره اربعون رطلا ذهباً *m*
 الى ستة وثلاثين رطلا الى اربعة وعشرين رطلا الى اثني عشر الى ستة
 اوطال الى رطل وأعطيات *n* للجند ما بين ثمانية عشر دينارا الى اثني
 عشر دينارا هذا مرسوم لهم في كل سنة وانما يعطون ذلك في كل

a) B hic et mox ويؤخذ. Cf. Ibn al-Fakih 14v. *b*) A s. p.
c) B دينار دينار — ويؤخذ، Ibn al-Fak. من كل رجل دينار. *d*) A
 طومرج. *e*) B et Ibn al-Fak. درهم. *f*) B طومرجان et deinde
 Cf. ad Ibn Hauk. 13. *l*. *g*) A طومرجان et deinde طومرجان
 طومرجان، B طومرجان et طومرجان، Kod. Graecum δρουγγά-
 ριος. *h*) A hic et mox قومس. Comes. *i*) B مائتي رجل. *k*) A
 s. p., mox قنطرخ، B قنطرخ et mox قنطرخ. Kod. قنطرخ et s. p.
 In A superscriptum est ab alia manu, sed desiderari ne-
 quit, apud B vero, ubi pro اربعين legitur مائة et mox عشرة
 pro خمسة non convenit. Correctio in B probat lectionem
 قنطرخ i. e. εκατόνταρχος. *l*) A دافرخ et mox دافرخ، B افوخس
 et دافرخ، Kod. دافرخ. Est δέκαρχος. *m*) B رطل ذهب. *n*) B
 واعطا.

ثلث سنين وربما كان في اربع سنين وربما كان في خمس سنين وربما كان في ست سنين عطاءً واحداً، واكبر البطارقة خليفة الملك ووزيره ثم اللغثيط *a* صاحب ديوان الخراج وصاحب *b* عرض الكتب والحاجب وصاحب ديوان البريد ثم القاضي ثم صاحب الخرس ثم المرقب *c* 5

وجزائر الروم المشهورة

قبرس ودورها اثنا عشر يوماً، وجزيرة أقریطش *e* ودورها خمسة عشر يوماً، وجزيرة الذهب *f* وبها كان يخصى الخدم، وجزيرة الفضة *g*، وجزيرة سقلبيّة ودورها خمسة عشر يوماً 5

10 قال العلام ببلاد الروم اعطيات الرؤساء ما بين ثلثة ابطال ذهب الى رطل والرطل تسعون مثقالاً وإنما يقبض *h* الروم في ديوانها الغلمان المردان فيأخذ الغلام في * السنة الاولى *i* ديناراً وفي الثانية دينارين *k* وفي الثالثة ثلثة دنانير حتى يتم اثنتى عشرة سنة (96) فيأخذ اثني عشر ديناراً 5

15 وبريد الروم برانين لطف محدّفة الاذنان خفاف وحلبتهم غيرة اذار يجرى الملك خيله وخيل امرائه *l* بباب الذهب وفي خيل *m* بين فرسين عاجلة عليها الغلمان الوصفاء قيام بالسماط 5
وليس للروم في عساكرهم اسواق انما يحمل الرجل من منزله كعكاه وزينته وخمره وجبنه 5

a) B اللغثيط. *b*) B صاحب (s. p.) et sic Ibn al-Fakih. *c*) B om. Teschdid apud Ibn al-Fak. *d*) B سنة ut Ják. IV, ٢٩, 15. *e*) A أقریطس. *f*) A الراهب quae lectio forte praeferenda est, nam جزيرة الراهب est insula quam memorant Ibn Djobair p. ٣٤٠, ٣٥٠, Edr. II, 72, 88. « Aujourd'hui Favignana » (Barb. de Meyn.). Cf. tamen quae de الجزيرة السيارية, ubi omnia aurea sunt, fabulatur Ibn al-Wardî p. ٧٧, 3 a f. *g*) Barb. de Meyn. opinatur hanc insulam esse قوصرة Kóσσυρα (Ják. in v., Edr. II, 73) nunc Pantellaria. *h*) A s. p.; in B haec non sunt. *i*) A اول السنة. *k*) A ديناران. *l*) A مر به. *m*) A s. p.

والطريق المتناسر

من لُولُوَّةِ الى وادى الطَّرْفَاءِ، ثم الى هِرْقَلَةَ، ثم الى زَبْرَةَ، ثم الى
 سدريَّة، ثم الى بُرْغُوث، ثم الى الاحساء *a*، ثم الى قُوْنِيَّة *b*، ثم
 تدخل وادى نمارى الى قرية دقلياس، ثم الى قرية البُرْج، ثم
 الى ماس قومس، ثم تأتى العَلَمِيْنَ، ثم تصير الى قريات قُطَيْبَةَ *c*،
 5 ثم تصير الى ايلمى *d*، ثم تصير الى دَرَوَلِيَّةِ وهي مجمع العساكر
 للعرب وللروم، ثم الى حصن عرندسى *e*، ثم الى قرية افسوس *f*،
 ثم الى باسلاقيين ومَلَاجِنَةَ *g* وهي اصطبيلات الملك وموضع ثقله وميرته،
 ثم الى بحيرة نَبِيْقِيَّة، ثم تنحدر منه الى نَقْمُوْدِيَّة *h*، ثم الى
 10 المعابر، ثم الى الارنئة *i* وهي بلاد الملك

ومن اراد عمورية من درب السلامة

فعلى لُولُوَّة، ثم الى نهر الطَّرْفَاءِ، ثم الى خربة *k* فارطة، ثم الى
 حصن قَنَّة *l*، ثم الى (97) عمقسون *m*، ثم الى حمر فرمه *m* الاعلى،
 ثم تأتى بلاد الهدى *n*، ثم تأتى مدلف *m* وقرية تدعى فارطة *o*، ثم
 15 تأتى عبرة *k* كصاص *m*، ثم تبنى لاطة، ثم تأتى عمورية

صفة رومية وما فيها من العجائب

لها ثلاثة جوانب منها الشرقى والجنوبى والغربى فى البحر والجانب
 الشمالى يلى *p* البر وطولها من السباب الشرقى الى الباب الغربى

a) A الاحيا. Vid. p. 1.1, 2. *b*) A عوبنه. *c*) A قطمه. Cotyaeum.
d) Non differre videtur a loco supra 1.13, 5 appellato, quo casu
 ibi يلمومين legendum est. *e*) Littera *s* incerta est, revera tantum
 مى exstat. Cf. ad p. 1.2 *b*. *f*) Sic. Forte l. كُدِسُوس كُودِسُوس. *g*) A
 باسلاقيين وملاحيه. *h*) A تَعْمُورِيَّة. *i*) Sic. Probabiliter legendum est
 الابرية، 'Iepiá s. 'Hpiá s. 'Hpaiv (cf. Theoph. Contin. p. 371 cum
 p. 865 ed. Bonn. et Codinus De Aedificiis, p. 117). Cogitari pos-
 set quoque de loco appellato de nomine S. Irenae. *k*) A s. p.
 l) A s. p. Est Kanna, Mannert VI, 2, p. 205 seq. *m*) Sic.
 n) Forte Hyde, Mannert ib. *o*) Veterum Porta, Mannert l.l. p.
 204. *p*) B الى; C وجانب الشمال فى C.

ثمانية وعشرون ميلا ولها حائطان من حجارة بينهما فضاء ستون ذراعا
وعرض السور الداخلة اثنتا عشرة ذراعا وسمكة *a* اثنتان وسبعون ذراعا
وعرض السور الخارج ثمانون ذراع وسمكة اثنتان واربعون ذراعا، وفيما
بين السورين نهر مغطى ببلاط نحاس طول كل بلاطة ست واربعون
ذراعا يقال لهذا النهر قسطيطالس *b*، وبين باب الذهب وباب الملك
اثنا عشر ميلا وسوق الطير بها فرسخ وسوق مائة *c* من الباب الشرقي
الى السباب الغربي بثلاث *d* اصطوانات وحنيتنا *e* الوسطى منهن بعمد *f*
نحاس اصفر رومى *g* قصبه العمود وقاعدته ورأسه مفرغ منه وفيه
حوانيت التجار وسمك العمدة *h* ثلثون ذراعا ومقدم *i* هذه العمدة
والحوانيت *نقير نهر *k* من نحاس اصفر من شرفيها الى غربيها يجري
(98) فيه *l* لسان من *m* البحر وتجري السفن فيه بحمولتها *n* فتجىء
السفينة بما فيها حتى تقف على حانوت المشتري ٥

وحدثني ابو بكر بن عمر القرشي وعبد الله بن ابي طالب القرشي
من كورة تونس بالمغرب *o* قلا ان بمنارة اسكندرية ثلثمائة بيت وستة
وستين بيتا دائرة بها والمساجد بها في اعلاها ويركب الفارس
والفارسان *p* الى اعلاها بغير درج انما *q* يدور الفرسان والرجالة الى

a) A وسمكة. *b)* Sic A (B et C non habent), Ibn R. f. 151 r. قسطيطالس. Vid. ad Ibn al-Fakih ١٥. *d)* A ياد، B ممتدة، Kazw. II, ماد، 5، ٨٩١، C et Jâk. II, (وسور) مآر. *e)* A وحنيتنا، B وحنيتنا، C وحنيتنا (sed habet sine)، Ibn R. وحنيتنا، B وحنيتنا، C وحنيتنا. *f)* C عمد. *g)* A وفي. *h)* C العمود. *i)* B مقدم، Jâk. نقيرة، B نقير، Ibn R. وفي مقدم، Edr. وبين، Jâk. وحنيتنا، C et Ibn R. نقير، Edr. نهر. *l)* A في. *m)* A om. *n)* B يحملونها. *o)* Additur in A انها، a correctore in انها mutatum. In B et C haec pericope, quae loco suo non est, omittitur. *p)* A والفارسين. *q)* A الا.

اعلاها مثل منارة سرّ من رأى وفي على ساحل البحر يضرب موجه
 اساسها ولا يجتاز مركب الاّ تحتها ويدخل البلاد ٥
 وفي داخل المدينة كنيسة بُنيت على اسم بطرس وبولس اللّواريين
 وهما فيها في جرن a وطول هذه الكنيسة ثلاثمائة ذراع وعرضها مائتا b
 ذراع وسمكها ثمانون c ذراعا مبنية بقناطر d نحاس اصفر واركان نحاس e
 اصفر مفرّعة وسقف هذه الكنيسة وحيطانها من نحاس اصفر روميّ،
 وبرومية e الف ومائتا كنيسة واسواقها كلها مبلّطة برخام ابيض وفيها
 اربعون الف حمام وفيها كنيسة شُبّهت ببيت f المقدس طولها g
 ميل فيها مذبح يقربّ عليه القربان من زمرد h اخضر طوله عشرون
 ذراعا وعرضه ستّ i اذرع بحملة k اثنا عشر تمثالا من ذهب ابريز l
 طول كلّ تمثال منها ذراعان ونصف * ولكلّ تمثال عينان l من ياقوت
 احمر تصيّر منها الكنيسة ولهذه الكنيسة ثمانية (99) وعشرون بابا
 من ذهب ابريز عظام والـف باب من نحاس اصفر مفرّغ سوى ابواب
 * ابنوس وابقسيون واصناف جيّد للـشب m المنقوش الذي لا يُدرى
 ما قيمته، وحول سور رومية الف ومائتان وعشرون عمودا فيها 15
 رهبان ٥

قال عبد الله بن عمرو بن العاص

عجائب الدنيا اربع n

مرأة كانت معلقة بمنارة الاسكندرية كان o يجلس الرجل p تحتها
 فيرى من بالقسطنطينية وبينهما عرض البحر ٥

a) A جرن، Edr. قيرين. Jâk. فيها. b) A مائتي $s. p.$ c) A ثمانين $s. p.$; B et C مائتا ذراع. d) B ins. من. e) A
 h. l. وبرومية ut interdum alibi. f) B بيت. In A pars prior voca-
 buli perit; C ut rec. Jâk. ٨٧٠, 4 بصهيون بيت. g) C طول. h) B
 زمرد. In C superinscribitur رخام. i) A سنه. k) B حوله.
 l) B واعينها. m) C جيّد البسط. In B الابنوس والستور واصناف
 desideratur. n) A et C اربعة. o) B فكان ut Ibn Rosteh
 f. 90 r. p) B et C للجالس ut Ibn R.

وفرس من نحاس كان بارض الاندلس *a* قائلاً بكفيه *b* كذا باسطا
يده اى *c* ليس خلفى مسلك فلا يبطاً تلك الارض احد الا ابتلغته
لنمل *d* ٥

ومنازة من نحاس عليها راكب من نحاس بارض عاد فاذا كانت *e*
٥ الاشهر الحرم هطل منها الماء فشرب الناس وسقوا وصبوا *f* في الخياض
فاذا انقضت الاشهر الحرم انقطع ذلك الماء ٥

وشجرة من نحاس عليها سودانية *g* من نحاس بارض رومية فاذا *h*
كان اوان الزيتون صفرت السودانية التى من نحاس *i* فتاجىء كدل
سودانية من الطيارات بثلت زينونات زينونتين *k* برجليها وزينونة بمنقارها
10 حتى تلقىها *l* على تلك السودانية النحاس فيعصر اهل رومية ما
يكفيهم لا دامهم * وسرجهم سننهم *m* الى قابل *n* ٥

(100) سلك طريف المغرب

من سر من رأى الى جبلتاه سبع سلك، ثم الى السنين عشر
سلك، ثم الى الحديدية تسع سلك، ثم الى الموصل سبع سلك،
15 ثم الى بلد اربع *p* سلك، ثم الى الأرمية تسع سلك، ثم الى نصيبين
ست سلك، ثم الى كقرتوتاً ست *q* سلك، ثم الى رأس عين عشر *r*

- a) Ibn R. ins. باسط et قائل et habet عليه رجل من نحاس.
b) B بكفه، C om. habens قايلاً يده باسطا. c) B ان، C ut rec.
d) B قتله النكل، Ibn al-Fak. v, 12 et Ibn R. ut rec. C in textu
نسخة ابتلغته السرميل. in marg. ابتلغته النمل. e) B كان في، Ibn
al-Fak. tantum كان. A hic et infra, sed h. l. lector articu-
lum addidit. f) B فيشرب الناس ويسقون ويصبون C (فسقوا).
g) Ibn R. hic et deinde زرزور s. زرزور. h) B اذا ut Ibn R. i) B
واخرى في منقارها et اثنتين C; زينونتان B om., A. النحاس.
l) A et B تلقىه. Post Ibn R. add. فم. m) B وشتونهم C. لسننهم
وروى ان اختصار من هنا C in marg. n) Hic in marg. o) B s. p. vid. supra
p. ٩٣ k. p) Kod. ثلث. q) Lac. in B; Kod. ثلث. r) A عشرة.

سكك، ثم الى الرقعة خمس عشرة سكة، ثم الى النقيرة *a* عشر
سكك، ثم الى منبج خمس سكك، ثم الى حلب تسع سكك، ثم
الى قنسرين ثلث سكك، ثم الى صوري *b* عشر سكك، ثم الى حماة
سكنان، ثم الى حمص اربع سكك، ثم الى جوسية *c* اربع سكك،
ثم الى بعلبك ست سكك، ثم الى دمشق تسع سكك، ثم الى دير ⁵
أيوب سبع سكك، ثم الى الطبرية وفي قصبنة الأردن ست سكك،
ثم الى اللاجون اربع سكك، ثم الى الرملة وفي قصبنة فلسطين تسع
سكك، ثم الى الجفار سبع عشرة سكة، ثم الى الباروتية *d* تسع
عشرة سكة، ثم الى القسطنطينية، ومن انقساط الى الاسكندرية
ثلث عشرة سكة، ثم الى جب الرمل ما يلي برقة ثلاثون سكة ¹⁰
ومما يلي برقة *e* فوق طرسوس على ساحل البحر من مدن الروم
للحراب قلمية على ستة عشر ميلا من طرسوس، ثم قرقيش *f* على
عشرة اميال من قلمية، (101) ثم قراسية *g* على اربعة اميال من
قرقيش، ثم اسكندرية على اثني عشر ميلا من قراسية، ثم سبسطية *h*
على اربعة اميال من اسكندرية، ثم سلوقية على اربعة اميال من ¹⁵
البحر في مرج، ثم نبيك وهو حصن على جبل ^٥
ورواة ان الروم لما اخربت بيت المقدس كتب الله عليهم السبي *k*
في كل يوم فليس يمر يوم من ايام الدهر الا وامة من الامم المطيعة

a) B et Kod. s. p. Hic add. اخر عمل ديار مصر. *b)* Sic A sine voc.,
B صور، Kod. l. حوران v. Jâk. III, ٤٣٣, 5 sqq. et supra ٧٥, 11.
c) A جوسنه، B خرشنه. *d)* B انماروده، Kod. الدارورة. Alius ejusdem
nominis locus in vicinia Tyri est (vid. Juynboll, *Lex. Geogr.* IV,
239). *e)* Sic A (B hanc peric. non habet). Videtur esse corrup-
tum e الدرب vel talequid. Locus hic male collocatus est, proba-
biliter propter lectionem corruptam برقة. *f)* كورقيش. *g)* Conj. A قراسيه et s. p. *h)* Σεβάστη. *i)* Cf. Ibn al-Fak. ١٤٥, 4.
C وروی et mox خربت. *k)* C السباء.

بالروم يسبون من الروم انسانا *a* وان يعقوب النبي صلى الله عليه كان
يفرق من اخيه العيص فرقا شديدا فأوحى الله اليه لا تخف فأنى
احفظك كما حفظت اباك فاعطى يعقوب العيص عَشْرَ غنمه *b*
والتماسا لدفع معرته وكانت غنم يعقوب عليه السلام خمسة *c* آلاف
5 وخمس مائة شاة فكان العشر خمس مائة وخمسين فأوحى الله الى
يعقوب عليه السلام لم تضمئن الى قولى فاعطيت *d* عشر غنمك
العيص فكذلك اجعل ولد العيص يملكون وندك خمس مائة وخمسين
عاما فكان ذلك منذ *e* يوم اخربت الروم بيت المقدس واستعبدت
بنى اسرائيل الى ان فتح عمر بن الخطاب رحمة الله عليه بيت
10 المقدس ونفى عنه الروم ٥

انقضى خبر المغرب

خبر الجربى *f*

والجربى بلاد الشمال ريع المملكة وكان اصهبذ الشمال * على
عهد الفرس يسمى *g* اذبان كان اصهبذ، وفي هذا الحيز ارمينية
15 واذربيجان (102) والرى ودماوند *h* ومدينة دماوند شلنبة، قال
بهرام جور

مَنْمَ *i* شير شلنبة وَمَنْمَ بَبَرْتَلَه *k*

a) C منهم سببا. *b*) C add. منه. *c*) A خمس. *d*) C حتى
اعطيت. *e*) A منه، C من et خربت. *f*) Alia manus in A hunc
titulum (s. p.) supplevit. *g*) B ويسمى اصهبذ. In A وكان exesum
est. *h*) Voc. in A; B دنباوند et pro seqq. habet وملكها يسمى

دنباوند بن قارن. *i*) A مَنْمَ. *k*) Sic codex perspicue, sed vera
lectio videtur esse يله. Cf. Pertsch, *Grammatik, Poetik und Rhetorik der Perser*, p. 55 ubi مَمَّ آن پیلِ دمان وَمَنْمَ آن شيرِ يله ut versum tradunt secundum Abû Obaid al-Kâsim ibn Sallâm. Debeo locum amicissimo Houtsma.

وفيه طبرستان والرؤيان وأمل وسارية وشالوس *a* واللازر *b* والشيز وطميس
 ودهستان *c* والكلار وجيلان وبدشوارجر *d* ومملك طبرستان وجيلان
 وبدشوارجر يسمى جبل جيلان خراسان قال محمد بن عبد الملك *e*
 قد خصب الفيل كعادته لجبل جيلان خراسان
 والفيل لا تخلص أعضائه إلا لذي شأن من الشأن ⁵
 وفي هذا السقع البئر والطيلسان والخزر واللان والصقالب *f* والأبره

الطريق الى أذربيجان وارمينية

تعدل من طريق خراسان من سين سميرة، فمن سن سميرة الى
 الدينور خمسة فراسخ (سكتان *g*)، ومن الدينور الى زنجان تسع
 وعشرون سكة، ثم الى المرغة احدى عشرة سكة، ثم الى الميانج ¹⁰
 سكتان، ثم الى أردبيل احدى عشرة سكة، ثم الى ورتان وهي آخر
 عمل أذربيجان احدى عشرة سكة ^٥

المدن والساتيف في كورة أذربيجان

المرغة والميانج وأردبيل ورتان وسيسر وبرزة وسابرخاست *h* وتبريز
 محمد بن الرواد الأزدي ومرند لابن البعيت *k* وخوي *l* وكولسره *m* ¹⁵
 وموقان (103) لشكلية *n* وبرزند *o* وجنزة مدينة أبريز وجابروان وتيز
 لعل بن مر *p* وأرمية مدينة زرتشت وسلماس والشيز وبها بيت نار

a) B s. p. *b*) A واللازر, B haec et duo seq. nom. om. Cf. Ibn al-Fak. ٣.٣, 5. *c*) B ودهستان. *d*) A hic et mox بدشوارجي s. p.; B بشوار. Tabarî III, ١٢٩٨, 11 seq. *e*) Tabarî III, ١٢٣٠, 11 seq. ١٣.٣, 7 seq. *f*) B والصقالبة. *g*) In A et B ab eadem manu superscriptum. *h*) A وسابر حاسب, B وسارخاست. Cf. Ibn al-Fak. ٢٨٥. *i*) Frater aut filius principis الوجداء quem memorant Belâdh. ٣٣١, Tab. III, ١١٧٢, 1, Ibn al-Fak. l.l. 7. De ipso loquuntur Jak. Hist. II, ٥٩٤, 6 et Tab. III, ١٣٨٠, 6. *k*) Nomine محمد. *l*) B c. art. *m*) A وكولسره, B وكواسره. *n*) Nomen hujus principis alibi memoratum non vidi (B om.). *o*) B وبرونده. Infra nomen in التوريد corruptum est. *p*) Cf. Belâdh. ٣٣١, 9.

أذْرَجُشْنَس *a* وهو عظيم القدر عند المَجُوس كان إذا ملك منهم الملك
 زاره من المدائن ماشيا وباجرّوان ورستاق السَلَف ورستاق سِنْدَبَايا
 والبَد *b* ورستاق أُرْم *c* وبلوانكرج *d* ورستاق سَرَاة *e* ودسكياور *f* ورستاق
 ماينهرج *g* ۵

الطريق من الدينور الى بزرند

5

* من الدينور *h* الى الخبارجان *i* سبعة فراسخ، ثم الى تَل وان ستّة
 فراسخ، ثم الى سَيَسَر *k* سبعة فراسخ، ثم الى اندراب *l* اربعة
 فراسخ، ثم الى البَيْلَقَان *m* خمسة فراسخ، ثم الى بَرَزَة ستّة
 فراسخ، ثم الى سَابِرْخَاسْت *n* ثمانية فراسخ، ثم الى المَرَاغَة سبعة
 10 فراسخ، ثم الى داخِرْقَان *o* احد عشر فرسخا، ثم الى تَبْرِيز تسعة
 فراسخ، ثم الى مَرْنَد *p* عشرة فراسخ، ثم الى الخان اربعة فراسخ،
 ثم الى خَوّ ستّة فراسخ ۵

ومن المَرَاغَة *q* الى كُورسَره *r* عشرة فراسخ، ثم الى سَرَاة عشرة
 فراسخ، ثم الى النبير *s* خمسة فراسخ، ثم الى أَرْدَبِيل خمسة
 15 فراسخ، ثم الى مَوْقَان عشرة فراسخ ۵

a) A انرخش ut Jâk.III, ٣٥٩, 4, B انرحسس; cf. Ibn al-Fak.

٢٨٩, 3. *b*) A والنبيّه, B om.; cf. Ibn al-Fak. l.l. 5 et *e*. *c*) A
 اوزم i. e. اورم. *d*) B om.; Belâdh. ٣٢٨ paen. s. p. *e*) B سَرَاة.
f) B om., alibi non invenio. *g*) A مبيهرج, B ملبهوج. Cf. Ibn
 al-Fak. ٢٨٩, 5 et ٢٤٠, 2. *h*) A om. *i*) A الخبارجان, B s. p., Edr.
 الخورجان. *k*) A سيس, B جنارجان, Mokadd. ٣٨٣, 4 الجاربا, Kod.
 اسمران. Edr. ut rec. *m*) B habet
 hic et infra. *l*) Kod. اسمران. Edr. ut rec. *m*) B habet
 et addit ارمينية false, hac statione confusa cum urbe
 al-Bailakân (Phaidagaran) in Armenia; v. ad Mokadd. ann. *f*. *n*) A
 خواسب, B سبادحاسب, B tantum خواسب. Hinc corrigatur Mokadd. l.l. 3.

o) A داخرفان, B الخرفان; v. Istakhrî ١٨٠. *p*) A مرند. *q*) A h. l.
 المرآغا. *r*) B كورسره i. e. كورسره. Male ponit loco Ardabili. *s*) Sic
 A, B البير ut Mokadd. ٣٨٢, 13, Kod. s. p. Apud Edr. in بيمى cor-
 ruptum.

ومن اردبيل الى خَش a ثمانية فراسخ، ثم الى بَرزَنْد سِتَّة فراسخ،
 وكانت بَرزَنْد خراباً فعمرها الافئشين مدينةً ونزلها، فمن بَرزَنْد الى
 ساكرا سب b وبه خندق الافئشين الاول فرسخان، ثم الى زهرکش c
 وبه خندقه الثاني فرسخان، ثم الى دو الرود d وبه خندقه الثالث
 فرسخان، ثم الى البَدَّ مدينة بابك فرسخ، (104) قال حُسين بن 5
 الضحاك

لَمْ يَدْعَ e لِلْبَدِّ مِنْ سَاكِنِهِ غَيْرَ f أَمْثَالٍ كَأَمْثَالِ اَرَمِّ
 والطريق من بَرزَنْد الى صحراء بَلَا سِجَان والى وَرْثَان وفي آخر عمل
 آذربيجان اثنا عشر فرسخاً 5

ومن المراغة الى جَنْزَةَ سِتَّة فراسخ، ثم الى موسى ابان خمسة 10
 فراسخ، ثم الى بَرزَةَ g اربعة فراسخ، ثم الى جَابِرَوَان ثمانية
 فراسخ، ثم الى نَرِيْز اربعة فراسخ، ثم الى اَرْمِيَةَ h اربعة عشر
 فرسخاً، ثم الى سَلْمَاس في * البر وفي i بحيرة ارمية سِتَّة فراسخ،
 وخارج آذربيجان الفا الف درم 5

* الطريق انذى سلكه محمد بن حميد 15
 في البر k حين حمل اصحاب الجموع بآذربيجان ركب من المراغة الى
 بَرزَةَ ثم الى سِيْسَر ثم الى شِيْزَا على اربعة فراسخ من الدينور ثم
 الى الدينور m 5

a) A حش، B خس، Kod. (بابك l). Vid. Tabarî III, 117, ult. b) Sic quoque Jak. Hist. II, 578. Tab. 121, 11 خندق

كلان رون c) B زهرکش. Apud Tab. l.l. et alibi haec fossa بَرزَنْد
 (117, 11 seq.) appellatur. d) Idem esse videtur locus qui apud
 Tab. 119, 6 seq., 119, 18 cet. appellatur. رون الرود. In B lac. est.

e) A s. p., cf. Jâk. I, 59, 16. f) A غير. g) A s. p., B برله.
 وكان ابن الطوسي B. h) B add. مدينة زردشت. i) B om. k) B ابن الطوسي
 Expositio Ibn Homaidi facta est anno 212 (Tab. III, 199, Jak.
 Hist. II, 594). l) A سير. m) In B sequitur الف الدينور الف درم.

الطريق الى ارمينية

من وَرْثَانَ الى بَرْدَعَةَ ثمانى سَكِك ، ثم الى مَنْصُورَةَ ارمينية *a*
 اربع سَكِك ، ومن بَرْدَعَةَ الى تَغْلَيْسَ عَشْرَ *b* سَكِك ، ومن بَرْدَعَةَ
 انى الباب والابواب خمس عشرة سَكَّة ، ومن بَرْدَعَةَ الى دُبَيْل
 ٥ سبع سَكِك ٥

ومن مَرْنَد الى الوادى *c* عشرة فَرَسَخ ، ثم الى نَشَوَى *d* عشرة
 فَرَسَخ ، ثم الى دُبَيْل *e* عشرون فَرَسَخًا *f* .
 (105) ومن وَرْثَانَ الى دَرْمَانَ *g* ثلثة فَرَسَخ ، ثم الى البَيْلَقَانَ تسعة *h*
 فَرَسَخ ، ثم الى بَرْدَعَةَ اربعة عشر فَرَسَخًا *i* ، ومن بَرْدَعَةَ الى البَدَّ
 10 ثلثون فَرَسَخًا ٥

ارمينية الاولى السيساجان واران وتغليس *k* وبردعة والبيلقان وقبلة *l*
 وشروان ٥

ارمينية الثانية جرزان *m* وصغدبيل وباب قيروز قبان *n* واللكر ٥
 ارمينية الثالثة البسفرجان *o* ودبيل وسراج طبير *p* وبغرونند *q* ونشوى ٥
 ارمينية الرابعة شمشاط وخلاط وقالبقلا وارجيش وياجنيس *r* ٥ 15
 وكانت كور اران وجرزان *s* والسيساجان فى مملكة النخز وكانت

a) Kod. المنصورة. *b*) A خمسة عشر et mox عشر. *c*) Kod. السرى على الوادى. *d*) A نسوى, B et Kod. نسوى. *e*) B اردبيل. *f*) In B deinde correctum in عشرة فراسخ. *g*) Sic A; B مدان, Kod. قومام. Componi nequit cum يونان quod inter Bailakân et Bardha'a jacet (Ist. ١٩٣), sed distantia inter Warthân et Bailakân apud Ist. est 7 Par., Mokadd. مرحلة. *h*) B et Kod. سبعة, sed. Edr. II, 323 dicit inter Warthân et Bailakân esse 36 M. i. e. 12 (3 + 9) Par. *i*) B et Kod. ثلثة فراسخ. *k*) B وبدليس. Cf. Belâdh. ١٩٤, Ibn al-Fak. ٢٨٧, Jâk. I, ٢٢٠. *l*) B وقبلة. *m*) A حوزان, B حوران. *n*) B om. قبان (A habet قباد). Deinde B واللكر. *o*) A البسفرجان. *p*) A h. l. وسراج طى, B الطبير. *q*) A h. l. وبغرونند, B وبغونند. Deinde B والنسوى. *r*) A وناخنيش, B وناحمس ut A infra. *s*) A وخوزان.

كور ديبيل ونشوى وسراج وبغروند وخالاط وباجنيس في مملكة الروم
 فاقتحها الفرس *a* الى ارض شروان التي فيها صخرة موسى التي فيها
 عين الحيوان، وشمشاط فيها قبر صفوان بن المعطل السلمى صاحب
 رسول الله صلى الله عليه بينه وبين حصن زياد قريب *b* عليه شجرة
 لا يعرف احد من الناس ما هي لها حمل يشبه اللوز يوكل مع قشره ⁵
 فهو اطيب من الشهد، وبنى قبان مدينة البيلقان ومدينة بردعة
 ومدينة قبلتة وبنى سد اللين، وبنى انوشروان مدينة الشابران
 ومدينة كركرة *c* ومدينة الباب والابواب قصور على طرق في الجبل وهي
 ثلثمائة وستون قصرا وبنى بلناجر وسمندر وبنى بارض جرزان مدينة
 صغديبيل (106) وبنى بها ايضا قصره وسماه باب فيروز قبان ¹⁰
 ومن ارمينية ايضا خوى *d* والصنارية والباقي *e* وكسال *f* واخاز وقلعة
 الخردمان *g* وخيزان وشكى ومدينة الباب ⁵
 فاما الابواب

فهى *h* افواه شعاب في جبل القيقق *i* فيها حصون منها باب ضول *k*
 وباب اللان وباب الشابران *l* وباب لاذقة *m* وباب بارقة *n* وباب سمسخى ¹⁵ *o*

a) A الروم، sed eadem manus superinscripsit الفرس. Jâk. I. l. 21
 habet falsam lectionem الروم. Hic ins. deinde وضموها. B haec non
 habet. *b*) Addidi conjectura، coll. Jâk. 17 وهو قرب حصن زياد.
 Apud Ibn al-Fakîh I. l. 10 بينها in بينه correxeram. *c*) Cf. Ibn
 al-Fak. ٢٨٨ *a*. Ibn Ijâs idem habet. *d*) A حلى. *e*) Est Aghpag،
 magna dicta، in Wasburagan (St. Martin I، 127 coll. 177، II، 363،
 429)، cf. Belâdh. ٢١٢، 3، Tabarî III، ١٢١، 3. *f*) B وكسال et deinde
 والحار. *g*) B والحرمز. *h*) B فانها. *i*) A et B القيقق. Ad seqq. cf.
 Ibn al-Fak. apud Jâk. I، ٤٣٩. *k*) B ضول. *l*) A الشابران، B
 s. p. sed cum voc. *m*) Sic A ut Belâdh. ١٩٥، 4؛ B الارقة i. e.
 لاذقة ut Jâk. I، ٢٢٢، 3، ٤٣٩، 4 et Ibn Ijâs اللاذقة (Cod. Leid. 741،
 p. 324، Cod. 818، p. 322). *n*) B om. Voc. e Jâk. *o*) B سمسخى،
 Jâk. ٤٣٩ سمسخين، sed ٢٢٢ recte ut rec.

وباب صاحب السير *b* وباب فيلان شاه وباب كاروان *a* وباب طبرسرانشاه *b*
 وباب ليرانشاه *c* وباب لبانشاه *d* * وباب انوشروان ومدينة *e* سمندر
 خلف الباب وما وراءها في *f* ايدي الخزر، وفي قصص موسى عليه
 السلام *g* ارأيت ان اوبينا الى الصخرة فاني نسيبت الكوت الذي
ه حتى والصخرة صخرة شروان والجرجر جرجان والقرية قرية باجروان
 حتى اذا لقيا غلاماً فقتله *h* في قرية خيزان *i*، وخراج ارمينية اربعة
 آلاف درهم

الطريق بين جرجان وخَمَلِيح *k* مدينة الخزر

وفي شمالية ولذلك ذكرتها في هذا الموضع، فمن جرجان الى
 10 خَمَلِيح وفي على شفير النهر الذي يجيء من بلاد الصقالبة وهو
 يصب في بحر جرجان في البحر اذا طابت الريح ثمانية ايام، ومدن
 (107) الخزر خَمَلِيح *l* وبلنجر والبيضاء، قال البكري
 شرف تزيد بالعراف الى الذي عهدوه في خَمَلِيح *m* او ببلنجر
 وخارج الباب ملك سور *n* وملك الكزر وملك اللان وملك فيلان *o* وملك
 15 المسقط وصاحب السير *p* ومدينة سمندر

a) A et Ibn Ijâs طاروان Jâk. ٤٣٩، كاروان، B، كاروان، Aliunde illustrare nequeo. *b*) A طبرساشاه، B طبرساشاه. *c*) A et Jâk. ايرانشاه، B ابوارشاه؛ vid. Belâdh. ١٩٩ ult., Ist. ١٨٦، ١٨٧، ١٩١؛ Masûdî II, 5 etc. لايرانشاه. *d*) A لبانشاه، B لبانشاه Conjectura scripsi. *e*) B مدينة B. وبني انوشروان بن قباد مدينة B. *f*) B فغي. *g*) Kor. 18 vs. 62. Cf. Ibn al-Fak. ٢٨٧، 14. *h*) Kor. vs. 73. *i*) A حيزان. *k*) Sic A bis, sed infra bis خَمَلِيح ut Jâk. in v. et I, ٧٣٠، 14، ٧٩٣ ult. (in ed. Diw. Bohtorii I, p. ٢٤٤ lectio البيضاء exstat), sed cf. Fraehn de Chasaris p. 41 sq., Mokadd. ٣٥٥، 9. Edr. II, 402 ult. خَمَلِيح. In B haec pericope non est. Hic autem hic habet وبعدهم ياجوج et sequitur descriptio itineris Sallâmi. *l*) A h. l. خَمَلِيح. *m*) A ببلنجر. *n*) Vulgo سوار. *o*) A جيلان. *p*) A السردره.

انقضى خبر الجربى *a* وهو بلاد انشمال

(108) خبر النبهن

والتبهن *b* بلاد الجنوب ربع المملكة واصبهذه *c* نيمروز اصبهيد،
 وكانت للجوالى بمدينة السلام مائة ألف وثلثين ألف درهم وغللات 5
 الاسواق والارحاء ودور الضر. بها الف الف وخمس مائة ألف درهم ٥٥
 الطريق من مدينة السلام الى مكة
 من بغداد الى جسر كوثى سبعة فراسخ، ثم الى قصر ابن هبيرة
 خمسة فراسخ، ثم الى سوق أسد سبعة فراسخ، ثم الى شاهی *f*
 سبعة فراسخ، * ثم الى الكوفة خمسة فراسخ *g*، فذلك احد 10
 وثلثون *h* فرساخا ٥

طريق البادية

اذا خرجت من الكوفة وبلغت العذيب وقعت في نجد وانت
 في نجد الى ان تبلغ ذات عرق ثم تقع في نهامة وعن يمينك اذا
 خرجت من الكوفة الى الشام نجد وعن يسارك اذا خرجت من 15
 الكوفة العرض الى الطائف نجد ٥
 ومن الكوفة الى القادسية خمسة عشر ميلا، ثم الى العذيب طرف

a) A (sed haec ab alia manu in charta agglutinata denuo adscripta sunt ut quoque sequens (خبر النبهن) الخزري. Sub charta in hac pagina exstat pericope اليرازانية et quidem eadem pars quae infra in cod. p. 129 a manu recentiori exstat. Deinde cod. p. 108 manus antiqua habuit انقضى بلاد ناحية انشمال الخزري. *b*) C s p. In marg. (?) اختصار من هنا اسطرا (?). *c*) B اصبهيدهما يسمى. *d*) Haec in B ut multa alia alieno loco sunt posita (ed. p. 69). *e*) Ibn Rosteh سنة، Kod. ut rec. *f*) Kod. et Ibn R. سالی. Pro سبعة، B سنة، Kod. خمسة. *g*) Haec in B bis leguntur, sed altera vice nomini الكوفة superinscribitur ركيد. *h*) A وثلثين s. p. *i*) Forte inserendum est الى.

البادية سنة اميال، (109) قال الشاعر

يا صالح لا نؤمًا ولا قرارًا حتى تترى لي بالعديب نارا
 ثم الى المغيثة وفيها ماء السماء اربعة وعشرون *a* ميلا والمنعشى وادى
 السباع على خمسة *b* عشر ميلا، قال جرير
 ٥ لَنْ الرزِيَّةَ مَنْ تَصَمَّنَ قَبْرَهُ وادى السباع لِكُلِّ جَنْبٍ مَصْرَعٌ
 ثم الى القرقاء فيها ابار اثنان وثلثون ميلا والمنعشى مساجد سعد
 على اربعة عشر ميلا، ثم الى واقصة فيها برك وَاَبار اربعة *c* وعشرون
 ميلا * والمنعشى بالطرف على اربعة عشر *d* ميلا، ثم الى العقبة فيها
 ابار تسعة *e* وعشرون ميلا والمنعشى القبيبات *f* على اربعة عشر ميلا،
 10 قال اعرابي

هَلْ لَنَا مِنْ زَمَانِنَا بِالْقُبَيْبَاتِ مَرَجِجٌ
 ثم الى القاع وفيه بئر اربعة وعشرون *g* ميلا والمنعشى بالجمالكاء *h* على
 ثلثة عشر ميلا، ثم الى زباله *k* وهي كثيرة الماء اربعة وعشرون ميلا
 والمنعشى بالجرسي *l* على اربعة عشر ميلا، ثم الى الشقوق فيها برك
 15 وَاَبار احدى *m* وعشرون ميلا والمنعشى الثنانيير *n* على اربعة عشر ميلا،
 ثم الى البطان *o* وهي قَبْرُ العبادى فيه برك تسعة وعشرون ميلا

a) B et Kod. اربعة عشر، sed Ibn R. lectionem confirmat. Distantiae Hamdānī (ed. Muller p. ١٨٣) saepe a nostris differunt.
b) B اربعة. *c*) B سبعة. Pro ابار، B ابيار. *d*) B om. *e*) B سبعة.
f) B بالعممات، Ibn R. السماء. Sec. Jāk. IV, ٣٤, 13 sq. haec statio esset inter المغيثة et وادى السباع، 5 M. ab hoc loco. *g*) B عشر، aperte lapsus calami. *h*) A بالحلخا، quod in marg. corrigitur in بالمحل; B s. p., Ibn R. ut rec.; vid. Jāk. II, ٩٨, 16 seqq. *i*) B اربعة. *k*) B الزباله et om. وهي. *l*) A بالجرس، B بالحبين، Ibn R. بالجر. Vid. Jāk. in v. *m*) B تسعة. Kod. ثمانية عشر. *n*) B بالماس، Ibn R. السادس. Vid. quoque Ibn Djobair ٢١. *o*) Ibn R. et marg. A البطانية. In textu A بطان sine art. ut Jakūbī ٩٦. Pro وهي، B وبه.

والمُنْعَشَى بِرَدِينِ *a* عَلَى أَرْبَعَةِ (110) عَشْرٍ مَيْلًا، ثُمَّ إِلَى الثَّعْلَبِيَّةِ وَهِيَ ثَلَاثُ أَنْطَرِيفٍ فِيهَا بَرْكٌ تِسْعَةٌ وَعِشْرُونَ مَيْلًا وَالمُنْعَشَى بِالمُهَلَّبِيَّةِ *b* عَلَى أَرْبَعَةِ عَشْرٍ مَيْلًا، ثُمَّ إِلَى الكَحْرِيْمِيَّةِ *c* فِيهَا بَرْكٌ وَسَوَانِ اثْنَانِ وَثَلَاثُونَ مَيْلًا وَالمُنْعَشَى العُمَيْسِ *d* عَلَى أَرْبَعَةِ عَشْرٍ مَيْلًا، ثُمَّ إِلَى الأَجْفَرِ فِيهِ بَرْكٌ وَأَبَارٌ أَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ مَيْلًا وَالمُنْعَشَى *بَطْنِ الأَعْرَفِ عَلَى خَمْسَةِ ٥ عَشْرٍ مَيْلًا، ثُمَّ إِلَى فَيْدٍ وَهِيَ نِصْفُ الطَّرِيفِ فِيهَا عَيْنٌ تَجْرِي *وَيَفِيدُ مَنبِرٌ وَأَسْوَاقٌ وَبَرْكٌ وَعَيْوَنٌ جَارِيَةٌ *g* سِتَّةٌ وَثَلَاثُونَ مَيْلًا وَالمُنْعَشَى القَرَاتِيْنِ عَلَى عِشْرِيْنِ مَيْلًا، ثُمَّ إِلَى تُوْزٍ فِيهَا بَرْكٌ وَأَبَارٌ أَحَدٌ وَثَلَاثُونَ مَيْلًا وَالمُنْعَشَى بِالنَّقْرَنْتِيْنِ *h* عَلَى سَبْعَةِ عَشْرٍ مَيْلًا، ثُمَّ إِلَى سَمِيرَاءَ فِيهَا بَرْكٌ وَأَبَارٌ عِشْرُونَ مَيْلًا وَالمُنْعَشَى بِالفَحِيْمَةِ *i* عَلَى ثَلَاثَةِ عَشْرٍ مَيْلًا، ثُمَّ إِلَى 10 الحَاجِرِ فِيهَا بَرْكٌ وَأَبَارٌ *ثَلَاثَةٌ وَثَلَاثُونَ *k* مَيْلًا وَالمُنْعَشَى العَبَاسِيَّةِ *l* عَلَى خَمْسَةِ عَشْرٍ مَيْلًا، ثُمَّ إِلَى مَعْدِنِ القُرَشِيِّ وَالعَامَّةِ تَسْمِيَةً *m* مَعْدِنِ التَّقْرِةِ فِيهَا أَبَارٌ أَرْبَعَةٌ *n* وَثَلَاثُونَ مَيْلًا وَالمُنْعَشَى قَرَوْرَى *o* عَلَى سَبْعَةِ عَشْرٍ مَيْلًا، وَصَدَقَاتُ بَكْرِ بْنِ وَاثِلٍ إِلَى صَاحِبِ طَرِيفٍ مَدَّةٌ وَهِيَ ثَلَاثَةُ ٥ أَلْفِ دَرَمٍ

15

a) A ut recepi, litteris بدرين fere exesis, in marg. Ibn R. بوردن, B om. (apud hunc ordo stationum turbatus est). Alibi non invenio, in vicinia Jâkût II, ٧٧٨, 13 memorat الرستمية. *b)* A بالبهبية, B بالبهبية, Ibn R. بالمهلبية. Jâkût I, ٧٧٦, 7 seq. in vicinia enumerat التنبغ et duas alias aquas. Conjectura edidi. *c)* B الحريس ut vid. *d)* In marg. A male corrigitur in العريش; B العيس, Ibn R. العين. *e)* B حفر et deinde فيها. *f)* B بلاسح. *g)* E marg. A. Deinde B ثلثون. *h)* A بالقريمتين, Ibn R. بالقريمتين, vid. Jâk. III, ٧٠, 11 sqq.; Bekrî autem ٧٧٨, 7 a. f. sqq. habet الثقرين. Cf. Wüstenfeld, *das Gebiet von Medina*, 51. B hanc eum praec. et seq. om. *i)* Sic A eum ح; B بالهجمية, Ibn R. بالحيمية. *k)* B ثلثون. *l)* B بالبلاسة et على احد عشر ميلا. *m)* A تسميتها. *n)* B اثنتان. *o)* A ق-رورا, Ibn R. ب-ق-رورا, sed quoque المنعشا scribunt.

الطريق الى المدينة والمدينة حجازية نجدية

فمن اخذ على المدينة فمن المعدن الى العسيلة فيها آبار مائة *a*
 ستة واربعون ميلا، ثم الى بطن نخل كثيرة الماء ستة وثلاثون
 ميلا، (111) ثم الى الطرف فيها ماء السماء اثنان وعشرون ميلا، ثم
 5 الى المدينة وهي طيبة خمسة وثلاثون ميلا، قال صرمة الانصاري *b*
 فلما اتانا اظهر الله دينه واصبح مسرورا بطيبة راضيا
 وقال العباس بن الفضل العلوي *c*

وعلى طيبة التي بارك الله عليها لخاتم *d* المرسلينا
 ويقال لها يثرب ايضا وكان عليها وعلى تهامة في الجاهلية عامل *e*
 10 من قبل مرزبان انبادية *f* يجبي خراجها وكانت قريظة والنصير ملوكا
 ملكوها على المدينة على الاوس ولخزرج وفي ذلك يقول شاعر الانصار
 نودي *g* الخرج بعد خراج كسرى وخرج من *h* قريظة والنصير
 اعراض المدينة

ومنها تيماء وبها حصنها الابلق الفرد وفي بين الشام والحجاز وكان
 15 ملكها السموءل *i* بن عادي اليهودي الموصوف بالوفاء الذي يقول فيه
 الشاعر *k*

a) B بالدحج. *b*) Ibn Hischâm ٣٥٠, 8, Jâk. III, ٥٦٧, 8. *c*) Jâk. l.l. 9 substituit انفضل بن العباس الهلبي false, nam hic tempore Omayadarum floruit (*Agh.* XV, ٢ seqq.), hic autem versus pertinet ad poëma anno 271 pactum, vid. Tab. III, ٢١٠ seq. Poëta ibi appellatur انفضل بن العباس بن العباس بن ابو العباس بن الفضل العلوي ab Ibn al-Athîr vero انفضل بن العباس. *d*) Apud Tab. substitui بخاتم cum Jâk. et IA. *e*) C عاملان. *f*) Jâk. IV, ٤٩٠, 11 الزارة (cf. II, ٩٠٧, 5, Belâdh. ٨٥ seq.); quoque in traditione (*Fâik*, I, 508) ان الجارود لما اسلم ان مرزبان الزارة وثب عليه انحطم فاخذ فشدّه وثاقا وجعله في الزارة male explicat الزارة per الاجمة addens leonem appellari مرزبان الزارة. *g*) B et Jâk. نودي. Deinde A الخرج. *h*) Jâk. بني. *i*) A السموءل, B السموا. Pro عادي, A a prima manu عاد, altera add. يا cum صح. *k*) الاعشى. Vid. Jâk. I, ٩٥, 15.

بِالْأَبْلَقِ الْقَرْدِ مِنْ تَيْمَاءَ مَنَزِلُهُ حِصْنِ حَصِينٍ وَجَارٌ غَيْرُ غَدَارٍ
 وَمِنْهَا دَوْمَةُ الْجَنْدَلِ وَهِيَ مِنَ الْمَدِينَةِ عَلَى ثَلَاثِ عَشْرَةَ *a* مَرِحَلَةً وَمِنْ
 الْكُوفَةِ عَلَى عَشْرِ مَرَاكِلٍ وَمِنْ دَمَشَقٍ عَلَى عَشْرِ مَرَاكِلٍ وَحَصْنِهَا مَارِدٌ *b*
 (112) قَالَتْ أَنْبِيَاءُ

٥ تَمَرْدٌ مَارِدٌ وَعَرَّ الْأَبْلَقُ

وَبَدْوَمَةُ النَّقِيِّ الْحَكَمَانِ قَالَ أَوْسُ بْنُ جَابِرٍ

لَوْ كُنْتُ فِي دَوْمَةِ أَوْ فِي فَارِجٍ لَمْ تَنْجُ مِنْ رَيْبِ الْمَنُونِ الْوَاقِعِ
 وَمِنْهَا الْفُرْعُ وَذُو انْمُرُوتَ وَوَادِي الْقَرَى وَمَدْيَنَ وَخَيْبَرَ قَالَ مَرْحَبٌ *c*
 قَدْ عَلِمْتُ حَمِيرًا أَنْبَى مَرْحَبُ شَاكِ السَّلَاحِ بَطْلًا مُجَرَّبٌ
 وَمِنْهَا فَدَكٌ وَقُرَى عَرَبِيَّةٌ *e* وَالْوَحِيدَةُ *f* وَنَمِرَةٌ *g* وَالْحَدِيقَةُ *h* وَعَادِي *i*
 10 وَخَضِرَةٌ *k* وَالسَّائِرَةُ *l* وَالرَّحْبَةُ وَالسِّيَالَةُ وَسَايَةُ وَرَهَاطٌ وَغُرَابٌ وَالْأَكْحَلُ *m*
 وَالْحَمِيَّةُ *n*

الطريق الذي سلكه رسول الله صلى الله عليه وآله حين هاجر
 اخذ به الدليل في اسفل مكة حتى جاء ابي الساحل اسفل من
 عسفان ثم عارض به الطريق حتى جازه قديداً فسلك في الخرار *p*
 15

a) A عشرة ثلاثه عشر et mox bis عشرة. *b*) B بارد. Cf. ad seq. Jâk. IV, ٣٨٩, 7. C وقال الشاعر. *c*) Tab. I, ١٥٧٧, 10. *d*) Sic cum ح. Vulgo خيبر. *e*) Vid. Bekrî ٩٥٧ seq. (ubi vero male عربية editum est), Belâdh. ٣١ ult, ٩٤, 6 a f. A غرنية sed puncta superna deleta sunt, B عرينه. *f*) B والوحيد. *g*) A وتمرة, C ونصرة. Vid. Samhûdî ٣٠٢. *h*) A والحريفه, B والحريفه, C والحريفه; Ibn R. ut rec. *i*) Sic A, B et Ibn R.; C وعادق. *k*) A et Ibn R. وحصره, B om. *l*) Quoque السائر appellatur. B om. *m*) A ولا كحل. Cf. Bekrî ٩٩. *n*) Ibn R. idem habet; ab aliis non memoratur. *o*) C جاوز. *p*) A الخرار et quia praecedit في probable est auctorem voluisse pluralem vocis حرة (B الخرار, C الخراب). Traditio vero satis constat h. l. sermonem esse de al-Kharrâr in vicinia al-Djohfae, vid. Tab. I, ١٣٣٧, 4, Ibn Hishâm ٣٣٣, 1, Bekrî ٩٩٥, 8, Jâk. I, ٩٣٧, 8, Sprenger, das Leben und die Lehre des Mohammed, II, 547.

ثم علا ثنية المرأة *a* ثم استنطن به *b* مدلجة مجاج *c* ثم سلك
 مرجح *d* من *مجاج ثم *e* بطن مرجح *f* ذى العصبين ثم بطن ذات
 كشد *g* ثم اخذ الأجر ثم سلك ذا سلم *h* ثم بطن أعداء *i* مدلجة
 تعين *k* ثم بلغ العثيانة *l* ثم اجاز القاحنة *m* ثم هبط به *n* العرج
 5 ثم سلك ثنية الاعبيار *o* عن يمين ركوبة *p* (113) ثم هبط رثما *q*
 ثم الى بنى *r* عمرو بن عوف بقبما *s*

طريق الجادة *s* من المدينة الى مكة

من المدينة الى الشجرة وى ميقات اهل المدينة ستة اميال، ثم
 الى ممل فيها ابار اثنا عشر ميلا، ثم الى السبالة فيها ابار تسعة
 10 عشر ميلا، ثم الى الرويتة فيها برك اربعة وثلاثون ميلا، ثم الى
 السقيبا فيها نهر جار وبستان ستة وثلاثون ميلا، ثم الى الابواء فيها

a) Vulgo المرأة. على ثنية المزار *B*. *b*) *A om Pro* مدلجة quod
 ex Ibn Hisch. et Tab. reposui, *A, B et C* مدله ut quoque *Edr.*
 I, 140. *c*) Sic *A* hic et mox ut Ibn Hisch.; *B s. p.*; *C* مجاج; *Bekrî*
 ٤٩٥ مجاج, *Jâkût*, IV, ٢١٥ seq. praefert مجاج sed memorat quoque
 مجاج et مجاج. *d*) *A et B s. p.* Vid. Ibn Hisch., *Jâkût* IV, ٢٩٠, 5
 seqq. et *Samhûdî* ٢٩٧ ult. *e*) *B om.* *f*) Ibn Hisch. et *Jâk.* l.1.
 et III, ٨٠٦, 3 ins. من. *B om.* ذى العصبين; *A s. p.* *g*) *A s. p.*,
B كشد. *Pro* ذات *Bekrî* ٤٨٠ et Ibn Hisch. ذى habent (*C om.*).
Jâk. IV, ٢٧٧, 1 بطن كشر. *h*) Ibn Hisch. ذا سلم. *Pro* ثم idem
 من. *i*) *A* الاعدا، deinde in الاعرنا correctum. *k*) *A* نعمان, *C*
 بعهر, *B om.* Ibn Hisch. et *Jâk.* I, ٢٩٥, 8 تعين, cf. *Jâk.* in v. et
Samhûdî ٢٩٥. *l*) *A* انعميانه, *B* العممانه, *C* العساده. *m*) Sic quoque
Jâk. in v. et *Samhûdî* ٢٩٢. *B* الفاحنة i. e. الفاحنة (sec. *Samhûdî*
 (تصكييف), *C s. p.* *n*) *A om.* *o*) In traditione الغائر s. الغائر,
 sed cf. *Jâk.* III, ٥٩٦, 12. Apud Tab. l.1. 6 receptum est الغابير.
C الاعنار. *p*) *A* ركونه. *q*) *A* رثما, *B om.* Ibn Hisch. et Tab.
 بطن رثم. *r*) *B* بئر, *Edr.* حى. *s*) *B* hic et infra الحدة.

آبار تسعة وعشرون ميلا، ثم الى الجاحفة وهي من تهامة وفيها آبار
والبحر منها على ثمانية اميال * وهي ميقات اهل الشام *a* سبعة
وعشرون ميلا، ثم الى قديد فيها آبار سبعة *b* وعشرون ميلا، ثم الى
عسفان فيها آبار اربعة وعشرون ميلا، ثم الى بطن مَرء فيها عين
وبركة ثلثة وثلثون *d* ميلا، ثم الى مكة ستة عشر ميلا ⁵
طريق الجادة من معدن النقرة الى مكة
منها الى مغيثة الماوان فيها برك وآبار وماء نزر ثلثة وثلثون ميلا
والمتعشى السمط *e* على ستة عشر ميلا، ثم الى اربدة فيها برك وآبار
اربعة وعشرون ميلا والمتعشى اريمة *f* على اربعة عشر ميلا، ثم الى
معدن بنى سليم *g* فيها برك ماء اقل ما يوجد فيها الماء اربعة وعشرون ¹⁰
ميلا *h* قال الشاعر

هَذَا أَحَقُّ مَنْزِلٍ بِالتَّرِكِ الدِّدْبُ يَعْوِي وَانْعِرَابُ يَبْكِي
(114) والمتعشى شروري *i* على اثنى عشر ميلا، ثم الى السليبة *k*
ستة وعشرون ميلا والمتعشى بالكنابين *l* على ثلثة عشر ميلا، ثم الى
العَمَف فيها بركة وآبار احد وعشرون ميلا والمتعشى السناجة *m* على ¹⁵

a) C ponit sub قديد. *b)* Ibn R. تسعة, Kod. ستة, Hamdâni
اربعة 2, 180 (sed apud hunc plurimae distantiae diversae sunt).

Deinde A وعشرون. *c)* I. e. مر الظهران. B finem itinerarii non
habet. *d)* Ibn R. اربعة وثلثون, Hamd. عشرون, Kod. ستة
sed hoc est manifestum vitium. *e)* Jâk. et Bekrî non habent.
f) A اريمة; B اريمة s. اريمة, Ibn R. اريمة. Hic jacent monticuli
et ارام (Bekrî 397, 6, Wüstenfeld, *das Gebiet von Medina*, 39),
sed affirmare nequeo nomen nostrum cum alterutro componendum
esse. *g)* Haec statio male hic ponitur, antecedere debet as-Salîla,
vid. ad Mokadd. 18 *g* et cf. Wüstenfeld l.l. 36. Pro seqq. B اذا
وجد فيها ماء. Apud Ibn R. السليبة recte anteponitur.

h) A منزلا. *i)* A سرورا, B سرورا Ibn R. non habet. *k)* B et
Ibn R. السليبة. *l)* A s. p., B بالكناس, Ibn R. بالكناس. Conjectura
edidi, coll. Jâk. IV, 396, 15 cum III, 332, 7. *m)* Sic A et Ibn
R. (s. p.); B فمدح.

اثنى *a* عشر ميلا، ثم الى الأُفَيْعِيَّةِ فيها بركة وآبار اثنان وثلثون ميلا
 والمنعشَى الكُرَاحِ *b* على خمسة عشر ميلا، ثم الى المَسْلَحِ *c* فيها
 برك وآبار وهي ميقات اهل العراق اربعة وثلثون ميلا والمنعشَى الكبرانة *d*
 على اربعة عشر ميلا، ثم الى العُمَرَةَ *e* فيها برك وآبار ثمانية عشر ميلا
 والمنعشَى القَصْرِ *f* على ثمانية اميال، ثم الى ذات عِرْقٍ فيها بئر
 كثيرة الماء ستة وعشرون ميلا والمنعشَى أوطاس على اثنى عشر
 ميلا، ثم الى بُسْتان بنى عامر * كثيرة الماء *g* اثنان وعشرون *h* ميلا
 والمنعشَى * غَمَرِ *i* كندة على احد *k* عشر ميلا، ثم الى مَكَّة
 اربعة وعشرون ميلا والمنعشَى مُشَاشِ *l* على احد عشر ميلا ٥

١٥ فمن بغداد الى مَكَّة مائتان وخمسة وسبعون *m* فرساخا وثلثا فرسخ

تكون *n* اميالا ثمان مائة وسبعة وعشرين ميلا ٥

حدود الحرم

من طريق المدينة على ثلاثة اميال، ومن طريق جُدَّة على
 عشرة اميال، ومن طريق اليمن على سبعة اميال، ومن طريق
 ١٥ الذئف على احد عشر ميلا، ومن طريق العراق على ستة *p*
 اميال ٥

وطول المسجد للحرام ثلثمائة وسبعون ذراعا وعرضه ثلثمائة (115)
 وخمس عشرة ذراعا وطول البيت اربع وعشرون ذراعا وشبر في ثلث

a) B ثلثة. *b*) B بالكُرح, Ibn R. non habet. *c*) Voc. sec.

Mokadd. l. 1. *k*. *d*) B الكبرام, Ibn R. الكبرانه. *e*) B العُمرة. *f*) B non habet. *g*) B كدمر الماء (sic) ودمر. *h*) B وثلثون. *i*) A عمرو, B عمرة. *k*) B اثنى. *l*) A et B s. p.; Ibn R. non habet. *m*) B ودسعون. *n*) B يكون ذلك. *o*) A بعمه (B haec non habet) i. e. ثمانية, sed Ibn al-Fak. ٢١ ult. (ubi l. ثلثة), Mokadd. ٧٧, 12 habent ut recepi et sic Azrakî ٣٩. paen. et Ibn Djobair ١١., ٥, فرسخ ٥, 20) Secundum nonnullos (*Chron. Mekk.* II, ٧٨, 11 seq., *Jâk.* I, ٨٧٦, 20) a Mekka distat 6—4 M., sed distantia 8 M. certo falsa est. *p*) Azrakî سبعة, Ibn al-Fak. et Mokadd. تسعة.

وعشرين ذراعا وشبر وذراع دَوْر الْحَجْرِ خمسون *a* ذراعا وذراع الطواف
 مائة ذراع وسبع اذرع وسمك الكعبة في السماء سبع وعشرون ذراعا،
 وكانت مكة دار آدم صلى الله عليه ثم لم تنزل الامم تعظم الحرم
 حتى بوا الله عز وجل لابراهيم عليه السلام مكان البيت فرفع هو
 واسماعيل عليهما السلام قواعد وبنياه ٥

مخالف مكة بنجد

الطائف ونَجْرَان قال الشاعر *b*

وَكَعْبَةُ نَجْرَانِ حَتَّمْ عَلَيْكَ حَتَّى تُنَاخِيَ بِأَبْوَابِهَا

وقرن المنازل قال الشاعر *c*

١٠ أَلَمْ تَسْأَلِ الرَّبَّ أَنْ يَنْزِلْنَا بِقَرْنِ الْمَنَازِلِ قَدْ أَحْلَقَا
 وَاغْتَفَقَ *d* وَعُكَاظُ وَالزَّيْمَةُ *e* وَتَرْبَةُ *f* وَبَيْشَةُ وَتَبَالَةُ وَالْهَاجِبَةُ *g* وَتُحَجَّةُ *h*
 وَجَرَشُ *i* وَالسَّرَاةُ *k* ٥

ومخالفها بتهامة

صَنَّكَانَ *l* وَعَشْمٌ وَبَيْشٌ وَعَاكٌ ٥

a) Mokadd. ٧٢, 2 خمسة وعشرون; cf. Azrakî ٢٢٦ paen. seq.
b) الاعشى, vid. Jâk. IV, ٧٠٦, 7. *c*) عمر بن ابي ربيعة, vid. Jâk. IV, ٧٢, 7. *d*) A et B واقيف. Cf. Hamd. ١٠٦, ١٧ et Jâk. in v. Edr. habet العقيق. *e*) A et Edr. وليمة, B id. s. p. Cf. Hamd. l.l. ult. et Jâk in v. Pronuntiandum esse ut feci, non الزيممة, patet e versu Jâk. II, ٣٣٣, 2 et etiamnunc ita appellatur, teste Doughty. Non probabile est, legendum esse لِيْمَةُ aut لِيْمَةُ (Hamd. ١٢١, 1).
f) A ودربه, B ودربه. *g*) Voc. apud Hamd. ٥١, 11, ١٨٦, 3 a f. (Edr. om.). *h*) A s. p. (legi posset وداحمه), B وكسه, Edr. ويشة (tres mss., unus كبشة), Ibn Rosteh وكسبه i. e. كتبة s. potius كتننة (Hamd. ٥١, 11, ١١٩, 6, ١٨٦, 20, ٢٥٣, 22, 25; Bekrî ٢٦٧ et alibi كتننة; cf. Müller ad Hamd. ٥١). *i*) B والجرش ut quoque infra in itin. *k*) B والشراة. Deinde habet منها pro مخالفها. *l*) A صنعكان, B وعينيم. Deinde B صيكان.

الطريق من مكة الى الطائف

قال التميمي

تَشْتَو بِمَكَّةَ نَعْمَةً وَمَصِيْفُهَا بِالطَّائِفِ

(116) من مكة الى بئر ابن المرتفع، ثم الى قرن المنازل وهي ميقات
 ٥ اهل اليمن والطائف، ثم الى الطائف، ومن اراد من مكة الى
 الطائف على طريق العقبة ياتي عرفات، ثم بطن نعلان، ثم يصعد
 عقبة حراء^a، ثم يشرف على الطائف ويهبط ويصعد عقبة خفيفة^b،
 ثم يدخل الطائف ٥

الطريق من مكة الى اليمن

10 من مكة الى بئر ابن المرتفع فيه بئر، ثم الى قرن المنازل قرية
 عظيمة، ثم الى الفتق^c قرية كبيرة، ثم الى صفن^d فيها بئران،
 ثم الى تربة قرية كبيرة، ثم الى كسرى^e فيها نخل وعيون، ثم الى
 رنية^f فيها نخل وعيون، ثم الى تبالنة مدينة كبيرة فيها عيون،
 ثم الى بيشتة بعبطان^g قرية فيها ماء ظاهر، قال حميد بن ثور

a) A حري، in B deest. b) B حَقْمَة حَقْمَة. c) A انقيف، B
 انعقد، Edr. non habet، Kod. العندق. Apud Hamd. ٣٩٣، 2 et 12
 male انعقد. d) B صَفَر، Edr. صَفَر (B et D)، A صَفَر، C ظفر.
 Hamd. ١٠٧ ut rec. sed ٣٩١، 19، 25 habet صَفْن. Apud Mokadd. ١١٢، 1
 receperam صفر. e) B كدا ut Kod. Apud Mokadd. recepi كدتي.
 Jâk. et Bekrî in v. praescribunt كراء، sed Hamd. l.l. 7 et ٣٩١، 12،
 19 habet ut rec. et sic Edr. cod. B. f) A et B وده، Kod. وتيه،
 Edr. الرويته. Jâk. et Bekrî praescribunt ut rec.، Hamd. ١١٩، 6 cet.
 habet رنية sed ٢٥٩، 12 ut rec. Hoc loco Hamd. substituit القريجا
 (cf. ١١٩، 4، ١١٩، 12، ١٣٣، 9 et ٢٥٩، 12). Cf. Mokadd. l.l. a. Jâkût (in
 v.v.) quoque habet lectiones رنية، زينة، رنية. g) A بعبطان، B بقطان،
 Edr. يقطان. Hamd. ut rec nisi quod pro بعبطان legendum sit بعبطان
 ut recte ib. ٢٥٧.

الهلالى ^a

أَذَا شَتَّتْ عَنَّنِي بِأَجْرَاعِ بَيْشَةَ إِلَى النَّخْلِ مِنْ تَثْلِيثِ ^b أَوْ بَيْبَمَا ^c
 ثَمَّ إِلَى جُسَدَاءِ ^d فِيهَا بَثْرٌ وَلَا أَهْلٌ فِيهَا، ثَمَّ إِلَى بَنَاتِ حَرْبِ ^e قَرْيَةِ
 عَظِيمَةٍ فِيهَا عَيْنٌ وَبَثْرٌ، ثَمَّ إِلَى يَبْمَمِ ^f وَلَا أَهْلٌ فِيهَا، ثَمَّ إِلَى كُنَنَةَ ^g
 قَرْيَةِ عَظِيمَةٍ فِيهَا آبَارٌ، ثَمَّ إِلَى الثُّجَجَةِ ^h فِيهَا بَثْرٌ، ثَمَّ إِلَى سَرُومِ رَاحِ ⁱ
 قَرْيَةِ عَظِيمَةٍ فِيهَا عَيْوَنٌ وَكَرُومٌ * وَجُرُشٌ مِنْهَا عَلَى ثَمَانِيَةِ أَمْيَالٍ ^k،
 (117) ثَمَّ إِلَى الْمَهَاجِرَةِ قَرْيَةِ ^m عَظِيمَةٍ فِيهَا عَيْوَنٌ، * وَفِيهَا بَيْنُ سَرُومِ
 رَاحِ ⁿ وَالْمَهَاجِرَةِ طَلْحَةِ الْمَلِكِ ^o شَاجِرَةٌ عَظِيمَةٌ تَشْبَهُ الْعَرَبِ ^p غَيْرَ أَنَّهُمَا
 أَعْظَمُ مِنْهُ وَهُوَ لِحَدِّ مَا بَيْنَ عَمَلِ مَكَّةَ وَعَمَلِ الْيَمَنِ، ثَمَّ إِلَى عَرَقَةِ ^q
 وَمَاوَاهَا قَلِيلٌ وَلَا أَهْلٌ فِيهَا، ثَمَّ إِلَى صَعْدَةِ مَدِينَةِ عَظِيمَةٍ ^r يَدْبُغُ فِيهَا ¹⁰

a) Jâk. IV, 1.0.v, 1. b) A تثليث. c) A بتيئتما; Jâk. من يبيبما.
 d) A et B s. p. Hamd. cum art. sed 119, 6 جسداء. l. حسد.
 e) A om. حرب ut quoque Edr.; in B statio desideratur. Scripsi
 sec. Hamd. et Jâk. (in v. حرب), sed forte cum Kod. et Mokadd.
 scribendum foret حَرَمٌ, quae est antiquior forma nominis. f) A
 تينم; in B statio desideratur. Edr. سبأخة (ad Mokadd. 111 i et k
 minus recte de Edr. annotavi). g) A كَتْبِه s. كَتْبِه, B كَشِه s.
 كَشِه, Edr. كَشِه, Kod. et Mokadd. كَتْبِه. Vid. supra p. 133 h.
 Apud Jak. 1.0, 3 idem reponendum est pro كَبِيْبَةِ. h) A اللجج.
 In B statio desideratur. Apud Edr. in النخيم (النخيم) corruptum.
 i) A سَرُوم. B h. l. om. Kod. et Jâk. سَرُوم habent; cf. Mokadd.
 l.l. h. k) Kod. haec ad كُنَنَةَ habet, B ad بَيْشَةَ بَعْطَانٍ, sed apud
 hunc ordo stationum turbatus est; cf. Hamd. 181, 22 seq. Edr. ut
 noster. l) A et B om. m) A om. n) A وفيها بئر سدوم وراح. وفيها بين سرورم راح, B قريه عظيمه.
 o) In carmine peregrinationis Hamd. 20., 21 انطلاح vocatur locus, vid. l. 24. p) Voc. in B;
 Edr. substituit الخلاف. q) A et Edr. (cod. B) ut rec. sec. Hamd.
 113, 17, 181, 16, 219, 4, 9 (لعرقة) unde voc.; B ut Kod., Mokadd.
 et alii codd. Edr. عرفه. Apud Mokadd. edidi عُرْفَةَ l. عُرْفَةَ coll. Jâk.
 III, 781, 21 seq. (موضع من اليمن بين جرش وصعدة). r) B
 مدينة صغيرة, قريه عظيمه, Kod. قريه كثيره (كبيرة l.)

الادم *a* والنعال، ثم الى الأعمشية *b* لا اهل فيها وفيها عين صغيرة،
 ثم الى خيوان وهي قرية عظيمة كثيرة الكروم عظيمة العناقيد وفيها
 بركتان واهلها العمريون *c*، ثم الى اثافت *d* مدينة فيها كروم وزروع *e*
 وعيون، ثم الى صنعاء مدينة اليمن، قال الراجز
 5 لا بُدَّ مِنْ صَنَعَا وَإِنْ طَالَ السَّقَرُ وَإِنْ تَحَكَّنِي كُلُّ عَوْدٍ وَأَنْعَقَرُ
 وَقَالَ أَبُو نُؤَاسٍ *f*

وَنَحَنُ أَرْبَابُ نَاعِطٍ وَلَنَا صَنَعَاءُ وَالْمِسْكُ فِي مَحَارِبِهَا
 *ويشتق صنعاء *g* واديها السرار يجري اذا جاء المطر في شهر الصيف
 ويصب في سيوان *h* فيكون كانها بحيرة قال الشاعر
 10 وَيَلِي عَلَى سَاكِنِ شَطِّ السَّرَارِ يَسْكُنُهُ رِيمٌ شَدِيدُ التَّغَارِ
 مخالف اليمن

(118) مخالف صنعاء والخشب *h* ورحابة وممرل ومن هذا المخلاف
 خرجت النار التي احرقت الجنة التي ذكرها الله عز وجل في كتابه *m*
 فأصبحت كالصريم، وبصنعاء كان غمدان مسكن سيف بن ذي
 15 يزن الحميري وفيه يقول أمية بن ابي الصلت الثقفي *n*
 اشرب هنيئاً عليك التاج مرتفقا في رأس غمدان داراه منك محلا
 ومخلاف صعدة، فمن صنعاء الى خيوان اربعة وعشرون فرسخا،
 ومن خيوان الى صعدة ستة عشر فرسخا، ومن صعدة الى المهاجرة *p*

a) B الاديم. *b*) A الاعمشية، B s. p.; Hamd. العمشية. *c*) B
 ثافت. Hamd. افامت، B اثافت، A. فـ. لاهلها العموس corrupte.
e) B زرع وكوم. *f*) Ják. IV, ٧٣٢, 3. *g*) Cf. infra ann. l. *h*) Sic
 A; Ják. III, ٦٤, 6 سنوان et sic Dimaschkî ٢٧, 2 et al-Katbî in
 opere منهج انفكر cod. Robertson Smith f. 103 v.; Hamd. ٨, 24,
 ١٠٨, 17. *i*) Ják. I. l. 7. *k*) A والخشب، B وللشب. *l*) B
 ويشق، i. e. ونسق صنعاء. *m*) Kor. 68 vs. 20. ويشق صنعاء انج.
n) Agh. XVI, ٧، Jákût III, ٨٢, 14 cet. *o*) A دار. *p*) A et C
 sine art.

وفي تحت عقبة المنصَح *a* عند ظُلُكَةِ المَلِكِ التي هي أول عمل
اليمن *b* عشرون فرسخًا، فبين المهجرة *c* وصنعاء ستون فرسخًا
ومخلاف البون *d* وفيه ريدة *e* وبها البئر المعظمة والقصر المشيد
التي ذكر الله تبارك وتعالى *f*، ومخلاف خيوان، ومخلاف نجدتي *g*
خولان ذي سَكِيم *h* وغوريتها * وفيها ريام *k* النار التي كان *l* يعبدها
اهل اليمن *m*، وعلى اليمن من صنعاء مخلاف شاكر *n* ووادعة *o* ويام *p*
وأرحب ومخلاف انحرودة *q* وهمدان ومخلاف جوف همدان ومخلاف
جوف مراد ومخلاف شنوة وصدى *r* وجعفي ومخلاف الجسرة *s* ومخلاف
المشرق *t* وبوشان *u* وغدره *v* وفيه ناعط ومخلاف أعلا *w* وأنعم

- a*) A s. p., B المنصح, C ut rec. (voc. sec. Hamd. ١٥, 6, ٢٥., 8). *b*) B اليمن, C المور, B المور, C المور (editio p. 108 مكة). *c*) Codd. صنعاء. *d*) A البيون, B المور, C المور (editio p. 108 مكة). *e*) Codd. صنعاء. *d*) A البيون, B المور, C المور (editio p. 108 مكة). *e*) B رنده, C رنده. *f*) Kor. 22 vs. 44. Cf. Hamd. ٢٩, 3. B الذي في القرآن. *g*) E solo C. Pro خولان (quod B om.) habet . . . خيوان. *h*) Sic B et C, cf. Edr. I, 145 (ubi sic codd.). A شاجر. *i*) A وعوردها, B وعوردها (et deinde رنده), C وعوردها. Cf. Hamd. v., 19, ١٢, 17, ١٣٩, 2. *k*) A s. p., B ريام. *l*) A om.; C التي كانت انيمن تعبدها. *m*) Ibn Hischâm ١٧, ٥٦, Jâk. II, ٨٨٢, Bekrî ٣٨٩ et ٨٥٩, Hamd. ١٢٧, 2 et ejusdem *Iklîl* apud Müller, *Südar. Studien*, p. 26 في بلد همدان et quidem in cacumine montis اتوة (cf. Hamd. ١٩ ult.). Haec itaque verba inde a وفيها suo loco esse videntur post وهمدان. *n*) B النار. *o*) Sic B, Mokadd. ١٨, 8 et Jâk. IV, ٤٣٨, 21; A, C et Jâk. in v. وادعة. Cf. Hamd. ١٥, 4. *p*) A et B s. p. (B ونام), C ويام. *q*) A الجردة, B الجردة, C الجرد. *r*) B h. l. وصدًا sed infra ut semper A et C (C ومخلاف صدّي) ut rec.; Jâk. praeser. صداء. *s*) B الكره. *t*) Marg C نسخة المرق. *u*) A وبوسان, B وبوسان. *v*) A et C وعدن (B om.). Cf. ad Mokadd. ٨٩ d. *w*) B أعلاق, C أعلي. Vid. ad Mokadd. e. In A initium vocis أعلا exesum est, superest أعلا. Pro وأنعم, B وأنعم. Me recte legisse أعلا s. أعلي probat versus apud Müller, *Burgen und Schlösser* II, 96. Voc. أنعم apud C et Jâk. (Hamd. ١٥, 6 أنعم).

والمصنعتين^a وبنى عطف^b قرية مأرب، (119) قال النابغة الجعدي^c
 أو سبأ الكاضرين مأرب إذ يبنون من دون سبيله العرما
 وبمأرب قصر سليمان والقشيب^e قصر بلقيس قال ابن ذي جَدَن
 أفقر من أهله القشيب وبان من رأيه^f الكشيب
 ٥ وصرّاح والسد وهو العرم ٥

ومن صنعاء الى صدى وجعفى وشنوة اثنان واربعون فرساخا ٥
 ومخلاف حصرموت وبينها وبين البحر رمال ومن صدى اليها ثلثون
 فرساخا، فن صنعاء الى حصرموت اثنان وسبعون فرساخا ٥
 ومخلاف خولان رداع وفيه وادي النمل^g، ومخلاف احور، ومخلاف
 10 الكحل^h، وذيماري على ستة عشر^k فرساخا من صنعاء، ومخلاف بنى
 عامر، وثلاث^l ورداع، ومخلاف دثينة^m، ومخلاف السروⁿ وخذائه
 مرسى الخبير^o، ومخلاف عنس^p، ومخلاف رعين، ونسقان^q
 وكحلان وفيه بحيرة^r بينون، قال امرؤ القيس بن حاجر^s

a) A والمصعبين، deinde altera manus junxit *ص* et *ع* ut fieret
 ut habent C et B (s. p.). Cf. Jâk. in v. b) A et B
 عطف. c) Bekrî العشى. Apud hunc versus incipit voce من
 ut in *Schawâhid al-Kasschâf*, p. ٢٩٣. Apud nostrum subintelligitur.
 d) B قرية. e) A hic et mox القسيب eum voc., B والنسيب.
 Ejusdem poematis 'Alkamae versus apud Müller l.l. I, 54 sq., II,
 88. f) ? أ رانه; Jâk. IV, ١.٤, 9 عن أهله. g) Kor. 27 vs. 18. In
 B male اليمين. h) A الحقل، C الحقل. Est حقل جهران Hamd.
 ١.٤, 20. i) A ودرما، B ودرمان. k) C وعشرين. l) A ويات، B
 ويات، C ويات. m) A ردينه، B ردينه. n) A السرف ut Mokadd.,
 B السرف، C السرف. Edidi secutus Hamd. ٨٠, 7 seq., Jakûbî ١.٥, 3.
 o) A السحبرج، C السحبرج. In Hadhramaut portus ejusdem
 nominis est, cujus nomen scribitur خايريج et خايريج (cf. quae
 scripsi de Hadhramaut in *Revue coloniale intern.* 1886 p. 111). B
 haec om. p) A عبس، B عشر s. عثر. q) A ونسقان، B ونسقان.
 r) Ex C addidi، A om., B haec non habet. s) A جاجر (sic).

وَدَارُ بَنِي سَوَاسَةَ *a* فِي رَعِيَيْنِ . تَأْجُنُّ عَلَى جَوَانِبِهِ الرَّجَالُ *b*
 وَمُخْلَفَ صَنْكَمَانَ *c* وَذُبْحَانَ *d* ، وَمُخْلَفَ نَافِعٍ وَمَصْحَاكِي *e* ، وَمُخْلَفَ
 حُجْرٍ وَبَدْرٍ *f* وَأَخْلَةَ *g* وَالصُّهَيْبِ *h* وَمُخْلَفَ لَحْحِجٍ ، وَمُخْلَفَ أَيَّيْنِ
 وَفِيهِ عَدْنِ ، (120) وَمُخْلَفَ بَعْدَانَ *i* وَرَيْمَانَ وَمُخْلَفَ الثُّجَّةِ *k* وَالْمَزْرَعِ *l*
 وَمُخْلَفَ ذِي مَكَارِبِ *m* وَالْأَمْلُوكِ *o*
 5 وَمِنْ صَنْعَاءَ إِلَى ذِمَارِ سِتَّةَ عَشَرَ فَرَسَخًا ، وَمِنْ ذِمَارِ إِلَى نَسْفَانَ *n*
 وَكَأَخْلَانَ ثَمَانِيَةَ فَرَسَخٍ ، وَمِنْ نَسْفَانَ إِلَى حُجْرٍ وَبَدْرٍ عَشْرُونَ
 فَرَسَخًا ، وَمِنْ حُجْرٍ وَبَدْرٍ إِلَى قَرْيَةِ عَدْنِ وَهِيَ مُخْلَفُ أَيَّيْنِ أَرْبَعَةَ
 وَعَشْرُونَ فَرَسَخًا ، فَمِنْ صَنْعَاءَ إِلَى عَدْنِ ثَمَانِيَةَ وَسِتِّينَ فَرَسَخًا *o*
 وَمُخْلَفَ السَّلْفِ *o* وَالْأَدَمِ ، وَمُخْلَفَ نَجْلَانَ *p* وَنَهَبٍ *q* وَمُخْلَفِ 10

a) Jâk. II, ٧١٣, 8, IV, ٢٤٠, 15 et Ahlw. *Divans* ٢٠٩ سَوَاسَةَ.

b) Ahlw. الشَّمَالُ — تَأْجُرُّ — جَاكُ تَحْرُ pro quo Fl. propos. تَحْرُ. *c*) A

وَرِبْحَانَ; restituatur apud Mokadd. ٩, 1 pro رِبْحَانَ. Cf. Hamd. ٩٨, 24. *e*) Sic A, B et Mokadd., C وَبِصَاكِي. An forte يَحْصِبُ legendum? *f*) B حَجَّ وَبَدْرَةَ; A s. p., C وَبَدْرِي. *g*) A وَاجِلَةَ et sic in C superinscribitur lectioni وَاحِدًا; B et Mokadd. وَاحِلَةَ. Vid. Bekrî ٨. et Hamd.

٨٩, 16, 21 ubi أَخْلَةَ. Versus apud Ahlwardt ٩٩ post vs. 18 desi-

deratur. *h*) B وَالصُّيْبِ، Mokadd. وَالصُّهَيْبِ. Voc. sec. Hamd. ٥٤, 24 sq., ٧١, 24. *i*) A بَعْدَانَ. Pro رَيْمَانَ، B وَرَيْمَانَ، C وَتَيْمَانَ. Cf. Hamd. ١٠٠.

k) A et C (ultima littera exesa) s. p., B om. Sic re-

ponatur Mokadd. ٩, 2 pro لِبْحَةَ. *l*) Jâk. in v. الْمَزْرَعِ، C وَفِيهِ وَالْمَزْرَعِ. *m*) B الْمَكَارِمِ cf. Mokadd. l. l. e. *n*) A يَسْفَانَ، B سَقَا hic et mox. *o*) Voc. *dhamma* in A et C; Jâk. in v. habet primo

loco pronuntiationem السَّلْفِ ut Hamd. ٧١, 2 et alibi. *p*) A, B

s. p., C نَجْلَانَ، Mokadd. ٩, 3 (cf. ann. *g*) ut rec. Attamen lectio falsa esse videtur. Hamd. ٩٨, 3, ٧٤, 18, ٩٩, 23, ١٥١, 14 نَجْلَانَ، sed ١٩٠, 2 نَجْلَانَ، quod praefert Müller (ann. ad. p. ٩٨, 3). *q*) B وَنَهَبِ، C وَنَهَبِ، Mokadd. ut rec.

الجنْدُ *a* ومخلاف السَّكَمَسِك وهو آخر اليمين *b* فمن صنعاء الى ذمار كما قلنا سنة عشر فرسخا، ومن ذمار الى علوه يحصب ثمانية فرسخ، ويحصب مدينة ظفار وقصرها ريدان قال امرؤ القيس *d*

٥ تَمَكَّنَ قَائِمًا وَبَنَى طِيمِرًا عَلَى رَيْدَانَ أَعْيَطَ لَا يُنَالُ
وبظفار كانت تنزل ملوك انيمن، ومن علوه يحصب الى السحول *e*
ثمانية فرسخ، ومن السحول الى الثَّجَّة *f* ثمانية فرسخ ومن الثَّجَّة
الى الجنْد ثمانية فرسخ، فمن صنعاء الى الجنْد *g* ثمانية واربعون
فرسخا

١٠ وذات الشمال راجعا الى صنعاء مخلاف ذى شعبين *h*، ومخلاف
الزبادى *i*، ومخلاف المعافر، ومخلاف بنى ماجيد *k* وفيه البقرانى
الجيد، ومخلاف الركب، ومخلاف صلب *l* ونغد (121) والايغار،
ومخلاف المناخيين *m* وفيه المديخرة قلعة حصينة يسكنها آل

a) B الجنْد، C الجْد. *b*) Cetera in C desunt. *c*) A hic et mox
علف. Pro يحصب Hamd. ١٠١، sed Jâk. vult ut rec. (B
semel يحصب ut Jâk. in v. ريدان). *d*) Ahlwardt *Divans* ٢٠٦،
Jâk. II, ٨٥، 11. *e*) A السحول. *f*) A hic et mox الثَّجَّة، B
اللاجَّة. *g*) Ex corr. in A, ubi prior صنعا الى الجنْد. *h*) A شعبين ab
altera, B شعبين (سى). Cf. Jâk. III, ٢٩٩، 10، ٢٩٧، 14 seq.
i) Sec. Mokadd. ٩١، 1 et Hamd. ٩٨، 5; A الزبادى، B s. p. *k*) A
مجر، B الماجيد، Mokadd. ut rec.; cf. ann. *a* et Hamd. ٩٨، 23،
٩٩، 8. Sec. Hamd. ١٠٥، 4، ٢٢، 18 seq. fodina hujus lapidis alibi est
nempe in monte Anis, ubi jacet castellum Dâmigh inter Çan'â et
Dhimâr, cf. *Burgen und Schl.* I, 77. *l*) A صلب، B سقب، Mo-
kadd. سقب. Alibi non invenio. Duo seqq. in solo A sunt (scripsi
يغد For: eum نغد componendum والايغار pro والايغار
Hamd. ١٠٨، 21. *m*) A المناخيس، B المناحسى.

ذى مَنَّاخ وفيها منزل ابن ابي جعفر *a* المَنَّاخى من حمير، ومخلاف
 حَمَلٌ وَدَمَّتْ *b* وَشَرَعَبٌ ومخلاف عُنَّةٌ وعناية *c* ورجيع، ومخلاف
 السَّحُولِ *d* وبنى صَعْبِ *e* ومخلاف وَحَاظَةٌ *f*، ومخلاف سَفَلٌ يَحْصِبُ،
 ومخلاف عَلُوٌّ *g* يَحْصِبُ، ومخلاف القُقَاعَةُ *h* والوَزِيرَةُ *i* والْحَاجِرُ *k*،
 ومخلاف زَبِيدٌ وبازائه ساحل غَلَاظَةٌ وساحل المَنَدَبِ *l*، ومخلاف ٥
 رَمَعٌ *m*، ومخلاف مَقْرَى *n*، ومخلاف أَلْهَانٌ *o*، ومخلاف جُبْلَانٌ *p* وفيه
 الجُبْلَانِيُّ *q* من آل ذى شرح *r* وجُبْلَانٌ شَقَانٌ *s* شَقُّ الطَّاعَةِ وشَقُّ
 المعصية، ومخلاف ذى جُرَّةٍ *t*، ومخلاف التَّحْقَلِينَ، ومخلاف التَّعْرَفُ
 والأخْرُوتُ *u* ٥

a) B لَحُونٌ; Jâk. IV, ٤٧٢, 14 ut rec. Viros ex hac familia memorat Hamd. ١٠, 24 seq. *b*) E solo A; B om. a حَمَلٌ ومخلاف ad
 وَرَجِيعٌ. Hamd. ٧٥, 11, ١٠, 18 دَمَّتْ. *c*) Sic A et Mokadd. cod. C; recepi ibi e B عناية. Sequens رَجِيعٌ e solo A; cf. forte Hamd. ١٠, 6 زنجع. *d*) A السَّحُولِ. *e*) In Mokadd. h. l. inseritur ومن
 الوجه الآخر. *f*) A s. p., B وخاظه. *g*) A denuo علق cum voc. *h*) A القباعه, B القماعه, Mokadd. cod. B ut B, cod. C القناعه quod perperam ibi recepi. Forte lectio A bona est quoque, sed Jâk. in v. et Hamdânî ٧٤, 22, ٧٥, 6, ١٠, 6 ut rec. *i*) A والوزيرة, B والوردية ut Mok.; vid. Jakûbî ١.٤, 6, Hamd. ٧٥, 11, Jâk. in v. *k*) B s. p. Probabiliter est حَجْرٌ قَمْرَانٌ Hamd. ٧١, 17 coll. ٧٠, 22. Voc. conjectura apposui. *l*) A المندف. *m*) A زَمَعٌ, B زَمَعٌ ut Jakûbî ١.٤ ult. quoque habet زَمَعٌ. *n*) B مقدى. *o*) A الهار et in B ut vid. الهاز. Pro seq. ومخلاف, B وفيه. *p*) A h. l. s. p., B حَبْلَانٌ. *q*) A الجبلان, B الحَبْلَانِيُّ. *r*) A سرج, B سرج. Cf. Hamd. ٦٨, 11 et ١.٣, 9 الشراحيون, Mas'ûdî III, 177 ذو سحر. *s*) A شققين; B non habet. *t*) A s. p.; B non habet. Lectionem sine *taschdid* defendit Müller ad Hamd. ٨٠, 20. *u*) A الاحروف sed litterae ف alterum punctum deinde est additum, in B optio inter أَحْرُوتٌ et الاحروب. Cf. Jâk. in v.; Hamd. ٨٩, 22, ١٠١, 24 أَحْرُوتٌ. Forte lectio cum ف bona est, permutatione hujus litterae cum ث.

فن صنعاء الى العرف ثمانية فراسخ، ومن العرف الى ألّهان *a* عشرة فراسخ، ومن ألّهان الى جبلان *b* اربعة عشر فرساختا، فن صنعاء الى جبلان اثنان وثلاثون فرساختا، ومن *c* جبلان الى زبيد ورمع اثنا عشر فرساختا ٥

٥ ومخلاف خولان *d* في ظهر صنعاء، ومخلاف جدد *e* وحوشب، ومخلاف عاك بحدائه مرسى دهلك *f*، ومخلاف مهساع *g*، ومخلاف * حرّاز وهوزن *h*، ومخلاف الأخرّوج ومجنّح *i*، ومخلاف حصور *k*، ومخلاف مائن *l* وجملان وفيه مدينة (122) صهر *m*، ومخلاف شاكر *n* وشبام، وبيت أقيان *o* والمصانع يسكنها آل ذى حوال *p* وم ولد 10 ذى مقار *q* ومنهم يعفر بن عبد الرحمان بن كريب الحوالي قال امرؤ القيس

a) A الهار، B الهاز. *b*) A h. l. جبلان، B الجبلان. *c*) A sine و. *d*) A جولان. *e*) B حدد et deinde وحرسب Forte l. خدد (Hamd. ٧٨, 17 seqq., Jâk. II, ٤٠٥, 22 جعفر في مخلاف جعفر). *f*) A من ومقابله مرساهما 2, v. ٦, III, Jâk. Cf. من سار هلك B، ساد ملك دهلك. *g*) B دهشاع، Mokadd. ميساع. *h*) A حوار وهوازن، B s. p. *i*) A et B s. p., Jakûbî ١٠٤, 5 s. p., sed Hist. I, ٢٢٨, 2 cod. مجيح. Hamd. ٩٨, 18, ١٠٥, 10 مجيح. Secutus sum Mokadd. et Jâk. IV, ٤٢١, 3, ٤٣٧, 12. *k*) A et B s. p. *l*) A مادان، B مارن et deinde صهر in v. et sub ماجن. Cf. Hamd. ١٠٦, 21 seq. Jâk. habet. *m*) A صهر، B صهر (Bürgen und Schl. I, 60). *n*) A اقام، B اقمان. *o*) A اقمان، B اقام. *p*) Voc. in Kâmûs (كسحاب) et sic Jâk. IV, ٥٤٤, 4. Contra Hamd. ١٠٦ ult. (Bürgen und Schl. I, 20) حوال. *q*) A مغار، B مغار، Jâk. ut rec. sec. Hamd. ٩٤, 3, ١١٧, 23. Pro يعفر B جعفر.

وَأَلْحَفَ بَيْتَ أَقْيَانٍ وَحَاجِرٍ *a* وَلَمْ يَسْتَفْعَهُمْ عَدَدٌ وَمَالٌ
وَقَالَ أَيْضًا *b*

أَزَالَ مِنَ الْمَصَانِعِ ذَا أَرَأْسٍ *c* وَقَدْ مَلَكَ الشَّهْوَةَ وَالْحَبِيلَا
وَمَخْلَافٍ وَاضِعٍ *d* وَالْمَعْلَدِ *e* وَهُوَ بَيْنَ صِنَعَاءَ وَشِبَامٍ، وَمِنْ صِنَعَاءَ إِلَى
شِبَامٍ ثَمَانِيَةَ فَرَسَخٍ، قَالَ الشَّاعِرُ *f*
5 مَا زَالَ ذَا الرَّمَنِ الْخَبِيثِ يُدِيرُنِي حَتَّى بَنَى لِي خَيْمَةً بِشِبَامٍ
وَمَخْلَافِ الصَّغْرِ *g*، وَمَخْلَافِ حُنَاشٍ *h* وَمَلْحَمَانَ، وَمَخْلَافِ حَكَمٍ وَجَازَانَ *i*
وَمَرْسَى الشَّرْجَةِ *k*، وَمَخْلَافِ حَاجِرٍ *l* وَالْمَعْرِبِ *m*، وَمَخْلَافِ قُدَمٍ وَهُوَ
بِحَاذِي قَرْيَةِ مَهَاجِرَةَ، وَمَخْلَافِ حَيْةٍ *o* وَالْكُونِ *p*، وَمَخْلَافِ مَسْحٍ *q*
10 وَمَخْلَافِ كِنْدَةَ وَالسَّكُونِ وَمَخْلَافِ الصَّدْفِ ٥
السَّكِكِ

بَيْنَ غَمْرَةَ *i* وَصِنَعَاءَ تِسْعَ وَارْبَعِينَ سَكَّةً، وَمِنْ صِنَعَاءَ إِلَى نِمَارٍ
أَرْبَعَ سَكِكٍ، وَبَيْنَ نِمَارٍ وَعَدَنَ سَبْعَ سَكِكٍ، وَبَيْنَ نِمَارٍ وَالجَنْدِ
أَرْبَعَ سَكِكٍ، وَبَيْنَ صِنَعَاءَ وَمَأْرَبِ (123) سَبْعَ سَكِكٍ، وَبَيْنَ مَأْرَبِ
15 وَعَدَنَ *r* وَفِي حَضْرَمَوْتٍ عَلَى الْإِبِلِ تِسْعَ سَكِكٍ ٥

a) Jâk. l. 12 بيت احوال باحاجر. Versus pertinet ad poëma
cujus tres versus habet Ahlw. ٢.٦. *b*) Ahlw. p. ٢.٤. *c*) Ahlw.
واطع *B* *d*) ازال مصانعا من ذى. cf. Hamd. ١٠., 16. *Jâk.* ريش
e) *B* والمفلك; vid. Hamd. ١.٦, 19 seqq. *f*) Jâk. III, ٢٤٩, 10.
g) Sic *A*; *B* الصعد، Mokadd. العصبنة. An forte cf. Hamd. ١.٦, 2
والكنشات *h*) *A* et *B* حناش. Cf. Mokadd. ٩٢ *f* et fort.
Hamd. ٩٨, 17 seq. الحناسات. *i*) *A* et *B* s. p. *k*) *A* et *B* s. p.
(*A* c. subscripta). *l*) *A* حجون، *B* id. s. p. *m*) *B* والمعزب.
n) *A* سم، Mokadd. ٩٢, 3 و، in *B* haec et seqq. desiderantur. *o*) *A*
قريئة حنة. Jâkût in v. ut rec. Cf. tamen Hamd. ٧١, 22 حنه.
p) Mokadd. الكودن. *q*) Sic *A*، Mokadd. مسح; cf. Hamd. ٧٤, 3, 7,
٧١, 20, ٩٨, 22 مسيح *r*) *A* وعدل، *B* وعبدل. Vid.
Hamd. ٨٥, 22 seqq.

ووجد^a في ديوان الخراج رفع لبعض عمال^b اليمن لجبايتها ستمائة
الف دينار وهذا أكثر ما ارتفع منها في هذه الدولة، وكانت أعمال
اليمن في الاسلام مقسومة على ثلاثة ولايات فوال على الجند ومخاليفها
وهي اعظمها، ووال على صنعاء ومخاليفها وهي اوسطها، ووال على
عاصمتهم ومخاليفها وهي ادناها

البنين باليمن

وقال اهل اليمن بنت الشيباطين لدى بتع^d ملك همدان حين
زوجه^e سليمان عليه السلام بلقيس قصورا^f وكتبت في حجر نحن
بنينا بينين^g وبنينا سلكين وصرواح^h ومرواحⁱ وبينون^k * برحاضة
10 ايدين^l وهندة^m وهنيدةⁿ وفلثومⁿ بريدة^o وسبعة^p المجلة بقاعة قال
ابن نى جدن^q

a) B ووجدنا. b) B العمال على. c) B hic et deinde. d) A
et B تبع. e) B زوج. f) B add. وابنية. g) In
A legi posset بينين. B s. p. aut نلس. Jâk. III, 110, 14 infra
omisso وبينون، *Arâis* p. ٣٠٧, 3 a f. et Nowairî Ms.
p. 99. Cf. de hac inscript. Tabarî I,
٥٨٥ seq. et Müller, *Burgen und Schl.*, I, 79 (411), 88 (420), II, 89
(1401). Collata inscriptione Himjaritica a Hamdânio servata, patet
h. l. revera بينون suo loco esse. Cf. infra. h) B ومرواح. i) B
ومروح; cf. de hoc nomine ad Ibn al-Fakîh ٣٣٤ ann. p. k) B ونردوب،
'*Ar.* وفتنقون. In inscript. Himjar. h. l. est أفيف، sed revera nec
hoc castellum, neque بينون in terra وحاضة (ut proprie pro
رحاضة legendum est) sita sunt; cf. *Burgen und Schl.* I, 85, 86, 89. Pro-
babile ergo est pro وبينون inserendum esse tum وافيف، tum no-
men castelli in Wohâtha. l) A s. p., B ودرحاضة وادربن. m) Hamd.
et Tabarî وهند; *Ar.* quoque ut rec. n) A وقلسوم، B وقلسوم،
'*Ar.* وقلسوم. Vid. ad Ibn al-Fakîh l.l. r. o) A s. p., B non habet.
p) A املاحة. B non habet. Probabiliter est a sing. ماجل، quod in
uno loco Hamdânî legitur. q) Notus versus saepe laudatus. A
جدى pro جدن.

أَبْعَدَ بَيْنُونَ لَا عَيْنٌ وَلَا أَثَرٌ وَبَعْدَ سَلْحِينَ يَبْنِي النَّاسُ أُبْيَاتًا
وَقُرَى بِنَاعِطٍ a عَلَى قَصْرِ مَكْتُوبِ بَنِي هَذَا الْقَصْرِ سَنَةَ. كَانَتْ مَسِيرَتَنَا
مِنْ مِصْرَ قَالَ وَهَبَ بِنُ مِنْبَهٍ فَذَا ذَلِكَ مِنْذَ أَكْثَرَ مِنْ أَلْفٍ وَسِتِّمِائَةِ
سَنَةِ ٥

وَوُجِدَ فِي حِصْنٍ c لِشَمِيرِ يُرْعِشِ d بِنِ نَاشِرِ أَنْعَمٍ e كِتَابٍ بِالْحَمِيرِيَّةِ ٥
هَذَا مَا بَنَاهُ شَمِيرُ يُرْعِشُ بِعَوْنِ f سَيِّدَةِ الشَّمْسِ، وَوُجِدَ عَلَى بَابِ
مَدِينَةِ ظَفَّارٍ مَكْتُوبٍ g

لِمَنْ مَلِكُ ظَفَّارٍ، لِحَمِيرِ الْأَخْيَارِ، لِمَنْ مَلِكُ ظَفَّارٍ، لِحَبِشَةَ الْأَشْرَارِ،
لِمَنْ مَلِكُ ظَفَّارٍ، لِفَارِسِ الْأَحْرَارِ، لِمَنْ مَلِكُ ظَفَّارٍ، لِقُرَيْشِ الْأَتَّجَارِ،
10 (124) لِمَنْ مَلِكُ ظَفَّارٍ، لِحَمِيرِ يُكَارِ،

أَي يَرْجِعُ إِلَى حَمِيرٍ، وَكَانَتْ الْحَبِشَةُ قَدْ غَلَبَتْ عَلَى الْيَمَنِ فَمَلِكُهَا
مِنْهُمْ أَرْبَعَةُ مَلُوكٍ اثْنَتَيْنِ وَسَبْعِينَ سَنَةً ٥

الطَّرِيفُ مِنْ مَسَاجِدِ سَعْدِ k إِلَى الْبَصْرَةِ

إِلَى بَارِقِ l، ثُمَّ إِلَى الْقَلْعِ m، ثُمَّ إِلَى سَلْمَانَ n، قَالَ الشَّاعِرُ o
15 مَيِّتٌ بِرَدْمَانٍ وَمَيِّتٌ بِسَلْمَانَ وَمَيِّتٌ عِنْدَ غَرَاتٍ p

a) A بناعظ، B بمناط. b) Ex Jâk. IV, ٧٣١, 21. A مِيرَتَنَا، B
دموتنا. Deinde B بمصر. c) قصر. d) A hic et mox عس، B
B h. l. tantum لَسْمَرِ، infra بِنِ عَسِ. e) Voc. in A. Vulgo
يَاسِرِ e. g. Jâk. III, ١٢١, 20, ١٣٣, 18 aut etiam saepius
e. g. Tab. I, ٩١. Cf. Caussin I, 77. f) B يَعْنُونَ. In hoc codice
scribitur الشَّمْسُ. g) B مَكْتُوبًا. Vid. Jâk. III, ٥٧٧, 7 seqq. et lo-
cos quos laudavit Wüstenf. in annot. V, 306 imprimis Mas'ûdî III,
178. A in seqq. ظَفَّارِ. In B quinque prima hemist. desunt. h) Jâk.
الاحبار، Mas. ut rec. i) B دَمَلِكُهَا. k) Vid. supra p. ١٣٦, 6. l) A
بارق، Ibn Rosteh مَارِقِ. m) Ibn R. s. p., B الاصلع. n) Ibn R.
سَلْمَسْتَانَ. o) Bekrî ٩١٥ et Jâk. II, ٧٧٣, 17, ubi قَبِيرِ pro مَيِّتِ.
p) A غَرَاتِ.

ثُر إلى أُقْرَ، ثُر إلى الأَخَادِيدِ، ثُر إلى عَيْنِ صَيْدِ، ثُر إلى عَيْنِ
جَمَلِ، ثُر إلى البَصْرَةِ ٥

الطريق من البصرة إلى مكة

من البصرة إلى المَنَاجِشَانِيَّةِ، ثُر إلى الكُفَيْرِ، ثُر إلى الرِّحِيلِ،
٥ ثُر إلى الشَّجِي، ثُر إلى الحَرَجَاءِ، ثُر إلى الكَفَرِ، ثُر إلى
مَؤَيَّةِ، ثُر إلى ذاتِ العُشْرِ، ثُر إلى اليَنْسُوعَةِ، ثُر إلى
السَّمِينَةِ، ثُر إلى النَّبَاجِ، ثُر إلى العَوْسَجَةِ، ثُر إلى القَرِيَّتَيْنِ،
ثُر إلى رَامَةَ، قَالَ يَزِيدُ بْنُ مَفْرَغٍ الكُمَيْرِيُّ *p*
أَصْرَمْتَ حَبْلَكَ مِنْ أَمَامَةٍ مِنْ بَعْدِ أَيَّامِ بِيْرَامَةَ
10 ثُر إلى أَمْرَةَ، ثُر إلى طَخْفَةَ، قَالَ جَوْبِرُ *q*
وَقَدْ جَعَلْتُ يَوْمًا بِطَخْفَةَ خَيْلَنَا لِأَبِي قَابُوسَ يَوْمًا مُنْكَرًا
ثُر إلى صَرِيَّةِ، ثُر إلى جَدِيلَةَ، ثُر إلى قَلْبَجَةَ، ثُر إلى الدَّفِينَةِ،

- a) A أقن، B اقمر، Ibn R. ابن. Vid. Jâk. I, ٣٣٥, 12 seq.
b) B الاجاربه، Ibn R. الاحان. c) B صيديم، Ibn R. مند. Vid.
Jâk. III, ٧١٣, 19 seq. coll. ٧١١, 1 seq. d) A s. p. e) B السحاديه.
f) A الكفيره، B الكفير. Vid. praeter Wüstenfeld, *die Strasse
von Bagra nach Mekka*, Mokadd. ١.٩, Ibn R. et Kod. g) A الشاخي،
B الساجر. h) B non habet. i) I. e. حفر ابي موسى ut plene ha-
bent Ibn R. et Mokadd.; B الكفر. k) B مانومه. l) A الشعب،
B العسب، Ibn R. العشاء، Kod. دار المسب. Wüstenf. p. 9 pro
ذات، sed cf. Jâk. III, ٩٨٢, 8 seq. m) A اليمنوعه. n) B العموميه.
Inter hanc stationem et Nibâdj est قَو (Jâkût in v.) sec. Bekrî
٧٥١, 7, ٧٥٥, 7. Wüstenfeld hanc stationem (aquam) non memorat.
o) Hanc stationem male hic positam esse, ut quoque apud Kod.
et Ibn R. jam observavi ad Mokadd. ١.٩ e. Edr. (II, 155) habet ut
Ibn Khord. p) *Agh.* XVII, ٥^f ult., Ibn Khallie. n. 831, p. ١٩.
q) Jâk. III, ٥١٩, 4, ubi منكرا pro مكرا. r) B ملحه ut quoque
Kod. et Mokadd. Est simpliciter prava lectio. Wüstenfeld p. 13 l.
ult. seq. haesitavit de loco. s) A الرقيب، B الرقيب، Kod. id. s. p.,

ثم الى قُبَا، *a*، ثم الى مَرَّان *b*، ثم الى وَجْرَةَ، ثم الى أَوْطاس، ثم
الى ذات عَرَف، ثم الى بُسْتَانِ بَنِي عَامِر، ثم الى مَكَّة، فمن عدل
من النَّبَاجِ فالى النَّقْرَةِ ۞

الطريق من اليمامة الى مكة

5 (125) من اليمامة الى العرض؛ قال ابن مفرغ

او هامة تدعو الصدى بين المشقر واليمامة

ثم الى الحديفة *d*، ثم الى السَّيْح *e*، ثم الى التَّنِيَّة *f*، ثم الى
سقيراء *g*، ثم الى السَّد، ثم الى صداة *h*، ثم الى شُرَيْفَة *i*، ثم الى
القريتين من طريق البصرة، ثم الى المنازل التي قد مر ذكرها *k*
الى مكة ۞

10

الطريق من عمان الى مكة على الساحل

من عمان الى فرق *l*، ثم الى عَوَكْلان *m*، ثم الى ساحل هباه *n*

ثم الى الشَّحْرَه وهي بلاد الكندُر، قال الشاعر

Edr. الرقبيية et الرقبيية; Ibn R. ut rec.; Mokadd. habet
القريعية (codd. الرقبيية، perperam edideram)، quae est altera
forma ejusdem nominis, ut docet Ják. in v.v. Wüstenfeld minus
recte duo loca ex uno fecit. Cf. Sprenger in Z. D. M. G. XLII, 332.

a) A قبا، B قنا. *b*) Loco hujus stationis (B male مَرَّان) Mo-
kadd. habet الشَّيْبِيَّة (vid. Wüstenfeld p. 15). Ibn R. primum hanc
deinde Marrân habet, recte. *c*) Supplevi ex Ibn Khallîc. l.1.;
Agh. فهامة. Pro صدی habent صدی. *d*) A الجُرْدِفَه، Kod.
الحديفة et الحديفة (II, 155) Edr. حديفه; Ibn R. حديفته. *e*) B et Kod. s. p. *f*) A المنبيية، B s. p. ut Kod. qui addit
الععا; Ibn R. et Edr. ut rec. *g*) B السقي، Kod. s. p., Ibn R. سعيراه،
Edr. الصغرا et الصغرا. *h*) Ibn R. صراه، Kod. مراره، Edr. صدا.
i) B سويقة ut Kod.; Ibn R. الشريعبه، Edr. om. *k*) B ins. من
طريق البصرة. *l*) B فرق، Kod. فرق. *m*) A كوعلان، Kod. عركلان.
n) B هباه، Kod. مناه. *o*) B et Kod. (sine voc.) male الشَّجْرَه،
in A ح subscribitur.

أَذْهَبَ إِلَى الشَّحْرِ وَدَعَّ عَمَانَا أَلَّا تَجِدَ تَمَرًا تَجِدُ لُبَانَا
 ثَمَّ إِلَى مَخْلَافٍ كُنْدَةَ *a*، ثَمَّ إِلَى مَخْلَافِ *b* عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَدْحَجٍ، ثَمَّ
 إِلَى مَخْلَافِ لَحْحَجٍ *c*، ثَمَّ إِلَى عَدَنَ أَبِييْنِ *d*، ثَمَّ إِلَى مَغَاصِ اللَّوْلُو،
 ثَمَّ إِلَى مَخْلَافِ بَنِي مَجِيدٍ *e*، ثَمَّ إِلَى الْمَنْجَلَةِ *f*، ثَمَّ إِلَى مَخْلَافِ
 ٥ الرُّكْبِ، ثَمَّ إِلَى الْمَنْدَبِ، ثَمَّ إِلَى مَخْلَافِ زَبِيدٍ، ثَمَّ إِلَى غَلَاظِقَةَ،
 ثَمَّ إِلَى مَخْلَافِ عَمَّكَ، ثَمَّ إِلَى الْحَرْدَةِ *g*، ثَمَّ إِلَى مَخْلَافِ حَكَمٍ، ثَمَّ
 إِلَى عَثْرٍ *h*، ثَمَّ إِلَى مَرْسَى صَنْكَمَانَ، ثَمَّ إِلَى مَرْسَى حَلْيِ *i*، ثَمَّ إِلَى
 السَّرِيَيْنِ، ثَمَّ إِلَى اِغْيَارِ *k*، ثَمَّ إِلَى الْهَرَجَابِ *l*، ثَمَّ إِلَى الشَّعْبِيَّةِ *m*،
 ثَمَّ إِلَى مَنْزِلٍ، ثَمَّ إِلَى جُدَّةٍ، ثَمَّ إِلَى مَكَّةَ

الطَّرِيفِ مِنْ خَوْلَانَ نَيْ سَاكِيمٍ إِلَى مَكَّةَ

10

(126) * مِنْ خَوْلَانَ نَيْ سَاكِيمٍ إِلَى *n* الْعُرْشِ مِنْ جَازَانَ، ثَمَّ إِلَى

بَيْشَةَ بُعْطَانَ *p*، ثَمَّ إِلَى وَادِي صَنْكَمَانَ، ثَمَّ إِلَى حَلْيِ *q*، ثَمَّ إِلَى

بَيْشَةَ ابْنِ جَاوَانَ *r*، ثَمَّ إِلَى قَنْوْنَا، قَالَ نَصِيبُ *s*

a) A s. p. *b)* B قرية، Kod. مخاليف. *c)* B حجاج، Kod. مدحج.

d) Kod. corrupte ديواس عدى. *e)* A perspicue محمد، B محبد. Cf. Hamdânî ٥٢, 11, ١١٩, 19 et supra p. ١٤٠, 11. *f)* Kod. الممكاد.

g) A الجزيرة، B الجوده، Kod. الحوب. *h)* Voc. in A; B سحمر. *i)* A خلى، B دخلى. *k)* B اعصاب، Kod. اعماد. *l)* A الرجاب، Kod.

المرجاب، B المرجاب؛ cf. Bekrî et Jâk. in v., Hamdânî ٢١٥, 15. *m)* A السعينية، B et Kod. s. p. Vid. Bekrî ١٨٤, 10, ١١٩, Chron. Mekk. I, ١.٧, 6. Apud Kotb eddîn (Chron. Mekk. III, ٧٩, ١٠١) appellatur

الشَّعْبِيَّةَ. *n)* Addidi ex B, ubi rursus desunt verba seqq. ad ثَمَّ.

Kod. واما من مخلاف خولان الى مكة فمنه الى نى ساكيم ثَمَّ. القريتين. *o)* A et Jakûbî ١٠٣ ult. s. p.; Kod. القريتين; cf. Hamd.

١٨٨, 20. Quum in terra Djâzân jaceat, saepe quoque جازان appellatur e. g. Hamd. ٥٢, 13, ٥٤, 10, Wüstenfeld Jemen, p. 116. Edr. II, 145 حازان القريين.

In cod. Jakûbîi male جازان legitur. *p)* A نعطان، B بقطان، Edr. يقطان. Jakûbîi دمس. Cf. supra p. ١٣٤ ult.

q) B خلا. *r)* A s. p., B tantum بيشة، Edr. حازان (et حزان)

sine ابن، Kod. ابو حلون. *s)* Recte Bekrî ٧٢ ut quoque Jâk. IV, ١٠٧, 20. Vid. Agh. XI, ٤٨.

مُقِيمٌ بِالْمَجَازَةِ مِنْ قَنَوْنَا وَأَهْلُكَ بِالْأَجْيَفْرِ فَالْتِمَادِ
 ثَمَّ إِلَى الْكَسْبَةِ *a*، ثَمَّ إِلَى دَوْقَةِ *b*، ثَمَّ إِلَى عَلْيَبِ *c*، ثَمَّ إِلَى يَبَةِ *d*،
 قَالَ الشَّاعِرُ

أَمْسَى فُؤَادِي بِهِمْ بِمَا حَسَبَهُ بَيْنَ قَنَوْنَا فَعَلْيَبِ ثَيْبَهُ
 ثَمَّ إِلَى مَنْزِلٍ، ثَمَّ إِلَى اللَّيْثِ *e*، ثَمَّ إِلَى يَلْمَمِ مِيقَاتِ اعْمَلِ الْيَمَنِ،
 5 ثَمَّ *f* إِلَى مَلِكَانَ، ثَمَّ إِلَى مَكَّةَ ٥

الطَّرِيفُ مِنْ مِصْرَ إِلَى مَكَّةَ

مِنْ الْفُسْطَاطِ إِلَى الْجُبِّ *g*، ثَمَّ إِلَى الْبُؤَيْبِ *h*، ثَمَّ إِلَى مَنْزِلِ ابْنِ
 بُنْدُقَةَ *i*، ثَمَّ إِلَى عَاجِرُونَ، ثَمَّ إِلَى الدَّنْبَةِ *k*، ثَمَّ إِلَى الْكُرْسِيِّ، ثَمَّ
 إِلَى الْحَقْرِ *l*، ثَمَّ إِلَى مَنْزِلٍ، ثَمَّ إِلَى آيَلَةَ، ثَمَّ إِلَى حَقْلٍ *m*، ثَمَّ إِلَى 10
 مَدْيَنِ، ثَمَّ إِلَى الْأَعْرَاءِ *n*، ثَمَّ إِلَى مَنْزِلٍ، ثَمَّ إِلَى الْكَلَابَةِ *o*، ثَمَّ إِلَى
 شَعْبِ *p*، ثَمَّ إِلَى بَدَا، ثَمَّ إِلَى السَّرْحَتَيْنِ *q*، ثَمَّ إِلَى الْبَيْضَاءِ، ثَمَّ

a) B الخشه، Edr. الخشبة; cf. Ják. II, ٣٩٩, 16. *b*) A, B et Edr.

دوق. Vid. Ják. in v., Hamdání ١٨٨, 5. *c*) A علب، B علمت،
 Kod. غلب. *d*) A بيه، B نيه، Kod. et Jak. s. p. Vid. Bekrî ١٤٩
 et Ják. in v. In itinerariis Jakúbîi et Kodâmae loco suo non est. *e*) A

١٣٩، Jakúbî جب عميرة I. e. *f*) B و. *g*) I. e.

ثم إلى منزل. Hic ins. المويث، B النويث. Ják. I, ٤٢٢, 22. *h*) A
i) A بندقة، B سدقات، Ibn R. سدقة. Cf. ad Mokadd. ٢٤٩ o.
 Lectio صدقة e corruptela orta videtur. *k*) B s. p.; A الذنمه،

Kod. الربيه، Ibn R. الربيه. Alias var. lect. vid. ad Mokadd. ٢٥٥ c,
 ٢٤٩ p. Forte conferri debet Jakúbî Hist. II, ١٦٩, 9 ubi receptum
 est أم دنين، sed cod. habet المدينة. Apud Mokadd. recepi المدينة
 i. e. مدينة انقلزم et revera statio in vicinia hujus urbis erat, sed
 difficile est admittere e nota voce المدينة has lectiones ortas fuisse.

l) B الخفير. *m*) A حفا ut B, s. جفا. Cf. Mokadd. II. *a*. *n*) B
 s. p., Kod. الاعر. Apud Mokadd. recepi الاعراء، vid. I. l. b. Ibn R.
 الاعداء ut Edr. *o*) Voc. in B; Mokadd. et Edr. الكلاية. *p*) A
 شعب، B سعت. *q*) A السرحس، Ibn R. سوحس. Apud Mokadd.
 edidi الشرحين، sed B et Kod. perspicue ut rec., nec obstat cod. Mok.

الى وادى القَرْى، ثم الى الرَّحْبِيَّةِ *a*، ثم الى ذى المَرْوَةِ، ثم الى
 المَرْبِ، ثم الى السُّوَيْدِاءِ *e*، ثم الى ذى خُشْبِ، ثم الى المَدِينَةِ،
 ثم الى المنازل التى قد مرَّ ذكرها *d* الى مَكَّةَ هـ
 الطَّرِيقِ من دَمَشَقِ الى مَكَّةَ

5 (127) من دَمَشَقِ الى مَنْزِلِ *e*، ثم الى مَنْزِلِ، ثم الى ذَاتِ
 الْمَنَازِلِ، ثم الى سَرَعِ *f*، ثم الى تَبُوكِ، ثم الى الْمُهَاجِرَةِ *g*، ثم الى
 الْأَفْرَعِ *h*، ثم الى الْجَنْبِيْنَةِ *i*، ثم الى الْحِجْرِ، ثم الى وادى
 الْقَرْى، * قَالَ الشَّاعِرُ *k*

أَبْلَغُ أَبَا بَكْرٍ إِذَا الْأَمْرُ أَنْبَرَى وَجَارَتْ الْخَيْلُ عَلَى *l* وادى الْقَرْى
 10 ثم الى الرَّحْبِيَّةِ، ثم الى ذى المَرْوَةِ، ثم الى المَرْمِ *m*، * ثم الى
 السُّوَيْدِاءِ *n*، ثم الى ذى خُشْبِ، ثم الى المَدِينَةِ، ثم الى المنازل
 التى قد مرَّ ذكرها الى مَكَّةَ هـ

a) A hic et infra, B (الرَّحْبِيَّةِ et s. p.), Kod. (s. p.) et Edr. ut rec. (altero loco Edr. الرَّحْبِيَّةِ); Mokadd. et Ibn R. الرَّحْبِيَّةِ ut Jâk. II, ٧٩٢, 15. Samhûdi ٢٧١ ult. الرَّحْبِيَّةِ. *b*) B h. l. om., infra المَرْبِ ut Bekrî ٥١١, 1 (٦١٦, 4 a f.); Edr. sine art. (altero loco ut rec.). *c*) A السُّوَيْدِاءِ!, B om. *d*) B تقدم ذكرها من المَدِينَةِ. *e*) A منال. Nomen habet الكَسْوَةِ, vid. Edr. ed. Gildemeister p. ٢٠. Secunda ab Edr. appellatur دَعَا. *f*) A مَرَعِ, B مَرَعِ, Kod. مَرَعِ, Ibn R. يَنْبُوعِ, Edrîsî (II, 359) يَنْبُوعِ cum. var. ١. تَبُوعِ et تَبُوعِ, Vid. Jâk. III, ٧٧, Bekrî ٧٧٣. Idem locus significatur nomine سُرُوعِ Jâk. I, ٣٣٦, 14, III, ٨٦, 4. Post hanc stationem Edrîsî male ins. دَمِيَّةِ (دَمِيَّةِ) et دَمِيَّةِ. *g*) A s. p. *h*) A الْأَفْرَعِ. *i*) A الْخَيْلِ sed pars inferior litterarum خَيْلِ fere evanuit, B الْخَيْلِ, Edr. الْخَيْلِ. Quod recepi (Kod. s. p.) nititur testimonio 'Abdarî apud Jâkût II, ١٣٠, 6. *k*) Haec cum versu rubro atramento in marg. A adscripta sunt. Poëta est Jazîd ibn Mo'âwia khalifa, vid. Dinawarî ed. Girgas, p. ٢٧٥, 1. *l*) Dinawarî الى الْخَيْلِ (وَجَارَتْ). *m*) B ذى المَرْمِ. *n*) A om. *o*) B تقدم.

الطريق من البصرة الى اليمامة

منها الى منزل، ثم الى كاظمة، قال الراجز
صَاحِبْنَ مِنْ كَاظِمَةَ الْخُصِّ الْقَصَبِ ۝ مَعَ ابْنِ عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ
وقال آخر

فسار في لَيْلَةٍ مِنْ بَيْنِ كَاظِمَةَ الى السَّوَّافِ مِنْ تَهْلَانَ فَالْبَيْنِ 5
ثم الى منزل، ثم الى منزل، ثم الى منزل، ثم الى القَرْعَاءِ، ثم الى
طَاخَفَةَ b، ثم الى الصَّمَانِ، قال النابغة الجعدي

أَيَا دَارَ سَلَمَى بِالْحَرُورِيَّةِ أَسْلَمِي أَلَى جَانِبِ الصَّمَانِ فَالْمُتَنَّمِ
ثم الى منزل، ثم الى منزل، ثم الى منزل، ثم الى جَبِّ التُّرَابِ d،
ثم الى منزل، ثم الى منزل، ثم الى سَلِيمَةَ e، ثم الى النَّبَاكِ f، ثم 10
الى اليمامة ۝

واعراض اليمامة g

حَاجِرٌ وَجَوٌّ وَهُوَ الْخَضْرَمَةُ وَهُوَ مِنْ حَجْرٍ عَلَى يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ، وَالْعَرْضُ h
وهو (128) وان يشق اليمامة من اعلاها الى اسفلها وفيه قري،
وَالْمَنْفُوحَةُ وَوَبْرَةٌ وَالْقَرْفَةُ i وَعَبْرَاءُ k وَمَهْشَمَةٌ l وَالْعَامِرِيَّةُ m وَيَيْسَانُ n وَبَرْقَةٌ 15

a A الخص القصب. b) Vocalem conjectura addidi. B طحفة. Probe
distinguatur a طَخَفَةَ in via Baḡrensi ad Mekkam, cujus nomen quoque
طَقَجَه (A), طُنَجَه. Edr. صفحة. Kod. طَخَفَةَ a nonnullis pronuntiat. (B),
(C) طَفِيحَه، (D) طَعَجَه. c) Jâk II, ٢٤٧, 1. d) A المراب،
Kod. العراب، Edr. المراب، B om. Conject. scripsi. e) Voc. in A,
Kod s. p., Edr. سَلِيمَةَ (s. السليمية quocum conferri posset Jâk. III,
١٢٤, 17). f) A النبال، B id. s. p., Kod. السمال، Edr. السال; cf.
Jâkût IV, ٧٣٧, 16 et Bekrî ٥٧٣, ٥٩٦. g) Seqq. fere verbotenus
apud Hamdânî ١٦١, 23 seqq. h) Katbt f. 105 v. بضم العين. i) Sic
A et Edr. (B et D); B om. cum praec. et seqq. Hamdânî ١٦٢, 4
وَعَبْرَاءُ، Jâkût III, ٧٤٧, 15 idem, sed ٧٧٧, 20 غَرْفَةٌ. k) A
Edr. s. p. l) A ومهسه، Edr. بهيشه et نهيشه. m) Sic quoque
Edr., Hamd. العمارية. Jâkût utrumque habet. n) A ut codd. Edr.

ضاحك وتوضح والمقرة، قال امرؤ القيس *a*
 فتوضح فالمقرة لم يعف رسمها لما نسجتها من جنوب وشمال
 والمجازة *b*، قال الشاعر

مقيم بالمجازة من قدونا وأهلك بالأجيفر فالثمد

٥ وواى قران *c* ٥

قرى *d* البحرين

وهي الخط والقطيف والآرة *e* وهاجر والفروق *f* وبينونة، قال النابغة

الجعدي *g*

عليهن من وحش بينونة نيعاج مطافيد في ررب

١٥ والمشقر والزرة وجواتنا *h*، قال الشاعر

ما صر أشناس *i* لا يكون له يوم جواتنا ويوم ذي قار

وسابون *k* ودارين والغابة والشنون *l* ٥

الطريق من اليمامة الى اليمن

من اليمامة الى الحرج *m*، ثم الى نبعة *n*، ثم الى المجازة، ثم

ديسان; vid. Jâk. I, v. ٩, 9 seqq. Hamd. فيشان, quod etiam a Jâk. memoratur.

a) Notus versus secundus Mo'allakae. *b*) Hoc nomen et vs. seq. in A male post القطيف collocata sunt, itaque in Bahrain. Cf. Hamd. l. l. 20. B والنجازة. Versus autem male h. l. laudatur, suo loco est supra p. ١٤٩, 1. A h. l. فنونا et بالذيفر. *c*) A قنان, B القناب; vid. Hamd. l. l. 10 et Jâk. in v. *d*) A om. Etiam Jâk. in suo codice non habuisse videtur (vid. I, c. v, 9). *e*) A et C والآرة, B الاوره. De اواره non cogitandum est. Vid. Ibn al-Fakih ٣٠, 12. *f*) B والعروق. Ibn al-Fak. et Jâk. l. l. om. Cf. Hamdânî ١٣٨, 7. *g*) Bekrî ١٨٨, 2. *h*) B وحوثته i. e. جوثة. *i*) Sic quoque pronunt. in versu Agh. XVIII, f. ٠, 7 a f. *k*) A وسابون, B والسابون. Jâkût habet السابور et sic rec. apud Ibn al-Fak., sed Mokadd. et Belâdh. habent ut rec., sive cum, sive sine artic. *l*) E solo A. *m*) B الخروج. Cf. Hamd. ١٣٩, 22, ١٥., 13. *n*) A s. p., Kod. صعب, in B deest. Conjectura edidi.

الى المَعْدِن، ثم الى الشفق *a*، ثم الى الثور *b*، ثم الى القلج *c*،
 ثم الى الصفا، ثم الى بئر الآبار، ثم الى نَجْرَان، ثم الى
 الحَمَى *d*، ثم الى برانس *e*، ثم الى مَرِيح *f*، ثم الى المَهْجَرَة،
 ثم الى المنازل التي قد مرّ ذكرها في طريق الجادة الى صنعاء ٥
 5 انقضى خبر التَّيْمَن

(129) سكك البريد في المملكة

تسع مائة وثلاثون سكة ونفقات الدواب واثمانها وازراق البنادرة *g*
 والغرانقين لسنة مائة الف دينار وتسعة *h* وخمسون انفا ومائة دينار ٥
 مسلك التجار اليهود الرانانية *k*

الذين ينكلمون بالعربية والفارسية والرومية والافرنجية والاندرلسية 10
 والصقلبية وانهم *l* يسافرون من المشرق الى المغرب ومن المغرب الى
 المشرق براً وبحراً يحملون *m* من المغرب لخدم ولجوارى وانغلمان
 والديباج وجلود الخنز * والفراء والسمور *n* والسيوف ويركبون *o* من فرجة
 في البحر الغربي فيخرجون بالقرما ويحملون *p* تجاراتهم *q* على الظهر الى
 القلزم وبينهما خمسة *r* وعشرون فرسخاً ثم *s* يركبون البحر الشرقي 15
 من القلزم الى * لجار وجدة *t* ثم يمضون الى السند والهند والصين
 فيحملون من الصين المسك *u* والعود والكافور والدارصيني وغير ذلك

a) Kod. العسف، B non habet. b) A الثور، Kod. s. p., B non habet. c) A انفلج، Kod. الملح، B المرح. d) Sic B et Kod.;

A الحصى. e) Sic A et B; Kod. براس. f) B et Kod. مربع، A سربع. Vid. Jâk. IV, ٥١٦, 2. g) B البريد. h) B واربعة. i) B add. واحد. sic. k) A in textu الرانانية، in marg. correctum.

Prior pars hujus relationis ad finem paginae codicis, in charta agglutinata scripta est. Cf. supra p. ١٢٥, ann. a. l) B فانهم. m) B يحملون. n) B om. o) B sine و; Makrîzî I, ٢١٣, 10. p) B c. ف. q) B et Makr. تجاراتهم. et mox فيركبون.

r) B male ins. أيام. s) B و. t) Makr. male جدة. u) B السمك.

مما يُحمل من تلك النواحي حتى يرجعوا الى القلزم ثم يحملونه الى
 الفرمما ثم يركبون في البحر الغربي فربّما *a* عدلوا بتجاراتهم *b* الى
 القسطنطينية فباعوها من الروم وربّما صاروا بهما (130) الى ملك
 فرناجة فيبيعونها هناك، وان شاءوا حملوا تجارتهم *c* من فرناجة في
 5 البحر الغربي فيخرجون بأنطاكية ويسيرون *d* على الارض ثلث مراحل
 الى الجابية *e* ثم يركبون في الفرات الى بغداد ثم يركبون في دجلة
 الى الأبلّة * ومن الأبلّة *f* الى عمان والسند والهند والصين كل ذلك
 متصل ببعضه ببعض ٥

فأما مسلك تجار الروس *g*

10 و٥ جنس من الصقالبة فانهم يحملون جلود الخنز وجلود الثعالب
 السود والسيوف من اقصى صقلية *h* الى البحر الرومي فيعشرون صاحب *i*
 الروم، وان *k* ساروا في تنيس *l* نهر الصقالبة مروا بخمليج *m* مدينة
 الخنز فيعشرون صاحبها ثم يصيرون الى بحر جرجان فيخرجون في اي
 سواحل *n* احبوا وفضر هذا البحر خمس مائة فرسخ وربّما حملوا تجارتهم
 15 من جرجان على ابل الى بغداد ويترجم عندهم للخدم الصقالبة
 ويدعون اذهم نصارى فيؤثون الجزية ٥

فأما مسلكهم في البر

فان الخارج منهم يخرج من الاندلس او من فرجة فيعبر الى السوس

a) B c. و. *b)* B بتجارتهم. *c)* B تحملوا بتجارتهم. *d)* A sine
 و. *e)* A in textu الحابيه, in marg. الحمايه, B et Ibn al-Fak.
 ٢٧., 18 non habent. Lectio incertissima est. In vicinia urbis Bâlis
 locus quaerendus videtur, ubi nunc Meskena. In vicinia jacet Abu
 Hanâya, sed nomen recens est nec cum nostro componendum.
f) A om. *g)* B انجار انروسيون. *h)* A سقليه, B صقليه. Ibn
 al-Fak. ins. فيجبعون. *i)* B ملك. Post الروم Ibn al-Fak. addit:
 vid. ثم يجبعون في البحر الى سمكوش اليهود ثم يتحولون الى الصقالبة
 ibi ٢٧. ann. *a.* *k)* B ins. شاوروا et mox habet فمروا. *l)* Tanaïs,
 A نيس, B s. p. sive نيس. Ibn al-Fak. nomen non habet. *m)* B
 et Ibn al-Fak. باخملج, A بخمليج. *n)* B السواحل.

الاقصى فيصير الى طَنْجَة a ثم الى افريقية ثم الى مصر ثم الى الرملة
 * ثم الى دمشق b ثم الى الكوفة ثم الى بغداد ثم الى البصرة ثم الى
 الاهواز ثم الى فارس ثم الى كرمان ثم الى (131) السند ثم الى الهند
 ثم الى الصين، وربما اخذوا خلف رومية c في بلاد الصقالبة ثم الى
 خَمَلِيَج d مدينة الخزر ثم في e بحر جرجان ثم الى بلخ وما f وراء 5
 النهر ثم الى وُرْت تُعْزُغَر g ثم الى الصين ٥

وقسمت h الارض المعجورة على اربعة اقسام

فمنها اُرْوَقِي i وفيها الاندلس والصقالبة k والروم وفرنجية وطَنْجَة l
 والى حد مصر، ولونبية m وفيها مصر والقلم والكبشة والبربر n وما
 والاها والبحر الجنوبي وليس في هذه البلاد o خنزير بري ولا ايل ولا 10
 غير ولا تيبوس p، وانثيوثيا q وفيها نهامة واليمن والسند والهند
 والصين، واسقوثيا r وفيها ارمينية وخراسان والتُّرْك والسخر s ٥
 ومن عجائب الارض t

نار بسقوتية u وبالاندلس وبالهند تشتعل في حجارة ان رام احد ان v

a) Hic in A signum est aliquid excidisse, sed nihil in marg.
 exstat. b) A om. c) A رومية, B ارمينية. (pro quo Reinaud,
Introd. LIX, proposuit *Allemagne*). d) A خَمَلِيَج, B
 خَمَلِيَج. e) A الى. f) A ما. g) A دعزغر, B s. p. Pro =
 ورت. h) B قسمة. Pro المعجورة, C
 اورت s. يورت. i) B ارقى et om. و seq. k) B والصقالبة. l) In A
 spatium album post طَنْجَة. Apud Ibn al-Fakih ٦ ann. i male
 distinxi. Pro الى B, C et Ibn al-Fak. الى. m) B ولونبية. n) In
 opere *مناهج الفكر* II Cap. 1 (cod. Robertson Smith f. 10 r).
 o) C male هذا السبحر. p) Ibn al-Fak. تيس. q) A وادموسا,
 C وادموما. Est haec الشرقية Hamdânî ٣٢, 7. Apud B et Ibn
 al-Fak. nomen deest, ideoque minus recte البحر الجنوبي pro una
 parte accipi. Deinde B منها. r) B واسقوتيا et sic primum in
 A, deinde punctum erasum est. C واسقوتيا, Dimaschkî ١٤
 واددنيا قسمة غير هذه القسمة s) B addit. Deinde B منها. s) B
 واددنيا قسمة غير هذه القسمة. t) C البر. u) B hoc et sequens sine
 ب. v) B om.

يحمل منها شعلة لم تتقد *a*، وأنه ليس بسقليّة النمل الكبار
الذى يسمى *b* فرسانا ولا في بلاد قرطبة *c* قرنة لكثرة السباع بها
وفي بلاد الروم على بحر الخزر بلاد تدعى المستطلة *d* المطر بها دائم
الشتاء والصيف لا يقدر أهلها على دياس زرعهم *e* وتذريتها وأنما
٥ يجمعونها في البيوت في السنبل فيخرجون *f* منها بقدر حاجتهم
فيفركونه بالأيدي (132) ثم يطحن ويخبز، وفي بلادهم بزاة كثيرة
في كثرة الغراب عندنا أنما هي اقاطيع *g* وليس يقدر *h* مع كثرتها
على اتخاذ الدجاج

وأهل الحجاز واليمن يمطرون الصيف كله ويخصبون *k* في الشتاء
10 فمطر صنعاء وما والاهما حـزيران وتموز وآب *m* وبعض ايلول من الروال
السي المغرب يلقى الرجل الرجل نصف النهار فيكلمه فيقول عجل *n*
قبل الغيث لانه لا بد من المطر في هذه الايام

ومن العجائب بيتان وجدا بالاندلس عند فتحها في مدينة الملوك
ففتح احد البيتين وهو بيت الملوك فوجد فيه اربعة *p* وعشرون تاجا
15 عدة *q* ملوكهم لا يدري ما قيمة التاج منها وعلى كل تاج اسم صاحبه
ومبلغ سنه *r* وكم ملك من السنين ووجد في هذا البيت مائة *s*
سليمان بن داود عليهما السلام * ووجد على *t* البيت الآخر اربعة

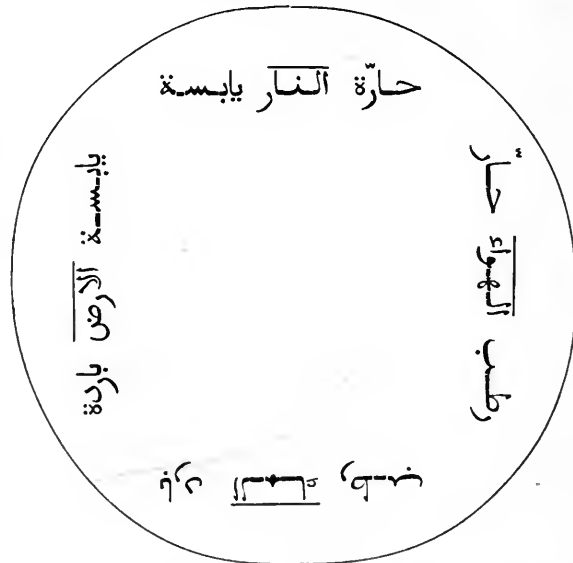
a) بلاد قرطبة B، فرنطيه A، التي تسمى C *b*). ينقد B. *c*) بلاد قرطبة B، فرنطيه A، التي تسمى C *d*) Sic codd.; Kazw. II, ٣٧٨ المستطيلة ut Ibn Rosteh f. 90 v. *e*) B زرعهم. In A litterae وء fere perierunt; C زرعهم. Kazw. دياس بيادرهم. Ibn R. ut rec. *f*) B c. و. *g*) Kazw. hinc fecit رخوة ولكنها ضعيفة Pro C انما هي. *h*) Ibn R. يقدر أهلها. *i*) Kazw. أخذ. *k*) B ولا يمطرون C، ويخصبون C، وفي. *m*) Locum laudavit Berûnî Chron. ٢٤٥, 17 sq. *n*) C ins.

ووجد (ووجدنا superinscr.) بالاندلس بيتين عند فتحها C *o*). على
١٠ بيتين (ففتحنا superinscr.) مدينة الملوك *p*) C احد. *q*) C عدد. *r*) B
et C سنه. *s*) B ins. قالوا مائة. *t*) B, C, Ibn al-Fak. ٨٣, 1
et Ibn R. وعلى.

وعشرون قفلا كان *a* كلِّما ملك واحد منهم زان عليه قفلا ولا يدرون ما في البيت حتى *b* ملك لُدْرِيف *c* وهو آخر ملوكهم فقال لا بد لي من ان اعرف ما في هذا البيت وتوهم ان فيه مالا وجوهرًا فاجتمعت اليه الاساقفة والشمامسة فاعظموا *d* ذلك عليه وسألوه ان يأخذ بما فعلت الملوك قبله فأبى ألا ان (133) يفتحه فقالوا انظر ما يخطر على بالك من مال تراه فيه فدحن نجمه لك وندفعه اليك ولا تفتحه فعصاهم وفتح الباب فاذا في البيت تصاوير العرب على خيولهم *e* بعائمهم ونعالهم *f* وقسيهم ونبلهم *g* فدخلت العرب بلدهم في السنة التي فتح فيها ذلك الباب ٥

ووجد قُتَيْبَةَ بن مسلم بمدينة تدعى بِيَكْنَد قدورا عظاما يُصعد 10

اليها بسلاليم ٥

وهذه *h* دائرة صورتها للحكماء على شكل الدنيا واظهروا للعيان ان الله تعالى بلطف تدبيره جعل تمازج *i* هذه الطبائع الاربع من اطرافها

a) Iidem om. excepto C. *b*) B et C فلما et mox. *c*) A ادريف, Kazw. II, ٣٦٧; C, Ibn al-Fak. et Ibn R. ut rec. Supra p. ٩, 6. *d*) B et C c. و. *e*) خيلهم B. *f*) وثيابهم B, C et Ibn R. om. *g*) B add. وسلاحهم. Deinde habet تدخل. *h*) Tantum B haec habet, nec auctori tribuenda videntur. *i*) Cod. s. p.

وحواشيتها التي تشاكل بعضها بعضا كامنزاج الحَرِّ بالحَرِّ والبرد بالبرد على ما في هذا الشكل حتى خلف منها هذا العالم مع ما بينهما من التعادى والتضاد^a

وعليه توكلت

للحمد لله كثيرا

<p>جميع ما في هذا الربع حار يابس طبع النار والمرة الصفراء والصبغ والشباب <i>f</i> والتمين <i>g</i> وريحه الصبا وساعته الرابعة والخامسة والسادسة ومن قوى البدن القوة النفسانية والحيوانية ومن المذاقات المرارة ومن الكواكب المبرح والشمس ومن البروج السرطان والاسد والسنبلة ٥</p>	<p>٥ جميع ما في هذا الربع حار رطب طبع <i>b</i> الهواء والدم والربيع والصبغ وله المشرق <i>e</i> وريحه الجنوب وساعته الاولى والثانية والثالثة ومن قوى البدن القوة الطبيعية الهاضمة ومن ١٥ المذاقات للحلاوة ومن الكواكب القمر والزهرة ومن البروج الحمل والنور والجوزاء ٥</p>
<p>واليه الرغبة</p>	<p>بالله الاستعانة</p>
<p>جميع ما في هذا الربع بارد يابس طبع الارض والمرة السوداء والحريف والاكتنهال والجري <i>h</i> وريحه الشمال وساعته السابعة والثامنة والتاسعة ومن القوى الماسكة ومن المذاقات القابضة <i>i</i> ومن الكواكب زحل ومن البروج الميزان والعقرب والنقوس ٥</p>	<p>جميع ما في هذا الربع بارد ورطب ١٥ طبع الماء والبلغم والشستاء والكبر والمغرب وريحه الدبور وساعته العاشرة والحادية عشرة والثانية عشرة ومن المذاقات ما اشبه المالح <i>e</i> ومن الكواكب المشتري وعطارد ومن البروج الجدى ٢٥ واندلو وكوت ومن القوى الدافعة ٥</p>

a) In circulo codex male habet et يابسة النار حارة باردة الارض et يابسة. b) Addidi. c) Correxi e Mas'ûdi IV, 2. Cod. التميمين. d) Haec est pars secunda. e) Cod. الماء. f) Cod. s. p. g) Cod. وخواشيتها. Correxi e Mas'ûdi. Haec est pars tertia. h) Cod. والجوى. i) Mas. انعص. Mas. والجدى.

ومن عجائب النبيان

الهرمان بمصر سمك كل واحد منهما اربع مائة ذراع كلما ارتفع ذق
 وها رخام ومرمر والطول اربع مائة ذراع في عرض اربع مائة ذراع * بذراع
 الملك *a* مكتوب عليهما بالمسند كل سحر وكل عجيب *b* من الطب
 والنجوم *c* ويقال والله اعلم انهما من بناء * بطلميوس القلوني *d* الملك ⁵
 ومكتوب عليهما اني بنيتهما فن * كان يدعى *e* قوة في ملكه فليهدمهما
 فان الهدم ايسر من البناء *f* واذا خراج الدنيا لا يقوم بهدمهما،
 قال *g* والى جانب الهرمين عشرة اهرام اصغر منهما، قال فحدثني اسماعيل
 ابن يزيد المهلبى كاتب لؤلؤ غلام ابن طولون قال خرجنا مع ابي
 عبد الله الواسطى كاتب احمد بن طولون الى هرم من الاهرام الصغار ¹⁰
 ومعنا فعلة فوجدنا مقدار سطحه مَرَبُص عشرة ابعة فنقدم بقلعه
 فقلع الساف *h* (134) الاول من حجارة فانضى الى رمل مكسر ثم قلع
 الساف الثانى فانضى الى الساف الثالث وفيه كوى منقورة فقلع الساف
 الثالث فنزل الى صحن يكون مقداره اربعين ذراعا في اربعين ذراعا
 وفيه اربع نيمخانات *k* قبلية وشرقية وغربية وجنوبية ولى مسدودة ¹⁵
 بابواب شبكات *l* حجارة ففتحنا الشرقية فوجدنا فيها جرة جزع لها
 رأس جزع على صورة خنزير ملوثة موميالى وفتحنا الغربية والجنوبية
 فوجدنا فى كل واحد مثل ما وجدنا فى الشرقية الا ان صور رؤوس
 الجرار مختلف وكان فى الصحن ثلثمائة وستون تمثالا على صور الناس

a) Ab alia manu in A inter lineas additum. Makr. I, 114, 11
 بالذراع انها شتى 1, 115, 1 بالذراع السوداء. *b*) Ibn al-Fak. 9, 11 et Ibn
 R. عجيب. B, C et Makr. I, 12, 4 (ubi باليد pro بالمسند) quoque
 ut rec. *c*) B التعاويد. Ceteri non habent. *d*) A s. p., ceteri
 non habent. Cf. ann. ad Hamdānī 28, 15. *e*) C et Ibn R. اى;

B et Makr. om. كان. *f*) Ibn R. ins. ثققدروا ذلك، Makr. فاعتبر
 ذلك، Ibn al-Fak. فاراد هدمها. *g*) Haec et quae sequuntur in
 solo A sunt. *h*) Fero perit vocab. *i*) Cod. اربعون. *k*) Cod.
 النيمخانات، infra المسخانات. *l*) Cod. s. p.

شبيهه بالملكفرة^a ثم فتمت النيماتخاجة القبليّة فوجدنا فيها جُرْنَا من
حجر اصمّ اسود مطبق بمثله فعالجنا فتحه فكان مسدودا برصاص
فأوقدنا عليه حتّى ذاب الرصاص وفكناه فاذا فيه شيخ ميّت وتحت
رأسه لوح من جَزَع ابيض وقد صدّعه النار التي اوقدنا على الحجر
5 ولوّحت اثوابا كانت على الميّت فاخذنا اللوح وألّفناه^a فوجدنا في
جانب منه صورتين من ذهب احداهما صورة رجل بيده حيّة
والاخرى صورة رجل على حمار بيده عكاز وفي الجانب الآخر صورة رجل
على ناقّة بيده قصب فآخذنا ذلك اجمع وصرنا به الى احمد بن
طولون فدعا بصانع فألّف اللوح (135) وأجمعنا على ان الصور موسى
10 وعيسى ومحمد صلّى الله عليهم اجمعين وأخذ احدى للجرار واعطى
ابا عبد الله الكاتب جرّة واحدة واعطاني واحدة فصرتُ بها الى منزلي
فاخذت عودا فحرّكت الموميّاي الذي فيها فجعل ينتنّس بشيء فلم
ازل احتاله حتّى اخرجته فاذا هو حواشي^a ثياب تدرج بعضها الى
بعض فجعلتُ انشرها حتّى انتهيتُ الى قطعة من جلد ثور كانت
15 تلك الحواشي ملفوفةً عليها فنشرتها فلما بلغت الى آخرها نقّطت منها

نقطة دم فلا ادري ما كان ذلك والله اعلم ۞

وبناء روميّة^c، والاسكندريّة يقال^d انها بنيت في ثلثمائة سنة^e
وان اهلها مكثوا سبعين سنة لا يمشون فيها بالنهار الاّ باخرق سود
مخافة على ابصارهم من شدّة بياض حيطانها ومنارتها العجيبة على
20 سرطان من زجاج في البحر، وكان^f فيها سوى اهلها ستمائة الف
من اليهود خولاً^g لاهلها ۞

a) Cod. s. p. b) Cod. احدى. c) A ut solet روميّة، Ibn Ijâs
من محاسن مدن الدنيا Cod. 741 p. 138 nomine Ibn Khord. d) B et C
اربع مدائن مدينة روميّة الكبرى ومدينة القسطنطينية العظمى
ومدينة الاسكندرية ومدينة دمشق e) Ibn Ijâs
nosknt ثلثمائة سنة وخربت ثلثمائة سنة addit: سنة
Cf. locos laud. ad Ibn al-Fakih v. k. f) B et C وانه كان g) B
دحول، C دخول.

ومَنَّف مدينة فرعون *a* التي كان *b* ينزلها واتخذ لها سبعين بابا
وجعل حيطان المدينة بالحديد والصفير وفيها كانت الانهار التي تجري
من *d* تحت سريره وفي اربعة ☉

(136) وملعب فامية *e* وتدمر وبعلبك ولد وباب حبرون *f* ☉

واسطوانتان *g* بعين شمس من ارض *h* مصر من بقايا اساطين *i* كانت ☉
هناك في رأس كل اسطوانة طوق من نحاس يقطر من احداهما *k* ماء
من تحت الطوق الى نصف الاسطوانة لا يجاوزه ولا ينقطع قطره * في
ليل ولا نهار *m* فوضعه من الاسطوانة اخضر رطب ولا يصل الماء الى
الارض وهو من بناء هوشهك *n* ☉

وقلعة سوس الاهواز وفي قلعة فوق قلعة ومثلها على بنائها قلعة ☉
السوس الاقصى وهما ايضا من بناء هوشهك *p* ☉

والروم *q* تقول ما *r* من بناء بالحجارة *s* ابهى من كنيسة الرها ولا

a) Inter lineas in A additur الله عليه لعنة الله. B et C seqq. non habent. Vid. quoque Makr. I, ١٣٤ ult. seq. et Ibn al-Fak. ٧٣, 9. Ibn Ijās (apud Arnold *Chrest.* p. 60) plura nomine nostri de hac urbe habet. b) A كانت. c) Makr. add. من حديد. d) A om. e) A فامته, B اقامته, C قايمة. Cf. Ibn al-Fak. ١٧٦, 7. E seqq. in B tantum corrupte inveniuntur حبرون. C om. ولد. f) C add. بدمشق. g) Codd. (quoque Makr. I, ٢٣٠) واسطوانتين (B h. l. c. pro s). h) B بارص. i) انشباطين B. k) A et C احدهما B ut quoque Ibn al-Fak. ٧٣, 1 et Ibn R.; B احديهما. l) In A inter lineas additur عمه sed non perspicue scriptum. m) Sic A; ceteri omnes من نهارا ولا ليلا. n) Hic et mox A هوساهمك, B هوسهك, C et Ibn al-Fak. هوشنك ut vulgo scribitur, Makr. اوسهك. o) B et C وهو. p) Hic in C sequitur: وسور اصبهان مبني على مثال. لحيّة من بناء الاسكندر لا يابوها حية ولا فارة وعلى السور ابراج لكل برج قرية تقوم بنفقتها وفي داخل المدينة قلعة على تلة شاهق منه قل محمد بن ٩٥ r. praecedit. q) Apud Ibn R. f 95 r. Pro من بناء B من موسى المناجم. r) C ins. وجه الارض. s) A بالحجارة, ceteri ut rec.

بِنَاءٍ بِالْخَشْبِ ابِيهِ مِنْ كَنِيْسَةِ مَنَبِجٍ لِأَنَّهَا بَطَاقَاتٌ مِنْ خَشْبِ الْعُنَابِ
وَلَا بِنَاءٍ بِالرَّخَامِ ابِيهِ مِنْ قُسَيْبَانَ *a* أَنْطَاكِيَّةَ وَلَا بِنَاءٍ *بَطَاقَاتِ الْحَجَارَةِ *b*
ابِيهِ مِنْ كَنِيْسَةِ حِمَصٍ، وَأَنَا أَقُولُ *c* مَا *d* بِنَاءٍ بِالْجِصِّ وَالْأَجْرِّ ابِيهِ
مِنْ أَيَوَانَ كِسْرَى بِالْمَدَائِنِ قَالَ الْبُحْتَرِيُّ *e*

٥ وَكَانَ الْأَيَوَانَ مِنْ عَجَابِ الصَّنْعَةِ جَوْبٌ *f* فِي جَنْبِ أَرَعْنَ جَلَسَ
مُشْتَمَخِرٌ تَعْلُو لَهُ شُرْفَاتٌ رُفِعَتْ فِي رُوْسِ رَضْوَى وَقُدْسِ
لَيْسَ يُدْرَى أَصْنَعُ أَنْسٍ لِحِجِّ سَكَنُوهُ *g* أَمْ صُنْعُ جِنِّ لِأَنْسِ
(137) وَخَوْرَنْقٌ *h* بَهْرَامٍ جُورٍ بِالْكُوفَةِ قَالَ الشَّاعِرُ

وَبَنَنْتُ مَجْدَهَا قَبَائِلِي قَاطِئًا نَ وَأَقْوَالَهَا بَبَهْرَامِ جُورِ
١٠ وَبِأَيَوَانِهِ السَّخَوْرَنْقِ فِيهِمْ عَرَفُوا رَسْمَ *k* مُلْكِهِمْ وَالسَّيْدِيْرِ
وَلَا بِنَاءٍ بِالْحَجَارَةِ أَحْكَمَ وَلَا ابِيهِ مِنْ شَانِرَوَانَ تُسْتَرُ لِأَنَّهُ بِالصَّخْرِ *l*
وَأَعْمَدَةَ الْحَدِيدِ *m* وَمِلَاطَ *n* الرِّصَاصِ

وَجَوْبٌ *o* شَبْدَازِ هُوَ نَقْرَةٌ فِي الْجَبَلِ، وَرَدَمٌ يَاجُوجُ وَمَاجُوجُ

صِفَةُ سُدِّ يَاجُوجُ وَمَاجُوجُ

١٥ فَحَدَّثَنِي *q* سَلَامُ التُّرْجَمَانِ أَنَّ الْوَائِقَ بِاللَّهِ لَمَّا رَأَى فِي مَنَامِهِ *r* كَأَنَّ
السُّدَّ الَّذِي بَنَاهُ ذُو الْقَرْنَيْنِ بَيْنَنَا وَبَيْنَ يَاجُوجُ وَمَاجُوجُ *قَدْ انْفَتَحَ *s*
فَطَلَبَ رَجُلًا يَخْرُجُهُ إِلَى الْمَوْضِعِ فَيَسْتَخْبِرُ خَبْرَهُ فَقَالَ أَشْتَأَسُ *t* مَا هَاهُنَا

a) A قُسَيْبَانَ. *b*) B بِالْحَجَارَةِ ut quoque codd. Ibn al-Fak. et Ibn R. (qui addit ايضا). *c*) In B praec. قَالَ أَبُو النُّقُومِ. Seqq. in A ut versus scribuntur. *d*) B et C ins. من. Ibn al-Fak. ٢١٢, 18 ut rec.

e) Dîwân I, p. ١٠٩. *f*) Jâk. I, ٤٢٨, 6 حُوبٌ. *g*) Id. 14 صُنْعُوهُ. *h*) In B excidit ut quoque جُورِ. *i*) B qui hos versiculos quoque habet او اويل. *k*) B رَشْدٌ. *l*) B بِالْحَجَارَةِ. *m*) Ibn R. ins. مَنْصُوبَةٌ. *n*) B وَمِلَاصٌ C. وِبِلَاطٌ. *o*) C وَحَوْيٌ. Ibn R. بصورة. Cf. Ist. ٢٠٣, 5 مَكَانٌ يَشْبَهُ الْعَارِ فِيهِ عَيْنٌ مَاءٌ تَجْرِي. *p*) C et Ibn R. و. *q*) قَالَ أَبُو النُّقُومِ حَدَّثَنِي B. *r*) B النُّومُ; C, Mokadd. ٣٦٢ et Jâk. III, ٥١ اَلْمَنَامُ, Ibn R. f 172 om. *s*) B مَفْتُوحَا C, مَفْتُوحٌ. In seqq. hi et alii textum breviorē habent, notabo tantum varias lectiones alicujus ponderis. *t*) A اَشْتَأَسَ.

احد يصلح ألا سَلَام التَّرجِمان وكان يتكلم بثلاثين لساناً، قَالَ فدعا
 على الواقف وقال اريد ان يخرج الى السدّ حتّى تعالينه وتجيئني بخبره *a*
 وضمّ اليّ خمسين رجلاً شباب اقوياء ووصلني بخمسة آلاف ديمنار
 واعطاني ديتي عشرة آلاف درهم وامر فأعطى كلّ رجل من الخمسين
 * ألف درهم *b* ورزق سنة وامر ان يهيّأ للرجال اللبايد وتُعشى بالاديم ⁵
 واستعمل لهم الكسبانات بالفراء والركب الخشب واعطاني مائتي بغل
 لحمل الزاد والماء *c* فشخصنا (138) من سرّ من رأى بكتاب من الواقف
 بالله الى اسحاق بن اسماعيل صاحب ارمينية وهو بتفليس في انغانا
 وكتب لنا اسحاق الى صاحب السّير وكتب لنا صاحب السّير الى
 ملك اللان وكتب لنا ملك اللان الى فيلان شاه وكتب لنا فيلان شاه ¹⁰
 الى طرخان ملك الخزر فاقنا عند ملك الخزر يوماً وليلة حتّى وجّه *d*
 معنا خمسة ادلاء فسرنا من عنده ستة *e* وعشرين يوماً فانتهينا *f* الى
 ارض سواد منننة الرائكة وكنا قد تزودنا قبل دخولها * خلا نشمه *g*
 من الرائكة المنكرة *h* فسرنا فيها عشرة ايام، ثم صرنا الى مدن
 خراب فسرنا فيها عشرين *i* يوماً فسألنا عن حال تلك المدن فخبّرنا ¹⁵
 انها المدن التي كان ياجوج وماجوج يتطرقونها فخبّروها، ثم صرنا *k*
 الى حصون بالقرب من الجبل الذي في شعبة منه *l* السدّ وفي تلك

ا) وكان الواقف وجه محمد بن موسى الخوارزمي. Mok. hic ins.
 ب) ديتي C. وضمّ اليه Deinde male. المنجم الى طرخان ملك الخزر.
 ج) B خمسة et mox بوجه. d) B والعلف. e) Ibn R. f 170 r. ins. نسعه. Edr. II, 417 textus sec. Nowairi Cod. Lugd. 273 p. 97 seq.
 ف) ثم صرنا B, C et alii في مخوم بلاد بساجرت. سبعة وعشرين يوماً في مخوم بلاد بساجرت.
 ز) B, C شيئا نشمه خوفا. h) B, C شيئا نشمه ينفع. Edr. quoque
 ح) B, C et alii سبعة وعشرين (B نسعه), Edr. المكهرة. i) B, C et alii
 د) C et Ják. Pro حصون وذلك في ستة ايام. k) Edr. add. مدة شهر. l) Edr. add. حصون et Ják. deinde nonnullis verbis additis correxit. l) A om. Inserendum esse patet quia cod. شعبة

للحصون قوم يتكلمون بالعربية والفارسية *a* مسلمون يقرءون القرآن لهم
 كتاتيب ومساجد فسألونا *b* من اين اقبلنا فاجبرنا اننا رسل امير
 المؤمنين *c* فاقبلوا يندجبون ويقولون امير المؤمنين فنقول نعم فقالوا
 شيخ *d* هو ام شاب فقلنا شاب فمجبوا *e* ايضا فقالوا اين يكون قلنا
 بالعراق في مدينة يقال لها سر من رأى فقالوا ما سمعنا بهذا
 قط *f*، وبين كل حصن من تلك الحصون الى الحصن الآخر فرسخ
 الى فرسخين اقل واكثر، ثم صرنا (139) الى مدينة يقال لها ايكة *g*
 تربيعها *h* عشرة فراسخ ونهاه ابواب حديد يرسل الابواب من فوقها
 وفيها مزارع وارحام داخل المدينة وهي التي كان ينزلها ذو القرنين
 بعسكره بينها وبين السد مسيرة ثلاثة ايام *k* وبينها وبين السد
 10 حصون وقرى حتى تصير الى السد * في اليوم الثالث، وهو جبل
 مستدير ذكروا ان ياجوج وماجوج فيه ولها صنغان ذكروا ان ياجوج
 اطول من ماجوج ويكون طول احداهما ما بين ذراع الى ذراع ونصف
 واقبل واكثر، ثم صرنا الى جبل عال عليه حصن *m* وانسد الذي بناه

(Edr. sine شعبه). B habet ut rec., ceteri شعب. Apud omnes
 (A et Edr. exceptis) انسد ponitur post الذى.

a) Edr. ins. ادكش واهلها. *b*) B ins. عن حالنا و. *c*) Edr. add. الوائف بالله. *d*) أشبيخ B.
e) B et C فتعجبوا. *f*) Edr. h. l. habet quae incolae narraverunt
 de sua conversione ad Islâmum. Seqq. ad جبل الى صرنا in solo
 A. *g*) Cod. s. p. Voc. conj. apposui. Nam videtur esse Igu, ho-
 diernum Hami (Richthofen I, 540). *h*) Cod. دربعه. *i*) Charta
 agglutinata prohibet efficere utrum olim و scriptum fuerit (cf.
 دربعه), an post ولها exciderit numerus portarum. Superest enim s.
k) Sic cod., sed Edr. فصرنا عن المدينة نكوا من فرسخين. *l*) Con-
 jectura supplevi, in codice post السد est signum aliquid omissum
 fuisse, sed margo lacera est. *m*) B, C et ceteri جبل املس
 ليس; codd. Mokadd. habent حصن, sed Jâk. ليس
 واذا جبل مقطوع بواد عرضه Pro seqq. iidem من النبات شىء
 (مقدار. Ibn R. add.) مائة وخمسون ذراعاً واذا عضادتان مبنيتان

ذو القرنين نحو فجّ *a* بين جبلين عرضه مائتا ذراع وهو الطريق الذى يخرجون منه فينتفرون في الارض فحفر اساسه ثلثين ذراعا الى اسفل وبناه بالحديد والنحاس حتى * ساقه الى *b* وجه الارض ثم رفع عضادتين مما يلى للجبل من جنبتي الفجّ عرض كلّ عضادة خمس، وعشرون ذراعا * في سمك خمسين ذراعا *d* الظاهر من تحتها *e* عشرة اذرع خارج الباب وكله بناء *f* بلبن من حديد مغيب في نحاس تكون اللبنة ذراعا ونصفا في ذراع ونصف في سمك * اربع اصابع *g* ودروند حديد طرفاه على العضادتين طوله مائة *h* وعشرون ذراعا قد ركب على العضادتين على كل واحدة بمقدار عشر اذرع في عرض خمس اذرع ووقف الدروند (140) بناءً بذلك اللبن للحديد *i* في انحاس الى رأس ¹⁰ الجبل وارتفاعه مد البصر يكون البناء فوق الدروند نكوا من ستين ذراعا وفوق ذلك شرف حديد فى طرف كل شرفة قرنتان تنثنى كل واحدة منهما على الاخرى *k* طول كل شرفة خمس اذرع فى عرض اربع اذرع وعليه سبع وثلثون شرفة، واذ *l* باب حديد مصرعين *m*

(نكس بعضادتين مبينيتين. Ibn R.) مما يلى للجبل من جنبى الوادى
 مما يلى *C*، جنبتي. Pro. B et Ibn al-Fak. عرض الخ

a) In marg. وهو الوادى. *b)* A superscriptum وجه et ساقى. *c)* A خمسة ut saepius in seqq. talia vitia occurrunt. *d)* Haec apud B, C, et alios (excepto Ibn R.) inepto loco inserita sunt. *e)* C et ceteri تحتها; B tantum منها. *f)* Mokadd. et Jâk. مبنى, B om. habens ذلك. *g)* Ibn R. شبر. Ceteri haec inde a alio loco habent, h. l. addunt ذراعا خمسين. Deinde iidem *h)* A والدروند للعتبة العليا. In Edr. additur explic. واذ دروند add. وجمسه cum signo delendi. *i)* Edr. ins. المغيب، Dimaschkî قرنان ينثنى (قد شد. Ibn R. ينثنى. B et Mok. المغموسة ٣١. *k)* C et ceteri (B et Mok. صاحبها (sic). Seqq. ad B ut rec. nisi quod habet واحد الى صاحبه واذ in solo A sunt. *l)* Abû Hâmid al-Andalosi Cod. Havn. 92 f. 11. ودين العضادتين. *m)* B مصرعين, C et Jâk. بمصرعين, ceteri ut rec.

معلقين *a* عرض كل مصراع خمسون *b* ذراعاً في ارتفاع * خمس وسبعين *c* ذراعاً في ثخن خمس اذرع وقائماتها *d* في دَوَّارة على قدر الدرود * لا يدخل من الباب ولا من الجبل ريج كانه خلق خلقة *e* وعلى الباب قفل طوله سبع اذرع في غلظ *f* باع في الاستدارة * والقفل لا يجتصنه *e* رجلان *e* وارتفاع القفل من الارض خمس وعشرون ذراعاً وفوق القفل بقدر خمس اذرع غلظ طوله اكثر من طول القفل وقفيزه كل واحد *g* منهما ذراعان وعلى الغلق مفتاح معلق طوله ذراع ونصف وله اثنتا عشرة دندانكة *h* كل دندانكة * في صفة دستج الهواوين *i* * واستدارة المفتاح اربعة اشبار *e* معلق في سلسلة * ملحومة بالباب *e* طولها ثمانى ¹⁰ اذرع في استدارة اربعة اشبار والحلقة التى فيها السلسلة مثل حلقة المنجنيق وعتبة الباب عرضها *k* عشر اذرع فى بسط *l* مائة ذراع سوى ما تحت العضادتين والظاهر منها خمس اذرع (141) وهذه الذراع كلها *m* بالذراع السوداء *n*، ومع *o* الباب حصان * يكون كل واحد منهما مائتى ذراع فى مائتى ذراع وعلى باب هذين الحصنين

a) A s. p., B et Ibn R. ut rec.; ceteri معلقين. *b*) Ibn al-Fâk. et Jâk. سنون. *c*) C, Mok. et Ibn al-Fâk. خمسين, Jâk. سبعين. B et Edr. non habent. *d*) B وقايمها, C وقايمتها, ut Jâk. *e*) E solo A. *f*) A عرض et mox على pro فى. Recepti lectionem ceterorum, quia haec in charta agglutinata scripta sunt et post in hac charta فى partim superesse videtur. *g*) B واحدة quod vitium irrepsit Mokadd. l.l. ult. *h*) C دندانجه, Edrisi كدستج اعظم ما يكون من. *i*) B (corrupte), C et Ibn R. من. Mokadd. id., sed كيد pro كدستج; Ibn al-Fak. كدستج الهواوين. *k*) B, C et Mok. om., Jâk. ارتفاع عتبة. Post السفلى Edr. ins. *l*) Mokadd. بسطة, Edr. بسطة, Ibn R. بسطة, B ut وهذا الذراع كله. *m*) C وهذا الذراع كله. *n*) B بذرع السوداء, Mok. وهذا الذراع كله. *o*) A وعلى (in charta agglutinata). Omnes (A excepto) hanc pericopem ponunt infra post وبالقرب الخ.

شجرتان وبين الحصنين عين عذبة *a* وفي احد الحصنين انة البند
النى بنى بها *b* السد من القدور الحديد والمغارف للحديد على كل
ديكدان *d* اربع *e* قدور مثل *f* قدور الصابون وهناك بقية من اللبن
الحديد قد التزق بعضه ببعض من الصدا، ورئيس تلك الحصون
يركب فى كل يوم اثنين وخميس و٣ يتوارثون ذلك الباب كما 5
يتوارث الخلفاء للخلافة بجىء راكبا *g* ومعه ثلاثة رجال على عنق كل
رجل مرزبة ومع الباب درجة فيصعد على اعلى الدرجة فيضرب القفل
ضربة فى اول النهار فيسمع لهم جلبة مثل كور الزنابير ثم يخدمون
فاذا كان عند الظهر ضربه ضربة اخرى ويصغى باذنه الى الباب فتكون
جلبتهم فى الثانية اشد من الاولى ثم يخدمون فاذا كان وقت العصر 10
ضرب ضربة اخرى فيصاحون مثل ذلك ثم يقعد الى مغيب الشمس
ثم ينصرف العرس فى قرع القفل ان يسمع من وراء الباب فيعلموا
ان هناك حفظة ويعلم هؤلاء ان هاولئك *h* ثم يحدثوا فى الباب

a) A sed partim in charta agglutinata وعن سبهما قبة يكون

فى مائتى Ceteri ut rec., nisi quod وعلى باب B وعلى باقى Jâk. وعلى واحد من الحصن شجرتان
apud C et Mokadd. desideratur. Pro *b*) A, C et Mokadd. وعلى باقى Jâk. كل واحد من ابواب
والديكدانات. *c*) Ibn R. ins. الذى -- عليه. *d*) C دكدان، B دكان. *e*) A
Edr. والقدور فوق ديكدانات. *f*) B ins. اربعة. *g*) A راكب. *h*) B, C
و رئيس تلك الحصون يركب فى (B om.) كل جمعة et ceteri pro his: فى عشرة فوارس مع كل فارس مرزبة (ارزبة. Edr.) من (B, Mok. et Jâk. om.)
حديد فى كل واحدة (مرزبة B) خمسون امناء (Edr. ap. Now.) فى كل يوم (كل رجل Mokadd. B om.;
خمس امناء; منا B) فيضرب القفل (والباب. Ibn al-Fak. et Jâk. ins.) بتلك المرزبات (الارزبات. Edr.) * فى كل يوم (كل رجل Mokadd. B om.;
كل واحد منهم. et Jâk. ثلاث ضربات (مرات. Ibn R. et Ibn al-Fak. سرارا B) لىسمع من وراء الباب (من ورائه B) الصوت فيعلموا
(فيعلمون. B, C et Jâk.) ان هناك حفظة ويعلم هؤلاء ان اولئك الخ

حدثنا، وبالقرب من هذا الموضع حصن كبير يكون عشرة فراسخ
 في عشرة فراسخ *b* تكسيرة مائة فرسخ، قال سلام *c* فقلت لمن كان
 بالحضرة من أهل الحصون (142) هل عاب من هذا الباب شيء قط
 قلو ما فيه إلا هذا الشق والشق كان بالعرض مثل الخيط دقيق
 ٥ فقلت تخشون عليه شيئا فقالوا لا إن هذا الباب ثخنه خمس أذرع
 بذراع الاسكندر يكون ذراعا ونصفا *d* بالاسود كل ذراع واحدة *e* من
 ذراع الاسكندر قال فذنوت وأخرجت من حقي سكيننا فحككت موضع
 الشق فأخرج منه مقدار نصف درهم واشده في منديل لأريه الواثق
 بالله، وعلى فرد مصراع الباب الأيمن في أعلاه مكتوب بالحديد *f*
 10 باللسان الأول قذا جاء وعد ربى جعله دكاء وكان وعد ربى حقا
 ونظر إلى البناية وأكثره مخطط ساف أصفر من نحاس وساف أسود
 من حديد، وفي الجبل *h* محفور الموضع الذي ضرب فيه الأبواب
 وموضع القدور التي كان يخلط فيها النحاس والموضع الذي كان
 يغلى فيه الرصاص والنحاس وقدور شبيهة بالصفر لكل قدر ثلاث
 15 عرى فيها انسلال والكاليب التي كان يمد بها النحاس إلى فوق
 السور، وسألنا من هناك هل رأيتم من ياجوج وماجوج أحدا فذكروا
 أنهم رأوا مرة عددا فوق الجبل *k* فهبت ريح سوداء فالتفتهم إلى جانبهم
 * وكان مقدار الرجل في رأى العين شبرا ونصفا *m*، وللجبل من خارج

a) Hic idem add.: Ibn R. اصحابهم، C et Jâk. ضربوا. (ضربوا اصحابهم)،
 ابن ر. ins. (الضربوا اصحابهم) القفل وضعوا اذانهم (على)،
 (Ibn R., Ibn al-Fak. et Edr. من) فيسمعون لمن (من)

b) B مثلها I. مثلها. Jâk. يكون فرسخا في مثله. *c*) Seqq. ad
 داخل دويتا. *d*) Cod. يكون ذراع ونصف. *e*) Cod. واحد. *f*) A ins.
 in solo A. *g*) Koran. 18 vs. 98. *h*) Littera *l* fere evanuit, ut primo ob-
 tutu legendum censeas. Idem accidit litterae *m* vocis seq. *i*) Cod.
 فرمت منهم ثلثة. *l*) Edr. الشرف، C et alii omnes. *k*) B السور، C
 الى ناحيتنا. *m*) Haec in A non sunt. Post الرجل Ibn R., Jâk.
 et Edr. ins. منهم. Pro ونصف plerique ونصف، sed Ibn R. add.
 شبر. Pro شبرا Edr. habet شبرين. Seqq. ad فلما in solo A.

ليس له متن ولا سفح ولا عليه نبات ولا حشيش ولا شجرة ولا
غير ذلك وهو جبل مُسَلَّنَطِح *a* قائم املس ابيض ⁵
(143) فلما انصرفنا اخذ الادلاء بنا الى ناحية خراسان *b* وكان الملك
يسمى اللب ثم خرجنا من ذلك الموضع وصرنا الى موضع ملك يقال
له طبانوبين *c* وهو صاحب الخراج فاقمنا عندهم اياما وصرنا من ذلك ⁵
الموضع حتى وردنا سمرقند في ثمانية اشهر ووردنا على اَسْبِيَشَاب وعبرنا
نهر بلخ *d* ثم صرنا الى شروسنة والى بخارا والى ترمذ ثم وصلنا الى
نيسابور، ومات من الرجال الذين كانوا معنا ومن مرض منهم في
الذهاب اثنان وعشرون رجلا من مات منهم دفن في ثيابه ومن مرض
خلفناه مريضاه في بعض القرى ومات في المرجع *f* اربعة عشر رجلا ¹⁰
فوردنا نيسابور وناحن * اربعة عشر *g* رجلا وكان اصحاب الحصون زودونا *h*
ما كفانا، ثم صرنا الى *i* عبد الله بن طاهر فوصلني بثمانية آلاف *k*
درهم ووصل كئل رجل معي باخمس مائة درهم واجرى للفارس *l* خمسة
دراهم وللراجل ثلاثة دراهم في كل يوم الى *m* الري ولم يسلم من البغال

a) Cod. s. p. et littera ل fere evanuit. *b*) Omnes sic habent, pro seqq. tantum scribentes (Edrisi excepto) فصرنا اليها حتى Sed tamen lectio (in charta agglutinata scripta) suspecta est, nisi nonnulla exciderint, nam requiritur locus ubi degit rex qui appellatur اللب. Edrisi II, 420 (coll. 413 et 415) primam stationem appellat ثمان (Nowairi). Secunda apud eum est غريان (Now. عريان), forte urbs principis Turcarum Kharlokh quam p. 411 vocat غوران, tertia نوسجان (vers. Jaub. طران, Now. (پرسجان), quarta طراز (Jaub. طراز, Now. (پرسجان), doinde Samarkand. *c*) Cod. s. p. *d*) Aut lectio falsa est, nam Jaxartes, non Oxus h. l. convouit, aut verba انخ وعبرنا post ترمذ collocanda sunt. *e*) Cod. مريض. *f*) Cod. المصحح s. المصحح. *g*) Cod. اربع عشر sed in charta agglutinata. *h*) B et C صاحب (رئيس B) للحصون زودنا كل *i*) B ins. ابى العباس *k*) B et C بمائة الف et sic Ibn R. et Edr. *l*) B حتى بلغنا *m*) B وعلى الراجل et mox على الفارس

التي كانت معنا آلا ثلاثة وعشرون بغللا *a*، ووردنا سر من رأى
فدخلت على الواثق فاخبرته بالقصة وارينه للحديد الذي كنت
حككته من الباب فحمد الله وامر بصدقة يُتصدق بها واعطى الرجال
كل رجل ألف دينار *b*، وكان وصولنا الى السد في ستة عشر شهرا
ورجعنا في اثني عشر (144) شهرا وأيام *c*

⁵ فحدثني سلام الترجمان بجملة هذا الخبر ثم *e* املاه علي من
كتاب كان *d* كتبه للواثق *e* بالله *c*

ومن عجائب *f* طبائع البلدان

ان من دخل *g* التبت لم يزل ضاحكا مسرورا من غير سبب يعرفه
حتى يخرج منها، وان من دخل من المسلمين بلادا في آخر
الصين تدعى الشبلا *h* بها الذهب الكثير استوطنها لطبيها ولم يخرج
عنها البتة، ومن اقام بالموصل حولا * وجد في قوته فضلا بينا،

ومن اقام بقصبة الاهواز حولا *i* فتفقد عقله وجده ناقصا ولا *k* يوجد
بها احد * له وجنة *l* حراء والحلى بها دائمة * وقد ذكر *m* للباحظ
ان عدة من قوابل الاهواز خبرته انهن ربما قبلن *n* المولود فيجدنه *o*
محموما، وقد جمعت قصبة الاهواز الافاعي في جبلها الطاعن في
منازلها المطل عليها وفي بيوتها العقارب للجرارات القتالة وان الغالية
والطيب *p* يتغير بها بعد شهرين وكذلك بانصاكية *q*، ومن دخل
* بلاد الزنج *r* فلا بد من ان يجرب، ومن اطال *s* الصوم بالمصيصة

a) Haec in solo A sunt. Pro seqq. ad وايام B, C, Ibn R. et Edr. habent: ورجعنا (ورجعت B, فرجعنا Ibn R. et Edr. اذ سر من رأى بعد خروجنا (عنها Ibn R. et Edr. add. بثمانية وعشرين شهرا
b) Cod. دسرا. *c*) B و. In C haec non sunt. *d*) B om. *e*) A et B الواثق. *f*) B عجيب ut Ibn R. f. 95 r. *g*) C ins. المدينة

المسماة. *h*) B كسيلا C, الشبلا, Ibn R. السلا. Vid supra p. v., 8.
i) Haec in B desiderantur. Deinde B فيفقد C, فيفقد *k*) C ولن.
l) B وجهه. *m*) B قال. *n*) C ins. الصبي. *o*) B فوجدنه. *p*) B et C ادم. *q*) B sine ب. *r*) C الزنج. *s*) B et C

فى الصيف هاج به المَرَار الاسود *a* وربما جُنَّ، ومن سكن البَحْرَيْن
 عظم طحاله قال الشاعر
 ومن يَسْكُنِ البَحْرَيْنِ يَعْظُمُ طَحَالَهُ وَيُجْسَدُ *b* بما فى بَطْنِهِ وَهُوَ جَائِعُ
 (145) ولهم بسر يسمى الناجى *c* اذا انتبذ وشرب غير عرقه البياض *d*
 حتى يصفره ومن مشى فى مدينة رسول الله صلى الله عليه وسلم *e*
 وجد رائحة *f* طيبة عجيبة وبشيراز من ارض فارس نغمة *g* طيبة
 وقالت للكواء احسن الارض مخلوقة الرقى ولها السر *h* والسربان *i*،
 واحسنها مصنوعة جرجان، واحسنها مفروقة *k* طبرستان، واحسنها
 مستخرجة نيسابور، واحسن الارض قديمة وحديثة جنديسابور
 ولها حُسن انهار *l*، ومرو ولها الرزىق *m* الرقيق والماجان، والغوطة *10*
 ولها الواديان *n*، ومن دام فيها يأكل البصل اربعين يوما كلف

a) B et Ibn R. هاجت به المرة السوداء. *b*) Bekri MS. Schefer p. 325 ويغبط. *c*) C s. p., B الناجى، Ibn R. البناكى. Occurrit in versu apud Djawâlikî p. ٢٩, 8. Bekri الماخى et sic quoque in cod. Landberg. Pro بسر idem habet ثمر. *d*) B et C الثياب sed in B fere evanuit vocabulum sequens, probabiliter ابيض quod habet Ibn R. Mox B et Ibn R. يصفرها. Bekri اثياب. *e*) B انصرفت اثياب. *e*) B (cod. Landb. شاربه); cf. quoque Kazw. II, ٥١. *f*) B عرقا طيبا، C عرقا طيبا sed in charta agglutinata، فى يثر. *f*) A عرقا طيبا ودمسه (sic) videtur, cf. Ibn Hauk. ٢٩, 20, Ibn al-Fak. ٢٥, 1. Revera Ibn R. habet عرقا طيبا sed adjectiva in A postulant nomen fem. gen. *g*) B نغمة، C نغمة. *h*) Codd. النسى ut quoque semper codd. Ibn al-Fakîh ٢٧, 5 etc. Secutus sum Jâk. et Mokadd. ٢٥٩, 3 et alibi. *i*) A والسربان، B s. p., C lac. *k*) B معروفة ut Mokadd. *l*) B حُسن الآبان. Ibn al-Fak. احسن الانهار، C حُسن الاشجار quam lectionem ut genuinam confirmant Mokadd. et homocoteleuton. *m*) B الرقيق. Sequens. الرقيق in solo A (s. p.). *n*) Ibn al-Fak. et Mok. الزاربان. Seqq. ad وجهه ex solo A.

وجبه، وَصَيِّبِينَ ولها الهَرْمَاسُ والصَّيْمِرَةُ ولها ما يَجْوَى *a* الحَصْنان،
 والبَصْرَةَ ولها النهران *b*، وفارس ولها شَعْب بَوَّان، وَمُسْتَشْرِف شَهْرَزُور
 وبَاكْرُحَى *c* ولها من هاهنا بستان ومن هاهنا بستان، ونهر في
 الميان *d*، والمدائن والسُّوس وتُسْتَرٌ وهي بين أربعة أودية دُجَيْل
 ٥ والمَشْرِقَان *e* ومَهْرُوبان والباسِيان *f*، ونهاوَنَدٌ واصْفَهان وبَلَخ، وانزها
 واجمعها طيبا وحسنا مستشرف سمرقند من جبل السُّغْد *g* وقد
 شبَّهها حُصَيْن *h* بن المنذر الرقائشي فقال كأنها السماء للأخضرة وقصورها
 الكواكب للاشراق، ونهرها المجرَّة للاعتراض وسورها الشمس لالطباقي،
 (146) وقال قَبان الملك اجود مملكتي فاكهة المدائن وسابور وارجان
 10 والرى ونهاوند وحُلوان وماسَبدان ٥

ومن عجائب استحالة المياه

جبل باليمن ينبع من قلته *k* ماء فيسيل على جانبه وقبل *l* ان
 يصل الى الارض يجمد فيصير هذا الشبَّ اليماني الابيض، ووادٍ
 بأذربيجان يجري ماءه ثم يستحجر *m* فيصير صفائح صخر ٥

ومن عجائب الجبال

15

جبل العَرَج الذي بين مكة والمدينة يمضي الى الشام حتى
 يتصل بلبنان من حص * وسنير من دمشق *n* ثم يمضي فيتصل

a) B sine ما يَجْوَى C، Ibn al-Fak. et Mokadd. om.
b) B, C et Ibn al-Fak. النهران. *c)* A وبَاكْرُحَى C id. s. p., B
 وبَاكُوخَا. *d)* C انهران, B haec om. *e)* B والمشرقان. *f)* A والباسيان.
 وباهندان ونهروبان, Ibn al-Fak. وماهان ونهروان, C وماهان ونهروان
 B. *g)* B et C الصغد. *h)* A et C حصين (B haec non habet). Cf.
 Jâk. III, ١٣٥, 19 seq. In A verba ejus versicolorum instar scripta
 sunt. C partem posteriorem omisit. *i)* B عجيب. *k)* B قلبه.
l) A sine و et sic Ibn al-Fak. ٣٦, 14, qui minus recte correxit
 فيباجمد. *m)* B يستحجر. Deinde A فتصير. *n)* B om., ut Ibn
 al-Fak. ٢٥, 9, qui vero habet ٢٩٥, 7 ut Jâk. IV, ٣١, 15. Pro سنير
 A شينير sed in charta agglutinata.

بأنطاكية وجبال المصيصة *a* ويسمى هناك اللكام ويتصل بجبال ملطية
وشمشاط *b* وقليقلا الى بحر الخزر وفيه الباب والابواب ويسمى هناك
القبقف ٥

حجاب كسرى

وكان كسرى يجأب من خمسة وجوه يحجب عنه من قدم ^٥
من الشام من هيت، ومن قدم من الحجاز من العذيب، ومن
قدم من فارس من صريفين ^٥، ومن قدم من الترك من حلوان،
ومن قدم من الخزر واللان من الباب والابواب، ويكتب باخبار ^d
ويقيمون الى ان يرد ^e امره فيهم ٥

10

باب مخرج الانهار

مخرج جيبخون نهر بلخ من جبال التنب و يمر ببلخ والتريمذ
* و خساسك (147) وفي مدينة الكردان ولها قرى وآمل وهرامرى
وقر ^f و خوارزم حتى يصب في بحر جرجان الى بحيرة كردن ^g
ومخرج مهران نهر السند من جبال شقن ^h ونهر السند هو شعب

a) B انطاكية والمصيصة B. *b)* A a prima manu s. p., deinde
.correctum in ut habet B. *c)* A s. p., B (ed. p. 117)
بعض. Seqq. ad حلوان apud hunc desunt. *d)* B بحيرم. *e)* B
s. p.; teschdid in A additur. *f)* Haec solus A habet. Pro قر
Cod. واقر. Urbs خساسك vulgo اخسيسك appellatur (Istakhrî ٢٩٠).
Nomina الكردان et هرامرى aliunde illustrare nequeo. Suspicio autem
ordinem turbatam esse et الكردان esse eandem quae كردن. *g)* Sic
A; B بحيرة كردن C, يصير الى بحر جرجان. *h)* A شقبان, B سقبان, C شعبان, Ibn R.
f. 104 شعبان, Jakûbî ٧٣, 3 سقبان. Vid. supra p. ٣٧ ann. f, Add.
et Em. ad Ist. ٢٩. et cf. Berûnî India ١, 6, شقنان.

نهر جَيَّحُونَ *a* * واليه ينسب *b* بعض مملكة *c* الهند يمر *d* بالمنصورة
ويصبُّ في البحر الشرقي الكبير بعد ان تحمل منه انهار ببلاد
الهند ٥

ومخرج السفرات من قاليقلا ويمر بارض الروم ويستمد *f* من عيون
كثيرة ويصبُّ فيه ارسناس نهر شمشاط *g* ويجي الى كمشاخ *h* ويخرج
على ميلين من ملطية ويجي الى جبلتنا حتى يبلغ الى سميساط *k*
فيحمل من هناك السفن والاطواف وياجي حتى يبلغ السواد
فينشعب منه انهار في سواد بغداد ويصبُّ في دجلة وبعضه يمر
في الكوفة فيخترق سوادها ثم يصبُّ في دجلة ايضا اسفل المدائن ٥
10 ومخرج دجلة من جبال آمد وتمر بجبال السلسلة وتستمد من
عيون كثيرة من نواحي ارمينية ثم تمر ببلاذ ومن ثم تحمل السفن
والاطواف وتستمد من الزابيين والنهران والصراتيين وتصب *m* في
البطائح * ثم تصب في دجلة الابانة *n* ثم تصب في البحر الشرقي ٥
ومخرج الرس نهر ارمينية من قاليقلا ويمر باران ويصب فيه نهر
15 اران ثم يمر بورثان حتى يبلغ المجمع وهو مجمع البكرين الذي

a) Alii non habent. Artic. nominis ultimi ab alia manu in charta agglutinata adscriptus est. *k*) Cod. ut vid. sed lectio litterarum *a* et *ra* incertissima est. *c*) Cod. مملك. *d*) C وهو, apud B in وهو, apud Ibn R. in corruptum. *e*) B بلاد, C om. habens من يحمل من انهار. In marg. C legimus: مثل بطائح دجلة ثم يصب في البحر التبت وتمتده (sic) عيون وانهار ثم يصير بالسند فيفيض وينبطح Post الهند in B sequitur. *f*) C ويمتد. *g*) Hic C explicit. *h*) A كنج. *i*) Locus in vicinia oppidi هنريط quaerendus est. A حبسا s. حبسا; secutus sum Ibn al-Fak. ١٧٥, 4 licet lectio incertissima sit. Hic addit وعيونها. *k*) In A deest, sed est signum omissionis et in marg. تحقف (s. p.). *l*) Voc. in B; in A priori litterae س superscribitur سسي. *m*) B ويصير. *n*) Addidi e B.

- ذَكَرَهُ اللهُ جَبَلٌ وَتَقَدَّسَ *a* فَيَجْتَمِعُ هُوَ وَالْكُرَّ وَبَيْنَهُمَا مَدِينَةُ الْبَيْلِقَانَ
 فَإِذَا (148) اجْتَمَعَا مَرَّ *b* حَتَّى يَصِبَا فِي بَحْرِ جُرْجَانَ ۞
 وَمَخْرَجُ أُسَيْدُرُونَ مِنْ عِنْدِ بَابِ مَدِينَةِ سَيْسَرَ *c*، وَمَخْرَجُ شَاهِرُونَ
 مِنْ طَالِقَانَ الرَّبِيِّ وَيَجْتَمِعَانِ فِيصَبَّانِ فِي بَحْرِ جُرْجَانَ ۞
 وَمَخْرَجُ الزَّائِيْنَ مِنْ جِبَالِ أَرْمِينِيَّةٍ وَيَصْبَانِ فِي دَجَلَةَ يَصُبُّ الْكَبِيرَةَ
 بِالْحَدِيثَةِ وَالصَّغِيرَةَ *d* بِالسَّنِّ قَوْلُ ابْنِ مُفَرَّغٍ *e*
 أَنَّ الَّذِي عَاشَ خَتَارًا بِذِمَّتِهِ وَمَاتَ عَبْدًا قَتِيلَ اللَّهِ بِالزَّابِ
 وَمَخْرَجُ النَّهْرَوَانَ مِنْ جِبَالِ أَرْمِينِيَّةٍ وَيَمُرُّ بِبَابِ صَلَوَى *f* وَيَسْمَى هُنَاكَ
 تَامَرًا وَيَسْتَمِدُّ مِنَ الْقَوَاطِيلِ فَإِذَا صَارَ بِبَابِ جَسْرَى سَمِيَ النَّهْرَوَانَ وَيَصُبُّ
 فِي دَجَلَةَ اسْفَلَ *g* جَبَلٌ ۞
 وَمَخْرَجُ الْخَابُورِ مِنْ رَأْسِ الْعَيْنِ *h* وَيَسْتَمِدُّ مِنَ الْهَرْمَاسِ وَيَصُبُّ فِي
 الْفَرَاتِ بِقَرْيَةِ سَيَا وَمَخْرَجُ الْهَرْمَاسِ مِنْ طُورِ عَبْدِينَ وَيَصُبُّ فِي الْخَابُورِ ۞
 وَمَخْرَجُ الْبَلِيخِ مِنَ عَيْنِ الدَّهْبَانَةِ *k* مِنْ أَرْضِ حَرَّانَ وَيَصُبُّ فِي
 الْفَرَاتِ اسْفَلَ *l* الرِّقَّةَ الْعَوْجَاءَ ۞
 وَمَخْرَجُ التَّرْتَارِ مِنَ الْهَرْمَاسِ وَيَمُرُّ بِالْحَضْرِّ وَيَصُبُّ فِي دَجَلَةَ ۞

10

15

ثم (و) يمرّ Kor. 18 vs. 59. B et Ibn al-Fak. ٢٦٩, 5 tantum
 ويجتمعان omissis seqq. ad ويمرّ الكرّ والرس إذا اجتمعوا B بالجمع
 c) Apud Jâk. I, ٢٣٩, 9 legatur باب سيسر (ut habet Ibn R.) pro
 illo پارسیس d) B يصبّ الزاب الصغير B. پارسیس
 e) Agh. XVII, ٩٨, 6 (ubi male ختار et وعاش pro ومات). f) Voc.
 قرية يقال in A; B et Ibn R. ut rec., Ibn Serapion vero f. 36 r.
 ut quoque Abulfeda ٥٥. Cf. etiam Dimaschkî
 ٩١, 6 .بباصلوى g) B ins. من. h) B عين. Ibn R. et Ibn al-Fak.
 ١٣٤ ult. ut rec. i) B et Ibn R. hoc ponunt post fluvium seq.
 الدهبانية Jâk. scribit الدهبانه, B الدهانه, A الرهيانه, k)
 sed cf. Juynboll in ann. ad Marâcid. l) Ita A; B non habet;
 Ibn R. السوداء cf. Jâk. II, ٨٠٤, 1.

وَمُخْرَجَ نَيْلِ مِصْرَ مِنْ جَبَلِ الْقَمَرِ بِالْيَمِينِ *a* وَيَصُبُّ فِي بَحِيرَتَيْنِ *b*
خَلْفَ حَظِّ الْأَسْتَوَاءِ وَيَطْيِفُ بَارِضَ الثُّوبَةِ وَيَجِيءُ إِلَى مِصْرَ فَيَصُبُّ
بِعَضِهِ بَدْمِيَّاطَ فِي الْبَحْرِ الرَّومِيِّ وَيَشُقُّ بَاقِيَهُ الْفُسْطَاطَ حَتَّى يَصِبَّ
أَيْضًا فِي الْبَحْرِ الرَّومِيِّ ۞

5 وَمُخْرَجَ دُجَيْلِ الْأَهْوَازِ مِنْ أَرْضِ أَصْبَهَانَ (149) وَيَصُبُّ فِي الْبَحْرِ
الْشَرْقِيِّ ۞

وَمُخْرَجَ نَهْرِ جُنْدَيْسَابُورِ *d* الَّذِي عَلَيْهِ قَنْطَرَةُ السَّرَابِ *e* مِنْ أَصْبَهَانَ
أَيْضًا وَيَصُبُّ فِي دُجَيْلِ الْأَهْوَازِ *f*، وَمُخْرَجَ نَهْرِ السُّوسِ *g* مِنَ السَّيِّئَرِ
وَيَصُبُّ فِي دُجَيْلِ الْأَهْوَازِ أَيْضًا، وَالْمَشْرِقَانَ *h* يَحْمَلُ مِنْ دُجَيْلِ فَوْقَ
10 شَاذِرُونَ تُسْتَرَّ وَيَصُبُّ فِي الْبَحْرِ الشَّرْقِيِّ ۞

وَمُخْرَجَ زَرِينِ رُوذِ وَادِي أَصْبَهَانَ مِنْهَا وَيَسْقَى رَسَاتِيْقَهَا وَفِي سَبْعَةِ
عَشَرَ رَسَاتِقًا ثُمَّ يَغُورُ فِي رَمْلِ * فِي آخِرِهَا *k* ثُمَّ يَخْرُجُ بِكَرْمَانَ عَلَى
سَتَيْنِ فَرَسَخًا مِنَ الْمَوْضِعِ الَّذِي غَارَ فِيهِ فَيَسْقَى أَرْضَ كَرْمَانَ ثُمَّ يَصُبُّ
فِي الْبَحْرِ الشَّرْقِيِّ وَعُرِفَ ذَلِكَ بِقَصِيْبِ كُتَبِ عَلَيْهِ وَطُرِحَ فِيهِ فُخْرَجُ
15 بِكَرْمَانَ ۞

وَمُخْرَجَ سَيْحَانَ نَهْرِ أَدْنَةَ *l* مِنْ بِلَادِ الرُّومِ وَيَصُبُّ فِي الْبَحْرِ الرَّومِيِّ *m* ۞

a) Sensu appellativo « in meridie ». B non habet, Ibn R. non intellexisse videtur, habet cod. جبل اليمين s. جبال اليمين. *b*) بحر. *c*) Ibn R. ins. ويتشعب دون الفسطاط فتصير شعبة الى الاسكندرية. *d*) A نيسابور, sed in charta agglutinata; B جندي سابور. *e*) Ibn R. من اقصى اصبهان ثم يصب, B non habet. Deinde B من جبال اصبهان ايضا ومصبه. *f*) A add. ايضا, sed seqq. ad in marg. scripta sunt; videtur itaque dittographia. *g*) Ibn R. الزيتون B الدينور. *h*) A, B et Ibn R. h. l. والمشرقان. *i*) Sic A (زرين) et Ibn R.; Jâk. in v. زرنون ut quoque Abû No'aim et Ibn al-Fakîh ٣٩٦. B زندرد ut quoque habet Jâk. in v. *k*) A om., B om. في. Supplevi ex Ibn al-Fak. *l*) A أدنة sed in charta agglutinata. *m*) B et Ibn R. الشامي.

ومخرج جَيْحَان نهر المَصِيصَة من بلاد الروم ويصبُّ في نهر
 التَّيْنَات *a* ويستمدُّ من وادي الزنج *b* ويصبُّ في البحر الشَّامِي ايضاً
 ومخرج الأرنُد نهر أنْضَاكِيَة من ارض دمشق لما يلنى طريق
 *البرية وهو يجرى *c* مع الجنوب ويصبُّ في البحر الرومي *d*
 ومخرج بَرْدَى نهر دمشق من ذلك الموضع ويسقى الغوطة ويصبُّ *e*
 في بحيرة دمشق
 ومخرج قُوبِق نهر حَلَب من قرية تدعى سُنْيَاب *e* على سبعة اميال
 من دَابِق ثم يمرُّ الى حَلَب ثمانية عشر ميلاً ثم يمرُّ الى قَنَسْرِين
 اثني عشر ميلاً ثم الى مرج *f* الاحمر اثني عشر ميلاً ثم يفيض في
 الاجمة *g* فمن مخرجه الى مغيضة اثنان واربعون ميلاً
 في قبلة بيت المقدس (حاجر)

10

a) A البسمان, alii haec non habent. Conjectura edidi. *b)* Sic
 A; aliunde illustrare nequeo. *c)* B البربر وهو يخرج. *d)* Cetera
 in B non exstant. *e)* A سنيبات, Ibn R. سيبات, Ibn Serapion
 f. 44 v. et Ibn as-Schihna MS. Leid. 1444 f. 54 r. ut rec.; Jâk.
 IV, ٢٠٦, 21 سبتات (cum var. 1. سبتات et سنبتار). Pagus شَنَاذَر unde
 fluvium oriri accepit Jâkût ab Halebensibus, a nostro diversus esse
 debet, sed vicinus, 6 M. distans a Dâbik. *f)* Jâk., Ibn as-Schihna
 et Dimaschkî ١١٤, 3, ٢٠٢, 4 a f. المرج, sed Ibn R. et Ibn Serapion
 ut rec. Postea appellabatur تل السلطان مرج quia Alb Arslân ibi
 aliquamdiu castra habuit. *g)* Jâk. et Ibn Serapion اجمة هناك.
h) Haec in cod. uno tenore post ميلاً sequuntur, sed in marg. ad-
 scribitur باب. Vocabulum حجر est custos paginae, sed pagina sequens
 desideratur. Sine dubio h. l. sermo est de lapide ita natura for-
 mato quasi inscriptione artificiali exculptus sit, de quo agunt Ibn
 al-Fakîh l., 11 seq., Mokadd. ١٨٦ l, Berûnî Chron. ٢٩٨, 4—6, ubi pro
 خَلَقَةً et خَلَقَةً legatur خَلَقَةً. Deleatur falsa mea emendatio ad lo-
 cum Ibn al-Fakîh. Deinde in cod. sequitur Appendix cum nova
 bismillah, de cujus origine nihil dicendum habeo. Folia partim
 detrita et lacerata sunt.

(150) بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وحدّث بعض من اتفق به لنزم *a* بلدان التجارة ان مياهها وراء
 جياكون نهر بلخ وانهارا عظام * مثل جياكون *b* .. شرب وهو نهر
 يسمّى كنكر عند اول مملكة شاش ونهر يسمّى ترك *c* ونهر يسمّى
 5 سيوات ونهر يسمّى طرازاب وغيرها لما يجرى فيها السفن العظام
 فى الترك *d* الى منتهى الصين وهى تجرى من المشرق الى المغرب،
 وان انهار سرخس ومجرى مائها من العيون ونيسابور والرى وحدّ
 العراق الى منتهى اول *e* منزل من القادسيّة على رأس البادية تجرى
 من المغرب الى المشرق مثل نهر حلوان ونهر أردبيل ونهر ديبيل *f* ونهر
 10 نهر وان ودجلة والفرات وكلّ منفرّج منها، وذكر ان جياكون من
 حيث ينشعب *g* بشعبتين مخرجها *h* من جبال الصين وما وراء الصين
 وانها تجرى فى *i* الاجار العظام والصخر الكبار ما لا يتهيأ اجراء
 السفينة فيها ولا عبور من لا يعتاد وان على مسيرة ثلاثة ايام
 ونصف من مفرقها الذى يجرى احد شعبها الى سند واحد شعبها
 15 جياكون هناك معبر الى الترك الذين يسمون شكينة *k* وهم يجّهزون *l*
 من مدينة خطلان الى رباط يسمّى رباط فلان على رأس فرسخ منها
 ثم يخرجون الى جبل *l* على شطّ هذا النهر العظيم ولا يكاد انسان
 يمر على ظهر ذلك الجبل الا العلوج الذين اعتادوا مجازها فلم اذا
 نزل بهم التجار يكترونهم ليحملوا حمولتهم ومتاعهم على قلّة ذلك الجبل
 20 وهم يمشون عليها بكراً *m* يحملون مقدار ثلثين منا كلّ رجل منهم
 حتّى ينتهوا (151) الى رأس القلّة واذا اطمانوا عليها ولهم *n* بينهم وبين

a) Difficile lectu. b) Fere deleta. c) Cod. برك. d) Inter

lineas scriptum. e) Cod. اول. f) Cod. ديبيل. g) Cod. مشعب.

h) Sic cod. (in charta agglutinata), sed etiam postea pron. fem. adhibetur. i) Vitio codicis periit. k) Sive شكنيه. l) S. p.

m) Lectu difficile, sed punctum sub ب exstat, ita ut de legendo
 تترا « unus post alterum » vix cogitari possit. n) Addidi و.

اهل الشكّنان علامات منصوبة يرونهم من هذا الجانب مثال ذلك فاذا
 رأوا تلك العلامات *a* ايقنوا ان التجار قد نزلوا على رأس القلّة وهي
 طريق مقدار قَدَم الرجل يمشى بها فان نزلت التجار قدم علعج
 منهم عنها وهوى *b* الى اسفل هذا النهر من قلّة للجبل مع ما عليه فاذا
 ابصرت العلوج التجار لهم جمال قد علموها العبور في ذلك النهر ⁵
 يعبرون عليها ومعهم خفير لهم حتى يوافوا التجار * فيعقدون عهدهم
 وموآثيقهم مع التجار ثم يحملون اثقالهم وامتنعتهم ويعبرون بها على
 ظهور جمالهم ثم يأخذ كل تاجر منهم طريقه على هذا *d* رائح الى
 الصين والى مؤلتان، وهذا الماء يُذكر انه يمرّ على جبل الذهب
 ويمرّ بالحجارة العظام والصخر ويجك منه الذهب شبه فلس جلد ¹⁰
 السمك واصغر واكبر، وعلى هذا النهر اسفل من هذا المعبر قرية
 يسمّى وخذ لهم مخترق من ناحية ويشجرده يسمّى نهر باخشوا *f*
 يقع في جبحون فيخرج اهلها *g* من باخشوا حتى ينزلوا على شطّ
 جبحون ويمدّون على شطّ النهر مسوك المعز الشعر الى اعلاه ويشدّون
 ويستوثقون منها بالاوتاد حوليها فينزل احدهم في النهر على الشطّ ¹⁵
 فينضح الماء على تلك المسوك والآخر يمسح الماء من المسوك ويرسله
 والماء كدر ثقيل فاذا عرفوا ان اصول شعر المسك قد امتلأت *h* من الرمل
 والذهب اخذوه وبسطوه على وجه الارض في عين الشمس حتى اذا
 جفّ اخذوها ولهم انطاع مفروشة فنفضوها هناك واخذوا منها الذهب
 ويذكر ببلخ انه اجود الذهب واحمره واصفاه ²⁰

a) Cod. (sed in charta agglutinata) ذلك العلامات. *b*) Addidi. و.
c) Haec in marg. cum scripta charta agglutinata tecta sunt, sed quamvis difficulter, tamen legi possunt. *d*) Sic nunc habet
 cod., sed antea aliud quid scriptum fuit. Exspectamus مَدْرَج vel
 talequid. *e*) Cod. s. p. Vulgo واشجرده. *f*) Hinc patet me male
 scripsisse بأخشوا apud Istakhrî ٣٩٦, 7 tamquam praepositione
 sumta. *g*) Fere deletum. *h*) Cod. امتلا.

وفي المدينة التي تدعى حُطْلان وهي مملكة الحارث بن اسد ابن عم داوود بن ابي داوود b بن عباس الذي اغار على فيروزه فيها الف ونيّف عين وبها عينان عين على باب الاسفل وعين على باب الاعلى تسمى العليا نازكول ٥

٥ (152) وحدث ابو الفضل راض ابن d الحارث بن اسد ان اصل البرانيين الحُطَلِيَّة التي يُحمد جنسها من تلك العين وانه كان في زمن ملك هناك يسمى بيك e له رمك كثيرة يرسلها في الللاء ترعى في المراعى وتأوى الى تلك العين في الهاجرة الى ظلّ شجرة تقيل هناك ويجمع الراعى اليها دوابه وهي واسعة عريضة مقدار اربع مائة ذراع 10 في مثلها فيها ماء ساكن راكد صاف فرأى الراعى يوما وقد انتبه من نومه في برانيه برزونا طويلا كأطول ما يكون فظهر له برأى العين شيء هائل فظف يرصده اى شيء هو ان دنا وقت العصر فغاص في العين فبقى الراعى منكبيرا فما زال كذلك يأوى الى تلك العين مترصدا حتى اذا كان ذات يوم خرج ذلك البرزون بعينه ومعه مهرة 1٥ وبرانيين سواه كثيرة واختلطوا ببرانيه دائما في المرعى حتى اعتادوا مع برانيه وألقح هذا البرزون مهرا من مهارة ذلك الملك التي مع الراعى فنبتت مهرا كبيرا جيادا... من الفقامات فلما رأى ذلك الراعى سره واستبشر واخبر بذلك سيده فعظم سرور الملك وخرج مع قهارمته للصيد مائلا الى مرعى برانيه وكلائه فوافى حظيرة راعيه 20 وامر راضه بان ينوّهق مهرا من تلك المهر التي من نتاج الفاحل الذي في العين فرمى بالوهف مهرا منها فاسرجه وركبه فاذا هو كانه يطير بين السماء والارض سلس في اللجام خفيف في النهوض فلما

a) Cf. Jakúbí ٩٩ ult. seq. b) Cf. Jakúbí v٣, 13. c) Cod. فيروز.
d) Cod. راض بن. e) Cod. بيك. Apud Ist. ٢٧٧, Mokadd. ٣٩. re-
cepi بيك. Secundum Jakúbí hic avus al-Hârithi fuit. f) Forte
حسان.

نزل وحوطَّ سرجه اذا اوثق البرازين *a* خرجوا من المرعى *b* مع ما قد
توالده فيما بينهم سوى التي نخرج امهارة فعادوا الى * العين باجمعهم
ولم *d* يخرج منها دابة الى هذا الوقت (153) ولا ظهر فبقى جنس
البرازين الخطائنة منها، وحدثني هذا المحدث عن تاجر يسمى
عبد الله الشخشى *e* انسان معروف ببلخ ونواحيها بانه اشترى دابة ⁵
منها طولها في السماء ثلث اذرع بذراع السوداء وعرضها ذراع ايضا ^{هـ}
وما روى من العجائب

ان مدينة تسمى كس بمسيرة يومين من سمرقند بينهما عقبة
كبيرة مرتفعة وان وراء كس جبال الثلج يتبين ثلج كل عام حتى
لو ان انسانا حديد البصر تهيأ له ان يعد ثلج اعوام الماضية من ¹⁰
كل عام ويبين كل ثلج عام خط احمر مغبر من ايام المصيف لعجز
عن ذلك وبذلك الثلج دون كبار بيض كالقيل فاذا انحدرت من *f*...
بمد حتى ... سو... يخرج منها الماء الكثير ويمتد بما يذوب من
الثلوج ويقع الى جبال تسمى جبال *g*...
الجبال عين كبيرة تسمى هشتادان در فيخرج منها ماء كثير ويسمى ¹⁵
بسمرقند نهر جيرت *h* وهو نهر بخارا ^{هـ}

وحدثني محدث انه بدى له الى تلك الناحية حاجة فخرج اليها
وله ثم صديق فسأله عن عجائب هذه العين فاخبره ان فيها سكان

a) Cod. الدن. *b*) Superest tantum al cum parte litterae x ut videtur et scriptum fuisse videtur العين, quod vero non convenit. *c*) Cod. بالدوا. *d*) Haec excepto al in initio perierunt et conjectura addita sunt. Sequentis يخرج tantum remanet x et pars superior litterae ج. De منها nihil superest nisi punctum diacriticum. *e*) Punctum in خ addidi conjectura. *f*) Unum vel duo vocabula perierunt, particula inferiore excepta. Codex h. l. miserrimo statu est. *g*) Decem circiter vocabula partim exesa, partim charta agglutinata tecta legi nequeunt. Sub verbo quarto inter lineas scribitur هسدا. *h*) Alibi hoc nomen fluvii Zarafschân non inveni.

الماء على خلقة بنى آدم احسن ما خلق الله وان راعى غنم من هذه القرية كان يورد غنمه الى هذه العين وبعض الرعاة كانوا يحدرون اليها *a* ولا يقربونها وكان هذا الراعى يضرب الوتر والبيراع *b* والمزمار وكان *c* المزمار والبيراع (154) ويطفون على وجه الماء ويستمعون اليه ويتلذذون بصوت غناؤه فبينما هو ذات يوم قد ضرب بالوترين ونام على رأس العين اذا عهد اهل العين جهازا على وجه الماء وقبضوه كرها الى عندهم فلما تم عليه يوم وليلة ولم ينصرف الى اهله اغتموا له فأتوا تلك العين لاقتفاء الاثر فوجدوه وهو طاف على وجه الماء يسير واهل العين يكرهونه على انزهر وضرب الوتر واهله يتضرعون اليهم ويسألونهم تخليته فلم يجيبوهم *d* الى سؤالهم فبقوا على ذلك ثمانية أيام لا يتجرأ احد منهم ان يدخل العين فيخلصه فلما اصبحوا بعد اليوم الثامن فما رأوا الراعى ولا احدا معه منهم وخفى عنهم امره *e*

وذكر هشام بن محمد قال حدثني بعض من اتفق اليه عن حميد ابن بهرا دهقان القلوجنة السفلى انه كان فى اربع مدن عجائب عظيمة فالاولى منهن *e* كان بها قديما تمثال الارض جميعا فاذا التوى عليه بعض اهل ملكته بخراجه *f* خرق انهارها عليهم فغرقت حيث كانت فلا يستطيعون لها سدا حتى يوتوا ما عليهم فاذا سد انهارها عليهم فى تمثالها وانسدت عليهم فى بلادهم، وكان فى المدينة الثانية حوض فاذا اراد الملك ان يجمعهم لطعامه *h* اتى من احب

a) Fere prorsus periit, una cum parte praecedentis et sequentis.
 b) Superest والبر. c) Septem circiter vocabula perierunt.. d) Cod. ياكيبونهم. e) Sic. f) Superest tantum راج. Cf. quoque Dimaschki ٣٧ ann. c. g) Haec fere prorsus exesa sunt, sed e rarioribus ductibus superstitionibus hoc efficiendum videtur. h) Superest particula litterae primae, dimidium litterae ط et ع.

منهم بما أحبّ من الاشربة فصبّه في ذلك الكوض فاختلف
جميعاً ثم يقوم السقاة (155) فيأخذون الآنية من صبّ في انائه

شيءٌ a

a) Abrupte desinit. Nempe is qui partem majorem folii ultimi renovavit, in pagina ultima dimidia tantum linea scripta nescio qua re avocatus, reliqua addere neglexit. In parte antiqua folii restat de ultima linea كانوا et vestigia vocabuli sequentis nunc charta agglutinata tecta. Deinde sequitur الله وصلى الله على سيدنا محمد الرسول وشرغ رب العالمين.

نبد من كتاب الخراج وصناعة الكتابة لابي
الفرج قدامة بن جعفر الكاتب البغدادي

الباب الحادي عشر^a

في ديوان البريد والسكك والطرق الى نواحي المشرق والمغرب

5 قال ابو الفرج يحتاج في البريد الى ديوان يكون مغردا به ويكون
الكتب المنفذة من جميع النواحي مقصودا بها صاحبه ليكون هو
المنفذ لكل شئ منها الى الموضع المرسوم بالنفوذ اليه ويتولى عرض كتب
اصحاب البريد والاخبار في جميع النواحي على الخليفة او عمل جوامع
لها ويكون اليه النظر في امر الفرّوانقيين والنوّعين والمرتبين في
10 السكك وتناجز ارزاقهم وتقليد اصحاب الخرائط في سائر الامصار والذي
يحتاج اليه في صاحب ^b هذا الديوان هو ان يكون ثقة اما في

^a In margine codicis Constantinopolitani
legimus: هذا باب جوامع للقرى والمنازل والبلدان الا ان لم يترجمها
بما ينسب اليها من النبات والطبائع والغرائب الى غير ذلك وانما ذكر
اسماءها على وفق غرضه وترجمت بعضها فجاءت ثلاث مجلدات والله
ينس pro ينسب Sic. Nonnullas voces semiabscissas restitui. pro
مجلدات، غرضه pro غرضه، ادما pro اسماءها، والغر pro والغرائب
الموقف. Scripsit haec anno 855 Ahmed ibn Mobârakschâh al-Hanafî,
ut ipse testatur ad calcem hujus capituli: هذا ما لكه
احمد بن مباركشاه الحنفي وانتخب منه ما عن له وذلك في منتصف
ذي الحجة سنة خمس وخمسين وثمانمائة وغفر الله لمولف هذا
Idem passim in margine adscripsit annotationes. Vocales non adscripsi nomi-
bus nisi in codice leguntur. ^b Addidi.

نفسه او عند الخليفة القائم بالامر فى وقته لان هذا الديوان ليس فيه من العجل ما يحتاج معه الى الكافى المتصفح وانما يحتاج الى الثقة المتحفظ والرسوم التى يحتاج اليها من امر الديوان هو ما يقارب الرسوم التى بيناها فى غيره مما يضبط به اعماله واحواله فاما غير ذلك من امر الطرق ومواضع السكنك والمسالك الى جميع النواحي فانا لم نذكره *a* ولا غنى *b* بصاحب هذا الديوان ان يكون معه منه ما لا يحتاج فى الرجوع فيه الى غيره وما ان سأل عنه الخليفة وقت الحاجة الى شخوصه وانفاذ جيش يهمة *c* امره وغير ذلك مما تدعو الضرورة الى علم الطرق بسببه وجد عتيذا عنده ومصبوطا قبله ولم يحتاج الى تكلف عمله والمسئلة عنه فينبغى ان نكون *d* الآن نأخذ 10 فى ذكر ذلك وتعديده باسماء المواضع وذكر المنازل وعدد الاميال والفراسخ وغيره من وصف حال المنزل فى مائه وخشونته وسهولته او عمارته او ما سوى ذلك من حاله ونبدأ بالطريق المأخوذ فيه من مدينة السلام الى مكة وهو المنسك الاعظم وبيت الله الاقدم ونأخذ بعد البلوغ اليه بذكر ما بعده من الطريق الى اليمن ثم فى سائر 15 الجهات المقارنة له وتسميته ان شاء الله ٥

من مدينة السلام الى جسر كوثى على نهر الملك سبعة فراسخ ومن جسر كوثى الى قصر ابن هبيرة خمسة فراسخ ومن قصر ابن هبيرة الى سوق اسد سبعة فراسخ ومن سوق اسد الى ساهى خمسة فراسخ ومن ساهى الى مدينة الكوفة خمسة فراسخ ومن الكوفة الى القادسية 20 خمسة عشر ميلا ومن القادسية الى العذيب ستة اميال العذيب كانت مسلحة بين *e* العرب وفارس فى حد البرية *f* وبها حائطان متصلان من القادسية الى العذيب ومن الجانبين كليهما نخل وانا خرج

a) Cod. يذكره. *b*) Cod. عن. Ante ان forte exidit. *c*) S. p. *d*) Cod. يكون. *e*) Cod. من. *f*) Cod. البريد ut saepius & ut scribitur.

منه الخارج دخل المقازة ومن العذيب الى المغيثة وفيها برك اربعة عشر
 ميلا ومن المغيثة الى القرعاء وفي منزل وفيه آبار اثنان وثلثون ميلا ومن
 القرعاء الى واقصة وفيها برك وآبار اربعة وعشرون ميلا ومن واقصة الى
 العقبة وفيها آبار ومنزل تسعة وعشرون ميلا ومن العقبة الى القاع اربعة
 5 وعشرون ميلا ومن القاع الى زبالة وفي عامرة كثيرة الاهل اربعة وعشرون
 ميلا ومن زبالة الى الشقوق وفيها برك ثمانية عشر ميلا ومن الشقوق
 الى قبر العبادى وفيها برك تسعة وعشرون ميلا ومن قبر العبادى الى
 الثعلبية تسعة وعشرون ميلا ومن الثعلبية الى الخزيمة وبها ضيق
 فى الماء ثلاثة وثلثون ميلا والخزيمة مدينة عليها سور وبها منبر
 10 وحمّام وبرك وسميت الخزيمة لان خزيمة صير فيها سوانى وكانت تسمى
 زروا ورمها حجر ومن الخزيمة الى الاجفر اربعة وعشرون ميلا ومن الاجفر
 الى فيد وفي منزل العامل وفيها قناة وزروع ومنبر ستة وثلثون ميلا
 ومن فيد الى توزا وفيها برك وآبار وحصن بناه ابو دلف ثلاثة وثلثون
 ميلا ومن توزا الى سميراء وفيها برك ستة عشر ميلا ومن سميراء الى
 15 الحاجر b وفيها برك وآبار ثلاثة وعشرون ميلا ومن الحاجر الى معدن
 النقرة وفيها آبار وبرك سبعة وعشرون ميلا ومن النقرة الى مغيثة المناوان
 سبعة وعشرون ميلا ومن مغيثة الى الربذة وماؤها كثير وفيها منبر
 اربعة وعشرون ميلا ومن الربذة الى معدن بنى سليم وفيها آبار وبرك
 تسعة عشر ميلا ومن معدن بنى سليم الى العجف ستة وعشرون ميلا
 20 ومن العجف الى افاعية وفي قليلة الماء اثنان وثلثون ميلا ومن افاعية
 الى المسلح وفي كثيرة الماء اربعة وثلثون ميلا ومن المسلح الى الغمرة c
 وفي كثيرة الماء ومنها يُعدّل الى اليمن ثمانية عشر ميلا ومن الغمرة
 الى ذات عرق وفي كثيرة الماء ومنها يقع الاحرام ستة وعشرون ميلا،

a) Cod. ثور hic et mox. b) Cod. h. l. الحاجر. c) S. p., mox

فان رجعنا الى النفرة فن النفرة الى العسيلة وهي ضيقة الماء سنة واربعون ميلا ومن العسيلة الى بطن النخل وهي كثيرة الماء والنخل سنة وثلثون ميلا ومن بطن النخل الى الطرف *a* اثنان وعشرون ميلا ومن الطرف الى المدينة خمسة وثلثون ميلا ⁵

واما انطريف من المدينة الى مكة فن المدينة الى الشجرة وفيها ⁵ آبار وبرك وليست بمنزل ولكنها منها يقع الاحرام سنة اميال ومن الشجرة الى ممل وبها آبار اثنا عشر ميلا ومن ملل الى السبالة *b* وبها ماء وتباع بها الشواهي والصقور تسعة عشر ميلا ومن السبالة الى الروينة وبها احساء ⁴ اربعة وثلثون ميلا ومن الروينة الى السقيا وبها شجر وماء ¹⁰ جار سنة وثلثون ميلا ومن السقيا الى الأبواء وفيها آبار ومزارع تسعة وعشرون ميلا ومن الأبواء *c* الى الجحفة وبها آبار وهي فرضة البحر سبعة وعشرون ميلا ومن الجحفة الى قديد وبها آبار ماء السيل سنة وعشرون ميلا ومن قديد الى عسفان وبها آبار اربعة وعشرون ميلا ومن عسفان الى بطن ممر وبها نخل وزرع وبركة يجري فيها الماء سنة عشر ميلا وبطن ممر قرية عظيمة كثيرة الامل والمنازل وعلى اربعة اميال ¹⁵ منها قبر ميمونة زوجة *d* النبي صلعم وعلى سنة اميال من ذلك مساجد عائشة ثم الى مكة سنة اميال ومنها يحرم اهل مكة وهو حد الحرم فن بطن ممر ^e الى مكة سنة عشر ميلا، ومن مكة طريق الطائف ثلث مراحل من مكة الى بئر ابن المرتفع ومن بئر ابن ^d المرتفع الى قرن المنازل قرية منها يحرم اهل اليمن يعدل منها الى ²⁰ الطائف يمنة *f* ومن يخرج من مكة يريد الطائف *g* يأتي عرفات ثم يجوز منها الى بطن نيمان جبلا *h* يقال له نيمان السحاب لان السحاب ابدا عليه ثم يصعد منه عقبة فاذا استوى عليها الصاعد

a) Cod. bis الطرف. *b*) Cod. bis السبالة. *c*) Cod. h. l. الأبواء. *d*) Deest. *e*) Cod. h. l. ممر. *f*) Cod. يمنة. *g*) Videtur cum Ibn Khord. inserendum على طريق العقبة. *h*) Cod. جبل.

اشرف على الطائف ثم يناحدر ويصعد ايضا عقبة خفيفة تسمى
تنعيم الطائف *a*، ومن الغمرة تعدل الى اليمين فن الغمرة الى
الجَدَد *b* اثنا عشر ميلا وهو موضع البريد ومنقسم القوافل وليس فيه
الآبثر واحدة ونخل وزرع يستقى لها بالابل وهي موضع *c* يسر مولى
⁵ عثمان بن عفان ومن الجدد الى الفتق *d* ومن الفتق الى تربة *e* وهي
قرية عظيمة بها عيون جارئة وزروع وهي قرية خالصة مولا المهدي
ومن تربة الى صفر *f* وهي منزل فيه داران لصاحب البريد في الصحراء
وفيه ماء عذب من بئر *g* ومن صفر الى كرا *h* منزل فيه نخل وعين
عذبة وليس الا منزل صاحب البريد ومنزل القوافل وهي في بطن واد
¹⁰ كثير النخل ومن كرا الى رنية *i* منزل في صحراء ونخل كبير وعين
عظيمة عذبة والعمران حولها على دعوة ومن رنية الى تبالة *k* قرية
عظيمة كثيرة الامل مصرية لقيس وفيها منبر وعيون وآبار ومن تبالة
الى بيشة قرية عظيمة كثيرة الامل في بطن الوادي ظاهرة الماء من
عيون وآبار مصرية قيسية ومن بيشة الى جسداء منزل اعراب من
¹⁵ قيس ومن جسداء الى بنات *l* حرم قرية عظيمة فيها منازل كثيرة
وزروع والماء من عين وبئر عذبة ومن بنات حرم الى يميم *m* منزل
في صحراء فيه بئر واحدة عذبة وليس به اهل وحوله اعراب من خنعم
وبينها وبين جرش *n* نحو اربعة عشر ميلا ومنه الى كتبة قرية عظيمة
ومنازل وقصور وآبار في صحراء بينها وبين جرش *o* ثمانية اميال ومن كتبة

a) Addidi voc. Deinde inserui الغمرة coll. supra p. ١٨٩

l. 22. b) Cod. الجَدَد sine الى العرة. c) Hoc suppletur in apogr. Scheferi; cod. lac. Pro يسر cod. يسر. Frustra alibi mentionem de hoc viro quaesivi. d) Cod. bis العنق. e) Cod. hic et mox بونه. f) Cod. hic et mox صعر. Vid. ad Ibn Khord. p. ١٣٤ d. Apud omnes alios haec statio collocatur inter الفتق et تربة. g) S. p. h) Cod. utroque loco كدا. i) Cod. وتيه hic et mox. k) Cod. l) S. p. hic et mox. تباله. m) Cod. سمص. n) Cod. حسن. o) Cod. حرمين.

الى الثاجة * موضع البريد وفيه بئر ماء ينزله القوافل وهو في بلاد زبيد
 وحوله اعرابهم ومن الثاجة a الى شروم راح وهي قرية عظيمة في صحراء
 فيها عيون كثيرة الكروم فيها فخذ من همدان يقال لهم جَنب b ومن
 شروم c راح الى المهجرة وهي قرية عظيمة جبلية كثيرة العيون والاهل
 وفيما بينها وبين شروم راح شجرة تسمى طلحة الملك وهذه الشجرة e
 حد ما بين اليمن والحجاز وهي شجرة تشبه شجر الغراب d الا انها
 اعظم وكان النبي صلعم حجز بها بين اليمن ومكة ومن المهجرة الى
 عرقة e منزل في جبل فيه اعراب من خولان والماء فيه ربما قل وربما
 كثر وهي اول عمل اليمن * وهي الف عمل صعدة ومن عرقة الى صعدة
 وهي قرية عظيمة فيها منبر ومسجد وتجار كثير وبها يعمل دباغ 10
 اليمن من الادم والنعمال واكثر تجارهم من اهل البصرة وطريق منها
 للبرصيين يرجع الى الركبية g ثم الى صعدة ولصعدة مخاليف وهي
 كثيرة القرى ومن صعدة الى الاعمشية h منزل في جبل ليس فيه اهل
 وماؤهم من عين صغيرة تحت شجرة وحوله حى من همدان ومن
 الاعمشية الى خيوان i قرية عظيمة فيها جامع ومنبر واهل كثير وفيها 15
 كروم توصف بكبر العنقايد جبلية والماء من السماء واهلها من بكيل k
 ومن خيوان الى اثافت l وهي قرية عظيمة فيها منبر واهلها جشميون
 وسوقها يقوم يوم الجمعة وفيها زرع وكرم وماء الشرب من بركة ومن
 اثافت الى ريذة قرية عظيمة فيها منبر وهي كثيرة الاهل والكروم والزرع

a) Haec in marg. scripta sunt ab eadem manu. Pro وهو في cod. Tribus Zobaid nota est. b) S. p. Cf. Hamdâni 110, 22 et Jâk. sub شروم. Voc. addidi. c) H. l. s. p. d) Cod. العرب. e) Cod.

hic et mox عرفه. Nonnulli tradunt عَرَفَة s. عُرفَة. f) Conj.; cod. Verto: « ad ditionem Çadac pertinet ». g) S. p. Non differre videtur a ركبة Hamd. 110, 23, Bekrî passim, Jâkût in v. h) Cod. الاعمشية hic et mox. i) S. p. hic et mox. k) Cod. كل et sequitur spatium album. Edidi coll. Hamdâni 11, 16, 112, 15 seq. l) Cod. اثافت, mox اثافت.

والعيون والكلأ في بطن وادٍ وعملها فيه مخاليف ومن ريذة الى صنعاء
 قصبه اليمن وهذا الطريق هو الذى عليه الاميال وهو طريق العوامل
 والعمال وان رحل *a* من يريد مكة الى بئر الحذا منزل ليس فيه الا
 بئر واحدة ومن بئر الحذا الى قرية عظيمة عامرة وهى التى يحرم منها
 ٥ اهل اليمن وماؤها واد جرار وهى قرشية تسمى قرن *e* ثم من قرن
 صعدا *d* قصد الطريق *h*

وقد كتبنا الطريق من الكوفة الى مكة فاما من البصرة * الى مكة
 فن البصرة *e* الى الحفير *f* ثم الى ماوية ثم الى ذات العشر *g* ثم الى الينسوعة *h*
 ثم الى السمينة *f* ثم الى النبا *i* ثم الى العوسجة ثم الى القريتين ثم الى
 10 رامة ومن النبا طريق الى النقرة ومن رامة الى امرة ثم الى ضربة *f*
 ثم الى جديلة *k* ثم الى فلاجة *l* ثم الى الدفينة *m* ثم الى قبا *f* ثم الى
 مران ثم الى وجرة *n* ثم الى اوطاس *o* ثم الى ذات عرق *p* ثم الى بستان
 ابن عامر ثم الى مكة *h*

فاما من مصر الى مكة فمنازلها على التوالى على ما نصفه الفسطاط
 15 للجب البويب * بيده منزل ابن مرو *q* عَجْرُون *r* الربيبة *s* الكرى *t* الحصن *u*
 منزل ايلة شرف البعل مدين الاعراء *v* منزل الكلابية *w* شغب *x* بدا

a) Cod. رجل. *b*) Cod. نهر et bis الحذا. Edidi coll. Bekri ٢٧٢.

c) Cod. قرن. *d*) Conj. Cod. دموا. Seq. قصد s. p., et d legi posset ل.

e) Addidi. *f*) S. p. *g*) Cod. دار المسب. *h*) Cod. السرعة. *i*) Cod.

الرمية. *mox* s. p. *k*) Cod. جديلة. *l*) Cod. ملحة. *m*) Cod. الرمية.

n) Cod. وجزة. *o*) Cod. انطاس. *p*) Hic cod. ins. ثم الى ملحة ثم

الدفينة repetitio praecedentis. In الرمية posset inesse الى الرمية

ut الدفينة quoque appellatur. *q*) Servavi lectionem cod., quia

بندفة lectio بيدمه licet pro بندفة lectio بيدمه vera nominis lectio incerta est, licet pro

commendanda videatur. *r*) Cod. عَجْرُون. *s*) Sic cod., sed lectio

incerta est. *t*) Cod. الطوسى. *u*) Alii الحفر, sed lectio bona esse

potest. *v*) Cod. الاغر. *w*) Cod. الطلابه, sed omnes alii ab initio

habent ك et etiam alibi in hoc. cod. ط pro ك scriptum offenditur,

cf. e. g. ann. t. *x*) Cod. شعب et بنى pro بدا.

السرحتين البيضاء وادى القرى الرحبينة *a* ذو المروة السويداء خشب *b*
 المدينة، فاما من اخذ على طريق الساحل فانا صار الى شرف البعل
 صار الى الصلاة ثم الى النيبك ثم الى ظُبة *d* ثم الى عونيد *e* ثم الى
 الوجه *f* ثم الى منخوس ثم الى الجرة *g* ثم الى الاحساء ثم الى ينبع *h*
 ثم الى مستولان *i* ثم الى *k* للجار ومن الجار الى المدينة مسيرة يومين ٥
 فاما من دمشق الى مكة فالمنازل منها الى ذات المنازل ثم سرغ *l* ثم
 تبوك ثم الحدة ثم الاقصر ثم الجنينة *a* ثم الحجر ثم وادى القرى ثم
 المدينة ٥

واما الطريق من اليمامة الى مكة فمنها الى انعرض *m* والى حديقة *n*
 والى السبيح *o* والى *الثنية العقاء *p* والى سقيراء *a* والى السد والى مرارة *q* 10
 والى سويقة والى القريتين *r* من طريق البصرة، ومن اليمامة طريق
 آخر الى مانص *s* باحة الزلف منزل مصاه اهل *لجون ماوية *a* من طريق
 البصرة ٥

واما من صنعاء الى مكة على المنازل فمنها الى الرحابنة *t* ثم الى قرية

a) S. p. *b*) Cod. حشب. *c*) Cod. الصلاة ut quoque codd. Mokadd. ١١., 4. *d*) Sic, nec legere audeo ظُبة ut feci Mokadd. l. 1. et ١١٢, 7, quia quoque Jakûbî ١٣., 7 habet ظُبة et hoc ut nomen loci memoratur a Jâk. Cf. Sprenger *Alte Geogr.* p. 24. Samhûdî ٢٨٦ scribit ضباء. *e*) Cod. عربد. *f*) Cod. الراحه, Mok. الرحبة. Secutus sum Jak. Hodiernum el-Wedjh. *g*) Cod. المحريم; Jak. المحره; cf. Mok. ١١. ann. 1. *h*) Cod. تليع, Jak. وفي تبعل, Jak. المغيثة وفي تبعل, Mokadd. العشيرة recte, nam العشيرة (ذات) est بينع aut من بطن ينبع (Samhûdî ٢٨٨). *i*) Sic sine hamza; alibi frustra quaesivi. *k*) Addidi. *l*) Cod. سموع. *m*) Cod. العريض. *n*) Cod. حديقه. *o*) Cod. السرح. *p*) S. p. Conjectura scripsi العقاء, sumons اعقق sensu عقيق *fissas*. Apud alios hoc adjectivum non exstat. *q*) Sic. Ibn Khord. صداه. Fortasse leg. صدارة. *r*) Cod. العدسين. *s*) Sic aut مانص. Deinde باحه et الزلف. *t*) Cod. الرحانه. Cf. Hamdânî ٢٤١, 15, 18.

رافدة *a* ثم الى خيوان *b* ثم الى صعدة ثم الى النصيح *c* ثم القصبنة *d* ثم
الثجة *b* ثم كتبة *b* ثم بنات *b* حرم ثم جسداء *e* ثم ببشة ثم تبالثة *b*
ثم رنية *f* ثم الزعراء *g* ثم صفر *h* ثم الفتق ثم بستنان ابن عامر
ثم مكة ٥

٥ واما من مخلاف *i* حولان الى مكة فممه الى ذى سحيم ثم العرش *k*
ثم ببشة *l* ثم صنكان *m* ثم حلى ثم يبه *b* ثم *ابن جاون *n* ثم
عليب *o* ثم الليث *b* ثم منزل ثم يللم *b* ثم ملكان ثم مكة ٥

واما من عمان الى مكة فعلى طريق الساحل المنازل فرق *p* عوكلان *q*
ساحل مناها *r* بلاد الشاكر *s* مخاليف كندة مخاليف عبد الله بن
١٠ مدحج *t* مخلاف لحج *u* ابين *v* عدن مغاص اللؤلؤ مخلاف بنى مجيد *w*
المنجلة *x* مخلاف الركب المندب *y* مخلاف رمع *z* زييد مخلاف عك *aa*
للردة *bb* مخلاف الحكم *cc* عشر، فمن اراد طريق الجادة اخذ من
عشر الى العرش *k* ثم جاز على طريق الجادة المخاليف ومن اراد
الساحل اخذ من عشر الى مرسى *dd* صنكان ثم مرسى حلى ثم السرين *ee*

a) Sic in apogr. Scheferi; cod. s. p. Locum obtinet urbis اختلفت
in alio itinerario. *b*) S. p. *c*) S. p. Puneta conj. adscripsi. *d*) Cod.
العصبه. *e*) Cod. حسرل. *f*) Cod. ودمه. *g*) Sic. Locum occupat
stationum كرى et تربة in alio itinerario. *h*) Cod. ut supra صعير
et deinde العنق. *i*) Cod. دكلاب. *k*) Cod. القريتين. *l*) Cod.
دمشه. *m*) Cod. همكان. *n*) Cod. ادو حلون; vid. ad Ibn Khord.
p. ١٤٨ o. *o*) Cod. غلسب. Sec. Ibn Khord. post hanc stationem
venit يبه. *p*) Cod. فرق. *q*) Cod. عوكلان. *r*) Sic. Ibn Khord.
هباه. *s*) Cod. الشاجر. *t*) Cod. مدحج. *u*) Cod. مدحج.
v) Cod. برواس. Unde ortae sint litterae برو efficere nequeo. Pro
عدن cod. عدى. *w*) Cod. محمد. *x*) Cod. المنكاد. Secutus sum
Ibn Khord. *y*) Cod. المندر. *z*) Cod. رمع et deinde رمع. Ibn
Khord. رمع non habet; cf. Jak. ١.٤ ult., ubi l. زييد; uti proposuit
editor. *aa*) Cod. على. *bb*) Cod. الحوب. *cc*) Cod. الكمين. Solet
scribi sine art. *dd*) Cod. hic et mox موسى. Addidi صنكان ex
Ibn Khord. *ee*) Cod. اسرين.

- ثم اعياب *a* ثم الهرجاب *b* ثم الشعيبية *c* ثم منزل ثم جدة ثم مكة ٥
 واما من اراد الطريق من اليمامة الى البصرة فمنازل الطريق النباك *d*
 سليمة *e* منزل *f* جبّ التراب *g* ثلثة منازل الصمان طفخة *h* القرعاء *e*
 ثلثة منازل كاظمة منزل *i* البصرة ٥
 والمنازل من اليمامة الى اليمن للخرج *e* نبعة *k* المجازة المعدن الشفق *l* ٥
 الثور *e* القلج *m* الصفا بئر *n* الآبار نجران الحجي برانس *o* مربع *p* المهاجرة *q* ٥
 * والمنازل من عمان الى البصرة *r* السبخة *s* وهي بين * عمان والبحرين *r*
 قظر *e* العقيب *t* ساحل هجر *r* حمص *u* مسلكة *v* القرنين *w* حسان *x*
 خليجة *e* المعرس عصي *y* المقر *z* الزابوقة *aa* عرفجا *e* الحدوثة *bb* عبادان ٥
 وان قد ذكرنا الطريق الى مكة من كل جهة وانبعنا ذلك بالطريق 10
 الى اكناف الجنوب مثل اليمن وما يتصل بها من اليمامة وعلان
 والبحرين وما يقرب من تلك الجهات فلنتبع ذلك بالطريق الى ما
 ينحرف *cc* اليه تلك الجهات من نواحي المشرق وهي الاهواز وفارس
 واصبهان وكرمان وسجستان وما والاها ولنبدأ بمدينة السلم فمنها الى
 كلوازي فرسخان والى المدائن خمسة فراسخ والى * سيب بنى *dd* كوما 15
 سبعة فراسخ والى نعامية اربعة فراسخ والى جبل *e* خمسة فراسخ والى

a) Cod. اعماد. b) Cod. المرحان. c) Cod. السعفة. d) Cod.
 السال. e) S. p. f) Cod. منزلي. g) Cob. حب العراب. Lectio
 incerta. Vid. Ibn Khord. h) Cod. صفحة. i) Cod. ومنزل. k) Cod.
 Lectio incerta. Vid. Ibn Khord. l) Cod. العسفة. m) Cod.
 دفع. n) Cod. دس. o) Cod. براس. p) Cod. مربع. q) Cod.
 الملح. r) Conjectura supplevi. s) Cod. الماجه. t) Cod. العقيب.
 u) Cod. دمص. v) Ibn Khord. ٦., 4 مسيلكة sed cf. Hamdâni
 ١٦٨, 20. w) Cod. العرس. Edidi coll. Hamdâni l.1. 22 القرنين; Ibn
 Khord. انقري. x) Cod. حسان. y) Cod. عمان. z) Cod. البعد.
 aa) Cod. الزابوقة. bb) Cod. الحدوثة. Incerta lectio. Vid. Ibn Khord.
 cc) Cod. منحرف. dd) Cod. سمبي.

*نهر سابس *a* سبعة فراسخ وإلى فم الصلح خمسة فراسخ وإلى واسط سبعة فراسخ فذلك من واسط إلى مدينة السلم خمسون فرسخًا، ومن واسط إلى الرصافة *b* عشرة فراسخ وإلى القطر اثنا عشر فرسخًا وإلى نهر معقل *c* ستة فراسخ وإلى مدينة البصرة أربعة فراسخ فذلك 5 من واسط إلى البصرة خمسون فرسخًا، ومن البصرة إلى الأبله أربعة فراسخ ومن الأبله إلى بيان *e* خمسة فراسخ ومن بيان إلى حصن مهدي على الظهر ستة فراسخ وفي الماء على نهر الجديد *f* ثمانية فراسخ ومن حصن مهدي إلى سوق الأربعاء أربعة فراسخ ومن سوق الأربعاء إلى لحول ستة فراسخ ومن لحول إلى دواب ثمانية فراسخ ومن 10 دواب إلى سوق الأهواز فرسخان فذلك من البصرة إلى سوق الأهواز ستة وثلاثون فرسخًا *g* ومن سوق الأهواز إلى حودرول *h* فرسخان ومن حودرول إلى أزم *i* أربعة فراسخ ومن أزم إلى سمائل *k* أربعة فراسخ ومن سمائل إلى قرية الجباري *l* ثلثة فراسخ ومن قرية الجباري إلى العين 15 ثلثة فراسخ ومن العين إلى رام هُرمز أربعة فراسخ ومن رام هُرمز إلى وادي الملح أربعة فراسخ ومن وادي الملح إلى الزُط فرسخان ومن الزُط إلى خابران *i* ثلثة فراسخ ومن خابران إلى المستراح فرسخان ومن

a) Cod. واسط. Restituendum videtur ut feci quia revera Nahr Sâbos inter Djabbol et Fam aç-Çilh jacet, et quia an-No'mânîae situs fere in dimidio viae inter Bagdad et Wâsit est, distantia 7 Par. itaque accurata videtur. Abulfeda ٣.٥ docet inter Djabbol et Fam aç-Çilh esse 12 Par. Post Sib Banî Kûma exciderunt stationes Dair al-Âkûl et Djardjarâja et distantia 8 Par., ut patet e summa parasangorum, quorum numerus 50 constat. *b*) Quae رصافة واسط appellatur, v. Jâk. *c*) S. p. *d*) Hoc quoque itinerarium mancum est. *e*) Cod. بيان hic et mox. *f*) Cod. s. p.; pro النهر الجديد. Fortasse idem significatur canalis, quem Mokaddasî ٢١٩ tribuit Adhad-ad-daulae, quo casu hunc non auctorem, sed restauratorem fuisse patet. *g*) Enumeratio dat sive 35 sive 37. *h*) Sic. Apogr. Schefer حودرول. *i*) S. p. hic et mox. *k*) Sic Apogr. Schefer سابك. *l*) Cod. قرية الجباري sine.

المستراح الى دهليزان *a* فرساخان ومن دهليزان الى كارسان *b* ثلاثة فراسخ ومن كارسان الى نسايل *c* ثلاثة فراسخ ومن نسايل الى ارجان خمسة فراسخ ومن مدينة ارجان الى داسين *d* سبعة فراسخ ومن داسين الى بندق *e* ستة فراسخ ومن بندق الى خان حماد ستة فراسخ ومن خان حماد الى امران تسعة فراسخ ومن امران الى النويندجان *a* ٥ ستة فراسخ ومن النويندجان الى الكركان خمسة فراسخ ومن الكركان الى الخراة *f* خمسة فراسخ ومن الخراة الى خلان *g* خمسة فراسخ ومن خلان الى جويم *h* اربعة فراسخ ومن جويم الى شيراز خمسة فراسخ فذلك من الاهواز الى شيراز مائة فرسخ *i* وفرساخان ٥

ومن شيراز الى اصطخر اثنا عشر فرساخا ومن اصطخر الى زياداباذ 10 ثمانية فراسخ ومن زياداباذ الى جوبانان *k* اربعة فراسخ ومن جوبانان الى قرية عبد الرحمن ستة فراسخ ومن قرية عبد الرحمن الى قرية الآس سبعة فراسخ ومن قرية الآس الى صاهك *l* ستة فراسخ ومن صاهك الى سرمقان *m* تسعة فراسخ ومن سرمقان الى بشتناخم *a* عشرة فراسخ ومن بشتناخم الى بيمند *a* 15 عشرة فراسخ ومن بيمند الى السيرجان ستة قصبه كرمان اربعة فراسخ فذلك من شيراز الى السيرجان ستة وسبعون فرساخا ٥

a) S. p. hic et mox. *b*) Sic. Apogr. Schefer كيارستان. *c*) Sic; mox s. p.; Mokadd. ٤.٣, 4 بسابك. Apogr. Schefer سنابل. Sprenger proponit سوق سنبل (i. e. سنبييل). *d*) Cod. المسم. Emendatio audax videri potest, sed temeraria non est. *e*) Cod. بندق. Seqq. ad بندق desiderantur. Supplevi ex Ibn Khord. Sec. Ist. sunt 8 Par. *f*) Cod. الخراة. Seqq. ad الخراة desunt. Supplevi ex Ist. ١٣٣. *g*) Cod. جلان et خلان. Probabiliter vera lectio est خُلا. Vid. ad Ist. l. l. Locus Ják. quoque exstat Agh. VI, ٩١, 1. *h*) Cod. حدم. *i*) Desideratur. *k*) Cod. حوحابان et حوحامان. Distantia apud Ist. est $8 + 6 = 14$ Par., sed summa 76 Par. probat auctorem scripsisse ut edidi. *l*) Cod. صاهل. *m*) Cod. سرمقان.

ومن السيرجان *a* الى قهستان سنة فراسخ ومن قهستان الى رباط كومخ *b* ثمانية فراسخ ومن رباط كومخ الى ساهوى *c* سنة فراسخ ومن ساهوى الى امسير *d* اربعة فراسخ ومن امسير الى خناب *a* ستة فراسخ ومن خناب الى غبيرا *e* اربعة فراسخ ومن غبيرا الى كورم *f* ثمانية فراسخ ومن كورم الى كشك *g* ثمانية فراسخ ومن كشك الى راتين *h* عشرة فراسخ ومن راتين الى دارجين *a* ثمانية فراسخ ومن دارجين الى بسم *i* اثنا عشر فرسخا ومن بسم الى نرماسير *k* والمغارة *l* ثمانية فراسخ ومن نرماسير الى ساجستان *مائة فرسخ فذلك من السيرجان قصبه كرمان الى ساجستان مائة وثمانية وثمانون فرسخا في المغارة والجادة *m* 5

ومن *اراد من شيراز *n* الى اصبهان فنها الى نيسابور *o* سبعة فراسخ ومن نيسابور الى مائين *p* سبعة فراسخ ومن مائين الى عقبه كيسا *q* ثلثة فراسخ ومن العقبة الى خوسكان *r* سبعة فراسخ ومن خوسكان الى قصرابين *s* خمسة فراسخ ومن قصرابين الى اصطخران سبعة فراسخ 10

a) S. p. *b)* Mokadd. ٤٧٤ *y* كوغ. *c)* Idem كاهون. *d)* S. p.; Mokadd. ازمين. *e)* Cod. عمر. *f)* Mokadd. كوغون qui nisi idem locus sit, saltem in vicinia jacet. Vid. Ist. ١٦٩, 1. *g)* Cod. كسك et mox كسل. *h)* Cod. زابر. *i)* Cod. قم. *k)* Cod. نرماسير et نرماسير. *l)* Cod. والمعارة. *m)* Haec in codice corrupta ita leguntur: ثلثة فراسخ فذلك من السيرجان قصبه كرمان الى المغارة مائة. Distantia a Narmâsir ad Sidjstân apud Ibn Khord. est 85 (82) Par. Sed summa distantiarum inter Sirdjân et desertum facit 88 Par., itaque 100 Par. restant. *n)* Cod. اردشير. *o)* Cod. hic نيسابور, mox s. p.;

Mokadd. ٤٥٨, 4 et *g* ارزسابور. Edidi ibi ازر pro ازار = هزار quia Ist. ١٣٣ h. l. هزار habet. Probabiliter est alterum hujus urbis nomen. Aliunde illustrare nequeo. *p)* Cod. مانر. *q)* Cod. كما. Apud Ist recepi كمنسا, sed D, L, O ut nunc edidi. *r)* Cod. s. p., Mokadd. خوسكان. Chesney, Narrative p. 108 Kûzigan. Tomaschek I, 32 «jetzt Uğân». *s)* Cod. s. p.; Ist et Mokadd. قصر اعيين. Nunc Kûschki-Zard (Tomaschek p. 31).

ومن اصطخران الى خوارش *a* ستة فراسخ ومن خوارش الى سراى *b*
 ماس ومروه اربعة فراسخ ومن ماس ومروه الى كرو سبعة فراسخ ومن
 كرو الى الخان *c* تسعة فراسخ ومن الخان الى اصبهان سبعة فراسخ
 فذلك من شيراز الى اصبهان سبعون فرسخا، ومن اراد ان يأخذ
 من الاهواز الى اصبهان فمن سوق الاهواز الى عسكر مكرم ثمانية ⁵
 فراسخ ثم الى الميانش سبعة فراسخ ومن الميانش الى ايدج *d* ثلاثة
 فراسخ ومن ايدج الى نردانيل *e* اربعة فراسخ ومن نردانيل الى
 رسناكرد *f* وهو حصن في عقبة سبعة فراسخ ثم الى شليل *g* خمسة
 فراسخ ومن شليل الى خورستان تسعة فراسخ ومن خورستان الى
 اربهشت ابان *h* اربعة فراسخ ومن اربهشت ابان الى كيركان *i* سبعة ¹⁰
 فراسخ ومن كيركان الى بابكان *k* سبعة فراسخ ومن بابكان الى الخان *l*
 سبعة فراسخ ومن الخان الى مدينة اصبهان سبعة فراسخ فذلك من
 الاهواز الى اصبهان خمسة وثمانون فرسخا على طريق ايدج *m* ⁵
 وان قد ذكرنا الطريق الى الاهواز وفارس وكرمان وسجستان وما
 يلي ذلك من الطرق الى اصبهان وفارس فلنعد نذكر الطرق فلنبتدى ¹⁵
 بذكر الطرق الى سائر كور المشرق ونواحيه ولنبتدى بذلك من
 مدينة السلم ايضا فنها الى النهروان اربعة فراسخ ومن النهروان الى
 *دير بازما *d* اربعة فراسخ ومن دير بازما الى اندسكرة ثمانية فراسخ

a) Cod. s. p. Alii خان اويس (خان اويس)، unde hoc nomen forte est abbreviatum. *b*) Cod. سرال. *c*) Cod. الخار. *d*) S. p. *e*) Sic. *f*) Cod. وساگرد; cf. Ibn Khord. p. ٥٧ q. *g*) Cod. شليل. Etiamnunc exstat (Schalil). Forte est componendum cum سليدست apud Ibn Khord. *h*) Cod. اربهشت ابان. Ex اربهشت abbreviatum videtur. *i*) Cod. s. p. An componi potest cum كيروا السرخ Ibn Bat. II, 42? *k*) Forte sic legendum Ibn Bat. 43 pro نبلان. *l*) Cod. اطار et mox الجار. *m*) Cod. s. p. Summa distantiarum est tantum 75, sed distantia inter Askar Mokram et Idhadj non 7 + 3, sed 20 Par. est. Ibn R. habet 22 Par., Ist. 4 dies. Emendare nequeo quia situm stationis الميانش cognitum non habeo.

ومن المدسكرة الى جملولا سبعة فراسخ ومن جملولا الى خانقين
سبعة *a* فراسخ ومن خانقين الى قصر شيرين *b* ستة فراسخ ومن قصر
شيرين الى حلوان خمسة فراسخ فذلك من مدينة السلام الى
حلوان احد واربعون فرساخا، ومن حلوان الى مادرواستان *c* اربعة
٥ فراسخ ومن مادرواستان الى برج القلعة ستة فراسخ ومن برج القلعة
الى قصر يزيد اربعة فراسخ ومن قصر يزيد الى الزبيدية ستة فراسخ
ومن الزبيدية الى خشكاريش *d* ثلاثة فراسخ ومن خشكاريش الى
قصر عمرو *e* اربعة فراسخ ومن قصر عمرو الى قرميسين ثلاثة فراسخ
فذلك من قرميسين الى حلوان ثلثون فرساخا، ومن قرميسين الى
١٠ قنطرة مريم *f* خمسة فراسخ ومن قنطرة مريم الى مساحه *g* اربعة
فراسخ ومن مساحه الى قصر اللصوص ستة فراسخ ومن قصر اللصوص
الى اسدابان *h* سبعة فراسخ ومن اسدابان الى الزعفرانية * ستة فراسخ
ومن الزعفرانية الى مدينة هذان ثلاثة فراسخ فذلك من قرميسين
الى مدينة هذان احد وثلثون فرساخا *h*

١٥ ومن اراد الطريق من قرميسين الى نهاوند اخذ من قرميسين
الى الدكان سبعة فراسخ ومن الدكان الى قصر اللصوص تسعة
فراسخ ومن قصر اللصوص الى كحراس *k* خمسة فراسخ ومن كحراس

a) Cod. *et mox* سبعة *pro* ستة. Secutus sum Ibn Khord.
Summa distantiarum probat auctorem sic scripsisse. b) Cod. شيرين
et شيرين. c) Cod. مادرواستان. d) Cod. خشكاريش. e) Cod. عمرو.
f) Cod. h. l. s. p. Ibn R. pontem memorat, sed nomen non habet.
g) Sic. Alii omnes viam per الدكان tantum habent. h) Cod. اسرابان.
In vicinia hujus loci, nunc urbis, jacuit statio خندان, ut jam
suspiciatus est Sprenger, p. 11 et confirmat Ibn R. qui habet وعن
يساره (خندان) قرية تعرف باسدابان. i) Bis in cod. k) Apud alios
statio intermedia inter Kengovar (قصر اللصوص) et Nehâwend est
مادران. In mappa Kiepert invenio Kehrizi Djemâleddin, qui prob-
abiliter noster est locus.

الى نهاوند اربعة فراسخ فذلك من قرمبسين الى نهاوند خمسة وعشرون فرساختا

ومن اراد من نهاوند الى همدان فمن نهاوند الى راکاه a ستة فراسخ ومن راکاه الى الديرين b خمسة فراسخ ومن الديرين الى همدان سبعة فراسخ فذلك من نهاوند الى همدان ثمانية عشر فرساختا ⁵ ومن اراد من نهاوند الى الكرج وهي قصبنة الايغارين فن نهاوند الى راکاه c ستة فراسخ ومن راکاه الى جوراب d ثمانية فراسخ ومن جوراب الى الكرج خمسة فراسخ فذلك من نهاوند الى الكرج تسعة عشر فرساختا

فمن احتاج الى ان يعرف الطريف من همدان الى الايغارين ¹⁰ وقصبنتها الكرج فن همدان الى طاسفنديين e خمسة فراسخ ومن طاسفنديين الى جوراب f سبعة فراسخ ومن جوراب الى الكرج خمسة فراسخ فذلك من همدان الى الكرج سبعة عشر فرساختا، ومن همدان الى الكرج على رستاق سواه g من همدان الى جوراب h خمسة فراسخ ومن جوراب الى خنداب i سبعة فراسخ ومن خنداب الى السعمان k ¹⁵ سبعة فراسخ ومن السعمان الى الكرج l تسعة فراسخ فذلك على هذا الطريف ثمانية وعشرون فرساختا، ومن اراد اصبهان من الكرج فن انكرج الى خرمايان m سبعة فراسخ ومن خرمايان الى اقبسه n سبعة

a) Cod. hic et mox راکاه sed deinde ut rec. et habet Mokadd. ٤٠٢, 1, 2. An forte hodiernam Zagha, ut legendum sit زگاه? b) Cod. s. p., Mokadd. الديرين, Tomaschek I, 25. ديفق. c) Cod. h. l. واکاه. d) Cod. h. l. خواراب, mox حوارد, infra bis حوار. Mokadd. حواراب. Nunc Jourâb. e) Cod. s. p. Non differt a طاسفنديين (Jâk. et Lobâb al-Lobâb). Mokadd. طاق سعيد. f) Cod. hic et mox حوار. g) Tomaschek l. l. Sâwah. h) Tomaschek جورابان. i) Cod. حمدان. Vid. Tomaschek l. l. k) Sic. Tomaschek سعمان. l) Cod. الكورار. m) Cod. حورابان ot حورابان. Mokadd. جرانابان. Etiamnunc exstat; cf. Tomaschek p. 26. Deinde تسعة s. p. sed summa probat esse legendum. n) Cod. s. p. Incertum; Mokadd. ابتمع. Locum fere hodierni Khomein occupasse debet.

فراسخ ومن ابقيسه الى جرباذقان *a* ستة فراسخ ومن جرباذقان الى
قنوران *b* ثمانية فراسخ ومن قنوران الى مرج وزهر *c* سبعة فراسخ
ومن مرج وزهر الى الماربيين *d* اربعة فراسخ ومن الماربيين الى ازميزان *e*
اثنا عشر فرسخا ومن ازميزان الى اصبهان ثلثة فراسخ فذلك من
5 الكرج الى اصبهان اربعة وخمسون فرسخا ۵

ثم نرجع الى همدان والطريق منها الى سائر اكناف المشرق فمن
همدان الى درنوا *f* خمسة فراسخ ومن درنوا الى بوزجرد *g* خمسة
فراسخ ومن بوزجرد الى زره *h* اربعة فراسخ ومن زره الى طرزه *i* اربعة
فراسخ ومن طرزه الى الاساورة اربعة فراسخ ومن الاساورة الى *رونه
10 وبوسنة *k* ثلثة فراسخ * ومن رونه وبوسنة الى داودابان اربعة فراسخ
ومن داودابان الى سوسنقين ثلثة فراسخ *l* ومن سوسنقين *m* الى درون
اربعة فراسخ ومن درون الى ساوه *o* خمسة فراسخ ومن ساوه الى
مشكويه *p* ثمانية فراسخ ومن مشكويه الى قسطانة *q* ثمانية فراسخ
ومن قسطانة الى الري سبعة فراسخ فذلك من همدان الى الري
15 اربعة وستون فرسخا ۵

ومن الري الى مفضلابان *r* اربعة فراسخ ومن مفضلابان الى افريدين *s*
سنة فراسخ ومن افريدين الى كاسب *t* ثمانية فراسخ ومن كاسب

a) Cod. جرباذقان. Hodie Gulpâigân. *b*) Cod. قنوران et mox
فريدان. Mokadd. قنوران. Tomashek p. 29 proponit sive
فريدان (Faridân) sive تيزان. *c*) Cod. هرح ورهن; secutus sum Mok. Pro
سبعة cod. تسعة. E summa patet corrigendum esse ut feci. *d*) Cod.
المازمين. *e*) S. p., Mok. ut rec. Cf. Tomashek l.l. *f*) Cod. درنوا.
g) Cod. بوزجرد. *h*) Cod. دره. *i*) Cod. طرزه. *k*) Cod. ونوسه.
l) Haec in Cod. desunt, supplevi ex Ibn Khord. et Ibn R. Pro
Mokadd. f.. ult. habet المصدقان (مزدقان، مزدكان)، cujus loci
forte داودابان est alterum nomen. *m*) Cod. سوس. *n*) Cod. درون.
Secutus sum Ibn Khord. *o*) Cod. ساوره. *p*) Cod. سكونه. *q*) Cod.
قسطانه. *r*) Cod. فصلابان. *s*) Cod. افريدين. *t*) Cod. h. l. كاست.

الى خوار *a* ستة فراسخ ومن خوار الى قصر الملح سبعة *b* فراسخ
ومن قصر الملح الى راس الكلب سبعة فراسخ ومن راس الكلب الى
سرخ *c* اربعة فراسخ ومن سرخ الى سمنان *d* اربعة فراسخ ومن سمنان
الى آخريين *e* تسعة فراسخ ومن آخريين الى قرية دايه *f* اربعة فراسخ
ومن قرية دايه الى قومس اربعة فراسخ ومن قومس الى الخدادة ⁵
سبعة فراسخ ومن الخدادة الى كوزستان *g* اربعة فراسخ ومن كوزستان
الى بدش *h* ثلاثة فراسخ ومن بدش الى ميمد *i* اثنا عشر فرسخا
ومن ميمد الى هفتندر *k* سبعة فراسخ ومن هفتندر الى اسدابان *l*
سبعة فراسخ ومن اسدابان الى بهمناباد *m* ستة فراسخ * ومن بهمناباد
الى النوق ستة فراسخ ومن النوق الى خسروجرد ستة فراسخ *n* ومن ¹⁰
خسروجرد الى حسيناباد *p* اربعة فراسخ ومن حسيناباد الى سنكردر *q*
خمسة فراسخ ومن سنكردر الى بيشكند *r* خمسة فراسخ ومن بيشكند
الى نيسابور خمسة فراسخ فذلك من الرى الى نيسابور مائة
واربعون فرسخا ^s

ومن نيسابور الى بغيس *t* اربعة فراسخ ومن بغيس الى الحمراء ¹⁵
ستة فراسخ ومن الحمراء الى الملقب *u* من طوس خمسة فراسخ ومن

a) Cod. حراسب et mox حراسب. *b*) Cod. تسعة. *c*) Cod. سرخ; Ibn R. شهر برة (ل. سره?), cf. Tomaschek p. 81. *d*) Cod. سمنان. *e*) Cod. s. p. et آخريين. *f*) Cod. دايه. Secutus sum Ibn. R. *g*) Cod. كوزسان. Apud alios non memoratur. *h*) Cod. h. l. كرمين. mox قومس. Emendatio certa est. *i*) Cod. مناجد. Vid. Ibn Khord. ٢٣ e. *k*) Cod. فهندر. *l*) Cod. اسكاناد. Pro سبعة cod. تسعة. *m*) Cod. همناباد. *n*) Haec desunt in cod. *o*) Cod. خسروجرد. *p*) Cod. حساباد. *q*) Cod. سنكردين. Lectio incerta, vid. Ibn Kh. *r*) Cod. سنكندر et سنكندر. *s*) Summa distantiarum a Bagdad ad Naisâbûr est 41 + 30 + 31 + 64 + 140 = 306 Par. Ibn Khord. habet 309 quia inter Sâwa et Moschkûja 9 Par. habet (Kod. 8) et inter Khosraudjird et Hosainâbâdh 6 Par. (Kod. 4). Sed summa distantiarum ibi datur 305. *t*) S. p. *u*) Cod. الملعب et الملعب. Praep. من desideratur.

المتقب الى النوقان *a* خمسة فراسخ ومن النوقان الى مزدوران *b* العقبة
 ستة فراسخ ومن مزدوران العقبة الى اوكينه *c* ثمانية فراسخ ومن
 اوكينه الى مدينة سرخس *d* ستة فراسخ ومن سرخس الى قصر
 النجار ثلثة فراسخ ومن قصر النجار *e* الى اشترمغاك *f* خمسة فراسخ
٥ ومن اشترمغاك الى تلسنانة *g* ستة فراسخ ومن تلسنانة الى الدندانقان *h*
 ستة فراسخ ومن الدندانقان الى ينوجرد *i* خمسة فراسخ ومن
 ينوجرد الى مدينة مرو خمسة فراسخ فذلك من نيسابور الى
 مرو سبعون فرسخا

ومن مدينة مرو طريقان احدهما الى ناحية الشاش وبلاد الترك
 10 والآخر الى ناحية طخارستان *k* فن مدينة مرو الى كشميهن *l* وفي
 قرية عظيمة على طريق المغارة المتصلة بالغز *m* خمسة فراسخ ومن
 كشميهن الى الديوان *n* وبها سكة ستة فراسخ ومن الديوان الى
 الطهملج *o* موضع سكة فرسخان ومن الطهملج الى المنصف *p* موضع
 سكة اربعة فراسخ ومن المنصف الى الاحساء موضع سكة ثمانية
 15 فراسخ ومن الاحساء الى نهر عثمان موضع سكة ثلثة فراسخ ومن
 نهر عثمان الى العقير *q* موضع سكة ثلثة فراسخ ومن العقير الى
 مدينة آمل * خمسة فراسخ فذلك من مرو الى آمل *r* ستة وثلثون
 فرسخا

ومن مدينة آمل الى شط نهر بلخ * فرسخ ومن الموضع *r* * الذي

a) Cod. الموقان. *b*) Cod. مزدوران. *c*) Cod. اركسه. Ibn Khord.
 ابكينه, Mok. ut rec. *d*) Cod. s. p. et سرخس. *e*) H. l. s. p.
f) Cod. اسر معاد. *g*) Cod. نلسانه. *h*) Cod. الدندانقان. *i*) Cod.
 متصله بالعرو. *m*) Cod. كسمود et كشمود. *k*) S. p. *l*) Cod. موجرد.
 Appellabatur hoc desertum de loco سيفايه, vid. Ist. ٢٨٤ et emend.
 ad h. l. *n*) Cod. h. l. s. p. Ibn Khord. الديوان. *o*) Cod. h. l.
 s. p. *p*) Cod. المنصف. *q*) Cod. h. l. العمير, mox ut rec.
r) Haec addidi.

عبر العابر منه *a* الى قرية تدعى قرية على *b* فرسخ ومن قرية على في *c*
المفازة الى حصن أم جعفر ستة فراسخ ومن حصن أم جعفر الى ان
تخرج *d* من المفازة الى بيكند *e* ستة فراسخ ومن بيكند الى باب
حائط بخارا *f* فرسخان ومن الباب الى قرية تدعى ماستين *g* فرسخ
ونصف ومن ماستين الى بخارا خمسة فراسخ *h* فذلك من آمل الى ⁵
مدينة بخارا اثنان وعشرون فرسخا ونصف ٥

ومن مدينة بخارا الى شرغ *i* اربعة فراسخ ومن شرغ الى الطواويس
ثلاثة فراسخ ومن الطواويس الى كوك *k* ثلاثة فراسخ وذلك قرية * جرد
منها ملك الترك للغارات وما يلي للجنوب من هذا الموضع جبال الى
بلاد الصين * ومن كوك الى كرمينية اربعة فراسخ *m* ومن كرمينية *n* ¹⁰
الى الدبوسية *o* خمسة فراسخ ومن الدبوسية الى ريناجن *p* خمسة
فراسخ ومن ريناجن الى زرمان *p* ستة فراسخ ومن زرمان الى قصر
علقمة خمسة فراسخ ومن قصر علقمة الى مدينة سمرقند فرسخان
فذلك من مدينة بخارا الى سمرقند سبعة وثلاثون فرسخا، ومن
سمرقند الى باركت *q* اربعة فراسخ ومن باركت الى خشوفغن *r* في ¹⁵
مفازة قطوان *s* اربعة فراسخ ومن خشوفغن الى فورنمذ *t* وفي جبال
خمسة فراسخ ومن فورنمذ الى زامين *u* في مفازة اربعة فراسخ وزامين
هذه مفرق * الطريقين طريف *v* الى شاش وطريف الى فرغانة ٥

a) Cod. الى داعين العاير منه. *b*) I. e. فرج. Cf. Jâk. III, ٨٦٧,
9 sq. وكان يعرف برباط طاهر بن علي. *c*) Cod. من. *d*) Cod. داخرج.
e) Cod. h. l. فليد, mox سكمد. *f*) Cod. بارحادط دحار. *g*) Cod.
باسره et باسره. *h*) Ibn Khord. وفسخ ونصف. *i*) Cod. السوع et سوع. *k*) Cod. كوك. Ibn Kh. كوكشيبغن.
l) Cod. حرحمد فيها. *m*) Haec addidi. *n*) Cod. كرسه. *o*) Cod.
الدوسه. *p*) S. p. *q*) Cod. دماركت et دماركت. *r*) Cod. حسر
دسر دقي et دقي. *s*) Cod. رطوان. Mokadd. ٣٣٤, 6 loquitur de
دست قطوان. Cf. Ist. ٣٣٦, 4. *t*) Cod. فورنه. *u*) Cod. s. p., mox
رامين. *v*) Cod. الطريف.

فاما طريق شاش فن *a* زامين الى خاوص *b* في مفازة سنتة فراسخ
 * ومن خاوص الى نهر الشاش خمسة فراسخ *c* واذا عبر النهر فمن
 منزل على الشط * الى بناكت *d* اربعة فراسخ ومن بناكت *e* الى
 جيناككت *f* على نهر ترك *g* اربعة فراسخ فاذا عبر ترك فستوركت *h* على
 اليسار *i* ومن ستوركت الى بنونكت *h* ثلثة فراسخ ومن بنونكت الى
 مدينة شاش وهي فرسخان ، ومن مدينة شاش الى معسكرا داخل
 الحائط *m* فرسخان ومنه الى غركرد *n* خمسة فراسخ ومن غركرد في
 مفازة الى اسبيشاب *o* اربعة فراسخ ومن اسبيشاب الى شاراب *p* في
 مفازة فيها نهران عظيمان يسمي احدهما ماوا والاخر يورن *q* اربعة
 10 فراسخ ومن شاراب الى بدوخكت *r* في ركوات *s* اربعة فراسخ ومن
 بدوخكت الى تمتاج *t* في ركوات و تمتاج هذه في مفازة فيها نهر عظيم
 وقصباء خمسة فراسخ ومن تمتاج الى بارجاج *u* في ركوات اربعة فراسخ
 وبارجاج هذه تل عظيم حوله *v* الف عين ماء تجتمع في نهر واحد

a) Cod. في ساس. b) Cod. حارص. c) Haec conj. supplevi, quia distantia inter Zâmîn et Banâkit est 15 Par. d) Supplevi et الى بناكت في coll. Mokadd. ٣٤٢, 3 sq. ubi distantia urbis Banâkit a flumine dicitur fuisse 2 barîd. e) Cod. ماكب. f) Cod. Conjectura edidi. Ibn Khord. nomen non habet; itinerarium Ist. ١٢٤٤ non plane cum nostro conspirat, sed distantiam inter Banâkit et Schotûrkat 5 Par. habet (Mok. ٣٤٢, 12 مـرحلة 12). Deinde addidi على. g) Cod. رلط et mox برل. Addidi اربعة فراسخ ex Ibn Khord. h) Cod. مورك et mox مورك. i) Cod. انمسل. Conjectura scripsi. Distantia 1 Par. supplenda videtur, sed legere مورك et مرطب. Recepti lect. Ibn Khord. licet incertam. l) Cod. معسكرا. m) Cod. الحارط eum puncto sub ر. n) Cod. عن كرب et عن كرب. o) Cod. اسمنار et اسمنار. p) Cod. سلوان. Secutus sum Ibn Kh. q) Cod. s. p. (puncta sic adscripta sunt in apogr. Sch.). r) Cod. بروحك. s) Cod. bis s. p., semel ut rec. t) Cod. تمياج. u) Cod. h. l. ارحاج, deinde s. p. ut rec. v) Addidi.

يجرى الى المشرق يسمى بذلك بركوآب *a* وتفسيره ماء مقلوب لان
 جريته من اسفل الى فوق ومن بارجاج انى منزل *b* ستة فراسخ على
 بركوآب وهذا النهر على حافظيه جميعا آجام وطرفاء وغياض صيدها
 دراج سود ومن هذا المنزل تعبر هذا النهر وتنزل يمنة *c* فن المعبرة *d*
 الى شاورغ *e* جبل حجر مسان *f* ثلاثة فراسخ ومن شاورغ الى جويكت *g*
 فى برية لا عمران بها فرسخان ومن جويكت الى مدينة طراز *h* فى
 كلاً عمران فرسخان، ومن مدينة طراز الى نوشجان *i* السفلى * ثلاثة
 فراسخ ومن نوشجان السفلى *k* الى كصرى باس فى جبل عن يمينها
 فرسخان *l* وعن يسارها قم *m* وهى جرمية *n* وهى أول الخراخية وقم
 بين طراز *p* وكولان ناحية الشمال وخلف قم مغارة رمل وحصى وفيه 10
 افلى الى حد كيماك *q* فرسخان ومن كصرى باس *r* الى كول شوب *s*
 وهى على صفة كصرى باس *t* وعن يمينها جبل فيه فاكهة كثيرة ورطاب
 ويقول جبلية اربعة فراسخ ومن كول شوب الى *u* كولان على تلك الصفة
 اربعة فراسخ فذلك من مدينة طراز الى كولان اربعة عشر فرسخا فى
 مغارة تسمى كولان *v* وصفتها ما تقدم ومن كولان الى قرية * بركى 15

a) Cod. h. l. بركوآب mox بركوآب. *b*) Cod. منزله. *c*) Cod. منسارعا et mox منسارعا. Secutus sum Mokadd. ٣٤٢, 1 quamvis a noto loco (cf. Mok. ٣٦٥, 1) diversus esse debet. Deinde cod. حمل. *d*) Cod. المعبرة. *e*) Cod. منسارعا. *f*) Cod. مسان. *g*) Cod. حوركب et حوركب. *h*) Cod. طراز. *i*) Cod. بوسخان. *k*) Addidi ex Ibn Khord., sed forte legendum est فرسخان, nam summa distantiarum ad Kûlân est 14 Par. *l*) Aut delendum est, aut legendum نوشجان i. e. regio hujus nominis. *m*) Cod. h. l. ٧, mox tertio loco ut rec. Videtur esse arena = قوم. *n*) Cod. الخراخية. *o*) Cod. ادبل. Ibn Khord. مشتى. Deinde cod. حورمه. *p*) Cod. طوار. *q*) Cod. كيمان. *r*) H. l. s. p. *s*) Cod. كمول. *t*) Cod. كصرى باس. *u*) Sec. Ibn Kh. inserendum foret الى جبل شوب ومن جبل شوب الى كول شوب et سود, sed summa 14 Par. probat, auctorem hanc stationem neglexisse. *v*) Intelligitur ipsum illud قوم; lectio codicis confirmatur sequentibus.

غناء *a* اربعة فراسخ ومن بركى الى اسيرة *b* * في مفازة *c* على صفة
مفازة كولان اربعة فراسخ ومن اسيرة الى نوزكت *d* قرية عظيمة ثمانية
فراسخ ومن نوزكت الى خرجوان *e* وفي قرية عظيمة اربعة فراسخ ومن
خرجوان الى جول *f* وفي قرية عظيمة اربعة فراسخ ومن جول الى
5 سارغ *f* وفي قرية عظيمة سبعة *g* فراسخ ومن سارغ الى قرية خاتان
التركي اربعة فراسخ * ومن قرية خاتان التركي الى كرممراو فرسخان *h*
ومن كرممراو الى مدينة نواكت *i* فرسخان ومن مدينة نواكت الى
بنجبيكت *k* وفي قرية عظيمة والى جنبها قرية فرسخان *l* ونواكت
هذه في مدينة كبيرة * ومنها طريق الى نوشجان يدعى بركب *m*
10 فرسخ ومن بنجبيكت الى * سوياب فرسخان وسوياب *n* * قربتان احدهما
تسمى *o* كبال *p* والاخرى ساغور كبال ومن ساغور كبال الى نوشجان *q*
وهو الاعلى وهو حد الصين خمسة عشر يوماً على سير القوافل في
المرعى والمياه * ولبريد الترك *r* مسيرة ثلاثة أيام

ثم نرجع الى سمرقند وقد ذكرنا ان على ثلاثة مراحل منها مغرق
15 طريقين احدهما الى شاش والآخر الى فرغانة وقد اتينا على وصف

a) Cod. تدعى عما. Mox s. p. بركى. *b*) Cod. اسيرة. *c*) Conjectura
supplevi. *d*) Cod. نوركت. *e*) Cod. حوكوران. *f*) S. p. *g*) Cod.
دسعه. *h*) Haec addidi. Distantia inter sedem Khâkâni et Nawâkit
est 4 Par. Quomodo كرممراو legendum sit, nescio. *i*) Cod. bis s. p.,
semel نواكت. *k*) Cod. h. l. في كمالك sine الى, infra كمالك. Con-
jectura edidi. *l*) Hoc e nom. prop. depravatam videtur. Verba
seqq. usque ad بركب inserenda videntur post فرسخان praecedens.
m) Cod. وفيه طرف الى نوسكان تدعى بركب. Conjectura edidi. *n*)
سوات (B M), سوياب (B), سوياب 3, 1441, Tabarî II, سوياب وديوسار
(O), 1591, 8 (B M et O), السويات (B). Bretschneider, *Notes on*
Chinese mediaeval travellers to the West, III, 39 Sû-river. Addidi
فرسخان, nam inter Nawâkat et Kobâl sunt 3 Par. (Ibn Khord.).
o) Cod. قربتان احدهما سما. *p*) Cod. ساغور et كمال. *q*) Cod.
موسكان. Verba في الصين — وهو — in cod. male collocata sunt post
et iis subjuncta sunt verba والمياه على سير — ثلاثة أيام
post inserui. *r*) Cod. وبردل المرل.

طريق شاش الى حدود الصين فلنأخذ في طريق فرغانة فأول هذه الطريق زاميين *a* في مغارة سمرقند الى فرغانة فمن زاميين الى ساباط قرية عظيمة منها *b* طريقان احدهما الى فرغانة *c* فرسخان ومن ساباط الى كركت *d* قرية عظيمة ثلثة فراسخ ومن كركت الى غلوك انداز *e* وهي قرية * بين قرى *f* عظيمة ثلثة فراسخ ومن غلوك انداز الى *5* خاجنده *g* على نهر الشاش *h* اربعة فراسخ ومن هذه المدينة مفرق الطريقين احدهما الى فرغانة والآخر الى شاش الى معدن الفضة وطريق فرغانة من خاجنده *k* الى قرية تدعى صامغرا *l* وهي عظيمة في قرية خمسة فراسخ ومن صامغرا الى خاجستان *m* وهي موضع مسلكة وفيه حصن وهناك ملاحه كبيرة منها ملح شاش وخاجنده *g* وغيرها *n* *10* ومن جانب منه جبل يتصل بجبل معدن الفضة اربعة فراسخ ومن خاجستان الى قرية تدعى ترمقان *o* ستة فراسخ ومن ترمقان الى باب وهي مدينة عظيمة من مدائن فرغانة ثلثة فراسخ ومن باب الى مدينة فرغانة وهي تدعى اخسيكت *p* اربعة فراسخ فذلك من سمرقند الى فرغانة خمسة وثلثون فرسخا *q* *15*

ثم نرجع الى مفرق الطريقين *r* من ساباط * فن ساباط *r* الى مدينة شروسنة *s* سبعة فراسخ وهذه الفراسخ منها فرسخان في السهل ثم

a) Cod. مرآمين et mox مرآمين. *b)* Cod. فيها. *c)* Forte inserendum الى اسروشنة والآخر الى اسروشنة. *d)* Cod. ركيد. Conjectura scripsi. *e)* Cod. علول اداو. Additur h. l. حاكده. *f)* S. p. *g)* Cod. حاكده. *h)* Cod. بهر الناس. *i)* Cod. الطريق. *k)* Cod. حكد. *l)* Cod. صامر. *m)* Cod. حاحان. *n)* Cod. وغيرها. *o)* Cod. يرمقان et s. p. *p)* Cod. احسكب. *q)* Haec est distantia inter Zâmîn et Akhsîkat, si pro ستة (distantia inter Khâdjistân et Tormokân) legimus سبعة cum Ibn Khord. Hic habet 53, sed revera summa distantiarum quas dat est 52. *r)* Addidi. *s)* Sic pro شروسنة aut potius اسروشنة.

الوادي والقرى فوق ظهر الجبل يمينا ويسرة والمسير في استقبال *a* الماء
يأجرى *a* في الطريقتين وهو جاء *b* من المدينة ٥

ثم نرجع الى مسفرق الطريقتين من خاجندة *c* فناخذ في طريق
معدن الفضة بشاش فن مدينة خاجندة *d* هذه في *e* النهر ثم *a* المسير
5 الى خربة عندها عين يقال *a* لها موضع المرصد ومن الخربة الى قصر
موهنا على فم وادي معدن الفضة فرساخان ٥

ثم لنرجع الى مدينة شاش نبيبين *a* السير منها في طريق فرغانة
فن مدينة شاش الى معدن الفضة سبعة فراسخ ومن معدن الفضة
الى خاجستان *f* ثمانية فراسخ ومن خاجستان الى ترمقان *g* على نهر
10 شاش بقرب *h* القري ومن ترمقان الى باب ثلاثة فراسخ وباب مدينة
عظيمة من مدائن فرغانة كثيرة الاخير على نهر شاش وكان الناس لا
ينزلون ترمقان لشدة الخوف من الترك وكانوا يقطعون هذه الفراسخ في
يوم وليلة والثاني *a* ينزلونها * ومن باب *i* الى اخسيكت *k* مدينة
فرغانة اربعة فراسخ ٥

15 ومن فرغانة الى نوشجان *a* الاعلى فن *l* مدينة فرغانة الى قبا وهي
مدينة *m* عشرة فراسخ ومن قبا الى اوش *a* وهي قرية عظيمة سبعة
فراسخ ومن اوش الى يوزكند *n* مدينة خورتكين *o* الدهقان سبعة
فراسخ ومن يوزكند الى العقبة * والطريق الى العقبة بين قري متقاربة
متصلة *p* بخورتكين *a* الدهقان وهي مرتفعة صعبة اذا وقعت الثلوج ثم
20 تسلك مسيرة يوم ومن العقبة الى اطباش *q* في جبال فيها صعود وهبوط
واطباش هذه مدينة على عقبة مرتفعة وهي ما بين التبت *a* وفرغانة

a) S. p. b) Cod. جنای. c) Cod. جهة. d) Cod. حاكده.
e) Cod. يعى. f) Cod. حاحسان. g) Cod. bis ترمقان, semel s. p.
h) Cod. يعرب. i) Cod. من ترمقان. k) Cod. احسك. l) Addidi.
m) Cod. ميمنه. n) Cod. دوركيد et s. p. o) Cod. حورتكين.
p) Conject. Cod. متصله معاربه. q) Cod. s. p.
Cf. ad Ibn Khord.

ونوشجان *a* مسيرة يوم ومن اطباش الى نوشجان الاعلى بعض الطريق *b*
 في جبال صغار والبعض في كلاً وعيون لا قرى فيها ومن يسلك
 الطريق يحمل معه ما يحتاج اليه والسابلة يسلكونه وقد ما يندجرون *c*
 ست مراحل ومن نوشجان الاعلى الى موضع تنغزغ خاقان *d* ملك
 التنغزغ مسيرة سنة أيام *e* 5

نرجع الى طريق كيماك *f* من طراز فيوخذ من طراز الى قربتين في
 موضع يقال له كواكت *g* عامرتين كثيرتي *h* الاهل *i* بين هذا الموضع الى
 موضع ملك كيماك *k* مسيرة ثمانين يوماً للفارس المسرع يحمل معه
 طعامه فقط لأن سيره في صحارى واسعة كثيرة الكلاً والعيون وعامة
 الكلاً قت 5 10

ثم نرجع الى مرو فنبين الطريق منها الى طخارستان *l* ونواحيها
 من مدينة مرو الى قرية تدعى فاز *c* * سبعة فراسخ ومن فاز الى مهدى
 ابان *b* على طريق المغازة سنة فراسخ ومن مهدى ابان *m* الى يحيى
 ابان *n* منزل وسط الوادى في هذا المنزل خانات *c* وسكة سبعة فراسخ
 15 ومن يحيى ابان الى القرينيين *p* وهذه القرية في المغازة على شط الوادى
 على تل كبير اهلها مجوس وكسبهم من كرى حميرم يضربون عليها
 الى الآفاق يقال لهم بركون *q* خمسة فراسخ * ومن القرينيين الى اسدابان
 سبعة فراسخ *r* ومن اسدابان الى حوزان *s* خمسة فراسخ ومن حوزان
 الى قصر الاحنف قرية على الوادى تنسب الى الاحنف بن قيس

a) Cod. دوسجان et نودجان, وندجان. *b*) Addidi.
c) S. p. *d*) Cod. المعر et نعرخان. *e*) Hoc falsum esse
 debet. Ibn Khord. 3 menses. *f*) Cod. كمال. Deinde من فوخذ
 لهما. *g*) Cod. له كواكب. Emendari quoque posset طراز
 من طراز. *h*) Cod. كثيرتي. *i*) Forte ex Ibn Kh. addendum
 سبعة فراسخ, sed hoc casu pro legendum بين. *k*) Cod. دليل كمال. *l*)
 Cod. طبرستان. *m*) Cod. مهدى دادا. *n*) Cod. ساكى انا. *o*) Cod.
 هذه. *p*) Cod. انفس. *q*) Sic. *r*) Addidi ex Ibn Kh. *s*) Cod.
 حوزان.

اربعة فراسخ ومن قصر الاحنف الى مدينة مرو الاعلى *a* خمسة فراسخ
 ثم تجاوز *b* هذه المدينة حتى تنتهي الى موضع يقال له قصر عمرو
 في الجبل على فم الشعب قدر فرسخ، ومن مدينة مرو الروذ الى ارسكن
 خمسة فراسخ ومن ارسكن الى الاسراب وفي صغيرة بيوتها اسراب في
 5 الجبل على الطريق في الشعب سبعة فراسخ ومن الاسراب الى كنجاباذ *d*
 وفي قرية من كور الطالقان * ستة فراسخ ومن كنجاباذ الى الطالقان
 ستة فراسخ ومن الطالقان *e* الى كسكان *f* قرية عظيمة بين جبلين
 خمسة فراسخ ومن كسكان الى ارغين *g* قرية عامرة في وادي مرو فرسخ
 ثم في عقبة ترابية *g* ليست بصعبة وبعد ذلك في الجبل بعض الطريق
 10 حجارة * وفي العقبة *h* * عين بحجارة *g* وكله ليس بصعب اربعة فراسخ
 ومن ارغين الى * قصر حوط *i* قرية عامرة في صحراء كثيرة الاهل وفي اول
 عمل كورة الغارياب *k* خمسة فراسخ ومن قصر حوط الى مدينة الغارياب
 قدر فرسخين ثم الى *l* المغارة *m* التي يقال لها مغارة القاع وفي خمسة
 فراسخ ومن مدينة الغارياب الى القاع في المغارة اكثر من ذلك في صعود
 15 وهبوط وهو سهل المنزل فيه خانات *g* وآبار وهو من سلطان كورة
 الجوزجان *m* وهو في صحراء تسعة فراسخ ومن القاع الى الشبورقان *n*
 في البرية *o* وانع موده وفي كثيرة الاهل فيها منبر وفي من الجوزجان *g*
 تسعة فراسخ ومن الشبورقان الى السدرة وفي من *l* كورة بلخ ستة
 فراسخ كان هذا المنزل *p* هو الدو وليس فيه آلا سكة البريد وخانات
 20 فلما كانت سنة الزلزلة بخراسان في نواحي مرو وطخارستان وفي سنة

a) Marw ar-Rûdh; ut hodie Murghab Bala appellatur. *b*) Cod.
 دكاوز et mox ينتهي. *c*) Cod. دوتها. *d*) Cod. حانات. *e*) Ad-
 didi ex Ibn Kh. *f*) Cod. كسمحان. Incertum, vid. ad Ibn Kh.
g) S. p. *h*) Cod. ولعقبه. *i*) Cod. h. l. ارض حرط. *k*) Cod. العاربات.
l) Addidi. *m*) Cod. المغارة et mox مغارة et المغارة. *n*) Cod. السورقان
 et السورقان. *o*) Cod. الموده. Verba corrupta seqq. quomodo
 emendanda sint non video. *p*) Cod. هذه المنزلة.

ثلث ومائتين *a* تفجرت من الزلزلة عين السدرة وصارت عيناً كبيرة
 وجرى ماؤها في البرية وفي مفازة تتصل *b* بمر وامل *c* والغالب عليها
 الرمل والقصباء *d* وصار موضع الشجرة قرية فيها زروع كثيرة واشجار
 ومن السدرة الى الدستاجره *e* قرية كثيرة الماء والاهل خمسة فراسخ
 ومن الدستاجره الى العود *f* وفي قرية عظيمة اربعة فراسخ ومن العود ⁵
 الى مدينة بلخ في عمارة ثلثة فراسخ، ومن مدينة بلخ الى سياجرد *g*
 قرية عظيمة خمسة فراسخ ومن سياجرد الى نهر بلخ جيحون *h* في
 مفازة سبعة فراسخ * وهذا النهر من اصل مدينة الترمذ وضرب السور
 وهو على صخرة *i* ومن مدينة الترمذ الى صرمنجان *k* ستة فراسخ
 ومن صرمنجان الى دارزكي *l* قرية عامرة كثيرة الاهل ستة فراسخ ومن ¹⁰
 دارزكي الى *m* قرية تدعى * برناجي سبعة فراسخ ومن برناجي الى
 الصغانيان وفي عظيمة كثيرة الاهل خمسة فراسخ ومن مدينة الصغانيان
 على طريق الراشت *n* الى بوندا *o* قرية عظيمة ثلثة فراسخ ومن بوندا
 الى هوران قرية المسير اليها سبعة فراسخ ومن هوران *p* الى ابان
 كسوان *q* قرية عامرة ثمانية فراسخ ومن ابان كسوان الى شومان *b* خمسة ¹⁵
 فراسخ ومن شومان الى واشجرد *b* والمسير اليها في عمران اربعة فراسخ

a) Vid. Ibn al-Athir VI, ٢٥٢. *b*) S. p. *c*) Cod. واصل. *d*)
 Forte leg. وللصباء. *e*) Cod. الدستاجره. Conf. Mokadd. ٣٤٧, 2.
f) Ibn Kh. ٣٣، sed cf. ann. *o*. *g*) Cod. ساحرد. *h*) Cod. حياكور.
i) Haec verba male posita sunt post ستة فراسخ. Pro الترمذ Cod.
 hic et mox الترمذ et وضرب السور pro وضرب السور. Utrum من in
 et روعان. *k*) Cod. يمر على. Forte leg. bonum sit, dubito. من اصل
 Cod. داركسي. *l*) Cod. موشجان. *m*) Addidi. *n*) Haec in codice ita
 السطيرة كثيرة الاهل سبعة فراسخ ومن مدينة الصغانيان
 الى طريق المراسم خمسة فراسخ ومن مدينة الصغانيان
 مولد et مراند. *o*) Cod. مولد et مراند. Nomen
 ex Ibn Kh. supplavi. *p*) Cod. هوران. *q*)
 Cod. ادا كسردان. Incertum. Secutus sum Ibn Kh.

ومن واشجرد الى الراشت *a* وهي بين جبلين وراشت اقصى بلد خراسان
من تلك النواحي وهو ما يلي فرغانة ومنها مدخل الترك للغارة
مسيرة اربعة ايام ٥

ثم لنرجع الى مدينة بلخ والطريق منها الى طخارستان العليا فن
٥ مدينة بلخ الى ولارى خمسة فراسخ ومن ولارى الى سواحي *b* ثلاثة
فراسخ ومن سواحي الى مدينة خلم *c* * في قرية *d* ثلاثة فراسخ ومن
مدينة خلم الى * بهار منزل *e* في المفازة لا ماء فيه الا من * بئر ينزل
اليها بدرجة سبعة فراسخ ومن بهار الى اركما بعول *f* منزل في مفازة
خمسة فراسخ ومن اركما بعول الى قارص عامر *g* وهي * بين صخور من *h*
١٠ نهر بلخ على ثمانية عشر فرسخا سبعة فراسخ ٥

وان قد اتينا على * ذكر الطرق *i* والمسالك الى مكة وما والاها من
اليمن *c* وغيرها واتبعنا ذلك بما يتبعه *c* من الطرق الى نواحي المشرق
فلنتبع ذلك بذكر الطرق الى نواحي الشمال وما والاها فاول ذلك
الطريق العادل الى كورة اذربيجان فن سن *k* مسيرة الى الدينور
١٥ خمسة فراسخ ومن الدينور الى الخورجان *l* تسعة فراسخ ومن الخورجان
الى قل *e* وان ستة فراسخ ومن تل وان الى سيسر *m* سبعة فراسخ ومن
سيسر طريقان طريق الى البيلقان *n* عشرة فراسخ ومن البيلقان الى
برزة *o* ثمانية فراسخ واما طريق الشتاء *p* فن سيسر الى اندراب *q* اربعة
فراسخ ومن اندراب الى البيلقان خمسة فراسخ ومن البيلقان الى برزة
٢٠ ستة فراسخ ومن برزة الى سايرخاست *r* ثمانية فراسخ ومن سايرخاست

a) Cod. et mox مناسب. Addidi وفي. *b*) Sic. Alibi non invenio. *c*) S. p. *d*) Cod. سم في قرية. *e*) Cod. بهارمرا، mox quoque بهار s. p. *f*) Sic. Apud Ibn Kh. recepi بكمبانول. *g*) Cod. قارص عامر. (Ibn Kh. عام). *h*) Cod. صخور. *i*) Cod. ذلك الطريق. *k*) Cod. سر. *l*) Cod. s. p. Apud Ibn Kh. rec. الخورجان. *m*) Cod. سلس. *n*) Cod. السلطان. *o*) Cod. بورة. *p*) Cod. s. p. Haec via igitur 3 Par. brevior est. *q*) Cod. اسمران. Secutus sum Ibn Kh. *r*) Cod. ساواكست.

الى المراغة سبعة فراسخ ومن المراغة الى ده الخرقان *a* احد عشر فرساختا
ومن الخرقان الى تبريز *b* تسعة فراسخ ومن تبريز الى مدينة مرند
عشرة فراسخ، ومن المراغة *d* الى كولسره *e* عشرة فراسخ ومن كولسره الى
سراة *f* عشرة فراسخ ومن سراة الى النير *d* خمسة فراسخ ومن النير
الى اردبيل *d* خمسة فراسخ ومن اردبيل الى خان بابك *g* ثمانية فراسخ ⁵
ومن خان بابك الى برزند *h* ستة فراسخ ومن برزند الى بهلاب *i* اثنا
عشر فرساختا ومن اردبيل الى موقان اربعة *k* فراسخ، فان اريد *d* الى
نريزا من برزة *m* فمنها الى تغليس *n* فرسخان ومن تغليس الى جابروان *d*
ستة فراسخ ومن جابروان الى نريز اربعة فراسخ ومن نريز الى ارمية *o*
اربعة عشر فرساختا ومن ارمية الى سلماس ستة فراسخ، ومن مرند الى ¹⁰
الجار *p* اربعة فراسخ ومن الجار الى حوى ستة فراسخ ومن اراد ارمينية *d*
من هذا الطريق فن مرند الى السرى على الوادى عشرة فراسخ ومن
الوادى الى نشوى *d* عشرة فراسخ ومن نشوى الى دبيل عشرون
فرساختا، ومن اراد من ورتان الى برذعة فن ورتان الى قومام *r* ثلثة
فراسخ ثم الى البيلقان *s* سبعة فراسخ ثم الى برذعة ثلثة فراسخ ¹⁵ *t* ^٥
ثم لناخذ في تبیین *d* الطريق من مدينة السلم الى اكناف

a) Cod. الخرقان *et* mox quoque s. p. *b*) Cod. s. p., mox
كونس *et* كونس. *c*) Cod. قزوین. *d*) S. p. *e*) Cod. كولسره. *f*)
Cod. سراة. *g*) Cod. بابل *et* بابل. *h*) Cod. برزند. *i*) Cod. s. p.
Distantia eadem est quam Ibn Kh. dat a Barzand ad Warthân in
confinio provinciae, sed intelligit noster locum quem Ist. بلخاب
appellat (192) cum var. l. بهلاب، تهلاب (Bibl. Geogr. IV, 405).
k) Ibn Kh. عشرة، Edr. 2 dies. *l*) Cod. برند، infra بدر *et* مورا.
Pro h. l. من. *m*) Cod. مروه. *n*) Cod. تغليس *et* s. p. Vid.
de hoc loco quae annotavi Mokadd. 382 a. *o*) Cod. ارميه. *p*) H.
l. s. p. ابن خرد. الخان. *q*) Cod. ودران *et* ودران. *r*) Sic. Ibn
Kh. درمان. *s*) Cod. السلیمان. *t*) Hoc falsum esse debet. Ibn
Kh. recte 14 Par. Forte itinerarium corruptum est ut quoque apud
Ibn Kh. *et* legendum ثم الى سبعة فراسخ ثم الى
يونان ثلثة (سبعة) فراسخ ثم الى برذعة ثلثة (سبعة) فراسخ

المغرب ونواحيه ونبدأ * بما ختم *a* من ناحية الشمال لئيتصل *a* بين ذلك وبين ما بدأنا به من المشرق الى نواحي الشمال وليكن أول ذلك على الموصل فن مدينة السلم الى البردان *a* اربعة فراسخ * ومن البردان الى عكبرا خمسة فراسخ ومن عكبرا الى باحشا ثلاثة فراسخ *b* 5 ومن باحشا الى القادسية سبعة فراسخ ومن القادسية الى الكرخ خمسة فراسخ ومن الكرخ الى جبلتنا *d* سبعة فراسخ * ومن جبلتنا الى السودانية خمسة فراسخ ومن السودانية الى بارما خمسة فراسخ *b* ومن بارما الى مدينة السن خمسة فراسخ ومن السن الى الحديثة بريدة يجرى في وسطها الزاب الصغير اثنا عشر فرساخا ومن الحديثة الى 10 طهمان * سبعة فراسخ ومن طهمان *e* الى الموصل سبعة فراسخ، ومن الموصل الى بلد وهي مدينة سبعة فراسخ ومن بلد الى باعيناتا سبعة فراسخ ومن باعيناتا الى برقعيد *f* ستة فراسخ ومن برقعيد الى اذرمة ستة فراسخ ومن اذرمة الى تل فراشة *g* ثلاثة فراسخ ومن تل فراشة الى نصيبين اربعة فراسخ، ومن نصيبين مفرق طريقين احدهما ذات

a) S. p. *b*) Addidi ex Ibn Kh. coll. Mokadd. ١٣٤ ult. sq.
c) Cod. باحسا. *d*) Cod. بارما. Correxii propter seq. سبعة فراسخ
coll. Ibn Kh. *e*) Addidi ex Ibn Kh. ubi vero بنى طهمان pro
طهمان est. *f*) Hic in marg. seqq. scripsit Ahmed ibn Mobâr-
raksehâh; برقعيد قرية ينسب اليها اللصوص الاساذة في اللصوصية
فن ذلك ان القوافل اذا مروا عليها ويأتوا بها يسهرون ليلتهم يحفظون
امتعتهم ولصوصيتهم اختلاساً لا مجاهرةً فما يحكى ان قافلة جاءت وبانت
بظاهر سور هذه التي تسمى برقعيد فعمد رجل من اهل القافلة الى
جماره فربطه عند حايط السور وجعل ظهره اليه وجعل اثنائه تحته
وجعل وجهه الى جهة القلاة وبات ساهراً يراقب من ياتيه من اللصوص
فلم ير في ليلته احداً (احد Cod.) ثم ان اللصوص كلبوا الحمار من
خلفه ونشلوه الى فوق ورفعوه الى اعلا السور وارخوه من داخله فقام
ولم ير الحمار فصار في حيرة كيف أخذ جماره ولم يره مع انه لم ينم
ولم غير هذه الحكايات فما يشابهها في اللصوصية التي صاروا بها مثلاً
في الناس. *g*) Cod. فراسخ.

الييمين الى نواحي الشمال المقاربة لما ذكرنا من الطرق من المشرق اليها والآخر الى سائر نواحي المغرب فليكن ما نبداً به الطريف التي تأخذ ذات اليمين من نصيبين الى دارا خمسة فراسخ ومن دارا الى كفرتوتا سبعة فراسخ ومن كفرتوتا الى قصر بنى نازع *a* سبعة فراسخ ومن قصر بنى نازع الى آمد سبعة فراسخ ومن آمد الى ميفارقين ذات 5 اليمين خمسة فراسخ ومن ميفارقين الى ارزن وهي ايضا مدينة تتاخم ارمينية *b* سبعة فراسخ، والطريف من آمد الى الرقة ذات الشمال منها الى شمشاط *c* بقرب تغور الروم سبعة فراسخ ومن شمشاط الى تل جوفر *d* خمسة فراسخ ومن تل جوفر الى جرنان *e* قرية آهلة كثيرة الاسواق ستة فراسخ ومن جرنان الى بامقدا *f* وبها سوق واهلها قليل 10 خمسة فراسخ ومن بامقدا الى جلاب *g* وهي قرية غناء على نهر سبعة فراسخ ومن جلاب الى الرها وهي مدينة رومية في سفح جبل اربعة فراسخ ومن الرها الى حران *h* وهي مدينة اربعة فراسخ * ومن حران الى تل محرا اربعة فراسخ ومن تل محرا الى باجروان سبعة فراسخ *i* ومن باجروان الى الرقة ثلاثة فراسخ 15

واما الطريف من نصيبين الى الرقة فمنها الى دارا وهي مدينة في سفح جبل خمسة فراسخ ومن دارا الى كفرتوتا * سبعة فراسخ ومن كفرتوتا *i* * الى العوارة *k* وهو منزل ثلاثة فراسخ ومن العوارة الى * راس عين *l* وهي مدينة فيها عيون اربعة فراسخ * ومن راس عين الى الجارود خمسة فراسخ *i* ومن الجارود *m* الى حصن مسلمة قرية فيها صهريج 20 ستة فراسخ ومن الحصن الى باجروان *e* سبعة فراسخ ومن باجروان الى الرقة ثلاثة فراسخ 15

a) Cod. Seeutus sum Ibn Kh. *b*) Cod. ارمينية. *c*) Cod. سميساط. *d*) Cod. تل موزن male, sed in enumeratione stationum tabellariorum ut rec. s. p. Apud Ibn Kh. تل جفر. *e*) S. p. *f*) Cod. بامعنا. *g*) Cod. s. p. et حلاب. *h*) Cod. باجروان. *i*) Haec supplevi ex Ibn Kh. *k*) Cod. العوارة في et mox iterum العوارة. Cf. Jâk. in v. *l*) Cod. للحرور. *m*) Cod. للحرور.

فاما الطريق من بلد ذات الشمال الى قرقيسيا وسنجانر وطريق
الفرات فن بلد الى تل اعفر وفي قرية كبيرة خمسة فراسخ ومن تل
اعفر الى سنجانر وفي مدينة رومية خمسة فراسخ ومن سنجانر الى
عين الجبال *a* خمسة فراسخ ومن عين الجبال الى سكبير *b* العباس بن
5 محمد مدينة على الخابور تسعة فراسخ ومن السكبير الى الفدين *c*
خمس فراسخ ومن الفدين الى ماكسين *d* مدينة على الخابور ستة
فراسخ ومن ماكسين الى قرقيسيا وفي مدينة على *e* الفرات والخابور سبعة
فراسخ ٥

واما الطريق من الرقة الى الثغور فن الرقة الى عين الرومية * ستة
10 فراسخ ومن عين الرومية *e* الى تل عبدا *f* سبعة فراسخ ومن تل عبدا
الى سروج * سبعة فراسخ ومن سروج الى المنزية *e* ستة فراسخ ومن
المنزية *g* الى سميساط وفي مدينة على الفرات من الجانب الشامي ستة
فراسخ ومن سميساط الى حصن منصور وفي ثغر *h* عليها سور حجارة
ستة فراسخ ومن حصن منصور الى ملطية في عقاب شديدة وملطية
15 ثغر ايضا عشرة فراسخ ومن ملطية الى مدينة تسمى كمخ *i* وكانت
تغرا واستولى عليها العدو اربعة فراسخ وذات اليسار *k* الى حصن زبطرة *f*
واستولى عليها العدو اربعة فراسخ ومن زبطرة *l* الى الحدث وهو ثغر في
نحر *f* العدو اربعة فراسخ ومن الحدث الى مرعش وهو ثغر ليس وراءه
الا عمارات العدو خمسة فراسخ ٥

20 فلنرجع الى مدينة السلم لنبيين الطريق منها الى نواحي المغرب
اذا اخذ على طريق الفرات فن مدينة السلم الى السيلحين اربعة
فراسخ ومن السيلحين *m* الى الانبار ثمانية فراسخ ومن الانبار طريق

a) Cod. الجبال. *b*) Cod. السكين et mox سكس. *c*) Cod. الغدير.
d) Cod. ماسكين. *e*) Addidi ex Ibn Kh. *f*) S. p. *g*) Cod.
المدينة. *h*) Cod. ثغور. *i*) Cod. كمى. *k*) Cod. الذصار.
omisso الى. *l*) H. l. cod. زبطرة. *m*) Cod. h. l. السيلحين.

يخروج من الباجس a في البرية فيلتقى b عند الرب c مع الطريق
المستقيم من d الانبار ومن الانبار الى الرب سبعة فراسخ ومن الرب الى
هيت اثنا عشر فرسخا ومن هيت الى الناووسة سبعة فراسخ ومن
الناووسة الى الوسة سبعة فراسخ ومن الوسة الى الفاكيمة e ستة فراسخ
ومن الفاكيمة الى النهاية f اثنا عشر فرسخا في البرية وعلى الفرات وهي 5
طريق البريد ستة فراسخ ومن النهاية الى الدازق g ستة فراسخ ومن
الدازق الى الغرضة h ستة فراسخ ومن الغرضة يغترف الطريق i الى ما
منه على البرية وما منه على الفرات فاما الفرات فمن الغرضة الى وادي
السباع * خمسة فراسخ ومن وادي السباع k الى خليج ابن جميع
خمسة فراسخ ومن خليج ابن جميع الى الفاش l ستة فراسخ ومن 10
الفاش الى ققيسيا والى فم نهر سعيد ثمانية فراسخ ومن فم نهر سعيد
الى الجردان m اربعة عشر فرسخا ومن الجردان الى المبارك n احد عشر
فرسخا ومن المبارك الى الرقة ثمانية فراسخ فذلك من مدينة السلم
* الى الرقة d على الفرات مائة وستة وعشرون فرسخا 5

واما طريق البرية التي تنقسم p عند الغرضة فمن الغرضة الى 15
القمري q ثلثة فراسخ ومن القمري الى العوامل تسعة فراسخ وميل
ومن العوامل الى القصبه r ثمانية فراسخ ومن القصبه الى العريبر s تسعة
فراسخ ومن العريبر الى الرصافة ثمانية فراسخ ومن الرصافة الى الرقة

a) Cod. s. p.; conject. scripsi. b) S. p. c) Cod. الدر, mox
bis الرب. d) Addidi. e) Cod. العاكيمه. f) Cod. المهسمه. g)
Cod. الدواقي et الدواقي. h) Cod. العرضه. i) Cod. الطريق. k)
Addidi ex Ibn Kh., sed cum Edr. scripsi خمسة pro ستة.
 l) Cod. العاسر. Pro ستة Ibn Kh. سبعة. m) Cod. الجردان. n) Cod.
الممارل. o) Enumeratio bona est, si inter الفاكيمة et النهاية via
brevior sumitur. Simul patet me recte cum Edrisio legisse خمسة
(vid. ann. k) et retinuisse ستة (v. ann. l). p) Cod. سدقسم.
 q) Cod. القمري et القمري. Conject. edidi. Forte l. القمري.
 r) Cod. h. l. العصبه. s) Sic.

ثمانية فذلك من مدينة السلم الى الرقة في طريق البرية دون الفرات
مائة وسبعة وعشرون فرساحا وميل *a* ٥

طريق دمشق من الرصافة من الرقة الى الرصافة ثمانية فراسخ
ومن الرصافة طريقان احدهما الى دمشق في البرية وآخر على حصص
٥ في العمران فاما طريق العمران فمن *b* الرصافة الى الزراعة *c* اربعون ميلا
ومن الزراعة الى قسطل ستة وثلاثون ميلا ومن قسطل *d* الى سلمية
ثلاثون ميلا ومن سلمية الى حصص اربعة وعشرون ميلا ومن حصص الى
شمسين الشعرة *e* ثمانية عشر ميلا ومن شمسين *f* الى قارا اثنان *g*
وعشرون ميلا ومن قارا الى النبك *h* اثنا عشر ميلا ومن النبك الى
١٠ القطيفة عشرون ميلا ومن القطيفة الى دمشق اربعة وعشرون ميلا ٥
فاما طريق البرية من الرصافة الى دمشق فمن الرصافة الى الحربة
واسمها بطلاميا خمسة وثلاثون ميلا ومن بطلاميا الى العذيب اربعة
وعشرون ميلا ومن العذيب الى نهيا *k* عشرون ميلا ومن نهيا الى
القريتين *l* عشرون ميلا ومن القريتين الى جرود *m* ستة وثلاثون ميلا
١٥ ومن جرود الى دمشق ثلاثون ميلا ٥

ومن سلمية *n* الى دمشق في طريق يعرف بالوسط من سلمية
الى فرعايا *o* ثمانية عشر ميلا ومن فرعايا الى ماء شريك *p* عشرون ميلا
ومن ماء شريك الى صدد ثمانية عشر ميلا ومن صدد الى النبك
خمس وثلاثون ميلا ٥

a) A Bagdad ad al-Fordha sunt 75 Par. Summa distantiarum inde ab hoc loco ad Rakkam per desertum est 45 Par. + 1 M. Patet igitur excidisse stationem s. 7 Par. Aliunde itinerarium illustrare nequeo. *b*) Cod. من. *c*) Cod. الدراع. *d*) H. l. s. p. *e*) Quid hoc additamentum significet, nescio. Legere الشعراء vix audeo, coll. Baedeker, p. 461. *f*) Cod. h. l. شمسين. *g*) Cod. اثنا. *h*) Cod. الباب. *i*) Cod. h. l. بطلاميا. *k*) Cod. بهما. Vid. Jâk. in v. *l*) Cod. العرسين et العرس. *m*) Cod. s. p. *n*) H. l. سلمية. *o*) Cod. فرعايا et فرعايا. Incertum. *p*) Cod. ماسرل. Incertum.

ومن حمص ايضا الى دمشق على طريق البقاع من حمص الى
جوسية ثلاثة عشر ميلا ومن جوسية الى ايعات عشرون ميلا ومن
ايعات الى بعلبك ثلاثة اميال ومن بعلبك يسرة على جبل يسمى
رمى *a* خمسون ميلا، ومن اخذ من بعلبك الى طبرية على طريق
الدرج *b* من بعلبك الى عين الجر عشرون ميلا ومن عين الجر الى ⁵
القرعون *c* وهو منزل في بطن الوادي خمسة عشر ومن قرعون الى قرية
يقال لها العيون *d* تمضى الى كفرليلى عشرون ميلا ومن كفرليلى الى
طبرية خمسة عشر ميلا وفي هذا الطريق جب يوسف عليه السلم،
وان اخذ الطريق الى جبال الاردن من دمشق فالطريق المستقيم
من دمشق الى الكسوة اثنا عشر ميلا ومن الكسوة الى جاسم اربعة ¹⁰
وعشرون ميلا ومن جاسم الى افيق اربعة وعشرون ميلا ومن افيق
الى طبرية ستة اميال، ثم من طبرية يفتقر *e* الطريق الى الرملة
فرتين من طبرية الى اللاجون على الطريق المستقيم عشرون ميلا
والطريق الآخر الى بيسان *b* ستة عشر ميلا ثم الى اللاجون ثمانية
عشر ميلا ثم من اللاجون الى قلنسوة على وادي عار *f* وفيه سبع ¹⁵
عشرون ميلا ومن قلنسوة الى الرملة اربعة وعشرون ميلا ^٥
ومن الرملة الى مصر من الرملة الى ازود في القرى والعمران اثنا
عشر ميلا ومن ازود في القرى والعمران الى غزة عشرون ميلا ومن
غزة الى رفح في بساتين *b* عشرة اميال وستة في رمل كثيرة *b* ومن رفح
الى العريش في رمل اربعة وعشرون ميلا ومن العريش يفتقر الطريق ²⁰
الى طريق الجفار وهو الرمل وطريق الساحل على البحر فاما طريق
الجفار فمن العريش الى الوادة ثمانية عشر ميلا ومن الوادة الى البقارة *g*

a) Mokadd. ١٩., 5 stationem intermediam inter Baälbek et Damascum in hoc itineraio vocat الببدانى. Intelligere videtur noster Djebel es-Scherkî. *b*) S. p. *c*) Cod. s. p., mox قرعون. *d*) Viterum Ijjon (Tell Dibbin). Deinde cod. بمضى. *e*) Cod. بعترق. *f*) Nunc W. el-Scha'ir. *g*) Cod. المقارة.

عشرون ميلا ومن البقارة الى الفرما اربعة وعشرون ميلا، واما طريق الساحل فن العريش الى المأخضة *a* احد وعشرون ميلا ومن المأخضة الى القصر حصن النصارى وفيه ماء عذب ونخل اربعة وعشرون ميلا ومن القصر الى الفرما اربعة وعشرون ميلا، ومن الفرما يختلف *c* ٥ الطريق الى الفسطاط قصبية مصدر فطريق للشتاء وطريق للصيف فطريق الصيف من الفرما الى جرجير *d* ثلثون ميلا ومن جرجير الى فاقوس الغاضرة *e* اربعة وعشرون ميلا ومن الغاضرة الى مسجد قضاة ثمانية عشر ميلا ومن مسجد قضاة الى بلبيس احد وعشرون ميلا ومن بلبيس الى مصر اربعة وعشرون ميلا، وطريق الشتاء من الفرما الى المرصد ومن المرصد الى الغاضرة *b* اربعة وثلثون ميلا بعد النقاء *b* طريقين هناك ٥

واما الطريق من الفسطاط الى برقة وافريقية والغرب *f* اجمع فن الفسطاط الى ذات السلاسل اربعة وعشرون ميلا ومن ذات السلاسل الى ترنوط *g* ثلثون ميلا ثم يعدل الطريق الى الاسكندرية من ترنوط 15 هذه فن ترنوط الى كوم شريك *h* اثنان وعشرون ميلا ومن كوم شريك الى الرفقة *i* والسير مع النيل ويعدل *k* من الرفقة خليج الاسكندرية اربعة وعشرون ميلا * ومن الرفقة الى قرطسا ثلثون ميلا ومن قرطسا الى كربيون اربعة وعشرون ميلا ومن كربيون الى الاسكندرية اربعة وعشرون ميلا ومن الاسكندرية الى ابومينه عشرون ميلا *l* ومن ابومينه *m* الى ذات الحمام ثمانية عشر ميلا ثم نعيد السير من ترنوط *g* التي كان المقصد اليها من ذات السلاسل فن ترنوط الى

a) Cod. المأخضة، Mokadd. ٢١٤، 7 ut rec. b) S. p. c) Cod. بحملاف. d) Cod. جرجير. e) Cod. hic et mox العمام، infra ut rec. s. p. Fâkûs probabiliter a tribu غاضرة occupata erat, et dicebatur الغاضرة فاقوس aut simpliciter الغاضرة. f) Cod. انغرب. g) Cod. مرنوط. h) Cod. كوم سربل. i) Cod. الرفاعة. k) Cod. يعدل. l) Haec ex Ibn Kh. supplevi. m) Cod. ابومينه.

المنبر *a* ثلثون ميلا ومن المنبر الى مسارس اربعة وعشرون ميلا ومن مسارس *b* الى ارمسا اثنا عشر ميلا ومن ارمسا الى ذات الحمام عشرون ميلا فيلتقى *c* الطريقان هناك طريق الاسكندرية وطريق بركة فيصير الطريقان طريقا واحدا وتحمل *c* الماء من ذات الحمام في البرية ومسيرة بحر الروم حتى * تنزل الحنية حنية *c* الروم وهي خراب على الطريق ⁵ من ذات الحمام الى حنية *e* الروم اربعة وثلثون ميلا ومن الحنية *c* الى قصر العاجوز وهي قرية يقال لها الطاحونة ثلثون ميلا ومن الطاحونة الى كنائس الجون *e* في عمران اربعة وعشرون ميلا ومن كنائس الجون الى جبّ العوسج ثلثون ميلا ومن جبّ العوسج الى سكة الحمام ثلثون ميلا * ومن سكة الحمام الى قصر الشمس خمسة وعشرون ميلا ومن ¹⁰ قصر الشمس الى خربة القوم خمسة عشر ميلا ومن خربة القوم الى خرائب ابي حليمة خمسة وثلثون ميلا ومن خرائب ابي حليمة الى العقبة عشرون ميلا *f* ومنها الى قرية يقال لها معد *g* خمسة وثلثون ميلا ومن معد الى ربوس *h* ثلثون ميلا ومن ربوس الى فرمة *i* وهي مدينة ينزلها العمال ستة اميال ومن فرمة الى قصر يقال له الشاهدين *k* الى ¹⁵ وادي السدور ملتقى الاشجار عشرون ميلا ومن وادي السدور الى قرية يقال لها باع اربعة وعشرون ميلا ومن باع *l* الى الندامة *m* اربعة وعشرون ميلا ومن الندامة الى بركة ستة اميال

a) Cod. h. l. s. p. *b*) Cod. h. l. مسارس. *c*) S. p. *d*) Cod. ومسايرة عن. *e*) Cod. الجون. Edidi quia lectio bona esse potest. Vulgo الجير، Ibn Kh. الحديد. *f*) Haec ex Ibn Khord. aliisque supplevi. Fieri debet quia altera via a قصر الروم، castello quoque القصر الابيض dicto، in ipso Catabathmo، incipit. Fortasse etiam plura desunt، nam hanc viam longiorem fuisse quam via per desertum valde probabile est (cf. Sprenger p. 97). *g*) Fortasse est معد ابي قصر de quo loquitur Bekri ٢، 7. *h*) Cod. s. p. (apogr. Schefer ut rec.). *i*) H. l. s. p. *k*) Cod. s. p. Hic certo lacuna est. *l*) H. l. s. p. Hic forte alia lacuna est، coll. Edr. المدانه. *m*) Cod. وهنا (مغار الرقيم) يجتمع هذا الطريق بالطريق الاعلى ١٣٩

واما طريق البرية فن قصر *a* الروم الى * مرج الشيخ عشرون ميلا
ومن مرج الشيخ الى حتى عبد الله ثلثون ميلا ومن حتى عبد الله
الى جيات الصغير ثلثون ميلا ومن جيات الصغير الى *b* جباب الميذان *c*
خمسة وثلثون ميلا ومن جباب الميذان الى وادي مخيل *d* خمسة
5 وثلثون ميلا ومن وادي مخيل الى جب حليمان *e* خمسة وثلثون ميلا
* ومن جب حليمان الى وادي المغار خمسة وثلثون ميلا *f* ومن وادي
المغار الى تاكنست *g* وهي قرية للنصارى خمسة وعشرون * ميلا ومن
تاكنست الى الندامة خمسة وعشرون ميلا *h* ومن الندامة *i* الى بركة
وهي مدينة في صحراء حمراء كالبصرة خمسة عشر ميلا *k* والجبال منها
10 على *h* ستة اميال فذلك من الاسكندرية الى بركة *l*

ومن بركة الى مليونية *m* خمسة عشر ميلا * ومن مليونية الى قصر
العسل تسعة وعشرون ميلا *h* ومن قصر العسل الى اوبران *n* اثنا
عشر ميلا ومن اوبران الى سلوق *o* ثلثون ميلا ومن سلوق يفترق
الطريق فرقتين فرقة على السكة وفرقة على طريق ساحل البحر فاما
15 طريق الساحل فن سلوق الى برسمت *q* اربعة وعشرون ميلا * ومن
برسمت الى بلبد عشرون ميلا ومن بلبد الى اجدايية اربعة وعشرون
ميلا *r* واما طريق السكة فن سلوق الى السكة ثلثون ميلا ومن
السكة الى الزيتونة *s* عشرون ميلا ومن الزيتونة الى اجدايية اربعة

a) Cod. قصير. *b*) Supplevi ex Ibn Kh. *c*) Cod. جباب الميذان
(حباب). *d*) S. p. *e*) Cod. حب حلمان. *f*) Haec in Cod.
desunt. Conject. scripsi المغار, quia certum est significari locum
qui المغار s. مغار الرقيم (Edr.) s. مغاير الرقيم (Jakûbî) appellatur.
Cod. vero دعورا. *g*) Cod. ماكسب. *h*) Addidi. *i*) Cod. المدانه.
k) Supra habuit 6 M. ut Ibn Kh. et Edr. Contra Mokadd. مرحلة.
l) Summa in cod. desideratur. Sunt 566 (aut 557) M. *m*) Cod.
hic et deinde s. p. *n*) Cod. اوبران. *o*) Cod. سلوق. *p*) Cod.
يفترق. *q*) Cod. برسمه. *r*) Ex Ibn Kh. supplevi. *s*) Cod. s. p.
et الردمونه.

وعشرون ميلا فيجتمع a طريق السكّة وطريق الساحل في اجدابية b ٥
 ثم نرجع الى ذكر ملبنية * التي من برقة اليها c خمسة عشر
 ميلا فنها في طريق البر من d ملبنية الى الانبار e اربعة وعشرون
 ميلا ومن الانبار الى وادي الاعراب ثلثون ميلا يرجع f من منزل
 * شقيف الفهمي g الى سلوق h فن منزل شقيف الفهمي الى سلوق 5
 خمسة وثلثون ميلا ويجمع الطريقان بسلوق فيكون طريقا الى
 اجدابية ٥

ولنرجع الى ذكر مخيل k الذي قلنا ان عنده l طريق افريقية
 يسرة m فن مخيل الى جبّ جراوة n الى تمليس o عشرون ميلا ومن
 تمليس الى وادي مسوس p خمسة وثلثون ميلا * ومن وادي مسوس 10
 الى q ومن حرابلوا r الى اجدابية m اربعة وعشرون ميلا،
 ومن اجدابية m يفترق s الطريق فيصير طريقين احدهما الى

a) Cod. صدكتم. b) Hic idem Ahmed ibn Mobârakschâh ad-
 notat: اجدابية (احدابية scripsit) بين اطرابلس المغرب وبين برقة: (ربة deest)
 وهي مدينة تسكنها الان العرب ورايت (s. p.) المغاربة (ربة deest)
 c) Cod. يذمونها وفيها ابار نقير في الحجر وماؤها خزين من المطر
 d) Cod. في. e) Cod. h. l. s. p. f) Cod.
 سلوق. g) Cod. s. p. h) Cod. s. p., sed deinde bis correcte
 i) Cod. صدكتم et mox يكون. k) Cod. كامل. Conjectura
 scripsi, sumens viam directam inde a Wâdî Makhîl ad Adjdâbiam
 h. l. describi. Cf. Jâk. IV, ٤٤٤, 16 seqq. l) Cod. الذي فلما عنده ان.
 m) S. p. n) Cod. s. p. Apogr. Schefer habet حرافه, sed جراوة
 legendum esse, jam suspicatus oram, quum hinc hoc itinerarium
 edidi (*Descr. al-Magribi* p. ٣٩ l). Excidisse videtur distantia. o)
 Cod. s. p. et تمليس. p) Cod. مسوس. Vid. Bekrî p. ٥. Hic iter
 cum via a Barka conjungitur. q) Addidi. Excidisse videtur statio
 et duae distantiae, nam secundum Jâk. a Makhîl ad Adjdâbia sunt
 5 dies. r) Sic. Apogr. Schefer حرابلوا. s) Cod. يفترق.

افريقية *a* والآخر الى طرابلس *b* ثم من اجدابية *c* الى حى نجوة *d* عشرون ميلا ومن حى نجوة الى * سبخة منهوسا *e* ثلثون ميلا ومن سبخة منهوسا الى قصر العطش *f* اربعة وثلثون ميلا ومن قصر العطش الى اليهوديين *g* وهما قريتان على شطّ البحر اربعة وعشرون ميلا ومن اليهوديين الى قبر العبادى اربعة وثلثون ميلا ومن قبر العبادى الى سرت اربعة وثلثون ميلا ومن سرت الى القرنين *i* ثمانية عشر ميلا ومن القرنين الى معمداش *k* عشرون ميلا ومن معمداش الى قصور حسان ثلثون ميلا ومن قصور حسان الى المنصف اربعون ميلا ومن المنصف *l* الى تورغا اربعة وعشرون ميلا ومن تورغا الى رغوغا عشرون ميلا ومن رغوغا الى وراسا *m* ثمانية عشر ميلا ومن وراسا الى المحكنى *c* اثنان وعشرون ميلا ومن المحكنى الى وادى الرمل * عشرون ميلا *n* ومن وادى الرمل الى طرابلس اربعة وعشرون ميلا * ومن طرابلس الى *o* مدينة يقال لها سبرة خربة اربعة وعشرون ميلا ومن سبرة الى بئر الجمالين *p* عشرون ميلا ومن بئر الجمالين الى قصر

افريقية هذه في التي نهى عمر *a*) Idem Ahmed hic adnotat: رضه اصحابه لما ذهبوا لفتحها ان يشربوا من مائها فكانوا يشربون من المياه الخارجة عن المدينة وعلل بالقساوة فلما خالفوا (خالقوا) Cod. على عثمان وارسلهم اليها مرة ثانية ذكروا له نهى عمر فتأمل ساعة ثم امرهم ان يشربوا من مائها حتى قيل في ذلك انهم شربوا فرجعوا وقد قست قلوب منهم حتى انهم قتلوا خليفتهم (خليفه... Cod.)

b) Aliquid minus recte dictum his inesse, necesse est, nam in itinerario quod sequitur una eademque via Tripolin ducit et pergit porro al-Kairawânnum. *c*) S. p. *d*) Cod. s. p. et ناخوة (s. ناخوة). Lectio bona esse potest, dum contra lectio Ibn Kh. et Edr. incerta est. *e*) Cod. h. l. s. p. (سكده, mox سمكده). *f*) Cod. s. p., mox العطش. *g*) Cod. اليهوديين. *h*) Cod. s. p. et سرب. *i*) Sic quoque Edr.; Ibn Kh. القرنيتين. Mox cod. القريتين. *k*) Cod. معواس. Statio quoque appellatur وراسا, vid. Mokadd. ٢٤٥ l. *l*) Cod. h. l. s. p. *m*) Cod. وراسا. *n*) Addidi. *o*) Cod. tantum والى. *p*) Cod. بئر الجمالين.

الدرق *a* ثلثون ميلا ومن قصر الدرق الى بادرخت *b* اربعة وعشرون ميلا ومن بادرخت الى الفوارة ثلثون ميلا ومن الفوارة الى قابس *c* وهي مدينة ثلثون ميلا ومن مدينة قابس الى بئر الزيتونة *d* ثمانية عشر ميلا ومن بئر الزيتونة الى كنانة *e* اربعة وعشرون ميلا ومن كنانة الى اليس *f* * ثلثون ميلا ومن اليس *g* الى باب مدينة القيروان وهي ⁵ مدينة افريقية اربعة وعشرون ميلا ٥

وان قد اتينا على ذكر الطرق شرقا وغربا وجنوبا وشمالا فلا بأس بذكر السكك التي رتبت فيها الرجال *e* لحمل الخرائط وجعلت رسما للبريد ونبدأ من * مدينة السلم ونصف *g* الطريق * الذي منها *g* اخذ شرقا وغربا ٥

10

من مدينة السلم الى المدائن ثلث سكك ومن سكة المدائن الى جرجرايا *h* ثمانى سكك ومن جرجرايا الى سكة جبل *i* خمس سكك ومن جبل الى مدينة واسط وسكتها *e* اول عمل كورة دجلة ثمانى سكك ومن سكة المرومة *k* وهي اول كورة دجلة ما يلي واسط الى سكة باذيين *e* ثلث سكك ومن سكة باذيين الى دير ما بنه *l* آخر عمل كورة ¹⁵ دجلة ما يلي عمل الاهواز ثلث عشرة سكة ومن * دير ما بنه *m* الى نهر تيرين *n* اربع سكك ومن نهر تيرين الى سوق الاهواز ثلث سكك ومن

a) Cod. قصر الروق et قصر الروف. *b*) Cod. s. p. Vera lectio nominis incerta est. *c*) Cod. مانس. *d*) Cod. دبير الرسونه. *e*) S. p. الريدونه. *f*) Cod. اللس. Vid. ad Ibn Kh. *g*) Addidi. *h*) Cod. حرجرايا et s. p. *i*) Cod. جيل. *k*) Sic. *l*) Cod. دير ماسه. Nullus dubito eandem stationem intelligi ejus nomen Ibn Rosteh et ثم الصلح scribit, sed ponit inter دير ماسه s. دير ماسه Wâsit, unde ⁵ Par. distat, et quae ad ripam orientalem Tigridis jacet. Contra idem in hoc itinerario inter Bâdhibîn et Nahr Tîrîn habet دبير مخراتق, etiam a Jâk. memoratam stationem. *m*) Cod. male باذيين s. p. *n*) Cod. s. p, Ibn R. ubique نبرين. Vulgo تيرى scribitur.

سوق الاهواز الى البرجان *a* آخر عمل الاهواز اربع عشرة سكة ومن
البرجان الى سكة ارجان *b* سكة *c* ومن سكة ارجان الى النوبندجان *d*
* سبع عشرة سكة ومن النوبندجان *e* الى سكة شيراز اثنتا عشرة سكة
ومن شيراز الى سكة اصطخر خمس سكة، وسكة الطريف العادل
٥ من باديين *f* الى البصرة فيه فيوج مرتبون ومن باديين الى عبدس *b*
خمس سكة ومن عبدس الى سكة * المذار ثمانى *g* سكة ومن المذار
الى البصرة وكانت فيها دواب للبريد ثلث سكة ٥
سكة طريف المشرق ما يلي للجل من مدينة السلم الى الدسكرة
عشر سكة ومن الدسكرة الى جلولا اربع سكة ومن جلولا الوقيعه *h*
١٠ الى مدينة حلوان عشر سكة ومن حلوان الى نصيراباذ آخر
عملها تسع سكة ومن نصيراباذ الى قرماسين *k* ست سكة ومن
قرماسين الى خندان آخر عمل الدينور *b* عشر سكة ومن خندان
الى مدينة همدان ثلث سكة ومن مدينة همدان الى مشكويه *b*
آخر عمل همدان ما يلي الى احدى وعشرون سكة، ومن حلوان
١٥ الى شهرزور تسع سكة ومن حلوان الى مدينة السيروان *b* * سبع
سكة *e* ومن مدينة السيروان الى سن سميرة *m* اربع سكة
ومن سن سميرة الى الدينور سكتان *n* ومن الدينور الى بزدجرد *o*
آخر عمل الدينور ما يلي زجان *b* ثمانى عشرة سكة ومن سكة بزدجرد
الى زجان احدى عشرة سكة * ومن زجان الى المرغة احدى

a) Cod. s. p. Scripsi ut apud Mokadd. f. ٥ ult., puncta autem
sec. apographum Schefer, itaque incerta. *b*) S. p. *c*) Ibn Khord.
habet a Sûk al-Ahwâz ad Arradjân 20 stationes, quod si bonum
est, h. l. pro سكة legendum erit ستة سكة. *d*) Cod. المومندجان.
e) Addidi ex Ibn Kh. *f*) Cod. h. l. ناس، mox باديين. *g*) Cod.
على المذار، mox المذار. *h*) Cod. الرمعه. *i*) Cod. قصراناد. *k*) Cod.
قرماسين. *l*) Cod. حدار. *m*) Cod. سميرة. *n*) Cod. سكتين.
o) Cod. بزدجرد (sine الى)، mox بزدجرد.

عشرة سكة *a* ومن المراغة الى الميانج سكتان ومن الميانج الى اربيل
 احدى عشرة سكة ومن اربيل الى سكة ورتان *b* وهي آخر سكة من
 عمل اذربيجان احدى عشرة سكة ومن سكة ورتان الى مدينة برذعة
 ثمانى سكة *c* ومن سكة برذعة الى المنصورة اربع سكة ومن برذعة
 الى المدينة المتوكلية *d* * ستة سكة ومن المدينة المتوكلية *e* الى تغليس *f* 5
 عشر سكة ومن برذعة الى الباب والابواب خمس عشرة سكة ومن
 برذعة الى بيل *b* تسع *g* سكة 5

سكة الطريف العادل الى قم واصبهان من الدور *h* الى قم ثلاث
 سكة ومن قم الى اصبهان سبعة واربعون فرسخا ومن مدينة قم
 الى سكة رود آخر عملها ما يلى اصبهان ثلاث عشرة سكة 5 10
 الطريف العادل الى نهاوند من مازران *k* من عمل الدينور الى
 نهاوند ثلاث سكة 5

الطريف العادل من راد *l* الى قزوین من راد الى قزوین سكة 5
 الطريف الآخذ الى اكناف نواحي المغرب من بغداد الى البردان *b*
 سكتان ومن بردان الى عكبرا اربع سكة ومن عكبرا الى سر من رأى 15
 سبع سكة ومن سر من رأى الى جبلتانا سبع سكة ومن جبلتانا الى
 السن عشر سكة ومن السن الى المدينة *b* تسع سكة ومن المدينة
 الى الموصل سبع سكة ومن الموصل الى اول عمل بلد سكة ومن آخر

a) Addidi ex Ibn Kh. *b*) S. p. *c*) Cod. سكة. *d*) Cod.
 المتوكلية. Est urbs شمکور, vid. Belâdh. ٢.٣. *e*) Haec conj. addidi.
 Sec. Ist. sunt 19 Par. *f*) Cod. نعلمس sed ne scriptae sunt ut 5.
g) Ibn Kh. سبع. *h*) Ibn Kh. البرقاء. Incertum ubi quaerendum
 sit. *i*) Ibn Kh. habet inter Komm et Ispahân 16 stationes, itaque
 سكة البرود ab Ispahân distat 3 stat. *k*) Cod. ماران. *l*) Sic. Sprenger
 p. 7 dubitans proposuit الدكان. Sed incertum est quia proba-
 biliter ante سكة excidit numerus.

عمل الموصل الى سكة بلد ثلث سكك ومن بلد الى انرمة تسع سكك
ومن انرمة الى نصيبين ست سكك ومن نصيبين الى كفرنوتا ثلث سكك
* ومن كفرنوتا الى راس عين عشر سكك *a* ومن راس عين الى الرقة خمس
عشرة سكة ومن الرقة الى النقيرة *a* آخر عمل ديار مصر عشر سكك ومن
٥ النقيرة *b* الى منبج خمس سكك ومن منبج الى حلب تسع سكك
ومن حلب الى قنسرين ثلث سكك ومن قنسرين الى اول عمل حمص
سكة واحدة *c* ومن سكة المرح وهي اول سكة تلي عمل قنسرين الى
صوران *d* سبع سكك ومن صوران الى حماة سكتان ومن حماة الى حمص
* اربع سكك ومن حمص الى الحمضية اربع سكك *e* ومن الحمضية الى بعلبك
10 خمس سكك ومن بعلبك الى دمشق * تسع سكك ومن دمشق *a*
الى دير ايوب آخر عملها سبع سكك ومن دير ايوب الى طبرية ست
سكك ومن طبرية * قصبة الاردن *f* الى اللجون من عمل الاردن اربع
سكك ومن اللجون الى الرملة * قصبة فلسطين تسع سكك ومن الرملة
الى *g* آخر عمل فلسطين وهي سكة المعينة *h* تسع سكك ومن سكة
15 المعينة الى آخر طريق الجفار وهي سكة الدارورة *i* سبع عشرة سكة ٥
الطريق العادلة من نصيبين الى ارزن وخالط من نصيبين الى

a) Supplevi ex Ibn Khord. *b*) S. p. *c*) Ibn Khord. habet a
Kinnasrîn ad صورى (صوران) 10 stationes. Si igitur lectio سبع سكك
apud nostrum bona est (ut non تسع legendum sit) hic distantia
2 stationum excidit. Obstat quod prima statio ditionis Emessae a
parte Kinnasrîni et initium ditionis Emessae vix duo loca diversa
significare possunt. *d*) Cod. حوران; Ibn Kh. صورى. *e*) Pro his
cod. tantum سكه. Nomine الحمضية forte intelligitur Ribla. Apud
Ibn Kh. statio intermedia est Djûsia. *f*) Haec in cod. scripta
sunt post ومن اللجون. *g*) Conject. supplevi, coll. Ibn Kh. *h*)
Cod. h. l. المعينة. *i*) Ibn Kh. البارورة. Apud hunc distantiae di-
versae sunt.

- مدينة ارزن احدى عشرة سكة *a* ومن بدليس الى خلاط اربع سكة ٥
 الطريق العادلة من كفتوتوا الى شمشاط *b* من كفتوتوا الى امد
 سبع سكة ومن امد الى تل جوفر *c* سكتان ومن تل جوفر الى
 شمشاط ست سكة ومن شمشاط الى قاليقلا سكتان ٥
- ٥ الطريق العادلة من الحصن *d* الى الثغور الجزرية على حران والرها
 من الحصن الى حران ثلث سكة * ومن حران الى الرها سكتان
 ومن الرها الى سميساط ثلث سكة *e* ومن سميساط الى حصن
 منصور سكتان ٥
- ١٠ الطريق العادلة من ديار مصر الى طريق الفرات من الرقة الى
 سكة دبا *f* آخر عمل ديار مصر تسع سكة ٥
- سكة الطريق العادلة من منبج الى الثغور الشامية من حلب
 الى قنسرين تسع *g* سكة ومن قنسرين الى انطاكية اربع سكة
 ومن انطاكية الى اسكندرونة اربع سكة ومن الاسكندرونة الى
 المصيصة سبع سكة ومن المصيصة الى اذنة ثلث سكة ومن اذنة
 الى طرسوس خمس سكة ومن المصيصة الى عين زربة *c* سكتان ٥
- ١٥ نرجع الى الطريق العادلة من طبرية الى صور من طبرية الى
 صور سبع سكة ٥
- طريق القسطنطينية الى الاسكندرية ثلث عشرة سكة ومن اسكندرية
 الى جب الرمل *h* ما يلي بركة ثلثون سكة ٥
- ٢٠ وما لم نذكره من سكة *i* النواحي فهو للغنى بما ذكرناه من المسافة
 بينها ولكن هذا آخر ما نذكره في هذه المنزلة ان شاء الله ٥
 تمت المنزلة الخامسة من كتاب الخراج وصنعة الكتابة

a) Hic quaedam exciderunt. *b*) Cod. hic et bis deinde سميساط. *c*) S. p. *d*) Id est مسلمة حصن, unde Harrân distat 9 Par. (cf. Ják. II, ٢٧٨, 8). *e*) Haec conject. supplevi. *f*) Cod. s. p. Incertum. *g*) Ibn Kh. سبع. *h*) Cod. حب الرجل. *i*) Cod. شكل.

من الباب الثاني (من المنزلة السادسة) في

قسمة المعمور من الارض *a*

.. وجزء ينسب الى بلاد فارس ويسمى بلد الجامعين وهو ما بين

نهر بلخ ومنتهى انديجان وارمينية الى الفرات والقادسية ٥

٥ .. ويسمى هذا الاقليم الاول سرايس *b* وفي مدينة الحبشة، واما

الاقليم الثاني..... واسمه اقليم اسوان وفي المدينة التي على تخوم

البحجة *c* وارض مصر، والاقليم الثالث..... ويسمى اقليم مصر،

والاقليم الرابع..... ويسمى اقليم انطرسوس *d*، والاقليم الخامس.....

ويسمى اقليم رندش، والاقليم السادس..... ويسمى اقليم بنطوس *e*

١٥ لانه خطه على وسط بحر بنطوس ٥

من الباب الثالث في وضع البحار من الارض المعمورة

... ومن هذا البحر خليج يخرج من ارض الحبشة ويمتد الى

ناحية البربر يسمى للخليج البربرى ومقدار طوله في الجهة التي يأخذ *f*

اليها خمس مائة ميل واصل الذي يبتدى *g* منه في البحر الاعظم

١٥ مائة ميل وخليج آخر يمر بالمدينة المسماة ايلة طوله منذ يبتدأ *h*

الى حيث ينتهى الف واربع مائة ميل *i* وعند منتهاه في المغرب

والموضع المتصل بالبحر الاخضر مائتا ميل وهذا *k* البحر الاخضر يعرف

a) Ex hoc capite et seqq. tantum dedi quae alicujus momenti esse videbantur. *b)* Cod. *درامس*. *Μερόης*. In vers. Arab. Ptolemaei *Almag.*, scribitur *مرويس*. *c)* Cod. *البحر*. *d)* Cod. *انسطوس*. Saepe *انطرسوس* pro *انطرسوس* scribunt. *e)* Cod. s. p. et *ديطوس*. *f)* Cod. *تاخذ*. *g)* S. p. Pro verbis *الاعظم* واصل — Ibn Rosteh f. 98 r. *وعرض طرفه*. *h)* Cod. *مدد نسوا*. *i)* Ibn R. ins. *وعرضه* والموضع المتصل *Pro praec.* وهو. *k)* Cod. في الاصل سبع مائة ميل اعنى طرفه الادنى الذى يسمى البحر Ibn R. habet بالبحر الاخضر (؟) *الاحمر* (1). Illud probat Kodâmam fontem qua usus est male legisse.

بالمحيط وبالليونانية اوقيانوس *a* ولا يعلم من اين امره الا ما يلي ناحية المغرب في اقصى ارض الحبشة وما يلي ناحية الشمال فقط فان فيه من ناحية المغرب الجزائر المسماة بالخالدات *b* وجزيرة اخرى تسمى غديرة *c* تقابل بلاد الاندلس عند خليج عرضه سبعة اميال يخرج من البحر الاخضر ويمر بين الاندلس وطانجة ويسمى سبطا *d* وينفذ الى بحر ⁵ الروم وفيه ايضا من ناحية الشمال اثنتا عشرة جزيرة وهي الجزائر التي تسمى جزائر برطانية *e* فاما اذا بعد هذا البحر المسمى بالمحيط فان السفن لا تجرى فيه ولا يعلم احد من البشر حاله

واما بحر الروم ومصر..... وفيه خليج يخرج الى ناحية الشمال بالقرب من بلد رومية طوله خمس مائة ميل يسمى ادريس *f* وفيه ¹⁰ خليج آخر يخرج من الارض المعروفة بنربونة *g* يكون طوله مائتي ميل وفي بحر الروم مائة واثنان وسبعون *h* جزيرة كان جميعها عامرا فاخرت المسلمون اكثرها بالمغازي اليها منها خمس عظام وهي جزيرة قبرس..... وجزيرة اقريطش..... وجزيرة سقلية..... وجزيرة سرتانية..... وجزيرة يادس *i* حبال الاندلس.....

¹⁵..... ويسيل منها خليج عند قسطنطينة حتى يصب *g* في بحر الروم وطوله من حيث ابتدائه من مدينة قسطنطينة الى حيث يصب مائتان وستون ميلا وفيه سفن وعرضه مختلف فاما عند قسطنطينة فقد ثلثة اميال وفي موضع آخر ستة اميال وفي موضع آخر ميل واكثر واقل ويكون عرضه عند مصبه مقدار غلوة وبذلك الموضع صخرة عليها ²⁰ برج مبنى وفيه من قبل الروم من يفتش السفن

من الباب الرابع في الجبال

a) Cod. اوقيانوس. b) Cod. بالخاليات. c) Cod. عبره. Γαδειρα (Gades). d) Cod. سلطا. Ibn R. سبطى. Septa. e) Cod. سلطانيه. Ibn R. برطينه. f) Cod. اوطس. Ibn R. ut rec. Adrias. g) S. p. h) Ibn R. وستون. i) Cod. بانس. 'Εβυσσος.

واما الاقليم الرابع ففيه اربعة وعشرون جبلا منها جبل الثلج
بدمشق وطوله ثلاثة وثمانون ميلا وجبل سنير من هذه الناحية
وطوله خمسة واربعون ميلا وجبل اللكام بهذه الناحية طوله مائة ميل
وجبل متصل بحلوان وطوله مائة وخمسة عشر ميلا والجبل الذى يمر
5 باصبهان ويعدل الى جبل نهاوند وطوله اربعمائة وخمسة وثلثون ميلا
والجبل المتصل بهذا للجبل المستدير فيما بين اصبهان والاهواز وطوله
مائتان واثنان وعشرون ميلا والجبل المار بين اصطخر وجور وطوله
مائتان وخمسون ميلا والجبل المتصل بنهاوند وجبل طبرستان وطوله
ثمانى مائة ميل، واما الاقليم الخامس ففيه تسعة وعشرون جبلا منها
10 جبل حارث وحويرث وطولهما ثلاثة وثلثون ميلا والجبل الذى بين
الموصل وشهرزور وطوله مائتان وخمسة واربعون ميلا ومنها للجبل المتصل
بهذا للجبل وحارث وحويرث حتى يتصل للجبل بقزوين ويقرب من
رويان *a* وطوله مائتا ميل ٥

من الباب الخامس فى الانهار والعيون والبطائح

15 فاما الاقليم الخامس فان فيه من الانهار خمسة وعشرين نهرا منها
سجلة وابتداءها عند طول نيف وستين جزءا وعرض *b* سبعة وثلثين
جزءا *c* وتمر نحو الجنوب ثم تنكرف *d* فى المغرب قليلا وانبعاثها من
عين *e* تمر بين جبلين عند مدينة امد وتمر *f* بباسورين *g* حتى تصير
الى مدينة بلد ومدينة الموصل وفيما بينهما *h* الى الحديدية فاذا صارت
20 اليها صب فيها هناك نهر يأتى من بلد شهرزور ويقال له الزابى ثم تمتد *i*
حتى تمر بين جبلين يعرف احدهما ببارما *k* والآخر بسايدما الى ان
تتجاوز مدينة سر من راي فاذا تجاوزها قليلا وقع اليها نهر يقال له

a) Cod. دران. Conject. edidi. *b*) Cod. والعرض. *c*) Cod. h. l. يندكرف. Pro سبعة forte l. تسعة. Cf. Abulfeda ٥٣. *d*) Cod. يندكرف. *e*) Hic lacuna esse videtur. *f*) Cod. ويمر et mox يصير. *g*) Cod. بباسورين. *h*) Textus corruptus esse debet. *i*) Cod. يمتد et mox يتجاوز. *k*) Cod. ببارما.

الزيب يأتي من الجبل ويقع اليها نهر آخر يأتي من الجبل ايضا ثم تمر
 دجلة *a* وسط مدينة بغداد ثم تمر بواسطة الى ان تصب الى البطائح
 ومقارها نيف وستون ميلا ثم تخرج فتفرق *b* فترتين فرقة تمر الى
 البصرة وفرقة اخرى تمر الى ناحية المذار ثم يصب *d* الجميع الى بحر
 فارس ومقدار مسافة دجلة منذ ابتدائها الى منتهاه *e* ثمان مائة
 ميل ونيف ٥

واما الاقليم السادس فان فيه من الانهار ستة وعشرين نهرا منها
 الفرات واوله من عين في بلد الروم تخرج من جبل بروجس *f* ويمر
 مغربا في بلاد الروم حتى يماس جبلا يقال له مسفينا *g* ويميل *h* حتى
 يسير نحو اربع مائة وخمسين ميلا ثم يعرج في جهة الجنوب فينزل 10
 الى بلاد الاسلام فيما بين سعت *i* وملطية وشمشاط *k* ويمر بمدينة
 هنديط *l* ثم يعرج مغربا حتى يصير الى مدينة سميساط فيما بين
 قلعتها ويمر مغربا حتى يصير الى مدينة جسر منبج ثم يعطف طالبا
 لناحية الجنوب حتى يأتي بالس ثم الرقة ثم قرقيسيا *m* ويمر بالرحبة
 ثم يمر حتى يلتحف على عانة لانها في وسطه *n* ثم يمتد *o* على سنه 15
 ويمر *p* بهيت والانبار فيتجاوزها فينقسم قسمين منهما *q* قسم يأخذ
 نحو المغرب قليلا المسمى بالعلقمي *r* الى ان يصير الى الكوفة وقسم
 مستقيم ويسمى سورا حتى يمر بمدينة سورا الى النيل وما يتصل بها

a) Cod. يمر بدجلة et mox iterum يمر. *b)* Cod. فيفتت. *c)* Cod. المدلين. *d)* Cod. نصب. *e)* Cod. منتهايها. *f)* Sic. Ibn Serapion افردخس Mas'ûdî I, 214 (eum var. I. انودخس Sprenger p. 245 et افردخمش St. Martin, *Mém.* I, 46). Ex antiquo *Caranitis* vix corruptum esse potest. Prior pars est forte *Armeniaca* forma nominis فرات. *g)* Cod. s. p. Ibn Serap. ut rec.

h) Sic. Forte I. ويمتد. *i)* Cod. دعرب. *k)* Cod. وسيميساط. *l)* Minus recte hic additur وسيميساط. *m)* Cod. قرقيسا. *n)* Cod. وسط. *o)* S. p. *p)* Cod. ثم. *q)* Cod. منها. *r)* Vid. e. g. Houtsma, *Seldj.* II, vv l. ult., Dimaschkî ١٣ ult.

فيسقى كثيرا من اعمال السواد ويخرج منه اسفل الانبار نهر يعرف
بالدقيل يحمل منه نهر عيسى الذى يأخذ الى بغداد ويصب الى
دجلة بها وير جملة *a* ما يبقى من ماء الفرات بعد ما ينفرق في
الانهار الى سقى اعمال السواد فيصب الى دجلة اسفل واسط وطول الفرات
منذ يطلع في بلاد الاسلام الى ان يأتى بغداد ستمائة وثلاثة
وعشرون ميلا،

الباب السادس

في مملكة الاسلام واعمالها وارتفاعها

انه اذا قيل الشرق او الغرب او الشمال او الجنوب كانت هذه
10 الاسماء جميعا تقال بالاضافة الى شىء بعينه فان مصر مثلا ونحن
نعدها من اعمال المغرب مشرق لمن هو في بلاد الاندلس وكذا خراسان
مشرق لنا ومغرب لاهل الصين وكذلك سائر النواحي لا بد لها من
قصة يشار منها الى نواحيها فنقول *a* ان قصة مملكة الاسلام بلاد
العراق وهذا مع انه موجود هكذا في الوقت فقد كانت الفرس تجريه
15 عليه وتسميه دل ايرانشهر وانما سميت العرب العراق بهذا الاسم تعريبا
لما وجدت الفرس سمته وهو ايران *b* ومعنى ايران نسبة الى ابر *c* و
القوم الذين اختاروا ابر بن افريدون بن *d* وبيوجهان *e* بن اوشهنج *f*
ابن فيروزان *g* بن سيامك *h* بن نرسى *i* بن جيومرت *k* تفسير جيومرت
على ما اخبرني به المويذ *l* الى الناطق الميت والفرس اوليتهم وابتدأهم
20 من جيومرت ويسمونه مقام ادم عم *m* ٥

a) S. p. b) Cod. ايران. c) Cod. h. l. ابر. d) Cod. افريدورين.
e) Cod. سوكهان; vid. Tab. I, lv^f ult. Respondet Mas'ûdî II, 111 l. 3
فيروزان. f) Cod. اوشهنج. g) Cod. فيروزان. h) Cod. شامل. i) Tab. I, ١٥٤, 5 et alibi افرواك, ٢٠٢, 11. j) Cod. سامل. k) Cod. h. l. يرنيسق. l) Cod. h. l. جيومرت. m) Hic quaedam exciderunt, nam infra dicit se numerum regionum jam commemorasse.

- كورة حلوان وطساسبجها *a* خمسة طساسبج منها طسوج شان
 فيروز قبان طسوج الجبل *b* طسوج اربل *c* طسوج تامرا *d* طسوج
 خانقين ✽
 واستان *e* شان قبان وطساسبج *f* سبعة منها طسوج بزر جسابور *g*
 طسوج نهر بون *h* طسوج كلوانى طسوج جازر طسوج المدينة العتيقة *5*
 طسوج رازان الاعلى طسوج رازان السفلى ✽
 واستان خسر شان هرمز *i* وطساسبج ثمانية منها طسوج روستقبان *k*
 طسوج مهور *l* طسوج سلسل طسوج جلولا وجللنا *m* طسوج الذيبين *n*
 طسوج البندنجين *o* طسوج بزاز الروز *p* طسوج الدسكرة ✽
 10 واستان ارندين كرد *q* وطساسبج خمسة منها ثلاثة طساسبج
 النهروانات *r* طسوجا بادرايا *s* وباكسايا ✽
 واستان خسر سابور *t* وفي كورة كسكر وطساسبج اربعة *u* منها
 طسوج الزندورد طسوج البزون *v* طسوج الاستان *w* طسوج الجوازر *x* ✽
 واستان خسر شان بهمن *y* وفي كورة دجلة وطساسبج اربعة منها
 طسوج بهمن ارشير طسوج ميسان *z* طسوج دستميسان طسوج *15*
 ابزقبان فهذه طساسبج شرقى دجلة ✽
 واما للجانب الغربى منها وفي سقى الفرات فمن ذلك استان العالى
 وطساسبج اربعة منها طسوج فيروز سابور طسوج مسكن طسوج
 قطربل طسوج الانبار طسوج بادوريا *b* ✽

a) Cod. وطساسبجها. *b*) S. p. *c*) Cod. ارنك. *d*) Cod. فامرا.
e) Cod. واستان. Ibn Kh. ut quoque Jâk III, ٢٢٨.
f) Cod. وطساسبجها. *g*) Cod. قدر جسابور. *h*) Cod. بون. *i*) Ibn
 Kh. استان شان قبان ut Jâk. p. ٢٢٧. *k*) Cod. روسيقنا. *l*) Cod.
 البندنجين. *m*) Cod. وحلولا. *n*) Cod. الذيبين. *o*) Cod. البندنجين.
p) Cod. بزاز الروز. *q*) Sic. Ibn Kh. خسر. *r*) Cod. النهروانات.
s) Cod. نادرايا. *t*) Cod. خسر سابور. Ibn Kh. شان سابور. *u*) Cod.
 ins. طسوج. *v*) Sic. Ibn Kh. الشترثور. *w*) Cod. الاسار. *x*) Cod.
 حسر ساد بهمن. *y*) Cod. حسر ساد بهمن. *z*) Cod. دلسان.

واستنان *a* اردشير بابكان وطساسيجه خمسة منها طسوج بهرسيره

طسوج الرومقان طسوج كوئي *e* طسوج درقبط طسوج نهر جونير *هـ*

واستنان روين باسعمار *d* وهو الزواني وطساسيجه ثلثه منها الزاب

الاعلى الزاب الاوسط الزاب الاسفل *هـ*

5 واستنان البهقيان *e* الاعلى وطساسيجه ستة منها طسوج بابل طسوج

خَطْرِيَّة طسوج الفلوجة السفلى طسوج الفلوجة العليا طسوج النهزين

طسوج عين النمر *هـ*

واستنان البهقيان الاوسط وطساسيجه اربعة منها طسوج الجبة والبداءة *f*

طسوج سورا وبريسما *g* طسوج باروسما طسوج نهر الملك *هـ*

10 واستنان البهقيان الاسفل وطساسيجه خمسة منها طسوج بادقلى

وطسوج السيليكين *h* وطسوج نستري *و* وطسوج رومستان *k* طسوج

هرمزجردا *l* ياخرج من طساسيج السواد فكانت كما ذكرنا ستين

طسوجا اثنا عشر طرحت من ذلك كورة حلوان المضافة الى كورة

الجبل خمسة طساسيج ومن ذلك كورة دجلة المضافة الى اعمال البصرة

15 اربعة طساسيج ومن ذلك ما دخل في البطائح وغلب الماء عليها

طسوج ومن ذلك ما عدّ في الضياع الخاصة طسوجان من اعمال

طريق *m* خراسان وهو مردود من كورة البهقيان *n* الاسفل فصار المعدود

في السواد في هذا الوقت عشرون كور وطساسيجها ثمانية واربعون

طسوجا *هـ*

20 ولنبندى بذكر ارتفاع السواد بحسب ما هو عليه في هذا الوقت

وعلى عبدة سنة ٢٠٤ وهي اول سنة يوجد حسابها في الدواوين بالحصرة

a) Cod. ins. در. *b*) Cod. دهرشير. *c*) Cod. et mox كوئي.
d) Sic. Vid. ad Ibn Khord. *e*) Cod. النهقيان, النهقيان.
f) Cod. الجبة والسداه. *g*) Cod. ويريسما. *h*) Cod. السليكين.
i) Cod. نستري. *k*) Cod. رومستان. *l*) Cod. هرمزجردور. *m*) Cod.
 طريق اعمال. *n*) Cod. النهقيان. *o*) Cod. عشرة.

لان الدواوين احترقت في الفتنة التي كانت في ايام الامين المعروف
بابن زبيدة وفي سنة ٨١٣ *a* ونسف ذلك وحد العراق من جهة الغرب
على هذا التفصيل

	النواحي	الحنطة	الشعير	الورق
	الانبار والنهر المعروف <i>b</i>	١١٨٠٠ كز	٩٤٠٠ كز	٤٠٠٠٠ درم 5
	طسوج مسكن	٣٠٠٠ كز	١٠٠٠ كز	١٥٠٠٠ درم
	طسوج قطربل	٢٠٠٠ كز	١٠٠٠ كز	٣٠٠٠٠ درم
	طسوج بادوريا <i>c</i>	٣٥٠٠ كز	١٠٠٠ كز	١٠٠٠٠٠ درم
	بهرسير	١٧٠٠ كز	١٧٠٠ <i>d</i> كز	١٥٠٠٠ درم
10	الرومقان	٣٣٠٠ كز	٣٣٠٠ كز	٢٥٠٠٠ درم
	كوثى	٣٠٠٠ كز	٢٠٠٠ كز	٣٥٠٠٠ درم
	نهر درقيط <i>e</i>	٢٠٠٠ كز	٢٠٠٠ كز	٢٠٠٠٠ درم
	نهر جوبر <i>f</i>	١٥٠٠ كز	٩٠٠٠ كز	١٥٠٠٠ درم
	باروسما ونهر الملك	٣٥٠٠ كز	٤٠٠٠ كز	١٢٢٠٠ درم
15	الزواى الثلاثة	١٤٠٠ كز	٧٢٠٠ كز	٢٥٠٠٠ درم
	بابل وخطرنبة	٣٠٠٠ كز	٥٠٠٠ كز	٣٥٠٠٠ درم
	الفلوجة العليا	٥٠٠ كز	٥٠٠ كز	٧٠٠٠٠ درم
	الفلوجة السفلى	٢٠٠٠ كز	٣٠٠٠ كز	٢٨٠٠٠٠ درم
	طسوج النهريين	٣٠٠٠ كز	٤٠٠٠ كز	٤٥٠٠٠ درم
20	طسوج عين التمر	٣٠٠٠ كز	٤٠٠٠ كز	٤٥٠٠٠ درم
	طسوج لجة والبداة <i>g</i>	١٥٠٠ كز	١٦٠٠ كز	١٥٠٠٠٠ درم
	سورا وبريسما <i>h</i>	١٥٠٠ كز	٤٥٠٠ كز	٢٥٠٠٠٠ درم

a) *Revera sic false habet cod.* (ثلث وثمانين) *pro ٩٧.* *b*) *Intelligere videtur ipsum Euphratem. Reditus hujus regionis multo major est apud nostrum quam apud Ibn Khord.* *c*) *Cod.* بادوريا.
d) *Cod.* العوسممايه, *sed in apogr. Schefer ut rec. ex Ibn Kh.*
e) *Cod.* درقيط. *f*) *Cod.* جوبر. *g*) *Cod.* لجة والبداة. *h*) *Cod.* ودريسما.

النواحي	الحنطة	الشعير	الورق
البرس a الاعلى والاسفل	٥٠٠ كـ	٥٥٠٠ كـ	١٥٠٠٠٠ درم
فرات بادقلى	٢٠٠٠ كـ	٢٥٠٠ كـ	٩٢٠٠٠٠ درم
طسوج السيلماكين	١٠٠٠ كـ	١٥٠٠ كـ	١٤٠٠٠٠٠ درم
٥ رومستان وهرمزجرد b	٥٠٠ كـ	٥٠٠ كـ	٢٠٠٠٠٠ درم
نستر c	٢٢٠٠ كـ	٢٠٠٠ كـ	٣٠٠٠٠٠٠ درم
ايغار يقطين d	١٢٠٠ كـ	٢٠٠٠ كـ	٢٠٤٨٠٠٠ درم
كور كسكر يقال ان ارتفاعها كان في القديم ٩٠٠٠٠ درم وهو في هذا الوقت			
	٣٠٠٠٠ كـ	٢٠٠٠٠ كـ	٢٧٠٠٠٠٠ درم
10 فهذه اعمال السواد في الجانب الغربى من دجلة واما الجانب الشرقى			
فلنبدأ بتعديدها على النسق ايضا من اعلى دجلة			
طسوج بزر جسابور e	٢٥٠٠ كـ	٢٢٠٠ كـ	٣٠٠٠٠٠٠ درم
طسوج انراداينين f	٤٨٠٠ كـ	٤٨٠٠ كـ	١٢٠٠٠٠٠ درم
طسوج نهر بوق	٢٠٠ كـ	١٠٠٠ كـ	١٠٠٠٠٠٠ درم
١5 كلوانى ونهر بين g	١٦٠٠ كـ	١٥٠٠ كـ	٣٣٠٠٠٠٠ درم
جازر a والمدينة العتيقة	١٠٠٠ كـ	١٥٠٠ كـ	٢٤٠٠٠٠٠ درم
روستقباد h	١٠٠٠ كـ	١٤٠٠ كـ	٢٤٩٠٠٠٠ درم
سلسل ومهرون	٢٠٠٠ كـ	١٥٠٠ كـ	١٥٠٠٠٠٠ درم
جلولا وجللتنا i	١٠٠٠ كـ	١٠٠٠ كـ	١٠٠٠٠٠٠ درم
٢0 الذيبين k	١٩٠٠ كـ	١٣٠٠ كـ	٤٠٠٠٠٠٠ درم
السكرية	١٨٠٠ كـ	١٤٠٠ كـ	٦٠٠٠٠٠٠ درم
البندنيجين l	٦٠٠ كـ	٥٠٠ كـ	٣٥٠٠٠٠٠ درم

a) S. p. b) Cod. ديرماسان وهرون. c) Cod. بيسير. d) Cod. ابعاز يقطين. e) Cod. بندر جسابور. f) Cod. انراداينين. g) Cod. بيزر. h) Cod. روستقباد. i) Cod. حلولا وحلولا. k) Cod. الزيبين. l) Cod. البندنيجين.

النواحي	الحنطة	الشعير	الورق
طسوج * براز الروز <i>a</i>	٣٠٠ كـ	٥١٠٠ كـ	١٢٠٠٠٠ درم
النهر وان الاعلى	١٧٠٠ كـ	١٨٠٠ كـ	٣٥٠٠٠٠ درم
النهر وان الاوسط	١٠٠٠ كـ	٥٠٠ كـ	١٠٠٠٠٠ درم
بادرايا وباكسايا	٤٧٠٠ كـ	٥٠٠٠ كـ	٣٣٠٠٠٠ درم ⁵
كورة دجلة على عمرة سنة ٢٦٠	٩٠٠ كـ	٤٠٠٠ كـ	٤٣٠٠٠٠ درم
نهر الصلة على تلك العمرة	١٠٠٠ كـ	٣١٢١ كـ	٥٩٠٠٠ درم
النهر وان الاسفل <i>b</i>	١٧٠٠ كـ	١٣٠٠ كـ	٥٣٠٠٠ درم

فذلك ارتفاع السواد سوى صدقات البصرة *c*

- 10 من الحنطة مائة ألف كـ وسبعة وسبعين ألفا ومائتي كـ ومن الشعير تسعة وتسعين ألف كـ وسبع مائة واحد وعشرين كـ ومن الورق ثمانية آلاف ألف وخمسة وتسعين ألفا وثمان مائة درم يكون ثمن *a* الغلات باوسط الاسعار وهو حساب الكرين المقروذين *d* من الحنطة والشعير ستين دينارا وهو من العين ورقا على صرف خمسة عشر درهما بدينار مائة الف الف وثلاثمائة الف واحد وستين الفا 15 وثمان مائة وخمسين درهما ومجموع ذلك الى الورق مائة الف الف وثمان مائة الف الف واربعة مائة الف وسبعة وخمسين الفا وست مائة وخمسين درهما وكانت صدقات البصرة ترتفع في السنة ستة آلاف الف فجميع ارتفاع السواد على ما بين *e* من التسعين *f* على العبر المبيئة *a*

a) S. p. b) Cod. الاعلى. c) Enumeratio dat 116,600 korr frumenti, 124,221 korr hordei, 8,821,800 dirh. Etiam comparatis numeris apud Ibn Khord. non video ubi et quomodo in tabulis corrigendum sit, nisi forte in tabula nummorum, ubi si cum Ibn Khord. sub Anbâr 150,000 pro 400,000, sub Kûtha 150,000 pro 350,000, sub Sûra 150,000 (Ibn Kh. 100,000) pro 250,000 et sub Rûstokbâdh 170,000 pro 246,000 ponimus, habemus 8,095,800. d) Cod. المقرويين. e) Cod. بين. f) Cod. التسعين.

مائة الف الف واربعه عشر الف الف واربعمائه الف وسبعه وخمسين
الفا وستمائه وخمسين درهما ٥

وسبب البطائح المبطنحة في ارض السودان *a* ان ماء دجلة كان
مُنصبًا الى دجلة المعروفة بالعوراء *b* التي في اسفل البصرة في مسافة
5 مستقيمة المسالك محفوظة للجوانب فلما كان ملك قباده *c* فيروز انبتق
في اسفل كسكر بثق عظيم فأغفل امره حتى غلب ماؤه وغرق كثيرًا
من ارضيين عامرة كانت تلييه وتقرب منه فلما ولي انوشروان ابنه امر
بذلك الماء فُرِحَم *d* بالمستيمات حتى عاد بعض تلك الارضيين الى عمارة *e*
ثم لما كانت سنة ٦ من الهجرة وفي السنة التي بعث فيها النبي
10 صلعم عبد الله بن حذافة السهمي الى كسرى ابرويز زاد الفرات زيادة
عظيمة ودجلة ايضا لم ير مثلها وانبتقت بثوق كبار فاجهد ابرويز
ان يسكرها حتى ضرب اربعين سكرًا *f* في يوم واحد وامر بالاموال
فالتقيت على الانطاع فلم يُقدر للماء على حيلة فورد المسلمون العراق
وشغلت الفرس بالحرب فكانت البثوق تنفجر *g* ولا يلتفت اليها ويعجز *h*
15 الدهاقين عن سدّها فعظم ماؤها واتسعت البطيحة وعظمت فلما
ولي معاوية بن ابي سفيان ولي عبد الله بن دراج مولاه خراج العراق
واستخرج له من ارض البطائح ما بلغت غلته خمسة آلاف الف
درهم واستخرج حسان النبطي مولى بنى ضبة وصاحب حوض حسان
بالبصرة وقناة *k* حسان بالبطائح وقريّة *l* حسان بواسطة لما ولي ذلك
20 الوليد *m* ثم لهشام بن عبد الملك كثيرًا *n* من ارض البطائح والاستخراج

a) Cod. السودان. b) Cod. بالغور. c) Cod. قباده. d) Belâdh.

٢٩٢ sed Mawerdî ٣١١ ult. (ubi فتزخم) nostram habuit lectionem.

e) Cod. عمارتها. ut quoque unus cod. Belâdh.; Maw. عمارتها. f)

Belâdh. سبعين سكرًا ut Maw. ubi سكرًا — اربعين جسارًا. g) Cod.

ينفجر. h) Cod. ولعاجر. i) Cod. ولي، mox om. k) Belâdh.

٢٩٣ et hanc memorat Ibn Serapion. l) Cod. s. p. Vid. Jâk.

II, ٢٩٦, 12. m) Cod. الوليد et mox هشام. n) S. p.

ففيها واقع الى هذا الوقت وفي الارضون المنسوبة الى الجوامد a ، وكان
بكسكمر نهر يقال له الجنب b وكان طريق c البريد الى ميسان
وإسنميسان والاهواز في شقّه القبلي فلما تبطّحت البطائح سمى ما d
استأجم من شقّ طريق البريد بالبريد e وسمى الشقّ الآخر بالنبطيّة
اغماريتي f وتفسيره بالعربيّة الآجام الكبرى ويقال ربما ظهرت آبار g النهر^٥
فيما يستخرج من البطائح في هذا الوقت، وسبب السيبين h ولم
يكن لهما ذكر في أيام الفرس ولا كانا محرزين a على عهد^٦ لكن بثوق^٧
انبتقت أيام الحجاج وكبرت وعظمت وكتب للحجاج الى الوليد يخبرها
وانه قدّر للنفقة على سدّها ثلاثة آلاف الف درهم فاستكثرها الوليد
فقال له مسلمة بن عبد الملك انا انفق على سدّها من مالي على ان¹⁰
تعطيني خراج الارضين المنخفضة التي يبقى k فيها الماء بعد انفاق
المال على ايدي ثقاتك فاجابه الى ذلك فحصلت له ارضون وطساسيج
كثيرة فحفر النهريين المسمين بالسيبين l وتأنف الاكرة والمزارعين وعمر
تلك الارضين ولجأ الناس ايضا اليه كثيرا من ارضيه المجاورة لها طلبا
للتعزّز به فلما قامت الدولة العباسيّة وقبضت اموال بني اميّة اقطع¹⁵
جميع السيبين داود بن علي بن عبد الله بن العباس وابتيع m ذلك
من ورثته فيما بعد فصار في عداد الضياع السلطانيّة^{١٥}
وسبب ايغار يقطين ولم يكن له ذكر في أيام الفرس ولا فيما
سمّيناه من ارضى السودان على عهد^{١٦} ان يقطين صاحب الدعوة²⁰
اوغرت له ضياع من عدّة طساسيج ثم صار ذلك الى السلطان فنسب
الى ايغار يقطين^{١٥}
ونهر الصلّة امر المهدي ان يحفر من اعمال واسط فحفر واحيي ما

$a)$ S. p. $b)$ Cod. الحير. $c)$ Cod. بطريق. Vid. Belâdh. $d)$
Addidi. $e)$ Bel. البريد. $f)$ Cod. اعمرات. $g)$ Sic, non اثار.
 $h)$ Cod. النسميس. $i)$ Cod. بثوق. $k)$ Cod. تبقى. $l)$ Cod. h. 1.
واتبع. $m)$ Cod. بالسيلين.

عليه من الارضين وجعلت غلته لصلات اهل الحرمين والنفقات هناك
وحكى انه كان شرط لمن يولّف ا عليه من المزارعين ان يقاسموا عليه
على الخمسين خمسين سنة فاذا انقضت الخمسون لم يجروا على
الشرط المشترك عليهم b

5 وان قد اتينا على امر السواد واعماله فنتبع ذلك بالاهواز اذ كانت
تلى اعمال السواد من جهة المشرق فنقول ان الاهواز سبع كور اولها
من حدّ البصرة كورة سوق الاهواز وما يلي المذار كورة نهر تبرى d ثم
كورة تستر وكورة انسوس وكورة جندي سابور وكورة e رام هيمز وكورة
سوق العتيق وارتفاع هذه الكور على التقريب والتوسط من الورق
10 ثمانية عشر الف الف درهم

ونتبع الاهواز بفارس وفي خمس كور اولها من حدّ الاهواز كورة
ارجان f كورة اردشير كورة دراجرد كورة اصطخر كورة سابور وسواحل
فارس مهرويان وسينيز وجنابا ونوح g وسيراف وارتفاع فارس وحده من
الورق اربعة وعشرون الف الف درهم

15 ثم يلي فارس كرمان ومدنها السيرجان h وجيرفت i وبسم وسواحلها
هرمز k وارتفاع اعمالها سنة آلاف الف درهم
وبعدهما l مدن مكران من اعمال السند وكانت على مكران في
السنة مقاطعة الف الف درهم

وتلى فارس من جهة الشمال اصبهان وفي كورة على حدتها وارتفاعها
20 في السنة عشرة آلاف الف وخمس مائة الف درهم
وتلى كرمان من جهة المشرق ساجستان وقصبتها تعرف بزرنج m
وارتفاعها على الصلح الف الف درهم

a) Belâdh. تألّف ٣٩١. b) Nempe ut patet e Belâdh. post 50
annos يقاسموا مقاسمة النصف. Textus Belâdhorii ab altera parte e
nostro illustratione eget. c) Cod. ان. d) Cod. بيسى. e) Cod.
sine و f) Cod. الارجان. g) Cod. نوح و جنابا و سولين و مهرويان.
h) S. p. i) Cod. وحرفت. k) Cod. في رموز. l) Cod. وبعدهن.
m) Cod. بوزنج.

ثم يليها اعمال خراسان ويتصل بساجستان منها بست *a* ورخج *b*
وكابل وكانت ربما اضيفت الى اعمالها لاتصالها وكورة خراسان بست
ورخج كابل وزابلستان *c* والطبس *d* وقهستان *e* هرة *f* انطالقان
حمهما *g* ويادغيس *h* بوشنج طخارستان الطارقان *i* بلخ * خلم مرو
الروذ *k* الصغانيان *l* واشجرد *m* بخارا *n* طوس الغارياب *o* ابرشهر *p* كار *5*
سمرقند الشاش فرغانة اشروسنة الصغد خاجنده *q* خوارزم اسبيجاب *r*
الترمذ * نسا ابيورد *m* مرو كس *s* النوشجان *t* البنم *u* اخرون *m* نصف
وارتفاع خراسان على ما كان فوق عليه عبد الله بن طاهر لسنة ٢٢١
مع ثمن السبي * والغنم والكرابيس *m* ثمانية وثمانين الف درهم *٥*
وان قد اتينا *m* على خراسان من المشرق وفيها ثغور الترك وغاية *10*
حد الاسلام من هذه الجهة فلنعدل الى اعمال المشرق المنحرفة من
جهة الشمال ولنبتدى *m* بها من اعمال حلوان،

كورة حلوان وقد شرحنا الحال في انها كانت مضافة الى اعمال
العراق ثم اضيفت الى اعمال الجبل وهي كورة ماء الكوفة وماء البصرة
اذربيجان *m* هذان الايغارين قم ماسبدان * مهرجان قذق *m* وهذه *15*
الكور *w* منسوبة الى الجبل دون ما سواها وارتفاعها على التفصيل اما ماء
الكوفة وقصبتها *x* واما قصبة الرساتيق *m* الاعلى فالدينور واما قصبة

a) Cod. فسف، infra. b) Cod. ورحج، mox. c) Cod. وهواه. f) Cod. وهسان. d) Cod. والطنس. e) Cod. وراسان. g) Sic. Unde corruptum esse possit non video. h) Cod. وبلد عبس. i) Cod. دوسنج. j) Cod. والصاريان. Vulgo الطايقان، sed cf. Istakhrī ٢٧٥ ann. g. k) Conject. Cod. حارم النورد. l) Cod. الصامعان. m) S. p. n) Cod. بخار. o) Cod. الغاريان. p) Cod. ابرشهر. Unde corruptum sit, nescio. Forte hic بخارا legendum est, supra بنجار (= بنجهير)، sed quia nullus in hac enumeratione ordo est, conjecturae fundamento carent. q) Cod. حاحده. r) Cod. استنكاب. s) Cod. الترمذ. Deinde الترمذ. s) Cod. لمس. t) Cod. الرساجان. u) Cod. بلسم. v) Ibn Khord. ٢١١ et ٢١٢. w) Cod. الكورة et mox سواه. x) Cod. وقصباتها.

الرساتيف الاسافل فقمراسين وحدود ماء الكوفة اما من المغرب فاعمال
حلوان واما من جهة الجنوب فاعمال ماسبذان *a* ومن جهة المشرق
اعمال هذان ومن جهة الشمال اعمال آذربيجان *b* وارتفاعها على وسط
العبر خمسة آلاف الف درم، وماء البصرة * وقصبتها نهاوند
5 وبيروجرد *c* وارتفاعها على اوسط العبر اربعة آلاف الف وثمانى مائة الف
درم، هذان ارتفاعها على اوسط العبر الف الف وسبع مائة الف
درم، ماسبذان *b* ومدنها السبيران *b* واريجان *d* وارتفاعها الف الف
ومائة الف درم، مهرجان قذق وقصبتها *e* الصميرة وارتفاعها على
اوسط العبر الف الف ومائة الف درم، الايغارين *f* وفي ضياع من
10 عدّة كور وقصبتها الكرج والمرج *b* وارتفاعها على اوسط *f* العبر ثلاثة
آلاف الف ومائة الف درم، قم وقاسان وارتفاعهما *g* على اوسط العبر
من الورق ثلاثة آلاف الف درم، آذربيجان *b* وكورها *h* اردبيل مرند
جابران *i* ورثان *k* وقصبتها مدينة برزعة وارتفاعها على اوسط العبر
اربعة آلاف الف وخمس مائة الف درم، كورة الرى *l* وفي مقررة على
15 حدتها *l* وفي المشرق على حدود هذان وينضاف اليها دنباوند
وارتفاع ذلك عشرون الف الف ومائتا الف درم، كورة قزوين
وارتفاعها على عبرة سنة ٢٣٧ الف الف درم وست مائة الف وثمانية
وعشرون الف درم، قومس هذه الناحية ناحية الشمال من الرى
ومدنها الدامغان وسمان *m* وارتفاعها الف الف ومائة الف وخمسون *n*
20 الف درم، جرجان *o* وفي من شمالي قومس ونحو المشرق منها وجرجان

a) Cod. ماسبذان. *b*) S. p. *c*) Cod. وبيروجرد ودهاوند وقصبتهاها.

d) Cod. اريوجان. Ják. habet I, ٢٣٠, 9 et IV, ٣٩٣, 14. واريدمجان. Cod. sed dicit se de lectione incertum esse. Juynboll, *Lexic. Geogr.* IV, 90

الضميرة. Deinde. مهر حاروق وقصبتهاها. *e*) Cod. اريوجان. proposuit

f) Cod. h. l. وسط. *g*) Cod. وارتفاعها. *h*) Cod. وكورها. *i*) Cod.

ومايتى. *l*) Cod. وارياك. Secutus sum Ibn Rosteh. *k*) Cod. جروان.

m) Cod. وساكستان. *n*) Cod. وخمسين et talia in seqq.

القصبية وارتفاعها أربعة آلاف الف درم، طبرستان وهي أقصى *a* نحو الشمال ومدنها امل وسارية وارتفاعها على عبرة سنة ٢٣٤ الف الف ومائة الف وثلاثة وستون الفا وسبعون درهما، ثم يلي ذلك من جهة المشرق * بيرة النرك *b* ومن جهة الشمال * البير والطيلسان *c* ٥

وان قد اتينا على اعمال المشرق فلنرجع الى اعمال المغرب فأولها من ٥ حدّ الفرات تكريت والطيرهان *d* والسن والبوازيج وارتفاعها على اوسط العبر سبع مائة الف الف *e* درم، ثم يلي ذلك الموصل واعمالها وكانت شهرزور والصامغان *f* ودراباذ *g* من عمل الموصل الى ان افردت عنها واما شهرزور والصامغان ودراباذ من اعمال الموصل فكانت وظيفتها *h* الف الف وسبع مائة الف وخمسين الف درم واما ارتفاع ما استقرت 10 عليه اعمال الموصل وهي من الجانب الغربي كورة الجزيرة وكورة نينوى وكورة المرج واقليم بعدري *i* ومن الجانب الشرقي الحديثة وحرزة *c* وبهدرا *k* والمغلة *l* وجبتون *c* والحناية *c* والسام *m* والديبور *n* وداسن *o* واوسط ارتفاع هذه الاعمال ستة آلاف الف وثلثمائة الف درم،

ويلى *c* اعمال الموصل من جهة الشمال قردي وبرزدي *p* وفيها جبل 15 الجودي الذي ارست عليه سفينة نوح وقصبتها *q* الجزيرة المعروفة ببني عمر وباسورين *c* التي يعمل فيها ما يحمل من الملح الى العراق في الزوازيق وارتفاعها على اوسط العبر ثلاثة آلاف الف ومائتا الف درم، ثم يلي *c* ذلك ديار ربيعة وكورها بلد *c* وبعربايا *r* ونصيبين *c* ودارا وماردين وكفرتوتا وتلّ يسمى سنجان وراس العين والخابور وارتفاع هذه 20

a) Cod. اقصا. *b*) Cod. بريد النزل. *c*) S. p. *d*) Cod. تكريت وامل، وامل. *e*) Numerus corruptus videtur. *f*) Cod. والصامغان. *g*) Cod. h. l. وداراباذ، mox ut rec. s. p. *h*) Cod. وظيفتها. *i*) Cod. بعدري. Pro باعدري. *k*) Cod. وبهدرا. Pro باهدرا. *l*) Cod. وللغلة. Vid. ad Ibn Kh. ٩٤. *m*) Sic. Unde corruptum sit ignoro. *n*) Cod. s. p. Cf. Hoffmann p. 244 et ann. 1936. *o*) Cod. وراسي. *p*) Cod. وبرزدي وبرزدي. Pro بابرزدي. *q*) Cod. وقصبتنا. *r*) Cod. وبعربايانا. Pro باعربايا.

الكورة مع الاحتسابات اربعة آلاف الف وستمائة الف وخمسة وثلاثون
الف درهم،

ثم يلي *a* ديار ربيعة من جهة الشمال كورتا ارزن وميافارقين
وارتفاعهما *b* على العبرة الوسطى اربعة آلاف الف ومائة الف درهم،
5 ويليهما بلد ظرون من اعمال ارمينية *a* ومقاطعة صاحبه في السنة مائة
الف درهم،

ومن وراء ذلك من جهة الشمال بلاد ارمينية *a* وكورها جرزان *a*
ودبيل *a* وبرزند *c* * وسراج طير *a* باجنيس وارجيش *d* خلاط السيسجان *a*
ارن *e* كورة قاليقلا البسفرجان *f* وقصبتها نشوى *g* وارتفاعها الاوسط
10 من الورق اربعة آلاف الف درهم،

ثم اعمال ديار *h* مضر في الغرب الرها حران سروج المديبره الملبخ *a*
تلا *a* موزن رابية *k* بنى تميم قريات الفرات شاطى الفرات مازح *l* عمر
ومن الجانب الغربى من الفرات الهنى والمرى وارتفاع ديار مضر على
اوسط العبر ستة آلاف الف درهم،

15 واذا انتسقت *m* اعمال المغرب من غير جهة الشمال بل من ناحية
المغرب خاصة فاولها هيت وعانة والرحبة وقرقيسيا وهلم جرا الى ان
تتصل *n* باعمال ديار *h* مضر ويسمى ذلك اعمال طريف الفرات وارتفاعه
الفا الف وتسع *a* مائة الف درهم،

ثم بعد ديار مضر نحو المغرب اعمال جند قنسرين والعواصم من
20 الشام ومدن هذه الاعمال حلب انطاكية منبج وارتفاعها من العين
ثلثمائة الف وستون الف دينار،

ثم يلي ذلك اعمال حمص من الشام وارتفاعه مائة الف وثمانية عشر

a) S. p. b) Cod. وارتفاعها. c) Cod. s. p. Forte l. وبرزنج cf.
Ják. in v. d) Cod. دارحس نوارحيش. e) Cod. ادمان. f) Cod.
السبرجان. g) Cod. ششمري. h) Cod. ديا. i) Cod. المديسمن.
k) Cod. وادسه. l) Cod. s. p. Alibi المازحين. m) Cod. انتسقت.
n) Cod. يتصل.

الف دينار، ثم يلي *a* ذلك اعمال جند دمشق من الشام وارتفاعه
 مائة الف وعشيرة آلاف دينار، ثم اعمال جند الاردن من الشام
 وارتفاعها مائة الف وتسعة آلاف دينار، ثم اعمال جند فلسطين من
 الشام ومدينة الرملة وبيت المقدس وارتفاعها من العين مائة الف
 وخمسة وتسعون الف دينار، ثم اعمال مصر والاسكندرية وكورها اما ⁵
 ما ينسب الى ارض الصعيد منها الفيوم ومنف ووسيم *b* والشرقية *a*
 ودلاص وبوصير كوريدس *c* العباس الخليفة * البهنسى القيس *d* طحا
 الاشموين * حيز سنودة *e* انصاف * سيوط شطب *a* قهقوه *g* اخميم
 الدير *h* ابشايه *i* * فاو هو *k* قتي *a* دندرة *l* * فقط الاقصر ارمنت اسنى
 ادقو *m* اسوان، وما ينسب الى اسفل الارض * صان وابليل *n* * نتو ¹⁰
 اطرايية *o* الطور ايامة *a* فاران *p* راية *q* الحجاز *a* * الفرما نوسا *r* دمياط
 تنيس *a* منوف *s* * طوه سخا تيمده *t* الافراخون *a* نقيزة *u* اعريش *v*
 ديصا *w* القس *a* * صا شباس *x* البدقون *y* قرطسا *z* خربتا *aa* تزوط *bb*

a) S. p. *b*) Cod. ووسيم ووسيم. *c*) Cod. ولورناس. Hic non-
 nulla excidisse patet e. g. محمد قتل مروان بن محمد قتله صالح. *d*) Cod. البهنسى انعس. *e*) Cod. حى سوده. Vid.
 Makrîzî I, ١٣, 5 a f. ubi حوز سنوده sed codd. Leid. ut rec. et
 sic Ibn Ijâs (cod. Leid. 741 p. 61, cod. 818 p. 63). *f*) Cod.
 انصيا. *g*) Cod. قهقوه. *h*) Cod. الدين. *i*) Cod. انساها. *k*) Cod.
 فاو. Apud Jakûbî ١٢. reponatur فاو pro قاو. Sed Ibn Ijâs قاوه. *l*)
 Cod. دناره. *m*) Cod. فسوط الاقصر ارمنت رسي ارقوه. *n*) Cod.
 صحرا وبلبل. *o*) Cod. نمر العارة. Cf. Jakûbî ١٢٥; Makr. ١٣, 3 codd.
 Leid. ut rec. pro بنو, et sic Ibn Ijâs. *p*) Cod. صاران. *q*) Cod.
 دناره. *r*) Cod. الهماسوسا ut unum nomen. *s*) Cod. صموف. *t*)
 Cod. طره سحانده. *u*) Cod. نعره. *v*) Cod. اعريش. *w*) Cod.
 ووصانان. Cf. Jâk. in v. et Makr. ١٣, 31. *x*) Conj. Cod. ووصانان.
y) Cod. الدبور. *z*) Cod. صمطا. *aa*) Cod. حوربا. *bb*) Cod. مزوط
 ut de مزوط cogitari posset quod habet h. l. Ibn Ijâs, sed Makr.
 et Jakûbî habent h. l. quod rec.

* مصيل الملبس *a* دقهلة *b* * اخنو رشيد *c* بشروط *d* وارتفاع هذه الاعمال من العين الفا الف وخمس مائة الف دينار هـ
 ووراء بركة القيروان وقد بقي علينا من النواحي التي لم نذكرها ناحية الجنوب فلنرجع اليها فنقول ان اكناف الجنوب من *e* العراق نجد 5
 والحجاز ومكة والمدينة واعمال اليمن ثم في الانحراف نحو المشرق اعمال *f* عمان واليمامة والبحرين فلما نجد فاوله *g* حد العراق من جهة الجنوب وهو على ما ذكرنا انفا العذيب ماداً على الاستقامة الى الغور وفي الغرب *h* اول حدود السماوة وهي اشرف *i* من اليمامة واكثر اعمال نجد لا عمارة فيه الا اليسير وبنجد جبلا طيء المعروفان *k* 10
 ومباهما ثم يليه الغور وهو من *e* حد نجد الى آخر حدود تهامة ولها اعمال تنسب *l* الى المخاليف والاعراض منها ليننة والعمق ونجران وقرن المنازل *m* وعكاظ والطائف وبيشة وجرش *n* وتبالة وكننة *h* والشراة واعراض المدينة واعمالها وعماراتها طيبة *o* ويثرب وتيما دومة الجندل والفرع *h* وذي *p* المروة وادي القرى مدين خيبر فدك *h* قري عربية *h* 15
 * ساينة رهاظ *q* السبالة *h* * الرحبة غراب *r* الاكحل وارتفاع جميع ذلك وهو يدعى الحرمين مائة الف دينار هـ

ومن ذلك في الجنوب اعمال اليمن ومخاليفه وهو مخلاف صنعاء ومخلاف صعدة مخلاف شاكرة *s* همدان صدق جعفي *h* عدن مارب حضرموت خولان *h* المهاجرة *t* السلف المعاصر *h* يحصب *u* زبيد *v* عك

a) Cod. احموا رسل. b) Conj. Cod. وادي رهيب. c) Cod. معل الملعوس. d) Cod. s. p. Vulgo مشروط. Sed forte legendum est مربوط. e) Addidi. f) Cod. واعمال et mox اليمامة sine و. g) Cod. c. و. h) S. p. i) Cod. السوف. k) Cod. والمعروفان et ومباهما. l) Cod. تنسب. m) Cod. طيبة Ineptissime. n) Cod. وديشة وحرس. o) Cod. وديشة وديشة. p) Sic. q) Cod. واهياط. r) Cod. مانه واهياط. s) Cod. ساكرة. t) Cod. المهاجرة. u) Cod. الرجمة عراف. v) Cod. زبيد et deinde sed sub l duo puncta.

مهسار a الاملوك b ريمان مخلاف بنى عامر جوف مراد c جوف همدان
 الشكر وكان ارتفاع اليمين من العين ستمائة الف دينار هـ
 والباكرين الرميطة d جواتا e لخط القطيف f السابون g سوم h المشقر i
 الدارين الغابة k وارتفاع اليمامة والباكرين على ما ثبت l في عمل كان
 ابن المدير نظمه للارتفاع m لسنة ٣٣٧ من العين خمس مائة الف ٥
 وعشرة آلاف دينار هـ

ومقاطعة عمان من العين ثلثمائة الف دينار هـ
 فهذه الاعمال في مملكة الاسلام والذي بيناه من مبالغ الارتفاعات
 فعلى المتوسط وما يرتفع بعض النواحي في هذا الوقت وينقص البعض
 نقصانا لا نلتفت n اليه ولا نعمل عليه لانه انما وقع بقلّة الضبط 10
 واضاعة الخزم والباقي الممنوع منه فهذه سبيله e ايضا وجملة ذلك فقد
 اعدناه ذكره في هذا الموضوع ليجتمع فيقرب على المتأمل من العين
 اربعة آلاف الف وتسع مائة الف وعشرون ٥ الف دينار يكون صرف
 العين ورقا على صرف خمسة عشر درهما بدينار ثلثة وسبعين الف
 الف وثمانى مائة الف

15

تفصيل ذلك عينا وورقا

مائة الف الف وثلثين الف الف p ومائتى الف درم	السواد
ثلثة وعشرين الف الف درم q	الاهواز
اربعة وعشرين الف الف درم	فارس

a) Cod. جامعسار. Conj. scripsi secutus in partem Ibn Khord.
 مهسار, in partem Mokadd. ميسار. b) Cod. الاملول et deinde
 ريمان. c) Conj. Cod. صواح (جوف sine). Deinde cod. حروف. d)
 الدملة; vid. Jâk. in v. et Ibn al-Fak. ٣١, 2. e) S. p. f) Cod.
 العطف. g) Cod. السلور. h) Sic. Unde corruptum sit non video.
 i) Cod. السفر. k) Cod. العانه. l) Cod. نبت. m) Cod. الارتفاع.
 n) Cod. نلغت et mox نعمل. ٥) Cod. وعشرين. p) Cod. دينار
 pro الف et om. و seq. Supra autem habuimus 114,457,650. q)
 Supra habuimus 18,000,000.

* سنتة آلاف الف درم	كرمان
الف الف درم	مكران <i>a</i>
عشرة آلاف الف وخمس مائة الف درم	* اصبهان
الف الف درم <i>a</i>	سجستان
سبعة <i>b</i> وثلثين الف الف درم	5 خراسان
تسع <i>c</i> مائة الف الف درم	حلوان
خمسة آلاف الف درم	ماه الكوفة
اربعة آلاف الف وثمانى مائة الف درم	* ماه البصرة
الف الف وسبع مائة الف درم <i>d</i>	ميدان
الف الف ومائتى <i>f</i> الف درم	10 ماسبذان <i>e</i>
الف الف ومائة الف درم	مهرجان قذق <i>g</i>
ثلثة آلاف الف وثمانمائة <i>h</i> الف درم	الايعارين <i>e</i>
ثلثة آلاف الف درم	قم وقاسان
اربعة آلاف الف وخمسائة الف درم	آذربيجان
عشرين الف الف وثمانين <i>l</i> الف درم	15 الرى ودموند <i>k</i>
الف الف وثمانمائة <i>m</i> الف وثمانية وعشرين الف درم	* قزوين وزنجان وابهر <i>e</i>
الف الف * ومائة ألف <i>d</i> وخمسين الف درم	قومس
اربعة آلاف الف درم	جرجان <i>e</i>
اربعة آلاف الف ومائتى الف وثمانين الفا وسبع مائة درم <i>n</i>	طبرستان
تسع <i>o</i> مائة الف درم	20 تكريت والطبرهان <i>e</i>
	والسن والبوازيج

a) Haec supplevi. *b*) S. p. Supra ثمانية. *c*) Cod. s. p. (apogr. Sch. سبع). Supra non memoratur, sed vix bonum esse potest. Ibn Khord. habet 1,800,000 pro quo legatur 4,800,000. *d*) Addidi. *e*) S. p. *f*) Supra ومائة. *g*) Cod. مزاروف. Deinde male additur ثلثمائة. *h*) Supra ومائة. *i*) Cod. ثلثين. *k*) Cod. ورموند. *l*) Supra ومائتى. *m*) Supra مائة وست. *n*) Supra 1,163,070. *o*) S. p. Supra سبع.

	الفى الف وسبع مائة الف وخمسين الف درم	a شهرزور والصامغان
	ستة آلاف الف وثلاثمائة الف درم	كورة الموصل
	ثلاثة آلاف الف ومائتى الف درم b	* قردى وبيزدى
	تسعة c آلاف الف وسنمائة الف وخمسة وثلثين الف درم	ديار ربيعة
5	اربعة آلاف الف ومائتى e الف درم	ارزن وميافارقين d
	مائة الف درم	مقاطعة f طرون
	اربعة آلاف الف درم	ارمينية g
	الفى الف درم	امد h
	ستة آلاف الف درم	ديار مصر
10	الفى الف وتسع i مائة الف درم	اعمال طريق الفرات
	ثلاثمائة الف وستين k الف دينار	قنسرين والعواصم
	مائتى l الف وثمانية عشر الف دينار	جند حمص
	مائة الف وعشرة m آلاف دينار	جند دمشق
	مائة الف وتسعة آلاف دينار b	* جند الاردن
15	مائتى l الف وتسعة وخمسين n الف دينار	جند فلسطين
	الفى الف وخمس مائة الف دينار	مصر والاسكندرية
	مائة الف دينار	الحرمين
	ستمائة الف دينار	اليمن
	خمس مائة الف وعشرة آلاف دينار b	* اليمامة والبحرين
20	ثلاثمائة الف دينار	عمان
	ومما يدخل فى شىء من الارتفاع جزية رؤس اهل الذمة بحضرة	
	مدينة السلم وقي مائتا الف درم ٥	

a) Cod. الصامغان. b) Addidi. c) S. p. Supra اربعة. d) S. p.
e) Supra ومائة. f) Cod. فياطه. g) Cod. ارميه. h) Supra deüst.
i) Aut وسبع. Cod. s. p. k) S. p. sequitur وحا ut vid. l) Supra
مائة. m) Cod. وخمسمائة. n) Supra وتسعين (Cod. h. l.
(وسعة).

ويقال ان كسرى ابرويز احصى جباية *a* ملكته في سنة ثمانى عشرة
من ملكه وانما كان في يده ما ذكرناه وسمينا اعماله من السواد وسائر
النواحي دون اعمال المغرب لان حدّه كان الى هيت وكان ما سمينا
من المغرب في ايدى الروم من العين سبع *b* مائة الف وعشرين الف
⁵ متقال يكون من الورق ستمائة الف الف درهم

قال قدامة والنواحي عندى في مثل ما كانت عليه في ذلك
الوقت لم يعدم ارضوها ولم يبدا ساكنوها وانما يجب ان يكون مع
مدبرها تقى *c* الله اولاً ثم دراية وعدل وعفة حتى تستقيم *d* الامور
وينتظم التدبير ويأتى من المال ما يعجب *e* منه العاجب

الباب السابع

10

في ذكر تغور الاسلام والامم والاجيال *f* المطيعة بها

الامم والاجيال المخالفة الاسلام مكتنفة *g* له من جميع اطرافه ونهايات
اعماله منهم * المتقارب من *h* دار ملكته ومنهم المتباعد عنها وكانت
ملوك الطوائف الذين ملكهم ذو القرنين يودون الاتاة الى ملك الروم
¹⁵ خمس مائة واحدى عشرة سنة الى ان جمع اردشير بن بابك
المملكة بعد مشقة وطول مجاهدة فنع حينئذ الاتاة التى كانت
الفرس تؤديها الى الروم بعد مشقة فينبغى ان لا *k* يكون المسلمون
لصنوف اعدائهم اشدّ حذراً منهم للروم وقد جاءت بذلك آيات يظهر
بها حقيقة ما قلته والله الموفق للمصاحبة بقدرته، فلما كانت الروم
²⁰ على ما وصفت وجب ان نقدم *l* الكلام في التغور المقابلة لبلد على

a) Cod. ناحية. b) S. p. Quomodo haec restitui debeant, non video. Patet auctorem voce متقال voluisse aureum, sed 720,000 aurei et 600,000,000 dirhemi nullo modo respondent. Numerus 600,000,000 ex Ibn Khord. et Tabarī constat. c) Cod. بقى.
d) Cod. نسقيم. e) Cod. دعاجب. f) Cod. hic et mox الاجبال. g) Cod. مكسفه. h) Lac. in cod. i) S. p. k) Conject. addidi.
l) Cod. تقدم.

الكلام في غيرها فنقول ان هذه *a* الثغور منها بَرِيَّة تلقاها *b* بلاد العدو وتقاربه من جهة البر ومنها بحريَّة تلقاه وتواجهه من جهة البحر ومنها ما يجتمع فيه الامران وتقع *c* المغازي من اهلها في البر والبحر والثغور البحرية على الاطلاق سواحل الشام ومصر كلها والمجتمع فيه الامران غزو البر والبحر الثغور المعروفة بالشامية فلنبدأ بذكرها وهي طرسوس ⁵ واذنة *e* والمصيصة وعين زربة والكنيسة والهارونية وبياس ونقابلس *d* وارتفاعها نحو المائة الف دينار ينفق *e* في مصالحتها وسائر وجوه شأنها وهي المراقب والحرس والفواتير والركاضة والموتكئين بالدروب والمخايص والحصون وغير ذلك مما جانسه من الامور والاحوال ويحتاج الى شحنتها من الجند والصعاليك وراتب مغازيها الصوائف والشواتي في البر والبحر ¹⁰ في السنة على التقريب مائتي الف دينار وعلى المبالغة وهي ان يتسع *e* ثلاثمائة الف دينار والذي يلقاها *f* من بلاد العدو ويتصل بها اما من جهة البر فالقبادق *g* ويقرب *e* منها الناظيف ومن جهة البحر سلوقية *e* وعواصم هذه الثغور وما وراءها اليينا من بلدان الاسلام وانما سمي كسل واحد منها عاصما لانه يعصم الثغر ويمدده في اوقات النفير ¹⁵ ثم ينفر ابيه من اهل انطاكية والجمومة والقورس، ثم يلي *e* هذه الثغور عن يمينها وجهة الشمال منها الثغور المعروفة بالجزرية واول ما يحاذ الثغور الشاميَّة منها مرعش ويليها ثغر لحدث *e* وكان يلي *e* هذه بطرة فخرت ايام المعنصم وكان له عند النهوض الى بلاد العدو حتى فتح عمورية الحديث المشهور فلما انتهى الى موضع بطرة بنى مكانها ²⁰ وبالقرب منها حصونا لتقوم مقامه وهي الحصن المعروف *h* بطبارجى والحصن المعروف بالحسينية والحصن المعروف ببني المومن والحصن المعروف بابن رحوان *i* ثم يلي *e* هذه الحصون ثغر كيسوم ثم ثغر حصن منصور ثم

a) Cod. هذا. *b*) Cod. تلقاها et mox تلقاه. *c*) S. p. *d*) Νικοπολις. *e*) Cod. بسفق. *f*) Cod. تلقاها. *g*) Cod. فالقبادق. *h*) Cod. للحصون المعروفة. *i*) Sic.

ثغر شمشاط^a ثم ثغر ملطية وهو الخارج *b* في بلد العدو من جميع هذه الحصون وكل واحد بينه وبين بلد العدو درب وعقبة وثغر ملطية مع بلد العدو في بقعة وارض واحدة وكان يواجه هذه الثغور ويقابلها من بلد الروم خرشنة وعمل الخالدية فحدث في هذا الوقت⁵ بينهم وبين الروم والارمن الذين *b* في جملة ملبيح الارمنى في بلد كان يسكنه *c* قوم يسمون الممالقه *d* وهم من الروم الا انهم يخالفونهم في كثير من اديانهم وكان هؤلاء *e* مع المسلمين يعينونهم في غزواتهم وينتفروا^f على المسلمين المعونة بهم الى ان رحلوا دفعة واحدة عن هذا الموضع باسائة اهل الثغور معاشرتهم *g* وقلة اشرف المدبرين على امرهم فتفرقوا في البلاد وسكن مكانهم هؤلاء الارمن وابتنوا للحصون المنبوعة ثم صارت لهم العدة الكثيفة والمعرفة الشديدة وارتفاع هذه الثغور مع ملطية سبعون الف دينار يصرف منها في مصالحها اربعون الف دينار ويبقى ثلثون الف دينار ويحتاج لنفقة الاولياء والصعاليك على التاجزئة *h* مائة الف وعشرون الف دينار تنصاف *i* الى البقية وعلى *k* المبالغة مائة وسبعون الف دينار تنصاف اليها تنمة *b* مائتى الف دينار سوى نفقات المغازى في اوقاتها وهذه الثغور في الواسطة ومنها كانت تقع *b* المغازى فان احتيج *b* الى الغزو منها كانت النفقة حسب الغزاة وعواصم هذه الثغور دلك وربعان ومنبج *m* وبلي *b* هذه الثغور عن يمينها ايضا وفي جهة الشمال الثغور المسماة بالبكريّة *n* وهي سميساط و *o* وحاني *b* وملكيين *o* وحصون منها جمع *p* ومنها حوران ومنها الكلس وغيرها، ثم ثغر قاليقلا في جهة الشمال عن هذه الثغور زيادة الا انه

a) Cod. سميساط. b) S. p. c) Cod. تسكنه. d) Forte l. النياقلة
 a sing. ونموثر. e) Lac. in cod. f) Cod. ونموثر.
 g) Cod. ومعاشرتهم. h) Cod. التاجزئة. i) Cod. تنصاف. k) Conj. Cod.
 بالمكريه. l) Cod. وتسعون. m) Cod. ومنبج. n) Cod. بالبكريه.
 o) Cod. s. p. Etiamnunc exstat a septentrione Hanti: Melken in
 mappa Kiepert. p) Conj. Cod. s. p.

كالمنفرد لما بينه وبينها من المسافة البعيدة، والذي يقابله *a* هذه
الثغور من اعمال الروم عمل الارمنيان *b* وبعض عمل الخالدية ويقرب
منها عمل افلاغونية *c* المتصل ببلاد الخزر، وارتفاع هذه الثغور في
السنة الف الف وثلثمائة الف درم تحتاج *d* نفقاتها في مصالحتها
وحصونها وازراق ساكنها الى هذا المقدار وزيادة الف الف وسبع *e* مائة 5
الف * درم تتمة *f* ثلاثة آلاف الف درم ٥

واما الثغور البحرية وفي سواحل جند حمص انطربوس وبلنبياس *g*
واللاذقية وجبله *h* والهريانة، وسواحل جند دمشق عرقنة طرابلس
وجبيل وبيروت وصيدا وحصن الصرند وعدنون *i*، وسواحل جند
الاردن صور وعكا وبصور صناعة المراكب، وسواحل جند فلسطين 10
قيسارية وارسوف وبافا وعسقلان وغزة، وسواحل مصر رفح والفرما
والعريش، ومقدار ما يغزو *k* في الغزاة من مراكب الثغور الشامية ما
يجتمع اليها من مراكب الشام ومصر من الثمانين *e* الى المائة والغزاة اذا
عزموا عليها في البحر كوتب اصحاب مصر والشام في العمل على ذلك
والتأهب له يجتمع *e* بجزيرة قبرس ويسمى ما يجتمع *e* منها الاسطول 15
كما يسمى ما يجتمع من الجيش في البر المعسكر والمدبر لجميع امور
المراكب الشامية والمصرية صاحب الثغور الشامية ومقدار النفقة على
المراكب اذا غزت من مصر والشام نحو مائة الف دينار ٥

وان قد ذكرنا امر الثغور الرومية واسبابها فلا بأس ان نذكر من
احوال الروم ما ينتفع *l* بعلمها فاول ذلك بترتيب جيوشهم وهو ان 20
البطريق يكون رئيسا على عشرة آلاف مع كل بطريق طومرخان وكل
طومرخ على خمسة آلاف ومع كل طومرخ خمسة طرنجارين *m* كل

a) Cod. تقابله. b) Cod. الارمانيات. Deinde addidi. c) Cod.
اولاعونية. d) Cod. يحتاج. e) S. p. f) Conject. supplevi.
g) Cod. وبالنياس. h) Cod. وحيلا. i) Jâk. عدنون. k) Cod. بعروا.
l) Cod. سفع. m) Cod. طرنجان et mox طرنجان et mox.

طرنجار على الف ومع كل طرنجار خمسة قمامسة كل قومس على مائتين ومع كل قومس خمسة قمطرخين *a* كل قمطرخ على اربعين ومع كل قمطرخ اربعة داقرخين *b* كل داقرخ على عشرة *c*، فاما عدّة جيوشهم فمنها بقسطنطينية *d* وفي حضرة الملك اربعة وعشرون الف منهم الفرسان ⁵ ستة عشر الفا والرجالة ثمانية آلاف فينقسم *a* الفرسان اربعة اقسام اولها الاسخارية *e* وصاحبهم الدمستق الكبير وهو صاحب فرض الفروض والرئيس على الجماعة وعدّتهم اربعة آلاف فارس والصنف الثاني للحس *f* وهم اربعة آلاف فارس والصنف الثالث اودوس *g* وهم للحرس وصاحبهم طرنجار *h* وعدّتهم اربعة آلاف والصنف الرابع سد ارطمن *i* ¹⁰ وهم يخرجون مع الملك اذا خرج في سفر وعدّتهم اربعة آلاف، وينقسم *a* الرجالة قسمين فالاول منهما *l* يسمون ادمسا *m* وعدّتهم اربعة آلاف راجل والباقي يسمون مودره *n* وعدّتهم اربعة آلاف، واما في سائر الاعمال وفي

a) S. p. *b*) Cod. دامرج et mox دامرخين. *c*) Hic idem Ahmed ibn Mobârakschâh adnotat: فكل من اصابته آفة من العسكر وصل خبره الى كبيره (s. p.) اى امير العشيرة ثم من اميره الى اميره وهلم جرا الى ان يصل الى الملك فيصير الملك يعلم من حال العسكر بما لا يعلمه غيره بهذا (هذا cod.) الترتيب * حتى لو مات (fere deleta) يعلمه غيره. *d*) Cod. بقسطنطينية. *e*) Cod. infra in fine s. p. *f*) Scholarii. *f*) Sic للحس Frustra conatus sum hujus et sequentium nominum veram formam indagare. Cogitaveram de Τάξις (Ταξιῶται), amicissimus Rosen dubitanter proposuit τῶν τευχέων. *g*) Sic اودوس. Quia Drungarius semper gerit titulum δρουγγάριος τῆς βίγλας non improbable est, ut me observare fecit D^{mus} de Boor, hoc corruptum esse ex ἐξκούβιτον. Ego de οἰκειακος cogitaveram. Rosen suspicatur vocem ex ارثموس (ἀριθμος) depravatam esse, quo casu inter ἀριθμος et Numera discrimen fuisse sumendum erit. *h*) Cod. طرنجان. *i*) Sic سد ارطمن. Rosen cogitavit de Φοιδερατοι, sed de Boor non opinatur nomen tunc temporis etiam in usu fuisse. Bene conveniret σκουτάριοι coll. Zosim. III, 29. An ab κονταριον derivatum esse potest? *k*) S. p. *l*) Cod. منها. *m*) Sic ادمسا. Ego λιμιταναιοι, Rosen ὀπτηματατες proposueramus; de Boor neutram conjecturam probat. *n*) Sic مودره. Rosen probavit meam conjecturam vocem esse corruptam ex نومره (Νουμερα), nec improbat de Boor.

اربعة عشر عملا منها *a* و *a* الخليج القاطع لبلد الروم الذي ينصب *b*
نحو الشام وقد تقدم ذكره ثلاثة اعمال احدها *c* طابلا وهو البلد
الذي فيه قسطنطينية وحده من جهة المشرق للخليج المقدم ذكره
ومن جهة الجنوب بحر الشام ومن جهة الشمال بحر الخزر ومن جهة
المغرب سور مدون من بحر الشام الى بحر الخزر طوله مسيرة اربعة ايام ⁵
وهو من القسطنطينية على رحلتين، ويعرف الذي يليه بتراقية *d*، وحده
من جهة المشرق السور المقدم ذكره ومن الجنوب عمل مقدونية *e* ومن
الغرب بلاد البرجان *f* ومن الشمال بحر الخزر وطوله مسيرة احد عشر
يوما وعرضه من بحر الخزر الى عمل مقدونية مسيرة ثلاثة ايام والوالى
عليه يعرف بالاصطرطيقوس *g* وجنده خمسة آلاف رجل *h* ¹⁰
* ودون الخليج احد عشر عملا احدها عمل افلاغونية وجنده
عشرة آلاف رجل *i*، ثم يليه نحو الغرب عمل الابطباط *k* وتفسير
هذه اللفظة بالعربية الانن والعين لان هذا العمل سرّة بلاد الروم
وليس اهله اصحاب حرب لانه لا يبلغ اليهم مغازى المسلمين ولا
غيرهم وحده الغربى للخليج والشمالى *l* بحر الخزر والشرقى عمل افلاغونية ¹⁵
والجنوبى عمل الابسيق *f* وجنده اربعة آلاف رجل، ثم يلي الابطباط
عمل الابسيق *f* وحده الغربى للخليج والشمالى الابطباط والجنوبى عمل
الناطليق *m* والشرقى عمل الطرقسيس *f* وجنده ستة آلاف رجل، ثم

a) Cod. صدر. *b*) Cod. بنصب. Pro forte leg. في بحر. *c*) Vitium auctoris, ut vid., pro طابلا s. طابلا. Vid. de aliis modis quibus hoc nomen scribitur ad Ibn Khord. *d*) Cod. تراقية. *e*) Cod. معدونية. *f*) S. p. *g*) Cod. بلاصطرطيموس. *h*) Hic excidit descriptio Macedoniae et probabiliter summa militum harum trium provinciarum. *i*) Haec in cod. desunt. Supplenda esse, patet tum ex Ibn Khord. tum e verbis seqq. Numerum militum hinc supplere potui, quod totus numerus militum in 11 thematibus est ٦0,000, dum summa militum in 10 sequentibus est 50,000. *k*) Cod. الانطباط, mox الابطباط. Pro الابطباط. *l*) Cod. الماطليق. *m*) Cod. h. l. الماطليق, infra والشمال.

يلى الابسيق عمل الطرقيس وحده من جهة الغرب للخليج ومن الشمال الابسيق ومن المشرق الناظليق ومن الجنوب بحر الشام وجنده ستة آلاف رجل، ثم يليه عمل الناظليق وتفسيره المشرقي وهو اكبر اعمال الروم له حد الى الابسيق في الغرب ومن الجهة الجنوبية سلوقية *a* عند بحر الشام ومن جهة المشرق عمل القبادق *b* ومن * الشمال البقلار *c* وجنده خمسة عشر الف رجل وفيه مدينة عمورية التي فتحتها *a* المعتصم، ويليه عمل سلوقية *a* ناحية بحر الشام واحد حدوده من المغرب الناظليق ومن الجنوب البحر ومن الشمال الطرقيس ومن المشرق درب لطرسوس ناحية قلمية واللامس وجنده خمسة 10 آلاف رجل، ثم يليه عمل القبادق *d* وحده من جهة الجنوب جبل طرسوس واذنة والمصيصة ومن جهة المغرب اعمال سلوقية ومن الشمال الناظليق ومن المشرق اعمال خرشنة وجنده اربعة آلاف رجل، ثم يلي ذلك عمل خرشنة * واحد حدوده *e* وهو الجنوبي يلي القبادق وحده يلي دروب ملطية وهو الشرقي * وحده يلي *f* عمل الارميناك *a* 15 وهو الشمالي وحده يلي عمل البقلار *g* وهو الغربي وجنده اربعة آلاف رجل، ثم يليه عمل البقلار فحد منه عمل الناظليق والابطباط والثاني القبادق والثالث خرشنة والرابع الارميناك *h* وجنده ثمانية آلاف رجل، وعمل الارميناك * فحد منه يلي *i* الاغلاغونية والثاني عمل البقلار والثالث عمل خرشنة والرابع عمل الخالدية وبحر الخزر 20 وجنده اربعة آلاف رجل، ثم عمل الخالدية وحده منه بلاد ارمينية والثاني بحر الخزر والثالث ارميناك والرابع ايضا من عمل الارميناك وجنده اربعة آلاف رجل، فاجميع جيش الاحد عشر عملا التي

a) S. p. b) Cod. العمدانق. c) Cod. الشام اللعان. d) Cod.

ويلى. f) Cod. وحده فحد. e) Cod. العمدانق infra, القنادق.

g) Cod. المعلان. h) Cod. الارميناك. i) Cod. عمدينته على.

مقابلتنا *a* سوى من لا معول عليه وانما هو من يجيش *b* فارسا وراجلا
سبعون الف رجل *٥*
ثم نتبع ذلك بوصف احد ايام الغزوات ليكون علم ذلك محصلا
محفوظا فنقول ان اجهداهما ما يعرفه اهل الخبرة من الثغريين ان تقع
الغزاة التي تسمى الربيعية لعشرة ايام تخلو من ايار بعد ان يكون *٥*
الناس قد اربعوا دوابهم وحسنت احوال خيولهم فيقيمون ثلثين يوما
وفي بقية ايار وعشرة *d* من حزيران فانهم يجدون الكلاء في بلد الروم
مكنا وكان دوابهم ترتبع ربيعا ثانيا ثم يقفلون فيقيمون الى خمسة
وعشرين يوما وفي بقية حزيران وخمسة من تموز حتى يقوى ويسمن
الظهر ويجتمع الناس لغزو الصائفة ثم يغزون لعشر تخلو من تموز *10*
فيقيمون الى وقت قفولهم ستين يوما، فاما الشواتي فاتي رايتم جميعا
يقولون ان كان لا بد منها فليكن مما لا يبعد فيه ولا يؤغل *e* وليكن
مسيرة عشرين ليلة بمقدار ما يحمل الرجل لفرسه ما يكفيه على ظهره
وان يكون ذلك في آخر سباط فيقيم الغزاة الى ايام تمضي من اذار
فانهم يجدون العدو في ذلك الوقت اضعف ما يكون نفسا ودواب *15*
وجدون مواشيهم كثيرة ثم يرجعون ويربعون دوابهم يتسابقون *e*
ولنبدا *f* بذكر ما يليها من الشمال فناخذ ذات اليمين حتى ناتي
على اطراف المملكة ووراء الثغور حتى نعود الى حدود الروم من جهة
الغرب فنقول ان حد الخزر من ارمينية الى خوارزم من خراسان وكان
انوشروان بن قباد *g* لما ملك بني مدينة الشابران *h* ومدينة مسقط *20*
ومدينة *i* الباب والابواب بارمينية وانما سميت ابوابا لانها بنيت
على طرق في الجبل واسكن *** ما بني من جنده *k* قوما سماهم

a) Conj. Cod. ما تليها. *b)* Incertum. Cod. بكش. *c)* S. p.
d) Addidi. *e)* Voc. in cod. *f)* Cod. ولنبد. *g)* Cod. قباد.
h) Cod. الشابران. *i)* Addidi. *k)* Cod. من ناتي من بعده. Restitui
coll. Belâdh. ١٩٤ l. paen. هذه المواضع et Ibn al-Fakîh
قوم من المقاتلة 12, 11 et 12, ٣١١ (coll.) واسكنها من سياساجينته 12, ٢٨٨
(من الفرس يقال لهم السياسكين).

السياسيين^a ثم لما خاف عادية الخزر كتب الى ملكهم يسأله الموافقة والصلح وان يكون امرهما واحدا وخطب * ابنته ليونس^b بذلك واطهر له الرغبة في مصاهرته وبعث اليه بابنة كانت في قصره تبنت بها بعض نساءه وذكر له انها ابنته وهدى الخزر^c اليه ابنته ثم قدم عليه^d فالتقيا بموضع يعرف بالبرشلية^e وتنادما ايّاما فأنس كل واحد منهما بصاحبه واطهر برة وكرامه ثم ان انوشروان تقدّم^f الى جماعة من ثقافته وخاصته ان يكبسوا طرفا من عسكر الخزر ويجرفوا فيه فلما اصبغ شكسا ذلك الى انوشروان فأنكر ان يكون علم بشيء منه ولما مضت له ليال امر انوشروان اصحابه بمعاودة ما كان منهم فلما فعلوا^g ضجّ الخزر^h من فعلهم حتى رشق انوشروان به واعتذر اليه فقبل وسكن ثم ان انوشروان امر بطرح النار في ناحية من عسكره فوفعت في الاكواخ التي اتّخذت من الخشيش وعيدان الشاجر فلما اصبغ انوشروان ضجّ الىⁱ الخزر فقال كاد اصحابك ان يذهبوا بعسكري ويهلكوه ولقد كفاتني بالظنّة فحلف له انه لم يعلم بما جرى فقال له^j انوشروان يا اخي ان جندك وجندي قد كرهوا صلحنا لانقطاع^k ما انقطع عنهم من المسيرة في الغارات التي كانت تكون بيننا ولست آمن ان يحدثوا احدانا تفسد قلوبنا بعد تصافينا وتخالصنا حتى نراجع^l العداوة بعد الصهر والمودة والصواب ان تدن لي في بناء حائط يكمن بيني وبينك نجعل له بابا فلا يدخل الينا من عندك^m الا من اردناⁿ فاجابه الى ذلك وانصرف الخزر^o راجعا واقام انوشروان لبناء الحائط فبناه وجعله من قبل البحر بالصخر والرصاص وجعل عرضه ثلثمائة ذراع الى ان لاقه بالجبال وامر بحمل الحجارة في السفن وان

a) Cod. الساسانيين; vid. ad Ibn al-Fakih l. l. m. b) S. p.
c) Cod. بالموسلييه. Vid. Belâdh. ١٩٥. d) Cod. اليه male, nam Anuscharwân partem sui ipsius castrorum conflagrari jusserat. e) Belâdh. النيل. f) Cod. يراجع. Belâdh. نعود الى. g) Forte addendum ولا اليك من عندنا الا من اردت. Cf. Belâdh.

ترمى في البحر حتى اذا *a* ظهرت على وجه الماء بنى عليها وساق
 الخائط في البحر ثلثة اميال فلما فرغ من بنائه علق على المدخل
 ابواب حديد ووكّل بها مائة فارس يحرسون الموضع بعد ان كان محتاجا
 الى خمسين الفا من الجند وجعل عليه دبابة فقيلا للخزرى بعد ذلك
 انه مكر بك وزوجك غير ابنته وتخصّن منك فلم يقدر *b* له على حيلة ⁵
 فصارت *e* غارة الخزر منذ ذلك الوقت على اطراف ارمينية بعد ان
 كانوا قد اخربوها ^{هـ}

ثم يلي *d* هذا الموضع ايضا ذات اليمين ثغور الديلم وجيلان * والبير
 والطيلسان *d* وكان حصن قزوين يسمى بالفارسية كشيون *e* وتفسيره
 الحد المرموق وبينه وبين الديلم جبل ولم تنزل فيه للفرس *f* مقاتلة من ¹⁰
 الاسوارية يرابطون فيه ويدفعون الديلم اذا لم تكن *d* بينهم هدنة
 ويحفظون *d* تلك الجهة من متلصّصتهم وكانت دشتبي *g* مقسومة بين
 الرّي وهذان فقسم منها *h* يدعى الرازي وقسم يدعى الهمداني
 وكانت مغازي المسلمين في اول الاسلام دشتبي وابهر وهو حصن زعموا
 ان بعض الاكاسرة بناه على عيون واحوال الديلم لم تنزل مدبّبة لانه ¹⁵
 لا شريعة لهم محصلة ولا طاعة فيهم مستقرة لانهم بعد فتحهم قد
 نقضوا وكفروا غير مرّة وكان منهم في هذا الوقت *i* ما كان من الامور
 المستنفضة ^ق في قتل الاطفال والفجور في المساجد وترك الصلوة وفروض
 الاسلام ^{هـ}

ومن الثغور الكبار ثغر السترك ونهم بريّة * مما يلي بلاد *i* جرجان ²⁰
 يخرجون منها وكان اهلها قد بنوا عليها حائطًا من اجرّ تحصنوا من

a) Cod. ان. *b*) Cod. تقدر. *c*) Pro legendum videtur — على *e* Pro — عن. *d*) S. p. *e*) Cod. كيمسوم male; cf. Ibn al-Fakih ٢٧١, 17 et l. *f*) Cod. الفرس. *g*) Vulgo دشتبي. *h*) Additur قسم. *i*) Alludere videtur ad fatum urbis Kazwin anno 316 (Ibn al-Athir VIII, ١٤٢) aut ad ea quae annis sequentibus a Mardâwidj perpetrata sunt. *j*) Cod. ولبلا.

غاراتهم الى ان غلبت عليهم الترك وملك ارضها ملك منها يدعى صول
 ثم فتحها المسلمون ومعظم الترك في الثغر الذى بخراسان ويسمى
 نوشجان *a* وهو وراء سمرقند في المشرق بناحو ستين فرسخا نحو الشاش
 وفرغانة وهو اوائل مسالح الخرجية *b* الى حد كيماك *c* ومن هذا الثغر
 5 الى مدينة النغز *d* مسيرة * خمسة واربعين *e* يوما في برارى فيها
 عيون وكلاً عشرون يوماً ثم قرى كبار خمسة وعشرون يوماً واكثر اهل
 تلك القرى مجوس ومنهم زندقة ومن *f* مدينة النغز *a* بحيرة *g* حولها
 قرى وعبارات متصلة ولها اثنا عشر بابا من حديد وحفظها *a* اتراك
 كلهم *h* والغالب عليهم الزندقة ودين نوشجان *i* الاعلى وبين بلد الشاش
 10 اربعون مرحلة للقوافل ولمعد السير ثلثون يوماً ونوشجان *i* الاعلى اربع
 مدن كبار وخمس صغار * ومقاتلة نوشجان *h* في مدينة واحدة على
 شط بحيرة وهم عشرون الف رجل بديوان وليس في الاتراك اشد منهم
 وهم بحسبون عشرة بازاء مائة من الخرجية *l* والبحيرة التى عليها مدينة
 النغز *a* من بعد * يحف بها *m* الجبال، فاما بلاد كيماك فانها من
 15 طراز *n* مدينة نوشجان *i* الاسفل التى قلنا انها وراء سمرقند خمسة
 وستين فرسخا يسرة *a* عنها وفي جهة الشمال وبينها وبين طرازه مسيرة
 ثمانين يوماً في صحارى وبرارى واسعة كثيرة الكلال والعيون وليس يكاد
 المسلمون يغزون الترك لقول النبي صلعم تاركوا الترك ما تركوكم *p* وانما

a) Cod. s. p. *b*) Cod. الحى نكحه. *c*) Cod. كيمال, infra كيمال.
 Hic lacuna esse debet. Nam نوشجان quae 60 s. potius 65 Par.
 a Samarkand distat est الاسفل, quae autem sequuntur pertinent
 ad الاعلى. Cf. quae scripsi in dissert. *De muur van Gog en Magog*
 p. 35 (Versl. en Meded. der K. Akad. v. Wetensch., Afd. Letterk.
 3^e Serie V, 121). *d*) Cod. انغز. *e*) Cod. tantum اربعين. *f*) Sic.
g) Cod. برية. *h*) Sic. Forte leg. coll. Ibn Khord. ٣١, 1 فيهم
 الخرجية. *i*) Cod. برسخان. *k*) Cod. ومقابلة برسخان. *l*) Cod. نكحه.
m) Cod. ناجف منها. *n*) Cod. طراب. *o*) Cod. طمران. *p*) Cf.
 Ibn al-Fakih ٣١٩, 11.

ذكرنا بلدوم واحوالهم لما تقدّم من شرطنا ان نذكر الامم المطيفة
ببلاد الاسلام والامم المخالفة لهم ٥

واما التبت منهم فانه يمينه *a* بلاد التتغزغر *b* في جهة الجنوب وكان
ذو القرنين لما ظفر بغور ملك الهند وقتله اقام ببلاد الهند سبعة
اشهر وبعث منه جيوشا الى تبت والصين فوفد عليه بعض من انغذه ٥
فاعلمه ان سائر ملوك المشرق قد اجمعوا على الدخول في الطاعة وان
يؤدوا اليه الاتاة لما عرفوا ظفره بدارا وفور ملكي الفرس والهند وعدله
وحسن سيرته فخلّف على ارض الهند من وثق به في ثلثين الفا وسار
حتى اتى بلاد التبت فخرج اليه ملكهم في طراخنته مسلما اليه وقال له
بلغنى عندك ايها الملك من العدل والوفاء مع الظفر بمن ناواك ما علمت 10
به ان امرك كلّه من الله واحببت *b* ان اجعل يدي في يدك ولا اروم
مدافعتك عن شيء تريده ولا قتالك فان الذي يقاتلك ويغالبك انما
يغالب امر الله ومغالب امر الله مغلوب فانا وقومى والملك الذي في
يدي لك فر في جميع ذلك بما شئت فردّ عليه الاسكندر جميلا
وقال له من عرف حقّ الله فقد وجب علينا حقّه وارجو ان تجد 15
عندنا من العدل والوفاء ما ترضى به واسترشده الى ترك البرارى لان
ترك المدن قد كانوا دخلوا في طاعته وسار بين يديه وعرض عليه
هدايا فاياها ولم يزل يعاوده حتى اجاب الى قبولها فحمل اليه *d* اربعة
آلاف وقر حمار ذهبا ومثلها مسكا فاعطى عشر المسك لروشنك *e*
بنت دارا *f* ملك الفرس امراته وقسم سائرته على اصحابه وجعل الذهب 20
في بيت ماله فقال له ملك *g* التبت *b* في ان يقدمه في جيوشه الى الصين
فامر *h* الملك باستخلاف ابنه على ملكته فاستخلف مدايبيك *i* ابنه
في ارضه بعده وضم اليه الاسكندر صاحبا له في عشرة آلاف وسار الى

a) Cod. ثمانية. *b*) S. p. *c*) Cod. لا. *d*) Cod. عليه. *e*) Cod.
مدامك. *f*) Cod. حامل. *g*) Forte
leg. فقال لملك. *h*) Videtur legendum فامر. *i*) Cod. مدامك.

انصين في مقدمته والاسكندر في عظم المعسكر في اثره فخرج صاحب
الصين اليه في عشرة عساكر في كل عسكر مائة الف وبعث الى الاسكندر
يذكر له ما بلغه عنه من الوفاء وكرم الفعل وانه لم يسعه قتاله مع
هذه الحال وانه لو اراد ذلك ما عجز عنه فسأله ان يأمر بما يريد
5 حتى ينتقله *a* فاجابه الاسكندر وامره ان يحمل عشر ارضه على حسب
ما فعل في غيرها من سائر البلاد وانه ان لم يفعل استعان الله عليه
ولم يهلكه كثرة عدده لان الله قادر على نصرته القليل على الكثير وبعث
اليه بهذا الجواب مع جماعة من الفرس والهند وامرهم ان يعرفوه ما
كان من عدله في بلادهم وجميل فعله فيهم وحسن صنيعه اليهم فردد
10 ملك الصين للجواب بالطاعة ويسئل ان يقبل منه فيما يؤديه من عشر
بلاد وصلاحه عنه للحرير *a* والفرند وغيرها من الآلات فرضى الاسكندر
بذلك وقبله منه وكان ما فارقه عليه الف فرندة *a* والف الف
سرقة *a* حرير وخمس مائة الف كيمخاوة *b* وعشرة آلاف سرج بركبها
ولجمها وسيورها وسائر ادواتها والف الف مائة فضة وأتى ذلك،
15 واقام الاسكندر في ارضه حتى بنى مدينة سماها بـرج الحجارة وجعل
فيها من الفرس خمسة آلاف رجل رابطة رأس عليهم صاحبها له يعرف
بنوكليديس *c* وسار من الصين آخذا في جهة الشمال وصاحب الصين
معه حتى انتهى الى ارض شول ففتحها وبنى بها مدينتين احداهما *d*
شول والآخرى خمدان *a* وامر صاحب الصين ان يسكن خمدان بجنوده
20 وان يجعل من اعصابه رابطة بشول *a* ثم سار متوجها الى تترك البرية
حتى فتحهم ودوخلهم وبلغه عن قوم لهم عدد جم من هؤلاء الاتراك
ناحية المشرق من جهة الشمال انهم مفسدون في الارض فلنشار
صاحب الصين فيهم فاخبره انه لا غنيمة عندهم غير المواشي والحديد
وانه يحيط بهم من ناحية الشمال البحر الاخضر الذي لا مجال فيه

a) S. p. b) Cod. كيمكاره. c) Cod. بولمدلس. d) Cod. احداهما.
) Cod. وزوجهم.

لاحد ومن ناحية المغرب والجنوب جبال ذاهبة *a* في السماء لا ترام ولا
 لاحد عليها مسلك وانه لا منفذ لهؤلاء الا تراك الآ من درب واحد
 صيقل كالشراك وانهم في زاوية من الارض لوه سد عليهم هذا المنفذ
 بقوا فيها وكفى الناس شرهم وزال عن الارض فسادهم فعلم الاسكندر
 وجه الصواب فيما اشار به صاحب الصين فسد ذلك الوادى وهو⁵
 السد الذى وصفه الله واقتص خبره في القرآن ثم رجع ذو القرنين في
 ارض الترك احباب المدائن واهل الاوثان *d* حتى انتهى *d* الى ارض
 السغد فبنى بها ممرقند والمدينة المعروفة بالدبوسية والاسكندرية
 القصوى ثم صار الى ارض بخارا فبنى مدينة بخارا ثم سار الى ارض مرو
 فبنى بها مدينتها وبنى مدينتى هراة وزرنج *d* وخرج على جرجان وامر¹⁰
 ببناء *e* البرى واصبهان وهذان حتى عاد الى ارض بابل *d* فقام بها سنين^٥
 فان قد اتينا على ذكر ثغور المشرق فلنرجع الى ناحية الجنوب وبها
 ثغر البجة والنوبة وهم مصالحون على ضريبة *d* تسمى البقط وليس
 بينهم وبين المسلمين محاربة واستقصاء *d* امر صلاحهم يكون في المنزلة
 السابعة وهي التالية لهذا الباب ان شاء الله وبه القوة، ثم نذكر بعد¹⁵
 ذلك ثغور الغرب فنقول ان اولها افريقية وهي المسمى القيروان ولم يزل *d*
 مذ افتتح مديراً من قبل ملك العراق بعد تولّى بنى مروان الى ان
 تغلب عليه في هذا الوقت صاحب المغرب واستولى عليه وتعداه *d* الى
 برقة فتغلب *d* عليه زيادة *d* فاما وراء افريقية فبلاد تاهرت وبينها وبين
 افريقية مسيرة ثلثين يوماً وهي في يد صاحب الاباضية *f* وهم ضرب من²⁰
 الخوارج ووراء تاهرت مسيرة اربعة وعشرين يوماً بلد المعتزلة وعليهم
 رئيس عادل وعدلهم فائض وسيرتهم حميدة ودارهم طنجة ونواحيها

a) Addidi. b) Cod. او. c) Addidi و. d) S. p. e) Cod.
 ببني. f) Anno 296 Tâhart a Fatimidis est expugnata (Bayân I,
 ٢.٤). Est igitur anachronismus auctoris, nam expugnatio Barcae
 quam supra memorat anno 301 locum habuit (Bayân I, ١٧.).

والمستولى عليها في هذا الوقت ولد محمد *a* بن ادريس بن عبد الله
ابن حسن بن حسن عم وكان محمد ينزل وليلة وهي آخر مدائن
طنجة مات بها فانقل ولده الى فاس وهم بها الى هذا الوقت *b* ووراء
ذلك بلاد الاندلس والمستولى عليها الاموي ومسكنه فيها في قرطبة
c والاندلس نهاية الغرب وبها مجتمع البحريين اللذين تقدم وصفنا
لهما *d*

تمت المنزلة السادسة من كتاب الخراج وصنعة الكتابة
والحمد لله

a) Inserendum est بن ادريس. *b*) Anno 307 iis erepta est.

فهرست اسماء الاماكن والامم

- ابشاية المغرب ٤٨
 الابطياط (الابطماط) انظر الافطى
 مطى
 ابقيسه ١٩٩، ٢٠٠
 ابكنة (اوكنة) ٩١
 ابكينه (اوكينه) ٢٤، ٢٠٢
 الابلق انقر ١٢٨، ١٢٩
 ابليل ٨٢، ٢٤٧
 الابلنة ٧، ٢٩١، ١٥٤، ١٧٤، ١٩٤، ٢٣٥
 اندج (كنج رستاق؟) ٣٣
 ابهر ٢٢، ٥٧، ٢٥٠، ٢٩١
 الابواء ١٣٠، ١٨٧
 ابومينه انظر بومينا
 الابيض ٩٩
 ايين ١٣٩، ١٤٨، ١٩٢
 ايينه ٩٤
 ابيورد ٣٥، ٣٩، ٢٤٣
 اتريب ٨٢
 اتيننة (اطيظة) ٩١
 اتيوفيا ١٥٥
 الاثارت ٩٨
 اثافت ١٣٩، ١٨٩، ١٩٢
 اجدابية ٨٥، ٢٢٢-٢٢٤
 الاجرب ١٠٨
 الاجرد ١٣٠
 الاجفر ١٢٧، ١٨٦
 الاجيفر (بالسماوة) ٩٧
 الاجيفر ١٤٩، ١٥٢
 الاحساء (عرو) ٢٥، ٢٠٢
 الاحساء (بطريف المدينة) ١٩١
 (نهر) الاحساء ١٠١، ١١٣
- ابل ٧٨
 ابوران ٤٥
 اجام البريد انظر البريد
 آخرين (آخر) ٢٣، ٢٠١
 ادربيجان ٥، ١٧، ١٨، ٢٠، ١١٨-١٢١
 ١٧٢، ٢١٢، ٢٣٠، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٥٠
 ادرجشنس ١٢٠
 الارة ١٥٢
 الوسة ٧٢، ٢١٧
 آمد ٩٥، ٩٩، ١٧٤، ٢١٥، ٢٢٨، ٢٢٩
 ٢٥١، ٢٣٢
 امل (خراسان) ٢٥، ٣٣، ٣٨، ١٧٣
 ٢٠٢، ٢٠٣، ٢١١
 امل (طبرستان) ١١٩، ٢٤٥
 ابارجاج (بارجاج) ٢٨، ٢٠٤، ٢٠٥
 اباردخت (باردخت) ٨٦، ٢٢٥
 ابان انظر قرية ابان
 ابان كسوان ٣٣٤، ٢١١
 الاجرد ٤٩
 اخاز ١٣٣
 ابدوس (ابدس) ١٠٣، ١٠٤
 الابير ٩٢، ١١٩
 ابشهر ٢٤٣
 البرقوه (البركويه) ٤٩، ٥١
 ابروز ٥٨
 ابروسمانة ١٠١
 جزيرة ابرون ٩١
 ابزر ٤٤
 ابزبان ٧، ٢٣٥
 الابسيق ١٠٦، ٢٥٧، ٢٥٨
 ابشاية ٨١، ٢٤٧

ارسناس ١٧٤
 ارسوف ٩٨, ٢٥٥
 الارض المبيضاء ٧٣
 ارض عاد ١١٩
 ارغين ٣٢, ٢١٠
 ارم (اورم) ١٢٠
 ارم ذات العماد (ارم) ٧١, ١٢١ انظر دمشق
 ارمابيل ٥٦, ٩٩
 ارمسا ٢٢١
 الارمن ٢٥٤
 ارمنت ٨١, ٢٤٧
 الارمنياق ١٠٨, ١٠٩, ٢٥٥, ٢٥٨
 ارمينان ١٧ انظر ارمينية
 ارموز (هرموز) ٩٢, ٢٤٢
 ارمينية ٥, ١٧, ١٠٨, ١١٨-١٢٤, ١٥٥
 ١٧٤, ١٧٥, ٢١٣, ٢١٥, ٢٣٠, ٢٤٩, ٢٥١
 ٢٥٨, ٢٥٩, ٢٩١
 ارمية ١١٩, ١٢١, ٢١٣
 الارند ١٧
 ارندين كرد ٢٣٥
 الارنية ١١٣
 اروفى ١٥٥
 ارونڊ ٢١
 ارنجة ١٣١
 ازود ٨٠, ٢١٩
 اززان ٣٧
 ازم ٤٣, ١٩٤
 ازميران ٢٠٠
 ازمين (ازمير) ١٩٦ انظر امسير
 ازهرخانه انظر فرغانة
 اسان ٤٩
 الاساورة ٢٢, ٢٠٠
 الاسبان ٩٠
 اسبرة (اسبجبا) ٢٩, ٢٠٩
 اسبينجان (اوسبينجان) ٥٣
 اسبيجاب (اسبيشباب) ٢٧, ٢٨, ١٩٩
 ٢٠٤, ٢٤٣
 اسبيذ (سنيج) ٥٠

الاحساء والابار ٤٩
 احور ١٣٨
 الاخايد ١٤٥
 الاخدمية ٩٧
 الاخروت ١٤١
 الاخروج ١٤٢
 اخرون ٣٧, ٢٤٣
 اخسيسك ١٧٣
 اخسيكت ٢٠٧, ٢٠٨, وانظر فرغانة
 اخلة ١٣٩
 اخميم ٨١, ٢٤٧
 اخنا (اخنو) ٨٢, ٢٤٨
 ادانم انظر اذنة
 ادريس ٢٣٢
 ادغو ٢٤٧
 الامم ١٣٩
 ادربانكان ١٧, ١١٨ انظر آذربيجان
 ادركات ٩٩
 اذمة ٩٥, ١١٩, ٢١٤, ٢٢٧
 اذكش ٣١, ١٩٤
 اذنة ٩٩, ١٠٨, ١٧٦, ٢٢٩, ٢٥٣, ٢٥٨
 اذان ١٢٢, ١٧٤, ٢٤٩
 اذجان ٢٤٤
 اذبل ٩, ٢٣٥
 اذبنجان (ريمنجان) ٢١, ٢٠٣
 اذبهشت اذان ١٩٧
 اذبونة ٨٩, ٩٠
 اذجان ٤٢, ٤٣, ٤٩, ٤٧, ١٧٢, ١٩٥
 ٢٢٩, ٢٤٢
 اذجيش ١٢٢, ٢٤٩
 الارحاء ٥٤
 اذبيل ١١٩-١٢١, ١٧٨, ٢١٣, ٢٢٧, ٢٤٤
 اذحب ١٣٧
 اذستان ٢١
 اذشبير بابكان ٧, ٢٣٩
 اذشبير خرة ٤٤, ٤٧, ٢٤٢
 الاردن ٧٨, ١١٧, ٢١٩, ٢٢٨, ٢٤٧, ٢٥١, ٢٥٥
 ارزن ٩٥, ٩٩, ٢١٥, ٢٢٨, ٢٤٩, ٢٥١
 ارسكن ٣٢, ٢١٠

اطرابية (طرابية) ٨٢، ٢٤٧
 اطبطة انظر اتيئة
 اعلا وانعم ١٣٧
 الاعشية ١٣٦، ١٨٩
 الاعناك ٩٩
 الاغباب ٩٧
 الاغراء ١٩٠، ١٤٩
 اعمارتي ٢٤١
 اغيار ١٤٨، ١٩٣
 الافارقة ٨٦، ٩٣
 افعية انظر الافعية
 افامية انظر فامية
 الافراخون ٨٢، ٢٤٧
 افرجة انظر فرجة
 افريزون ٥٢
 افريدين ٢٢، ٢٠٠
 افريقية ٥، ٨٧، ١٠٩، ٢٢٠، ٢٢٤ وانظر
 القبروان
 افسيس ١٠٩
 الاطى ماطى (الابطباط) ١٠٦، ٢٥٧
 ٢٥٨
 افلاجونية (افلاغونية) ١٠٥، ٢٥٥
 ٢٥٨، ٢٥٧
 افنه ٣٨
 الافعية (افعية) ١٣٢، ١٨٩
 افيف (باليمن) ١٤٤
 افيف انظر فيف
 اقبسه (اقبسه) ٥٢
 اقر ١٤٥
 اقسوس (قدسوس) ١١٣
 الاقمرع ١٥٠
 اقريطش ١١٢، ٢٣١
 الاقصر ٨١، ٢٤٧
 اقنى انظر قنى
 الاكل ١٢٩، ٢٤٨
 الاكوار ١٠٢
 الباق ١٢٣
 النكبالموس (لنكبالموس) ٩١
 الهان ١٤١، ١٤٢

اسبيدرون ١٧٥
 اسبيذنه ٥٤
 الاستان ٧، ٢٣٥
 استور ٥٤
 اسدايان (بالجيل) ١٩٨، ٤٢١
 اسدايان (خراسان) ٢٣، ٢٠١
 اسدايان (سرو) ٣٢، ٢٠٩
 الاسراب ٣٢، ٢١٠
 اسروشان ٥٥
 اسروشنة (شروشنة) ٢٩، ٣٨، ٤٠، ١٩٩
 ٢٠٧، ٢٤٣
 اسعرت انظر سعرت
 اسفزار ٣٣
 اسفل الارض ٨٢
 اسقوتيا ١٥٥
 اسكاف بنى جنيد ٦، ٧
 الاسكندرية ٨١، ٨٤، ١١٤، ١١٥، ١١٧، ١٩٠، ١٧٩، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٢٩، ٢٤٧، ٢٥١
 الاسكندرية (الشامية، اسكندرونة)
 ٩٩، ١١٧، ٢٢٩
 الاسكندرية القصوى ٢٦٥
 اسلجان ٤٧
 اسنى ٨١، ٢٤٧
 اسوان ٨١، ٨٣، ٢٣٠، ٢٤٧
 اسبوط انظر سبوط
 اشترمغاك ٢٤، ٢٠٢
 اشترنجن ٢٩
 الاشمونين ٨١، ٢٤٧
 اصطبل الملك ١٠٢، ١١٣
 اصبهان ٥، ١٩-٢١، ٤٢، ٥٧، ٥٨، ٩٠، ١٩١، ١٧٢، ١٧٦، ١٩٣، ١٩٦، ١٩٧
 ١٩٩، ٢٠٠، ٢٢٧، ٢٣٢، ٢٤٢، ٢٥٠، ٢٦٥
 اصطخر ٤٢، ٤٥، ٤٧، ٥١، ٥٣، ١٩٥
 ٢٢٩، ٢٣٢، ٢٤٢
 اصطخران ١٩٩، ١٩٧
 الاصنام ٢٢٤
 اضعافه (اضغافه) ٥٨
 اطباش ٣٠، ٢٠٨، ٢٠٩
 اطرابلس انظر طرابلس

- اليسر (اليس) ٢٢٥، ٨٧
 ام العرب (العذيب) ٢٨٠
 امتناهه ٩٠
 امران ١٩٥
 امرة ١٩٠، ١٤٩
 امسير (ازمير) ١٩٩، ٢٤٩
 الاملوك ١٣٩، ٢٤٩
 اموكان ١٧
 انار ٢٠
 الانبار ٧، ٨، ٤٢، ٧٢، ٢١٩، ٢١٧، ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٣٧، ٢٣٥
 الانبار (برقة) ٢٣٣
 انبارز ٥٨
 انجيرة اه
 اندراب (انريجان) ١٢٠، ٢١٢
 الاندلس ٨٧-٩٠، ٩٢، ١١٩، ١٥٤-١٥٩
 ٢٢٩، ٢٣١
 الانديان ٤٩
 انصنا ٨٣، ٢٤٧
 انطابلس ٩١ انظر برقة
 انطاكية ٧٥، ٩٨، ٩٩، ١٥٤، ١٩٢، ١٧٠، ١٧٣، ١٧٧، ٢٢٩، ٢٤٩، ٢٥٣
 انطرسوس (انطرسوس) ٧١، ٢٣٠، ٢٥٥
 انطيغوا ١٠٨
 انعم انظر اعلا وانعم
 انقرة ١٠٨، ١٠٩
 الانكبرديون انظر اللعبرديون
 انوشاباذ (نوشاباذ) ٥٥٨
 اهل ١٩١
 اهناس ٨١
 الاهواز ٤١-٤٣، ٥٧، ١٥٥، ١٧٠، ١٧١
 ١٩٣-١٩٧، ٢٢٥، ٢٢٩، ٢٣٢، ٢٤١، ٢٤٢
 ٢٤٩
 الاواسى ١٠٩
 اوارس ٨٩
 اوان ٢٠
 اوبران ٨٥، ٢٢٢
 اوتكين ٩٢
 اوربة ٩٠
 اورنشين ٤٤
 اوزكند (بيوزكند) ٣٠، ٢٠٨
 الاوسية ٨٢
 اوش ٣٠، ٢٠٨
 اوطاس ١٣٢، ١٤٧، ١٩٠
 اوقيانوس ٢٣١
 اوكتة انظر ابكتنة
 اوكينه انظر ابكينه
 اياس ٩١ انظر طرابلس الغرب
 ايذج ٤٢، ٥٧، ١٩٧
 الايران ٢٠
 ايرانشهر ٥، ١٥
 ايرج ٤٩
 الايرية ١١٣
 ايزد ٤٩ انظر يزد
 ايزرج ٨٨
 ايعات ٢١٩
 ايعار يقطين ١١، ٢٣٨، ٢٤١
 الايعار باليمن ١٤
 الايعارين ١٩٩، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٥٠
 ايكة ١٩٤
 ايلاق ٢٧
 ايلمى (يلومين) ١١٣
 ايلنة ٨١، ٨٣، ١٤٩، ١٩٠، ٢٣٠، ٢٤٧
 ايليا ٧٨ انظر بيت المقدس
 بئر الابر ١٥٣، ١٩٣
 بئر الجمالين ٨٩، ٢٢٤
 بئر الحذا ١٩٠
 بئر (عين) الزيتونة ٨٩، ٢٢٥
 بئر (نهر) عثمان ٢٥، ٢٠٢
 بئر عقبة ٤٨
 بئر القاضى (رباط القاضى) ٥٠
 بئر ابن المرتفع ١٣٤، ١٨٧
 البئر المعطلة ١٣٧
 باب ٣٠، ٢٠٧، ٢٠٨
 الاسباب (والاسباب) ١٢٣-١٢٤، ١٧٣
 ٢٥٩، ٢٢٧
 باب انوشروان ١٢٤

- باب بارقة ١٢٣
 باب جيرون بدمشق ١٩١
 باب الحديد بالشاش ٢٧
 باب الذهب برومية ١١٤
 باب الذهب بالقسطنطينية ١.٥, ١١٢
 باب سمسخى ١٢٣
 باب الشابران ١٢٣
 باب صاحب السرير ١٢٤, ١٩٣
 باب صول ١٢٣
 باب طبرسرانشاه ١٢٤
 باب فيروزقباذ ١٢٢, ١٢٣
 باب فيلان شاه ١٢٤, ١٩٣
 باب كارولان ١٢٤
 باب لاذقة (لاذقة) ١٢٣
 باب اللان ١٢٣, ١٩٣, ١٧٣
 باب لبانشاه ١٢٤
 باب ليرانشاه ١٢٤
 باب اليمون (بايليمون) ٨١
 باب الملك برومية ١١٤
 باب النوبة (?) ٨١
 بابنتن (بدبنتن) ٩٣
 بابغاش (بابغيش) ٩٤
 بابكان ١٩٧
 بابل ٨, ١٠, ٧٧, ٢٣٦, ٢٣٧, ٢٩٥
 باجرمى ٩٤
 باجروان ٩٥, ٩٦, ١٢٠, ١٢٤, ٢١٥
 باجسرى ١٧٥
 باجلى ٩٤
 باجنيس ١٢٢, ١٢٣, ٢٤٩
 باجمشا ٩٣, ٢١٤
 باحة ١٩١
 باخته ٥٤
 باخرز ٢٤
 باخشوا ١٧٩
 بادرايا ٧, ١٤, ٢٣٥, ٢٣٩
 بادرخت ٢٢٥ انظر اباردخت
 بادوريا ٧, ٩, ١٣٥, ٢٣٧
 الباذ (باذ) ٢٠, ٥٨
 باذيين ٢٢٥, ٢٢٦
 باذغيس ١٨, ٣٩, ٤٠, ٢٤٣
 بارجاج انظر ابارجاج
 البارز ٤٩
 بازق ١٤٥
 بارقة انظر باب
 رباط باركان ٥٥٨
 باركت (اباركت) ٢٩, ٢٠٣
 بارما ٩٣, ٢١٤, ٢٣٢
 بارنوا ١٠٨
 البارة ٧١
 البارورية (الدارورة) ١١٧, ٢٢٨
 باروسما ٨, ١١, ٢٣٦, ٢٣٧
 بازبدي ٩٥, ٢٤٥, ٢٥١
 البازنجان ٤٧
 بازيجان خسرو ٩, ٢٣٥
 باسارا ٣٧
 باسلاقيين ١١٣
 الباسليين انظر بحيرة
 باسورجان ٥٥
 باسورد (فاشنرون) ٥٠
 باسورين ٢٣٢, ٢٤٥
 باسيان (الباسيان) ٢٤٢, ١٧٢
 باش ٤٧
 باصلوى f١٧٥
 باع ٢٢١
 باعذرى (بعذرى) ٩٤, ٢٤٥
 باعربايا ٩٥, ٢٤٥
 باعقوبا f١٧٥
 باعيناثا ٩٥, ٢١٤
 الباكبين ٣٨
 باكرخى ١٧٢
 باكسايا ٧, ١٤, ٢٣٥, ٢٣٦
 بالس ٧٤, ٧٥, ٥١٨, ٢٣٣
 بالوس ٩٩
 بامقدا ٩٩, ٢١٥
 البامميان ٣٧, ٣٩
 بانقلى ٩٤
 باهدرى (بانهدرى) ٩٤, ٢٤٥
 البير ٥٧, ١١٩, ٢٤٥, ٢٩١

- البندقون ٨٢، ٨٣، ٢٤٧
 بدليس ٢٢٨
 بدوخكت ٢٨، ٢٠٤
 البذ ١٢٠-١٢٢
 البذروم ١٠٩
 بذش ٢٣، ٢٠١
 البذندون ١٠٠، ١٠٢، ١١٠
 بيران ٢٠
 براز الروز ٩، ٢٣٥، ٢٣٩
 براشكان ١٧
 برطانية انظر جزائر
 البرانجان ٤٩، ٤٨
 برانس ١٥٣، ١٩٣
 بربايك ١٩٧
 البربر ٨٠، ٨٩، ٩٢-٩٣، ١٥٥
 برييسما ٨، ١، ٢٣٤، ٢٣٧
 قرية البرج ١١٣
 برج للحجارة ٣٩٤
 برجان ١٧، ٩٢، ١٠٥، ١٠٩، ٢٥٧
 البرجان (بارشبير خوة) ٤٤
 البرجان (بالاهواز) ٢٣٩
 برخوار ٢٠، ٥٨
 بريد أه
 البردان ٩٣، ٢١٤، ٢٢٧
 بريدى ١٧٧
 بريدن (بطرف سجستان) ٥٠
 بريدن (بدين) ١٢٧
 برذعة ١٢٢، ١٢٣، ٢١٣، ٢٢٧، ٢٤٤
 برزاوند أه
 برزنج ٢٤٩
 برزند ١١٩، ١٢١، ٢١٣، ٢٤٩
 برزة ١١٩-١٢١، ٢١٢، ٢١٣
 البرس أه ٢٣٨
 برسمت ٨٥، ٢٢٢
 البرشلية ٢٩٠
 برطایل ٩٨
 برغوث ١٠٨، ١١٣
 برق الروز ٢١
 برقعيد ٩٥، ٢١٤
- البتم ٣٨، ٤٠، ٢٤٣
 البثن ١٠٨
 البثنية ٧٧
 البجاناك ٣١
 الباجس ٢١٧
 الباجة ٨٣، ٢٣٠، ٢٩٥
 الباجوم ٨٢
 البحر الاخضر ٢٣٠، ٢٣١، ٢٩٤
 بحر جرجان ١٢٤، ١٥٤، ١٥٥، ١٧٣، ١٧٥
 البحر الجنوبي ١٥٥
 بحر جيلان ١٢٤
 بحر الخرز ١٠٣-١٠٥، ١٥٩، ١٧٣، ٢٥٨، ٢٥٧
 البحر الرومى (بحر الروم) ١٥٤، ١٧٩
 ٢٢١، ٢٣١، ١٧٧
 بحر الشام (البحر الشامى) ١٠٤، ١٠٥
 ٢٥٨، ٢٥٧، ١٧٧
 البحر الشرقى ١٧، ١٥٣، ١٧٤، ١٧٩
 البحر الغربى ٩٢، ١٥٣، ١٥٤
 بحر فارس ٢٣٣
 البحر المحيط ٢٣١
 البحرة ١٩١
 البحرین ١٥٢، ١٧١، ١٩٣، ٢٤٩، ٢٥١
 البحيرة ٨٢
 البحيرة (بحيرة الجوانان) ٥٣
 بحيرة ارمية ١٢١
 بحيرة الباسليوم ١٠١
 بحيرة بينون ١٣٨
 بحيرة دمشق ١٧٧
 بحيرة كردن (كردن) ١٧٣
 بحيرة المسكنين انظر ولية
 البحيرة المنننة ٧٩
 بحيرة نيقية ١٠٩، ١١٣
 بحارا ٢٥، ٢٩، ٣٨، ٤٠، ١٩٩، ١٨١، ٢٠٣
 ٢٤٣، ٢٩٥
 بداء ١٤٩، ١٩٠
 بدالة ١٠٨
 البداءة ٨، ١٠، ٢٣٤، ٢٣٧
 بدشواركر (بدشوارجر) ١٧، ١١٩ انظر
 طبرستان

بعدة٣ ١٣٩
 بعلبك ٧٧، ٩٨، ١١٧، ١٩١، ٢١٩، ٢٢٨
 بغداد (مدينة السلام) ٥، ١٨، ٢٣، ٤١، ٤٢، ٥٩، ٧٢، ٨٣، ٩٣، ١٢٥، ١٥٤
 ١٥٥، ١٧٤، ١٨٥، ١٩٣، ١٩٤، ١٩٧، ٢١٤
 ٢١٩، ٢٢٥، ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٥١
 بغروند ١٢٢، ١٢٣
 بغييس ٢٤، ٢٠١
 البقارة ٤٨، ٢١٩، ٢٢٠
 البقاع ٧٧، ٢١٩
 البقعة ٩٩
 البقلار ١.٨، ٢٥٨
 البقيعة ٩٩
 بكنانول (اركما نغول) ٣٤، ٢١٢
 بكردان ٨
 بلاشجان (بلاسجان) ١٨، ١٢١
 بلانكنك ٢٧
 بلبد ٨٥، ٢٢٢
 بلبيس ٨٠، ٢٢٠
 بلخ ١٨، ٢٥، ٣٢-٣٤، ٣٣، ٣٤، ١٥٥
 ١٧٢، ١٧٣، ١٧٩، ١٨١، ٢١٠، ٢١١، ٢١٢، ٢٤٣
 بلخاب انظر بهلاب
 بلد ٩٥، ٩٩، ١١٩، ١٧٤، ٢١٤، ٢١٩، ٢٢٧
 ٢٤٥، ٢٣٢
 البلعاس ٧٥
 البلقاء انظر ظاهر البلقاء
 بلنجر ١٢٣، ١٢٤
 بلنسة ١.٨
 بلنياس ٧١، ٢٥٥
 بلوانكرج ١٢٠
 البلوص ٤٩، ٥٥
 بلومين ١.٣ انظر ايلمى
 البليخ ٩٥، ١٧٥، ٢٤٩
 بليسة ١.٢
 بلين ٩٣، ٩٤، ٩٩
 بم ٤٩، ٥٤، ١٩٩، ٢٤٢
 بمجككت ٢٥
 البمه انظر التمه

برقة ٨٣، ٨٥، ٩١، ١١٧، ٢٢٠-٢٢٣، ٢٢٩
 ٢٤٨، ٢٩٥
 برقة بكسكرك ١٢
 برقة صاحك ١٥١-١٥٢
 بركاوان انظر جزيرة ابن كاوان
 بركواب ٢٨، ٢٠٥
 بركى ٢٩، ٢٠٥، ٢٠٩
 برمخان ٣٧
 برنجى ٣٣، ٢١١
 برنيل ٨٣
 بروجرذ ٢٤٤
 جبل بروجس (افرخس) ٢٣٣٣
 بروص ٥٧
 البريد (آجام البريد) ٢٤١
 البرزون ٢٣٥
 بزرجسابور ٩، ١٢، ٢٣٥، ٢٣٨
 بزظية ١.٤ انظر القسطنطينية
 بست ٢٤٣
 بستنان بنى عامر ١٣٢، ١٤٧، ١٩٠، ١٩٢
 البستجان (الفستكان) ٤٩، ٥٢
 بساجرت ٤٩٣
 بسطة ٨٢
 البسفرجان ١٢٢، ٢٤٩
 پشت بازام ٢٥١
 پشتخم ١٩٥
 البشرد (بشروط) ٨٢، ٢٤٨
 البصرة ٥، ٥٩-٩١، ١٤٥، ١٤٦، ١٥١، ١٥٥
 ١٧٢، ١٨٩، ١٩٠، ١٩٣، ١٩٤، ٢٢٩، ٢٣٣، ٢٤٠، ٢٣٩، ٢٣٩
 بصرى ٧٧، ٩٧
 البطائح ٥١، ١٧٤، ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٤٠
 البطان انظر قبر العبادى
 بطلاميا (الخربة) ٢١٨
 بطن اعدا ١٣٠
 بطن الاغر ١٢٧
 بطن الريف ٨٢
 بطن مر (الظهران) ١٣١، ١٨٧
 بطن نعان انظر نعان
 بطيرة ٨٢

بيان ١٩٤
 بيت اقيان ١٤٣، ١٤٣
 بيت جبرين ٧٩
 بيت رأس ٧٨
 بيت المقدس (البيت المقدس)
 ٢٤٧، ١٧٧، ١١٨، ١١٧، ١١٥، ٧٩، ٧٨
 بيدمة منزل ابن مرو ١٩٠
 بيروت ٢٥٥، ٩٨، ٧٧
 بيسان ٢١٩، ٧٨
 بيسان باليمامة ١٥١
 بيسكند (بيشكند) ٢٠١، ٢٣٣
 بيش ١٣٣٣
 بيشة (بيشة بعطان) ١٣٣٣—١٣٥، ١٤٨، ٢٤٨، ١٩٢، ١٨٨
 بيشة جاوان ١٤٨
 (المدينة) البيضاء (باصطخر) ٤٧، ٤٩
 البيضاء (بالاندلس) ٩٠
 البيضاء (مدينة الخزر) ١٣٤
 البيضاء (بطريق مصر) ١٩١، ١٤٩
 بيكند (مدينة التجار) ٢٥، ١٨٧، ٢٠٣
 البيلقان (ارمينية) ١٢٢، ١٢٣، ١٧٥، ٢١٣
 البيلقان (ازربيجان) ١٢٠، ٢١٢
 البيلمان ٥٧
 بيمند ١٩٥، ٥٤، ٤٨
 البين ١٥١
 البيبقان ٣٧
 بينون انظر بحيرة
 بينونة ١٥٢
 بينين (بينون) ١٤٤، ١٤٥
 بيهف ٢٤
 تاجراجرا (تاكراكري) ٨٩
 تارسم انظر طرسوس
 تارم ٤٩
 تازيان ١٧
 تاكنيست (تاكنست) ٨٥، ٢٢٢
 تامرا ١٧٥، ٢٣٥، ٩
 تاهرت ٨٧، ٨٩، ٣٩٥
 قبالة ١٣٣، ١٣٤، ١٨٨، ١٩٢، ٢٤٨

بنات حرب (حزم) ١٣٥، ١٨٨، ١٩٢
 بناكت ٢٧، ٢٠٤
 البنجار (بنجهمير؟) ٣٧، ٢٤٣
 بنجيكنت ٢٠٩
 بندرهمان ٤٥
 بندك (بندق) ٤٣٣، ١٩٥
 البندنجين ٩، ١٣، ٢٣٥، ٢٣٨
 بنطس (بنطوس) ١٠٣، ٢٣٠
 بنه ٥٩
 بنونكت ٢٧، ٢٠٤
 به ذيوماسغان ٨ انظر الزواني
 بهار (بيلخ) ٣٤، ٢١٢
 بهار (بكرمان) ٩٤٩
 بهوسبير ٧، ٩، ٢٣٦، ٢٣٧
 بهقباز الاسفل والوسط والاعلى
 ٨، ٢٣٦
 بهلاب (بلاخاب) ٢١٣
 بلاد البهلويين ٥٧
 بهمن ابا ٢٣، ٢٠١
 بهمن اردشير ٧، ٢٣٥
 البهنسي ٨١، ٢٤٧
 البوازيج ٢٤٥، ٢٥٠ وانظر خنياسابور
 شعب بوان ٤٣، ١٧٢
 بون اردشيران ١٧ انظر الموصل
 البورجان ٥٨
 بورغذ (فورغذ) ٢٤، ٢٠٣
 بوزناجرد ٢١، ٢٠٠
 بوسنة ورونة ٢٢، ٢٠٠
 بوشان ١٣٧
 بوشنج (بوشنك) ١٨، ٣٣٩، ٤٠، ٢٤٣
 بوصير (كوريدس) ٨١، ٢٤٧
 بوقا ٧٥
 البوقان ٥٩
 بومينا (ابومينة) ٨٣، ٨٤، ٢٢٠
 البون ١٣٧
 بوندا ٣٣٤، ٣٣٩، ٢١١
 البويب ١٤٩، ١٩٠
 بوين ٥٧
 بياس ٢٥٣

- التبت ٥، ١٩، ٣٥، ٣١، ٩٩، ١٧٣، ١٧٠، ٢٩٣، ٢٠٨
 تبريز ١١٩، ١٢٠، ٢١٣
 تنبوك ٤٥
 تبوك ١٥٠، ١٩١
 تتا ٨٢
 تثليث ١٣٥
 تجاب ٥٨
 تجين ٥٥
 تدمر ٧١، ١٩١
 تراقية ١٠٥، ١٠٩، ٢٥٧
 تربة ١٣٣٣، ١٣٤، ١٨٨، ١٩٢g
 ترقسيس (الطرقسيس) ١٠٩، ٢٥٧، ٢٥٨
 الترك ٥، ١٥-١٧، ٢٥، ٢٧، ٢٩، ٣١، ٣٤
 ٣٨، ٤٠، ٤٩، ١٥٥، ١٧٣، ١٧٨، ٢٠٢
 ٢٠٩، ٢٠٨، ٢١٢، ٢٤٣، ٢٤٥، ٢٩١-٢٩٤
 نهر ترك ٢٧، ٢٩٩، ١٧٨، ٢٠٤
 التركش ٢٩، ٣١
 تركون ٢٠٩
 الترمذ ٣٣٣، ٣٧، ٣٦، ١٩٩، ١٧٣، ٢١١، ٢٤٣
 ترمذ انظر بوندأ
 ترمقان ٣٠، ٢٠٧، ٢٠٨
 ترنوط ٨٣، ٨٤، ٢١٠، ٢٤٧
 تستر ٤٢، ١٩٢، ١٧٢، ١٧٤، ٢٤٢
 تعهن ١٣٠
 التغرغر ٣٠، ٣١، ١٥٥، ٢٠٩، ٢٩٢
 تغليس ١٣٢، ١٩٣، ٢١٣، ٢٢٧
 تكريت ٩٤، ٢٤٥، ٢٥٠
 تل اعفر ٩٩، ٢١٩
 تل بحري (بحري) ٩٥، ٩٩، ٢١٥
 تل جببير ١٠٠
 تل جفر (جوفر) ٩٩، ٢١٥، ٢٢٩
 تل عبدا ٩٧، ٢١٩
 تل فراشة ٩٥، ٢١٤
 تل منس ٧٥
 تل موزن ٧٣، ٢٤٩
 تل وان ١٢٠، ٢١٢
 تلمستانة ٢٤، ٢٠٢
- تلمسين ٨٨
 التليل ١٠٢
 تمناج ٢٨، ٢٠٤
 تمليس ٢٢٣
 التمه (البمه) ٧١
 تمى ٨٢
 التنانير ١٢٩
 التنعيم ١٣٢
 تنعيم الطائف ١٨
 تنيس ٨٢، ٢٤٧
 تنيس نهر الصقالبة ١٥٤
 تينبير العليا والسفلى ٧٤
 تهمامة ١٢٥، ١٢٨، ١٣١، ١٣٣، ١٥٥، ٢٤٨
 نهونه ٨٧
 توج ٤٤، ٢٤٢
 توران ١٧
 تورغا ٨٩، ٢٢٤
 توز ١٢٧، ١٨٩
 توضح ١٥٢
 تولية ٩٣
 تونس ٨٧، ١١٤
 تونة ٨٣
 تيدة ٨٢، ٢٤٧
 تيرمران ٤٥
 تيزر ٩٢g
 تيزين ٧٥
 تيماء ١٢٨، ١٢٩، ٢٤٨
 تيمرة الصغرى والكبرى ٢١
 التينات ١٧
 تيوممة ٩٨
 ثات ورداع ١٣٨
 ثارا (تيزر) ٩٢
 ثافت ١٣٣٩
 ثاجة (الثاجة) ١٣٣، ١٣٥، ١٨٩، ١٩٢
 الثاجة (باليمين) ١٣٩، ١٤٠
 الثرثار ١٧٥
 الثرثور ٧، ٢٣٥
 الثعامة ٨٠

الجبل ١٩، ٢٠، ٢١، ٢٣٣، ٢٤٣، ٢٤٤
 (طسوج) جبل ٦، ٢٣٥
 جبّيل ٥٩، ١٧٥، ١٩٣، ٢٢٥
 جبل الثلج ٧٧، ٢٣٢
 الجبل المالح ٥٥
 جبلا طي ٢٤٨
 جبلان ١٢١، ١٤٢
 جبلتنا ٩٣، ١١٩، ٢١٤، ٢٢٧
 جبلتنا (?) ١٧٤
 جبلة ٧٦، ٩٨، ٢٥٥
 اللور الجبلية ٢١: انظر الجبل
 الجبة ٨، ١٠، ٢٣٩، ٢٣٧
 الجبة (بالسماوة) ٩٩
 جبيل ٧٧، ٢٥٥
 الجحفة ١٣١، ١٨٧
 جدد (مخلاف) ١٤٢
 الجدد ١٨٨
 جدر ٧٨
 جدّة ٩١، ١٣٢، ١٤٨، ١٥٣، ١٩٣
 جديلة ١٤٩، ١٩٠
 جرياذقان ٢٠٠
 جرثمة ٧٦
 جرج (كرك) ٤٩
 جرجان ٣٥، ٤٠، ١٢٤، ١٥٤، ٢٤٤، ٢٥٠
 ٢٩١، ٢٩٥
 جرجايا ٧، ٥٩، ١٩٤، ٢٢٥
 جرجير ٨٠، ٢٢٠
 الجردان ٧٣، ٢١٧
 الجردقوب ١٠٠، ١١٠
 قلعة الجردمان ١٢٣
 الجز ١٩، ٩٧
 جزان ١٢٢، ١٢٣، ٢٤٩
 جرش ٧٨
 جرش ١٣٣، ١٣٥، ١٨٨، ٢٤٨
 جرع انظر شرع
 جرم قاسان ٢١
 جرفان ٩٦، ٢١٥
 جرندة ٩٠
 جرود ٢١٨

الثعلبية ١٢٧، ١٨٦
 الثغور البكرية ٢٥٤
 الثغور الجزرية ٩٧، ٢٢٩، ٢٥٣
 الثغور الشامبية ٩٩، ١٠٠، ٢٢٩، ٢٥٣، ٢٥٥
 الثماد ١٤٩، ١٥٢
 ثنية الاعيار ١٣٠
 الثنية (العقاء) باليمامة ١٤٧، ١٩١
 ثنية المرأة (المرة) ١٣٠
 ثهلان ١٥١
 الثور ١٥٣، ١٩٣
 جابروان ١١٩، ١٢١، ٢١٣، ٢٤٤
 جابلق ٢١
 جابة ١٩، ٢٩، ٢٧
 الجابية ٧٧
 الجابية (عند بالس) ١٥٤
 الجار ١٥٣، ١٩١
 الجار (انربيجان) ٢١٣ انظر الحان
 جارتن ٩٣
 الجارود ٩٥، ٢١٥
 جارون ٥٠
 جازان (مخلاف) ١٤٣
 جازان (العرش) ١٤٨
 جازر ٦، ١٢، ٢٣٥، ٢٣٨
 جاسم ٧٨، ٢١٩
 جاشان ٢٨٠
 جاكسير ٥٢
 بلد الجامعين ٢٣٠
 رستاق جاوان ٣٨
 ابن جاوان ١٩٢ وانظر ببشنة
 جب التراب ١٥١، ١٩٣
 جب جراوة ٢٢٣
 جب حليمان ٨٥، ٢٢٢
 جب الرمل ١١٧، ٢٢٩
 الجب (جب عميرة) ١٤٩، ١٩٠
 جب العوسج ٨٤، ٢٢١
 جب (جباب) الميبدان ٨٥، ٢٢٢
 جب يوسف ٢١٩
 جبال (دمشق) ٧٧

- جويرابلوا ٢٢٣
 الجريسي ١٣٩
 جزائر برطانية ٢٣١
 جزائر الخالدات ٢٣١
 جزائر السعادة ٩٣
 الجزيرة ٥، ٢٤٥
 الجزيرة (بقرب الرصافة) ٧٤
 جزيرة الذهب (الراهب) ١١٢
 جزيرة بنى عمر ٢٤٥
 جزيرة الفضة ١١٢
 جزيرة ابن كاوان ٩٢
 جسداء ١٣٥، ١٨٨، ١٩٢
 جسر منبج ٩٨، ٢٣٣
 الجسرة ١٣٧
 جسسطرون انظر ذو الكلاع
 جعفي ١٣٧، ١٣٨، ٢٤٨
 الجفار ١١٧، ٢٢٨
 الجفر (الجفر) ٣١
 جل شوب ٢٨، ٢٢٠٥
 جلاب ٩٦، ٢١٥
 الجلكاء ١٢٩
 جللتنا ٦، ١٣، ٢٣٥، ٢٣٨
 جلول ٦، ١٣، ١٨، ١٩، ٤١، ١٩٨، ٢٢٦
 ٢٣٨، ٢٣٥
 جلولا (افريقية) ٨٧
 الجليل ٧١
 جمح ٢٥٤
 الجمع ٩٩
 جنابا ٢٤٢
 نهر الجنب ٢٤١
 الجنبذ ٤٥
 الجند ١٤، ١٤٣، ١٤٤
 جنديسابور ٤٢، ١٧١، ١٧٦، ٢٤٢
 جنزة ١١٩، ١٢١
 جنوجرد انظر ينوجرد
 الجنبنة ١٥، ١٩١
 جه اه
 جهرم ٤٩
 جو انظر الحضرمة
- الجوابي ٧٨
 جواتا ١٥٢، ٢٤٩
 جواران اه
 جواران ٥٧
 الجواز ٧، ٢٣٥
 الجوامد ٢٤١
 جوبانان ١٩٥
 الجودي ٧١، ٢٤٥
 جور ٤٤، ٤٧، ٢٣٢
 جور (بهمدان) ١٩٩
 الجور ٥٥
 جوراب ١٩٩
 الجوزات ١٠، ١١
 الجوزجان ٣٢، ٣٣، ٣٩، ٤٠، ٢١٠
 جوسية ٧٥، ٧٦، ٩٨، ١١٧، ٢١٩
 جوف مراد ١٣٧، ٢٤٩
 جوف همدان ١٣٧، ٢٤٩
 جبل ٢٩، ٢٠٩
 الجولان ٧٧، ٧٨
 جومرين ٣٧
 الجومة ٧٥، ٢٥٣
 الجون ١٩١
 جونية ٧٧
 جويروك ١٩٤
 جويكت ٢٨، ٢٠٥
 جويم (بدرابجرد) ٤٩
 جويم (جوين) ٤٤، ١٩٥
 جوين (بنيسايور) ٢٤
 جوين ٤٤ انظر جويم
 جيات الصغير (المغرب) ٨٥، ٢٢٢
 الجيثة ٥٥
 جيحان ١٧
 جيحون انظر نهر بلخ
 نهر جيرت اه
 جيرفت ٤٩، ٥٤، ٢٤٢
 جيلان (كيلان) ١٧، ١١٩، ٢٦١
 جيناككت ٢٠٤
 الحاجر (المغرب) ٨٤

الحصن بطريق مصر انظر الحفر
 حصن ام جعفر ٢٥، ٢٠٣
 حصن ابن رحوان ٢٥٣
 حصن زياد ١٣٣
 حصن سنان ٩٩
 حصن الصقالبة ١١
 حصن مسلمة ٩٥، ٢١٥، ٢٢٩
 حصن منصور ٩٧، ٢١٩، ٢٢٩، ٢٥٣
 حصن مهدي ١٩٤
 حصن ابني مومن ٢٥٣
 حصن اليهود ا.ا
 حصين (حضر) ١.٨
 الحضر ٩٤، ٩٥، ١٧٥
 حضرموت ١٣٨، ١٤٣، ١٤٤، ٢٤٨
 حضور ١٤٢
 حفر ٥٣
 الحفر (الحصن) بطريق مصر ١٤٩، ١٩٠
 الحفر (حفر ابني موسى) ١٤٩
 الحفير ١٤٩، ١٩٠
 حقل ١٤٩
 الحقل (حقل جهوان) ١٣٨
 الحقلين ١٤١
 حكم (الحكم) ١٤٣، ١٤٨، ١٩٢
 حلب ٧٤، ٧٥، ٩٨، ٩٩، ١١٧، ١٧٧، ٢٢٨
 ٢٢٩، ٢٤٩
 حلوان ٥، ٩، ١٤، ١٩، ٢٠، ٤١، ١٧٢
 ١٧٣، ١٧٨، ١٩٨، ٢٢٩، ٢٣٢، ٢٣٥
 ٢٥٠، ٢٤٤، ٢٤٣، ٢٣٩
 حلي ١٤٨، ١٩٢
 حماة ٧٥، ١١٧، ٢٢٨
 الحراء ٢٤، ٢.١
 حمص ٤٢، ٧٥، ٧٦، ٩٨، ١١٧، ١٩٢، ١٧٢
 ٢١٨، ٢١٩، ٢٢٨، ٢٤٩، ٢٥١، ٢٥٥
 حمص ٩٠، ١٩٣
 حمل ١٤١
 حملان ١٤٢
 حمة لؤلؤة والصفاف ١.٠، ١١.٠
 الحبي ١٥٣، ١٩٣
 الحبية ١٢٩

الحاجر (بطريق مكة) ١١٧، ١٨٩
 حارت وحويرث ٢٣٢
 حارت الجولان ٧٨
 حاني ٢٥٤
 الحباتك ا.ه
 حبتون ٩٤، ٢٤٥
 الحبشة ١٧، ٤١، ٨٣، ٨٨، ٩٣، ١٤٥، ١٥٥
 ٢٣١، ٢٣٠
 الحجاز ١٢٨، ١٥٩، ١٧٣، ١٨٩، ٢٤٨
 الحجاز (من اعمال مصر) ٢٤٧
 حاجر ١٤٣
 الحاجر ١٤١
 حاجر ويدر ١٣٩
 حاجر قمران ١٤١
 الحاجر ١٥٠، ١٩١
 حاجر (البيامة) ١٥١
 حجور ١٤٣
 الحدادة ٢٣، ٢.١
 الحدت ٩٧، ٢١٩، ٢٥٣
 الحدوثة ٩٠، ١٩٣
 الحديثة (على دجلة) ٩٣، ٩٤، ١١٩
 ١٧٥، ٢١٤، ٢٢٧، ٢٣٢، ٢٤٥
 الحديثة (على الفرات) ٧٤
 الحديثة (المدينة) ١٢٩
 الحديثة (البيامة) ١٤٧، ١٩١
 حراء انظر عقبة
 حراز ١٤٢
 حران ٧٣، ٩٤، ١٧٥، ٢١٥، ٢٢٩، ٢٤٩
 حربي ١٤
 الحرية ١٣٧، ١٤٨، ١٩٢
 حرقة ٨٩
 الحرمان ٩٠، ٢٤٢، ٢٤٨، ٢٥١
 الحرورية ١٥١
 حزة ٩٤، ٢٤٥
 حسان ٩٠، ١٩٣
 الحسبة ١٤٩
 حسين اباذ ٢٣، ٢.١
 الحسينية ٢٥٣
 الحشاك ٧٤

- الخماية ٩٤، ٢٤٥،
 حنة ٥١٤٣
 حنيفة الروم ٨٤، ٢٢١،
 حواضر ٥٨
 الخوانيت ٥٩
 حوران ٧٧
 حوران (الثغور البكرية) ٢٥٤
 حوزان ٣٢، ٢٠٩،
 حوشب ١٤٢
 الحوشى ٩٩
 حوض حسان ٢٤،
 الحوف الشرقى والغربى ٨٢
 الحولة (حمص) ٧١
 الحولة (دمشق) gw
 حى عبد الله ٨٤-٨٥، ٢٢٢،
 حى نجوة ٢٢٤
 حيار بنى القعقاع ٧٥
 حير قريظة الاعلى ١١٣
 الحيرة ٩٩
 الحيرة بفارس ٤٨
 حيزر شنودة ٢٤٧
 حيس ٥٥
 حية ١٤٣
 خابران ١٩٤
 الخابور ٧٤، ٩٤، ٩٩، ١٧٥، ٢١٩، ٢٤٥،
 خاجستان ٣٠، ٢٠٧، ٢٠٨،
 جزيرة خارك ٩١
 الخالدية انظر خلدية
 الخان ١٩٧ انظر خان الابرار
 الخان (الجار) ١٢٠، ٢١٣،
 خان الابرار (خان لنجان) ٥٨، ١٩٧،
 خان اشتران ٥٨
 خان بابك ٢١٣
 خان جوزان ٤٩
 خان حماد ٤٣، ١٩٥،
 خان خوخ ٤٩
 خان روشن انظر خوارش
 خان سالم ٥٤
 خان لنجان ٥٥٨
 خاجو ٩٩
 خانقو (خانقو) ٩٩
 خانقين ٩، ١٩، ١٩٨، ٢٣٥،
 خانيجار ٩٤
 خاوص ٢٧، ٢٠٤،
 الخبارجان (الخورجان) ١٢٠، ٢١٢،
 خبر اردشير خرة ٤٤
 خبر اصطخر ٤٩
 الختلان انظر الخطلان
 خجندة ٢٩، ٣٠، ٣٩، ٢٠٧، ٢٠٨، ٢٤٣،
 خدد ٥١٤٢
 خرائب ابي حليمة ٨٤، ٢٢١،
 الخرار ١٢٩
 الخراة ٤٤، ١٩٥،
 خراسان ٥، ١٧، ١٨، ٣٤، ٣٩، ٥٥، ١١٩،
 ١٥٥، ٢٣٤، ٢٤٣، ٢٥٠، ٢٥٩،
 خراطة اه
 خريتا ٨١، ٢٤٧،
 خريظة (خرائب) القوم ٨٤، ٢٢١،
 خريزان ٧٢
 الخرج ١٥٢، ١٩٣،
 الخرجاء ١٤٩
 خرخيز ٣١
 خرسيون ١٠٨
 خرشكت ٥٢٧
 خرشنة ١٠٨، ٢٥٤، ٢٥٨،
 خرقان انظر داخرقان
 الخرقان ٢١
 الخرج (الخرخية) ١٩، ٢٨، ٣١، ٢٠٥، ٢٩٢،
 خرماياذ ١٩٩
 خرمة ٤٨
 خرمة (في بلاد الروم) ١٠٩
 خرچوان ٢٩، ٢٠٩،
 خرة ٤٥
 الخرون ٥٥
 الخرز ٥، ١٩، ١١٩، ١٢٢، ١٢٤، ١٥٤، ١٥٥،
 ١٩٣، ١٧٣، ٢٥٥، ٢٥٩-٢٩١،
 الخريمية (زرود) ١٢٧، ١٨٦،

خندان ٢١، ٤١، ١١٩٨، ٢٢٩
 خنیاسابور ٩٤ وانظر البوازيج
 الخوار (خوار) ٢٢، ٢٠١
 خوارزم ٣٣، ٣٨، ٤٠، ١٧٣، ٢٤٣، ٢٥٩
 خوارش (خان روشن) ١٩٧
 الخواروستان ٤٤
 خواس ٣٨
 الخوبدان ٤٥
 الخورجان انظر الخبارجان
 خورستان (فارس) ٥٢
 خورستان (طريق اصبهان) ١٩٧
 الخورنق ١١، ١٩٢
 خورستان ٤٢ انظر الاهواز
 خوسكان ١٩٩
 خولان ١٤٢
 خولان ذي سكيم ١٣٧، ١٤٨، ١٩٢، ٢٤٨
 خولان رداغ ١٣٨
 خوى ١١٩، ١٢٠، ١٢٣، ٢١٣
 خيران ١٢٣، ١٢٤
 خيبر ١٢٩، ٢٤٨
 الخيرج (خيريج، خاريج) بحضرموت
 ٥١٣٨
 الخيرج باليمن ١٣٨
 الخيس ٨٢
 خيوان ١٣٩، ١٣٧، ١٨٩، ١٩٢
 دايق ١٧٧
 دا خرقان (ده الخرقان) ١٢٠، ٢١٣
 داذين ٤٥
 دارا ٩٥، ٩٦، ٢١٥، ٢٤٥
 داراباذ ٤١، ٢٤٥
 دارجين (دارزين) انظر ديروزين
 دارزجى (دارزنگى) ٣٣، ٢١١
 الدارورة ٢٢٨ انظر البارورة
 دارين ١٥٢، ٢٤٩
 الدايقى ٧٣، ٢١٧
 داسن ٢٤٥، ٢٩٤
 داسين ٤٣، ١٩٥
 داقين ٩٨

خساسك (اخيסק) ١٧٣
 خسرة سابور انظر كسكر
 خسروجرى ٢٣، ٢٠١
 خشاف (خساف) ٧٤
 خشب انظر ذو خشب
 الخشب ١٣٩
 الخشبات ٩٠
 الخشت ٤٥
 خشك ٣٨
 خشكاريش ١٩، ١٩٨
 خشوفغن ٢٩، ٢٠٣
 الخصراء ٨٨، ٨٩
 الخصرمة ١٥١
 خصرة ١٢٩
 الخط ١٥٢، ٢٤٩
 خطرنية ٨، ١٠، ٢٣٩، ٢٣٧
 الخطلان (الختلان) ٣٩، ٤٠، ١٧٨-١٨١
 الخطى ٩٩
 خفشاخ ٣١
 الخفية ٩٧
 خلاط ١٢٢، ١٢٣، ٢٢٨، ٢٤٩
 خلان (خلار) ١٩٥
 الخلاجية (الخلاج) ٢٨، ٣١
 خلدية (الخالدية) ١٠٨، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٥٨
 الخلط ٩٧
 خلفانة ٨٨
 خلم ٣٣، ٣٤، ٣٩، ٢١٢، ٢٤٣
 الخليج البربرى ٢٣٠
 خليج بنى (ابن) جميع ٧٣، ٢١٧
 خليج القسطنطينية ١٠٢-١٠٥، ٢٣١
 ٢٥٨، ٢٥٧
 خليجة ٩٠، ١٩٣
 خمارجان (خمايجان) السفلى
 والعليا ٤٥
 خمدان ٢٩٤
 خمليج ١٢٤، ١٥٤، ١٥٥
 خنان ٤٩، ١٩٩
 خناش ١٤٣
 خنداب ١٩٩

الدسكرة ٤، ١٣، ١٨، ٢١، ١٩٧، ٢٢٩
 ٢٣٥، ٢٣٨
 دسكياور ١٢٠
 دشتبى (دستبى) ٢٩١
 دعة ٤٥٠
 الدفار ٥٨
 الدفينة (الدفينة) ١٤٩، ١٩٠
 قرية دقلياس ١١٣
 دقهلة ٨٢، ٢٤٨
 دقوفا ٩٤
 نهر الدقيل ٢٣٤
 الدكان ١٩، ٢١، ١٩٨، ٢٢٢٧
 دل ايرانشهر ٥، ٢٣٤
 دلاص ٨، ٢٤٧
 دلوك ٧٥، ٩٧، ٢٥٤
 دماوند (دنياوند) ١١٨، ٢٤٤، ٢٥٠
 دمت ١٤١
 دمسيس ٨٢
 دمشف ٧٤-٧٨، ٩٨، ٩٩، ١١٧، ١٢٩
 ١٥، ٤٩٠، ١٧٢، ١٧٧، ١٩١، ٢١٨، ٢١٩، ٢٢٨
 ٢٣٢، ٢٤٧، ٢٥١، ٢٥٥
 دمياط ٨٢، ١٧٤، ٢٤٧
 دميرة ٧٨٣
 دنباوند انظر دماوند
 الدندانقان ٢٤، ٢٠٢
 دندرة ٢٤٧
 دنوس ١٠٣
 ده انكبين انظر قرية العسل
 ده خرقان انظر داخرقان
 ده شير انظر قصر الاسد
 ده گردو انظر قصر الجوز
 دهستان ٤٥، ١١٩
 الدهقان ٥٤
 دهلك ١٤٢
 دهليزان ٤٣، ١٩٥
 دهنج ٥٧
 دو البرود (رود البرود) ٢١
 الدور ٢٢٧ انظر الزرقاء
 دورق (سرق) ٤٢، ٤٤

الدالية ٧٤
 الدامغان ٢٤٤
 داوداياز ٢٢، ٢٠٠
 الداور (داوران) ١٨، ٣٥، ٤٠، ٥٠
 دبا (دبان) ٩٠
 دبا (سكة) ٢٢٩
 دبروه ٨٣
 الدبوسية ٢٩، ٢٠٣، ٢٤٥
 دبيق (دبقو) ٨٣
 دبييل ١٢٢، ١٢٣، ١٧٨، ٢١٣، ٢٤٩
 دثينة (تحلاف) ١٣٨
 الدثينة انظر الدفينة
 دجلة ٩، ١١، ٣٣، ٩٤-٩٤، ١٥٤، ١٧٤
 ١٧٥، ١٧٨، ٢٢٥، ٢٣٢، ٢٣٣، ٢٣٥
 ٢٤٠، ٢٣٨
 كورة دجلة ٧، ٢٣٥، ٢٣٩
 دجلة العوراء ٥٩، ٢٤٠
 دجيل ٩، ٨
 دجيل الاهواز ١٧٢، ١٧٤
 درابجرد ٤٩، ٤٧، ٥٢، ٥٣، ٢٤٢
 الدرب ٩٩، ١٠٠ وانظر درب السلامة
 ودرب ملطية
 درب السلامة ١٠٠، ١١٠، ١١٣
 درب ملطية ١٠٨، ٢٥٨
 درختجان ٤٥
 الدرخويد ٤٣، ٤٥
 الدرودور ٩٠
 درعة ٨
 نهر درقيظ ٨، ٩، ٢٣٩، ٢٣٧
 درك بامويه ٥٥
 درمان ١٢٢
 درنوا ٢١، ٢٠٠
 درون ٢٢، ٢٠٠
 درولبية ١٠٢، ١٠٣، ١٠٩، ١١٣
 درة ٥٩
 دست بارين ٤٥
 دست كرد (الدستجده) ٣٢، ٢١١
 دست ميسان ٧، ٢٣٥، ٢٤١ انظر
 الابللة

ذو سمر ١٣.
 ذو العشيرة ١١٩١
 ذو قار ١٥٣
 ذو الكلاع ١.٨
 ذو المروة ١٢٩، ١٥٠، ١٩١، ٢٤٨
 (مخلاف) ذي جرة ١٤١
 (مخلاف) ذي شعيبين ١٤٠
 (مخلاف) ذي مكارب ١٣٩
 الذيبين ١، ١٣، ٢٣٥، ٢٣٨
 رثم ١٣.
 رأبئة بنى تميم انظر الروابي
 الرادبان ٤٨
 راذان الاسفل والاعلى ١، ١٢، ٢٣٥، ٢٣٨
 الرز ٢٢.
 رأس عين ٩٥، ١١٩، ١٧٥، ٢١٥، ٢٢٨، ٢٤٥
 رأس الغابة ١٠.
 رأس الكلب ٢٣، ٢.١.
 رأس كيفا ٧٣
 الراسن (الراشنت) ٣٤، ٢١١، ٢١٢
 راسك ٥٩
 راشد ٥.
 رافدة ١٩٢
 الرافقة ٧٣
 الرافقة (مصر) ٨٤، ٢٢٠
 راقعة ١١.
 راکاه (زاکاء) ١٩٩
 رام هرمز ٤٢، ٤٣، ١٩٤، ٢٤٢
 رامنة ١٩٠، ١٤٩
 جزيرة الرامي ٩٥
 الراميجان ٤٥
 رامين (داسن) ٩٤
 رايئة ٢٤٧
 رأببن ١٩١
 الرب ٧٢، ٧٤، ٢١٧
 الرباط (باصبهان) ٥٨
 الرباط (بكرمان) ٥٤
 رباط بعبدة (معبد) ٤٩
 رباط القاضى انظر بئر

دوسر ٧٤، ٩٨
 دوقنة ١٤٩
 دولاب ١٩٤
 دومة الجندل ١٢٩، ٢٤٨
 ديار ربيعنة ٩٥، ٢٤٥، ٢٤٩، ٢٥١
 ديار مصر ٧٣، ٢٢٩، ٢٤٩، ٢٥١
 الديبل ٥٩، ٩٢
 الديبور ٢٤٥
 الدينجان ٤٥
 الدير ٨١، ٢٤٧
 الدير (دير كاجين) ٥٩
 دير ايوب ١١٧، ٢٢٨
 دير يازما (بيزما) ١٨، ١٩٧
 دير العاقول ٥٩
 دير العمال ٥٩
 دير مابنة (مافنة) ٢٢٥
 دير مخزاف ٢٢٥
 ديروزين (دارجين) ٤٩، ١٩٩
 ديركران ١٩
 ديصا ٢٤٧
 الديلم ٥٧، ٢٩١
 الديمين (ديمق) ١٩٩
 الدينور ٥، ٢٠، ٥٧، ١١٩-١٢١، ١٧٦، ٢١٢
 ٢٣٩، ٢٢٧، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٥٠
 الديواب (الديوان) ٢٥، ٢٠٢
 ذات الحام ٨٤، ٢٢٠، ٢٢١
 ذات الساحل (ذات السلاسل) ٨٤
 ٢٢٠
 ذات عرق ١٢٥، ١٣٢، ١٤٧، ١٨٦، ١٩٠
 ذات العشر ١٤٩، ١٩٠
 ذات كشد ١٣.
 ذات المنازل ١٥، ١٩١
 ذبحان ١٣٩
 ذمار ١٣٨-١٤٠، ١٤٣
 الذنبية (الريبية) ١٤٩، ١٩٠
 ذو خشب (خشب) ١٥، ١٩١
 ذو سقيم ١٩٢ وانظر خولان
 ذو سلم ٢١٣.

- الرباط كومخ ١٩٩، ٢٤٩
 رباط محمد بن يزيد ا٥
 رباط وز ٥٨
 الربذة ١٣١، ١٨٩
 ربناجن انظر اربناجن
 ربوس ٢٢١
 الربيبية ١٩. انظر الذنبية
 ربيع ١٤١
 رحابة (الرحابنة) ١٣١، ١٩١
 الرحبة ٧٤، ٢٣٣، ٢٤٩
 الرحبة (من أعراض المدينة) ١٣٩، ٢٤٨
 الرحبية ١٥، ١٩١
 الرحيل ١٤٩
 الرخج ٣٥، ٣٩، ٤٠، ٥٠، ٢٤٣
 رداع انظر ثات ورداع
 ردمان ١٤٥
 الرزيف ١٧١
 الرس ١٧٤، ١٧٥
 رستاجرد (رستاجرد) ٥٧، ١٩٧
 رستاق (بهار) ٤٩
 رستاق الرويان ٣٨
 الرستاقين ٩، ١٣، ١٩٧، ٢٦٨
 الرستن ٧١
 رشيد ٨٢، ٢٤٨
 الرصافة (رصافة هشام) ٧٤، ٧٥، ٩٨
 ٢١٧، ٢١٨
 الرصافة (رصافة واسط) ١٩٤
 رضوى ١٩٢
 رعبان ٧٥، ٩٧، ٢٥٤
 رعين ١٣٨، ١٣٩
 رغوغا ٨٩، ٢٢٤
 رفح ٨٠، ٨٣، ٢١٩، ٢٥٥
 رغبية ٧١
 الرقة ٧٣، ٧٤، ٩٥-٩٨، ١١٧، ٢١٥
 ٢١٦-٢١٨، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣٣
 الرقة العوجاء (السوداء) ١٧٥
 الرقيم ١.٩، ١١.٠
 ركان ٢٢٧
 ركب (اسم طريق) ٢.٦
- الركب (مخلاف) ١٤، ١٤٨
 ركبة ١٨٩
 ركوبية ١٣٠
 الركيبية (ركبة) ١٨٩
 رمع ١٤١، ١٤٢، ١٩٢
 الرملة ٧٨-٨٠، ١١٧، ٢١٩، ٢٢٨، ٢٤٧
 جبل رمى ٢١٩
 الرميلية ٢٤٩
 الرنذاق ١.٣
 رنية ١٣٤، ١٨٨، ١٩٢
 الرها ٧٣، ٩٩، ١٩١، ٢١٥، ٢٢٩، ٢٤٩
 رهاط ١٢٩، ٢٤٨
 رهي ١٩، ٩٧
 الرهوة ١.٠، ١١.٠
 الرواني (رابية بنى تميم) ٧٣، ٢٤٩
 الرواري ٩٩
 روان ٥٣
 الرؤب ٣٣٩
 الروث ٥٣
 رود ٢٢٧
 الروذ يا صبهان ٢.٠
 رون الروذ ١٢١
 رونش ٢٣٠
 رون مستان ٨، ١١، ٢٣٣٩، ٢٣٣٨
 رونه ٢٢
 رونه ويوسته انظر بوسنه ورونه
 الرور ٥٩
 الروس ١٥٤
 روسنقباز ٩، ١٣، ٢٣٣٥، ٢٣٣٨
 روشنت ٥.٠
 الروم ١٥، ١٩، ٨٣، ٩٠-٩٢، ١٠٤-١١٨
 ١٢٣، ١٥٤، ١٥٥، ١٧٤، ١٧٦، ١٧٧، ٢٣١
 ٢٥٢-٢٥٩
 ائرومقان ٧، ٩، ٢٣٣٩، ٢٣٣٧
 رومية ٩٢، ١٠٤، ١١٣-١١٤، ١٥٥، ١٩٠، ٢٣١
 الرويان (رويان) ١١٩، ٢٣٣٢ وانظر رستاق
 الرويتنة ١٣، ١٨٧
 الرويجان ٤٤
 رويدشت ٢.٠

الزبط (خوزستان) ٤٤٢، ٤٣، ١٩٤
 بلاد الزبط (بالسند) ٥١
 الزعراء ١٩٢
 الزعفرانية ١٩٨
 زغوان (افريقية) ٨٧
 زقور ٨٩
 الزلف ١٩١
 زم ٣٣٣، ٣٣٤
 الزمثنان ٣٧
 زموم الاكروا ٤٧
 زمين ٧١
 زناتة ٩، ٩١
 الزنج ٩١، ١٧٠
 زنجان ٢٢، ٥٧، ١١٩، ٢٢٦، ٢٥٠
 زنجي ٥٢
 وادي الزنج ١٧٧
 الزندور ٧، ٢٣٥
 زندور ١٧٦
 زندك ٧١
 زهرکش ١٢١
 الزوابي ٨، ٩، ٢٣٦، ٢٣٧
 زيادابان ١٩٥
 (مخلاف) الزيادي ١٤
 الزيب ٢٣٣٣
 الزيتونة (ديار مصر) ٧٤
 الزيتونة (بوقة) ٢٢٢
 الزيتونة انظر بشر
 زينر ٨٨
 الزيمة ١٣٣
 ساباط ٢٩، ٢٠٧
 سابرخاست ١١٩، ١٢٠، ٢١٢
 سابور ٤٥، ٤٧، ١٧٢، ٢٤٢
 سابون ١٥٢، ٢٤٩
 سابيان ١٧
 ساتيدما ٢٣٢
 الساحل ١٢٩
 سادراسب ١٢١
 سارغ ٢٩، ٢٠٩

الري ٥، ٢٠، ٢٢، ٢٣، ٣٤، ٤١، ٥٧-٥٩
 ١١٨، ١٩٩، ١٧١، ١٧٢، ١٧٨، ٢٠٠، ٢٠١
 ٢٢٤، ٢٤٤، ٢٥٠، ٢٩١، ٢٩٥
 يام ١٣٧
 الريان ١٢
 ريحان ١٧
 ريدان ١٤٠
 ريدة ١٣٧، ١٤٤، ١٨٩، ١٩٠
 ريشهر ٤٧
 ريمان ١٣٩، ٢٤٩
 الربوشاران ٣٧، ٤٠
 الزاب الاصغر ٩٣، ١٧٤، ١٧٥، ٢١٤
 الزاب الاكبر ٩٣، ١٧٤، ١٧٥، ٢٣٢
 الزاب الاسفل والوسط والاعلى ٨، ٢٣٦
 الزابج ١٩، ٦٥، ٩٨
 زابلستان ٣٥، ٣٩، ٢٤٣
 الزابوقة ٦، ١٩٣
 الزارة ١٢٨، ١٥٢
 زاكاه ١٩٩
 زالف ٥٠
 زام ٢٤
 زامين ٢٩، ٢٧، ٢٩، ٢٠٣، ٢٠٤، ٢٠٧
 زباله ١٢٩، ١٨٩
 زبله ١١٣
 زبطرة ٩٧، ٢١٩، ٢٥٣
 زبوجة ٩٠
 زبيد ١٤١، ١٤٢، ١٤٨، ١٩٢، ٢٤٨
 الزبيدية ١٩، ١٩٨
 الزراعة ٩٨، ٢١٨
 الزرقاء (الدور) ٤٢، ٢٢٧
 زرقان (الزرقان) ٤٧، ٥٠
 زومان ٢٩، ٢٠٣
 زرنج ٥٠، ٥٩، ٢٤٢، ٢٩٥
 زرنود (زربن رود) ٢٠، ١٧٩
 زره ٢١، ٢٠٠
 زرود (بالمغرب) ٨٧
 زرود انظر الخزيمة
 زربن رود انظر زرنود

سراج طبر ١٢٢, ١٢٣, ٢٤٤
 وادي السرار ١٣٤
 سراة (أذربيجان) ١٢٠, ٢١٣
 السراة (الشراة) ١٣٣٣, ٢٤٨
 سراى خلف ٥٥
 سراى داران ٥٥
 السريان ١٧١
 سرت ٨٦, ٢٢٤
 السرحتين ١٤٩, ١٩١
 سرخ ٢٠١
 سرخذ ٥٢
 سرخس ٢٤, ٣٦, ٣٩, ١٧٨, ٢٠٢
 سرد قاسان ٢١
 سردانية (سرتانية) ١٠٩, ٢٣١
 سرشت ٥٧
 سرغ ١٥٠, ١٩١
 سرق (دورق, سوق العنبيق) ٤٢, ٢٤٢
 سرقستنة ٨٩
 سرمقان ١٩٥
 سرمين ٧٥
 سرنديب ٤٣, ٤٤, ٤٩, ٦٧, ٧٠
 السرو (مخلاف) ١٣٨
 سروج ٧٣, ٩٧, ٢١٩, ٢٤٩
 سروسنان ٤٩
 سروشك ٤٨
 سروم (شروم) راج ١٣٥, ١٨٩
 السرى ٢١٣
 السريز انظر باب صاحب السريز
 السرين ١٤٨, ١٩٢
 سعد خرة ٣٣٩
 سعرت (اسعرت) ٢٣٣٣
 السعبان ١٩٩
 سعوان انظر سيوان
 السغد (الصغد) ١٥, ٣٨, ٣٦, ١٧٢
 ٢٤٣, ٢٦٥
 سفل ياكصب ١٤١
 سقب ٢١٤
 سقلية (صقليية) ٩١, ١٠٤, ١٠٩, ١١٢
 ١٥٥, ١٥٦, ٢٣١

سارية ١١٩, ٢٤٥
 المساعدة ٩٩
 ساغند اه
 ساغور كبال ٢٠٦
 سالمون ١٠٨
 كورة السامرة ٧٨
 سامل (قامهل ?) ٦٨
 ساهوى ١٩٦
 ساهى انظر شاهى
 ساوندرى ٥٦
 ساوة ٢٢, ٢٠٠
 ساوة باصبهان ٢١
 ساوه بهمدان انظر سواه
 السائرة ١٢٩
 ساية ١٢٩, ٢٤٨
 سبابة ٨٤
 سبتة (سبطا) ٨٨, ٢٣١
 السبخة بالمكربين ٩٠, ١٩٣
 سبرة ٨٦, ٢٢٤
 سبسطية (فلسطين) ٧٩
 سبسطية (التغور الشامية) ١١٧
 سبطا ٢٣١ انظر سبتة
 سبيطلة ٨٧
 ستوركت انظر شطوركت
 سجنستان ١٧, ١٨, ٣٥, ٤٠, ٤٩, ٥٠
 ٥٩, ١٩٣, ١٩٦, ١٩٧, ٢٤٢, ٢٤٣, ٢٥٠
 الساحول ١٤٠, ١٤١
 سخا ٨٢, ٢٤٧
 السد (العوم) ١٣٨
 السد باليمامة ١٤٧, ١٩١
 سد اللبن ١٢٣
 سد ياجوج وماجوج ١٦٢-١٧٠, ٢٦٥
 السدرة ٣٢, ٢١٠, ٢١١
 سدريئة ١١٣
 سدوسان ٥٦
 السديير ١٦٢
 السر ١٧١
 سر من راي ٤١, ٥٩, ٩٣, ١١٥, ١١٩
 ١٩٣, ١٩٤, ١٧٠, ٢٢٧, ٢٣٢

سميراء ١٢٧، ١٨٩
 سميران ٤٤
 سميساط ٧٣، ٩٧، ١٧٤، ٢١٩، ٢٢٩
 ٢٥٤، ٢٣٣
 السمينة ١٤٩، ١٩٠
 سناياك ٢٢٤
 سنايك ١٩٤
 سناكة ا.ا
 السنن ٩٣، ٩٤، ١١٩، ١٧٥، ٢١٤، ٢٢٧
 ٢٥٠، ٢٤٥
 سن سميرة ١١٩، ٢١٢، ٢٢٩
 سنبييل ٢٤٢، ٢٩٥
 سنجاك (تل) ٩٥، ٩٦، ٢١٩، ٢٤٥
 السنجلي ٩٣
 السنجة ١٣١
 السنند ١٧، ١٨، ٥٤-٥٧، ٦١-٧١
 ١٥٣-١٥٥، ١٧٣، ١٧٨، ٢٤٢
 السنند (بطريق القسطنطينية) ا.ا
 سندابري ا.ا
 سندان ٥٧، ٩٣، ٧١
 سندبايا ١٢٠
 سنكردر ٢٣، ٢٠١
 سنوان انظر سيوان
 سنياب ١٧٧
 سنيج (سنيك) ٢٥٠
 سنير ٧٧، ١٧٣، ٢٣٣
 سهبان ٥٩
 سواحي ٢١٢
 السواك ٥، ١٤، ١٥، ١٧٤، ٢٣٤، ٢٣٧-٢٤٢
 ٢٤٩
 سواه (ساوه بهمدان) ١٩٩
 سوجر ٥٨
 السودان ٨٩، ٩٣
 السودانية ٩٣، ٢١٤
 سور (سوار) ١٢٤
 سورا ٨، ١٠، ٢٣٣، ٢٣٧، ٢٣٧
 السوران ٤٧
 السوس بالاهاواز ٤٢، ١٩١، ١٧٣، ١٧٤
 ٢٤٢

السقي ٧١
 السقيا ١٣، ١٨٧
 سقيراء ١٤٧، ١٩١
 سقيوما ٢٩١
 السكاسك ١٤
 سكستان ١٧ انظر سجنستان
 السكة (بطريق افريقية) ٢٢٢، ٢٢٣
 سكة الحمام ٨٤، ٢٢١
 السكون ١٤٣
 السكبير (سكبير العباس) ٧٤، ٩٦، ٢١٩
 سلاحين ١٤٤، ١٤٥
 سلسل ٩، ١٣، ٢٣٥، ٢٣٨
 السلسلة ١٧٤
 سلسمان ٨٧
 سلغوس ٩٧
 السلف ١٣٩، ٢٤٨
 السلف ١٢٠
 سلماش ١١٩، ١٢١، ٢١٣
 سلمان ١٤٥
 سلمه ٨٨
 سلمية ٧١، ٩٨، ٢١٨
 سلمية (المغرب) ٨٧
 سلوق ٨٥، ٢٢٢، ٢٢٣
 سلوقية ١٠٨، ١١٧، ٢٥٣، ٢٥٨
 سليدست ٥٧ وانظر شليل
 انسليلة ١٣١
 سلمية ١٥١، ١٩٣
 سمارم (سميرم) ٥٨
 سماغا ٧٤
 السماوة ٢٤٨
 بنو سماجون ٩١
 سمرقند ٢٦، ٢٧، ٣٠، ٣٠، ٤٠، ١٢٩، ١٧٣
 ١٨١، ٢٠٣، ٢٠٦، ٢٠٧، ٢٤٣، ٢٤٢، ٢٦٥
 سمسخي انظر باب
 السمط ١٣١
 سمنان ٢٣، ٢٠١، ٢٤٤
 سمنجان ٣٧
 سمندر ٩٣، ٦٤، ١٢٣، ١٢٤
 سمند ٨٢

شان سابور ٧ انظر كسكر
 شان فيروز ٩ ١٤ انظر حلوان
 شان قباز ٩ ٢٣٥
 شان هرمز ٩ ٢٣٥
 شاراب ٢٨ ٢٠٤
 الشاش ٢٥-٢٧ ٣٩ ٢٠٢-٢٠٤
 ٢٩٢, ٢٤٣, ٢٠٨-٢٠٩
 شاطي الغرات ٢٤٩
 شاکر (وشيام) ١٤٢
 شاکر (ووادعة) ١٣٧ ٢٤٨
 شالوس ١١٩
 الشام ٥ ١٩, ١٢٨, ١٣٢, ١٧٣, ٢٤٩
 ٢٥٥, ٢٥٣, ٢٤٧
 شاه رون ١٧٥
 الشاهجان ٤٥
 (قصر) الشاهدين ٢٢١
 شالي (سالي) ١٢٥ ١٨٥
 شاوغر (بالشاش) ٢٠٥
 شباس ٨٢ ٢٤٧
 شبام ١٤٢ ١٤٣
 شبداز ١٩ ١٩٢
 الشبورقان ٣٢ ٢١٠
 الشبيكة ٥١٤٧
 شتوركت انظر شطوركت
 الشجرة ١٣٠ ١٨٧
 الشجرتين ٨٣
 الشجى ١٤٦
 الشحر ٩ ١٤٧, ١٤٨, ١٩٢, ٢٤٩
 الشراك ٨٣
 الشراة (دمشق) ٧
 الشراة (مكة) انظر السراة
 الشرجة ١٤٣
 الشرز ١١٩
 شرعب ١٤١
 شرغ (جرغ) ٢٥ ٢٠٣
 شرف البعل ١٩٠ ١٩١
 الشرقية ٨١ ٢٤٧
 شروان ١٢٢-١٢٤
 شروري ١٣١

السوس الادنى ٨٩, ٩١
 السوس الاقصى ٨٩, ١٥٤, ١٩١
 سوسنقين ٢٢, ٢٠٠
 سوسية ٧٨
 سوق الاربعاء بالاھواز ١٩٤
 سوق اسد ١٢٥, ١٨٥
 سوق الھواز ٤٢-٤٤, ١٩٤, ١٩٧, ٢٢٥
 ٢٤٢, ٢٢١
 سوق العتيق ٢٤٢ انظر سرق
 سوم ٢٤٩
 سوي ٩٧
 سوياب ٢٠٩
 السويدا (حصص) ٧١
 السويداء (طريق المدينة) ١٥٠, ١٩١
 سويقة ١٩١ انظر شريفة
 السيبجيون ٢٤٠
 السيلالة ١٢٩, ١٣٠, ١٨٧, ٢٤٨
 سياه ٥٨
 سياه جرد (سياجرد) ٣٣, ٢١١
 السياه مص ٤٥
 نهر سياوات ١٧٨
 سيمب بنى كوما ١٩٣
 للسيبين ٨, ١١, ٢٤١
 السبيح ١٤٧ ١٩١
 سيحان ٩٩ ١٧٤
 سيراف ٤٤ ٢٤٢
 السيرجان ٤٩, ٥٣, ٥٤, ١٩٥, ١٩٦, ٢٤٢
 سيروان (السيروان) ٤١, ٢٢٦, ٢٤٤
 سيسر ١١٩-١٢١, ١٧٥, ٢١٢
 السيسجان ١٢٢, ٢٤٩
 سيفايه ٢٠٢
 السيلحين ٨, ١١, ٧٢, ٢١٩, ٢٣٦, ٢٣٨
 سينيز ٤٤ ٢٤٢
 سيوان (سعود, سنوان) ١٣٩
 سيوط (اسيوط) ٨١, ٢٤٧
 الشابران ١٣٣, ٢٥٩
 الشادرون ٤٥
 شان بهمن ٧ انظر كورة دجلة

صا ٨٢، ٢٤٧
 صاغري ١.١، ١١.
 صامغار (صامغر) ٣، ٢.٧،
 الصامغان ٤١، ٢٤٥، ٢٥١،
 صان ٨٢، ٢٤٧
 صاهك ٤٨، ١٩٥
 الصاهك الكبرى ٥٣
 صكار ٩.
 صخرة موسى بشروان ١٢٣، ١٢٤،
 صداة (صدارة) ١٤٧، ١٩١،
 صدد ٢١٨
 الصدف ١٤٣
 صدى ١٣٧، ١٣٨، ٢٤٨،
 صدينة ٩.
 انصراتان ١٧٤
 الصرغند ٢٥٥
 صرمناجان ٣٣٣، ٢١١،
 صرواح ١٣٨، ١٤٤،
 صريقين ١٧٣
 (صخلاف) بني صعب ١٤١
 صعدة ١٣٥، ١٣٩، ١٨٩، ١٩٢، ٢٤٨،
 الصعيد ٨٢، ٢٤٧،
 الصعيد باليمن ١٤٣،
 صعيبة ٨٢
 الصغانيان ٣٣٣، ٣٧، ٢١١، ٢٤٣،
 الصغد انظر السغد
 صغدييل ١٢٢، ١٢٣،
 الصغر ١٤٣
 الصفا ١٥٣، ١٩٣
 صغر ١٨٨ انظر صغن
 الصغصاف ١.
 صغن (صغر) ١٣٤، ١٨٨، ١٩٢،
 صغوية ٧٨
 الصغالب ١٧، ٩٢، ٩٣، ١.٥، ١١٩، ١٢٤،
 ١٥٤، ١٥٥
 صقلية ١٥٤
 الصلا ١٩١
 صلب ١٤٠
 صلوى ١٧٥

شروسنة ١٩٩ انظر اسروشنة
 شروم راج انظر سروم راج
 شريفنة (سويقة) ١٤٧، ١٩١،
 شطا ٨٣
 شطب ٨٣، ٢٤٧
 شظنوف ٨٣
 شظوركت (شتوركت، ستوركت) ٢٧
 ٢.٤
 شعب بوان انظر بوان
 الشعيبية ١٤٨، ١٩٣،
 الشعيرة ٧٥
 شعب ١٤٩، ١٩٠،
 الشفق ١٥٣، ١٩٣،
 شقنان ٣٧، ١٧٣، وانظر شكنان
 الشقوق ١٢٩، ١٨٩،
 الشكنان (شكينة) ١٧٨ وانظر شقنان
 شكي ١٢٣
 شلاهط ٩٩
 شلنبة ١١٨
 شليل ١٩٧ وانظر سليدست
 الشمسانية ٧٤
 شمسين (شمسين الشعر) ٩٨، ٢١٨،
 شمشاط ٩٩، ٩٧، ١٢٢، ١٧٣، ١٧٤، ٢١٥،
 ٢٢٧، ٢٢٩، ٢٣٣، ٢٥٤،
 شمكور ٢٢٧
 شنادر ١٧٧
 شنوة ١٣٧، ١٣٨،
 الشنون ١٥٢
 شهر بابك ٤٨
 شهرزور ١٩، ٤١، ١٧٢، ٢٢٩، ٢٣٢، ٢٤٥، ٢٥١،
 شول ٢٩٤
 شومان ٣٤، ٢١١،
 شيراز ٤٢، ٤٤، ٤٩، ٤٨، ٥٠، ٥٢، ٥٣،
 ٥٨، ١٧١، ١٩٥-١٩٧، ٢٢٩،
 شيربان ١٧
 الشيز ١٩، ١١٩، ١٢١،
 شيزر ٧٥
 الشيلا ٧٠، ١٧٠،

- صمغ ١٠٨
الصمان ١٥١، ١٩٣
الصنارية ١٢٣
صنعاء ١٣٣٦—١٤٤٤، ١٥٣، ١٥٦، ١٩٠، ١٩١، ٢٤٨
الصف ٦٨، ٦٩
صنهاجة ٩٠
الصهيب ١٣٦
صور ٧٨، ٩٨، ٢٢٩، ٢٥٥
الصّور ٧٤
صوّران (صوري) ٧٥، ١١٧، ٢٢٨
صول انظر باب
الصيد ١٠٣
صيدا ٧٨، ٩٨، ٢٥٥
الصيمرة ٤١، ١٤٢، ٢٤٤
الصيمكان ٤٤
الصين ٥، ١٥، ١٦، ٢٩، ٣١، ٤١
٦٧—٧٠، ١٥٣—١٥٥، ١٧٨، ١٧٩، ٢٠٣
٢٠٩، ٢٠٧، ٢٩٣، ٢٩٤
- ضبة ١٩١
نهر الصرعام ٣٣
ضريسة ٩٠، ٩١
ضرية ١٤٩، ١٩٠
ضغن ١٣٣٤
ضنكان (مخلاف مكة) ١٣٣٣، ١٤٨، ١٩٢
ضنكان (مخلاف باليمن) ١٣٩
ضهر ١٤٢
- طابان ٧٤
طابران انظر طوس
الطابران ٥٥
الطاحونة ٨٤، ٢٢١
الطارقان (الطالقان بطاخارستان) ٢٤٣٣
طاسغنديين (طاسبندا) ١٩٩
طافلا (طابلا) ١٠٥، ٢٥٧
الطافن ١١، ٦٧
طالقان الري ١٧٥
الطالقان (عمرو الروذ) ٣٢، ٣٣٣، ٣٣٤
٢١، ٢٤٣
- الطالقان بطاخارستان انظر الطارقان
الطائف ١٢٥، ١٣٢—١٣٣٤، ١٨٧، ١٨٨، ٢٤٨
طبارجي ٢٥٣
طبرستان ٥، ١٧، ٢٠، ١١٩، ١٧١، ٢٣٢
٢٤٥، ٢٥٠
طبرسران انظر باب
طبرية ٧٧، ٧٨، ١١٧، ٢١٩، ٢٢٨، ٢٢٩
الطبيين (الطبس) ٣٥، ٥٢، ٢٤٣
طبنة مدينة الزاب ٨٧
طحا ٨١، ٢٤٧
طخارستان ١٨، ٢٥، ٣٢، ٣٤—٣٧
٢٠٢، ٢٠٩، ٢١٠، ٢١٢، ٢٤٣
طخفة ١٤٩
طخفة ١٥١، ١٩٣
طرابلس (اطرابلس) الشام ٧٧، ٩٨
٢٥٥
طرابلس (اطرابلس) المغرب ٨١، ٨٨
٩١، ٢٢٤
طرايبية انظر اطرايبية
طراز ٢٨، ٣١، ١٩٩، ٢٠٥، ٢٠٩، ٣٩٢
طرازاب ١٧٨
طرسوس ٩٩، ١٠٨، ١١٧، ٢٥٣، ٢٥٨
الطرف (المدينة) ١٢٨، ١٨٧
الطرف (بطرف مكة) ١٢٩
الطرفسيس انظر طرفسيس
طرون ٢٤٩، ٢٥١
الطريثيث ٥٢
طريق خراسان ٢٣٣٤
طريق الدراج ٢١٩
طريق الفرات انظر (عمل طريق)
الفرات
طرزة ٢١، ٢٠٠
طفرجيل ٨٧
طلحة الملك ١٣٥، ١٣٧، ١٨٩
طليظلة ٨٩
طمحرهان ٥٢
طمستان ٤٩، ٥٣
بني طميان (طهمان) ٩٣، ٢١٤
طميس ١١٩

عربان ٧٤
 العرادة ٢١٥
 العراق ٥، ١٥، ١٣٢، ٢٣٤
 قرية عربية ١٢٩، ٢٤٨
 العرج ١٣٠، ١٧٢
 العرش ١٤٨، ١٩٢
 العرض ١٢٥، ١٤٧، ١٥١، ١٩١
 العرف ١٤١، ١٤٢
 عرفات ١٣٤، ١٨٧
 عرفجا ٩٠، ١٩٣
 عرقة (اليمن) ١٣٥، ١٨٩
 عرقة (دمشق) ٢٥٥
 العرم ١٣٨
 عرندسى ١١٣ وانظر غروبيلى
 العريش ٨٠، ٨٣، ٢١٩، ٢٢٠، ٢٤٧، ٢٥٥
 عسفان ١٢٩، ١٣١، ١٨٧
 عسقلان ٧٩، ٩٨، ٢٥٥
 عسكر مكرم ٤٢، ١٩٧
 العسيلة ١٢٨، ١٨٧
 عشم ١٣٣
 عصى ٩٠، ١٩٣
 عقيرتا ٧١
 العقبة (بفرغانة) ٣٠، ٢٠٨
 العقبة (طريق المغرب) ٨٤، ٢٢١
 العقبة (طريق مكة) ١٢٦، ١٨٩
 عقبة حراء ١٣٤
 عقبة حلوان ١٤، ١٩
 عقبة الطين ٤٤
 عقبة الغيل ٤٣
 عقبة كيسا ١٩٩
 عقبة هذان ٢١
 العقير (البحرين) ٩٠، ١٩٣
 العقير (مرو) ٢٠٢
 عك (مخلاف مكة) ١٣٣
 عك (مخلاف اليمن) ١٤٢، ١٤٨، ١٩٢، ٢٤٨
 عكا ٧٨، ٢٥٥
 عكاظ ١٣٣، ٢٤٨
 عكبوا ٥٩، ٩٣، ٢١٤، ٢٢٧
 العلت ١٤

طنجة ٨، ٨٩، ٩١، ١٥٥، ٢٣١، ٢٩٥، ٢٩٦
 الظهملج ٢٠٢
 طهمان ٢١٤ انظر بنى طميان
 طوانة ٩٩
 طواويس (الطواويس) ٢٥، ٢٠٣
 الطور ٨١، ٢٤٧
 طور عبيدين ٩٥، ١٧٥
 طوس ٢٤، ٣٥، ٩٩، ٢٠١، ٢٤٣
 طوة ٨٢، ٢٤٧
 طيبة ١٢٨، ٢٤٨ انظر المدينة
 الطيرهان ٩٤، ١٤٥، ٢٥٠
 طيزناز ١١
 الطيلسان ٥٧، ١١٩، ٢٤٥، ٢٩١

ظاهر البلقاء ٧٧
 طبنة (ضبة) ١٩١
 ظفار ١٤٠، ١٤٠

على ١٢٩
 العالى (العال) ٧، ٢٣٥
 العامرية ١٥١
 عانات (عانة) ٧٤، ٢٣٣، ٢٤٩
 العائر (الغائر) ١٣٠
 عاينوا ١٠٣
 عبادان ١٤، ٩٠، ١٩٣
 العباسية ١٢٧
 عبدس ٢٢٩
 عبيدين ٤٣
 عبيرة كناصر ١١٣
 عبقرسون ١١٣
 عثر ١٤٨، ١٩٢
 العتيانة ١٣٠
 عجرود ١٤٩، ١٩٠
 عدن ٩١، ١٣٩، ١٤٣، ١٤٨، ١٩٢، ٢٤٨
 عدنون (عدنون) ٢٥٥
 العذيب ١٤، ١٢٥، ١٢٩، ١٧٣، ١٨٥
 ١٨٩، ٢٤٨
 العذيب (أم العرب) ٨٠
 العذيب بالشام ٢١٨

- العلج (القعج) ١.١
 العلقمى ٢٣٣
 العلمين ١.١, ١.٦, ١١٣
 علو يحصب ١٤, ١٤١
 عليب ١٤٩, ١٩٢
 العليق ١.٠, ١١.٠
 العجارية ١٥١
 عمان ٥٩, ٩.٠, ١٤٧, ١٤٨, ١٥٤, ١٩٢, ١٩٣
 ٢٤٨, ٢٤٩, ٢٥١
 عمان ٧
 العشيبة ١١٣٧
 عمق ٩٨
 عمق مرعش ٩٧
 العَمَق ١٣١, ١٨٩, ٢٤٨
 عملوا ٧٦
 عمواس ٧٩
 عمورية ١.١, ١.٦, ١.٧, ١.٩, ١١٣, ٢٥٣
 ٢٥٨
 عناية ١٤١
 عندل ١٤٣
 العندمين ٣٧
 عنس (مخلاف) ١٣٨
 عنة ١٤١
 العواصم ٧٥, ٢٤٩, ٢٥١
 العوامل ٢١٧
 العوسجة ١٤٩, ١٩٠
 عوكلان ١٤٧, ١٩٢
 عونيد ١٩١
 عوير انظر كسير
 العين بالاهواز ١٩٤
 عين يرغوث ١.١ انظر يرغوث
 عين التمر ٨, ١.٠, ٩٧, ٢٣٧, ٢٣٧
 عين للبال ٩٦, ٢١٩
 عين للجر ٢١٩
 عين جمل ١٤٥
 عين الذهبانة ١٧٥
 عين الرومية ٩٧, ٢١٩
 عين زينة ١.٠, ٢٢٩, ٢٥٣
 عين الزيتونة انظر بئر
- عين شمس ٨٢, ١٩١
 عين صيد ١٤٥
 عين مسلمة ١.٤
 العيون ٢١٩
 الغاية ١٥٢, ٢٤٩
 غابة عمورية (الغابة) ١.٠, ١.١
 غابة (غابد) ١٩, ٩٧
 الغاضرة ٨٠, ٢٢٠
 الغائر ١١٣
 غبراء (البيمامة) ١٥١
 حصن الغبراء ١.٢
 الغبيروا ٤٩, ١٩٩
 غدانس ٨٧
 غدر ١٣٧
 غديرة ٢٣١
 غراب ١٢٩, ٢٤٨
 الغربة ٩٧
 غرشتان ٣٣, ٣٣٩
 غرفة ١٣٥, ١٨٩
 غوكرد ٢٧, ٢٠٤
 غرناطة ٨٩
 غروبلى ١.٢ وانظر عرندسى
 الغريز ٢١٧
 الغز (الغزية) ٣١, ٣٧, ٣٩, ٢.٢
 غزة ٧٩, ٨٠, ٩٨, ١٤٥, ٢١٩, ٢٥٥
 غُزَة ٨٩
 الغطاسين ١.٣
 الغلاس ٧٥
 غلافقة ١٤١, ١٤٨
 غلوك (غلوك انداز) ٢٩, ٢.٧
 غمارة ٩٠
 غمدان ١٣٦, ١٤٤
 غمر ذى كندة ١٣٢
 الغمرة (غمرة) ١٣٣, ١٤٣, ١٨٩, ١٨٨
 غميرة ٨٩
 الغميس ١٢٧
 الغور (بالشام) ٧٧
 الغور (جزيرة العرب) ٢٤٨

الغور (العود) ٣٢، ٢١١
 غوريان ٥١٩٩
 الغوطة ٧٧، ١٧١، ١٧٧
 فانق انظر قايق
 الفاجنة m١٣٠
 فاراب ٣١
 فاران ٢٤٧
 فارس ١٩، ٤١، ٤٣، ٥٣، ٩٠-٩٢، ١٤٥، ١٥٥، ١٧٢، ١٧٣، ١٨٥، ١٩٣-١٩٧، ٢٣٠، ٢٤٩، ٢٤٢
 قرية فارطة ١١٣
 خربة فارطة ١١٣
 فارع ١٢٩
 فارواف ٣٧
 الفاروث ٥٩
 الفاروج ٥٨٩
 الفارياب ٣٢، ٣٣، ٣٩، ٢١٠، ٢٤٣
 فاز ٣٢، ٢٠٩
 فاس ٨٨، ٢٩٩
 الفاش ٧٣، ٢١٧
 فاقوس ٢٢. انظر الغاضرة
 فامية (فامية) ٧٥، ١٩١
 فاو ٢٤٧
 فايق انظر قايق
 الفنتق ١٣٣، ١٣٤، ١٨٨، ١٩٢
 الفنج ١.١
 فحل ٧٨
 انفكيمية (طريق الفرات) ٧٣، ٢١٧
 الفكيمية (طريق مكة) ١٢٧
 فدك ١٢٩، ٢٤٨
 الفدين ٧٤، ٩٩، ٢١٩
 الفرات ٧، ٨، ١١، ٣٣، ٧٤، ٩٥، ٩٩، ١٥٤، ١٧٤، ١٧٥، ١٧٨، ٢١٩، ٢١٧، ٢٣٠، ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٤٠
 عمل (طريق) الفرات ٧٤، ٢٢٩، ٢٤٩، ٢٥١
 فرات بادقلى ٨، ١١، ٢٣٣، ٢٣٨
 فرب (قرية على) ٢٥، ١٧٣، ٢٠٣
 فرج ٤٩

الفرجين ١١.

فرزك ٤٧

الفرس ٤٢، ٤٨، ١٢٣

فرسطا ٨٢

فرسنة ٩١

الفرضة ٧٣، ٢١٧

الفرع ١٢٩، ٢٤٨

فرعيا ٢١٨

فرغانة ٢٧، ٢٩، ٣٠، ٣٨، ٤٠، ٢٠٣

٢٠٤-٢٠٨، ٢١٢، ٢٤٣، ٢٩٢، وانظر

اخشيكنت

فرق ١٤٧، ١٩٢

الفرما ٨٠، ٨٢، ١٥٣، ١٥٤، ٢٢٠، ٢٤٧، ٢٥٥

فرمان ٥٣

فرمة ٢٢١

فرجة (افرجة) ٨٩، ٩٠، ٩٢، ١٥٣-١٥٥

فرهلة ٨٢

الفروق ١٥٢

فريدين (باصبهان) ٢١

فسا ٤٩، ٤٧، ٥٢

فسارو ٥٣

الفسنكان انظر البسنجان

القسطاط ٧١، ٨٠، ٨٤، ١١٧، ١٤٩، ١٧١

١٩، ٢٢٠، ٢٢٩

قسطيپالس انظر قسطيپالس

فلامى الغابة (فلامى) ١.١

فلنوم ١٤٤

الفلج ١٥٣، ١٩٣

فلاجة ١٤٩، ١٩٠

فلسطين ٧٨، ٧٩، ٩١، ٩٢، ١١٧، ٢٢٨

٢٤٧، ٢٥٥

الفلوجة السفلى ٨، ١٠، ١٨٢، ٢٣٣، ٢٣٧

الفلوجة العليا ٨، ١٠، ٢٣٣، ٢٣٧

فلوغرى ١.٢

فم الصلح ٥٩، ١٩٤

فنزبور ٥٥، ٥٩

فنكور ٨٩

الفهرج (بكرمان) ٤٩، ٥٤، ٥٥

الفوارة ٨٩، ٢٢٥

قبر (قصر) العبادى ٨٦، ٢٢٤
 قبر العبادى (البطان) ١٢٦، ١٨٦
 قبر ميمونة ١٨٧
 قبراتا ٧٦
 قبرس ١١٢، ٢٣١، ٢٥٥
 قبروغش ٣٦
 القبط ٨٠، ٨٣، ٨٦٢
 جبل القبق ١٢٣، ١٧٣
 قبلة ١٢٢، ١٢٣
 القبيبات ١٢٦
 قَدَس ٧٨، ٩٨
 قُدس ١٩٢
 قدسوس ١١٣
 قدم ١٤٣
 قديد ١٢٩، ١٣١، ١٨٧
 قراسية ١١٧
 قراطة ٤٩
 قراقر ٩٧
 القرائن ١٢٧
 قريبط ٨٢
 قردى ٧٦، ٩٥، ٢٤٥، ٢٥١
 قرطاجنه ٨٧
 قرطبة ٨٧، ٨٩، ٩٠، ١٥٦، ٢٦٦
 قرطسا ٨١، ٨٤، ٢٢٠، ٢٤٧
 القراء (طريف مكة) ١٢٦، ١٨٦
 القراء (طريف اليمامة) ١٥١، ١٩٣
 القرعون (قرعون) ٢١٩
 القرقة ١٥١
 قرقس ١١٧
 قرقيسيا ٧٣، ٧٤، ٩٦، ١٧٥، ٢١٦، ٢١٧
 قرقس ٢٣٣، ٢٤٦
 قرميسين (قرماسين) ١٩، ٤١، ١٩٨، ١٩٩
 قرقس ٢٣٦، ٢٤٤
 قرن المنازل (قرن) ١٣٣، ١٣٤، ١٨٧
 قرن ١٩، ٢٤٨
 القرنتان (طريف مكة) ١٢٧
 القرنين (القري، بالبحرين) ٩، ١٣٣
 القرنين ٥٠
 القرنين بالمغرب انظر القرنين

فورنمذ انظر بورنمذ
 فيد ١٢٧، ١٨٦
 فيروز سابور ٧ انظر الانبار
 فيروز قبان ٩، ٢٣٥، وانظر باب
 فيشان (بيسان) ١٥٢
 فيض البصرة ٥٩
 فيف (افيف) ٧٨، ٢١٩
 فيل ٣٣٣
 فيلان ١٢٤، ١٩٣
 فيلق ١١٣
 الفيوم ٨١، ٢٤٧
 قابس ٨٦، ٨٧، ٢٢٥
 القاحه ١٣٠
 القانسية ١٢٥، ١٧٨، ١٨٥، ٢٣٠
 القانسية (على دجلة) ٩٣، ٢١٤
 قارا ٧٦، ٩٨، ٢١٨
 قارص ٥٩
 قارض عام (عامر) ٣٣٤، ٢١٢
 قاسان ٢٤٤، ٢٥٠، وانظر سرد قاسان
 وجرم قاسان
 قاسرة ٧٦
 القاع (الجوزجان) ٣٢، ٢١٠
 القاع (طريف مكة) ١٢٦، ١٨٦
 قاعة ١٤٤
 قالنيقوس ٧٣ انظر الرقة
 قالمة ٩٠
 قالون ٦٨
 قالى ٥٧
 قاليقلا ١٢٢، ١٧٣، ١٧٤، ٢٢٩، ٢٤٦، ٢٥٤
 قامرون ١٩، ٦٧
 قانصو (قانتو) ٦٩، ٧٠
 قانتو ٦٩ انظر قانصو
 قايف (قايف، فانق) ٢١
 قبا (بطريف البصرة) ١٤٧، ١٩٠
 قبا (فرغانة) ٣٠، ٢٠٨
 قبا (المدينة) ١٣٠
 القبادق ١٠٨، ٢٥٣، ٢٥٨
 القباغة ١٤١

قسيمان انطاكية ١٦٢
 قشمبر ٥, ١٨, ٩٨
 القشيب ١٣٨
 القصيبة (الجيرة) ٢١٧
 القصبة (اليمن) ١٦٢
 قصدار ٥٥, ٥٩
 القصر في طريق مكة ١٣٣
 القصر حصن النصاري ٢٢٠
 القصر الابيض انظر قصر الروم
 قصر الاحنف ٣٢, ٢٠٩
 قصر الاسد (دهشير) ٥٥
 قصر الاسود بن الهيثم ٨٨
 قصر اعين انظر قصر ايين
 قصر الجوز (ده كردو) ٥٥
 قصر خوط ٣٣, ٢١٠
 قصر الدرق ٨٩, ٢٢٥
 قصر الروم (القصر الابيض) ٢٢١, ٢٢٢
 قصر الشاهدين انظر الشاهدين
 قصر الشمس ٨٤, ٢٢١
 قصر شيرين ١٩, ١٩٨
 قصر العبادي انظر قبر
 قصر الحوز ٢٢١ انظر الطاحونة
 قصر العسل ٨٥, ٢٢٢
 قصر العطش ٨٩, ٢٢٤
 قصر علقمة ٢٩, ٢٠٣
 قصر عمرو (قرميسين) ١٩, ١٩٨
 قصر عمرو (مرو الرون) ٢١٠
 قصر اللصوص ٢١, ١٩٨
 القصر المشيد ١٣٧
 قصر الملح ٢٢, ٢٠١
 قصر النعمان ٤٨
 قصر موهنان ٢٠٨
 قصر بني نازع ٩٩, ٢١٥
 قصر النجار ٢٤, ٢٠٢
 قصر ابن هبيرة ١٢٥, ١٨٥
 قصر يزيد ١٩, ١٩٨
 قصر ايين (قصر اعين) ١٩٩
 قسطينية ٨٧
 قصور حسان ٨٩, ٢٢٤

قرة ١٠٨, ١٠٩
 قردوي ١٢٧
 القرى ٩. انظر القرنين
 قري الحراب ١.١
 قري عربية انظر عربية
 قري مورق ٣٥
 قري نصر الافريطي ١.١
 قريات الفرات ٢٤٩
 القرينين ٣٣, ٢٠٩
 قرية الاس ٥٣, ١٩٥
 قرية ايان ٤٨
 قرية الاصنام ١.٢
 قرية البطريق ١.٣
 قرية بكار ٥٢
 قرية الجوز ١.٣
 قرية الحباري ١٩٤
 قرية حسان ٢٤٠
 قرية خاقان الترك ٢٩, ٢٠٩
 قرية دايه ٢٠.١
 قرية الرمان ٥٢
 قرية سليمان بن سميع ٥٥
 قرية عبد الرحمن ١٩٥
 قرية العسل (ده انكبين) ٢١
 قرية على ٢.٣ انظر فبر
 قرية محمد بن خرزاق ٥٢
 قرية الملح ٥٣
 قرية يحيى بن عمرو ٥٥
 القرينين (بطريق البصرة) ١٤٦, ١٤٧
 ١٩١, ١٩٠
 القرينين (دمشق) ٢١٨
 القرينين (القرنين بالمغرب) ٨٩, ٢٢٤
 قزوين ٢١, ٢٢, ٥٧, ٢٢٧, ٢٣٢, ٢٤٤
 ٢٩١, ٢٥٠
 القس ٢٤٧
 قسطانة ٢٢, ٢٠٠
 انقسطل (قسطل) ٧١, ٩٨, ٢١٨
 القسطنطينية ١٠٠, ١٠٢-١٠٥, ١٠٩, ١١٠
 ١١٥, ١٥٤, ٢٣١, ٢٥٩, ٢٥٧
 قسطينالس (قسطينالس) ١١٤

قنونا ١٤٨، ١٤٩، ١٥٢
 حصن قنة ١١٣
 قنى (اقنى) ١، ٢٤٧
 قهستان ٢٠
 قهستان ٣٥، ٢٤٣
 قهستان بكرمان ٤٩، ١٩٦
 قرى قهستان بنيسابور ٥٢
 قهقى (فهقاوة، فهقوة) ١، ٢٤٧
 القواطيل ١٧٥
 قورس ٧٥، ٩٧، ٢٥٣
 قومام ٢١٣
 قومس ٢٠، ٢٣، ٣٤، ٤١، ٢٠١، ٢٤٤
 ٢٥٠
 قونية ١٠٨، ١١٣
 قويق ١٧٧
 القيروان ٨٧-٨٩، ٩١، ١٥٥، ٢٢٥، ٢٤٨
 ٢٦٥
 القيس ١، ٢٤٧
 قيسارية ٧٩، ٩٨، ٢٥٥
 قيقان (القيقان) ١٨، ٥٦
 جزيرة قين ٦٢
 كابل (كابلان) ١٧، ٣٧-٣٩، ٢٤٣
 كاذش ١٧
 كارزين ٤٤
 كاروان انظر باب
 كازرون ٤٥
 كاسب ٢٢، ٢٠٠
 الكاسكان ٤٩
 كاظمة ١٥١، ١٩٣
 كام فيروز ٤٤، ٥٨
 كامرون ٦٤
 كاهون ٤١٩٦
 ابن كاوان انظر جزيرة
 كاونيشك ٥٠
 كمال (بالشاش) ٢٧
 كمال (فرغانة) ٢٩، ٢٠٦
 الكبرانة ١٣٢
 كبركى ١٠٣

قطر (بالحجرين) ٩٠، ١٦٣
 القطر (البطائح) ٥٩، ١٩٤
 قطربل ٧، ٨، ٢٣٥، ٢٣٧
 القططانة ٩٩
 قطوان ٢٠٣
 القطيف ١٥٢، ٢٤٩
 القطيفة ٧٦، ٩٨، ٢١٨
 قطية ١٠٣، ١١٣
 القفاعة ١٤١
 قفص ١٧
 القفص ٤٩
 قفصة ٨٧
 ققط ٨١، ٢٤٧
 القلوم ٩١، ٧١، ٨١، ١٥٣-١٥٥
 قلسانة ٨٧
 القلع ١٤٥
 القلعة (قلعة الجوس) ٥١
 قلمان ٥٥
 قلمية ١١٧، ٢٥٨
 قلنسوة ٧٨، ٢١٩
 القلوفى ٩٩
 قلوينية ١٠٨
 قم ٢٠، ٢١، ٤١، ٤٢، ٥٩، ٢٢٧، ٢٤٣
 ٢٥٠، ٢٤٤
 قم (مغازة) ٢٠٥
 قمار ٦٨، ٦٩
 القمذان ٢٠
 جبل القمر ١٧٦
 القمرطى (القمرطى) ٢١٧
 قمونية ٩١
 قناة حسان ٢٤٠
 قنبلى ٥٦
 قنداييل ٥٥، ٥٦
 القندهار ٥٦، ٦٨
 قنسرين ٤٢، ٧٤، ٧٥، ٩٩، ١١٧، ١٧٧
 ٢١٨، ٢٢٩، ٢٥١
 قنطرة الزاب ١٧٦
 قنطرة مريم ١٩٨
 قنوران ٢٠٠

- كسکر ٧، ١٢، ٢٣٥، ٢٣٨، ٢٤١
 انكسوة ٧٨، ٢١٩، ٢١٥
 كسير وعوير ٩٠
 كشانية ٢٩
 كشك ١٩٩
 كشمهن (كشميهن) ٢٥، ٢٠٢
 كصرى باس ٢٨، ٢٠٥
 كفتوتوا ٩٥، ٩٩، ١١٩، ٢١٥، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٤٥
 كفرحجر ٧٤
 كفرطاب ٧٥
 كفرنيللي ٢١٩
 انكلابة ١٤٩، ١٩٠
 انكلار ١١٩
 كلان رون ١٢١
 انكلس ٢٥٤
 كلنة ٩٩، ٧١
 كلوانى ٩، ١٢، ١٩٣، ٢٣٥، ٢٣٨
 كمخ ٩٧، ١٧٤، ٢١٩
 الكمكم ٩٧
 انكنايين ١٣١
 كنارستان ١٩٥
 انكنايس ١.٢
 كنائس الحديد (لجون) ٨٤، ٢٢١
 كنائس الملك ١.٢
 كنبايا ٥٩
 كنجايان ٣٢، ٢١٠
 كنجانة ٩٣
 كند (كت) ٤٨
 كندة ١٤٣، ١٤٨، ١٩٢
 كنسحاب (كسحان) ٣٢، ٢١٠
 نهر كنكر ١٧٨
 كنوجرد انظر ينوجرد
 كنيسة السوداء ١٠٠، ٢٥٣
 كوار ٤٤
 كواكت انظر كويكت
 كوئى ٧، ٩، ١٢٥، ١٨٥، ٢٣٦، ٢٣٧
 كوافريد ٩٣
 انكوزن ١٤٣
- كيشكان ٩٣
 كنامة ٩٠
 كنانة ٨٩، ٢٢٥
 كتننة (كتننة) ١٣٣، ١٣٥، ١٨٨، ١٩٢، ٢٤٨
 كتننة انظر كتننة
 كحراس ١٩٨
 كحلان ١٣٨، ١٣٩
 كذافت ١٨
 انكتر (ارمينية) ١٧٥
 انكراع ١٣٢
 كراغان ٥٠
 كران ٤٤
 كران ٣٧
 انكربنجان ٤٤
 انكروج ٥٢، ١٩٩، ٢٤٤
 انكرجاراه
 كرجان (انكركان) ٤٣، ١٩٥
 انكرخ (بسر من راي) ٩٣، ٢١٤
 انكردان ١٧٣
 كردد ٣٨، ١٧٣
 انكروسي ١٤٩، ١٦٠
 كرك انظر جرج
 كركنت ٢.٧
 كركرة ١١٣
 كركولان ٥٥
 كركويه ٥٠
 كرم ٤٦، ٥٢
 انكروم (انكروم) ١.٢
 كرمان ١٧، ٢٠، ٣٥، ٤٨، ٤٩، ٥٣، ٥٤
 ١٥٥، ١٧٩، ١٩٣، ١٩٥-١٩٧، ٢٤٢، ٢٥٠
 كرمينية ٢٥، ٢٩، ٢٠٣
 كرو ١٩٧
 كروان ٢٠
 كرى (كرا) ١٣٤، ١٨٨، ١٩٢
 كريتركان ١٩٧
 كريون ٨٤، ٢٢٠
 كس ٢٩، ٣٨، ٤٠، ١٨١، ٢٤٣
 كسال ١٢٣
 انكست ٣٧

اللان ١٧، ١١٩، ١٢٣، ١٢٤، ١٩٣، ١٧٣
 جزيرة لاوان ٩١
 لبنان انظر باب
 مدينة اللبس ١٠٠
 جبل لبنان ٧١
 لبنان (حصص) ٧٥، ١٧٢
 لبنان (دمشق) ٧٧
 اللجون ٧٨، ١١٧، ٢١٩، ٢٢٨
 لحج ١٣٩، ١٤٨، ١٩٢
 لحنان ٥١٩٩
 لد ٧٩، ١٦١
 لطمين ٧٥
 اللعبرديون (الانكبرديون) ٩٢
 اللكام ١٧٣، ٢٣٢
 اللكز ١٢٢، ١٣٤
 لمائة ٣٦٠
 لمطة ٩٠
 لنكبالوس انظر النكبالوس
 اللوا ٩٣
 لواتنة ٩٠، ٩١
 لوبيا ٨٢
 لوبية ٩١، ١٥٥
 لوفين ٩٩
 لولوة ١٠٠، ١١٠، ١١٣
 الليث ١٤٩، ١٩٢
 ليزان انظر باب
 لينة ٢٤٨
 ما وراء النهر ١٨، ٤٠
 ماء شريك ٢١٨
 ماب ٧٧
 مابسيستيا انظر المصيصة
 الماجان ١٧١
 ماجدة ١٠٨
 ماذران ١٩، ٤٢، ٢٢٧
 ماذرواستان ١٩، ١٩٨
 ماذن ١٤٢
 مارب ١٣٨، ١٤٣، ٢٤٨
 ماريين (الماريين) ٢٠، ٢٠٠

كورد ٥٨
 كورسره انظر كولسره
 كورم ١٩٩
 الكوربان ٤٧
 كوزستان ٢٠١
 الكوزكان انظر الجوزجان
 قنطرة الكوسحان ٥٠
 كوشان ١٧، ٤٠
 كوغون ١٩٩
 الكوفة ٥، ٩٩، ١٢٥، ١٢٦، ١٥٥، ١٧٤
 ١٨٥، ١٩٠، ٢٣٣
 كوكب ١٠٢
 كوكشبيغن (كوك) ٢٠٣، ٢٩١
 كول شوب ٢٨، ٢٠٥
 كولان ٢٨، ٢٠٥، ٢٠٩
 كولسره (كورسره) ١١٩، ١٢٠، ٢١٣
 كوله ملي ٥٩٢
 كولي ٦٢
 كوم شريك ٨٤، ٢٢٠
 كويكت (كواكت) ٢٨، ٢٠٩
 كيبيالى ٥٨
 كير ٤٤
 الكيرج ٥٧
 كدمراو ٢٠٦
 كيزرين ٤٤
 جزيرة كيس ٦٢
 كيست ٤٤٥
 كيسوم ٩٧، ٢٥٣
 كيلان ١٧ انظر جيلان
 كيلكان ٩٣
 الكيمارج ٤٥
 كيماك ٢٨، ٣١، ٢٠٥، ٢٠٩، ٢٩٢
 لاذقة (لازقة) انظر باب
 اللاذقية ٧١، ٩٨، ٢٥٥
 اللارز ١١٩
 لاطة ١١٣
 لافت انظر جزيرة ابن كاوان
 اللامس ٢٥٨

مخلاف عبد الله بن مذحج ١٤٨، ١٩٢،
 المأخضة ٢٢٠
 وادي مخيل ٨٥، ٢٢٢، ٢٢٣
 المدائن ٥، ١٩، ٥٩، ١٢٠، ١٩٢، ١٧٢،
 ١٧٤، ١٩٣، ٢٢٥
 مدر ٥٥
 مدركة (مدكرة، مدغرة) ٨٩
 مدغرة انظر مدركة
 المديبر ٧٣، ٢٤٩
 مدين ١٢٩، ١٤٩، ١٦٠، ٢٤٨
 المدينة ١٢٨-١٣٠، ١٥٠، ١٧١، ١٧٢، ١٨٧،
 ١٩١، ٢٤٨
 مدينة البحرين ٦٠
 مدينة النجار انظر بيكند
 مدينة الزاب انظر طينة
 مدينة السلام انظر بغداد
 المدينة العتيقة ٦، ١٢، ٢٣٥، ٢٣٨
 مدينة المبارك بقزوين ٥٧
 مدينة موسى بقزوين ٥٧
 المذار ٢٢٩، ٢٣٣، ٢٤٢
 المذبحرة ١٤٠
 المتر ١٥٠
 مر الظهران انظر بطن
 المرج ٤٩
 مرارة ١٩١ انظر صداعة (صدارة)
 المراغة ١١٩-١٢١، ٢١٣، ٢٢٩، ٢٢٧
 مراقبية ٩١
 Moran ١٤٧، ١٩٠
 مرايس ٢٣٠
 مرتحوان ٧٥
 المرج ٢٤٤
 المرج (حمص) ٢٢٨
 مرج الاحمر ١٧٧
 مرج الاسقف ١٠٢
 مرج تل السلطان ١٧٧
 مرج جهينة (المرج) ٩٤، ٢٤٥
 مرج الشاحم ١٠٠
 مرج الشيخ ٨٤، ٢٢٢
 مرج القلعة ١٩، ١٩٨

مارد ١٢٩
 ماردة ٨٩
 ماردين ٩٥، ٢٤٥
 مازح عمر انظر المازحين
 المازحين (مازح عمر) ٧٣، ٢٤٩
 ماس قومس ١١٣
 (سراي) ماس ومروه ١٩٧
 ماسبندان ٢٠، ٤١، ٥٧، ١٧٢، ٢٤٣
 ٢٤٤، ٢٥٠
 ماستين ٢٥، ٢٠٣
 ماكسين ٧٤، ٩٩، ٢١٦
 مانص ١٩١
 ماه البصرة ٢٠ انظر نهاوند
 ماه الكوفة ٢٠ انظر الدينور
 ماهان ٤٥
 ماوا (نهر) ٢٠٤
 ماوية ١٤٩، ١٩٠، ١٩١
 مايط ٩٩، ٦٨
 ماينهوج ١٢٠
 ماتين ٤٦، ١٩٩
 المبارك ٧٣، ٢١٧ وانظر مدينة
 المتنلم ١٥١
 متروكة ٨٩
 المتوكلية (شمكور) ٢٢٧
 المتقب ٢٤، ٢٠١، ٢٠٢
 مجاج ١٣٠
 مجاج ١٣٠
 المجازة باليمامة ١٥٢، ١٩٣
 المجازة باليمن ١٤٩
 مجمع البحرين ١٧٤، ١٧٥
 مجنح ١٤٢
 مجيغ ١٤٢
 بني مجيد ١٤٠، ١٤٨، ١٩٢
 محاج ١٣٠
 المحتنى ٨٦، ٢٢٤
 المحدثنة ١٥٠، ١٩١
 المحمدية ٢٢٨
 المحول (بلاهور) ١٩٤
 مخلاف بني عامر ١٣٨، ٢٤٩

مسكن ٧، ٩، ٩٨، ٢٣٥، ٢٣٧
 المسكنين ١.١، ١.٨، ١١.
 المسلح ١٣٣، ١٨٩
 مسلاحة ١٩٣ انظر مسيلحة
 مسناة ١.٣
 وادي مسوس ٢٢٣
 مسيلحة (مسلاحة) ٩، ١٩٣
 مشاش ١٣٢
 المشرق (مخلاف) ١٣٧
 المشقر ١٤٧، ١٥٢، ٢٤٩
 مشكردان ١٧
 مشكويه ٢٢، ٢٠٠، ٢٢٩
 المصانع ١٤٢، ١٤٣
 مصاه ١٩١
 مصاحي ١٣٩
 المصدقان (مزدقان) ٢٠٠
 مصر ٥، ٤٠، ٨٠-٨٤، ١٤٥، ١٤٩، ١٥٥
 ١٥٩، ١٧٩، ١٩٠، ٢١٩، ٢٣٠، ٢٣٤، ٢٤٧
 ٢٥١، ٢٥٣، ٢٥٥
 مصمودة ٩.
 المصنعتين ١٣٨
 المصيصة ٩٩، ١.٨، ١.٧، ١٧٣، ١٧٧، ٢٢٩
 ٢٥٨، ٢٥٣
 مصيل ٨، ٢٤٨
 المطامير ١.٨
 مطاطة ٩.
 المعابر (خليج القسطنطينية) ١١٣
 المعافر ١٤٠، ٢٤٨
 معد (قصر ابي معد) ٢٢١
 المعدن بكرمان ٥٤
 المعدن (بطريق اليمامة) ١٥٣، ١٩٣
 معدن بني سليم ١٣١، ١٨٩
 معدن الفضة بالشاش ٢٧، ٢.٧، ٢.٨
 معدن القرشي ١٢٧ انظر معدن
 النقرة
 معدن النقرة ١٢٧، ١٢٨، ١٣١، ١٤٧
 ١٨٩، ١٨٧، ١٩٠
 المعرس ٩، ١٩٣
 معرة مصرين ٧٥

مرج وزهر ٢٠٠
 المرجان ٤٨، ٥٣، ٥٤
 مرجح ١٣.
 مرجح ذو الغضوبين ١٣.
 المرصد (في طريق الشاش) ٢.٨
 المرصد (مصر) ٢٢٠
 مرعش ٩٧، ٢١٦، ٢٥٣
 مرقية ٧٩
 مرمد ٥٧
 مرمل ١٣٩
 مرند ١١٩، ١٢٠، ١٢٢، ٢١٣، ٢٤٤
 مرو (الشاهجان) ١٧، ١٨، ٢٤، ٢٥
 ٣٢، ٣٣، ٣٤، ٣٩، ١٧١، ٢.٢، ٢.٩-٢١١
 ٢٤٣، ٢٤٥
 مرواح ١٤٤
 مرورون (مرو الرون، مرو الاعلى) ٣٢
 ٣٣، ٣٩، ٢١٠، ٢٤٣
 المري ٢٤٩
 مريح ١٥٣، ١٩٣
 مريوط ٤٨٣، ٥٥٢٤٧، ٥٢٤٨
 مزاتة ٩.
 مزدوران ٢٤، ٢.٢
 مزدقان انظر المصدقان
 المزروع (المزورع) ١٣٩
 المزنية ٩٧، ٢١٦
 مسارس ٢٢١
 مسؤلان ١٩١
 المسبطين ١.٨
 المستراح ١٩٤، ١٩٥
 المستنظة ١٥٩
 مساجد ابراهيم ٧٩
 مساجد سعد ١٣٩، ١٤٥
 مساجد عائشة ١٨٧
 مساجد قضاة ٨٠، ٢٢٠
 مسج (مسيح) ١٤٣
 مساختة ١٩٨
 المسرقان ١٧٢، ١٧٦
 جبل مسفينا ٢٣٣٣
 المسقط ١٢٤، ٢٥٩

معزة النعمان ٧٥
 معسكر الملك ١٠٠
 معل أ.أ.
 المعمل ١٤٣
 المعينة ٢٢٨
 المغار (مغار الرقيم) ٢٢٢, ٢٢١, ٨٥
 مغاض اللؤلؤ باليمن ١٩٢, ١٤٨
 المغرب ٥, ٨٣, ٨٥, ٨٧, ١٥٣, ٢٩٥, ٢٩٦
 المغرب (مخلاف) ١٤٣
 المغلة ٩٤, ٢٤٥
 مغمداش (الاصنام) ٢٢٤, ٨٩
 المغيثة ١٢٦, ١٨٩
 مغيثة الماوان ١٣١, ١٨٩
 مغيلة ٩٠, ٩١
 مفصل اياك ٢٢, ٢٠٠
 مقاطعة البلوص ٥٥
 مقدونية (من بلاد الروم) ١٠٥, ٢٥٧
 مقدونية (مصر) ٨٠
 المقر ٩٠, ١٩٣
 المقرأة ١٥٢
 مقري ١٤١
 المقطعة ٥٩
 مكران ١٧, ٥٤-٥٦, ٢٣٢, ٢٥٠
 مكة ١٢٥, ١٢٩-١٣٤, ١٤٩-١٥٠, ١٧٢
 ١٨٥-١٩٣, ٢٤٨
 ملاجنة ١٠٢, ١١٣
 الملتان (المونتان) ٥٦, ١٧٩
 الملاجان ٤٧
 ملحان ١٤٣
 ملطية ٩٧, ١٠٨, ١٧٣, ١٧٤, ٢١٩, ٢٣٣, ٢٥٤
 ملقوبية ١٠٨
 ملكان ١٤٩, ١٩٢
 ملكين ٢٥٤
 ملل ١٣٠, ١٨٧
 ملندسة ١٠٨
 ملوى ٧ انظر ميسان
 ملي (كولم ملي) ٩٢, ٧٠
 مليتية ٨٥, ٢٢٢, ٢٢٣
 الميليس (المليدش) ٨١, ٢٤٨

مناه ١٩٢ انظر هباه
 (مخلاف) المناخيين ١٤
 منائر الصغرى واللبرى ٤٢
 منارة حسان ٧٥٢٤
 منبج ٧٥, ٩٨, ١١٧, ١٩٢, ٢٢٨, ٢٢٩
 ٢٥٤, ٢٤٩
 المنبر ٢٢١
 المناجشانية ١٤٩
 المناجلة ١٤٨, ١٩٢
 مناخوس ١٩١
 المنذب ١٤١, ١٤٨, ١٩٢
 المنذجان ٣٧
 المنذل ٥٧
 منزل ابن بندقة ١٤٩, ١٩٠
 منزل شقيق الفهمى ٢٢٣
 المنصف (مرو) ٢٥, ٢٠٢
 المنصف (المغرب) ٨٦, ٢٣٤
 المنصورة ٥, ٥٤, ٥٦, ١٧٤
 منصوره ارمينية (المنصورة) ١٢٢, ٢٢٧
 المنصوح ١٣٧
 منف ٨١, ١٩١, ٢٤٧
 المنفوحة ١٥١
 بنو منهوسا ٩١
 سباخة منهوشا (منهوسا) ٨٦, ٢٢٤
 منوف العليا والسفلى ٨٢, ٢٤٧
 منى (بطرف القسطنطينية) ١٠٠
 مهاجر أه
 المهاجرة ١٣٥-١٣٧, ١٤٣, ١٥٣, ١٨٩
 ١٩٣, ٢٤٨
 مهدي اياك ٣٢, ٢٠٩
 مهربان أه
 مهوان ٩٢, ١٧٣, ١٧٤
 مهرجانقذق ٢٠, ٤١, ٥٧, ٢٤٣, ٢٤٤, ٢٥٠
 مهرويان ١٧٢, ٢٤٢
 مهروز ٩, ١٣, ٢٣٥, ٢٣٨
 مهسارح (مهسارح) ١٤٢, ٢٤٩
 مهسارح ١٤٢ انظر مهسارح
 مهشمة أه
 المهلبية ١٢٧

نبيك ١١٧
 نتو ٢٤٧
 نجد ١٢٥، ١٣٣، ٢٤٨
 نجران ١٣٣، ١٥٣، ١٩٣، ٢٤٨
 نجلان (نخلان) ١٣٩
 الناخذ ٣٣
 نخشبان ١٨ انظر نسف
 النخل ٥٥
 نخلان ١٣٩
 الندامة ٨٥، ٢٢١، ٢٢٢
 نربونة ٢٣١
 نرماشير (نرماسير) ٤٩، ٥٤، ١٩٩
 نربز ١١٩، ١٢١، ٢١٣
 نسا ٣٥، ٣٩، ٢٤٣
 نسا (البيضاء) ٤٤٩
 نسايك ١٩٥
 نسنر ٨، ١١، ٢٣٤، ٢٣٨
 نسف (نخشب) ١٨، ٢٦، ٣٨
 ٢٤٣
 نسفان ١٣٨، ١٣٩
 نشوى ١٢٢، ١٢٣، ٢١٣، ٢٤٩
 نصيبين ٩٥، ٩٩، ١١٦، ١٧٢، ٢١٤، ٢١٥
 ٢٢٧، ٢٤٥
 نصير اباد ٤١، ٢٢٦
 النصح ١٩٢
 بطن نعبان ١٣٤، ١٨٧
 نعبان السحاب ١٨٧
 نعبانية ١٩٣
 نقد ١٤
 نغراوة ٨٨٨
 نغرة ٩٠
 نغوسة ٩٠
 نقابلس ٢٥٣
 النقرة انظر معدن
 نقمودية ١.٤، ١.٦، ١١٣
 النقيرة ١١٧
 نقبزة ٨٢، ٢٤٧
 نمره ١٢٩
 نهام ٣٧

مودويس ١.٣
 مورجان ٤٣٣
 موربانة ٥٣
 موز ٤٥
 موسارة ٥٥
 موسى اباد ١٢١
 الموصل ١٧، ٩٣-٩٥، ١١٦، ١٧٠، ٢١٤
 ٢٥١، ٢٤٥، ٢٣٢، ٢٢٧
 موقن ١٧، ١١٩، ١٢٠، ٢١٣
 الموقر ٢٢
 الميادوان ٤٩
 ميافارقين ٩٥، ٩٦، ٢١٥، ٢٤٩، ٢٥١
 الميانج (أذربيجان) ١١٩، ٢٢٧
 الميانج (خوزستان) ١٩٧
 المييد ٥٩، ٩٢
 المييدان ٤٥
 ميسان ٧، ١٧، ٢٣٥، ٢٤١
 الميسكانان ٤٨
 ميسون ١١٧
 ميهد ٢٣، ٢٠١
 ميهد ٤٤
 نابلس ٧٩
 نازكول ١٨٠
 ناشتروز ٥٥٠
 الناظلوس (الناظليق) ١.٧، ٢٥٣
 ٢٥٨، ٢٥٧
 ناعط ١٣٧، ١٣٧، ١٤٥
 الناعورة ٧٤
 نافع ١٣٩
 ناقولية ١.٣
 نامية ٣٥
 الناووسة ٧٢، ٢١٧
 النباج ١٤٩، ١٤٧، ١٩٠
 النباك ١٥١، ١٩٣
 نمرطى (كبرى) ١.٣
 نبعنة ١٥٢، ١٩٣
 النبك (بالشام) ٧٩، ٩٨، ٢١٨
 النبك (طريق المدينة) ١٩١

نوشجان الاعلى ٢٩، ٣٠، ٢٠٩، ٢٠٨، ٢٠٩، ٢٩٢، ٢٤٣

النوق ٢٣، ٢٠١

النوقان ٢٤، ٢٠٢

النياقنة ٢٥٤

النير ١٢، ٢١٣

نيريز ٤٩

نيسابور ٢٣، ٢٤، ٣٥، ٣٩، ٤١، ٥٠، ٥٢

١٩٩، ١٧١، ١٧٨، ٢٠١، ٢٠٢

نيسابور (هزار) ١٩٩

نيقية ١٠٢، ١٠٤

النيل (نيل مصر) ٣٣، ٨٤، ٨٩٢

١٧١، ٢٢٠

النيل (بالعراق) ٢٣٣٣

نيم ازراه (نيمراه) ١٩

نينوى ٩٤، ٢٤٥

الهارونية ١٠٠، ٢٥٣

هالينوبلس ٧٣ انظر حران

هباه (مناه) ١٤٧، ١٩٢

هجر ٩، ١٥٢، ١٩٣

الهجيرة ١٣٣

الهدى ١١٣

هذار ٥٥

هرامرى ١٧٣

هراة ١٨، ٣٩، ٤٠، ٥٠، ٥٢، ٢٤٣، ٢٩٥

الهرجاب ١٤٨، ١٩٣

هرقلة ٩٩، ١٠٠، ١١٣

جزيرة هولج ٩٩

الهرماس ١٧٢، ١٧٥

هرمز جرد ٨، ١١، ٢٣٩، ٢٣٨

هرموز انظر ارموز

الهرياذة ٢٥٥

الهزار (هزار) ٤٩، ٥١٩٩

هشتادان در ٨١

هفنگند (هفتندر) ٢٣، ٢٠١

هيدان ١٣٧، ٢٤٨

هيدان ٥، ٢٠، ٢١، ٢١، ٤١، ٥٧، ١٩٨، ٢٠٠

٢٢٩، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٥٠، ٢٩١، ٢٩٥

نهاوند ٥، ١٩، ٢٠، ٤٢، ٥٧، ١٧٢، ١٩٨، ١٩٩، ٢٢٧، ٢٣٢، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٥٠

نهب ١٣٩

نهر ابي الاسد ٥٩

نهر بلخ (جيجون) ٢٥، ٣٣، ١٩٩، ١٧٣

١٧٤، ١٧٨، ١٧٩، ٢٠٢، ٢١١، ٢١٢، ٢٣٠

نهر بوف ٩، ١٢، ٢٣٥، ٢٣٨

نهر بين ٩، ١٢، ٢٣٨

نهر تيرى (تيرين) ٤٢، ٢٢٥، ٢٤٢

نهر (النهر) الجديد ١٩٤

نهر جوبز ٧، ٩، ٢٣٩، ٢٣٧

نهر سابس ١٩٤

نهر سعيد ٧٣، ٢١٧

نهر (جوى) سليمان ٥٤

نهر الشاش ٢٧، ١٧٤، ٢٠٤، ٢٠٧، ٢٠٨

نهر الصلة ١٢، ٢٣٩، ٢٤١

نهر عثمان انظر بئر عثمان

نهر عيسى ٢٣٤

نهر معقل ٥٩، ١٩٤

نهر الملك ٨، ١١، ١٨٥، ٢٣٩، ٢٣٧

نهر ايان ٥٩

نهران (رهنان) ٤٩

النهران ١٨، ١٧٤، ١٧٥، ١٧٨، ١٩٧

النهران الاسفل ٩، ١٤، ٢٣٥، ٢٣٦

النهران الاعلى ٩، ١٣، ٢٣٥، ٢٣٦

النهران الاوسط ٩، ١٤، ٢٣٥، ٢٣٩

النهرين ٨، ١٠، ٢٣٩، ٢٣٧

نهيا ٢١٨

النهية ٧٣، ٢١٧

النواصف ١٥١

نواكت ٢٩، ٢٠٦

النوبندجان ٤٢، ٤٣، ٤٥، ٤٧، ١٩٥

٢٢٩

النوبة ١٧، ٨٣، ٨٩٢، ١٧٦، ٢٩٥

النوبة (بطريق القسطنطينية) ١٠٢

نوزكت ٢٩، ٢٠٦

نوسا ٥٨٢، ٢٤٧

نوشايان انظر انوشايان

نوشجان السفلى ٢٨، ٥١٩٩، ٢٠٥، ٢٩٢

واشجر (ويشجر) ٣٤، ٣٧، ١٧٩، ٢١١،

٢١٢، ٢٤٣

واضع ١٤٣

واقصة ١٢٦، ١٨٦

الواقواق ٩٩، ٧٠

وبرة اه

وجرة ١٤٧، ١٩٠

وجله ٣٥

الوجه ١٩١

وحاطة ١٤١، ١٤٤

الوحيدة ١٢٩

وخان ٣٧

وخد ١٧٩

وخشاب ٣٤

ودان ٨٧

الوراة ٨٠، ٢١٩

ورازبان ١٥٥٨

ورانقان ٢١

بنو ورتجي (ورتجين) ٩١

ورثان ١١٩، ١٢١، ١٢٢، ١٧٤، ٢١٣، ٢٢٧، ٢٤٤

ورداسا ٨٩، ٢٢٤

وردانة ٢٥، ٤٠

ورده ٢١

ورجومة ٩٠

الوزيرة ١٤١

وسيم ٨١، ٢٤٧

وشرة ١٠٢

الوقوف ٨، ١١

ولارى ٣٤، ٢١٢

ولبطة ٩٠

وليلة ٨٩، ٢٤٩

وليمة (بحيرة المسكنين) ١١٠

جزيرة يابيس ٢٣١

ياجوج وماجوج ١٩٢-١٩١

يافا ٧٩، ٩٨، ٢٥٥

يام ١٣٧

ييمهم ١٣٥، ١٨٨

يينة ١٤٩، ١٩٢

هوران (هوران) ٣٤، ٢١١

الهند (هندوان) ١٦-١٨، ٣٨، ٥٥،

٩١، ٩٢، ٤٨-٧١، ٧٩، ١٥٣-١٥٥، ١٧٤

هندسك اه

هندة ١٤٤

الهنديجان ٤٥

هنريط ٢٣٣

الهنى ٢٤٩

هنيدة ١٤٤

هو اه ٢٤٧

الهور اه

هواره ٩٠، ٩١

هورين (هوريدس) ٦٨

هوزن ١٤٢

هيبت ٧٢، ٧٤، ١٧٣، ٢١٧، ٢٣٣، ٢٤٩

٢٥٢

هيسوم ٥٠

وادعة ١٣٧

وادي ارجان ٤٣

وادي الاعراب ٢٢٣

وادي اللوز اه

وادي زمارى ١١٣

وادي الرمل ٨٦، ٨٨، ٢٢٤

وادي الريح ١٠٢-١٠٣

وادي الزيتون ٨٨

وادي السباع (طريق الفرات) ٧٣، ٢١٧

وادي السباع (طريق مكة) ١٢٦

وادي السدور ٢٢١

وادي الطرفاء ١٠٠، ١١٣

وادي عارا ٢١٩

وادي قران ١٥٢

وادي القرى ١٢٩، ١٥٠، ١٩١، ٢٤٨

وادي قهندز ٥٤

وادي الملح ٤٣، ١٩٤

وادي النمل ١٣٨

بنو واركلان ٩١

واسط ٥، ٤١، ٤٢، ٥٩، ١٩٤، ٢٢٥

٢٤٠، ٢٤١، ٢٣٣

اليمن (بجان) ٥، ١٧، ٧١، ١٣٢، ١٣٤-١٤٩
 ١٥٢، ١٥٥، ١٥٦، ١٧٢، ١٨٨-١٩٠، ١٩٣
 ٢٤٨، ٢٤٩، ٢٥١
 ينبع ١٩١
 الينسوعة ١٤٩، ١٩٠
 ينوجرد (جنوجرد، كنوجرد) ٢٤، ٢٠٢
 اليهود ١٥٣، ١٩٠
 اليهودية باصبهان ٥٨
 اليهوديتين (المغرب) ٨٦، ٢٢٤
 يورن (نهر) ٢٠٤
 يوزكند انظر اوزكند
 يونان ١٢٢، ٤٢١٣

يبني ٧١
 يثرب ١٢٨، ٢٤٨ انظر المدينة
 يصب ٢٤٨ وانظر علو وسهل
 يحيى اباذ ٣٣، ٢٠٩
 يزيد (ايزن) ٤٩، ٥١
 يزيد جرد ٢٢٩
 بنو يصدران ٩١
 يقد ٢١٤
 يللم ١٤٩، ١٩٢
 يلومين انظر ايلمى
 اليمامة ١٤٧، ١٥١، ١٥٢، ١٩١، ١٩٣، ٢٤٨
 ٢٤٩، ٢٥١

فهرست اسماء الرجال والقبائل

اسماعيل بن يزيد المهلبى ١٥٩
 الاسود بن الهيثم ٨
 اشناس ١٥٢، ١٩٢
 الاصبهاني ٧٤، ٧٧، ٧٧
 الاعشى ١٢٨، ١٣٣، ١٣٨
 ابن الاغلب ٨٧
 افريدون ١٥، ١٩
 افشين (الافشين) ٤٠، ١٢١
 البيون ٨١
 امرؤ القيس بن حجر ٧٥، ١٣٨، ١٤٠
 ١٤٢، ١٤٣، ١٥٢
 امرؤ القيس بن عابس ٧٩
 الامين ابن زبيدة ٢٣٧
 بنو امية ٨٣، ٢٩٥
 امية بن ابي الصلت الثقفى
 ١٣٩
 انوشروان ٣٠، ١٢٣، ٢٤٠، ٢٥٩-٢٩١
 الاوس ١٢٨
 اوس بن جابر ١٢٩
 ايران (اير، ايرج) ١٥، ١٩، ٢٣٤
 ايرج انظر ايران

ادم عم ٩٤، ١٣٣، ٢٣٤
 ابراهيم عم ٧٩، ٧٩، ١٣٣
 ابراهيم بن محمد البربرى ٨٨
 ابراز (براز) ٣٩
 كسرى ابرويز ١٥، ١١٩، ٢٤٠، ٢٥٢
 احمد بن طولون ١٥٩، ١٩٠
 الاحنف بن قيس ٢٠٩
 الاحوص ٣٢
 اخشيد ٤٠
 الاخطل ٧٤
 ادريس بن ادريس ٨٨
 ذو اراس ١٤٣
 ارداد بن جواناه ٤٧
 اردشير بن بابك ١٧، ٢٥٢
 اسحاق بن اسماعيل صاحب ارمينية
 ١٤٣٣
 بنو اسرائيل ١١٨
 الاسكندر ذو القرنين ١١٩، ١٩٢، ١٩٤
 ١٩٥، ٢٥٢، ٢٤٣-٢٩٥
 اسماعيل عم ١٣٣
 ولد اسماعيل ١٠٩

حسان بن ثابت ٧٧، ٧٨
 حسان النبطي ٢٤٠
 حسان بن النعمان الغساني ٨٦
 الحسن بن جيلويه ٤٧
 الحسن بن صالح ٤٧
 حسين بن الضحاک ١٠١، ١٢١
 حصين بن المنذر الرقائشي ١٧٢
 ابن ابي حفصة ١٠٣
 حماد عجرد ١٩
 حميد بن بهرا الدهقان ١٨٢
 حميد بن ثور ١٣٤
 حميد بن سعيد ٥١
 حمير ١٤٥
 آل ذي حوال ١٤٢
 خالصة مولاة المهدي ١٨٨
 خثعم ١٨٨
 خزيمه ١٨٦
 الخراج ١٢٨
 خورتكين ٣٠، ٤١، ٢٠٨
 خولان ١٨٩
 دارا ملك الفرس ٢٤٣
 داود عم ٧٨، ٩١
 ابو دواد الايادي ٤٩٥
 داود بن ابي داود بن عباس ١٨٠
 داود بن علي بن عبد الله بن
 العباس ٢٤١
 ابو دلف ١٨٦
 دنباوند بن قارن ٢١٨
 رافع ٩٧
 رتييل ٤٠
 رجبم بن سليمان ٧٨
 رستم ١٩
 رستم الشديد ٥٠
 ابن الرقيات ٧
 روشنك ابنة دارا ٢٤٣
 الربوشار ٤٠

بابك ١٢١
 ذو بنع ١٤٤
 الجعري ١٢٤، ١٢٢
 بوزان ٤٠
 براز بنده ٣٩
 بسطام بن سورة بن عامر بن مساور
 ٣٣٤
 بطرس الحواري ١١٥
 بطلميوس القلوني ٣، ٥، ١٥٩
 ابن البعيث (حمد) ١١٩
 ابو بكر بن عمر القرشي ١١٤
 بكر بن وائل ١٢٧
 بكيل ١٨٩
 بلقيس ١٣٨، ١٤٤
 بهرام جور ١١٨، ١٢٢
 بهمنه ٣٩
 بولس الحواري ١١٥
 بيك ١٨٠
 ابو النقي العباس بن طرخان ٢٩
 تمران ٤١
 جابه الهندي ١٦، ٢٩، ٦٧
 الجاحظ ١٧٠
 بنو جارود ٩٥
 جالوت ٩١
 جبغويه خاقان ١٦، ٤٠
 الجبلاني ١٤١
 ابن ذي جدن (علقمه) ١٣٨، ١٤٤
 جرجير ٨٧
 جوير ١٣٩، ١٤٩
 چشم ١٨٩
 ابن ابي جعفر المناخي ١٤١
 جنب فخذ من همدان ١٨٩
 جودرز ٢١
 جيومرت ٢٣٤
 الحارث بن اسد ١٧٩، ١٨٠
 الحجاج بن يوسف ١٤، ١٥، ٥٦، ٢٤١

طرخان ملك الخزر ١٩٣
 طرخان ملك سمرقند ٤٠
 طهمورث ٢٠
 طوج انظر طوش
 طوش (طوج) ١٥, ١٦
 بنو العباس ٨٤
 العباس بن الاحنف ١٠٠
 العباس بن طرخان انظر ابو التقي
 ابن عباس بن عبد المطلب ١٥١
 العباس بن الفضل العلوي ١٢٨
 العباس بن محمد ٢١٩
 عبد الله بن الحجاب ٨٣
 عبد الله بن حذافة السهمي ٢٤٠
 عبد الله بن دراج ٢٤٠
 عبد الله بن سعد بن ابي سرح a٩٢
 عبد الله الشخششي ١٨١
 عبد الله بن ابي طالب القرشي ١١٤
 عبد الله بن طاهر ٣٣٤, ٣٣٩, ١٩٩, ٢٤٣
 عبد الله بن عمرو بن العاص ١١٥
 عبد الله بن مذجج ١٤٨
 ابو عبد الله الواسطي الكاتب ١٥٩, ١٦٠
 عبد الرحمان بن معاوية بن هشام
 الاموي ٨٩
 عبد العزيز بن ليلى ٨١
 عبد الملك بن مروان ٤٠
 عبد المؤمن بن علي m٨٧
 ابو العناهيمية ٢٢
 عثمان بن عفان ٨٣, a٩٢, a٢٢٤
 عدى بن زيد ٩٤
 ابو العذافر ٣٩
 علي بن مر ١١٩
 علي بن يحيى الارمني ١١٠
 عمر بن الخطاب ١٤, ١١٨, a٢٢٤
 عمر بن ابي ربيعة a١٣٣
 عمر بن عبد العزيز ١٤
 عمران بن موسى البرمكي ٥٧
 عمرو بن العاص ٨١
 بنو عمرو بن عوف ٣٣

زادويه ٣٩
 زاغى بن زاغى ٨٩
 الزباء ١٢٩
 زبيد ١٨٩
 زردشت ١١٩, a١٢١
 السباطرون بن الضيزن ٩٤
 سبأ ١٣٨
 سديف ٧٣
 ابو السرايا ٢٥
 مريا سرجس ٧٩
 ابو سعيد المخرومي ٩٩
 سلام الترجمان ١٩٢-١٧٠
 سلم (شرم) ١٥, ١٩
 سليمان عم ٧٨, ١٣٨, ١٤٤, ١٥٩
 سليمان بن سميع ٥٥
 السموع بن علي اليهودي ١٢٨
 سنجبو خاقان ٤٠
 سهراب ٤١
 بنو سواسة ١٣٩
 سيف بن ذي يزن ١٣٩
 شابه خاقان ٤٠
 آل ذي شرح ١٤١
 شرم انظر سلم
 شقيق الفهمي ٢٢٣
 شكلة ١١٩
 شمر يرعش بن ناشر انعم ١٤٥
 ابو الشمقمق ٢٣
 صالح بن علي بن عبد الله بن
 العباس a٢٤٧
 صرمة الانصاري ١٢٨
 ابن صغير البيرى ٨٨
 صفوان بن المعطل السلمى ١٢٣
 صول ٤٠, ٢٩٢
 طمانونين ١٩٩
 طرخان ٤١

اللب ١٦٩
 لوزريق (لذريق) ٩٠، ١٥٧
 لؤلؤ غلام ابن طولون ١٥٩
 المامون ٨٠، ١١٠
 مانوش خاقان ٤٠
 ماهويه ٣٩
 محمد عم ١٩، ٢٤٠
 محمد بن ادريس ٢٦٦
 محمد بن حميد الطوسي ١٢١
 محمد بن خرزاق ٥٢
 محمد بن الرواد الازدي ١١٩
 محمد بن عبد الملك (الزيات) ١٠٠، ١١٩
 محمد بن موسى المناجم ١٠٦، ١١٩
 ١١٦٣
 محمد بن يزيد اذ
 محمد بن يوسف (القاسم) ٥٦
 مداييك ابن ملك التبت ٢٦٣
 ابن المدير ٥٧٧، ٢٤٩
 مرحب ١٢٩
 مروان بن محمد ٢٤٧
 مسلمة بن عبد الملك ١٠٤، ١٠٦، ٢٤١
 مطرود بن كعب الخراي ١٤٥
 معاوية بن ابي سفيان ٢٤٠
 المعتصم ا.ا. ٢٥٣، ٢٥٨
 مسلم بن ابي مسلم الجرمي ١٠٥
 مصر بن حام بن نوح ٨٠
 المعلى بن طريف ٤٧١
 ابن مفرغ انظر يزيد
 ولد ذي مقار ١٤٢
 مليح الارمني ٢٥٤
 آل ذي مناخ ١٤١
 المهدي ٢٤١
 مورق ٣٥
 موسى عم ١٢٣، ١٢٤، ١٩٠
 موسى بن عيسى ٨٤
 ميمون (افلح) بن عبد الوهاب
 الرستمي ٨٧
 ميمونة زوجة النبي ٨٧

العمريون ١٣٩
 ابو العميتل ٧٢
 عيسى عم ١٩٠
 العيص ١١٨
 غوزك ٤١
 غيلان بن سلمة الثقفي ٧
 فرج بن عثمان المقسي ٩٩
 فرعون ٨٣، ١٩١
 ابو الفضل رانص ابن الحارث ٨٠
 الفضل بن مروان ٢١، ٤٢، ٤٨
 الفضل بن يحيى بن خالد بن
 برمك ٣٤
 فور ملك الهند ٢٦٣
 فورك ٤١
 فيروز ملك زابلستان ٣٩، ٨٠
 فيروز ملك السغد ٤٠
 فيروز خاقان ٤١
 آل ابي قابوس ١٤٦
 انقاسم بن شهربراز ٤٧
 قباد بن فيروز ١٤، ١٢٣، ١٧٢، ٢٤٠
 قتيبة بن مسلم ١٥٧
 قحطان ١٩٢
 ابو قرعة الصغرى ٩٨
 قریش ١٤٥
 قريظة ١٢٨
 قسطنطين الاكبر ١٠٤
 قيس ١٨٨
 كثير ١٤٨
 كثير (بن الغريزة) ٣٣
 ابن كئوم الكندي ٧١
 كعب بن جعيل ٩٨
 الكلبى ٨٨٠
 كنفار ٣٩
 كيقاوس ٢١، ٥٠
 كيلان ٣٩

همدان ١٤٤, ١٨٩
 هوشهنك (هوشنك) ١٩١
 هيلوب خاقان ٤
 الواثق بالله ١٠٩, ١٩٢, ١٩٣, ١٩٨, ١٧٠
 الوليد بن عبد الملك ٧٨٦, ٢٤٠, ٢٤١
 وهب بن منبه ١٤٥
 يحيى بن عمرو ٥٥
 يزيد بن معاوية ٧٥٠
 يزيد بن مفرغ الحميري ١٨, ٥٦
 يسر مولى عثمان بن عفان ١٨٨
 يعفر بن عبد الرحمن بن كريب
 الحوالي ١٤٢
 يعقوب عم ١١٨
 يقطين ٢٤١
 يونس بن متى عم ٩٤

النابغة الجعدي ١٣٨, ١٥١, ١٥٢
 ابو نخيلة ٤٢
 نصر الافريطي (الاقريطشي) ١٠١
 نصيب ١٤٨
 النصير ١٢٨
 ذو النعنة ٤
 نمرود بن كوش ٧٧
 النميري ١٣٤
 ابو نواس ١٣٩
 نوح عم ٧٦, ٧٧, ٢٤٥
 نوح بن اسد ٣٨
 نوكلديس ٢٩٤
 نيدون ٤
 نيزك ٤١
 هارون الرشيد ٥٢٠
 هارلج ٧٩٩
 هشام بن عبد اذملك ٢٤
 هشام بن محمد الكلبي ١٨٢

semble avoir le pluriel irrégulier *أَمْجَلَة* (comme *أودية* de *وَاد*),
 ١٤٤ l. avant dern. Comp. Tab. I, ٥٨٦ note e.

المرار الأسود, *l'atrabile*, au lieu de *الميرة السوداء*, ١٧١, 1, Dozy,
Supplém.

المهراج, titre du roi des îles de la Sonde, ١٧, ٦٨.

ميس, pl. de *ميساء*, *ayant une marche élégante*, ١٠٠, 1.

النباجي, espèce de dattes dans le Bahrain, ١٧١, 4.

النجاشي, titre du roi de l'Abessinie, ١٧.

ومن المرور وصفائح الحديد الف وثلاثمائة قطعة نصفين. *de*
chaque sorte la moitié, ٣٨, 15, ٣٩, 9. De même dans ce pas-
 sage du livre *Matâli' al-bodour*, par Alâ-ad-dyn, I, ٥٩ *وجاء*

القراشون بزميل غشيت بأدم مملوءة دنائير ودرهم نصفين
dénaires et de dirhems, de chaque sorte la moitié. L'expli-
 cation que j'en ai donnée dans le Gloss. d'Ibn al-Fakyh doit être
 rejetée.

ب, *faire entreluire quelque chose*, ١٩٠, 12.

II, *couler*, ١٩٠, 15, Dozy, *Supplém.*

IV *نكر*, *il se trouva mal, il lui prit un dégoût*, ١٠٧, 13.

نيمخانجة, pl. *ات*, *alcove*, ١٥٩, 15, ١٩٠, 1, un passage du *Tachyf*
 chez von Kremer, *Beiträge*, II, 65 (491), où il faut corriger
 ainsi pour *نيمخايجه*.

هوتة, *ravin*, ١١٠, 12 et l. avant dern. V. le Gloss. geogr.

يورث ou *أورث* = *ورث*, *lieu de campement*, mot turc, ١٥٥, 6.

موقع, *secrétaire attaché au service des postes*, ١٨٤, 9. Comp.

Sprenger, *Post- und Reiserouten*, p. 3 et suiv. et surtout Bar-
 bier de Meynard, *Préface*, p. 11 et suiv.

اليمن, *le sud*, ١٧١, 1.

الحاجر اليهودي, *la pierre judaïque*, ٧٩ note m, Dozy, *Supplém.*,
 sous *حاجر*.

ماء الكافور, *l'eau de camphre* (comp. la trad. p. 45 note 3), ٦٥, 15, écrit aussi en un mot الماكافور, v., 13, selon l'analogie de ماورد.

بالكفاية, *net* (produit), ٢١, 6, ٢٨, 2, 3. Il faut sousentendre من المون «(libre) de frais». La traduction chez Dozy, *Supplém.*, par *compte rond* ou *somme totale* n'est pas exacte. Le passage de Belâdhory p. ٢٩٢ l. avant dern. وقتل الفعلة بالكفاية semble devoir se traduire par «il tua des ouvriers en les rendant responsables du non-accomplissement du devoir imposé à tous», l'expression ayant ici le même sens que dans la phrase فرض على الكفاية. Les conjectures proposées par Fleischer sur ce passage (note au *Supplém.* de Dozy II, 479) ne sont pas heureuses.

II, *accrocher* un âne, ٢١^٢ note f.

الكرايس الكندجية sont des pièces de grosse toile fabriquées au Turkestan, ٣٨, 14, ٣٩, 8. V. le Gloss. geogr. où la forme du mot est الكندكية.

كيمخاو (كينخاو), *soie damassée* (kincob), v., 11; nom d'unité كيمخاوة ٣٩٤, 13. Comp. le Gloss. Ibn al-Fakyh, où il faut restituer كيمخاو, selon la bonne observation de Fleischer, note au *Supplém.* de Dozy II, 488. Pegolotti chez Yule, *Cathay*, p. 295 a *cammocca*. M. Yule cite le Gloss. Graecit. de Duncange: «καμουχᾶς, Pannus sericus more damasceno confectus.»

Freytag a le même sens sous كَمَخَا. D'après les observations de M. von Kremer dans la *Wiener Zeitschrift*, III, 112 il semble que l'arabe الثياب المعينة, معيين désignait la même étoffe. Actuellement on donne dans l'Inde le nom de *kinkhwâb* à une espèce de brocart d'or.

لَبَادَة, pl. لَبَائِدُ, *jaquette de feutre*, ١٦٣, 5, Tabary III, ١٩٦, 12, Dozy et Lane.

I, *river* un anneau à (ب) une porte, ١٩٦, 9.

لُغْثِيْط, *logothète*, ١١٢, 3. Comp. le Gloss. Ibn al-Fakyh.

مَاجِل, au lieu de مَاجِل, *réservoir d'eau* (Gl. Geogr. sous ماجل),

فُرن, *fournaise*, expliqué ۱۹, 16. — خُبْزُ فَرْنِيَّةٍ, *pain cuit au four*, ۱۱., 18. Comp. Sachau, *Ġawâlikî's al-Muarrab*, p. 49 et suiv.

الفرانقون, ۱۵۳, 8, sont les *courriers*, mais الفُرَوَانِقِيَّون, ۱۸۴, 9, semblent être les *directeurs de la poste* dans les différentes villes. Comp. Sprenger, *Post- und Reiserouten*, p. 3 et surtout Barbier de Meynard, *Préface*, p. 11 et suiv.

تَقْدِيرٌ, *montant de l'impôt fixé pour un canton*, ۷۴, 1.

قطع III, *couper*, p. e. Makrzyz I, ۱۵, 14 d'une ligne qui coupe une autre ligne على زوايا قائمة à angles droits. De là مُقَاتَعَةٌ, *le lieu où l'on traverse un pays*, ۵۵, 6.

قَفِيرُ الغَلْفِ, *le pêne de la serrure*, ۱۶۹, 6. Comp. le Gloss. Geogr. où j'ai mal traduit par *gâche*.

قَفَا, قَفَا, قَفَا, *derrière*, comme خَلْفٌ et وِرَاءٌ, ۱۱., 2, les passages cités chez Dozy, *Corrections*, p. 97 (sur le texte des *Notices*, p. 172) et *Fâik*, II, 260 dans un poème ancien cité par Zamakhschary قَفَا سَلَعٌ expliqué par وِرَاءٌ.

قَنَاز, titre du roi des Slaves, ۱۷, 2. V. la note c.

قُنَطْرُخ, ۱۱۱, 11 et suiv., et قُنَطْرُخ, ۲۵۹, 2 et suiv., *kontarche*, commandant de 40 hommes. Comp. la trad. p. 84 note 2.

قَائِمَةُ البَابِ, *le montant de la porte*, ۱۶۹, 2. Comp. Dozy, *Supplém.*, qui donne *chambranle*.

قَوْمَسٌ, *comès*, commandant de 200 hommes, ۱۱۱, 11, ۲۵۹, 1 avec le plur. قَمَامَسَةٌ.

كَايِيل, titre du roi des Nubiens, ۱۷, 1.

كَشْتَبَان, *couverture de selle*, ۱۹۳, 6. Richardson: كَسْتَوَان *kastuwân* «a horsecloth», Freytag: *stratum dorsale*. Le contexte fait penser plutôt à des *gants*. On obtiendra cette signification du mot en admettant qu'il est une abbréviation de انكشتبان.

الكَسْتَرِيَّةُ, la caste des Khatryas, ۷۱, 9.

رَمَلٌ مَكْسَرٌ, *du sable fin*, ۱۵۹, 12.

طَرْمَاح, III, 9, et طَوْمَرِّخ, ٢٥٥, l. avant-dern. et suiv., au lieu de طَرْمَرِّخ (Gloss. geogr. p. 290), *tourmarkhe*, commandant de 5000 soldats.

طَرْنَجَار, *drungaire*, III, 10, ٢٥٥ l. dern., ٢٥٦, 1, 9.

طَسْرُوج, *canton*, expliqué ٩, 1.

طَمِير, *un château élevé*, ١٤, 5. J'ai ajouté les voyelles d'après Lane مَكَانٌ طَمِيرٌ «a high place», mais Yâkout et Ahlw. cités dans la note *d* ont lu طَمِيرٌ.

عَرَس. Nous trouvons dans un vers p. ١., 1 la forme étrange تَعْرُوس, qu'on est tenté de prononcer تَعْرُوس et de considérer comme un nom d'action de عَرَس «he kept his place» (Lane), comme تَهْلُوك est formé de هَلَكَ. Je ne connais d'autre exemple de la forme donnée par le texte que تَرْنُوق qu'on prononce aussi تَرْنُوق.

عَمَق, *vallée verdoyante encaissée dans les montagnes*, expliqué ٩, 9.

عَمَل, *registre, état des contributions* (Dozy, *Supplém.*), ٢٤٩, 4. —

طَرِيقُ الْعَوَامِلِ وَالْعَمَالِ, *le chemin des bêtes de somme et des employés du gouvernement*, ١٩, 2—3. M. Sprenger, *Reiserouten*, p. 129 traduit «Beamte und Geschäftsleute».

عُودٌ, *aloès*; Ibn Khord. fait mention des espèces صَنْغِيٌّ قَبَارِيٌّ, صَنْغِيٌّ قَبَارِيٌّ et هِنْدِيٌّ, ٩٧, ٩٨.

الدَّرَامُ الْغَطْرِيفِيَّةُ, ٣٨, 10. V. le Gloss. geogr.

غَوْرِيٌّ, adjectif relatif dérivé de غَوْرٌ et opposé à نَجْدِيٌّ, ١٣٧, 5,

Hamdâny, *Djazyrat*, éd. Müller, ١٢١, 17, ١٢٢, 20, 22.

الْفَتْنَجَب, *le prince de Java*, ١٩ l. dern. V. la trad. p. 13 note 1.

الْفَوَائِبِ, *les espions*, ٢٥٣, 8. V. le *Kâmous*.

الْغُرْفِير, *la pourpre*, décrit ١٩, 10.

فَرَكٌ V, *s'effiler en charpie*, ١٧, 9. Comp. Dozy: *s'émietter*.

- الركاضة pl. coll. de رَكَاض, *courrier*, ٢٥٣, 8. V. Dozy, *Supplém.*
- رَكْوَةٌ, pl. ات, *puits, réservoir d'eau (= رَكِيَّة)*, ٢٠٤, 10—12.
- رَمّ, pl. رَمَم, *campement de Kurdes*, ٢٧, 7 et suiv., Gl. Geogr. sous رَم
- زور II, *orner, les manteaux verts brochés d'or*", ١٠٩, 13.
- السَّنْدَالِيَّة, la caste des Tchandala, ٧١, 12.
- شَاكِرْد, *servant*, ١٠٩, 21. C'est le persan شَاكِرْد.
- الشَاكِرِّيَّة, la caste des Kchatrya, ٧١, 8. Comp. la traduction p. 52 note 1.
- شَأْن, *affaire très grave, très importante* (Dozy, *Supplém.*), comme on dit دَاءٌ مِنْ الدَّاءِ, *un mal très grave*, Tabary II, ٢٨٥, 2. De là شَأْنٌ مِنْ الشَّأْنِ, *un homme très illustre*, ١١٩, 5, Tabary III, ١٢٣, 12 où l'on compare la note.
- شَاهَانشَاه, titre du roi perse, écrit شَاهًا شَاهَ dans le man. B, ١٩, 6.
- شَبَّاحَاتُ, *de hautes portes*, ١٥٩, 16. Comp. Lane sous شَبَّاحٌ.
- الشُّوَدَرِيَّة, la caste des Soudras, ٧١, 11.
- شِير (شار), titre des princes de Bâmiân, du Rywschârân, du Khot-talân, ٣٩ l. dern. et note m, ٢٠, 1, 3.
- الصَّعَالِيك, *les troupes irrégulières*, ٢٥٣, 10, ٢٥٤, 13. Comp. la tradition citée par Zamakhschary dans son *Fâik*, II, 241: النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسْتَفْتِحُ بِصَعَالِيكِ الْمُهَاجِرِينَ أَيْ يَفْتَتِحُ بِهِمُ الْقِتَالَ.
- صَنْدَلَان, *bois de sandal*, ٧٠, 13, au lieu de صَنْدَل, Sanser. *chandana*, Grec τζανδανη.
- صِيْلَبِنْج, *drogue narcotique*, ٧٠, 11. C'est probablement le persan كَنْال بَنْك.
- الصِّينِيُّ, *la pierre chinoise*, qu'on exporte de Loukyn, ٢٩, 2. Je ne sais de quelle pierre l'auteur veut parler.
- الدَّرَاهِمُ الطَّاطَرِيَّة, ٢٧, 7. V. le Gloss. Geogr.

حَمْرٌ, bitume, expliqué v¹, 13.

خاقان, titre de tous les rois tures excepté le roi des Kharlokh, ١٦, 8.

داقرخ, dékarkhe, ١١١, 12 et suiv., ٢٥٦, 3.

دَرَوْنَد, linteau (العتبة العليا), ١٦٥, 7, 10, 11, et note g, ١٦٦, 2, Gloss. Geogr.

دَعْوَةٌ signifie la distance à laquelle la voix humaine peut encore s'entendre (Gloss. Geogr.), ١٨٨, 11.

مَدَكَّة, le sentier battu entre le puits et le bassin (comp. le Gloss. sur le Diwân de Moslim ibn al-Walyd), semble devoir être lu م^{١٣}. note b au lieu de مدله que quatre man. ont au lieu de مدجة que j'ai reçu dans le texte et qui a la même signification. On pourrait lire aussi مدلة et prendre ce mot dans le sens de ذليل (ذليل, ذلول et مذلل), mais je n'ai pas d'exemple de l'emploi de cette forme.

دَنْدَانَكْ, dent de clef, ١٦٦, 8, Gloss. Geogr.

دَوَّارَةُ الْبَاب, tourillon, gros pivot sur lequel la porte tourne, ١٦٦, 2 (Dozy: gond).

دِيكْدَان, trépiéd, ١٦٧, 3. Gloss. Geogr., Lane sous عُنَّة p. 2165 c.

الدُّنْبِيَّة, la caste des Donba, v¹, 13.

رَابٌ, le chef, qui prend soin de tous les intérêts de la tribu, ١٣٨, 4. Comp. l'Asâs cité par Lane.

الرَّاهِدَانِيَّة, autre forme de الرَّهْدَانِيَّة ou الرَّاهِدَانِيَّة, épithète des marchands juifs (v. le Gloss. Geogr.), ١٥٣, 9.

رَدِمٌ, plein, qui déborde (marmite), ١٧, 2. On lit dans une tradition Faik, I, 571 رَدِمَةٌ فِي قَدُورِ رَدِمَةٍ que Zamakhschary (p. 572) explique par رَدِمَةٌ مُمْتَلِئَةٌ تَسِيلُ.

المَرْقَبُ ١١٢, 5 est apparemment la traduction du titre d'un des hauts dignitaires de l'empire byzantin, probablement du Curopalate, que Procope appelle princeps custodum palatii. Comp. la note 3 sous la traduction p. 84.

entre ce lieu et Hiçn Ziyâd est petite», ۱۲۳, 4. Comp. Mobar-rad ۵۷۵, 5 فراقٌ بَيْنِي وَبَيْنِكَ.

الجابارقة, *les pasteurs*, ۱۴, 8. Comp. la note 9 sous la traduction p. 10.

جثم. Les جواهر dans le vers d'al-Abbâs ibn al-Ahnaf, l., 15, sont les catapultes qui lançaient des pierres enveloppées de coton qu'on avait imprégné de naphte et puis allumé. J'ai rejeté la leçon حواتما de l'*Aghâny* (aussi XXI, ۲۲۳, 11) qui pourrait, cependant, désigner les pierres mêmes.

الجرى, *le quartier du nord*, ۱۱۸, 12, ۱۲۵, 1. Voyez la note au bas de la traduction p. 90.

جرن, *sarcophage*, ۱۱۵, 4, ۱۹۰, 1. Comp. Dozy et le Gloss. Geogr.

جزأ, *جزأ* s'emploie ۲۵۴, 14 pour désigner le *minimum*.

Pour exprimer le *maximum* on se sert des mots على المبالغة ۲۵۳, 11, ۲۵۴, 15. Une autre expression pour désigner le *minimum* est على التقريب, ۲۵۳, 11.

جوب, *excavation, caverne*, ۱۶۲, 5, 13.

جيش II, *enrôler*, ۲۵۹, 1. Dozy, *Supplém.*

جيل ou كَيْيل, titre royal dont je traiterai en détail dans le Gloss.

جيل جيلان (كيلان), ۱۱۹, 3 et 4 sur Tabary, ۳۹, 13.

محاسبة II, *lieu de sépulture*, ۱۴۹, 4. — احتسابات, *impôts indirects, droits de marché*, ۲۴۹, 2. Le mot s'emploie en Turquie dans le même sens, v. le dict. de M. Redhouse. Je crois que M. von Kremer s'est trompé en le traduisant (Ueber das Einnahmebudget des Abbasiden-Reichs vom Jahre 306 H., p. 35) par «Rechnungsabzügen». Le sens des mots (p. 29) بعد الاحتسابات

me semble être: «sans y comprendre les impôts indirects que les employés avaient l'habitude de compter parmi les revenus réguliers», comme Kodâma le fait dans le passage cité.

الثياب الحشيشية ou bien الثياب المتخذة من الحشيش

v., 14 et note *q*, espèce d'étoffes fabriquées dans l'Inde. V. la traduction p. 51 note 2.

GLOSSAIRE.

آول, quartier d'hiver, mot ture, ٢٠٥, 9.

ابقسبون, buis, au lieu de بقس qui est la forme ordinaire de ce mot, ١١٥, 14.

استان expliqué par احاطة, arrondissement, ٩, 1. Comp. la note a. الاسخلاقية, scholarii, nom d'un des quatre corps de cavalerie établis à Constantinople, ٢٥٩, 6.

اصطراطيقوس, στρατηγος, ٢٥٧, 1.

بانوسبان, titre du gouverneur persan de l'Orient, ١٨, 7. V. Nöldeke, *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*, p. 151 note 2.

باسيل, ١١, 7, et باسيلي, ١٠٩, 10, βασιλευς.

البراهمة, les Brahmanes, ٩٤, 10, ٧١, 9.

بَسَد, expliqué par مرجان, ٩٢, 8, Gloss. Ibn al-Fakyh.

بَغْبُور, titre du roi de la Chine, ١٩, 9.

بَقْرَانِي, espèce d'onyx excellente, ١٤٠, 11, Gloss. Ibn al-Fakyh.

بَلَهْرَا, titre d'un roi indien, ١٩, 9, ٩٧, 4. Istakhry ١٧٣, Ibn Haukal ٢٢٧.

بِنْدَار. Les بنادرة ١٥٣, 7 semblent être les maîtres de poste, les subalternes employés aux stations. J'ai donné une note sur ce mot dans le Gloss. Geogr. et j'y reviendrai dans le Gloss. sur Tabary.

بُهَار, poids de 330 mann, expliqué ٥٩, 6.

البيشبية, la caste des Weischya, ٧١, 11.

بَيْن. Observer la phrase *حصن زياد قريب بين* « la distance

Après sa mort, ses fils transportèrent leur résidence à Fèz, qui est restée leur capitale jusqu'à présent. Au delà de ces contrées est située l'Espagne, où règne l'Omayade qui a sa résidence à Cordoue. L'Espagne est la dernière province de l'Occident. C'est là qu'a lieu la réunion des deux mers dont nous avons parlé ci-dessus.

Fin du sixième livre du Kitâb al-Kharâdj etc.

sa route, il parvint à Bokhârâ, où il fonda la ville du même nom, puis au pays de Merw dont il bâtit la capitale, et édifia les villes de Hérât et de Zarandj. Il passa ensuite par le Djordjân, ordonna de fonder les villes de Ray, d'Is-pahân et de Hamadhân, et revint à Babylone où il demeura quelques années.

Ayant achevé la description des frontières orientales, nous allons donner maintenant celle des frontières méridionales. On y trouve deux peuples, les Bodja et les Nubiens, qui tous les deux vivent en paix avec les Musulmans, en vertu d'un traité qui leur impose un tribut annuel qui s'appelle *bakt*. Nous donnerons l'histoire de cette convention dans le septième livre du présent ouvrage ¹⁾.

La première frontière de l'Occident est Ifrykia qui s'appelle al-Kairawân. Cette province n'a pas cessé depuis la conquête d'être gouvernée d'abord au nom des Merwânides (Omayyades), puis des princes de l'Irâk (les Abbasides), jusqu'à nos jours où le maître actuel du Maghrib (le prince Fatémide) s'en est emparé. Ce prince a étendu sa domination jusque sur Barka. Au delà d'Ifrykia est le pays de Tâhart, séparé d'Ifrykia par une distance de 30 journées de marche. Ce pays obéit au chef des Ibâdhites qui sont une secte des Khâridjites ²⁾. A 24 journées de marche de Tâhart vers l'ouest est le pays des Motazilites gouverné par un chef célèbre par sa justice et sa conduite digne d'éloge. Le centre de ce territoire est Tanger et ses environs. Ac- 266
tuellement ce pays est soumis au gouvernement des descendants de Mohammed ibn Edrys (ibn Edrys) ibn Abdallah ibn Hasan ibn Hasan (l'Alide). Mohammed s'était établi à Wallyla (Volubilis), la dernière ville de l'état de Tanger.

1) Dans le 19me chapitre de ce livre qui contient un aperçu de l'histoire de la conquête, tiré du Livre des Conquêtes de Belâdhory.

2) L'auteur commet ici et dans ce qui suit des anachronismes. Comp. les notes sous le texte.

teinte et d'autres objets d'industrie. Alexandre y ayant consenti, le roi lui envoya un million de pièces de soie teinte et autant de soie blanche, cinq cent mille pièces de soie damassée (*kymkhaw*), dix mille selles avec tout l'accessoire d'étriers, de brides, de courroies etc., enfin un million de livres en argent. Alexandre resta dans le pays jusqu'à ce qu'il eût construit une ville qu'il appela la *Tour de pierre*. Il y plaça une garnison de 5,000 Persans sous le commandement d'un de ses généraux nommé Néoclidès. Ensuite il se rendit, accompagné du roi de la Chine, vers le nord pour conquérir le pays de Schoul. S'en étant rendu maître, il y fonda deux villes, l'une appelée Schoul, l'autre Khomdân, ordonnant au roi de la Chine de résider lui-même avec son armée à Khomdân, et de placer une garnison dans Schoul. Puis il se dirigea vers les Turcs des plaines qu'il soumit. C'est là qu'il apprit qu'il y avait au nord-est un peuple turc très nombreux qui inquiétait les pays voisins par ses invasions. Alexandre consulta à leur sujet le roi de la Chine. Celui-ci lui raconta qu'il n'y avait pas de butin à faire chez eux excepté des troupeaux et du fer, et que leur pays était un coin de terre enclavé entre la mer Verte, où personne ne peut passer, du côté du nord, et des montagnes très hautes et inaccessibles, du côté de l'ouest et du sud; qu'en effet, ils n'avaient d'autre issue qu'un défilé étroit comme une courroie et que, si ce défilé était fermé, ils ne pourraient plus en sortir et le monde serait délivré de leurs ravages. Alexandre ayant reconnu la justesse de cette observation, ferma le défilé par un mur et c'est de ce mur que parle Dieu dans le Korân.

Après l'achèvement de cette entreprise, Dhou 'l-Karnain revint par le pays des Turcs idolâtres, habitants de villes, et arriva dans le Soghd, où il fonda les villes de Samarkand, de Dabousia et l'extrême Alexandrie. Continuant

droits. J'espère que tu seras content de notre équité et de notre bonne foi." Il lui demanda alors de le guider vers les Turcs habitant les déserts, parce que les Turcs des villes s'étaient déjà soumis. Le roi du Tibet s'empressa de lui obéir, et vint lui offrir ses cadeaux. Alexandre ne les accepta qu'après s'être fait prier. Ils consistaient en 4,000 fardeaux d'âne en or et autant en musc. Alexandre donna la dixième partie du musc à Roxane sa femme, la fille de Darius, le roi des Perses, et distribua le reste entre ses amis. L'or fut déposé au trésor. Après cela Alexandre pria le roi de le précéder avec ses troupes sur la route de la Chine, et de laisser son fils Madâbyk pour gouverner le royaume pendant son absence. Il adjoignit à celui-ci un de ses généraux avec un corps de 10,000 hommes. Quand on arriva aux frontières de la Chine, le roi de Tibet en avant et Alexandre suivant avec le gros de son 264 armée, le roi de la Chine vint à sa rencontre à la tête de dix corps d'armée, chacun fort de 100,000 hommes, et envoya un message à Alexandre, lui mandant qu'il avait été informé de sa bonne foi et de sa noble manière d'agir, et qu'à cause de cela il n'avait pas l'intention de le combattre, quoiqu'il se sentît assez fort, si Alexandre voulait la guerre. Il le pria donc de lui faire connaître sa résolution. Alexandre répondit que le roi de la Chine devrait payer le dixième des revenus de son empire, comme les princes de tous les autres pays qui s'étaient soumis. En cas de refus, il ne se laisserait pas effrayer par les forces militaires du roi, mettant sa confiance en Dieu qui a le pouvoir de faire triompher une faible troupe sur une nombreuse armée. Il envoya avec ce message plusieurs Persans et Indiens, auxquels il enjoignit de rendre témoignage de son équité et de sa belle conduite envers eux. Là-dessus le roi de la Chine fit sa soumission et pria Alexandre de lui permettre de payer le tribut en étoffes de soie blanche et

plaines. où l'on trouve toutefois des pâturages et de l'eau en abondance.

Les Musulmans n'entreprennent que rarement des expéditions contre les Turcs, parce que le Prophète a dit: ²⁶³ »Laissez les Turcs tant qu'ils vous laisseront". Cependant, nous avons cru ne devoir point omettre la description de leurs pays et de leur état, ayant promis de traiter successivement de tous les peuples ennemis de l'Islâm qui environnent l'empire.

A droite du pays des Toghozghor vers le sud demeurent les Tibétains. Lorsque Dhou'l-Karnain (Alexandre) eut vaincu et tué Porus, le roi de l'Inde, il resta lui-même pendant sept mois dans l'Inde, mais envoya de ce pays des armées vers le Tibet et la Chine. Quelques uns de ceux qu'il avait envoyés vinrent lui rapporter que tous les rois de l'Orient avaient résolu de se soumettre à lui en payant le tribut, après ce qu'ils avaient appris de ses victoires sur Darius et Porus, les rois de la Perse et de l'Inde, de son équité et de sa noble conduite. Là dessus le prince laissa un de ses partisans fidèles en qualité de lieutenant dans l'Inde avec un corps de 30,000 hommes, et se dirigea avec le gros de son armée vers le Tibet. Le roi du Tibet vint à sa rencontre, accompagné de ses ducs, pour le saluer et lui parla en ces termes: »Ce que j'ai appris, o roi, de ta justice et de ta bonne foi après tes victoires sur tes adversaires me prouve que c'est Dieu qui te dirige, et m'inspire le désir de mettre ma main dans la tienne et de ne pas te combattre ni lutter contre ta volonté, persuadé que je suis que celui qui te résiste, résiste aussi à l'ordre de Dieu, et celui qui lutte contre l'ordre de Dieu sera vaincu. Voilà donc pourquoi je me sou mets moi, mon peuple et mon empire; tu n'as qu'à signifier ta volonté". Alexandre lui répondit avec bienveillance: »Quiconque reconnaît les droits de Dieu, nous oblige à reconnaître ses

Khorâsân, appelées *Nouschadjân*. Ce lieu (le Nouschadjân inférieur) est situé à environ 60 parasanges au delà de Samarkand dans la direction du Schâsch et de Farghâna. C'est le premier avant-poste des Musulmans contre les Kharlokh du côté des Kaimâk. (Le Nouschadjân supérieur forme la frontière de l'empire contre les Kharlokh du côté des Toghozghor¹⁾). De cette frontière jusqu'à la capitale des Toghozghor, on compte 45 journées de marche. La route passe, les 20 premiers jours, par des plaines pourvues de sources d'eau et de pâturages, puis pendant 25 jours, traverse des villages considérables dont les habitants sont pour la plupart des *zendyk* (manichéens). La capitale des Toghozghor est située près d'un lac entouré de toutes parts de villages et de terres cultivées. Elle a douze portes de fer et est défendue par une garnison turque. La plupart des habitants sont des *zendyk*. La distance qui sépare le Nouschadjân supérieur du Schâsch est franchie par les caravanes en 40 journées de marche, mais en voyageant avec vitesse, on peut la faire en 30 jours. Le Nouschadjân supérieur comprend quatre grandes villes et cinq petites. La garnison se trouve dans une de ces villes qui est située sur le bord d'un lac. Le rôle de l'armée comprend 20,000 hommes, qui ont la réputation d'être supérieurs à tous les Turcs, de sorte qu'on estime que dix d'eux sont en état de faire face à une centaine de Kharlokhs. Le lac sur le bord duquel se trouve la capitale des Toghozghor est entouré, à quelque distance, par des montagnes.

La ville principale du Nouschadjân inférieur, qui, comme nous l'avons dit, est à une distance de 65 parasanges de Samarkand, se nomme *Tarâz*. A gauche de cette ville vers le nord se trouve le pays des Kaimâk. Pour y parvenir, on a à faire 80 journées de marche par des déserts et des

1) Le contexte nous force à ajouter ces mots.

les frontières de l'Arménie qui auparavant souffrait de leurs ravages.

A droite des frontières Khazares se trouvent celles des Dailam, des Djylân, des Babr et des Tailasân. La forteresse de Kazwyn se nommait, en persan, *Kesch-wyn*, c'est-à-dire *la frontière bien-gardée*. Cette ville est séparée du Dailam par une montagne, et les Persans y avaient établi une garnison de cavaliers (*aswâr*), pour défendre la frontière contre les attaques des Dailam, lorsqu'il n'y avait pas de trêve, et pour protéger ce pays contre leurs brigandages.

Daschtabâ (Dastabâ) était autrefois divisée en deux sections, dont l'une nommée ar-Râzy appartenait à Ray, l'autre appelée al-Hamadhâny dépendait de Hamadhân. De ce district et de celui d'Abhar partaient les expéditions musulmanes contre les Dailam aux premiers temps de l'Islamisme. Abhar est une place forte, bâtie, dit-on, par un des Khosroës sur un terrain arrosé par des sources nombreuses. La condition des Dailam a toujours été incertaine et changeante, parce qu'ils n'ont ni une loi bien consolidée, ni un gouvernement fixe. Mainte fois ils se sont révoltés et ont apostasié après leur soumission à l'Islâm. On connaît les forfaits horribles qu'ils ont commis, de nos jours, en massacrant les petits enfants, en violant les femmes dans les mosquées, et en foulant au pied tous les préceptes de l'Islâm.

Une des frontières les plus importantes est celle des Turcs. A leur domaine appartient un désert dans le voisinage du Djordjân, et ce pays a été infesté par eux jusqu'à ce que les habitants eussent construit une muraille en briques pour se protéger contre leurs invasions. Un roi turc, nommé ²⁶² *Çoul*, réussit cependant à la forcer et à se rendre maître du Djordjân. La conquête des Musulmans mit fin à la domination des Turcs de ce côté. Actuellement, les Turcs les plus puissants se trouvent au delà des frontières du

scharwân réussit à peine à lui faire accepter ses excuses et à le rassurer. Alors le roi perse donna ordre d'incendier une partie de son propre camp, où il y avait des huttes faites d'herbes sèches et de rameaux. Dès le lendemain, il courut se plaindre auprès du Khazare. »Peu s'en est fallu, dit-il, que tes gens eussent détruit mon camp entier. Tu m'as soupçonné naguère, c'est maintenant à moi d'avoir des soupçons sur ta conduite».

Le Khazare ayant juré qu'il n'avait aucune connaissance de ce qui était arrivé, Anouscharwân dit : »Il paraît donc, mon frère, que nos soldats sont mécontents de notre alliance qui leur rend impossible de continuer leurs invasions et maraudages, et je crains qu'ils ne commettent, quelque jour, des actes d'hostilité qui troubleraient nos cœurs remplis maintenant d'une amitié sincère, et nous feraient reprendre les armes au lieu de l'entente cordiale qui existe à présent entre nous. Mon avis est que tu me permettes d'élever, entre nos États, un mur garni d'une porte, afin que personne ne puisse y passer sans notre consentement.» Le prince Khazare approuva ce dessein et rentra dans son royaume. Anouscharwân se mit incontinent à l'œuvre et construisit, entre la montagne et la mer, un mur avec des blocs de pierre et du plomb; il lui donna trois cents coudées de hauteur, et le fit avancer dans la mer sur un espace de trois milles. Dans ce but, il fit jeter des pierres à la mer par des vaisseaux jusqu'à fleur d'eau, pour ser- 261
vir de base au mur. Il fit pratiquer ensuite dans la muraille des portes de fer dont il confia la garde à cent cavaliers, tandis qu'il en avait fallu cinquante mille jusqu'à cette époque. Pour la sécurité des gardes, il munit la porte d'un muscule. Plus tard, on dit au roi des Khazares : »Il t'a dupé; l'épouse qu'il t'a donnée n'est pas sa fille; il s'est fortifié contre tes attaques». Mais le roi ne put plus rien contre lui. A partir de ce temps, les Khazares n'ont plus inquiété

condition la plus faible, tandis que les troupeaux y sont en abondance. Puis nos troupes devront se hâter de retourner, afin de mettre leurs chevaux au vert.

Parlons maintenant des frontières qui se trouvent à droite des frontières romaines vers le nord, pour décrire avec ordre tout ce qui est au delà des limites de l'empire, jusqu'à ce que nous rejoignons de nouveau les frontières romaines, mais du côté occidental. Le territoire des Khazares s'étend depuis l'Arménie jusqu'au Khowârizm du Khorâsân. Anouscharwân, fils de Kobâdh, après son avènement au trône, fit construire en Arménie les villes fortes d'as-Schâbirân, de Maskat et d'al-Bâb wa 'l-Abwâb (Derbend). On donne le nom de *Bâb* aux forteresses qui dominant l'entrée des défilés de la montagne. Il en confia la garde à des troupes
 260 de son armée nommées Sysâdjâniens. Puis, craignant l'hostilité des Khazares, il envoya une lettre à leur roi, dans laquelle il lui proposa de faire la paix et de conclure avec lui une alliance défensive, lui demandant en même temps sa fille en mariage, pour le rassurer sur la sincérité de ses intentions. Afin de simuler un grand désir d'union intime avec le roi des Khazares, Anouscharwân lui offrit sa propre fille, mais il envoya sous ce nom une jeune fille de son palais qui avait été adoptée comme fille par une de ses épouses. Toutes les propositions ayant été acceptées, les deux monarques eurent une entrevue à al-Barschalyya. Lorsqu'ils eurent passé quelques jours dans la plus parfaite intelligence et que leur confiance mutuelle eut été cimentée par des marques d'honneur et d'amitié, Anouscharwân ordonna à un certain nombre de soldats d'une fidélité éprouvée, d'envahir pendant la nuit une partie du camp des Khazares et de l'incendier. Le lendemain, le prince Khazare se plaignit auprès d'Anouscharwân, qui feignit de n'en rien savoir. Quelques jours après, Anouscharwân ordonna de renouveler l'attaque. Cette fois, le Khazare fut très irrité et Anou-

le Bokollâr, Kharschana, la Khâldia et la mer des Khazares. L'armée y compte 4,000 hommes.

14°. La Khâldia, confinant d'un côté à l'Arménie, d'un côté à la mer des Khazares, et des deux autres côtés à l'Arméniaque. Son armée est forte de 4,000 hommes.

Le total des soldats de ces onze provinces, qui font face à l'empire musulman, s'élève à 70,000 hommes, si nous ne comptons que ceux qui sont enrôlés dans la cavalerie ou dans l'infanterie, sans y comprendre les troupes irrégulières.

Nous décrivons à présent une de nos invasions (*razzias*) en pays ennemi, afin que le lecteur puisse s'en former une idée précise. L'expédition qui exige la plus grande énergie de l'armée, est, d'après tous les gens d'expérience parmi les habitants des frontières, l'invasion dite *printanière*. Elle commence le 11me d'Aiyâr (Mai), après que les chevaux ont été mis au vert au printemps et bien nourris, et dure 30 jours, c'est-à-dire le reste d'Aiyâr et dix jours de Hazyrân (Juin). Pendant ce temps, on trouve au pays romain une pâture abondante, de sorte que les chevaux jouissent comme d'une seconde saison printanière. A leur retour, les gens passent 25 jours, soit le reste de Hazyrân et cinq jours de Tammouz (Juillet), à soigner leurs bêtes et à les engraisser. Ensuite on se réunit pour l'expédition d'été, qui commence le 11me de Tammouz et qui dure 60 jours.

Quant aux invasions hivernales, tous les gens d'expérience s'accordent à dire que, dans le cas où elles sont nécessaires, il faut avoir bien soin de ne pas pénétrer bien avant, mais de se borner à une expédition de 20 jours aller et retour compris, de sorte que chaque soldat puisse charger sur son cheval les provisions nécessaires. En outre, il faut les faire dans les derniers jours de Sabât (Février) et la première moitié d'Adhâr (Mars), parce qu'on trouve, à cette époque, l'ennemi, hommes et cavalerie, dans la

parce que cette province est à l'abri des invasions tant des Musulmans que d'autres. Elle est bornée à l'occident par le détroit, au nord par la mer des Khazares, à l'est par la Paphlagonie, au sud par l'Opsique. Son armée est forte de 4,000 hommes.

6°. L'Opsique, dont les limites sont, à l'ouest, le détroit, au nord, l'Optibâti, au sud, la Nâtolique, à l'est, le Tarkasys. L'armée y compte 6,000 hommes.

258 7°. Le Tarkasys (Trakesion), borné à l'ouest par le détroit, au nord par l'Opsique, à l'est par la Natolique, au sud par la mer de Syrie. L'armée est forte de 6,000 hommes.

8°. La Nâtolique, c'est-à-dire le Levant, la plus grande de ces provinces, confinant du côté de l'ouest à l'Opsique, du côté méridional à Séleucie, près de la mer de Syrie, du côté oriental à la Cappadoce, du côté septentrional au Bokollâr. Son armée compte 15,000 hommes. Elle renferme la ville de 'Ammouria, dont al-Mo'tacim fit la conquête.

9°. La Séleucie, qui s'étend le long de la côte de la mer de Syrie qui forme sa limite méridionale. Du côté de l'ouest elle confine à la Nâtolique, de celui du nord, au Tarkasys, tandisqu'elle touche du côté oriental au défilé de Tarsous, c'est-à-dire à la contrée de Kalamya et al-Lâmis. L'armée y est forte de 5,000 hommes.

10°. La Cappadoce, qui a pour limites, au sud, les montagnes de Tarsous, d'Adhana et d'al-Maçcyça, à l'ouest, la Séleucie, au nord, la Nâtolique, à l'est, Kharschana. Son armée est forte de 4,000 hommes.

11°. Kharschana, qui confine au sud à la Cappadoce, à l'orient aux défilés de Malatyya, au nord à l'Arméniaque, à l'ouest au Bokollâr. Son corps d'armée compte 4,000 hommes.

12°. Le Bokollâr (Boukellarion), situé entre la Nâtolique et l'Optibâti, la Cappadoce, Kharschana et l'Arméniaque. Le corps d'armée y compte 8,000 hommes.

13°. l'Arméniaque, ayant pour limites la Paphlagonie,

le nom de Taxis¹). Le troisième, les Exkoubites, également de 4,000 hommes, sous le commandement d'un drungaire, est destiné aux corps de garde. Le quatrième, les Skoutarioi, comptant aussi 4,000 hommes, accompagne le roi dans ses voyages. Les fantassins forment deux corps, chacun de 4,000 hommes, l'un appelé *Optimates*, l'autre *Noumera*. Outre ces troupes, chaque province a son propre corps d'armée. L'empire est divisé en quatorze provinces, dont 257 trois au delà du canal (détroit) qui coupe le pays romain en deux et qui se décharge dans la mer Syrienne (la Méditerranée). Ces provinces sont 1°. Tâblâ (Tâfrâ), province qui renferme Constantinople. Ses limites sont, à l'est, le détroit, et, à l'ouest, une muraille qui s'étend depuis la mer de Syrie jusqu'à la mer des Khazares (la mer Noire). La longueur de cette muraille est de 4 journées de marche et sa distance de Constantinople de 2 journées de marche.

2°. Tarâkia (Thrace), dont les limites sont la muraille à l'est, la Macédoine au sud, le pays des Bordjân (Bulgares) à l'ouest, la mer des Khazares au nord. Cette province a 11 journées de marche en longueur, tandis que sa largeur de la mer des Khazares à la Macédoine est de 3 journées de marche. Le gouverneur a le titre de *Strategos* et a sous ses ordres 5,000 hommes.

3°. la Macédoine²).

De ce côté du détroit, on compte onze provinces, en premier lieu 4°. Aflâghounia (la Paphlagonie) dont l'armée est forte de 10,000 hommes.

5°. A l'ouest de la précédente, al-Optibâti (Optimaton), nom qui signifie »l'oreille et l'œil" et qui lui a été donné parce que cette province est le nombril (la meilleure partie) de l'empire romain. Les habitants ne sont pas guerriers,

1) Ce nom et les suivants sont encore des énigmes. Comp. les notes au bas du texte. La lecture que je propose dans la traduction est une simple conjecture.

2) Il y a une lacune dans le man.

lieu de réunion de la flotte (*ostoul*) — c'est ainsi qu'on appelle l'ensemble des navires alliés, comme on nomme la réunion des armées camp (*mo'askar*) — est Chypre. Le gouverneur des frontières syriennes en a le commandement en chef. Les frais d'une expédition maritime de ce genre s'élèvent à environ 100,000 dénares.

Après cette description des frontières romaines, il ne sera pas sans utilité de donner quelques renseignements sur les Romains. Commençons par l'organisation de l'armée. Le patrice commande 10,000 hommes. Il a sous ses ordres deux *toumarkhes*, qui commandent chacun 5,000 hommes. Chaque toumarkhe a sous ses ordres cinq *drungaires*, qui ²⁵⁶ commandent chacun 1,000 hommes. Sous les ordres de chaque drungaire sont cinq *comès*, commandant chacun 200 hommes. Chaque comès a sous ses ordres cinq *komtarkhes*, qui commandent chacun 40 hommes. Chaque komtarkhe a sous ses ordres quatre *dékarkhes*, chacun commandant 10 hommes. Tout soldat ¹⁾ qui éprouve quelque dommage en fait rapport à son supérieur, c'est-à-dire au dékarkhe, celui-ci à son supérieur et ainsi de suite jusqu'au roi. Par ce moyen le roi est mieux instruit qu'aucun autre de tout ce qui se passe dans l'armée, et si quelqu'un vient à mourir, on peut le remplacer sans délai.

Quant au nombre des armées, celle qui se trouve à Constantinople, la résidence du roi, compte 24,000 hommes, dont 16,000 cavaliers et 8,000 fantassins. Les cavaliers sont divisés en quatre corps. Le premier, fort de 4,000 hommes, est celui des Scholârioi, sous le commandement du grand Domestique qui en même temps est commandant en chef de toute l'armée et chargé d'ordonner les levées. Le deuxième corps, fort également de 4,000 hommes, porte

1) Ces mots se trouvent sur la marge de la main d'Ahmed ibn Mobarak-schâh, sans indication qu'ils appartiennent au texte. Il me semble pourtant très probable qu'ils doivent être attribués à l'auteur.

nares, une somme d'au moins 120,000, et parfois jusqu'à 170,000 dénares, sans compter les frais spéciaux de chaque expedition, qui sont proportionnés au nombre de ceux qui y prennent part. On appelle ces frontières *les moyennes*; et c'est de là que les expéditions partaient régulièrement. Les 'Awâcim (villes protectrices) de ces frontières sont Doulouk, Ra'bân et Manbidj.

A droite de ces frontières et vers le nord sont celles qu'on appelle *al-Bakryya* (appartenant au Diyâr Bakr), à savoir Somaisât, Hâny, Malkyn et les forteresses de Djomah, de Hawrân, d'al-Kals etc. Au nord de ces places est la frontière de Kâlykalâ, qui est proprement une annexe des frontières Bakryya, mais qu'on peut considérer comme un quartier distinct des frontières, à cause de la grande distance ²⁵⁵ qui la sépare des autres. Les provinces romaines qui se trouvent en face de ces frontières sont l'Arméniaque et une partie d'al-Khâldia; non loin est la province d'Aflâghounia (Paphlagonie) qui s'étend jusqu'au pays des Khazares. Le revenu annuel de ces frontières se monte à 1,300,000 dirhems, mais pour l'entretien des fortifications, la solde des garnisons et d'autres besoins, on dépense 3,000,000 dirhems, de sorte que l'État doit ajouter chaque année 1,700,000 dirhems.

Les frontières maritimes sont Antartous, Bolonyâs, al-Lâdhikyya, Djabala et al-Hiryâdha, ports de mer du Djond de Himç; 'Arka, Tripoli, Djobail, Bairout, Çaidâ, le fort d'aç-Çarfand et Adnoun, ports de mer du Djond de Damas; Çour (Tyr), où se trouve le chantier, et 'Akkâ, ports de mer du Djond du Jourdain; Kaisaryya, Arsouf, Jâfâ, 'Askalân et Ghazza, ports de mer du Djond de la Palestine; Rafah, al-Farama et al-'Arysch, ports de mer de l'Égypte. Le nombre des navires syriens et égyptiens réunis qui prennent part à une expédition varie de quatre-vingt à cent. Lorsque le gouvernement a décrété une expédition, les gouverneurs d'Égypte et de Syrie reçoivent ordre de faire les préparatifs nécessaires. Le

étant venu, lors de son expédition fameuse en pays ennemi où il s'empara d'Ammorium, il fit construire dans le voisinage de la ville ruinée et pour la remplacer, les forteresses de Tabârdjy, d'al-Hosainyya, de Bany 'l-Moumin et d'Ibn Radjwân. Après ces forteresses viennent les villes frontières ²⁵⁴ de Kaisoum, de Hiçn Mançour, de Schimschât et de Malatyya. Cette dernière est la seule qui pénètre bien avant dans le pays ennemi; car, tandis que les autres en sont séparées par un défilé ou un col, Malatyya est située sur un même terrain uni et contigu au territoire ennemi. Les provinces romaines situées vis-à-vis de ces frontières sont Kharschana et Khâldia, mais la partie du territoire ennemi qui s'y rattache a été habitée jusqu'à nos jours par une peuplade appelée les Nicolaïens ¹⁾, qui sont des Romains, mais différent d'eux sur différents points de croyance religieuse. Ces gens se mettaient du côté des Musulmans, qu'ils aidaient dans leurs expéditions au grand profit de notre cause. Mais par suite de mauvais traitements qu'ils subirent des habitants de la frontière, et de la négligence des autorités à leur égard, ils émigrèrent d'un seul coup et se dispersèrent en divers pays. Aussitôt une troupe d'Arméniens, sujets du prince arménien Malyh, occupa ce pays et y bâtit des forteresses inexpugnables. Leur nombre s'accrut bientôt et ils nous causent actuellement des embarras et des pertes considérables.

Les revenus des villes frontières, y compris Malatyya, s'élèvent à 70,000 dénares, dont on distrait 40,000 pour les frais d'entretien. Pour la paie des soldats et des troupes irrégulières l'État doit ajouter au reliquat de 30,000 dé-

1) La leçon du texte n'est pas certaine, mais ma conjecture repose sur le fait que la secte hérétique des Nicolaïens se distinguait par ses sympathies pour la doctrine de Mahomet. Au moyen-âge on identifiait même le fondateur de la secte avec le prophète arabe, v. A. d'Ancona, *La leggenda di Maometto in Occidente* p. 75 (*Giornale storico della letterat. ital.* 1889 Vol. XIII, p. 273).

est convenable que nous commençons par traiter des frontières qui sont de leur côté. Ces frontières sont les unes terrestres, 253 en face et proches du pays ennemi, d'autres maritimes, situées vis-à-vis des côtes ennemies, et d'autres terrestres et maritimes à la fois, d'où les habitants font des expéditions par mer aussi bien que des invasions par terre. Toutes les places situées sur le bord de la mer de Syrie et d'Égypte appartiennent en général aux frontières maritimes. De la troisième catégorie sont les villes frontières qu'on appelle les *frontières syriennes*, c'est-à-dire Tarsous, Adhana, al-Maçcyça, 'Ain Zarba, al-Kanysa, al Hârounyya, Bayâs, Nikâbolos (Nicopolis). Les revenus de cette contrée, qui s'élèvent à environ 100,000 dénars, sont employés aux travaux publics et à l'entretien des vigies, des corps de garde, des espions, des courriers, des gardes de défilés, de gués et de forteresses, etc. Pour la garnison de ces places on a besoin de soldats et de troupes irrégulières. La somme destinée annuellement aux expéditions d'été et d'hiver, soit par terre, soit par mer, est ordinairement d'environ 200,000 dénars, mais parfois elle s'élève à 300,000 dénars. Les provinces du pays ennemi qui sont en face de ces frontières et qui y confinent du côté de terre sont la Cappadoce et un peu plus loin la Nâtolique (Anatolie), du côté de la mer Séleucie. Les 'Awâcim (villes protectrices) de ces frontières appartiennent avec tout le pays en deçà à l'empire de l'Islâm. On les appelle 'âcim, parce qu'elles protègent les villes frontières et leur prêtent secours contre les attaques des ennemis. De ce nombre sont Antâkia, al-Djouma et al-Kouros.

Les frontières mésopotamiennes sont à la droite des frontières syriennes, vers le nord. La ville la plus proche des frontières syriennes est Mar'asch, puis al-Hadath. Autrefois Zibatra s'élevait dans le voisinage, mais elle fut saccagée (par les Romains) au temps d'al-Mo'tacim. Ce khalife y

capitale, s'élevant à 200,000 dirhems, fait partie des revenus de l'Irak.

252 On raconte que Kisrâ-Aperwyz, dans la dix-huitième année de son règne, fit dresser une liste des revenus du royaume et trouva qu'ils s'élevaient à 720,000 mithkâl d'or ¹⁾, soit en argent, à 600,000,000 dirhems. Les limites de son royaume étaient alors les mêmes que celles de l'empire actuel, si ce n'est que les provinces occidentales, tout ce qui est au-delà de Hyt, se trouvaient au pouvoir des Romains. Les provinces de l'empire se trouvent encore, d'après mon opinion, dans les conditions (favorables) d'autrefois. Les terres et les habitants n'y font point défaut, mais il faut que celui qui les gouverne ait d'abord la crainte de Dieu, ensuite qu'il soit capable, juste, modéré, qu'il sache mettre de l'ordre dans les choses et qu'il conduise les affaires avec régularité. Ces conditions remplies, on s'étonnera du haut montant des revenus.

Neuvième chapitre qui traite des frontières de l'empire musulman et des peuples qui l'entourent.

L'empire est entouré de tous côtés par des peuples qui sont hostiles à l'Islâm, demeurant les uns assez proche, les autres très loin du centre de l'empire. Les rois des principautés, établis par Dhou 'l-Karnain (Alexandre) payèrent tribut au roi des Romains durant 511 ans. Mais Ardaschyr ibn Bâbek, ayant réuni l'empire après de longs et pénibles efforts, rejeta ce tribut et réussit, non sans peine, à se rendre indépendant. Nous pouvons en tirer la conclusion que les Musulmans n'ont pas d'ennemis plus dangereux que les Romains, ce qui du reste est confirmé par les paroles du Saint Livre. Que la puissance de Dieu nous aide à en triompher!

Puisque les Romains sont tels que nous l'avons dit, il

1) Ce chiffre ne peut pas être exact.

Kazwyn, Zandjân et Abhar	1,828,000 ¹⁾	dirhems.	
Koumis	1,150,000	»	
Djurdjân	4,000,000	»	
Tabaristân	4,280,700 ²⁾	»	
Takryt, at-Tyrhân, as-Sinn et al-Bawâzydj	} 900,000 ³⁾	»	
Schahrazour et aç-Çâmaghân			2,750,000
al-Mawcil	6,300,000	»	
Kirdâ et Bazabdâ	3,200,000	»	
Diyâr Raby ^ç â	9,635,000 ⁴⁾	»	
Arzan et Maiyâfârikyn	4,200,000 ⁵⁾	»	
Taroun	100,000	»	
Arménie	4,000,000	»	
Aamid	2,000,000	»	
Diyâr Modhar	6,000,000	»	
Chemin de l'Euphrate	2,900,000 ⁶⁾	»	
Kinnasryn et al- ^ç Awâcim	360,000	dénars	
Himç	218,000 ⁷⁾	»	
Damas	110,000	»	
Jourdain	109,000	»	
Palestine	259,000 ⁸⁾	»	
Miçr et Alexandrie	2,500,000	»	
al-Haramain	100,000	»	
Le Yémen	600,000	»	
La Yamâma et le Bahrain	510,000	»	
Omân	300,000	»	
La capitation payée par les Chrétiens et les Juifs de la			

1) Plus haut 1,628,000.

2) Plus haut 1,163,070.

3) Plus haut 700,000.

4) Plus haut 4,635,000.

5) Plus haut 4,100,000.

6) Ou 2,700,000.

7) Plus haut 118,000.

8) Plus haut 195,000.

lieu dans ces derniers temps. En effet, les diminutions que je pourrais signaler, ont pour seule cause la faiblesse de l'administration et son manque d'énergie. Il en est de même partout où l'on refuse de payer l'impôt. La somme totale des revenus, que nous récapitulons ici pour la plus grande facilité du lecteur, est en or 4,920,000 dénars, ce qui fait en argent, en évaluant le denar à 15 dirhems, 73,800,000 dirhems ¹⁾. Voici la liste des impôts en or et en argent:

	Le Sawâd	130,200,000 ²⁾ dirhems.	
	al-Ahwâz	23,000,000	»
	Fâris	24,000,000	»
250	Kermân	6,000,000	»
	Mokrân	1,000,000	»
	Ispahân	10,500,000	»
	Sidjistân	1,000,000	»
	Khorâsân	37,000,000 ³⁾	»
	Holwân	900,000,000 ⁴⁾	»
	Mâh al-Koufa	5,000,000	»
	Mâh al-Baçra	4,800,000	»
	Hamadhân	1,700,000	»
	Mâsabadhân	1,200,000 ⁵⁾	»
	Mihridjânkadhak	1,100,000	»
	al-Yghârain	3,800,000 ⁶⁾	»
	Komm et Kâsân	3,000,000	»
	Adherbaidjân	4,500,000	»
	Ray et Domâwand	20,080,000 ⁷⁾	»

1) Ce total est en désaccord évident avec la somme des diverses postes.

2) Nous avons eu plus haut 114,457,650.

3) Plus haut 38 millions.

4) Évidemment faux. Ibn Khord. donne 1,800,000; mais il faut lire 4,800,000.
La véritable leçon est peut-être 9,000,000.

5) Plus haut 1,100,000.

6) Plus haut 3,100,000.

7) Plus haut 20,200,000.

Ghawr et, dans la direction de l'ouest, jusqu'au désert de Samâwa. Le Nedjd est plus élevé que la Yamâma; une grande partie en est inhabitée. On y trouve les deux montagnes de Tây qui donnent naissance à quelques cours d'eau. Le Ghawr s'étend des limites du Nedjd jusqu'aux dernières bornes de la Tihâma. Il renferme plusieurs districts qui portent le nom de *Mikhlâf* ou celui de *ʿArdh*. Je citerai parmi les premiers Lyna, al-ʿOmak, Nadjrân, Karn al-Manâzil, ʿOkâth, at-Tâif, Byscha, Djorasch, Tabâla, Kotna, as-Scharât. Les *ʿrâdh* (dépendances) de Médine sont Tyba, Yathrib ¹⁾, Taimâ, Doumat al-Djandal, al-Forʿ, Dhi ʿl-Marwa, Wâdi ʿl-Korâ, Madyan, Khaibar, Fadak, Korâ ʿArabyya, Sâya, Rohât, as-Sayâla, ar-Rahaba, Ghorâb, al-Akhal. Cette province porte le nom d'al-Haramain (les deux Saintes cités). Son produit annuel est de 100,000 dénares.

Le Yémen qui en est limitrophe au sud comprend les dépendances (*mikhlâf*) suivantes: Çanâ, Çada, Schâkir, Hâmdân, Çodâ, Djoʿfy, Aden, Mârib, Hadhramawt, Khawlân, al-Mahdjara, as-Salif, al-Maʿâfir, Yahcib, Zabyd, ʿAkk, Mihsâriʿ, al-Amlouk, Raimân, Bany ʿAamir, Djauf ²⁴⁹ Morâd, Djauf Hamdân, as-Schihr. Le produit du Yémen en or est de 600,000 dénares.

Les districts du Bahrain sont ar-Romaila, Djowâthâ, al-Khatt, al-Katyf, as-Sâboun, Soum (?), al-Moschakkar, ad-Dâryn, al-Ghâba. Le produit de toute cette province réuni à celui de la Yamâma, d'après le rôle des impôts dressé par Ibn al-Modabbir pour l'an 237, se monte à 510,000 dénares. La contribution stipulée de l'ʿOmân est de 300,000 dénares.

Telles sont les provinces qui font partie de l'empire musulman.

Dans l'évaluation des sommes que chaque province doit payer au trésor public, nous avons pris la moyenne, sans tenir compte des accroissements et des diminutions qui ont eu

1) Tyba et Yathrib sont les noms de Médine elle-même.

A la province du Diyâr Modhar confine, du côté occidental, le Djond de Kinnasryn et d'al-^cAwâcim, qui fait partie de la Syrie. Les villes principales sont Haleb, Antâkia et Manbidj, le produit en or 360,000 dénares. — Le Djond de Himç (Émèse) paie annuellement 118,000²⁴⁷ dénares; celui de Damas 110,000 dénares; celui du Jourdain 109,000 dénares; celui de Palestine, avec les villes d'ar-Ramla et Bait al-Makdis (Jérusalem) 195,000 dénares.

Le pays de Miçr et d'Alexandrie se divise en Çayd ou Haute-Égypte, et Basse-Égypte. Les provinces du Çayd sont: al-Faiyoum, Menf, Wasym, as-Scharkyya, Dilâç, Boucyr Kourydas. C'est là que Merwân ibn Mohammed, le dernier khalife omayyade, fut tué par Çâlih ibn Aly, l'oncle d'Abou'l-Abbâs le khalife. Viennent ensuite al-Bahnasâ, al-Kais, Tahâ, al-Oschmounain, Haiz Schanouda, Ancinâ, Soyout, Schotb, Kahkowa, Ikhmyr, ad-Dair, Abschâya, Fâw, Hou, Kinâ, Dandara, Kift, al-Akçor, Armant, Isnâ, Adfou, Oswân. La Basse-Égypte comprend Çân, Iblyl, Natou, Atrâbia, at-Tour, Aila, Fârân, Râya, al-Hidjâz, al-Faramâ, Nawasâ, Damyât, Tinnys, Manouf, Towwa, Sakhâ, Tyda, al-Afrâhoun, Nakyza, al-^cArysch, Dyçâ, al-Kass, Çâ, Schabâs, al-Badakoun, Kartasâ, Kha-²⁴⁸ribtâ, Tarnout, Macyl, al-Malydas, Dakahla, Ikhnâ, Raschyd, Bascharout¹⁾. Le produit en or de tous ces districts s'amonte à 2,500,000 dénares.

Derrière Barka se trouve al-Kairawân.

Il nous reste à parler des contrées méridionales, c'est-à-dire des pays au sud de l'Irâk, à savoir le Nedjd, le Hidjâz, la Mecque et Médine, et le Yémen, et au sud-est, ^cOmân, al-Yamâma et al-Bahrain. Quant au Nedjd, il part, comme nous venons de le dire, d'al-^cOdhaib sur la frontière méridionale de l'Irâk, et s'étend en ligne droite jusqu'au

1) Peut-être faut-il lire Mariyout.

arrêtée. Les deux chef-lieux s'appellent al-Djazyra ou Djazyrat Bany Omar et Bâsouryn. Dans cette dernière ville on prépare du sel en grandes quantités qu'on exporte par bateaux en Irâk. Le produit moyen de cette province se monte à 3,200,000 dirhems.

Ensuite vient le Diyâr Raby^ça, qui se compose des cantons de Balad, Bâ^çarbâyâ, Nacybyn, Dârâ, Mâridyn, Kafartouthâ, Tell Sindjâr, Râs al-^çAin, al-Khâbour. Le produit de ces districts, y compris les droits de marché, ²⁴⁶ s'élève à 4,635,000 dirhems.

A cette province confinent du côté du nord les deux provinces d'Arzan et de Maiyâfârikyn, dont le produit moyen est de 4,100,000 dirhems. — Puis vient le pays de Taroun qui fait proprement partie de l'Arménie, mais dont le suzerain paie annuellement la somme stipulée de 100,000 dirhems. — La province d'Arménie, située au nord de Taroun, comprend les districts de Djorzân, Dabyl, Barzand, (Barzandj), Sirâdj Tair, Bâdjonaisch, Ardjysch, Khilât, as-Sysadjân, Arrân, Kâlykalâ, al-Bosforradjân. La capitale est Naschawy, le produit moyen 4,000,000 dirhems.

Du côté occidental se trouve la province du Diyâr Modhar avec les districts de ar-Rohâ (Édesse), Harrân, Saroudj, al-Modaibir, al-Balykh, Tell Mawzan, Râbiat Bany Tamym, Karayât al-Forât (les bourgs de l'Euphrate), Schâti l-Forât (le bord de l'Euphrate), Mâzih Omar (al-Mâzihain); puis, sur la rive occidentale de l'Euphrate, al-Hany et al-Mary. Le produit moyen de cette province s'élève à 6,000,000 dirhems.

Si l'on énumère les provinces occidentales, en commençant non par le nord, mais par l'ouest, la première est celle qui comprend Hyt, ^çAana, ar-Rahba et Karkysia, et ainsi de suite jusqu'aux limites du Diyâr Modhar. Cette province s'appelle *Chemin de l'Euphrate* et son produit annuel s'élève à 2,900,000 dirhems.

Hamadhân du côté de l'est, paie l'impôt selon une convention spéciale. Le produit s'en élève à 20,200,000 dirhems. — Kazwyn paie, d'après le rôle de l'an 237, la somme de 1,628,000 dirhems. — Koumis, province située au nord de Ray, et dont les villes sont ad-Dâmaghân et Simnân, donne annuellement 1,150,000 dirhems. — Djordjân, avec un chef-lieu du même nom, est située au nord-est de ²⁴⁵ Koumis. Son produit annuel est de 4,000,000 dirhems. — Enfin le Tabaristân, la province la plus septentrionale, avec les villes d'Amol et de Sâria, paie, d'après le rôle de l'an 234, la somme de 1,163,070 dirhems. Ces contrées confinent du côté de l'est au désert des Turcs, du côté du nord, aux Babar et aux Tailasân.

Revenons maintenant aux contrées occidentales dont la première, en partant de la province (du Chemin) de l'Euphrate, est celle qui comprend Takryt, at-Tyrhân, as-Sinn et al-Bawâzydj. Son produit moyen est de 700,000,000 ¹⁾ dirhems. — Vient ensuite al-Mawcil (le Mosoul) avec ses dépendances. Auparavant on comptait parmi celles-ci Schahrazour, aç-Çâmaghân et Darâbâdh, qui à présent forment une province distincte dont le tribut annuel monte à 2,750,000 dirhems. Les districts de la province d'al-Mawcil sont actuellement: al-Djazyra (la Mésopotamie), Ninive, al-Mardj, Bâ'odhrâ, tous situés du côté occidental du Tigre; al-Hadytha, Hazza, Bâhodrà, al-Moghilla, Djabtoun, al-Hanâya, ²⁾, ad-Daibour, Dâsin, tous situés du côté oriental du fleuve. Le produit moyen de tous ces districts ensemble est de 6,300,000 dirhems.

La province qui confine à celle d'al-Mawcil du côté septentrional est la province de Kirdâ et Bazabdâ, où se trouve la montagne d'al-Djoudy sur laquelle l'arche de Noé s'est

1) Ce chiffre est évidemment faux. Il faut lire probablement 7,000,000. De Slane a conjecturé 1,700,000.

2) Nom illisible.

s'était obligé, l'an 221, à payer au trésor, y compris le prix des livraisons en nature (esclaves, moutons, étoffes), était de 38,000,000 dirhems.

Ayant traité du Khorâsân qui renferme les limites orientales de l'empire où il confine aux pays des Turcs, nous allons décrire maintenant les contrées nord-est, en commençant par la province de Holwân. Nous avons déjà dit que cette province appartenait autrefois à l'Irâk, mais qu'elle en a été séparée pour être annexée au Djabal (la Médie). Ce pays comprend les provinces de Mâh al-Koufa, Mâh al-Baçra, Adherbaidjân, Hamadhân, les Yghârain, Komm, Mâsabadhân, Mihridjânkadhak, qui forment le Djabal proprement dit, à l'exclusion des autres provinces qui lui appartiennent actuellement. Mâh al-Koufa a deux chef-lieux : le Dainawar des cantons supérieurs, Karmâsyn ²⁴⁴ des cantons inférieurs. Cette province confine du côté occidental à Holwân, du côté oriental à Hamadhân, du côté septentrional à Adherbaidjân. Son produit moyen est de 5,000,000 dirhems. — Les deux chef-lieux de Mâh al-Baçra sont Nêhâwand et Boroudjird. Le produit moyen de cette province se monte à 4,800,000 dirhems. — Le produit moyen de Hamadhân est de 1,700,000 dirhems. — Mâsabadhân, dont les villes sont as-Syrawân et Arbodjân, donne un produit annuel de 1,100,000 dirhems. — Celui de Mihridjânkadhak, dont le chef-lieu est aç-Çaimara, est de 1,100,000 dirhems. — Les Yghârain (les deux Yghâr ou franc-alleu) ont été formés de cantons pris dans diverses provinces. Les deux chef-lieux sont al-Karadj et al-Mardj, le produit moyen 3,100,000 dirhems. — Le produit moyen de Komm et de Kâsân s'élève à 3,000,000 dirhems. — Les provinces de l'Adherbaidjân sont Ardabyl, Marand, Djâbrawân, Warthân; le chef-lieu Bardha'a; le produit moyen 4,500,000 dirhems. — La province de Ray, qui comprend le Donbâwand, et qui confine à la province de

produit moyen de ces provinces est environ 18,000,000 dirhems.

Ensuite vient la Perse qui se compose de cinq provinces, dont la première, du côté de l'Ahwâz, est celle d'Arradjân; les autres sont Ardaschyr, Darâbadjird, Içtakhr et Sâbour. Les villes maritimes de ce pays sont Mahroubân, Synyz, Djannâba, Tawwadj et Syrâf. Le produit annuel de la Perse en argent est de 24,000,000 dirhems.

Le Kermân, qui est limitrophe de la Perse, renferme les villes d'as-Syradjân, de Djyroft, de Bamm et de Hormouz, port de mer. Son produit annuel est de 6,000,000 dirhems. Après le Kermân viennent les villes du Mokrân. Ce pays appartient à la juridiction du Sind, mais il est assujetti à une taxe annuelle envers le khalife de 1,000,000 dirhems.

Ispahân, qui confine à la Perse du côté septentrional, est une province distincte dont le produit annuel se monte à 10,500,000 dirhems.

Le Sidjistân est contigu au Kermân du côté du nord. Sa capitale s'appelle Zarandj, et son produit stipulé est de 1,000,000 dirhems.

243 Les provinces du Khorâsân qui touchent au Sidjistân et qui, à cause du voisinage, ont été réunies quelquefois à ce pays, sont Bost, Rokkhadj et Kâboul. Outre celles-ci le Khorâsân comprend le Zâboulistân, le Tabas, Kohistân, Herât, at-Tâlakân,¹⁾, Bâdaghys, Bouschandj, Tokhâristân, at-Târakân, Balkh, Kholm, Merwarroudh, aç-Çaghâniân, Wâschdjird, Bokhârâ, Tous, al-Fârayâb, Abraschahr,¹⁾, Samarkand, as-Schâsch, Farghâna, Oschrousana, aç-Çoghhd, Khodjanda, Khowârizm, Isbydjâb, at-Tirmidh, Nasâ, Abyward, Merw, Kiss, an-Nouschadjân, al-Bottam, Akharoun, Nasaf. La somme totale qu'Abdallah ibn Tâhir

1) Nom illisible.

des agriculteurs et des laboureurs pour cultiver ces terres, et vit accroître son apanage parce que beaucoup de petits propriétaires du voisinage venaient se placer sous sa protection. Lorsqu'à l'avènement de la dynastie abbâside, le domaine des Omayyades fut confisqué, le khalife donna le canton entier des deux Syb en apanage à (son oncle) Dawoud ibn Aly ibn Abdallah ibn al-Abbâs. On l'acheta depuis de ses héritiers, et il fait actuellement partie du domaine de la couronne.

Le canton d'Yghâr Yaktyn était également inconnu du temps des Perses. (Après l'avènement de la dynastie des Abbâsides) Yaktyn, un de leurs partisans zélés, reçut en franc-alleu des terres prises sur plusieurs cantons. Après sa mort, ce bien échut à la couronne, mais conserva le nom d'Yghâr Yaktyn, ou Franc-alleu de Yaktyn.

Le Nahr aç-Çila a été creusé dans la province de Wâsit par le khalife al-Mahdy qui fit défricher les terrains situés ²⁴² sur ce canal et en assigna les revenus pour des subsides (*çila*) aux habitants des deux saintes villes, et pour d'autres dépenses au profit de ces villes. On raconte qu'il stipula avec les agriculteurs qui s'y fixèrent que pendant cinquante ans ils lui céderaient les deux cinquièmes du produit, et qu'à l'expiration de cette période, cette clause serait abandonnée et remplacée par celle d'un partage égal entre le prince et les fermiers.

Ayant terminé la description du Sawâd, nous allons passer maintenant à celle de l'Ahwâz, puisque ce pays y est contigu du côté oriental. L'Ahwâz comprend sept provinces, dont les deux premières sont Souk al-Ahwâz du côté d'al-Baçra, et Nahr Tyrâ du côté d'al-Madhâr. Puis viennent les provinces de Tostar, d'as-Sous, de Djon-daisâbour, de Râmahormoz et de Souk al-atyk ¹⁾. Le

1) C'est-à-dire „l'ancien marché”. L'auteur paraît désigner Sorrak. Je ne crois pas que Souk soit une corruption de ce nom.

pôt foncier de l'Irâk, gagna sur les marais une étendue de terrain dont le produit annuel s'éleva à cinq millions de dirhems. Plus tard, Hassân le Nabatéen, affranchi des Bany Dhabba, le même qui a donné son nom au Bassin de Hassân à al-Baçra, au canal (à la tour) de Hassân dans les Batâih et au village de Hassân dans la province de Wâsit, mit à sec beaucoup de terrains sur l'ordre d'al-Walyd, puis sur l'ordre de Hischâm. On a continué l'œuvre ²⁴¹ de dessèchement jusqu'à ce jour. Tous ces terrains gagnés sont compris sous le nom d'al-Djawâmid (les Desséchées).

Il y avait autrefois dans le Kaskar un canal, nommé al-Djanb, sur le bord méridional duquel se trouvait le chemin de la poste qui conduisait par Maisân et Dastimaisân à l'Ahwâz. Après la formation des Batâih on nomma la partie des marais du côté du chemin de la poste al-Baryd (la Poste), et celle de l'autre côté Aghmâ rabtâ, nom nabatéen qui signifie en arabe le Grand Marais. On prétend que les puits¹⁾ de ce canal se montrent quelquefois dans les terrains qu'on a desséchés de nos jours.

Les deux canaux d'as-Syb n'existaient pas du temps des Perses. Leur origine ne remonte pas plus haut que le gouvernement d'al-Haddjâdj. Il y eut lieu alors une grande inondation, qui entraîna des frais de dessèchement évalués à trois millions de dirhems. Le khalife al-Walyd trouva la somme trop forte et ne voulut pas autoriser al-Haddjâdj à entreprendre ce travail. Mais Maslama ibn Abdalmalik offrit de le faire à ses propres frais, à condition qu'il aurait les revenus des terres basses qui resteraient inondées après que la somme de trois millions serait dépensée par les ingénieurs désignés par le khalife. Le résultat fut que Maslama obtint des terrains considérables, pour l'arrosage desquels il creusa les deux Syb. Puis il sut attirer de toutes parts

1) Peut-être faut-il lire „les traces”.

blé et en orge est de 100,361,850 dirhems. Si l'on y ajoute le montant de l'argent perçu, on obtient un total de 108,457,650 dirhems. Le montant de la dîme aumônîère perçue dans la province d'al-Baçra donne annuellement 6,000,000 dirhems. Le total du produit du Sawâd, selon le prix courant noté et d'après les comptes cités, s'élève donc à 114,457,650 dirhems.

Voici la cause de la formation des *batâih* (marais) dans le Sawâd. L'eau du Tigre se déversait jadis par le Tigre al-Awrâ, qui est au-dessous d'al-Baçra, en ligne droite entre deux rives protégées par de bonnes digues. Mais sous le règne de Kobâdh Fairouz, une grande rupture de la digue eut lieu dans le Bas-Kaskar. On négligea de la réparer et les eaux envahirent beaucoup de terrains cultivés situés dans le voisinage. Anouscharwân, son fils, en montant sur le trône, ordonna d'arrêter ces eaux par des digues et réussit à rendre une partie des terres inondées à la culture. Mais l'année même où le Prophète envoya Abdallah ibn Hodhâfa as-Sahmy porter son message à Kistrâ Abarwyz, c'est-à-dire en l'an 6 de l'hégire, l'Euphrate et le Tigre éprouvèrent une crue excessive, telle qu'on n'en avait jamais vue, et qui causa dans les digues des brèches énormes. Le roi Abarwyz fit tous ses efforts pour contenir les eaux. En un seul jour il fit construire quarante digues, excitant les travailleurs par la vue d'une somme considérable amoncelée sur des tapis. Mais tous les efforts pour maîtriser l'élément furent inutiles. Quand les Musulmans envahirent l'Irâk, les Persans étant absorbés par leur lutte contre les Arabes, les brèches s'élargirent. Le gouvernement négligea ces réparations et les propriétaires n'eurent pas les moyens d'y remédier. La *batyha* (marais) gagna chaque jour du terrain et prit une étendue considérable.

Sous le règne de Mo'âwia ibn aby Sofyân, Abdallah ibn Darrâdj, affranchi du khalife et chargé de percevoir l'im-

sont entrés dans le domaine de la couronne, en remplacement de deux autres situés dans la juridiction de la Route du Khorâsân, qui y appartenait autrefois. Actuellement le Sawâd comprend dix arrondissements et quarante huit cantons.

Nous allons donner à présent l'état actuel des revenus du Sawâd, prenant pour base celui de l'an 204, le premier dont on trouve les comptes dans les bureaux de la capitale, parce que les archives ont été consumés par le feu ²³⁷ en 183¹⁾, lors de la guerre civile pendant le règne d'al-Amyr, nommé le fils de Zobaida. Nous commençons par les cantons occidentaux :

[Je supprime la traduction de la table, dont j'ai donné toutes les variantes dans les notes sur la traduction d'Ibn Khordâdhbeh. A la fin Kodâma ajoute:]

²³⁹ Le produit de l'arrondissement du Tigre est, conformément au compte de l'an 260 : blé 900 korr, orge 4,000 korr, argent 430,000 dirhems ; et le produit du district de Nahr aç-Çila : blé 1,000 korr, orge 3,121 korr, argent 59,000 dirhems.

Le total du produit du Sawâd, sans compter les sommes prélevées dans la province d'al-Baçra à titre de dîme aumônère, est en blé 177,200²⁾ korr, en orge 99,721 korr, en argent 8,095,800 dirhems. Le prix courant d'un korr de blé et d'un korr d'orge pris ensemble étant de 60 dénares, soit de $60 \times 15 = 900$ dirhems, le produit total en

1) Lisez 197. Je ne sais comment expliquer l'origine de cette faute. De Slane, dans sa traduction de ce chapitre (*Journ. asiat.* 1862, II, 163), a écrit 203, correction étrange qui l'obligea à supposer que Kodâma a confondu Amyr avec Ibrâhym ibn al-Mahdy. De Slane se serait bien gardé de faire cette conjecture, s'il n'avait lu al-Amyr (l'Émir) au lieu de al-Amyr.

2) Ce chiffre doit être faux. Si l'on lit 117, 200 (comp. Kromer, *Ueber das Einnahme-Budget*, p. 43 note), on sera plus proche de la vérité. En additionnant les diverses postes, on obtient des chiffres qui diffèrent de ceux du texte. Tous mes efforts pour éliminer les fautes ont été infructueux. Comp. ma note c sur le texte.

tons: az-Zandaward; al-Bazboun ¹⁾; al-Astân; al-Dja-wâzir.

- VI. Khosra-Schâdh-Bahman, appelé maintenant district du Tigre, 4 cantons: Bahman-Ardaschyr; Maisân; Dasti-Maisân; Abazkobâdh. Tels sont les cantons situés à l'orient du Tigre. Quant à la rive occidentale, qu'arrose l'Euphrate, les arrondissements qui s'y trouvent sont:
- VII. Astân al-^cAaly, 4 cantons: Fairouz-Sâbour; Maskan; Katrabbol; al-Anbâr ²⁾; Bâdouraya.
- VIII. Ardaschyr-Bâbakân, cinq cantons: Bahorasyr; ar- ²³⁶ Roumakân; Kouthâ; Dorkyt; Nâhr Djaubar.
- IX. Dhywamâstân ³⁾, ou des Zâb, trois cantons: Zâb supérieur; Zâb moyen; Zâb inférieur.
- X. Haut-Bihkobâdh, six cantons: Bâbel; Khotarnia; la Basse-Falloudja; la Haute-Falloudja; an-Nahrain; ^cAin at-Tamr.
- XI. Bihkobâdh moyen, quatre cantons: al-Djobba et al-Bodât; Soura et Barbysamâ; Bârousama; Nahr al-Malik.
- XII. Bas-Bihkobâdh, cinq cantons: Bâdaklâ; as-Sailahyn; Nistar; Roudhmestân; Hormozdjerd. Ce dernier ne fait plus partie des cantons du Sawâd.

Comme nous l'avons dit ⁴⁾, le nombre des cantons était autrefois de soixante. Ce nombre a été diminué de douze. Les cinq cantons de Holwân ont été ajoutés à la province d'al-Djabal (la Médie); les quatre cantons de l'arrondissement du Tigre ont été annexés à la province d'al-Baçra; un canton a été submergé et n'est actuellement qu'une partie des Batâih (marais); enfin deux cantons du Bas-Bihkobâdh

1) Ibn Khord. „at-Tharthour”.

2) Fairouz-Sâbour et al-Anbâr sont deux noms du même canton.

3) La leçon du man. est fautive; j'ai adopté celle d'Ibn Khord.

4) Le passage auquel l'auteur renvoie manque dans le texte.

n'ont, dans une certaine mesure, qu'une valeur relative. Par exemple, l'Égypte, que nous comptons parmi les provinces occidentales, est orientale pour les habitants de l'Espagne, comme le Khorâsân qui est oriental par rapport à nous, est occidental par rapport aux Chinois. Conséquemment, on ne peut se passer d'un point central, pour déterminer la position des régions à l'égard de ce point. Ce centre, pour l'empire de l'Islâm, est la province de l'Irâk, qui ne ne l'est pas seulement actuellement, mais que déjà les Persans considéraient comme tel. Ils la nommaient Dil-Irânschahr, c'est-à-dire le cœur de l'empire Irânien. Le nom arabe Irâk est dérivé du nom persan Yrân, qui à son tour est dérivé de Yr. Or, Yr était le nom du peuple élu par Yr, fils d'Afrydoun, fils de Wiyoundjahân, fils d'Ouschhandj, fils de Fyrouzân, fils de Siyâmok, fils de Nersy, fils de Djayoumert. Le *móbedh* (le prêtre parsi) m'a appris que le nom de Djayoumert signifie »le vivant, le parlant, le mort". Les Persans se disent issus de Djayoumert, auquel ils donnent la place d'Adam.

(Division de l'Irâk en arrondissements):

- 235 I. Holwân, cinq cantons: Schâdh-Fairouz-Kobâdh; al-Djabal; Irbil; Tâmarrâ; Khânikyn.
- II. Schâdh-Kobâdh ¹⁾, sept cantons: Bozordjasâbour; Nahr Bouk; Kalwâdha; Djâzir; al-Madynat al-^catyka (la Vieille Ville); le Haut-Râdhân; le Bas-Râdhân.
- III. Khosra Schâdh-Hormoz ²⁾, huit cantons: Roustokbâdh; Mahroudth; Silsil; Djaloulâ et Djaloltâ; les deux Dhyb; al-Bandanadjyn; Barâz ar-Rouz; ad-Daskara.
- IV. Arandyn Kird ³⁾, cinq cantons: les trois Nahrawân; Bâdarâya; Bâkosâyâ.
- V. Khosra-Sâbour, nommé à présent Kaskar, quatre can-

1) Ibn Khord. „Schâdh-Hormoz”.

2) Ibn Khord. „Schâdh-Kobâdh”.

3) Ibn Khord. „Bâzydjân Khosrau”.

six, dont l'Euphrate est le plus considérable. Ce fleuve prend sa source au pays des Romains dans la montagne de Baroudjis ¹⁾. Il coule dans la direction de l'ouest à travers le pays des Romains jusqu'à la montagne de Masfynâ dont il baigne le pied. Après un parcours d'environ 450 milles, il se dirige vers le midi et pénètre dans le territoire de l'Islâm entre Si'irt (Is'irt), Malatyya et Schimschât. Il dépasse la ville de Hanzyt, puis tourne vers l'ouest, arrive à Somaisât, passe auprès de ²⁾ la citadelle de cette ville, et continue à se diriger vers l'occident jusqu'à la ville de Djisr Manbidj. De là il se détourne dans la direction du midi, passe successivement devant Bâlis, ar-Rakka, Karkysia, ar-Rahba, coule des deux côtés de 'Aana, ville située (sur un îlot) au milieu du fleuve, et continuant à suivre la même direction, passe devant Hyt et al-Anbâr. Ayant dépassé ces villes, il se partage en deux branches, dont l'une, nommée al-'Alkamy, se porte dans une direction quelque peu occidentale vers al-Koufa, l'autre, appelée Sourâ, passe, en se dirigeant directement vers le sud, par la ville de Sourâ, puis celle d'an-Nyl, et arrose une grande partie des terres du Sawâd. Un peu au-dessous d'al-Anbâr ²³⁴ un canal, nommé ad-Dakyl, sort de l'Euphrate et à son tour donne naissance au canal de 'Ysâ qui coule vers Bagdad et se décharge dans le Tigre. Ce qui reste de l'Euphrate, après qu'on en a dérivé plusieurs canaux pour l'arrosage des terres du Sawâd, se jette dans le Tigre, au-dessous de Wâsit. La longueur du fleuve, depuis son entrée dans le domaine de l'Islâm jusqu'à Bagdad, est de 623 milles.

Sixième chapitre qui traite de l'empire de l'Islâm, de ses provinces et de ses revenus.

Les dénominations d'orient, d'ouest, de nord et de sud

1) Ibn Serapion: Akradkhis, Masoudy: Afradkhis.

2) Le texte porte: „entre”; peut-être il manque quelque chose dans le texte.

Le cinquième climat renferme vingt neuf montagnes , entre autres celles de Hârith et de Howairith qui couvrent un espace de 33 milles ; celle qui s'étend entre al-Mawcil et Schahrazour, ayant une longueur de 245 milles ; celle qui relie cette dernière montagne à celles de Hârith et de Howairith, et qui s'étend jusqu'à la montagne de Kazwyn et s'approche du Rouyân. Sa longueur est de 200 milles.

Extraits du cinquième chapitre qui traite des fleuves, des sources et des marais.

Le cinquième climat possède vingt cinq fleuves, entre autres le Tigre. Ce fleuve commence à couler sous le 60e degré de longitude plus une fraction, et le 37e degré de latitude. Il se dirige d'abord vers le sud, puis incline légèrement vers l'ouest. Sa source se trouve puis il passe entre deux montagnes près de la ville d'Aamid, dépasse Bâsouryn, vient à la ville de Balad, à celle d'al-Mawcil, puis ¹⁾ à al-Hadytha, où il reçoit les eaux du Zâb, rivière qui descend du pays de Schahrazour. Poursuivant son cours, il coule entre deux montagnes dont l'une s'appelle Bârimmâ, l'autre Sâtydamâ. Ayant dépassé la ville de Sorra man raâ (Samarra), il reçoit un affluent qui vient ²³³ du Djabal (la Médie), nommé az-Zyb, puis un autre affluent venant du même côté. Ensuite il traverse la ville de Bagdad, et ayant dépassé Wâsit, il entre dans les Batâih (les marais), qui couvrent un espace de plus de 60 milles. Au sortir des Batâih, il se divise en deux branches, dont l'une coule à al-Baçra, l'autre se dirige vers al-Madhâr. Toutes les deux se déchargent dans la mer de Perse. La longueur du Tigre, depuis son origine jusqu'à son embouchure, est d'un peu plus de 800 milles.

Les fleuves du sixième climat sont au nombre de vingt

1) Il y a une erreur dans le texte que j'ai corrigée dans la traduction.

voisinage de Rome, et qui a une longueur de 500 milles. Il se nomme Adrias (Adriatique). Un deuxième golfe sort du pays de Narbonne et a 200 milles de longueur. La mer de Roum renferme 172 îles qui auparavant étaient toutes habitées, mais les Musulmans, dans leurs expéditions maritimes, en ont ravagé le plus grand nombre. Cinq de ces îles sont grandes, à savoir : Chypre, Crète, la Sicile, Sartânia (Sardaigne), Yâbis (Iviça) vis-à-vis de l'Espagne.

De la mer de Pontos (la mer Noire) sort, non loin de Constantinople, un canal qui se décharge dans la mer de Roum. La longueur de ce canal, depuis son origine près de Constantinople jusqu'à son embouchure, est de 260 milles. Il est navigable. Sa largeur varie : près de Constantinople elle est de 3 milles, dans un autre endroit de 6 milles, ailleurs d'une seule mille ; à l'embouchure elle n'est que de la portée d'une flèche. Dans ce dernier lieu se trouve une tour bâtie sur un rocher, où les Romains ont placé des agents pour inspecter les navires.

Extrait du quatrième chapitre qui traite des montagnes.

Il y a vingt quatre montagnes dans le quatrième climat : ²³² la montagne de la Neige dans la province de Damas, dont la longueur est de 83 milles ; celle de Sanyr dans la même contrée, longue de 45 milles ; celle d'al-Lokâm encore dans la même contrée, longue de 100 milles ; celle qui touche à Holwân, longue de 115 milles ; celle qui passe auprès d'Ispahân, puis tourne vers la montagne de Nêhâwand, longue de 435 milles ; celle qui, contiguë à la précédente, circonscrit un cercle sur un espace de 222 milles entre Ispahân et l'Ahwâz ; celle qui s'étend entre Istakhr et Djour, d'une longueur de 250 milles ; enfin celle qui touche à Nêhâwand et aux montagnes du Tabaristân, ayant une longueur de 800 milles.

vers laquelle il se dirige (c'est-à-dire de Berbera) est de 500 milles; sa largeur¹⁾ au commencement, c'est-à-dire là où il se détache de la grande mer est de 100 milles. Un autre golfe s'avance du côté de la ville d'Aila; sa longueur d'un bout à l'autre est de 1400 milles. A son extrémité occidentale, là où il rejoint la mer Verte²⁾, il n'a que 200 milles. Cette mer Verte s'appelle l'Environnante, et en Grec *Oukiánous*. On n'en connaît les limites que du côté de l'ouest, à l'extrémité du pays des Abessins, et du côté du nord. On y trouve du côté occidental les îles nommées Éternelles (îles Fortunées), et une autre île appelée Ghadyra (Gadeira, Cadix), en face de l'Espagne. Cette dernière île est située près d'un canal large de 7 milles qui sort de la mer Verte, passe entre l'Espagne et Tanger et arrive à la mer des Romains (la Méditerranée). Ce canal porte le nom de canal (détroit) de Ceuta³⁾.

Du côté septentrional on y trouve les îles de Brâtânia (Britanniques). Il est impossible de pénétrer bien loin dans cette mer Environnante, les navires n'y pouvant plus avancer. Personne ne connaît l'état réel de cette mer. Quant à la mer de Roum et d'Égypte (la Méditerranée), elle donne naissance à un golfe qui se dirige vers le nord dans le

1) Le mot „largeur” n'est pas exprimé dans le texte, mais il se trouve chez Ibn Rosteh. Bâtiny (chez Reinaud, *Introd.* CDLXII) et Masoudy I, 231 disent que la largeur du golfe est de 100 milles.

2) Reinaud, Aboulféda, p. 211 (comp. aussi Ibn Khaldoun *Prolog.* I, 96), dit que ce nom appartient à l'Océan indien. Mais on l'emploie souvent aussi pour désigner l'Atlantique, et même la Méditerranée porte parfois ce nom. On pourrait croire que Kodâma a supposé avec Bâtiny que l'Afrique, au sud de l'Abessinie, tournait à l'ouest et se dirigeait vers l'Océan Atlantique (comp. Reinaud, *Introd.* p. CCLXXXVI note 2), mais la comparaison du texte avec celui d'Ibn Rosteh prouve que Kodâma n'a pas compris sa source et que c'est en réalité à l'Atlantique que le nom de mer Verte appartient ici.

3) Reinaud, *Introd.* l. l. note 6, a soupçonné à tort que ce nom était une corruption du mot grec *στῆλαι*.

De Tabaryya un chemin conduit à Çour (Tyr). Entre ces deux villes il y a 7 relais.

Entre al-Fostât et Alexandrie il y 13 relais et d'Alexandrie à Djobb ar-Raml, du côté de Barka, 30 relais.

Il n'est pas nécessaire d'énumérer les relais des autres routes; les distances que nous avons données y suppléeront au besoin.

Fin du cinquième livre du Livre de l'impôt foncier.

Extraits du deuxième chapitre du sixième livre qui traite de la terre habitée.

Les anciens rois perses divisaient leur royaume en quatre parties: 1° les pays des Turcs et des Khazares, de la frontière orientale des Romains jusqu'à la frontière occidentale de l'Inde; 2° le pays des Noirs; du pays des Turcs jusqu'à l'Inde; 3° les pays qui de 'Omân s'étendent à Mokrân, Kâboul, Sidjistân et Tokhâristân; 4° les pays qui se rattachent à la Perse et portent le nom d'al-Djâmi'ain ¹⁾, du fleuve de Balkh et les extrêmes confins de l'Adharbaidjân et de l'Arménie jusqu'à l'Euphrate et al-Kâdisyya.

Les noms des sept climats chez les Romains sont 1° celui de Marâis (Meroë), ville des Abessins; 2° celui de Oswân (Syène), ville sur les confins des Bodja et de l'Égypte; 3° celui de Miçr (Égypte); 4° celui d'Antarsous (Antaradus); 5° celui de Roudhasch (Rhode); 6° celui de Pontos, parce que la ligne de ce climat passe par le milieu du Pontos.

Extrait du troisième chapitre qui traite des mers.

A cette mer (orientale) appartient le golfe qui commence de l'Abessinie et qui s'étend jusqu'à Berbera, d'où il a reçu le nom de Berbery. La longueur de ce golfe dans la contrée

1) Littéralement: des deux mosquées. Peut-être ce nom a-t-il été défiguré.

commence celui de Balad, 1 relais; Balad 3 relais; Adhrama 9 relais; Nacybyn 6 relais; Kafartouthâ 3 relais; Râs 'Ain 228 10 relais; ar-Rakka 15 relais; an-Nakyra (an-Nokaira), dernière station du Diyâr Modhar, 10 relais; Manbidj 5 relais; Halab 9 relais; Kinnasryn 3 relais; Sikkat al-Mardj, première station de la province de Himç du côté de Kinnasryn, 1 relais; Çawwarân 7 (9) relais; Hamât 2 relais; Himç 4 relais; al-Mohammaddyya (Ribla?) 4 relais; Baalbek 5 relais; Damas 9 relais; Dair Ayoub, dernière station de la province de Damas, 7 relais; Tabaryya, chef-lieu du Jourdain, 6 relais; al-Laddjoun, dépendance du Jourdain, 4 relais; ar-Ramla, chef-lieu de la Palestine, 9 relais; Sikkat al-Mo'aiyana, dernière station de la Palestine, 9 relais; Sikkat ad-Dâroura, dernière station du Djifâr, 17 relais.

Embranchement qui de Naçybyn mène à Arzan et Khilât: de Naçybyn à Arzan 11 relais ¹⁾; de Badlys à Khilât 4 relais.

Celui qui part de Kafartouthâ et conduit à Schimschât: 229 de Kafartouthâ à Aamid 7 relais; Tell Djoufr 2 relais; Schimschât 6 relais; Kâlykalâ 2 relais.

Le chemin qui d'al-Hiçn (Hiçn Maslama) tourne vers les frontières mésopotamiennes et passe par Harrân et ar-Rohâ (Édesse) compte jusqu'à Harrân 3 relais; ar-Rohâ 2 relais; Somaisât 3 relais; Hiçn Mançour 2 relais.

Pour venir du Diyâr Modhar au Chemin de l'Euphrate, on compte d'ar-Rakka à Sikkat Dabâ, dernière station du Diyâr Modhar, 9 relais.

Les relais de la route qui de Manbidj mène aux frontières syriennes sont: de Halab à Kinnasryn 9 relais; Antâkia 4 relais; Iskandarouna 4 relais; al-Maççyça 7 relais; Adhana 3 relais; Tarsous 5 relais. Entre al-Maççyça et 'Ain Zarba il y a 2 relais.

1) Ici l'itinéraire présente une lacune.

(la Médie) sont: de Bagdad à ad-Daskara 10 relais; Djoulouâ al-Waky^{ca} (du combat) 4 relais; la ville de Holwân 10 relais; Nacyr-abâdh (Noçair-abâdh), dernière station du district de Holwân, 9 relais; Karmâsyn 6 relais; Khondâdh, dernière station du Dainawar, 10 relais; la ville de Hamadhân 3 relais; Moschkouya, dernière station de la province de Hamadhân du côté de Ray, 21 relais.

De Holwân à Schahrazour 9 relais. De Holwân à la ville d'as-Syrawân 7 relais; Sinn Somaira 4 relais; ad-Dainawar 2 relais; Yazdadjird, dernière station du Dainawar du côté de Zendjân, 18 relais; Zendjân 11 relais; al-Marâgha 11 relais; al-Miyânidj 2 relais; Ardabyl 11 relais; 227 Warthân, dernière station de l'Adharbaidjân, 11 relais; la ville de Bardha^{ca} 8 relais; al-Mançoura 4 relais.

De Bardha^{ca} à la ville d'al-Motawakkalyya (Schamkour) 6 relais; Tiflys 10 relais.

De Bardha^{ca} à al-Bâb wa'l-abwâb (Derbend) 15 relais. De Bardha^{ca} à Dabyl 9 relais.

Relais de l'embranchement de la route allant à Komm et Ispahân: d'ad-Dour ¹⁾ à Komm 3 relais; à Ispahân 47 Par. ²⁾ On compte 13 relais entre Komm et Roud qui est la dernière station de Komm, du côté d'Ispahân.

L'embranchement qui mène à Nêhâwand quitte la grand route à Mâdharân, dépendance de Hamadhân. Entre ce lieu et Nêhâwand, il y a 3 relais.

Celui qui conduit à Kazwyn se détache de la grand route à Rakâd (?), entre lequel et Kazwyn on compte . . relais.

Chemin de l'Occident: de Bagdad à al-Baradân 2 relais; 'Okbarâ 4 relais; Sorra man raâ 7 relais; Djabiltâ 7 relais; as-Sinn 10 relais; al-Hadytha 9 relais; al-Mawcil 7 relais; d'al-Mawcil à la dernière station du district, où

1) Ibn Khord.: az-Zarkâ. La situation de ce lieu est incertaine.

2) Ibn Khord.: 16 relais.

Wardâsâ 18 M.; al-Mohtanâ 22 M.; Wâdi'r-Raml 20 M.;
 225 Tripoli 24 M.; Sabra, ville ruinée, 24 M.; Bir al-Djam-
 mâlyn 20 M.; Kaçr ad-Darak 30 M.; Bâdarakht (?) 24 M.;
 al-Fawwâra 30 M.; Kâbis, ville, 30 M.; Bir az-Zaitouna
 18 M.; Katâna 24 M.; Alys 30 M. et de là à la porte de
 la ville d'al-Kairawân, la capitale d'Ifrykia¹⁾, 24 M.

Après la description de toutes ces routes, il ne sera pas inutile de mentionner le nombre des relais de poste où l'on a échelonné des courriers pour le transport des paquets de lettres. Commençons par les relais qui se trouvent sur les routes qui de la capitale se dirigent vers l'Orient et l'Occident. De Bagdad à al-Madâin 3 relais; Djardjarâya 8 relais; Djabbol 5 relais; la ville de Wâsit, dont le relais nommé Sikkat al-Marouma est le premier de la province du Tigre du côté de Wâsit, 8 relais; Bâdhibyn 3 relais; Dair Mâ-Banna²⁾, dernier relais de la province du Tigre
 226 du côté d'al-Ahwâz, 13 relais; Nahr Tyryn 4 relais; Souk al-Ahwâz 3 relais; al-Bordjân, dernier relais de la province d'al-Ahwâz, 14 relais; Arradjân 1 (6) relais; an-Noubandadjân 17 relais; Schyrâz 12 relais; Içtakhr 5 relais.

A chaque station de l'embranchement qui de Bâdhibyn conduit à al-Baçra des courriers ont été échelonnés. On compte de Bâdhibyn à 'Abdas 5 relais; al-Madhâr 8 relais; al-Baçra 3 relais. A al-Baçra se trouvent des chevaux de poste.

Les relais de la route de l'Orient du côté d'al-Djabal

1) Note d'Ahmed ibn Mobârakschâh: „La ville d'Ifrykia est celle dont Omar avait défendu aux siens de boire l'eau, lorsqu'ils partirent pour la conquérir. Il motiva sa défense par la crudité de cette eau. Ils buvaient donc l'eau du dehors de la ville. Lorsqu'ils se révoltèrent contre Othmân et que celui-ci voulut les renvoyer, ils lui firent connaître la défense d'Omar. Othmân réfléchit, puis leur ordonna de boire l'eau de la ville. Ils obéirent, mais il en resulta, à ce qu'on dit, que leurs cœurs s'endurcirent. Au retour ils tuèrent leur khalife. Voilà ce qu'on raconte. Dieu nous soit en aide!”

2) J'ai fait observer dans une note sous le texte que Dair Ma-Banna (Fanna) n'est pas à sa place ici. La véritable leçon est Dair Mikhrâk.

Ce qui fait pour la distance d'Alexandrie à Barka un total de M.

De Barka à Malytia 15 M.; Kaçr al-^cAsl 29 M.; Awbarân 12 M.; Solouk 30 M. Deux routes partent de Solouk vers Adjdâbia: celle du littoral et celle d'as-Sikka (le relais). La première va de Solouk à Barsamt 24 M.; Balbad 20 M.; Adjdâbia 24 M.; la seconde à as-Sikka 30 M.; az-Zaitouna 20 M.; Adjdâbia ¹⁾ 24 M. 223

Une autre route de Barka à Solouk suit la première jusqu'à Malytia 15 M., puis se dirige par la plaine à al-Anbâr 24 M.; Wâdi 'l-A^crâb 30 M. Sur le territoire de Schakyk al-Fahmy (situé dans ce Wâdy) le chemin se détourne vers Solouk. La distance jusqu'à ce dernier lieu est de 35 M.

Revenons à (Wâdy) Makhyl, d'où, comme nous l'avons observé ²⁾, un chemin direct part pour Ifrykia ³⁾, en tournant à gauche. Celui-ci passe par Djobb Djarâwa; Tamlys 20 M.; Wâdy Masous 35 M.; Djoryrâbolou (?); Adjdâbia 24 M.

Deux routes partent d'Adjdâbia, dont l'une se dirige directement vers Ifrykia ⁴⁾, l'autre d'abord vers Tripoli. 224
D'Adjdâbia à Hay Nadjwa (Harkara) 20 M.; la *sabkha* (marais salé) de Manhousâ 30 M.; Kaçr al-^cAtasch 34 M.; al-Yahoudyyâtain, deux villages sur le bord de la mer, 24 M.; Kabr al-^cIbâdy 34 M.; Sort 34 M.; al-Karnain 18 M.; Mighmadâsch 20 M.; Koçour Hassân 30 M.; al-Mançaf (mi-chemin) 40 M.; Tawarghâ 24 M.; Raghoughâ 20 M.;

1) Note d'Ahmed ibn Mobârakschâh: „Adjâbia, ville située entre Tripoli du Maghrib et Barka, est actuellement habitée par les Arabes. Les Maghrebins disent mal de cette ville et de ses habitants. On y boit de l'eau de pluie qu'on recueille dans des citernes taillées dans la pierre.”

2) Cette observation ne se trouve plus dans le texte.

3) C'est-à-dire al-Kairawân, la capitale. L'auteur veut dire que le voyageur qui veut se rendre par le chemin le plus court au Kairawân, laisse Barka à droite et va directement de Wâdy Makhyl à Adjdâbia.

4) Cette route manque dans le man.

M.; Alexandrie 24 M.; Abou Myna 20 M.; Dhât al-Homâm 18 M. Le chemin direct de Tarnout à Dhât al-
 221 Homâm passe par al-Minbar 30 M.; Masâris 24 M.; Ar-
 masâ 12 M. De là à Dhât al-Homâm, où les deux routes,
 celles d'Alexandrie et celle de Barka, se réunissent pour
 n'en former qu'une seule, 30 M.

A Dhât al-Homâm le voyageur doit faire sa provision
 d'eau parce qu'il n'en trouve point sur la route par le désert,
 le long du bord de la mer, qui le mène à la ruine d'al-
 Hanyya ou Hanyyat ar-Roum (l'arche romaine) 34 M., puis
 à Kaçr al-^cAdjouz (le château de la vieille), village appelé
 aussi at-Tâhouna (le moulin) 30 M. De là, le long d'une
 contrée cultivée, à Kanâis al-Djawn 24 M.; Djobb al-^cAw-
 sadj 30 M.; Sikkat al-Hammâm 30 M.; Kaçr as-Scham-
 mâs 25 M.; Kharibat al-Kawm 15 M.; Kharâib Aby
 Halyma 35 M.; al-^cAkaba (le Catabathmus) 20 M.; Ma^cadd
 35 M.; Rabous 30 M.; Farma, ville où résident les fonc-
 tionnaires du gouvernement, 6 M.; as-Schâhidyn (les mar-
 tyrs), chateau . . . ; Wâdi's-Sodour (la vallée des *sidr* ou
 rhamnus nabeca), où il y a un bois touffu, 20 M.; le
 village de Bâ^c 24 M. ¹⁾; an-Nadâma 24 M.; Barka 6 M.
 222 Tel est le chemin qui cotoie la mer. La route du désert
 mène de Kaçr ar-Roum ²⁾ à Mardj as-Schaikh 20 M.; Hay
 Abdallah 30 M.; Djiyâd aç-Çaghyr (le petit Djiyâd) 30 M.;
 Djibâb al-Maida^cân 35 M.; Wâdy Makhyl 35 M.; Djobb
 Halymân 35 M.; Wâdi 'l-Maghâr 35 M.; Tâkanist (l'Église),
 village habité par des Chrétiens, 25 M.; an-Nadâma 25 M.;
 Barka 15 M. La ville de Barka est située dans une plaine
 aux sables rougeâtres de la couleur de la datte qui com-
 mence à mûrir. Les montagnes l'entourent à une distance
 de 6 M.

1) Ici il y a probablement une lacune dans l'itinéraire.

2) Le château des Romains ou le château blanc sur le Catabathmus.

20 M.; al-Kar'oun, station au fond de la vallée, 15 M.; de là, en passant par le village d'al-'Iyoun, à Kafarlailâ 20 M.; Tabaryya 15 M. Sur ce chemin se trouve Djobb Yousof (le puits de Joseph).

La route directe de Damas aux montagnes du Jourdain passe par al-Koswa 12 M.; Djâsim 24 M.; Afyk 24 M.; Tabaryya 6 M. De là on se rend soit directement à al-Laddjoun 20 M., soit à Baisân 16 M. et de là à al-Laddjoun 18 M. D'al-Laddjoun à Kalansowa sur le Wâdy 'Aarâ, contrée infestée par des lions, 20 M.; de là à ar-Ramla 24 M.

Le chemin d'ar-Ramla à Miçr mène par des villages et des champs cultivés à Azdoud 12 M., puis par une contrée également cultivée à Ghazza 20 M.; de là à Rafah 16 M. dont 10 au milieu de jardins, les 6 suivants par les sables. De Rafah à al-'Arysch 24 M. par les sables. Deux routes partent de ce dernier lieu, celle d'al-Djifâr ou des sables et celle du littoral. La première va à al-Warrâda 18 M.; al-Bakkâra 20 M.; al-Faramâ 24 M. Celle du littoral va ²²⁰ à al-Makhlaça 21 M.; al-Kaçr, forteresse des Chrétiens, où l'on trouve de l'eau potable et des palmiers, 24 M.; al-Faramâ 24 M.

D'al-Faramâ il y a deux chemins jusqu'à al-Fostât, la capitale de l'Égypte, celui d'été qui passe par Djordjyr 30 M.; Fâkous al-Ghâdhira 24 M.; Masdjid Kodhâ'a 18 M.; Bilbais 21 M.; Miçr (la capitale) 24 M.; et la route d'hiver qui d'al-Farama mène à al-Marçad (l'observatoire) et de là à al-Ghâdhira, où elle rejoint l'autre chemin, 34 M.

La route d'al-Fostât à Barka, Ifrykia et le Gharb (l'Occident) conduit d'abord à Dhât as-Salâsil 24 M. et de là à Tarnout 30 M. De là un chemin dévie vers Alexandrie, menant de Tarnout à Kawm Scharyk 22 M.; ar-Râfika 24 M., en suivant le cours du Nil. D'ar-Râfika, d'où part le canal d'Alexandrie, à Kartasâ 30 M.; Kiryawn 24

5 Par.; Khalydj Ibn Djomai^c 5 Par.; al-Fâsch 6 Par.; de ce dernier lieu on va à Karkysia. De là à l'embouchure de Nahr Sa'yd 8 Par.; al-Djardân 14 Par.; al-Mobârak 11 Par.; ar-Rakka 8 Par. Ce qui fait, pour la distance de Bagdad à ar-Rakka, en suivant le cours de l'Euphrate, un total de 126 Par.

L'autre route qui mène d'al-Fordha par le désert passe par al-Kamarty (al-Karmaty?) 3 Par.; al-^cAwâmil 9 Par. et 1 M.; al-Kaçaba 8 Par.; al-Ghoraiz(?) 9 Par.; ar-Roçâfa 218 8 Par.; ar-Rakka 8 Par. Total de Bagdad à ar-Rakka, quand on quitte l'Euphrate à al-Fordha pour continuer le voyage par le désert, 127 Par. et 1 M.¹⁾.

D'ar-Roçâfa, qui est à 8 Par. d'ar-Rakka, on a le choix entre deux routes menant à Damas, l'une par le désert, l'autre sur Himç (Emèse) par un pays cultivé. Cette dernière mène d'abord à az-Zarrâ^{ca} 40 M.; puis à Kastal 36 M.; Salmyya 30 M.; Himç 24 M.; Schamsyn de la forêt(?) 18 M.; Kârâ 22 M.; an-Nabk 12 M.; al-Kotaiyifa 20 M.; Damas 24 M.

La route du désert va d'ar-Roçâfa à la Ruine appelée *Botlâmiâ* 35 M.; al-^cOdhaib 24 M.; Nihyâ 20 M.; al-Karyatain 20 M.; Djaroud 36 M.; Damas 30 M.

Une route qui se nomme *la Moyenne* conduit de Salmyya à Damas en passant par Far^{âya} 18 M.; Mâ Scharyk 20 M.; Çadad 18 M.; an-Nabk 35 M.

219 Le chemin de Himç à Damas par le Bikâ^c (la Coelesyrie) passe par Djousia 13 M., Y^{âth} (Ya^{âth}) 20 M.; Baalbek 3 M. De là à Damas, en tournant à gauche sur une montagne nommée Ramy, 50 M.

Le chemin de Baalbek à Tabaryya (Tibériade) s'appelle *chemin des sentiers*. On va de Baalbek à ^cAin al-Djarr

1) Il s'ensuit que cet itinéraire est incomplet. Il y manque une distance de 7 Par.

village où il y a une citerne, 6 Par.; Bâdjarwân 7 Par.; ar-Rakka 3 Par.

La route de gauche qui conduit de Balad à Karkysia, ²¹⁶ Sindjâr et le chemin de l'Euphrate passe par Tell A[°]far, grand village, 5 Par.; Sindjâr, ville romaine, 5 Par.; [°]Ain al-Djibâl 5 Par.; Sokair al-Abbâs ibn Mohammed, ville sur le Khâbour, 9 Par.; al-Fodain 5 Par.; Mâkisyn, ville sur le Khâbour, 6 Par.; Karkysia, ville située au confluent de l'Euphrate et du Khâbour, 7 Par.

Le chemin d'ar-Rakka vers les frontières passe par [°]Ain ar-Roumyya 6 Par.; Tell [°]Abdâ 7 Par.; Saroudj 7 Par.; al-Mozanyya 6 Par.; Somaisât, ville située sur l'Euphrate du côté de la Syrie, 6 Par.; Hiçn Mançour, ville frontière entourée d'un mur en pierre, 6 Par.; Malatyya, ville frontière, 10 Par. par un terrain très accidenté; Kamakh, ville frontière maintenant au pouvoir de l'ennemi, 4 Par.; de là, en tournant à gauche, à la forteresse de Zibatra, également occupée par l'ennemi, 4 Par.; de Zibatra à al-Hadath, place frontière, tout proche du territoire ennemi, 4 Par.; de là à Mar[°]asch, place frontière au delà de laquelle il n'y a plus que territoire ennemi, 5 Par.

Revenons à Bagdad pour décrire la route qui mène de la capitale aux contrées occidentales, en suivant le chemin de l'Euphrate. De Bagdad à as-Sailahyn 4 Par.; al-Anbâr 8 Par. De Anbâr à ar-Rabb 7 Par. en suivant la voie ²¹⁷ directe le long du fleuve; mais il y a un autre chemin par la plaine qui passe par al-Badjsch et rejoint l'autre route à ar-Rabb. De ce dernier lieu à Hyt 12 Par.; an-Nâ'ousa 7 Par.; Aalousa 7 Par.; al-Fohaima 6 Par.; an-Nahya 12 Par. par le désert, mais 6 Par. en suivant le bord de l'Euphrate. La dernière voie est celle de la poste. D'an-Nahya à ad-Dâziky 6 Par., al-Fordha 6 Par. Deux routes mènent de ce lieu à ar-Rakka, celle de l'Euphrate et celle du désert. Les stations de la première sont Wâdi 's-Sibâ

D'al-Mawcil à la ville de Balad 7 Par.; Bâ'ainâtha 7 Par.; Barka^cyd ¹⁾ 6 Par.; Adhrama 6 Par.; Tell Farâscha 3 Par.; Nacybyn 4 Par.

215 De Nacybyn partent deux routes, l'une à droite vers les contrées septentrionales contigues à celles dont nous venons de parler, la seconde aux autres contrées occidentales. Commençons par la route à droite. De Nacybyn à Dârâ 5 Par.; Kafartoutha 7 Par.; Kaçr Bany Nâci^c 7 Par.; Aamid 7 Par.; Mayâfârikyn, en tournant à droite, 5 Par.; Arzan, ville qui est proche des frontières arméniennes, 7 Par. Quand, en quittant Aamid, on tourne à gauche, on arrive à Schim-schât, près des frontières romaines, 7 Par.; Tell Djoufr 5 Par.; Djarnân, bourg populeux avec plusieurs marchés, 6 Par.; Bâmakdâ, où il y a un marché, mais peu d'habitants, 5 Par.; Djollâb, bourg considérable au bord d'une rivière, 7 Par.; ar-Rohâ (Édesse), ville romaine au pied d'une montagne, 4 Par.; la ville de Harrân 4 Par.; Tell Mahrâ 4 Par.; Bâdjarwân 7 Par.; ar-Rakka 3 Par.

La route de Nacybyn à ar-Rakka passe par Dârâ, ville située au pied d'une montagne, 5 Par.; Kafartoutha 7 Par.; al-^cArrâda, station, 3 Par.; Râs ^cAin, ville où l'on trouve des sources, 4 Par.; al-Djâroud 5 Par.; Hiçn Maslama,

1) Note d'Ahmed ibn Mobârakschâh: „Barka^cyd est un bourg dont les habitants ont la réputation d'être grands voleurs, on dit même qu'ils sont maîtres dans cet art que, toutetois, ils ne pratiquent pas ouvertement, mais seulement par escamotage. Lorsqu'une caravane y doit passer la nuit, les voyageurs n'osent pas se livrer au sommeil, obligés qu'ils sont de surveiller leurs marchandises. Cela même ne suffit pas toujours. On raconte qu'une caravane s'étant arrêtée au dehors de la place, un homme attacha son âne près du mur d'enceinte, puis il s'assit sur ses bagages, le dos tourné à l'âne, ayant la plaino en face pour mieux observer les voleurs. Il n'en aperçut aucun pendant toute la nuit. Or, les voleurs avaient réussi à accrocher l'âne derrière lui et à hisser l'animal jusqu'au haut de la muraille; puis ils le descendirent de l'autre côté, sans que le propriétaire se méfiât de rien. Se tournant à la fin, il ne vit plus son âne et n'y comprit rien, puisqu'il n'avait pas fermé l'œil. On raconte plusieurs anecdotes pareilles comme preuve de leur habilité en l'art de voler qui leur a valu un renom proverbial.

duisent vers les pays du Nord, en commençant par celui qui dévie (de la grand route au Khorâsân) vers l'Adharbaidjân. On va de Sinn Somaira au Dainawar 5 Par.; al-Khawardjân 9 Par.; Tell Wân 6 Par.; Sysar 7 Par. De Sysar on a deux routes jusqu'à Barza: en été on va directement à al-Bailakân 10 Par., Barza 8 Par.; en hiver d'abord à Andarâb 4 Par., de là à al-Bailakân ¹⁾ 5 Par., puis à Barza 6 Par. Ensuite Sâborkhâst 8 Par.; al-Marâgha 7 Par.; ²¹³ Deh al-Kharrakân 11 Par.; Tabryz 9 Par.; la ville de Marand 10 Par.

D'al-Marâgha à Koulsara 10 Par.; Sarât 10 Par.; an-Nyr 5 Par.; Ardabyl 5 Par.; Khân Bâbek 8 Par.; Barzand 6 Par.; Bahlâb 12 Par.

D'Ardabyl à Moukân il y a 4 Par.

De Barza à Tiflys ¹⁾ 2 Par.; Djâbrawân 6 Par.; Naryz 4 Par.; Ormia 14 Par.; Salamâs 6 Par.

De Marand à al-Djâr (al-Khân) 4 Par.; Khoway 6 Par. Pour se rendre en Arménie, on peut aller de Marand à as-Sary sur le fleuve 10 Par.; Naschawâ 10 Par.; Dabyl 20 Par.; ou bien de Warthân à Koumâm (Darmân) 3 Par.; al-Bailakân 7 Par.; Bardha'â 3 Par. ²⁾.

Nous allons décrire à présent la route de Bagdad aux pays occidentaux, en commençant par la partie septen- ²¹⁴ trionale, qui se rattache aux contrées dont nous venons de parler. La route de Bagdad au Mawcil passe par al-Baradân 4 Par.; 'Okbarâ 5 Par.; Bâhamschâ 3 Par.; al-Kâdisyya 7 Par.; al-Karkh 5 Par.; Djabiltâ 7 Par.; as-Soudakânia 5 Par.; Bârimmâ 5 Par.; la ville d'as-Sinn 5 Par.; al-Hadytha, 12 Par. par une plaine au milieu de laquelle coule le petit Zâb; Tahmân (Tamyân) 7 Par.; al-Mawcil 7 Par.

1) Station qu'il ne faut pas confondre avec la ville arménienne du même nom.

2) Cela est inexact; v. ma note au bas du texte.

du Khorâsân dans la région de Merw et celle du Tokhâristân, une source jaillit près de la *sidra* et devint bientôt très considérable de sorte qu'elle forma un cours d'eau dans la plaine, ou plutôt dans le désert sablonneux et pierreux qui s'étend jusqu'à Merw et Amol. L'emplacement de l'arbre devint alors un village riche en champs cultivés et en arbres. D'as-Sidra à ad-Dastadjirda, village très peuplé ayant de l'eau en abondance, 5 Par.; al-'Oud (al-Ghour), grosse bourgade, 4 Par.; la ville de Balkh 3 Par. à travers une région cultivée.

De la ville de Balkh à Siyâdjird, grand village, 5 Par. De là aux bords du fleuve de Balkh, le Djaihoun, 7 Par. par le désert. Ce fleuve baigne le pied des murs de la ville d'at-Tirmidh, bâtie sur un rocher. De cette ville à Çarmandjân 6 Par.; de là à Dârazanguy, bourg prospère et populeux, 6 Par.; Barandjy, village, 7 Par.; aç-Çaghâniân, grande ville très peuplée, 5 Par. Le chemin de cette ville à ar-Râscht conduit d'abord à Boundhâ, grand village, 3 Par., puis au village de Hamawarân 7 Par.; Abân Kasawân, village florissant, 8 Par.; Schoumân 5 Par.; Wâschdjird 212 4 Par., le long d'une région cultivée; Râscht 4 journées de marche. Râscht, qui forme la frontière du Khorâsân du côté de Farghâna, est situé entre deux montagnes; c'est par là que pénètrent les Turcs pour envahir le pays.

La route de Balkh au Tokhâristân supérieur passe par Walâry, 5 Par.; Sawâdjy 3 Par.; la ville de Kholm 3 Par. à travers une plaine; Bahâr, station du désert, où il n'y a d'autre eau que celle d'un puits auquel on descend par un escalier, 7 Par.; Arkabânoul (?), station du désert, 5 Par.; Kâridh 'Aamir, situé au milieu de rochers, à une distance de 18 Par. du fleuve de Balkh, 7 Par.

Ayant terminé la description des routes menant à la Mecque, au Yémen etc., puis de celles aux pays de l'Orient, nous allons donner maintenant un exposé des chemins qui con-

rivière. Les habitants sont des *madjous* (adorateurs du feu) et vivent du louage de leurs ânes avec lesquels ils font des voyages en toute direction. On les appelle *T'orkoun*. De là à Asad-abâdh 7 Par.; Hauzân 5 Par.; Kaçr al-Ahnaf, bourg situé sur le fleuve, doit son nom à al-Ahnaf ibn Kais, 4 Par.; la ville de Merw la supérieure (Merwarroudh) ²¹⁰ 5 Par. On continue ensuite le voyage jusqu'à Kaçr 'Amr, situé à 1 Par. de Merwarroudh sur une colline à l'entrée du défilé. De Merwarroudh à Araskan on compte 5 Par.; de là à al-Asrâb (les souterrains), petite localité dans le défilé, dont les habitations sont taillées dans la montagne, 7 Par.; Kandj-abâdh, village dépendant du Tâlakân, 6 Par.; at-Tâlakân 6 Par.; Kashân (Kansadjâb) 5 Par.; Arghyn, village florissant, 5 Par. On suit le bord du fleuve de Merw pendant 1 Par., puis on gravit un col de sable assez praticable, où il y a une source protégée par une construction en pierre, et on continue son chemin pendant 4 Par. sur la montagne. Une partie de cette route est pierreuse, mais on y marche sans difficulté. D'Arghyn à Kaçr Khout, bourg prospère et populeux, première dépendance de la province d'al-Fârayâb, 5 Par. De là à la ville d'al-Fârayâb environ 2 Par. De Kaçr Khout, par le désert nommé désert d'al-Kâc, à al-Kâc la distance est de 5 Par., mais on en a 9 d'al-Fârayâb à cette station, la route longeant un terrain très accidenté. Al-Kâc est situé dans une plaine et appartient à la province du Djouzadjân. On y trouve des khans et des puits. De là à as-Schabourkân, ville populeuse du Djouzadjân avec une chaire, et située dans une plaine ¹⁾, 9 Par. De cette ville à as-Sidra (le lotus, ou rhamnus nabeca), dépendance de Balkh, 6 Par. Ce lieu n'était auparavant qu'un relais de poste avec des khans dans le désert; mais, en 203, lors du fameux tremblement de terre ²¹¹

1) Dans le texte suivent deux mots illisibles.

7 Par. De Youzkand on a 1 journée à travers une suite non interrompue de villages jusqu'à la *'akaba*, qui est une pente très difficile à gravir, impraticable dans la saison des neiges. De là, par une succession de montées et de descentes dans une région montagneuse, à Atbâsch, 1 journée. Atbâsch est une ville située sur une colline élevée qui est à égale distance ²⁰⁹ du Tibet, de Farghâna et du Nouschadjân. D'Atbâsch au Nouschadjân supérieur on a 6 journées de marche, tantôt sur des collines peu élevées, tantôt par un terrain de pâturages et de sources, mais où il n'y a pas de villages, de sorte qu'on est obligé d'emporter ses provisions de route. Les voyageurs laissent rarement les chameaux brouter l'herbe en marchant.

Du Nouschadjân supérieur à la résidence du Toghozghor-khâkân, c'est-à-dire le roi des Toghozghor, la distance est de 45 journées ¹).

Pour se rendre à la résidence du roi des Kaimâk, on va de Tarâz à un lieu nommé Kawâkât où sont deux villages florissants et très peuplés ²). Un cavalier qui se hâte peut franchir la distance de ce lieu à la résidence du roi des Kaimâk en 80 journées. Il lui suffit d'emporter sa propre nourriture, la plaine offrant du pâturage, spécialement du trèfle, et de l'eau en abondance.

Revenons maintenant à Merw et décrivons la route de là au Tokharistân. De Merw au village de Fâz 7 Par.; à Mahdy-abâdh, par le désert, 6 Par.; Yahyâ-abâdh, relais de poste avec des khans pour les voyageurs, dans le centre de la vallée, 7 Par.; al-Karynain 5 Par. Ce village est situé dans le désert sur une haute colline au bord de la

1) Le texte a „6 journées” ce qui est évidemment faux. Ibn Khord. dit „3 mois,” mais Kodâma donne ailleurs „45 journées” ce qui est plus conforme à la vérité.

2) La distance de Tarâz à ce lieu est de 1 journée, puisque Ibn Khord dit qu'on compte 81 journées de marche entre Tarâz et la résidence du roi des Kaimâk.

d'argent. En continuant le premier, on va de Khodjanda à Çâmghar, grande bourgade dans une plaine, 5 Par.; Khâdjistân, château avec garnison près d'une grande saline qui fournit tout le sel nécessaire à la consommation du Schâsch, de Khodjanda etc. Cette saline est contigue à une montagne qui s'étend jusqu'à la mine d'argent, 4 Par.; Tormokân; village, 6 Par.; Bâb, grande ville de la province de Farghâna, 3 Par.; Akhsykat, capitale de Farghâna, 4 Par. Total, de Samarkand à Farghâna 53 Par. ¹⁾.

Revenons à la bifurcation des routes à Sâbât. De ce lieu à Osrouschana il y a 7 Par., dont les deux premières Par. en plaine; pendant les cinq autres on trouve des montagnes ²⁰⁸ couronnées de villages à droite et à gauche, en remontant le cours d'eau qui descend du côté de la ville.

Pour aller de Khodjanda à la mine d'argent du Schâsch, on suit le fleuve jusqu'à une ruine où il y a une source et qui s'appelle »lieu de l'observatoire". De cette mine à Kaçr Mouhinân, à l'entrée de la vallée où se trouve la mine d'argent, 2 Par.

Celui qui désire se rendre du Schâsch à Farghâna, va de la capitale du Schâsch à la mine d'argent 7 Par.; de là à Khâdjistân 8 Par.; Tormokân, sur le fleuve du Schâsch, dans le voisinage des villages ²⁾, 6 Par.; Bâb, ville considérable et prospère de Farghâna, sur le fleuve du Schâsch, 3 Par. Les voyageurs, craignant beaucoup les Turcs, n'osaient pas s'arrêter à Tormokân, mais faisaient le trajet en un jour et une nuit, pour s'arrêter le lendemain à Bâb. De là à Akhsykat, capitale de Farghâna, 4 Par.

La route de Farghâna au Nouschadjân supérieur conduit de la capitale à la ville de Kobâ 10 Par.; Ousch, grosse bourgade, 7 Par.; Youzkand, ville de Khourtakyn le *dihkân*,

1) Le texte porte 35, mais ce doit être une faute. Comp. la note *g*.

2) Le sens n'est pas très clair. La distance manque dans le texte.

du) désert de Koulân (le Komm) que nous avons décrit.

206 De Koulân à Birky, village prospère, 4 Par.; à Asbara, par un désert semblable à celui de Koulân, 4 Par.; Nouzkat, grande bourgade, 8 Par.; Kharandjawân, grande bourgade, 4 Par.; Djoul, grande bourgade, 4 Par.; Sârigh, grande bourgade, 7 Par.; la résidence du Khâkân turc 4 Par.; Kyrmyrâw(?) 2 Par.; la ville de Nawâkat 2 Par. Nawâkat est une grande ville; un chemin qui porte le nom de Rakab mène de là directement au Nouschadjân supérieur. De Nawâkat à Bandjykat, gros bourg, contigu au village de¹⁾, 1 Par. De Bandjykat à Souyâb 2 Par. Souyâb comprend deux bourgades Kobâl (Kopâl) et Sâghour Kobâl. De ce dernier lieu on part pour le Nouschadjân supérieur, sur la frontière chinoise. La distance est de 15 journées pour les caravanes qui s'arrêtent aux pâturages et aux aiguades, mais la poste turque fait le voyage en 3 jours.

Revenons à Samarkand. Nous avons dit que la bifurcation des routes du Schâsch et de Farghâna a lieu à 3 journées de cette ville, et nous avons décrit celle qui mène
207 au Schâsch et de là aux frontières de la Chine. Nous décrirons à présent celle qui conduit à Farghâna et qui commence (comme l'autre) à Zâmyn dans le désert de Samarkand.

De Zâmyn à Zâbât, grand bourgade, d'où partent deux routes, celle de Farghâna (et celle d'Osrouschana), 2 Par.; Korkat, gros village, 3 Par.; Ghalouk Andâz, grosse bourgade entourée de villages, 3 Par.; Khodjanda, sur le fleuve du Schâsch, 4 Par.

Deux chemins partent de cette ville: celui qui conduit à Farghâna et celui qui mène au Schâsch, à la mine

1) Le nom a été défiguré en Farsakhân (2 Paras.). En traduisant, j'ai rétabli le texte d'après ma conjecture p. 1.9 note 1.

De Schâsch à un camp militaire dans l'enceinte du mur 2 Par.; puis à Gharkard 5 Par.; Isbyschâb, par le désert, 4 Par.; Schârâb, par un désert traversé par deux grandes rivières, appelées Mâwâ et Youran, 4 Par.; Badoukhkat 4 Par.; Tamtâdj 5 Par. Sur la route de Schârâb à Badoukhkat et de cette station à Tamtâdj on trouve des réservoirs d'eau. Tamtâdj est situé dans un désert à travers lequel coule un fleuve considérable avec des jonchaies. De Tamtâdj à Bârdjâdj 4 Par. Sur la route il y a des réservoirs d'eau. Bârdjâdj est une haute colline autour de laquelle jaillissent mille sources qui forment un fleuve qui se dirige vers l'orient et est nommé à cause de cela Barkouâb, c'est-à- 205 dire le fleuve rétrograde, puisque son cours se dirige de bas en haut. Sur les deux rives on trouve des jonchaies, des bosquets de tamaris, des marais, dans lesquels on chasse des faisans noirs. On suit le cours du fleuve pendant 6 Par. jusqu'à une station, d'où l'on passe à la rive droite du fleuve. Du gué jusqu'à Schâwaghar, montagne où l'on taille des pierres à aiguiser, 3 Par.; de là, par une plaine déserte, à Djowykat 2 Par.; de ce lieu, en traversant des pâturages et des cultures, à la ville de Tarâz 2 Par.

De Tarâz au Nouchadjân inférieur 3 Par.; à Kaçrâ Bâs 2 Par., on trouve à droite les montagnes, à gauche le Komm (les sables). C'est un lieu chaud (abrité contre les vents froids) qui sert de *âoul* (quartier d'hiver) aux Kharlokh. Le Komm s'étend au nord du chemin de Tarâz jusqu'à Koulân. Derrière le Komm est un désert de sables et de cailloux, où vivent des vipères et qui se prolonge jusqu'au territoire des Kaimâk. De Kaçrâ Bâs à Koul Schoub, lieu semblable au précédent, 4 Par. La montagne à droite produit beaucoup de fruits, de trèfle, de légumes. De là à Koulân, lieu semblable à celui qui précède, 4 Par. Ce qui fait, pour la distance de Tarâz à Koulân, 14 Par. par le (le long

De Merw à Koschmèhan, grand village sur la route du désert qui se prolonge jusqu'au territoire des Ghozz, 5 Par.; à ad-Dywân, relais de poste, 6 Par.; at-Tahmaladj, relais de poste, 2 Par.; al-Mançaf (mi-chemin), relais de poste, 4 Par.; al-Ahsâ, relais de poste, 8 Par.; Nahr 'Othmân, relais de poste, 3 Par.; al-'Okair, relais de poste, 3 Par.; la ville d'Amol 5 Par.; total de Merw à Amol 36 Par.

D'Amol à la rive du fleuve de Balkh (l'Oxus) 1 Par.; on ²⁰³ passe le fleuve, puis on va du gué à une place nommée Karyat Aly (Firabr) 1 Par.; de là, par le désert, à Hiçn Omm Dja'far. Après 6 autres Par. on sort du désert et on arrive à Baikand. De là à la porte du mur d'enceinte de Bokhârâ 2 Par. De la porte au village de Mâstyn 1½ Par. Puis à la ville de Bokhârâ 5 Par. Ce qui fait, pour la distance d'Amol à Bokhârâ, 22½ Par.

De Bokhârâ à Schargh 4 Par.; at Tawâwys 3 Par.; Kouk 3 Par. C'est de ce village que le roi des Turcs expédie des détachements pour faire des incursions. Au sud se trouve la chaîne des montagnes qui s'étend jusqu'en Chine. De Kouk à Karmynia 4 Par.; ad-Dabousia 5 Par.; Rabindjan (Arbindjan) 5 Par.; Zarmân 6 Par.; Kaçr 'Alkama 5 Par.; Samarkand 2 Par. Total de Bokhârâ à Samarkand 37 Par.

De Samarkand à Bârvat 4 Par.; Khoschoufaghan, par le désert de Katawân, 4 Par.; Fournamadh (Bournamadh), par une région montagneuse, 5 Par.; Zâmyn, par le désert, 4 Par. De Zâmyn partent deux routes, l'une au Schâsch, l'autre à Farghâna. (Commençons par la première.)

²⁰⁴ De Zâmyn à Khâwaç, par le désert, 6 Par.; le fleuve du Schâsch 5 Par.; on passe le fleuve; de la station sur l'autre rive à Banâkit 4 Par.; Djynândjakat sur la rive du fleuve de Tork 4 Par. Après avoir passé le Tork, on a à sa gauche Sotourkat (Schôtourkat); de là à Banounkat 3 Par.; puis à la ville de Schâsch 2 Par.

Où bien, en suivant la route par le canton de Sawâh (Sâwah), de Hamadhân à Djour 5 Par.; Khondâb 7 Par.; as-Sa^cbân(?) 7 Par.; al-Karadj 9 Par.; total 28 Par.

Pour se rendre d'al-Karadj à Ispahân, on va d'al-Karadj à Khormâbâdh 7 Par.; Abkysa(?) 7 Par.; Djorbâdhakân 200 6 Par.; Kanourân(?) 8 Par.; Mardj wa-Zahr (prairie et fleurs) 7 Par.; al-Mârbyn 4 Par.; Azmyrân 12 Par.; Ispahân 3 Par.; soit un total de 54 Par.

Poursuivons maintenant la grand route de Hamadhân vers l'Orient. De Hamadhân à Dernawâ 5 Par.; Bouzandjird 5 Par.; Zarah 4 Par.; Tazra 4 Par.; al-Asâwira 4 Par.; Roudhân et Boustah 3 Par.; Daoud-abâdh 4 Par.; Sousanakyn 3 Par.; Darwadh 4 Par.; Sâwah 5 Par.; Moschkouya 8 Par.; Kostâna 8 Par.; ar-Ray 7 Par. Ce qui donne, de Hamadhân à ar-Ray, un total de 64 Par.

De Ray à Mofaddhal-abâdh 4 Par.; Afrydyn 6 Par.; Kâseb (Kâst) 8 Par.; Khowâr 6 Par.; Kaçr al-Milh 7 Par.; 201 Râs al-Kalb 7 Par.; Sorgh 4 Par.; Simnân 4 Par.; Aakhoryn 9 Par.; Karyat Dâyeh 4 Par.; Koumis 4 Par.; al-Haddâda 7 Par.; Kouzistân 4 Par.; Badhasch 3 Par.; Maimad 12 Par.; Haftader 7 Par.; Asad-abâdh 7 Par.; Bahman-abâdh 6 Par.; an-Nouk 6 Par.; Khosrawdjird 6 Par.; Hosain-abâdh 4 Par.; Senkerder 5 Par.; Byschkand 5 Par.; Naisâbour 5 Par. Total de Ray à Naisâbour 140 Par.

De Naisâbour à Baghys 4 Par.; al-Hamrâ 6 Par.; al-Mothakkab de Tous 5 Par.; an-Noukân 5 Par.; Mazdourân 202 de la *akaba* (montée) 6 Par.; Awkyna (Abkyna) 8 Par.; la ville de Sarakhs 6 Par.; Kaçr an-Naddjâr 3 Par.; Osch-tormaghâk 5 Par.; Talistâna 6 Par.; ad-Dandânakân 6 Par.; Yanoudjird 5 Par.; la ville de Merw 5 Par. Total de Naisâbour à Merw 70 Par.

De la ville de Merw partent deux routes, dont l'une se dirige vers le Schâsch et les pays des Turcs, l'autre vers le Tokhâristân. (Commençons par la première.)

7 Par.; Ydhadj 3 Par.; Berbâbek (?) 4 Par.; Rostâgird, château bâti sur une colline, 7 Par.; Schalyl 5 Par.; Khawrastân 9 Par.; Arbahischt Abâdh 4 Par.; Karyrkân 7 Par.; Bâbakân 7 Par.; al-Khân 7 Par.; Ispahân 7 Par. Ce qui fait pour le total de la route d'al-Ahwâz à Ispahân, par la voie d'Ydhadj, 85 Par.

Ayant décrit ainsi les routes conduisant à l'Ahwâz, la Perse, le Kirmân, le Sidjistân et celles de la Perse et d'Ispahân qui y sont contigues, nous allons donner à présent les routes de Bagdad à l'Orient. On part de la capitale à an-Nahrawân 4 Par.; Dair Bèzamâ 4 Par.; ad-Daskara 8 Par.; 198 Djaloulâ 7 Par.; Khânikyn 7 Par.; Kaçr Schyryn 6 Par.; Holwân 5 Par.; total de Bagdad à Holwân 41 Par.

De Holwân à Mâdarwâstân 4 Par.; Mardj al-Kal'â 6 Par.; Kaçr Yazyd 4 Par.; az-Zobaidyya 6 Par.; Khoschkârysch 3 Par.; Kaçr 'Amr 4 Par.; Karmysyn 3 Par. Total de Holwân à Karmysyn 30 Par.

De Karmysyn à Kantarat Maryam (le pont de Maryam) 5 Par.; Miskhana(?) 4 Par.; Kaçr al-Loçouç (Kengovar) 6 Par.; Asad-abâdh 7 Par.; az-Za'farânyya 6 Par.; Hamadhân 3 Par. Total de Karmysyn à la ville de Hamadhân 31 Par.

Celui qui de Karmysyn veut aller à Nèhâwand, se rend à ad-Dokkân 7 Par.; Kaçr al-Loçouç 9 Par.; Kahrâs 5 Par.; 199 Nèhâwand 4 Par.; ce qui donne un total de 25 Par.

La route de Nèhâwand à Hamadhân passe par Râkâh (Zâkâh) 6 Par.; ad-Dyman (Dymak) 5 Par.; Hamadhân 7 Par.; total 18 Par.

Pour aller de Nèhâwand à al-Karadj, la capitale des Yghârain, on se rend à Râkâh (Zâkâh) 6 Par.; Djourâb 8 Par.; al-Karadj 5 Par.; total 19 Par.

La route de Hamadhân aux Yghârain, dont al-Karadj est la capitale, passe par Tâsfandyn 5 Par.; Djourâb 7 Par.; de là à al-Karadj 5 Par.; ce qui donne un total de 17 Par.

lyzân 2 Par.; Kanâristân ¹⁾ 3 Par.; Nasâyak ²⁾ 3 Par.; Ar- 195
radjân 5 Par.; Dâsyn 7 Par.; Bandak 6 Par.; Khân Ham-
mâd 6 Par.; Amrân 9 Par.; an-Noubandadjân 6 Par.; al-
Kargân 5 Par.; al-Kharrâra 5 Par.; Khollân (Khollâr) 5
Par.; Djowaim 4 Par.; Schyrâz 5 Par. Total de Souk al-
Ahwâz à Schyrâz 102 Par.

De Schyrâz à Istakhr 12 Par.; Ziyâd-abâdh 8 Par.; Djou-
bânân 4 Par.; Karyat Abdarrahmân 6 Par.; Karyat al-
Aas 7 Par.; Çâhik 6 Par.; Sarmakân 9 Par.; Poschtkham
10 Par.; Bymand 10 Par.; as-Syradjân, capitale du Kir-
mân, 4 Par. Ce qui donne pour la distance de Schyrâz à
as-Syradjân un total de 76 Par.

D'as-Syradjân à Kohistân 6 Par.; Ribât Koumakh 8 196
Par.; Sâhouy 6 Par.; Amsyr 4 Par.; Khannâb 6 Par.;
Ghobairâ 4 Par.; Kourm (Koughoun) 8 Par.; Koschk 8
Par.; Râyn 10 Par.; Darâdjyn 8 Par.; Bamm 12 Par.; Nar-
mâsyr et le désert 8 Par. ³⁾; de Narmâsyr au Sidjistân 100
Par.; ce qui fait, pour la distance d'as-Syradjân, la capi-
tale du Kirmân, au Sidjistân, un total de 188 Par. en sui-
vant la grand route et traversant le désert.

Pour aller de Schyrâz à Ispahân, on va à Naisâbour ⁴⁾
7 Par.; Mâyyn 7 Par.; la 'akaba (coteau) de Kysâ 3 Par.;
Khoujikân 7 Par.; Kaçrâin (Kaçr A'yan) 5 Par.; Içtakha-
rân 7 Par.; Khowârosch 6 Par.; Sarây (palais) de Mâs et 197
Marwa 4 Par.; Karou 7 Par.; al-Khân (Khân Landjân) 9
Par.; Ispahân 7 Par. Total 70 Par.

Quand on veut se rendre de l'Ahwâz à Ispahân, on part
de Souk al-Ahwâz pour 'Askar Mokram 8 Par.; al-Mayânidj

1) Leçon incertaine.

2) La lecture que j'adopte est conjecturale. Il y a en Perse une ville de ce nom, appelée ordinairement al-Baidhâ.

3) Kodâma doit avoir écrit ainsi, mais la distance de Bamm au désert est plus grande. Ibn Khord. a (p. 34): de Bamm à Narmâsyr 7, de Narmâsyr à al-Fahradj sur la lisière du désert 7 (4) Par.

4) Appelée Azâr Sabour par Mokaddasy, Hazâr par Istakhry.

Katar; al-^cOkair; le port de Hadjar; Hamadh; Mosallaha; al-Kornatain; Hassân; Kholaidja; al-Mo^carras; ^cAçâ; al-Mikarr; az-Zabouka; ^cArfadjâ; al-Hadoutha; ^cAbbâdân.

Ayant ainsi mentionné les chemins qui conduisent à la Mecque de divers côtés, et ceux qui mènent aux contrées méridionales comme le Yémen et les provinces voisines d'al-Yamâma, de l'^cOmân et du Bahrain, nous allons indiquer la route conduisant de la capitale aux pays orientaux tournés vers le midi, comme l'Ahwâz, Fars, Ispahân, Kirmân, Sidjistân et les pays limitrophes.

On va de Bagdad à Kalwâdhâ 2 Par.; al-Madâin 5 Par.; Syb Bany Koumâ 7 Par. ¹⁾); No^cmânnyya 4 Par.; Djabbol 5 ¹⁹⁴ Par.; Nahr Sâbos 7 Par.; Fam aç-Çilh 5 Par.; Wâsit 7 Par.; ce qui donne pour la distance de Bagdad à Wâsit un total de 50 Par.

De Wâsit à ar-Roçâfa (Roçâfa de Wâsit) 10 Par.; al-Katr 12 Par.; Nahr Ma^ckil 6 Par.; la ville d'al-Baçra 4 Par.; ce qui fait de Wâsit à al-Baçra 50 Par. ²⁾).

D'al-Baçra à al-Obolla 4 Par.; Bayân 5 Par.; Hiçn Mahdy par terre 6 Par., par eau en suivant le canal neuf (Nahr al-Djadyd) 8 Par.; Souk al-Arba^câ (marché du mercredi) 4 Par.; al-Mohauwal 6 Par.; Doulâb 8 Par.; Souk al-Ahwâz 2 Par. Total d'al-Baçra à Souk al-Ahwâz 35 Par.

De Souk al-Ahwâz à Djowyrâuk ³⁾) 2 Par.; Azam 4 Par.; Sanâbik ⁴⁾) 4 Par.; Karyat al-Hobârâ 3 Par.; al-^cAin 3 Par.; Râma Hormoz 4 Par.; Wâdi ^cl Milh (rivière du sel) 4 Par.; az-Zott 2 Par.; Khâbarân 3 Par.; al-Mostarâh 2 Par.; Dih-

1) Après cette station manquent Dair al-^cAakoul et Djardjarâya. Comme Aboulféda p. 305 dit que Dair al-^cAakoul est à 10 Par. de Madâin, il reste 3 Par. pour la distance de Syb Bany Koumâ à Dair al-^cAakoul. Le total de 50 Par. nous oblige à évaluer la distance de ce dernier lieu à Djardjarâya à 5 Par., quoique Aboulféda dise qu'elle est de 4 Par.

2) Cet itinéraire est plein de lacunes.

3) Prononciation incertaine.

4) Leçon incertaine.

station sans nom; Maçâh; Ahall; al-Djaun; Mâwyya, où elle rejoint la grand route d'al-Baçra.

Les stations sur la route de Çan'â à la Mecque sont: ar-Rohâba; Râfida; Khaiwân; Çaçda; an-Nadhah; al-Kaçaba; 192 at-Thoddja; Kathba (Kotna); Banât Harm; Djosadâ; Byscha; Tabâla; Ranya; az-Za'ârâ; Çafir; al-Fotok; Bostân Ibn 'Aamir; la Mecque.

Du canton de Khawlân à la Mecque on trouve les stations nommées Dhy Sohaim; al-'Orsch; Byscha; Dhankân; Haly; Yaba; Ibn Djâwân; 'Olyab; al-Lyth; station sans nom; Yalamlam; Malikân; la Mecque.

Pour se rendre de l'Omân à la Mecque on suit le rivage de la mer et l'on passe par Farak; 'Awkalân; le mouillage de Manât (Habât?); le pays d'as-Schihr; les cantons de Kinda; ceux d'Abdallah ibn Madhhidj; le canton de Lahdj; Abyan, 'Aden; la pêcherie des perles; le canton des Banou Madjyd; al-Mandjala; le canton d'ar-Rakb; al-Mandab; le canton de Rimaç; Zabyd; le canton de 'Akk; al-Hirda; le canton d'al-Hakam; 'Athr. De ce dernier lieu on peut se rendre à al-'Orsch et suivre la grand route qui mène à la Mecque, ou bien, en longeant le bord de la mer, à Dhankân; le hâvre de Haly; as-Sirrain; Aghyâr; al-Hirdjâb; as-Scho'aiba; 193 station sans nom; Djodda; la Mecque.

Le chemin qui conduit d'al-Yamâma à al-Baçra passe par les stations suivantes: an-Nobâk; Solaima; station sans nom; Djobb at-Torâb; trois stations sans nom; aç-Çammân; Takhfa; al-Kar'â; trois stations sans nom; Kâthima; station sans nom; al-Baçra.

Les stations sur la route d'al-Yamâma au Yémen sont: al-Khardj; Nab'a; al-Madjâza; al-Ma'din; as-Schafak; at-Thawr; al-Faladj; aç-Çafâ; Bir al-Abâr; Nadjrân; al-Himâ; Barânis; Maryaç; al-Mahdjara.

Les stations sur la route de l'Omân à al-Baçra sont: as-Sabakha, qui est située entre l'Omân et le Bahrain;

et de Karn à la Mecque, le chemin est bien plus court.

Nous avons décrit la route d'al-Koufa à la Mecque. Quant à celle d'al-Baçra, elle passe par les stations suivantes: al-Hofair; Mâwyya; Dhât al-'Oschar; al-Yansou'a; as-Somaina; an-Nibâdj; al-Karyatain ¹⁾; al-Awsadja; Râma. D'an-Nibâdj un embranchement conduit à (Ma^cdin) an-Nakira. Après Râma viennent Immara; Dharyya; Djadyla; Faldja; ad-Dafyna; Kobâ; Marrân; Wadjra; Awtâs; Dhât 'Irk; Bostân Ibn 'Aamir; la Mecque.

Les stations sur la route d'Égypte à la Mecque se suivent dans cet ordre: al-Fostât; al-Djobb; al-Bowaib; Bydama, halte (*manzil*) d'Ibn Marw ²⁾; 'Adjroud; ar-Robaiba ³⁾; al-Korsy; al-Hiçn (al-Hafar); station sans nom; Aila; Scharaf al-Ba'l; Madyan; al-Aghrâ; station sans nom; al-Kallâba
191 (al-Kilâba); Schaghb; Badâ; as-Sarhatain; al-Baidhâ; Wâdi 'l-Korâ; ar-Rohaiba; Dhou 'l-Marwa; as-Sowaidâ; Khoschob; Médine.

Ou bien on prend, en quittant Scharaf al-Ba'l, la route du littoral, qui passe par aç-Çalâ; an-Nabk; Thoba (Dhabba); 'Awnyd; al-Wadjh; Mankhous; al-Bohra; al-Ahsâ; Yanbo^c; Mas'oulân (?); al-Djâr. Cette dernière localité est à 2 journées de Médine.

Les principales stations sur la route de Damas à la Mecque sont Dhât al-Manâzil; Sargh; Tabouk; al-Mohdatha; al-Akra^c; al-Djonaina; al-Hidjr; Wâdi'l-Korâ; Médine.

La route de la Yamâma à la Mecque passe par les stations suivantes: al-'Irdh; Hadyka; as-Saih; at-Thanyat al-'Akkâ; Sokairâ (?); as-Sodd; Çidâra (?); Sowaika (Schoraifa); al-Karyatain, où cette route se joint à celle d'al-Baçra. Une autre route d'al-Yamâma passe par Mâniç ⁴⁾; Bâha; az-Zolf; une

1) Cette station n'est pas à sa place dans le texte.

2) La leçon est incertaine. Ibn Khord.: halte d'Ibn Bondoka.

3) Leçon également incertaine.

4) La lecture des noms de cet itinéraire est incertaine.

lân; l'eau y est tantôt rare, tantôt abondante. C'est la première place de la province du Yémen; elle est une des dépendances de Çáda. — Çáda est une place considérable, avec une chaire; elle possède des tanneries de peaux et de cuirs pour chaussures; il y beaucoup de marchands, pour la plupart des Basriens. En effet, les négociants Basriens suivent un chemin plus court, se dirigeant sur ar-Rokaiba ¹⁾ et de là directement sur Çáda. Cette ville est le chef-lieu de plusieurs cantons, et plusieurs villages en dépendent. — al-A^émaschyya, station inhabitée sur une colline; il n'y a qu'une petite source ombragée par un arbre. Autour sont les campements d'une tribu de Hamdân. — Khaiwân, grande bourgade très peuplée, possédant une cathédrale, une chaire et beaucoup de vignes célèbres par la grosseur des grappes. On y boit de l'eau de pluie. Les habitants appartiennent à la tribu de Bakyl. — Athâfit, place considérable avec une chaire, habitée par des Arabes de la tribu de Djoscham. Il s'y tient un marché tous les vendredis. On y trouve des champs ensemencés et des vignobles. L'eau qu'on y boit est fournie par un étang. — Raida, gros bourg très peuplé avec une chaire, riche en vignobles, en champs et en sources. Le fond d'une vallée ¹⁹⁰ voisine offre des pâturages. Raida est le chef-lieu de plusieurs cantons. — Çan^éâ, capitale du Yémen. — La route que nous avons décrite est garnie de miliaires; c'est celle que prennent les employés du gouvernement et les bêtes de somme. Mais si, pour se rendre du Yémen à la Mecque, on va d'abord à Bir al-Hodhâ, station où il n'y a qu'un seul puits, ensuite à un gros village florissant, habité par des Koraischites, et arrosé par un ruisseau rapide, nommé Karn, où les Yéménites prennent *l'ihram*,

1) Probablement le même que Rokba, lieu situé non loin de Tâif et de 'Okâth. Comp. Bekry p. 408 l. 3, 661 l. 13, 837, l. 6 a f., Yakouf in v.

station où se trouvent des palmiers et de l'eau potable. Il n'y a que la demeure du maître de poste et le logis des caravanes. Karâ est situé dans une vallée riche en palmiers. — Ranya, dans une plaine, avec beaucoup de palmiers et une source d'eau potable abondante. Elle est environnée de cultures jusqu'à la distance où un cri peut être entendu. — Tabâla, grand-bourg très peuplé avec une chaire, des sources et des puits. Les habitants appartiennent à la tribu Modharienne de Kais. — Byscha, grand village très peuplé, au fond de la vallée, bien pourvu d'eau de source et de puits. Les habitants sont aussi de la tribu de Kais. — Djosadâ, station occupée par des Bédouins de Kais. — Banât Harm, gros village avec beaucoup d'habitations; on y trouve des champs ensemencés, et de l'eau de source et de puits potable. — Yabambam, station sans habitants dans une plaine; elle n'a qu'un seul puits à eau potable. Autour campent des Bédouins de Khath'am. Ce lieu est situé à environ 14 M. de Djorasch. — Kathba (Kotna), gros village dans une plaine à 8 M. de Djorasch. On y trouve des habitations, 189 des châteaux et des puits. — at-Thoddja, relais de poste et lieu de halte pour les caravanes, où il y a un puits. Elle appartient à la tribu de Zobaid et autour s'étendent les campements des Bédouins de cette tribu. — Scharoum Râh, gros village dans une plaine avec des sources et beaucoup de vignes; il est habité par les Djanb, une fraction de la tribu de Hamdân. — al-Mahdjara, grand village très peuplé et riche en sources, dans une contrée montagneuse. Entre Scharoum Râh et al-Mahdjara se trouve un arbre, appelé Talhat al-Malik (l'acacia du roi), qui ressemble au *gharab* (*salix Babylonica*), si ce n'est qu'il est plus grand. Cet arbre forme la limite entre le Yémen et le Hidjâz, d'après une ordonnance du Prophète qui fit de cet arbre la limite extrême du territoire de la Mecque. — 'Arika, station sur une colline, occupée par des Bédouins de la tribu de Khaw-

où s'amasse l'eau du torrent, 26 M. — 'Osfân, puits, 23 M. — Batn Marr, palmiers, champs, étang alimenté par un cours d'eau, 16 M. Batn Marr est un village populeux. A 4 M. de là se trouve le tombeau de Maimouna, une des épouses du Prophète; à 6 M. plus loin la mosquée de 'Aïscha qui est à 6 M. de la Mecque. La mosquée de 'Aïscha est sur la limite du territoire sacré (*haram*) et c'est là que les Mecquois prennent l'*ihrâm*. La distance entre Batn Marr et la Mecque est par conséquent de 16 M.

De la Mecque à at-Tâif on compte 3 journées. La première station à partir de la Mecque est Bir Ibn al-Mortafi^c, la deuxième le bourg nommé Karn al-Manâzil, où les pèlerins du Yémen revêtent l'*ihrâm*. De là on tourne à droite vers at-Tâif. Ou bien, on prend la route de la 'akaba (la colline), en se rendant à 'Arafât, puis on se rend par le mont de Na'mân, dit Na'mân des nuages, parce qu'il est constamment couvert de nuages, au vallon de Na'man. En sortant de ce vallon on gravit une colline ('akaba), au sommet de laquelle on a la vue sur at-Tâif. Mais avant 188 d'y arriver, il faut franchir une colline peu élevée, appelée Tan'ym de Tâif¹⁾.

Nous avons dit que le chemin du Yémen dévie de la grand route à al-Ghamra. De là à al-Djadad 12 M. C'est un relais de poste, où les caravanes se séparent. Il n'y a qu'un seul puits, mais on y trouve des palmiers et des champs arrosés à l'aide de chameaux. Ce lieu appartenait jadis à Yasar, l'affranchi de 'Othmân ibn 'Affân. — al-Fotok. — Toraba, gros village qui possède des sources abondantes et des champs. C'était le village de Khâlîça, l'affranchie d'al-Mahdy. — Çafir (Çafn), relais dans la plaine où il n'y a que deux maisons, occupées par le maître de poste. Il y a deux puits dont l'eau est potable. — Karâ,

1) Pour la distinguer de Tan'ym près de la Mecque où est la mosquée de 'Aïscha.

M. — Kabr al-'Ibâdy, étangs, 29 M. — at-Tha'labyya 29 M. — al-Khozaimyya, où l'eau n'est pas abondante, 33 M. al-Khozaimyya est une ville possédant un mur d'enceinte, une chaire (*minbar*), un bain et des étangs. Elle doit son nom actuel à Khozaima qui y fit creuser des puits hydrauliques. Son nom ancien était Zaroud. Le sable des environs est rouge. — al-Adjfor 24 M. — Faid, résidence du gouverneur, avec une chaire, des conduits d'eau et des champs ensemencés, 36 M. — Touz, où il y a des étangs et des puits et une forteresse bâtie par Abou Dolaf, 33 M. — Samyra, étangs, 16 M. — al-Hâdjir, étangs et puits, 23 M. — Ma'din an-Nakira, puits et étangs, 27 M. — Moghythat al-Mâwân 27 M. — ar-Rabadha, qui possède une chaire et de l'eau en abondance, 24 M. — Ma'din Bany Solaim, puits et étangs, 19 M. — al-'Omak 26 M. — Ofâ'ia, où l'eau est rare, 32 M. — al-Mislah, où l'eau est abondante, 34 M. — al-Ghamra, où l'eau est également abondante, 18 M. De cette localité on part pour le Yémen. — Dhât 'Irk, où il y a beaucoup d'eau, 26 M. Ici les pèlerins prennent l'*ihrâm* (le costume prescrit pour la fête).

- 187 Celui qui veut se rendre à Médine part d'an-Nakira (Ma'din an-Nakira) pour al-'Osaila, où l'eau est peu abondante, 46 M. — Batn an-Nakhl, beaucoup d'eau, palmiers, 36 M. — at-Taraf 22 M. — Médine 35 M.

Sur la route de Médine à la Mecque on trouve les stations suivantes: as-Schadjara, puits et étangs, 6 M. Ce lieu n'est pas une station proprement dite, mais c'est là que les pèlerins revêtent l'*ihrâm*. — Malal, puits, 12 M. — as-Sayâla, où l'on trouve de l'eau et où se vendent des gervats et des sacres, 19 M. — ar-Rowaitha, mares d'eau souterraines, 34 M. — as-Sokya, arbres et eau courante, 36 M. — al-Abwâ, puits et champs ensemencés, 29 M. — al-Djohfa, puits, port de mer, 27 M. — Kodaid, puits

grande habilité et sagacité, mais un homme sûr et sérieux. Quant aux règles d'administration et à l'instruction du chef, elles ne diffèrent en rien de celles qui ont cours dans les autres ministères et que nous avons décrites. Mais le chef du bureau de poste doit avoir en outre une certaine connaissance des routes et des relais, dont nous n'avons pas encore parlé, afin qu'il ne soit pas obligé de consulter les autres et qu'il ait à sa disposition immédiate, sans avoir besoin de nouvelles recherches, les renseignements nécessaires sur les routes, quand le khalife le consulte sur un voyage qu'il veut entreprendre ou sur l'envoi d'une armée. Dans ce but nous allons décrire maintenant les routes principales, énumérer tous les lieux et les stations avec les distances qui les séparent en milles ou en parasanges, et indiquer si le chemin est praticable ou difficile, si la station est pourvue d'eau ou non, si elle est peuplée ou déserte.

Commençons par la route qui conduit de Bagdad à la Mecque où se trouve le principal sanctuaire, la maison de Dieu la plus ancienne; puis continuons par celle qui mène au Yémen; et ainsi de suite.

De Bagdad au pont de Kouthâ sur le canal dit Nahr al-Malik (canal du roi) 7 Par. — A Kaçr Ibn Hobaira 5 Par. — A Souk Asad 7 Par. — A Sâhy (Schâhy) 5 Par. — A la ville d'al-Koufa 5 Par. — A al-Kâdisyya 15 M. — A al-^cOdhaib 6 M. Ce lieu, situé sur la lisière du désert, était autrefois un poste militaire des Persans entre eux et les Arabes. Deux murailles s'étendent de là jusqu'à al-Kâdisyya; le voyageur en faisant ce trajet trouve des plantations de palmiers des deux côtés. Après avoir quitté al-^cOdhaib, on entre dans le désert. — A al-Moghytha, où il y 186 des étangs, 14 M. — al-Kar^câ, station aux puits, 32 M. — Wâkiça, étangs et puits, 24 M. — al-^cAkaba (la côte), station aux puits, 29 M. — al-Kâ^c 24 M. — Zobâla, lieu florissant et populeux; 24 M. — as-Schokouk, étangs, 18

une propriété très curieuse. Lorsque le roi donnait un
 183 festin, chacun des convives apportait la boisson qu'il préfé-
 rait et la versait dans ce bassin où elle se mélangeait aux
 autres boissons. Cependant après que les coupes étaient
 remplies par les échantons, il se trouvait (que chacun rece-
 vait la boisson même qu'il avait versée dans le bassin ¹).

— — — — —
 Louange à Dieu et bénédiction sur notre Seigneur l'En-
 voyé. Ce manuscrit a été terminé (Louange à Dieu)
 le Seigneur de toutes les créatures!

184

*Extraits du livre de l'impôt foncier par
 Abou 'l-Faradj Kodâma ibn Dja'far le secrétaire.*

Onzième chapitre du (cinquième livre) qui traite
 de la poste, des relais et des routes de la capitale
 aux pays orientaux et occidentaux.

La poste a besoin d'un ministère spécial, dont le chef
 doit recevoir les missives arrivées de toutes parts, afin
 qu'il les expédie à destination. Ce chef a pour tâche
 de présenter au khalife les lettres des maîtres de poste
 et des agents d'information, ou d'en dresser un rap-
 port succinct. Il doit veiller à ce que les directeurs et
 les secrétaires attachés au service des différentes villes
 et les employés placés aux relais fassent leur devoir et
 reçoivent régulièrement leurs appointements. C'est lui qui
 nomme les couriers ²). La qualité qu'on désire avant tout
 185 chez ce haut fonctionnaire, c'est qu'il soit digne de confi-
 ance, sinon réellement, du moins auprès du khalife rég-
 nant. Car le travail de ce ministre n'exige pas un chef de

1) Comp. Dimaschky od. Mehron p. 37 l. avant-dern. du texte.

2) Ailleurs Kodâma cite un décret d'investiture, adressé par le khalife au
 chef des postes. M. Barbier de Meynard en a donné une traduction dans l'in-
 troduction à son édition d'Ibn Khord. p. 11.

son de la musique les habitants de la source apparaissaient à la surface de l'eau pour entendre et se réjouir. Or, un jour le berger, après avoir joué de son instrument à cordes, s'étant endormi sur le bord de la source, les naïades sortirent entièrement de l'eau et l'enlevèrent de force. Les parents du berger ne le voyant pas revenir le soir suivant, commencèrent à s'inquiéter et, suivant sa piste, arrivèrent enfin près de la source. Là, ils le virent qui marchait sur la surface de l'eau entouré par les naïades qui le forçaient à jouer pour elles du luth et de la flûte. En vain, les parents les supplièrent de le mettre en liberté; pendant huit jours ils ne quittèrent pas ces lieux, sans que personne osât se hasarder dans la source pour le délivrer. Le matin du neuvième jour le berger avait disparu avec toutes les naïades, et on n'a jamais su ce qu'il est devenu.

Hischâm ibn Mohammed (al-Kalby) dit avoir appris d'une personne digne de confiance qui le tenait à son tour de Homaid ibn Bahrâ, chef du canton d'al-Falloudja inférieur, qu'il exista autrefois quatre villes dont chacune possédait une particularité merveilleuse. Dans la première il y avait une image du pays entier avec tous ses canaux et ses digues. Quand les habitants d'un district refusaient de payer les impôts, le roi coupait, sur cette image, la digue de leur canal, et, au même instant, la digue du district s'écroulait et le pays était inondé. Tous les efforts pour réparer la digue restaient infructueux, jusqu'à ce qu'ils eussent payé l'impôt. Après quoi le roi réparait la digue sur l'image et aussitôt la digue du pays se refermait et l'inondation cessait ¹⁾.

Dans la seconde ville il y avait un bassin qui possédait

1) Comp. ce que Pseudo-Callisthène raconte (I, 1) de Nectanebos qui détruisit par effigie la flotte ennemie.

Abdallah as-Schakhaschy, acheta un de ces chevaux, dont la taille avait trois coudées noires de haut et une coudée de large.

Particularités merveilleuses.

Derrière la ville de Kiss, qui est à 2 journées de marche de Samarkand et séparée de cette ville par une grande et haute montée (*akaba*), sont des montagnes couvertes de neige dans laquelle on discerne aisément des couches successives.* Celui qui a la vue pénétrante peut même distinguer les couches de plusieurs années, une ligne rouge marquant le dégel de l'été entre chaque couche et la suivante; mais le nombre de ces couches est si grand qu'il ne saurait les compter. Dans ces neiges se trouvent des vers énormes comme des éléphants ¹⁾. Lorsqu'ils descendent . . . il en provient une grande masse d'eau, qui, grossie par la fonte des neiges, coule vers les montagnes nommées . . . Une source considérable dans ces montagnes s'appelle Heschtâdân-der; il en sort un cours d'eau important qui, à Samarkand, porte le nom de Djyrat, et forme la rivière de Bokhâra.

Quelqu'un qui avait eu affaire dans cette contrée m'a raconté qu'un de ses amis du pays, interrogé par lui sur les particularités merveilleuses de ces parages, lui avait
182 narré qu'il y avait une source peuplée d'êtres aquatiques ayant la forme humaine et d'une beauté extraordinaire. Les bergers du village n'osaient pas y conduire leurs moutons, à l'exception d'un jeune homme, musicien habile, qui y faisait boire son troupeau et s'asseyait au bord de la source en jouant du luth, du chalumeau ou de la flûte. Au

1) Il semble qu'on ait pris pour des vers les ruisseaux serpentants qui descendent du haut de la montagne, vus à grande distance. Sinon, il faudrait penser à l'exagération d'un phénomène dans le genre de ce que raconte M. de Foucauld dans sa *Reconnaissance du Maroc*: «Au sommet du Djebel-Riata, après la fonte des neiges, pullulent des chevilles poilues, qu'on appelle des *iakh*, et qui sont, paraît-il, froides comme glace, d'où les indigènes concluent que c'est la neige qui les enfante». (Rev. d. d. M. 1888, I, p. 681).

jour. Le bassin de la source est très vaste, ayant quatre cents coudées en long et en large; l'eau est tranquille et claire. Un jour le pâtre, en s'éveillant de sa sieste, découvrit au milieu de ces chevaux un étalon de haute stature et dont le port lui semblait très remarquable. Il ne cessa de l'observer jusqu'au déclin du soleil, alors le coursier plongea dans la source et disparut. Le pâtre ne savait qu'en penser, mais continuait à passer ses après-midi's auprès de la source, pour voir ce qui arriverait. Quelques jours plus tard il vit sortir de la source le même étalon, mais accompagné d'une jument et d'autres chevaux qui lui ressemblaient. Ces animaux s'étant mêlés aux chevaux du roi et pâturant avec eux, plusieurs juments du pâtre furent couvertes par ces étalons et mirent bas de fort beaux poulains de haute taille. Le pâtre joyeux en informa le roi, son maître, qui, heureux de cette bonne aubaine, se rendit, un jour de chasse, accompagné de ses officiers, vers l'enceinte où le pâtre rassemblait les chevaux, et ordonna à son éleveur d'arrêter au lasso un des jeunes chevaux nés de l'accouplement de l'étalon de la source avec ses juments. Il en arrêta un, qu'il sella et monta. Il le trouva docile et plein d'ardeur, lorsqu'il galoppait, c'était comme s'il volait entre le ciel et la terre. Quand il fut descendu et que le cheval eut rejoint les autres, tous les chevaux de la source avec leurs poulains retournèrent subitement à l'eau et y disparurent pour n'en sortir plus. Il ne restait dans 181 la prairie que les poulains issus de l'accouplement des étalons de la source avec les juments du roi. C'est de ceux-ci que les coursiers khottaliens sont descendus 1)." Celui qui m'a raconté cette histoire m'a appris qu'un marchand bien connu à Balkh et dans toute cette contrée, nommé

1) Les chevaux de Khottal, nommés aussi tokhâriens, étaient très recherchés. V. p. e. Tabary II, ١٣٥, 12 et suiv., Istakhry ٢٧٩, Kazw. II, 352.

la grandeur d'écaillés de poisson. Or, il y a, au-dessus du gué dont nous avons parlé, un village nommé Wakhad, sur la rive du fleuve, près de l'embouchure de la rivière de Bâkhschou, qui vient du côté de Wèsdjird, dans le Djaihoun. Les habitants du Bâkhschou y font le lavage de l'or. Ils étendent sur le bord de la rivière des peaux de chèvres, les poils en dessus, qu'ils attachent fortement à des piquets plantés autour. Un homme descend au fleuve tout près de la rive et ne cesse de verser de l'eau sur les peaux, tandis qu'un autre s'occupe à l'en faire découler. L'eau est trouble et lourde. Quand ils voient que les poils sont pleins de sable aurifère, ils retirent la peau, l'étendent sur le sol et l'exposent au soleil jusqu'à ce qu'elle soit sèche. Ensuite ils répandent le sable sur un tapis de cuir et en séparent l'or en le secouant. On dit à Balkh que l'or obtenu par ce procédé est le meilleur, le plus rouge et le plus pur.

La ville de Khottalân fait partie du royaume d'al-Hârith ibn Asad, 180 neveu de Dâoud ibn aby Dâoud ibn Abbâs connu par son invasion du pays de Fairouz¹⁾. Il y a dans cette contrée plus de mille sources, parmi lesquelles on en distingue deux, l'une près de la basse-ville, l'autre près de la porte de la haute-ville. Cette dernière porte le nom de Nâzkoul. C'est de cette source que les chevaux fameux de Khottal tirent leur origine.

Voici ce que m'a raconté Abou'l-Fadhl, éleveur au service du fils d'al-Hârith ibn Asad: »Un roi ancien appelé Byk possédait un grand nombre de juments qu'il faisait pâturer dans le voisinage de cette source. Vers l'heure du midi le pâtre rassemblait ses bêtes sous l'ombre d'un grand arbre qui était là, pour s'y reposer pendant la chaleur du

1) Probablement le prince du Zâboulîstân, duquel parle Masoudy VIII, 42. Comp. plus haut p. 28 l. dern.

aussi celle de Holwân, celle d'Ardabyl, celle de DobyI, le Nahrawân, le Tigre, l'Euphrate et toutes leurs branches.

La même personne m'a appris que le Djaihoun est une des deux branches d'un fleuve qui sort des montagnes de la Chine et au-delà de la Chine et qui coule sur des pierres énormes et des rochers de sorte qu'il est impossible d'y naviguer et même de le traverser, si l'on n'y est pas accoutumé. Une des deux branches se dirige vers le Sind, l'autre est le Djaihoun. A trois journées de marche et demie à partir de la séparation des deux branches, il y a sur le Djaihoun un gué conduisant au pays des Turcs nommés Schikinân. Les marchands partent avec leurs marchandises de la ville de Khottalân pour un *ribât* (relais) dont j'ai oublié le nom, à 1 parasange de distance, où s'élève, sur les bords de ce grand fleuve, une montagne que nul ne peut franchir sans l'aide des indigènes qui y sont accoutumés. Les marchands ayant fait prix avec ceux-ci pour le transport des marchandises, ils gravissent la montagne, chaque homme chargé d'un fardeau de trente livres (*mann*). Le sentier est si étroit, qu'on a juste assez d'espace pour mettre le pied. Arrivés au sommet, ils élèvent les signaux convenus entre eux et les Schikinân pour leur annoncer que les marchands sont arrivés. Puis ils descendent, suivis 179 des marchands, vers la rivière. A la vue des signaux, les Schikinân traversent le fleuve avec des chameaux accoutumés au trajet, et munis d'une escorte. Arrivés à l'autre rive, ils font un contrat formel avec les marchands pour le transport de leurs marchandises et bagages, et ayant chargé les chameaux, ils repassent le fleuve et conduisent les marchands sur la route qu'ils désirent prendre, les uns vers la Chine, les autres vers Moulân.

On dit que les eaux du fleuve, dans leur cours impétueux à travers les rochers et les pierres énormes dont quelques unes sont aurifères, enlèvent des parcelles d'or de

province de Damas, du côté du désert, coule du sud au nord et se jette dans la mer de Roum.

Le Baradâ, rivière de Damas, a sa source dans la même contrée. Il arrose la Ghouta et se décharge dans le lac de Damas.

Le Kowaik, fleuve de Haleb, prend sa source dans un village nommé Sonyâb, à 7 milles de Dâbik. La longueur de son cours est de 42 milles, à savoir: de Sonyâb à Haleb 18 milles, de là à Kinnasryn 12 milles, puis à Mardj al-Ahmar 12 milles. C'est là qu'il se décharge dans les marais.

Dans la *kibla* de la mosquée de Jérusalem, il y a une pierre¹⁾.

APPENDICE.

Au nom du Dieu clément et miséricordieux.

Une personne digne de confiance qui a fréquenté les pays lointains m'a raconté qu'il y a des fleuves considérables au-delà du Djaihoun, fleuve de Balkh, comme le Kankar dans la partie la plus proche du royaume du Schâsch, le Tork, le Siyâwât, le Tarâzâb et d'autres, tous navigables, même pour les grands navires, et qui traversent le pays des Turcs, jusqu'à la frontière de la Chine. Tous ces fleuves coulent de l'est à l'ouest. Par contre, la rivière de Sarakhs, qui prend naissance dans des sources, les rivières de Naisâbour, de Ray et de l'Irâk jusqu'à sa frontière du côté du désert, à une station au-delà d'al-Kâdisyya, coulent toutes de l'ouest vers l'est, comme

1) Voyez la note au bas du texte. Je n'ose affirmer que l'Appendice qui suit soit aussi d'Ibn Khordâdbeh.

le district de Harrân, et se jette dans l'Euphrate au-dessous d'ar-Rakka dite *la courbée*.

Le Tharthâr est un bras du Hirmâs qui passe auprès d'al-Hadhr et se jette dans le Tigre.

Le Nil d'Égypte sort de la montagne de la Lune (al-¹⁷⁶ Kamar) dans le sud et forme deux lacs au-delà de l'équateur. Il coule le long de la Nubie et entre en Égypte; une de ces branches débouche dans la mer Romaine, à Damiette; l'autre branche se jette dans la même mer, après avoir passé à al-Fostât (Vieux-Caire).

Le Dodjail, rivière de l'Ahwâz, sort de la province d'Ispahân et se décharge dans la mer orientale. Le fleuve de Djondaisâbour, un de ses affluents sur lequel est le pont dit *du Zâb*, vient aussi de l'Ispahân. Le fleuve d'as-Sous, autre affluent, part du Dainawar.

Le Masrokân dérive du Dodjail, au-dessus du Schâdhrawân de Tostar et se jette dans la mer orientale.

Le Zarynroudh, fleuve d'Ispahân, prend sa source dans cette province, arrose ses dix-sept cantons, se perd ensuite dans les sables, et reparaît, soixante parasanges plus loin, dans le Kirmân; là, après un certain parcours, il se jette dans la mer orientale. On a constaté son parcours grâce à un bâton muni d'une inscription qu'on jeta dans le fleuve en Ispahân et qui en sortit dans le Kirmân.

Le Saihân, fleuve d'Adhana, vient du pays des Roum et se jette dans la mer de Roum.

Le Djaihân, fleuve d'al-Maççyça, a la même origine. Il ¹⁷⁷ se joint au fleuve d'at-Tynât¹⁾, reçoit des affluents de la rivière d'az-Zanah(?) et se jette dans la mer de Roum.

L'Oronte, fleuve d'Antioche, prend naissance dans la

1) De Tynât partaient les navires chargés de bois à destination de l'Égypte, selon Istakhry et Yâkout. Je me suis donc cru en droit de supposer que cette ville était située sur une rivière.

de nombreux affluents venus de l'Arménie. Arrivé à Balad, il commence à porter les bateaux et les radeaux; plus loin, il reçoit les deux Zâb, le Nahrawân, les deux Çarât, passe à travers les Batâih (marais), et se joint au Tigre d'al-Obolla (canal), pour se jeter ensuite dans la mer orientale.

Le Rass (Araxe), fleuve d'Arménie, sort de Kâlykalâ, traverse l'Arrân, où il reçoit la rivière de ce nom, passe devant Warthân et arrive au Confluent (*madjma*^c) des deux 175 fleuves, mentionné par Dieu dans le saint Livre (Koran Sour. 18 vers. 59). C'est là où le Rass se joint au Korr (Cyrus); la ville d'al-Bailakân est entre les deux fleuves; après leur jonction, ils se jettent dans la mer de Djordjân (Caspienne).

L'Ispydroudh a sa source près de la porte de la ville de Sysar; le Schâhiroudh sort de Tâlakân, dépendance de Ray. Après leur jonction, ses deux rivières se déchargent dans la mer de Djordjân.

Les deux Zâb sortent des montagnes arméniennes et se jettent dans le Tigre: le grand Zâb à al-Hadytha, le petit Zâb à as-Sinn. Le poète Ibn Mofarrigh a dit:

»Cet homme (Obaidallah ibn Ziyâd) qui, pendant sa vie, trahissait sa foi, est mort comme un esclave, tué par Dieu lui-même près du Zâb.»

Le Nahrawân sort des montagnes de l'Arménie, passe devant la porte de Çalwâ (Çouly), où il est appelé Tâmarrâ, reçoit les affluents nommés Kâtoul, arrive à Bâdjisrâ, où il prend le nom d'an-Nahrawân, et se jette dans le Tigre au-dessous de Djabbol.

Le Khâbour sort de Râs al-^cAin, reçoit le Hirmâs et se jette dans l'Euphrate à Karkysiâ.

Le Hirmâs part de Tour-^cAbdyn et se jette dans le Khâbour.

Le Balykh prend sa source à ad-Dhahbâna, endroit dans

qui venaient de l'aris (la Perse), Çaryfyn; pour ceux qui venaient du pays des Turcs, Holwân; pour ceux enfin qui arrivaient du pays des Khazares et des Allâns, Bâb al-ab-wâb. On lui adressait un rapport sur les arrivants, et on retenait ceux-ci en leur place d'attente, jusqu'à ce que le roi eût pris une décision à leur égard.

Source et embouchure des fleuves.

Le Djaihoun (Oxus), fleuve de Balkh, sort des montagnes du Tibet, passe devant Balkh, Tirmidh, Khasâsak (Akh-sysak), qui est la ville d'al-Kordân et de laquelle dépendent plusieurs bourgades, Amol, Harâmâry (?), l'irabr et Khowârizm (c'est-à-dire la capitale du pays), puis il se jette dans le lac de Kordar ¹⁾.

Le Mihrân, fleuve du Sind, sort des montagnes de Schikinân, et c'est proprement une branche du Djaihoun. ¹⁷⁴ Une partie du royaume de l'Inde porte le nom de ce fleuve (Sind). Après avoir formé plusieurs des rivières de l'Inde, il passe par al-Mançoura et se jette dans l'Océan oriental.

L'Euphrate sort de Kâlykalâ, traverse le pays des Roum, reçoit plusieurs affluents; entre autres l'Arsinâs, rivière de Schimschât, arrive à Kamakh, passe à 2 milles de Malatyya, coule vers Djabilitâ (?) et entre à Somaisât, où il devient navigable pour les vaisseaux et les radeaux. De là il se dirige vers le Sawâd de Bagdad, où plusieurs canaux en sont dérivés. Ensuite l'Euphrate se partage en deux bras, dont l'un s'unit au Tigre, l'autre passe auprès de Koufa et arrose le Sawâd de cette ville, puis se décharge également dans le Tigre au-dessous d'al-Madâin.

Le Tigre prend sa source dans les montagnes d'Aamid, passe près des montagnes d'as-Salsala (la Chaîne) et reçoit

1) Le lac d'Aral, appelé ainsi d'après la ville de Kordar.

Transformation singulières de l'eau.

On cite une montagne du Yémen, du sommet de laquelle jaillit une source, qui se répand sur ses flancs et se solidifie, avant d'arriver à terre; elle produit l'alun blanc connu sous le nom d'alun yémenide. On trouve dans l'Adherbaidjân une rivière dont l'eau, après avoir coulé quelque temps, se transforme ensuite en couches de silex.

Montagnes.

Le mont d'al-^cArdj, situé entre la Mecque et Médine, se dirige vers la Syrie; là il se réunit au Liban, près de Himç, au Sanyr, près de Damas, et, plus loin, aux montagnes d'Antioche et d'al-Maççyça; il prend alors le nom d'al-Lokâm; il se joint ensuite à la chaîne de Malatyya, de Schimschât et de Kalykalâ et s'étend jusqu'au rivage de la mer des Khazares¹⁾, où est situé Bâb al-abwâb (Derbend). Il porte là le nom d'al-Kabk (Caucase)²⁾.

Des obstacles à l'accès du Kisra (Chosroës).

L'accès à la cour du Kisrâ n'était pas libre pour les étrangers. Il y avait cinq lieux d'attente. Ceux qui venaient du côté de la Syrie ne devaient pas dépasser Hyt; pour ceux qui arrivaient du Hidjâz la station était al-^cOdhaïb; pour ceux

1) Ce nom doit signifier ici la mer Caspienne, quoiqu'il désigne, dans d'autres passages de ce livre, la mer Noire.

2) Masoudy (II, 71), qui cite cette opinion de l'auteur pour la critiquer, nous fournit en même temps la preuve que, loin de se terminer aussi brusquement, ce chapitre renfermait une théorie complète de la constitution du globe. „Il nous enseigne, dit Masoudy, que les différentes parties du monde se touchent et tiennent ensemble sans interruption et sans solution de continuité; mais que la surface de la terre offre tantôt des dépressions, tantôt des renflements considérables” (traduction de M. Barbier de Meynard). On ne trouve aucune trace de cela ni dans nos manuscrits, ni chez Ibn al-Fakyh, qui a aussi copié ce passage du texte. Le doctrine que Masoudy attribue à Ibn Khordâdbeh a été développée par Ibn Haukal (p. 108—111 de mon édition), qui probablement en a emprunté l'idée à notre auteur.

nâbidjy, dont on prépare une boisson spiritueuse, mais la sueur de celui qui en boit change en jaune la couleur blanche de ses vêtements.

En se promenant dans les rues de Yathrib, la ville de l'Envoyé de Dieu (Médine), on sent une odeur très agréable. La ville de Schyrâz du Fâris (Perse) est aussi connue pour son air embaumé.

Au rapport des savants, la ville la plus favorisée de la nature est Ray, avec ses beaux quartiers d'as-Sorr et d'as-Sarbân; celle qui l'emporte par l'industrie de l'homme est Djordjân; la ville la plus productive, Naisâbour; celles dont la beauté a survécu aux ravages du temps, Djondaisâbour avec ses belles rivières, Merw avec ses fleuves utiles, le Razyk et le Mâdjân, la Ghouta avec ses deux courants d'eau. Le teint de celui qui y mange des oignons, pendant quarante jours, devient d'un rouge noirâtre. Puis on cite Nacybyn avec son fleuve le Hirmâs; 172 aç-Çaimara avec toutes les beautés que renferment ses deux places fortes; al-Baçra avec ses deux fleuves; en Perse, le vallon de Bawwân; le belvédère de Schahrazour; Bâkarkhâ avec ses beaux jardins à droite et à gauche de la rivière; al-Madâin; as-Sous; Tostar entre ses quatre rivières: le Dodjail, le Masrokân, celle de Mahroubân et celle d'al-Bâsiyân; enfin Nêhâwand, Ispahân et Balkh. Mais la vue qu'on a sur Samarkand, de la montagne du Soghd, l'emporte sur tout le reste du monde par sa beauté. Hodhain ibn al-Mondhir ar-Rikâschy en a fait la description suivante:

»On peut comparer la teinte bleuâtre de sa verdure à l'azur du ciel; les châteaux blancs qui y brillent, aux étoiles; le fleuve qui le traverse, à la voie lactée; la muraille qui l'enclôt, au soleil qui enveloppe tout de sa lumière.»

Le roi Kobâdh disait que, dans tout son royaume, les meilleurs fruits venaient des villes suivantes: al-Madâin, Sâbour, Arradjân, Ray, Nêhâwand, Holwân et Mâsabadhân.

Particularités curieuses de diverses contrées.

Quand un étranger arrive au Tibet, il éprouve, sans pouvoir s'en rendre compte, un sentiment de gaieté et de bien-être qui persiste jusqu'au départ.

Derrière la Chine est une contrée nommée le Schylâ (la Corée), très riche en or. Les musulmans sont tellement séduits par la beauté de ce pays, quand ils y pénètrent, qu'ils s'y fixent et ne veulent plus en sortir ¹⁾.

Si un étranger demeure un an à Moçoul, il sent naître en lui une vigueur nouvelle. Au contraire, s'il passe le même temps dans la capitale de l'Ahwâz, il constate que son intelligence s'amointrit. On ne voit dans cette dernière ville sur aucun visage le coloris de la santé. La fièvre y règne continuellement. Al-Djâhiz affirme avoir entendu dire aux sages-femmes de l'Ahwâz qu'elles trouvaient parfois les enfants atteints de la fièvre en venant au monde. Sur la montagne qui domine la ville et surplombe les maisons pullulent les vipères; les scorpions appelés *djarrâra*, dont la piqûre est mortelle, abondent dans les demeures. Au bout de deux mois, tous les parfums s'altèrent dans cette ville, de même qu'à Antioche.

Quiconque arrive dans le pays des Zendj est atteint de la gale; quiconque prolonge le jeûne pendant l'été, à al-Maççyça
171 (Mopsueste) est tourmenté par l'atrabile et exposé à perdre la raison.

Le climat du Bahrain provoque des engorgements de foie, comme l'a dit un poète:

»Celui qui demeure à Bahrain sent son foie grossir, et prend un embonpoint qui excite la jalousie des affamés, quoiqu'il souffre lui-même de la faim.»

Il y a dans ce pays une espèce de dattes nommée *an-*

1) On dit que quelques Alides y ont trouvé un refuge contre les persécutions de la dynastie régnante; v. p. c. Makryzy I, p. 16.

Khorâsân ¹⁾. Nous passâmes quelques jours dans la résidence de ce prince. Puis nous continuâmes notre voyage qui nous mena (de la muraille), en 8 mois, à Samarkand. Nous visitâmes en route Isbyschâb, Oschrousana, Bokhâra et Tirmidh, où nous traversâmes le fleuve de Balkh (l'Oxus). A notre arrivée à Naisâbour, nous ne comptions plus que quatorze personnes, ayant perdu, par la mort ou par la maladie, vingt-deux hommes durant notre voyage d'aller, et quatorze dans celui du retour.

Nous avons été obligés d'abandonner les malades dans les bourgades sur notre route, et d'ensevelir les morts dans leurs vêtements. Quant aux provisions de route pour le voyage de retour, la garnison des forts nous avait pourvus de tout ce dont nous avons besoin. A Naisâbour nous nous rendîmes chez Abdallah ibn Tâhir, qui me gratifia de 8,000 ²⁾ dirhems et en distribua 500 à chacun de mes compagnons; il alloua, en outre, 5 dirhems par jour à chaque cavalier et 3 dirhems à chaque fantassin, jusqu'à notre arrivée à Ray ³⁾. De nos mulets il ne nous restait plus que vingt-trois.

Lorsque nous eûmes regagné Sorra-man-raâ, je me pré-¹⁷⁰sentai chez al-Wâthik pour lui rendre compte de nos aventures, et je lui montrai la poudre de fer que j'avais extraite de la porte. Le khalife rendit grâces à Dieu et fit distribuer une forte somme en aumônes. Chacun de mes hommes reçut une récompense de mille dénars. Nous avons employé pour notre voyage vers la muraille seize mois, et pour notre retour douze mois et quelques jours."

Sallâm l'interprète m'a fait d'abord le récit de son voyage en résumé, puis il me l'a dicté sur la relation même qu'il rédigea pour al-Wâthik-billâh.

1) Le nom de ce royaume est Nousadjân (v. ci-dessus p. 21 et 22).

2) Selon d'autres: 100,000.

3) Qui était la limite du gouvernement d'Ibn Tâhir.

ces paroles ¹⁾: »Quand le terme du décret de Dieu sera venu, il l'écrasera; la parole du Seigneur est certaine.»

L'aspect général de l'édifice est bizarre, parce que, les couches jaunes du cuivre et les couches noires du fer se succédant, il est, en grande partie, strié de raies transversales.

On voit encore dans la montagne le moule creusé pour la fonte des portes; le lieu où étaient les chaudières pour le mélange du cuivre; celui où l'on fondait ensemble l'étain (le plomb) et le cuivre; des chaudières, apparemment de cuivre, chacune munie de trois anses, avec des chaînes et des crochets, destinées à guinder le cuivre jusqu'au haut de la muraille.

Nous demandâmes aux gardiens de la porte s'ils avaient jamais vu un individu de la race de Gog et Magog; ils nous racontèrent qu'ils en avaient aperçu, un jour, plusieurs au-dessus de la montagne, mais qu'un vent impétueux les avait rejetés de leur côté ²⁾. Vus à cette distance, leur taille ne paraissait pas dépasser un empan et demi.

169 La montagne vue du dehors n'a ni plateau ni descente; elle est absolument sans végétation: on n'y voit ni arbres, ni verdure; elle s'étend au loin, raide, lisse et de couleur blanche.

A notre départ, nous fûmes escortés par des guides qui nous conduisirent vers le Khorâsân. Nous traversâmes un pays dont le roi s'appelle al-Lob ³⁾, et ensuite le royaume du prince Tabânoyan, qui est tributaire du gouverneur du

1) Du Koran, Sourate 18 vers. 98.

2) C'est-à-dire du côté de Gog et Magog. Les paroles du texte permettent, il est vrai, l'interprétation du côté des gardiens, et c'est ainsi qu'Edrÿsy a compris le passage, mais les mots qui suivent démontrent la justesse de l'interprétation adoptée ici.

3) La capitale porte, chez Edrÿsy, le nom de Ghouriân, le Liulou des auteurs chinois. Cette principauté comprend le lac de Lob (Lobnour). V. ma dissertation sur la muraille p. 27 (113).

quel la charge de garder la porte est héréditaire comme le khalifat, sort à cheval tous les lundis et jeudis ¹⁾ de grand matin, suivi de trois ²⁾ hommes munis chacun d'un marteau. Un d'eux monte sur une échelle qui se trouve contre la porte, et parvenu au plus haut gradin il frappe le verrou avec son marteau. Alors, si l'on applique l'oreille contre la porte, on entend un bruit sourd comme celui d'un nid de guêpes. Puis tout redevient silence. Vers midi on donne un second coup et l'on entend le même bruit, mais un peu plus fort; dans l'après-midi on frappe le verrou une troisième fois, avec le même résultat. Le commandant ne se retire qu'à l'heure du coucher du soleil. Le motif de ces coups est, que ceux qui sont de l'autre côté de la porte sachent que les gardes sont à leur poste, et que ceux-ci se convainquent que Gog et Magog n'ont rien entrepris contre la porte.

Dans le voisinage de ces lieux est une grande place fortifiée, qui a 10 parasanges en long et en large et qui, par conséquent, mesure une aire de cent parasanges carrées.

Sallâm dit: Ayant accompagné le commandant dans une de ces sorties, je demandai si la porte n'avait jamais souffert quelque dommage. On me répondit qu'il n'y avait qu'une seule crevasse pas plus large qu'un fil. — »N'avez-vous aucune crainte au sujet de la porte?» — »Non, dirent-ils, elle a une épaisseur de 5 coudées d'Alexandre, dont chacune est égale à une coudée noire et demie.» — Je sortis un couteau de ma botte et me mis à gratter dans la crevasse dont je tirai un demi-drachme de poussière que je serrai dans un mouchoir afin de la montrer à al-Wâthik-billâh.

Sur l'un des battants de la porte il y a une inscription en lettres de fer qui renferme dans la langue primitive

1) Selon d'autres „tous les vendredis.”

2) D'autres „dix.”

166 50¹⁾ de hauteur et 5 d'épaisseur. Les montants des bat-
tants tournent sur un tourillon proportionné au linteau.
La bâtisse entière est si solide qu'on ne sent de vent
coulis ni par la porte, ni du côté de la montagne, comme
si elle avait été créée d'une seule pièce. Sur la porte, et à
25 coudées du sol, on voit un verrou long de 7 coudées
et d'une brasse de circonférence. Deux hommes ne peuvent
le tirer. A 5 coudées au-dessus du verrou est une serrure
plus longue encore que le verrou et dont les deux pènes
ont chacun 2 coudées de long. Au-dessus de la serrure
pend une clef d'une coudée et demie de long et de 4
empans de circonférence, garnie de douze dents de fer,
toutes de l'épaisseur d'un pilon de mortier. La chaîne qui
la retient est longue de 8 coudées sur 4 empans de cir-
conférence, et l'anneau par lequel elle est rivée à la porte
ressemble à l'anneau d'une machine de siège. Le seuil in-
férieur de la porte est large de 10 coudées et long de 100,
non compris la partie qui se trouve sous les jambages. La
partie saillante est de 5 coudées (de large). Toutes ces
dimensions sont données en coudée dite *coudée noire*.

Près de la porte sont deux forts de 200 coudées carrées
167 d'étendue; à droite et à gauche de leur porte sont plantés
deux arbres; une source d'eau douce coule entre les deux
forts. On conserve, dans l'un d'eux, les instruments qui
ont servi à la construction de la muraille; ce sont d'énor-
mes chaudières de fer, comme celles qui servent à la fa-
brication du savon, des cuillers en fer et des trépieds dont
chacun peut porter quatre de ces chaudières. On y trouve
également le reste des briques de fer qui servirent à la
construction de la muraille, soudés les uns aux autres par
la rouille.

Le commandant de ces forteresses, dans la famille du-

1) La leçon du man. A „75 coudées” est évidemment fausse, puisque la hauteur de la porte ne peut pas dépasser celle des piles.

et on arrive, le troisième jour, à la muraille. La chaîne de montagnes (dans laquelle se trouve la muraille) a une forme circulaire. A ce qu'on prétend, Gog et Magog y sont enfermés. Les gens de Gog sont plus grands que ceux de Magog; leur taille varie entre une coudée et une coudée et demie. Nous arrivâmes ensuite à une haute montagne surmontée de fortifications. C'est la muraille de Gog et Magog. Il y a là un ravin large de 150¹⁾ coudées, par lequel ces peuples¹⁶⁵ sortaient autrefois pour infester la terre, jusqu'à ce qu'il fut fermé par Dhou 'l-Karnain. La muraille fut construite de la manière suivante. D'abord on creusa le sol jusqu'à une profondeur de 30 coudées et on y jeta les fondements qu'on construisit en fer et en cuivre jusqu'à ras de terre. Puis on y éleva deux énormes piles (ou jambages) de 25 coudées de large, 50 coudées de haut, et formant en bas une saillie de 10 coudées en dehors de la porte, une sur chaque versant de la montagne, à droite et à gauche du ravin. Toute la construction se compose de briques de fer, revêtues de cuivre, dont chacune a une coudée et demie en long et en large sur 4 pouces d'épaisseur. Sur ces deux piles repose un linteau en fer de 120 coudées de long, sur 5 de large, dont les deux bouts s'étendent au-dessus des piles sur un espace de 10 coudées. Ce linteau supporte une maçonnerie en briques de fer recouvertes de bronze qui se dresse jusqu'au sommet de la montagne, à perte de vue. J'en estime la hauteur à environ 60 coudées. Elle est couronnée de créneaux en fer au nombre de 37, armés chacun de deux cornes recourbées l'une vers l'autre. Chaque créneau a 5 coudées de long sur 4 de large. La porte elle-même a deux battants en fer de 50 coudées de large, sur

3 autres jours jusqu'à la muraille (à la montagne dans laquelle se trouve la muraille).

1) Le texte du man. A a 200, mais tous les autres ont 150, leçon évidemment meilleure.

heureusement nous avons eu la précaution de nous munir de vinaigre pour combattre le mauvais air. Au bout de dix journées de marche à travers cette contrée, nous passâmes, durant vingt (vingt-sept) jours, au milieu de villes en ruine. On nous apprit que c'étaient les restes des villes envahies autrefois et dévastées par les peuples de Gog et Magog. Nous arrivâmes enfin ¹⁾ à des forteresses bâties dans le voisinage des montagnes, dans une branche des-
 164 quelles est la muraille. Nous y trouvâmes des personnes qui parlaient l'arabe et le persan ²⁾. Ils sont musulmans, sachant lire le Koran, et possédant des écoles et des mosquées. Ils nous demandèrent d'où nous venions. Apprenant que nous étions les envoyés du Prince des Croyants, ils s'écrièrent avec surprise: »le Prince des Croyants!" — »Oui", leur répondîmes-nous. — »Est-il vieux ou jeune?" — »Il est jeune." — Leur étonnement redoubla; ils ajoutèrent: »où réside-t-il?" — »En Irâk, dans une ville nommée Sorra-man-raâ." — »Nous n'en avons jamais ouï parler", répondirent-ils ³⁾. — La distance qui sépare ces forteresses l'une de l'autre varie entre un et deux parasanges.

Nous atteignîmes ensuite une ville nommée Yka ⁴⁾, dont la circonférence est de dix parasanges; elle a des portes de fer qu'on ferme en les abaissant. Dans l'enceinte de la ville sont des champs et des moulins. C'est dans cette ville que Dhou 'l-Karnain campa avec ses troupes. De là à la muraille (de Gog et Magog) il y a 3 jours de marche ⁵⁾. On passe par des forteresses et des bourgades

1) Edrysy ajoute: „après six jours de marche."

2) Edrysy ajoute: „Il y existe une ville dont le roi s'appelle Khâkân-Adhkesch (c'est-à-dire le Khâkân de la tribu turque d'Adhkesch) et dont les habitants sont musulmans."

3) Edrysy ajoute ici ce que ces gens avaient à raconter sur leur conversion à l'islamisme; v. la traduction de Jaubert II, 418.

4) Connue actuellement sous le nom de Hâmy. Comp. ma dissertation p. 23 (109).

5) On compte 3 jours de marche par le désert jusqu'aux forteresses, puis

khalife al-Wâthik-billâh, ayant vu en songe que la muraille élevée par Dhou' l'-Karnain (Alexandre le Grand) entre nos contrées et Gog et Magog avait été ouverte, chercha une personne capable pour aller sur les lieux et pour examiner l'état où elle se trouvait. Aschnâs (le général turc) lui dit: »nul n'est aussi propre à remplir cette tâche ¹⁶³ que Sallâm l'interprète, qui parle trente langues." Wâthik me fit donc appeler et me dit: »je désire que tu ailles à la muraille pour l'examiner et pour me rendre compte de ce que tu auras vu" ¹). Il me donna une escorte de cinquante jeunes hommes de forte constitution, une somme de 5,000 dénares; plus une indemnité personnelle ²) de 10,000 dirhems. Chaque homme reçut (une indemnité personnelle de) 1,000 dirhems et sa solde pour une année. Sur l'ordre du khalife, on nous prépara des jaquettes de feutre recouvertes de cuir, des couvertures de selle ³) fourrées et des étriers de bois. Deux cents mulets portaient les vivres et l'eau nécessaires au voyage. Nous partîmes de Sorra-man-raâ (Samarra), munis d'une lettre adressée par al-Wâthik-billâh à Ishâk ibn Ismâ'yl, qui gouvernait l'Arménie et résidait à Tiflis, l'invitant à faciliter notre voyage. Ishâk nous remit une lettre pour le »Maître du Trône"; celui-ci écrivit à notre sujet au roi des Allâns; ce roi au Fylân-schâh, et ce dernier au Tarkhân, roi des Khazares. Arrivés chez le Tarkhân nous nous arrêtâmes un jour et une nuit, puis nous repartîmes accompagnés de cinq guides que ce roi nous donna. Après avoir voyagé pendant vingt-six (vingt-sept) jours ⁴), notre troupe entra dans un pays dont le sol était noir et qui exhalait une odeur fétide;

1) Mokaddasy (p. 362 de mon édition) ajoute ici: „Wâthik avait envoyé précédemment l'astronome Mohammed ibn Mousâ le Khowârizmy chez le Tarkhân, roi des Khazares."

2) Littéralement „prix du sang."

3) Ou peut-être „des gants".

4) Edrÿsy ajoute: „sur la frontière du pays des Basdjirt (Baschkirs)."

parce qu'elle a été construite en arches de bois de jujubier. Selon eux, le plus bel édifice en marbre est le Kosyân (temple chrétien) d'Antâkia (Antoche), et le plus beau monument bâti en arches de pierre l'église de Himç (Émèse). Moi, j'ajoute: De tous les édifices construits en briques et en plâtre, le plus beau était le palais (*ywân*) du Kisrâ (Chosroës) à al-Madâin (Ctésiphon). Le poète al-Bohtory en a donné cette description:

»Quand on regarde la merveilleuse structure de l'*ywân*, on est porté à le prendre pour un pic élevé solitaire, dans lequel on a taillé un palais, et de considérer ses créneaux comme s'élevant sur la montagne de Radhwâ ou celle de Kods. Les hommes l'ont-ils construit pour les génies, ou bien est-ce l'œuvre des génies pour les hommes? Voilà une question difficile à décider.»

Ensuite Khawarnak, le palais de Bahrâm Djour dans le district d'al-Koufa. Un poète a dit:

»Les tribus et les princes de Kahtân ont fondé leur gloire sur Bahrâm Djour¹⁾; ses palais d'al-Khawarnak et d'as-Sadyr, bâtis au milieu d'eux, sont des monuments de leur suprématie.»

Il n'existe pas de monument en pierre plus solide et plus beau que le *schâdhrawân* de Tostar. Ce château d'eau est en pierre de taille, porté par des piliers de fer et cimenté avec du plomb fondu.

— La caverne de Schibdâz²⁾, creusée dans le roc.

— La muraille de Gog et Magog.

Description de la muraille de Gog et Magog³⁾.

Voici ce qui m'a été raconté par Sallâm l'interprète: Le

1) Qui avait été élevé parmi les Arabes de Hyra.

2) Ou Schibdyz. Elle se trouve dans la montagne de Bisoutoun.

3) Voyez ma dissertation „De muur van Gog en Magog” dans les *Verslagen en Meded. der K. Akad. v. Wetensch.*, Afd. *Letterk.*, 3e reeks, Deel V p. 87 et suiv.

struction de cette dernière ville dura trois cents ans, et que, pendant soixante et dix ans, les habitants n'osaient sortir, le jour, sans porter des voiles noirs, pour protéger leurs yeux contre la blancheur éclatante de ses murs. Son phare prodigieux s'élève sur une écrevisse de verre, qui repose sur le fond de la mer. Outre sa population indigène, Alexandrie comptait autrefois 600,000 Juifs tributaires.

Manf (Memphis), capitale et résidence de Pharaon, avait soixante et dix portes. Les murs de cette ville étaient ¹⁶¹ construits en fer et en cuivre jaune. Là se trouvaient les quatre fleuves qui avaient leur source sous le trône de Pharaon ¹).

Il faut citer encore le théâtre de Fâmia (Apamée), Tadmor (Palmyre), Ba'albek, Lodd (Lydda) et la porte de Djairoun (à Damas).

Ensuite deux colonnes à 'Ain Schams en Égypte, restes d'un grand nombre de colonnes qui s'y trouvaient autrefois. Au sommet de chacune est un collier de cuivre; de l'une des deux, et au-dessous de ce collier, il suinte de l'eau qui descend jusqu'à la moitié de la colonne, sans arriver plus bas. Elle suinte sans interruption, nuit et jour; la partie de la colonne qui en est mouillée est verte et humide; l'eau ne tombe pas jusqu'à terre. C'est un ouvrage de Houschenk.

— La forteresse de la ville de Sous dans l'Ahwâz; ce sont proprement deux forteresses superposées l'une à l'autre. Un édifice tout semblable se voit dans le Sous al-Akçâ (le Maroc actuel). Tous les deux sont l'œuvre du même prince Houschenk.

Les Romains prétendent qu'il n'y a pas de monument en pierre qui surpasse en beauté l'église d'ar-Rohâ (Édesse), ni d'édifice en bois plus beau que l'église de Manbidj, ¹⁶²

1) Kor. Sour. 43 vers. 50.

trouvâmes des jarres pareilles, mais dont les couvercles avaient une forme différente. La salle était ornementée de trois cent soixante figures humaines ayant l'attitude de gens en adoration.

160 Dans l'alcove du nord nous trouvâmes une auge faite d'une seule pierre noire et couverte d'une auge semblable. Nous nous efforcâmes de l'ouvrir, mais comme les auges avaient été liées ensemble au moyen de plomb fondu, nous n'y réussîmes qu'à l'aide de feu qui fit fondre le plomb. Nous trouvâmes dans le cercueil le corps d'un vieillard, ayant sous la tête une table de marbre blanc, qui malheureusement avait été fendue par l'action du feu que nous avions allumé. Les vêtements qui couvraient le corps avaient été brûlés aussi. Ayant rejoint les pièces de la plaque, nous trouvâmes à un des côtés deux figures en or, l'une représentant un homme ayant dans la main un serpent, l'autre un homme assis sur une âne, ayant dans sa main un bâton. De l'autre côté nous découvrîmes la figure d'un homme assis sur un chameau, une baguette à la main. Nous apportâmes notre trouvaille à Ahmed ibn Touloun, qui fit venir un artisan pour réparer la table. Quant aux figures, nous les reconnûmes, d'un commun accord, pour être celles de Moïse, de Jésus et de Mohammed.

Puis Ahmed ibn Touloun, s'étant réservé une des jarres, donna la seconde à Abou Abdallah, son secrétaire, et la troisième à moi. Retourné chez moi, je me mis à remuer la *moumiâ* dans la jarre avec un éclat de bois, et j'y découvris un paquet que je réussis à dégager. Il consistait en bandes de toile liées autour d'un petit paquet de peau de bœuf. Lorsque je l'eus développé, il en coula une goutte de sang. Je ne comprends pas le sens de tout cela. Dieu seul connaît la vérité."

Parmi les édifices remarquables, il ne faut pas oublier ceux de Rome et d'Alexandrie. On raconte que la con-

mais Dieu seul connaît la vérité, qu'elles ont été bâties par le roi Ptolémée le Claudien ¹⁾. On y lit cette inscription: »C'est moi qui les ai construites. Que le roi qui se dit puissant essaye de les détruire, quoiqu'il soit plus facile d'abattre que d'édifier." Et, en effet, le résultat qu'on obtint en faisant le calcul des frais, était que le revenu du monde entier ne suffirait pas pour cette œuvre de destruction.

A côté de ces deux pyramides il y en a dix autres plus petites.

Ismâ'yl ibn Yazyd al-Mohallaby, secrétaire de Loulou, le célèbre affranchi d'Ibn Touloun m'a raconté ce qui suit: »Nous nous rendîmes avec Abou Abdallah al-Wâsity, secrétaire d'Ahmed ibn Touloun, et accompagnés d'ouvriers, à une des petites pyramides. L'ayant escaladée, nous trouvâmes que le sommet avait un espace assez large pour que dix chameaux y pussent reposer.

Abou Abdallah ordonna d'arracher la première et la seconde couche de pierres, qui se trouvaient séparées l'une de l'autre par une couche de sable fin. La troisième couche était percée de fenêtres. Celle-ci ayant été arrachée, nous descendîmes dans une salle de 40 coudées en long sur autant en large, entourée des quatre côtés, du nord ²⁾, de l'orient, de l'occident et du sud, d'alcoves, chacune fermée par une haute porte en pierre. Nous commençames par ouvrir l'alcove orientale, où nous trouvâmes une jarre d'onyx, remplie de *moumiâ* ³⁾.

Le couvercle de cette jarre avait la forme d'une tête de cochon. Dans les alcoves occidentale et méridionale nous

1) On voit que l'auteur confond le roi Ptolémée avec l'astronome et géographe du même nom.

2) Litt. dans la direction de la *Kibla*, c'est-à-dire de la Mecque.

3) Sorte de bitume dont on se servait pour l'embaumage des morts. De là le nom de *momie*.

signes du Zodiaque, le Bélier, le Taureau et les Gémeaux.	signes du Zodiaque, l'Écre- visse, le Lion et l'Épi.
--	---

*Je cherche mon appui chez
Dieu.*

Tout ce que renferme ce quart est froid et humide, tempérament de l'eau, de la pituite, de l'hiver et de la vieillesse. C'est l'Occident. Le vent dominant est le vent d'ouest. A lui appartiennent: parmi les heures, la dixième, la onzième et la douzième; la saveur salée et les saveurs analogues; parmi les planètes, Jupiter et Mercure; parmi les signes du Zodiaque, le Chevreau, le Verseau et les Poissons; parmi les forces organiques, la force de sécrétion.

*C'est vers Lui que me porte
le désir.*

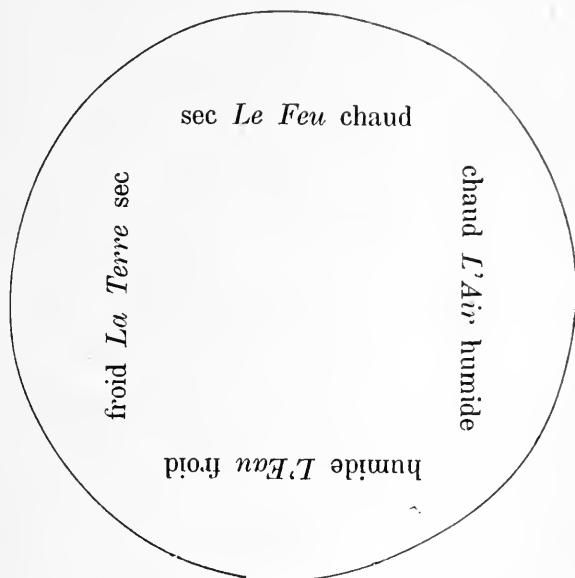
Tout ce que renferme ce quart est froid et sec, tempérament de la terre, de l'atrabile, de l'automne et de l'âge viril. C'est le Nord. Le vent dominant est le vent du nord. A lui appartiennent la septième, la huitième et la neuvième heure; parmi les forces organiques, la force astringente; parmi les saveurs, l'âcreté; parmi les planètes, Saturne; parmi les signes du Zodiaque, la Balance, le Scorpion et le Sagittaire.

Édifices dignes d'admiration.

Les deux pyramides d'Égypte, construites en marbre; leur hauteur (verticale) est de 400 coudées royales¹⁾; c'est aussi leur dimension en long et en large, à la base. Mais à mesure que l'édifice s'élève au-dessus du niveau du sol, ses proportions se rétrécissent. Toutes sortes de formules magiques et d'emblèmes scientifiques de médecine et d'astronomie y sont gravés en caractères *mosnad*. On dit,

1) Makryzy appelle cette coudée une fois *coudée hâschimite*, une autre fois *coudée noire*. Comp. mon Gloss. Geogr. sous ذراع.

sagesse, laquelle, mélangeant ces quatre éléments par l'affinité qui existe entre les uns et les autres sur les limites et les contours, comme par exemple la chaleur de l'un ¹⁵⁸ avec la chaleur de l'autre, le froid de l'un avec le froid de l'autre, ainsi qu'on le voit ci-dessous, a créé ce monde avec ces éléments, malgré les oppositions et les contrastes qui règnent entre eux.

Louanges à Dieu.

Tout ce que renferme ce quart est chaud et humide, tempérament de l'air, du sang, du printemps et de l'enfance. C'est l'Orient. Le vent du sud y domine. A lui appartiennent: parmi les heures, la première, la deuxième et la troisième; parmi les forces organiques, la faculté digestive; parmi les saveurs, le doux; parmi les planètes la Lune et Vénus; parmi les

Je mets ma confiance en Lui.

Tout ce que renferme ce quart est chaud et sec, tempérament du feu, de la bile, de l'été et de la jeunesse. C'est le Sud. Le vent dominant est le vent d'est. A lui appartiennent: parmi les heures, la quatrième, la cinquième et la sixième; parmi les forces organiques, la force vitale et animale; parmi les saveurs, l'amer; parmi les planètes, Mars et le Soleil; parmi les

Lorsque les Arabes conquièrent l'Espagne, ils y trouvèrent, dans la ville des rois (Tolède), deux édifices qu'on compte parmi les merveilles du monde. On ouvrit celui qu'on appelait »la maison des rois", et on y trouva vingt-quatre couronnes, autant qu'il y avait eu de rois dans ce pays. Chacune de ces couronnes était d'un prix inestimable; elle portait le nom du roi auquel elle avait appartenu, la mention de son âge et la durée de son règne. On y trouva aussi la table de Salomon, fils de David.

157 L'autre édifice avait été fermé par vingt-quatre serrures, chaque roi ayant ajouté une serrure à celle de son prédécesseur; personne ne savait ce que cet édifice renfermait. Lodaryk (Rodrigue), le dernier roi (chrétien) de l'Espagne, voulut en violer le secret, persuadé qu'il récelait des trésors. Les évêques et les prêtres cherchèrent à lui représenter la gravité de cet acte, et le supplièrent de se conformer à l'exemple des rois qui l'avaient précédé, en lui disant: »Si c'est de l'or qu'il vous faut, nous vous en donnerons autant que vous présumez en trouver dans cette maison, à la condition que cette porte reste fermée." Mais le roi, sourd à leurs prières, ordonna qu'elle fut ouverte. On y trouva des figures d'Arabes à cheval, avec leurs turbans et leurs sandales, leurs arcs et leurs flèches. Ce fut en cette même année qu'eut lieu l'invasion de l'Espagne par les Arabes.

Lorsque Kotaiba ibn Moslim entra dans la ville de Baikand, il y trouva des chaudrons tellement grands, qu'on avait besoin d'une échelle pour parvenir au bord.

Division du globe ¹⁾.

Voici une sphère, image du globe terrestre tracée par les savants pour donner une preuve sensible de la divine

1) Cette section ne se trouve que dans le man. B et ne semble pas appartenir à l'ouvrage d'Ibn Khordâdhbeh.

puis la mer méridionale. Dans cette partie du monde il n'y a ni sangliers, ni cerfs, ni ânes sauvages, ni boucs; 3° l'Éthiopie, qui comprend la Tihâma, le Yémen, le Sind, le Hind et la Chine; 4° la Scythie, qui comprend l'Arménie, le Khorâsân, les pays des Turcs et des Khazares.

Merveilles de la terre.

Un volcan en Sicile, un autre en Espagne, un troisième dans l'Inde où le feu jaillit du rocher, mais on ne peut rien allumer à sa flamme.

156

On ne trouve pas en Sicile les grosses fourmis nommées *al-forsân* (les cavaliers), et les singes sont inconnus dans les pays de Kortoba (Cordoue) à cause du grand nombre d'animaux sauvages que renferme cette contrée.

Dans le pays des Romains, sur le bord de la mer des Khazares (la mer Noire) est une contrée appelée *al-Mostatilla* (*al-Mostatyla*), où il pleut continuellement en hiver comme en été, de sorte que les habitants ne peuvent ni battre, ni vanner leurs blés; ils les entassent en gerbes dans leurs maisons; puis, au fur et à mesure de leurs besoins, ils prennent une certaine quantité d'épis, les frottent dans leurs mains, pour en extraire le grain; après quoi ils le font moudre et le cuisent. Il y a dans ce pays autant de faucons qu'il y a de corbeaux chez nous. On en voit des volées. A cause de leur grand nombre, il est impossible d'élever des poules.

Dans le Hidjâz et le Yémen, il pleut tout l'été; l'hiver est la saison d'abondance. A Çan^{ca} et dans les contrées voisines, la pluie tombe en *hazyrân* (juin), *tammouz* (juillet), *âb* (août) et une partie d' *ailoul* (septembre), depuis le déclin du soleil jusqu'au coucher. C'est pourquoi les habitants, en se rencontrant vers midi, s'abordent en disant: »Hâtons-nous avant la pluie»; car dans cette saison on est sûr que la pluie ne manquera pas de tomber.

res, où le souverain du pays prélève sur eux un dixième. Là ils s'embarquent sur la mer de Djordjân (la Caspienne) et se dirigent sur tel point de la côte qu'ils ont en vue. Cette mer a 500 parasanges de diamètre. Quelquefois ¹⁾ ils transportent leurs marchandises, à dos de chameau, de la ville de Djordjân à Bagdad. Ici les eunuques slaves leur servent d'interprètes. Ils prétendent être chrétiens et payent la capitation comme tels.

Ces divers voyages ²⁾ peuvent se faire également par terre. Les marchands qui partent de l'Espagne ou de la France ¹⁵⁵ se rendent au Sous al-Akçâ (le Maroc actuel), et ensuite à Tandja (Tanger), d'où ils se mettent en marche pour Ifrykia (c'est-à-dire al-Kairawân) et la capitale de l'Égypte. De là ils se dirigent vers ar-Ramla, visitent Damas, al-Koufa, Bagdad, et al-Baçra, traversent l'Ahwâz, Fâris (la Perse), le Kirmân, le Sind, le Hind et arrivent à la Chine. — Quelquefois aussi ils prennent la route derrière Rome et se rendent, en traversant le pays des Slaves, à Khamlydj, la capitale des Khazares. On s'embarque sur la mer de Djordjân, puis on arrive à Balkh, on se rend de là dans la Transoxane, et on continue le chemin vers l'Ourt (Yourt) des Toghozghor, et de là à la Chine.

Division de la terre habitée.

La terre habitée a été partagée en quatre parties: 1° l'Europe, comprenant l'Espagne, les pays des Slaves, des Romains et des Francs, et Tandja (Tanger), jusqu'à la frontière égyptienne ³⁾; 2° la Lybie ⁴⁾, comprenant l'Égypte, al-Kolzom, l'Abessinie, les Berbères et les pays contigus,

1) La ville de Ray était le principal entrepôt de ce commerce, v. Ibn al-Fakyh, p. 270, 271.

2) C'est-à-dire ceux des Juifs.

3) C'est-à-dire la côte septentrionale de l'Afrique jusqu'à la frontière égyptienne. La leçon est certaine.

4) Appellée aussi l'Éthiopie occidentale.

(le port de Médine) et à Djodda (le port de la Mecque); puis ils vont au Sind, au Hind et à la Chine. A leur retour de la Chine, ils se chargent de musc, de bois d'aloès, de camphre, de canelle et des autres productions des contrées orientales, et reviennent à al-Kolzom, puis à¹⁵⁴ al-Faramâ, où ils s'embarquent de nouveau sur la mer occidentale. Quelques uns font voile pour Constantinople, afin d'y vendre leurs marchandises aux Romains, d'autres se rendent à la résidence du roi des Francs pour y placer leurs articles.

Quelquefois les marchands juifs, en s'embarquant dans le pays des Francs, sur la mer occidentale, se dirigent vers Antioche (à l'embouchure de l'Oronte). De là ils se rendent par terre à al-Djâbia¹⁾, où ils arrivent au bout de trois jours de marche. Là ils s'embarquent sur l'Euphrate et arrivent à Bagdad, d'où ils descendent, par le Tigre, à al-Obolla. D'al-Obolla ils mettent à la voile successivement pour l'Omân, le Sind, le Hind et la Chine.

Itinéraire des marchands russes.

Les Russes, qui appartiennent aux peuples slaves, se rendent, des régions les plus éloignées de Çaklaba (le pays des Slaves), vers la mer romaine, et y vendent des peaux de castor et de renard noir, ainsi que des épées. Le prince des Romains prélève un dixième sur leurs marchandises²⁾. — Ou bien, ils descendent le Tanaïs (Don), le fleuve des Slaves, et passent³⁾ par Khamlydj, la capitale des Khaza-

1) La lecture de ce nom est incertaine. Peut-être faut-il lire al-Hanâya. Ce lieu était situé près de Bâlis, au bord de l'Euphrate.

2) Ibn al-Fakyh ajoute: „Puis, en retournant, ils vont par mer à Samakousch (Samakars), la ville des Juifs, et de là retournent aux pays des Slaves.” Comp. ma note sur Ibn al-Fakyh p. 271.

3) L'auteur passe sous silence le trajet par terre de 8 lieues entre le Don et la Volga qu'ils avaient à faire τὴν ναῦν διελεύσαντες (Diodore IV § 56); comp. St^e Croix, *Examen critique des historiens d'Alexandre*, p. 704 et suiv.

Ensuite Sâboun; — Dâryn; — al-Ghâba; — as-Schanoun.

Stations entre la Yamâma et le Yémen.

al-Khardj; — Nab^â; — al-Madjâza; — al-Ma^âdin; —
 153 as-Schafak; — at-Thawr; — al-Faladj; — aÇ-Çafâ; — Bir
 al-Aabâr; — Nadjrân; — al-Himâ; — Barânis; — Ma-
 rya^â 1); — al-Mahdjara. Pour la suite des stations, voyez
 la grande route de la Mecque à Çan^â.

Fin du quart du midi.

Les relais de poste.

Le nombre total des relais de poste dans l'empire s'élève à 930. Les dépenses annuelles pour l'achat et l'entretien des chevaux, les traitements des maîtres de poste et des courriers, se montent à 159,100 dénars.

Itinéraire des marchands juifs, dits ar-Râdhânyya.

Ces marchands parlent l'arabe, le persan, le romain (grec et latin), les langues franque, espagnole et slave. Ils voyagent de l'Occident en Orient, et de l'Orient en Occident, tantôt par terre, tantôt par mer. Ils apportent de l'Occident des eunuques, des esclaves femelles, des garçons, du brocard, des peaux de castor, des pelisses de martre, et autres pelleteries, et des épées. Ils s'embarquent dans le pays de Firandja (France), sur la mer occidentale, et se dirigent vers al-Faramâ; là ils chargent leurs marchandises sur le dos de chameaux, et se rendent par terre à al-Kolzom, à une distance de 25 parasanges. Ils s'embarquent sur la mer orientale et se rendent d'al-Kolzom à al-Djâr

p. 83 et suiv.). Dans la journée de Dhou Kâr les Arabes vainquirent les troupes du roi persan Khosrau Parwiz (v. Nöldke, *Geschichte der Araber und Perser zur Zeit der Sasaniden*, p. 311 et suiv.)

1) C'est ainsi que Yâkout prononce le nom, mais M. Müller (note sur Hamdâny 119, 12) cite deux vers, où il faut nécessairement prononcer Maryâ.

par deux stations (sans nom). De Solaima on va à an-Nobâk, et de là à al-Yamâma.

Dépendances de la Yamâma.

Hadjr; — Djaww, nommé aussi al-Khidrima, à 24 heures (une journée et une nuit) de Hadjr; — al-^cIrdh, vallée qui traverse la Yamâma dans toute sa longueur, et qui renferme plusieurs villages; — al-Manfouha; — Wabra; — al-Karfa (?); — Ghabrà; — Mohasschima; — al-^cAamiryya (al-^cAmmâryya); — Baisân (Faischân); — Bor-kat Dhâhik; — Toudhîh et al-Mikrât dont parle le poète ¹⁵² Amrou 'l-Kais:

»Puis Toudhîh et al-Mikrât, dont les vestiges n'ont pas encore été effacés par les vents du nord et du sud qui tracent des sillons sur le sable.»

Puis Wâdy Korrân; — al-Madjâza, dont le poète parle ¹⁾:

»Tu restes (enterré) à al-Madjâza près de Kanawna, tandis que ta famille demeure à al-Odjaïfir et at-'Thimâd.»

Bourgs du Bahrain.

al-Khatt; — al-Katyf; — al-Aara; — Hadjar; — al-Farouk; — Bainouna, mentionnée par an-Nâbigha al-Dja^cdy dans le vers suivant:

»Auprès d'elles on voit, au milieu du troupeau, des vaches sauvages de Bainouna, suivies de leurs veaux.»

Puis al-Moschakkar; — az-Zâra; — Djowâtha. Cet endroit est nommé par un poète dans ce vers:

»Comment pourrait-il nuire à la réputation d'Aschnâs, qu'il n'a pas commandé à la journée de Djowâtha, ni à celle de Dhou Kâr ²⁾?»

1) La citation se rapporte à l'endroit du même nom dont il a été question plus haut p. 111.

2) C'est-à-dire qu'il ne compte pas parmi ses ancêtres les héros de ces journées. La première eut lieu sous le règne d'Abou Bekr (v. Belâdhory

ar-Rohaiba; Dhou 'l-Marwa; al-Marr; as-Sowaidâ; Dhou Khoschob; Médine. Voir, pour la suite de l'itinéraire, la route de Médine à la Mecque.

Stations entre Damas et la Mecque.

Station sans nom (al-Koswa); autre station sans nom (Da'a); Dhât al-Manâzil; Sargh (Sarough); Tabouk; al-Moh-datha; al-Akra^c; al-Djonaina; al-Hidjr; Wadi 'l-Korâ. Un poète (le khalife Yazyd, fils de Mo'âwia) a dit:

»Envoyez ce message à Abou Bakr (Abdallah ibn az-Zobair): »maintenant que l'affaire marche et que les cavaliers ont dépassé Wâdi 'l-Korâ, (oses-tu dire encore: ce n'est qu'un troupe d'ivrognes?)»

Puis ar-Rohaiba; Dhou 'l-Marwa; al-Marr; as-Sowaidâ; Dhou Khoschob; Médine. Pour le reste des stations, voir la route de Médine à la Mecque.

151

Stations entre al-Baçra et al-Yamâma.

Après avoir quitté al-Baçra on passe par une station (sans nom), puis à Kâthima. Un poète en parle dans ce vers:

»Elles (les chamelles) arrivèrent, à la pointe du jour, aux cabanes de roseau de Kâthima, portant le fils d' Abbâs ibn Abdalmottalib.»

Un autre poète a dit:

»Il traversa en une seule nuit la distance qui sépare Kâthima d'an-Nawâcif, dans le voisinage de Thahlân et al-Byn.»

Puis on passe par trois autres stations (sans nom), et on arrive à al-Kar'â. Puis Takhfa et de là à aç-Çammân. Le poète an-Nâbigha al-Dja'dy parle de cette localité:

»O domicile de Salmâ à al-Harouryya, du côté d'aç-Çammân et d'al-Motathallim, puisse tu demeurer saine et sauve!»

aç-Çammân est séparé de Djobb at-Torâb par trois stations (sans nom), comme cette dernière est séparée de Solaima

Stations de la route de 'Omân à la Mecque, le long de la côte.

Farak; 'Awkalân; le mouillage de Habât(?); as-Schihr, le pays de l'encens. Un poète a dit:

»Rends-toi au Schihr et laisse Omân. Si tu n'y trouves pas de dattes, assurément tu y trouveras de l'encens.»

Puis le canton (*mikhläf*) des Kinda; le canton d'Abdallah ibn Madhhidj; Lahdj; 'Aden en Abyan; la pêcherie de perles; le canton des Banou Madjyd; al-Mandjala; ar-Rakb; al-Mandab; Zabyd; Ghalâfika; 'Akk; al-Hirda; Hakam; 'Athr; havre de Dhankân; havre de Haly; as-Sirrain; Aghyâr(?); al-Hirdjâb; as-Scho'aiba; une autre station; Djodda; la Mecque.

Stations de Khawlân Dhy Sohaim à la Mecque.

De Khawlân Dhy Sohaim on se rend à al-'Orsch, dépendance de Djâzân. Puis: Byschat Bo'tân; Wâdy Dhankân; Haly; Byschat Ibn Djâwân; Kanawnâ, mentionnée par Noçaib (Kothayir) dans ce vers:

»Tu restes (enterré) à al-Madjâza près de Kanawna, tandis que ta famille s'est établie à al-Odjafir et Thimâd.»

Puis al-Hasaba; Dawka; 'Olyab; Yaba. Un poète a dit:

»Mon cœur est avec eux dans un tombeau entre Kanawna, 'Olyab et Yaba.»

Suit une station sans nom; puis al-Lyth; Yalamlam, le *mykât* des pèlerins du Yémen; Malikân; la Mecque.

Stations d'Égypte à la Mecque.

D'al-Fostât à al-Djobb (le puits nommé Djobb 'Amyra). Puis al-Bowaib; la halte (*manzil*) d'Ibn Bondoka; 'Adjroud; ad-Dhanaba; al-Korsy; al-Hafar; station sans nom; Aila; Hakl; Madyan; al-Aghrâ; station sans nom; al-Kilâba; Schaghb; Badâ; as-Sarhatain; al-Baidhâ; Wâdi 'l-Korâ; 150

146 Puis Okor; al-Akhâdyd (les sillons, les fosses); 'Ain Çaid; 'Ain Djamal, qui est la dernière station avant d'arriver à al-Baçra.

Stations entre al-Baçra et la Mecque.

Al-Mandjaschânia; al-Hofair; ar-Rohail; as-Schadjy; al-Khardjâ; al-Hafar (Hafar Ibn Mousâ); Mâwyya; Dhât al-'Oschar; al-Yansou'a; as-Somaina; an-Nibâdj; al-Karyatain¹⁾; al-'Awsadja; Râma, mentionnée par Yazyd ibn Mofarrigh le Himyarite:

»Veux-tu couper les liens qui t'unissent à Omâma, après les jours que tu as passés avec elle à Râma?»

Puis Immara; Tikhfa, dont parle Djaryr:

»Certaine journée à Tikhfa est devenue, grâce à nos cavaliers, une journée terrible pour la famille d'Abou Kâbous.»

Puis Dharyya; Djadyla; Faldja; ad-Dafyna (ad-Dathyna); 147 Kobâ; Marrân; Wadjra; Awtâs; Dhât 'Irk; Bostân Bany 'Aamir; la Mecque.

Un embranchement de la route conduit d'an-Nibâdj à (Ma'din) an-Nakira.

Stations entre la Yamâma et la Mecque.

D'al-Yamâma on va à al-'Irdh. Ibn Mofarrigh en parle:

»Ou cette chouette (*hâma*) qui appelle l'écho (*çadâ*)²⁾ entre al-Moschakkar et al-Yamâma».

Puis al-Hadyka; as-Saih; at-Thanyya; Sokairâ(?); as-Sodd; Çadât (Çidâra?); Schoraifa; al-Karyatain. Puis viennent les stations de la route d'al-Baçra à la Mecque, indiquées dans l'itinéraire précédent.

1) Cette station n'est pas à sa place dans le texte.

2) „L'âme ne cesse pas de voler autour du défunt (qui avait péri de mort violente et dont la mort n'avait pas été vengée), sous la forme d'un oiseau qui fait entendre sur sa tombe des cris plaintifs,” Masoudy III, 311 trad. de M. Barbier de Meynard.

Mirwâh (Marâh), et Bainoun à la sueur de nos mains ¹⁾; Hinda et Honaida, Falthoum en Raida, et sept réservoirs à Kâ^éa.” — Ibn Dhy Djadan a dit:

»Après la chute de Bainoun et de Salhyn, détruits de ¹⁴⁵ fond en comble, les hommes ont-ils encore le courage de bâtir des châteaux?»

On lisait sur une pierre dans un château de Nâ^éit: »Ce château a été construit l'année où nous arrivâmes d'Égypte.” Selon Wahb ibn Monabbih, cela faisait, jusqu'à son temps, plus de seize cents ans.

Un château fondé par Schamir Yor^éisch ibn Nâschir An^éom contenait l'inscription himyarite suivante:

»Cet édifice a été bâti par Schamir Yor^éisch, avec le secours de son Seigneur, le Soleil.”

On lisait sur la porte de la ville de Thafâr:

»Qui possédait (d'abord) le royaume de Thafâr? — Himyar,
[les excellents.

Qui s'en rendit maître (après eux)? Les Abessins, les mé-
[chants.

Qui en devinrent les maîtres (ensuite)? Les Perses, les nobles.
A qui le durent-ils céder? A Koraisch, les marchands.

Qui possédera (après eux) l'empire de Thafâr? Il reviendra
[à Himyar.”

Les Abessins ayant envahi le Yémen, quatre de leurs rois régnèrent dans ce pays pendant soixante-douze ans.

Stations entre Masdjid Sa^éâ ²⁾ et al-Baçra.

Bârik; al-Kala^é; Salmân. Un poète ³⁾ parle de ce lieu:

»Un des leurs (al-Mottalib) est mort à Radmân; un autre (Naufal) à Salmân; un troisième (Hâschim) près de Gaza.”

1) La véritable leçon, au lieu de „et Bainoun” etc., est: Afyk et en Wohâtha par notre force. V. ma note au bas du texte.

2) Sur la grand route de Koufa à la Mecque; v. plus haut p. 97.

3) Matroud ibn Ka'b al-Khozâ'y, faisant l'éloge de la maison d'Abdmanâf.

Puis aç-Caghr(?); — Khonâsch et Milhân; — Hakam et Djâzân et le port d'as-Schardja; — Hadjour et al-Maghrib; — Kodam, en face de la bourgade de Mahdjara; — Haiya et al-Koudhan; — Mosyh(?); — Kinda et as-Sakoun; — aç-Çadif.

Relais de poste.

Entre Ghamra ¹⁾ et Çan^â il y a 49 relais. — De Çan^â à Dhimâr 4 relais. — De Dhimâr à ^âAden 7 relais; — Entre Dhimâr et al-Djanad, 4 relais. — Entre Çan^â et Mârib 7 relais. — Entre Mârib et ^âAndal du Hadhramawt 9 relais, à dos de chameau.

144 On trouve dans les registres de compte du ministère des finances la mention qu'un des gouverneurs du Yémen a su tirer de l'impôt ²⁾ du Yémen 600,000 dénares. C'est le maximum du montant perçu dans cette province, sous la dynastie actuelle. Dans les premiers temps de l'Islam, le Yémen était divisé en trois gouvernements: le premier et le plus important était al-Djanad et ses dépendances; le deuxième, d'une importance moyenne, Çan^â et ses cantons; le troisième, qui était le moins considérable, le Hadhramawt et les districts qu'il renferme.

Monuments du Yémen.

Les habitants du Yémen racontent que, lorsque le prophète Salomon maria Dhou Bata^c, le roi de Hamdân, à Bilkys, les démons bâtirent des châteaux pour ce prince et gravèrent l'inscription suivante sur une pierre:

»Nous avons bâti Bainyn (Bainoun), Salhyn, Cirwâh,

1) V. plus haut p. 101.

2) L'auteur emploie le mot *kharâdj* qui désigne souvent l'impôt foncier. Mokaddasy (p. 105) citant ce passage dit „je ne sais quel tribut Ibn Khord. a voulu désigner par ce terme, car chacun sait que l'Arabie est *'oschryya'*”, c'est-à-dire qu'on y paie le dixième des produits, non pas un impôt foncier.

— as-Saboul; — Bany Çab; — Wohâtha; — le Bas-Yahcib; — le Haut-Yahcib; — al-Kofâ'a, al-Wazyra et al-Hodjr; — Zabyd, en face des côtes de Ghalâfika et al-Mandab; — Rima^c; — Mokrâ; — Alhân; — Djoblân, résidence du Djoblânny de la famille de Dhou Scharh. La moitié de Djoblân obéit au gouvernement du khalife, l'autre moitié s'est déclarée indépendante; — Dhy Djora; — al-Haklain; al-^cOrf; — al-Akhrout.

De Çanâ à al-^cOrf il y a 8 Par. — De là à Alhân ¹⁴² 10 Par. — D'Alhân à Djoblân 14 Par. Total de Çanâ à Djoblân 32 Par. — De Djoblân à Zabyd et Rima^c on compte 12 Par.

Derrière Çanâ sont les cantons: Khaulân; — Djadad (Khadad?) et Hawschab; — ^cAkk, en face duquel est le port de Dahlak; — Mihsâ^c; — Harâz et Hawzan; — al-Akhroudj; — Madjnah; — Hadhour; — Madhin et Homlân, où se trouve la ville de Dhahr; — Schâkir et Schibâm; — Bait Akyân et al-Maçâni^c, résidence de la famille de Dhou Hawâl, de la postérité de Dhou Makâr, à laquelle appartient le prince Ya^cfor ibn Abdarrahmân ibn Koraib al-Hawâly. Le poète Amrou'l-Kais parle de ce canton dans ce vers:

»Puis il atteignit Bait Akyân et Hodjr, dont les habitants ¹⁴³ durent se soumettre à lui, malgré la supériorité de leur nombre et de leur richesse.»

Et dans un autre poème:

»Il chassa Dhou Arâs d'al-Maçâni^c, dont il avait occupé la montagne aussi bien que la plaine.»

Le canton de Wâdhi^c et al-Ma^clal est à moitié chemin entre Çanâ et Schibâm. Schibâm est à 8 Par. de Çanâ. Un poète en parle dans le vers suivant:

»Cette fortune odieuse n'a pas cessé de me promener d'un endroit à un autre, jusqu'à ce qu'elle ait dressé enfin ma tente à Schibâm.»

Par. de Çan^{ca}; — Bany ^cAamir; — Thât et Radâ^c; — Dathyna; — as-Sarw, vis-à-vis du port d'al-Khairidj; — ^cAns; — Ro^cain, Nasafân et Kahlân, où est le lac de Bainoun. Le poète Amrou'l-Kais ibn Hodjr a dit:

139 »Et le château des Banou Sowâsa en Ro^cain, dont les abords sont protégés par des hommes vaillants.»

Dhankân; — Dhobhân; — Nâfi^c et Moçhy (?); — Hodjr et Badr; — Akhalla; — aç-Çohaib; — Lahdj; — Abyan, où se trouve ^cAden; — Ba^cdân et Raimân; — at-Thoddja; — al-Mazra^c; — Dhy Makârib et al-Amlouk.

De Çan^{ca} à Dhimâr 16 Par. — De là à Nasafân et Kahlân 8 Par. — De Nasafân à Hodjr et Badr 20 Par. — De là à la ville de ^cAden, dans le canton d'Abyan, 24 Par. Total de Çan^{ca} à ^cAden 68 Par.

140 Puis as-Solaf et al-Adam; — Nadjlân et Nahl; — al-Djanad; — as-Sakâsik, qui est le dernier canton du Yémen.

De Çan^{ca} à Dhimâr, comme nous avons dit, 16 Par. — De là à ^cAlw Yahcib (le Haut-Yahcib) 8 Par. Ce canton renferme la ville de Thafâr et son château nommé Raidân. Amrou'l-Kais a dit:

»Il s'établit solidement et construisit à Raidân un château très élevé que nul n'osait attaquer.»

Thafâr était la résidence des anciens roi du Yémen. De ^cAlw Yahcib à as-Sahoul 8 Par. De là à at-Thoddja 8 Par. et autant du dernier lieu à al-Djanad. Ce qui fait, pour la distance de Çan^{ca} à al-Djanad, un total de 48 Par.

Cantons de gauche, en retournant à Çan^{ca}: Dhy Scha^c-bain; — az-Ziyâdy; — al-Ma^câfir; — Bany Madjyd, où l'on trouve du *bakariny* (espèce d'onyx) d'excellente qualité; — ar-Rakb; — Çalb (?); — Nafad (?); — al-Yghâr; — le canton des Manâkhites dans lequel est le bourg fortifié d'al-Modhaikhira, habité par la famille himyarite de Dhou
141 Manâkh, et résidence d'Abou Dja^cfar al-Manâkhy; — Hamol; — Danth; — Schar^cab; — ^cOnna, Onâya (?) et Radjy^c (?);

située au pied du coteau (*akaba*) d'al-Mandhah, non loin ¹³⁷ de *Talhat al-malik*, où commence le territoire du Yémen, 20 Par. Total de Çanâ à al-Mahdjara 60 Par.

Le canton d'al-Bawn, où se trouvent Raida, *le puits tari* et *le château élevé*, dont il est parlé dans le saint livre (Sour. 22 vers. 44); — Khaiwân; — les deux cantons de Khaulân Dhy Sohaim, le *nadjdy* (appartenant au Nadjd du Yémen) et le *ghawry* (dans la Tihâma du Yémen). — Cantons à droite de Çanâ: Schâkir; — Wâdi'â; — Yâm; — Arhab; — al-Hirda; — Hamdân, où se trouve Riyâm, lieu du feu sacré adoré par les anciens habitants du Yémen ¹⁾; — Djauf Hamdân; — Djauf Morâd; — Schanoua; — Çodâ; — Djo'fy; — al-Djasra; — al-Maschrik; — Bouschân; — Ghodar ²⁾, où est situé Nâ'it; — A'lâ et An'om; — al-Maçna'atain; — Bany Ghotâif; — Mârib. ¹³⁸

Le poète an-Nâbigha al-Dja'dy en parle dans ce vers:

»Ou bien des Saba qui demeuraient à Mârib, lorsqu'ils construisirent la digue (*al-^carim*) pour contenir le torrent?»

Mârib renfermait le château de Salomon et al-Kaschyb, le château de Bilkys. Ibn Dhy Yazan a dit:

»al-Kaschyb est désert, ses habitants ont péri; et leur chef est séparé de ceux qu'il aimait.»

On trouvait encore à Mârib le château de Cirwâh et la digue connue sous le nom de *arim*.

Çodâ, Djo'fy et Schanoua sont chacune à 42 Par. de Çanâ.

Le canton de Hadhramawt, séparé de la mer par des plaines de sable, est à 30 Par. de Çodâ, et à 72 Par. de Çanâ.

Khaulân Rodâc, où est la vallée des fourmis (Kor. Sour. 27 vers. 18); — Ahwar; — al-Hakl; — Dhimâr, à 16

1) Dans le texte ce passage a été déplacé. Voyez ma note.

2) M. D. H. Müller croit qu'il faut lire 'Odhar.

est rare; — Çac̣da, grande ville qui possède des tanneries
 136 de peaux et de cuir pour chaussures; — al-A^cmaschyya, lieu inhabité, où est une petite source; — Khaiwân, grande bourgade riche en vignobles qui produisent des grappes d'une grosseur extraordinaire; il y a deux étangs; ses habitants sont des ^cOmary's; — Athâfit, ville qui possède des vignes, des champs cultivés et des sources; — Çan^câ, capitale du Yémen. Un poète a dit:

»Il nous faut absolument visiter Çan^câ, malgré la longue distance qui nous en sépare, et quand même nos chameaux seront courbés et auront le dos blessé par la selle».

Le poète Abou Nowâs la nomme dans ce vers:

»Nous sommes les seigneurs de Nâ^cit, et à nous appartient Çan^câ avec ses salons parfumés de musc.»

Çan^câ est traversée par la rivière d'as-Sirâr, qui ne coule que pendant les pluies d'été, et qui verse ses eaux dans le Sywân, (Sanwân, Sa^cwân). Dans cet endroit il forme comme un petit lac. Un poète parle de cette rivière dans le vers suivant:

»Malheur à l'habitant des rives d'as-Sirâr; une gazelle extrêmement farouche y demeure.»

Cantons du Yémen.

Çan^câ; al-Khaschab; Rohâba; Marmal. C'est de ce canton que vint le feu qui dévora le jardin mentionné dans le livre de Dieu: »Et il fut comme rasé». A Çan^câ se trouvait le fameux château de Ghomdân, résidence de Saif ibn Dhy Yazan le Himyarite, auquel s'adresse le poète Omaiya ibn abi'ç-Çalt le Thakifite, en disant:

»Bois ton vin — qu'il te soit salutaire! — paré de la couronne, et accoudé sur la plate-forme de Ghomdân. Puisses-tu y passer beaucoup de jours heureux.»

Puis Çac̣da. De Çan^câ à Khaiwân on compte 24 Par. — De Khaiwân à Çac̣da 16 Par. — De là à al-Mahdjara, qui est

Les stations de cette route sont : Bir Ibn al-Mortafi^c; Karn al-Manâzil, le *mykât* des pèlerins du Yémen; de là on arrive à at-Tâif.

On peut aller aussi de la Mecque à at-Tâif par la route de la ^cAkaba (la côte), en passant par ^cArafât et le vallon de Na^cmân; sortant de ce vallon, on gravit la côte (^c*akaba*) de Hirâ, d'où on a vue sur at-Tâif, mais avant d'y arriver, on a encore une colline peu élevée à franchir.

Route de la Mecque au Yémen.

Les stations de cette route sont; Bir Ibn al-Mortafi^c, où il y a un puits; — Karn al-Manâzil, grosse bourgade; — al-Fotok, grosse bourgade; — Çafn, où il y a deux puits; — Toraba, grosse bourgade; — Karâ, où l'on trouve des palmiers et des sources; — Ranya, où l'on trouve également des palmiers et des sources; — Tabâla, ville importante qui possède des sources; — Byscha Bo^ctân, gros bourg arrosé d'eau courante. Le poète Homaid ibn Thawr al-Hilâly parle de ce lieu :

»Si je le veux, les roucoulements plaintifs (des pigeons 135 ramiers) m'accompagnent dans les détours de la vallée de Byscha et jusqu'aux palmiers de Tathlyth ou à Yabambam.»

Djosadâ, lieu sans habitants, où il y a un puits; — Banât Harb (Harm), village considérable, où sont une source et un puits; — Yabambam, sans habitants; — Kotna, gros village, où sont des puits; — at-Thoddja, où il y a un puits; — Saroum Râh (Scharoum Râh), grosse bourgade, où l'on trouve des sources et des vignes, à 8 milles de Djorasch; — al-Mahdjara, gros village, ayant des sources. Entre Saroum Râh et al-Mahdjara on remarque un grand arbre nommé *talhat al-malik* (l'acacia du roi); il ressemble au *gharab* (*salix babylonica*) excepté qu'il est plus grand. Cet arbre sert de limite entre le territoire de la Mecque et le Yémen; — ^cArika, lieu inhabité, où l'eau

du Yémen à 7 M., sur celle d'at-Taïf, à 11 M., et sur celle de l'Irâk, à 6 M.

La sainte mosquée a 270 coudées en long et 315 coudées en large; la maison (la Kaaba) 24 coudées et 1 empan en long, sur 23 coudées et 1 empan en large; la circonférence du *hidjr*¹⁾ est de 50 coudées. Le *tawáf* (le circuit de la Kaaba) est de 107 coudées. La hauteur de la Kaaba est de 27 coudées. Notre père Adam a demeuré à la Mecque. Depuis ce temps le territoire sacré était en grande vénération chez tous les peuples. Puis Dieu, ayant indiqué à Abraham l'emplacement de la (sainte) maison, celui-ci, secondé par son fils Ismaël, en haussa les fondements et la rebâtit.

Dépendances de la Mecque.

Les cantons de la Mecque dans le Nedjd sont: at-Taïf; Nadjrân, mentionnée par le poète (al-A^çschâ):

»Le lieu de ta destination²⁾ est la Kaaba de Nadjrân; on ne te fera agenouiller qu'à sa porte.»

Puis Karn al-Manâzil, dont parle le poète (Omar ibn abi Raby^ça³⁾):

»N'as-tu pas interrogé les traces presque effacées du campement à Karn al-Manâzil?»

Ensuite al-Fotok; ^çOkâth; az-Zaima; Toraba; Byscha; Tabâla; al-Hodjaira; Thoddja; Djorasch; as-Sarât. Ceux dans la Tihâma sont: Dhankân; ^çAscham; Baisch; ^çAkk.

Route de la Mecque à at-Taïf.

Le poète an-Nomairy a dit:

»Elle passe l'hiver agréablement à la Mecque, mais son séjour d'été est à at-Taïf.»

1) L'enclos à côté de la Kaaba.

2) Il s'adresse à sa chanelle.

3) S'adressant à une femme.

Puis à ar-Rabadha, où l'on trouve des étangs et des puits, 24 M. La halte du soir est Aryma, à 14 M. (de Moghythat al-Mâwân). — Puis à Ma^ʿdin Bany Solaim ¹⁾, où il y a des étangs, mais qui sont ordinairement desséchés, 24 M. Un poète a fait la description suivante de cette étape :

»Voilà la station qu'on fera bien de quitter au plus tôt; il n'y a que des loups qui hurlent et des corbeaux qui font entendre leurs tristes croassements.»

La halte du soir est Scharawrâ, à 12 M. (d'ar-Rabadha). — Puis à as-Salyla 26 M. La halte du soir est al-Konâbain, à 13 M. (de Ma^ʿdin Bany Solaim). — Puis à al-^ʿOmak, où l'on trouve un étang et des puits, 21 M. La halte du soir est as-Sandja, à 12 M. (d'as-Salyla). — Puis à al-¹³² Ofai^ʿia, où il y a aussi un étang et des puits, 32 M. La halte du soir est al-Korâ^ʿ, à 15 M. (d'al-^ʿOmak). — Puis à al-Mislah, le *mykât* des pèlerins de l'Irâk, 34 M. On y trouve des étangs et des puits. La halte du soir est al-Kibrâna, à 14 M. (d'al-Ofai^ʿia). — Puis à al-Ghamra, où il y a des étangs et des puits, 18 M. La halte du soir est al-Kaçr, à 8 M. (de Mislah). — De là à Dhât^ʿIrk, où il y a un puits abondant, 26 M. La halte du soir est Awtâs, à 12 M. (d'al-Ghamra). — De là à Bostân Bany ^ʿAamir (le jardin des Banou ^ʿAamir), où l'eau est abondante, 22 M. La halte du soir est Ghamr Dhy Kinda, à 11 M. (de Dhât^ʿIrk). — Enfin à la Mecque 24 M. La halte du soir est Moschâsch, à 11 M. (de Bostân Bany ^ʿAamir).

Distance totale de Bagdad à la Mecque $275\frac{2}{3}$ parasanges, ou 827 milles.

Limites du Haram (territoire sacré).

Les limites du territoire sacré s'étendent, sur la route de Médine, à 3 M., sur celle de Djodda, à 10 M., sur celle

1) Cette station n'est pas à sa place. On se rend d'abord à as-Salyla, puis à Ma^ʿdin Bany Solaim.

passa au delà de Kodaid, traversa al Kharrâr et gravit la col-
 130 line nommée Thanyyat al-Mara. Étant descendu avec lui, il
 entra dans la *madladja* (le sentier entre le puits et le bassin) de
 Modjâdj, passa par Mardjih, de Modjâdj, entra dans la vallée
 de Mardjih Dhi 'l-Ghadhawain et celle de Dhât Kischd,
 se dirigea sur al-Adjrad, passa par Dhou Samor (Salam),
 suivit A'dâ, la *madladja* de Ta'hin, et arriva à al-'Ithyâna.
 Ayant traversé al-Kâha, il descendit avec lui vers al-'Ardj,
 gravit la colline nommée Thanyyat al-A'yâr, à droite de
 Rakouba, descendit vers Rim, et mit enfin pied à terre
 chez les Banou 'Amr ibn 'Awf, à Kobâ.

La grande route de Médine à la Mecque.

De Médine à as-Schadjara (l'arbre), le *mykât* ¹⁾ ou lieu
 de réunion des pèlerins médinois, 6 M. — Puis à Malal,
 où il y a des puits, 12 M. — Puis à as-Sayâla, où il y
 a des puits, 19 M. — Puis à ar-Rowaitha, où l'on trouve
 des étangs, 34 M. — Puis à as-Sokya, où se trouvent un
 ruisseau et un jardin, 36 M. — De là à al-Abwâ, où il
 131 y a des puits, 29 M. — Puis à al-Djohfa, dépendance
 de la Tihâma, qui est le *mykât* des pèlerins de Syrie, 27 M.
 Cette étape, où l'on trouve des puits, est à 8 milles de la
 mer. — Puis à Kodaid, où il y a des puits, 27 M. —
 Puis à 'Osfân, où se trouvent des puits, 24 M. — De là
 à Batn Marr, où l'on trouve une source et un étang, 33
 M. — Enfin à la Mecque, 16 M.

*Suite de la grande route de Bagdad à la Mecque,
 depuis Ma'din an-Nakira.*

De Ma'din an-Nakira à Moghythat al-Mâwân, où il y a
 des étangs et des puits, mais peu d'eau, 33 M. La halte
 du soir est as-Samt, à 16 M. (de Ma'din an-Nakira). —

1) Où l'on met le vêtement de pèlerinage, appelé *ihrâm*.

Dépendances de Médine.

Taimâ avec son château fameux nommé al-Ablak al-Fard (le bigarré, l'unique), entre la Syrie et le Hidjâz; elle appartenait au juif Samuel ibn 'Aadiyâ, que sa bonne foi a rendu célèbre. On connaît le vers (d'al-A'schâ):

»Il réside à Taimâ dans le château [d'al-Ablak al-Fard. 129
La forteresse est bien défendue, l'hôte qui y demeure est sans félonie.»

Doumat al-Djandal, située à 13 journées de marche, de Médine, de Koufa à 10, et de Damas à 10. Son château, nommé Mârid, est bien connu. La reine az-Zabbâ a dit 1):

»Mârid est rebelle, al-Ablak est puissant.»

C'est à Douma qu'a eu lieu l'entrevue des deux arbitres 2). Le poète Aus ibn Djâbir a dit:

»Si moi j'avais été à Douma ou à Fâri^c, tu n'aurais pas échappé au danger imminent.»

Puis al-For^c; Dhou'l-Marwa; Wâdi'l-Korâ; Madyan; Khaibar. Marhab, le poète juif de Khaibar, a dit:

»Himyar (Khaibar) entier me connaît moi Marhab, armé de pied en cap, vaillant, endurci aux combats.»

Les autres dépendances sont: Fadak; les bourgs de 'Arabyya; al-Wahyda; Namira; al-Hadyka; 'Aady; Khadhira; as-Sâira; ar-Rahaba; as-Sayâla; Sâya; Rohât; Ghorâb; al-Akhal; al-Hamyya.

Route suivie par le Prophète lorsqu'il émigra.

Le guide le mena par la partie inférieure de la Mecque jusqu'à la côte 3), au bas de 'Osfân. Puis, traversant la route, il

1) Il y a dans l'original un jeu de mots sur le nom de Mârid qui signifie „rebelle”.

2) Abou Mousâ al-Asch'ary et 'Amr ibn al-Aaç, arbitres dans la contestation entre Aly et Moâwia.

3) La partie de la côte qui s'étend depuis 'Osfân jusqu'à Malal (à 1 journée de Médine) est appelée par excellence as-Sâhil (la côte), v. Yâkout III. 672 l. 12.

Puis à Ma'din al-Koraschy (la mine du Koraischite), appelée ordinairement Ma'din an-Nakira, où il y a des puits, 34 M. La halte du soir est Karawrâ, à 17 M. (d'al-Hâdjir).

Le gouverneur de la route de la Mecque est chargé de la perception des *çadakât* (la dîme aumônîère prélevée sur les troupeaux) de la tribu de Bakr ibn Wâil. Le produit se monte à 3,000 dirhems.

Route de Médine.

D'al-Ma'din (Ma'din an-Nakira), un embranchement conduit à Médine par les stations suivantes: al-'Osaila, où il y a des puits d'eau saumâtre, 46 M. — Batn Nakhl, où l'eau est abondante, 36 M. — at-Taraf, où l'on trouve de l'eau de pluie, 22 M. — De ce dernier lieu à Médine 35 M. Médine, dont le territoire appartient en partie au Nedjd, en partie au Hidjâz, porte aussi le nom de Taiba, comme dans ce vers de Cirma al-Ançâry :

»Mais lorsqu'il (le Prophète) fut venu s'installer chez nous à Taiba, Dieu fit triompher sa religion et le rendit heureux et satisfait;»

Et aussi dans ce vers d'al-Abbâs ibn al Fadhl al-'Alawy :

»Et (versez des larmes) sur Taiba, que Dieu combla de bénédictions, à cause du (par le) sceau des prophètes.»

Médine est nommée aussi Yathrib. Elle était gouvernée, ainsi que la Tihâmâ, avant l'islamisme, par un délégué du *marzobân* (margrave) du Désert (ou de Zâra), chargé de la perception des impôts. Les (familles juives) de Koraiha et d'an-Nadhry règnaient alors à Médine, exerçant la suprématie sur les Aus et les Khazradj. Un poète des Ançâr a rappelé cette circonstance, quand il a dit :

»Après le tribut payé au Kistrâ (le Chosroës), après le tribut payé aux Koraiha et aux Nadhry, on la rançonne encore!»

D'al-Moghytha à al-Kar^â, où il y a des puits, 32 M. La halte du soir est Masdjid Sa^d, à 14 M. (d'al-Moghytha). — De là à Wâkiça, où il y a des étangs et des puits, 24 M. La halte du soir est at-Tarf, à 14 M. (d'al-Kar^â). — Puis à al-^cAkaba (la côte), où l'on trouve des puits, 29 M. La halte du soir est al-Kobaibât, à 14 M. (de Wâkiça). Un poète bédouin a dit :

— »Reviendrons-nous, de notre vie, à al-Kobaibât?»

Puis à al-Kâ^c, où il y a un puits, 24 M. La halte du soir est al-Djalhâ, à 13 M. (d'al-^cAkaba). — Puis à Zobâla, où l'on trouve de l'eau en abondance, 24 M. La halte du soir est al-Djoraisy, à 14 M. (d'al-Kâ^c). — Puis à as-Schokouk, où il y a des étangs et des puits, 21 M. La halte du soir est at-Tanânnyr à 14 M. (de Zobâla). — Puis à al-Bitân, appelé aussi Kabr al-^cIbâdy (le tombeau de l'^cIbâdite), où il y a des étangs, 29 M. La halte du soir est Bardyn (?), ¹²⁷ à 14 M. (d'as-Schokouk). — Puis à at-Tha^clabyya, où l'on trouve des étangs, 29 M. La halte du soir est al-Mohal-labyya, à 14 M. (d'al-Bitân). En arrivant à at-Tha^clabyya on a accompli le tiers du voyage. — De là à al-Khozaimyya, où il y a des étangs et des puits hydrauliques, 32 M. La halte du soir est al-Ghomais, à 14 M. (d'at-Tha^clabyya). — Puis à al-Adjfor, où l'on trouve des étangs et des puits, 24 M. La halte du soir est Batn al-Agharr, à 15 M. (d'al-Khozaimyya). — Puis à Faïd, qui est situé à mi-chemin entre al-Koufa et la Mecque, 36 M. La halte du soir est al-Karâin à 20 M. (d'al-Adjfor). Faïd a un *minbar* (une chaire), des marchés et des sources d'eau vive. — De là à Touz, où il y a des étangs et des puits, 31 M. La halte du soir est al-Kornatain, à 17 M. (de Faïd). — Puis à Samyrâ, où l'on trouve des étangs et des puits, 20 M. La halte du soir est al-Fohaima à 13 M. (de Touz). — Puis à al-Hâdjir, où il y a des étangs et des puits, 33 M. La halte du soir est al-^cAbbâsyya, à 15 M. (de Samyrâ). —

Description du Taiman ou Midi.

Le Taiman (Pays de la Droite) ou Midi forme un quart de l'Empire. L'*Içpahbadh* qui le gouvernait autrefois portait le titre de Nymrouz-Içpahbadh.

Le montant de la capitation, payé par les non-musulmans à Bagdad, s'élevait à 130,000 dirhems, celui du produit des marchés, des moulins et des hôtels de monnaies, à 1,500,000 dirhems.

Route de Bagdad à la Mecque.

De Bagdad au pont de Kouthâ 7 Par. — Puis à Kaçr Ibn Hobaira 5 Par. — Puis à Souk Asad 7 Par. — Puis à Schâhy 7 Par. — De là à al-Koufa 5 Par. Ce qui fait, de Bagdad à Koufa, 31 Par.

Route du désert.

Lorsqu'après avoir quitté al-Koufa, on est arrivé à al-^cOdhaib, on entre dans le Nedjd, qu'on ne quitte qu'à Dhât ^cIrk, où commence la Tihâma. Quand on se rend d'al-Koufa en Syrie, tout le pays à droite est encore le Nedjd, et au Nedjd appartient aussi tout le pays qu'on a à sa gauche quand on se dirige d'al-Koufa par al-^cIrdh à at-Tâif.

D'al-Koufa à al-Kâdisyya 15 M. — De là à al-^cOdhaib, 126 sur la limite du désert, 6 M. Un poète a dit :

»O mon ami, n'espérons ni sommeil, ni repos, avant que tu n'aperçoives pour moi de loin la lueur d'un feu à al-^cOdhaib.»

D'al-^cOdhaib à al-Moghytha, où l'on trouve de l'eau de pluie, 24 M. La halte du soir est Wâdi's-Sibâ^c (la vallée des lions), à 15 M. (d'al-^cOdhaib). Djaryr en parle dans ce vers :

»La grande calamité a été la mort de celui ¹⁾ dont la tombe se trouve à Wâdi's-Sibâ^c, où beaucoup de braves ont péri.»

1) az-Zobair, l'antagoniste d'Aly.

On lit dans l'histoire de Moïse racontée par le Koran ¹⁾: »Te souviens-tu quand nous nous abritons au Rocher? Car j'ai oublié le poisson», c'est-à-dire le poisson qui revint à la vie. Le Rocher, c'est le rocher de Scharwân; la mer est la mer du Djylân (la mer Caspienne); le bourg est le bourg de Bâdjarwân. »Ils continuèrent leur route; quand ils rencontrèrent un garçon qu'il tua». Cela se passa dans le bourg de Khaizân.

L'impôt foncier de l'Arménie se monte à 4 millions de dirhems.

Route de Djordjân à Khamlydj, capitale des Khazares.

J'en fais mention ici, parce qu'elle se trouve dans le quart septentrional (de l'Empire). De Djordjân à Khamlydj il y a 8 journées de navigation si le vent est favorable. Khamlydj, la capitale de la Khazarie ²⁾, est située sur les bords du fleuve qui vient du pays des Slaves et qui décharge ses eaux dans la mer de Djordjân (la mer Caspienne). Les autres villes des Khazares sont: Balandjar et al-Baidhâ. Le poète al-Bohtory a dit (dans son éloge d'Ishâk ibn Kondâdj):

»Les titres de noblesse qu'il a acquis en Irâk et qu'il a ajoutés à ceux qu'il avait obtenus à Khamlydj ou à Balandjar.»

En dehors d'al-Bâb (les Portes Caucasiennes) sont les principautés de Sowar, d'al-Lakz, d'al-Lân, de Fylân, de Maskat, celle du Possesseur du trône, et la ville de Samandar.

Fin de la description du Djarby ou Pays du Nord. 125

1) Dans la 13me sourate, vs. 62 et suiv.

2) Istakhry l'appelle Itil, d'après le nom du fleuve (le Wolga). Djordjâny, dans sa description de ce fleuve, dit qu'il traverse la capitale des Khazares „qu'on nomme aussi bien Itil, que Khamlydj.”

¹²³ de l'empire des Khazares. Les districts de Dabyl, de Naschawâ, de Sirâdj, de Baghrawand, de Khilât et de Bâdjonais appartenait aux Romains. Les Perses avaient conquis tout le pays qui s'étend (depuis les frontières du midi et de l'orient) jusqu'au territoire de Scharwân. Dans Scharwân se trouve le rocher de Moïse (dont le Koran parle) d'où jaillit la source de vie. Dans le district de Schimschât, à peu de distance de Hiçn Ziyâd, est la tombe de Çafwân ibn al-Mo'attal de la tribu de Solaim, un des compagnons du Prophète. Sur ce tombeau croît un arbre d'une espèce inconnue. Les fruits qu'il porte ressemblent à des amandes, mais on les mange avec la pelure; ils surpassent le miel en douceur.

Kobâdh bâtit les villes d'al-Bailakân, de Bardha'a et de Kabala, et construisit la muraille de briques. Anouscharwân fonda as-Schâbirân, Karkara, al-Bâb (Derbend) et les trois cent soixante Bâb (porte), ou châteaux, qui dominent les défilés de la montagne. Il est aussi le fondateur de Balandjar; de Samandar; de Çoghdabyl dans le pays de Djorzân. Dans ce même pays il bâtit son château qui porte le nom de Bâb Fairouz-Kobâdh.

A l'Arménie appartiennent encore Khoway; aç-Çanâria; Albâk; Kisâl; Abkhâz; la forteresse d'al-Djardamân; Khaizân, Schakky et la ville d'al-Bâb (Derbend).

On donne le nom de Bâb (porte) aux orifices des vallées formées par le mont al-Kabk (le Caucase) et défendues par des châteaux forts. Les principales forteresses sont: Bâb Çoul; Bâb al-Lân; Bâb as-Schâbirân; Bâb Lâdhika ¹²⁴ (Lâzika); Bâb Bârika; Bâb Samsakhy; le Bâb du Possesseur du trône; le Bâb du Fylânschâh; Bâb Kârounân; le Bâb du Tabarsarânschâh; le Bâb du Lyrânschâh; le Bâb du Libânschâh(?); le Bâb d'Anouscharwân. La ville de Samandar derrière al-Bâb (Derbend) et tout le pays situé au delà sont occupés par les Khazares.

Par. — Puis à Naryz 4 Par. — Puis à Ormia 14 Par. — De là à Salamâs, soit par terre, soit en faisant le trajet du lac d'Ormia, 6 Par.

L'impôt foncier de l'Adherbaidjân s'élève à 2 millions de dirhems.

Lorsque Mohammed ibn Homaid (at-Tousy) emmena ¹⁾ les chefs des insurgés de l'Adherbaidjân, il prit la route de la plaine, partant d'al-Marâgha à Barza, de là à Sysar, de cet endroit à Schyz, à 4 Par. du Dainawar, de là au Dainawar.

Route d'Arménie.

122

De Warthân à Bardha'a 8 relais. — Puis à al-Mançoura l'arménienne ²⁾ 4 relais.

De Bardha'a à Tiflys 10 relais, et à al-Bâb wal-Abwâb (Derbend) 15 relais.

De Bardha'a à Dabyl (Dobyl, Towyn) 7 relais.

De Marand au fleuve 10 Par. — Puis à Naschawâ 10 Par. — Puis à Dabyl 20 Par.

De Warthân à Darmân(?) 3 Par. — Puis à al-Bailakân 9 Par. — Puis à Bardha'a 14 Par. — De là à al-Baddh 30 Par.

Division administrative de l'Arménie.

Arménie I: le Sysadjân; Arrân; Tiflys; Bardha'a; al-Bailakân; Kabala; Scharwân.

Arménie II: Djorzân; Çoghdabyl; Bâb Fairouz-Kobâdh; al-Lakz.

Arménie III: al-Bosferradjân; Dabyl; Sirâdj Tair; Baghraward; Naschawâ.

Arménie IV: Schimschât; Khilât; Kalykalâ; Ardjys; Bâdjonais.

Arrân, Djorzân et le Sysadjân faisaient autrefois partie

1) Selon les historiens cités au bas du texte il resta lui-même en Arménie.

2) Je ne sais pas au juste quelle ville l'auteur a voulu désigner par ce nom.

Salak; le bourg de Sindabâyâ; al-Baddh; le bourg d'Orm; Balwânkaradj; le bourg de Sarât; Daskiyâwar; le bourg de Mâyanharadj.

Route du Dainawar à Barzand.

Du Dainawar à al-Khabârdjân 7 Par. — Puis à Tell Wân 6 Par. — Puis à Sysar 7 Par. — Puis à Andarâb 4 Par. — Puis à al-Bailakân ¹⁾ 5 Par. — Puis à Barza 6 Par. — Puis à Sâborkhâst 8 Par. — Puis à al-Marâgha 7 Par. — Puis à Dâkharrakân 11 Par. — Puis à Tabryz 9 Par. — Puis à Marand 10 Par. — Puis à al-Khân 4 Par. — Enfin à Khoway 6 Par.

D'al-Marâgha à Koursara (Koulsara) il y a 10 Par. — De là à Sarât 10 Par. — Puis à an-Nyr(?) 5 Par. — Puis à Ardabyl 5 Par. — Puis à Moukân 10 Par.

¹²¹ D'Ardabyl à Khossch 8 Par. — De là à Barzand 6 Par. Barzand était en ruines lors de l'expédition d'al-Afschyn (contre Bâbek). Celui-ci la rebâtit et y fixa son quartier général. De Barzand à Sâdarasb, où se trouve le premier retranchement d'al-Afschyn 2 Par. — De là à Zaharkasch, lieu du deuxième retranchement, 2 Par. — De là à Dou ar-Roudh (Roudh ar-Roudh), où est le troisième retranchement, également 2 Par. — Enfin à al-Baddh, la ville de Bâbek, 1 Par. Le poète Hosain ibn ad-Dhakhâk a dit (en parlant de la conquête d'al-Baddh par al-Afschyn):

»De toute la population d'al-Baddh il ne laissa subsister que des images semblables à celles d'Iram.»

De Barzand à la plaine de Balâsadjân et (de là) à Warthân, sur la limite de l'Adherbaidjân, ou compte 12 Par.

D'al-Marâgha à Djanza 6 Par. — Puis à Mousâ-abâdh 5 Par. — Puis à Barza 4 Par. — Puis à Djâbrawân 8

1) B ajoute „ville d'Arménie” confondant cette station avec la ville connue du même nom.

daschwârdjar. Le roi du Tabaristân, du Djylân et du Badaschwârdjar a le titre de *Djyl Djylân* du Khorâsân. Ainsi on trouve ce titre dans les vers connus de Mohammed ibn Abdalmalik (ar-Zaiyât ¹):

»L'éléphant est de nouveau paré de couleurs, cette fois pour porter le *Djyl Djylân* du Khorâsân. On n'orne de couleurs les membres de l'éléphant que pour promener ignominieusement par les rues les hommes les plus illustres.»

Ce quart comprend encore les Babar, les Tailasân, les Khazares, les Allâns, les Slaves et les Abar (Avares).

Route (de la capitale) à l'Adherbaidjân et l'Arménie.

On quitte la route du Khorâsân à Sinn Somaira ²) De là au Dainawar on compte 5 parasanges ou 2 relais. — Du Dainawar à Zandjân il y a 29 relais. — Puis à al-Marâgha 11 relais. — Puis à al-Mayânidj 2 relais. — Puis à Ardabyl 11 relais. — Puis à Warthân, qui forme la limite de l'Adherbaidjân (vers l'Arménie) 11 relais.

Villes et bourgs principaux de la province d'Adherbaidjân.

Al-Marâgha; al-Mayânidj; Ardabyl; Warthân; Sysar; Barza; Saborkhâst; Tabryz, où règne Mohammed ibn ar-Rawwâd l'Azdite; Marand, qui appartient à Ibn al-Ba'ÿth; Khoway; Koulsara; Moukân, ville du prince Schakla; Barzand; Djanza, ville du roi Abarwyz; Djâbrawân; Naryz, résidence d'Aly ibn Morr; Ormia, ville de Zaradoscht (Zoroastre); Salamâs; as-Schyz. Dans cette ville se trouve l'Aadhar- 120 djoschnas, temple du feu, très vénéré des Guèbres (Madjous). Sous l'ancienne monarchie, chaque roi devait, à son avènement au trône, s'y rendre en pèlerinage, et à pied, en partant d'al-Madâin (Ctésiphon). Ensuite, Bâdjarwân; le bourg d'as-

1) Il parle de Mâzyâr, le prince du Tabaristân qui se révolta sous le règne de Motacim.

2) Colline située dans les environs de Karmysyn (Kirmânschâhân). V. Yâkout III, 169 l. 18.

118 La même tradition rapporte que le prophète Jacob avait grand peur de son frère Esau. Dieu lui fit la révélation suivante : «ne crains rien, car je te protégerai comme j'ai gardé ton père.» Mais Jacob, poussé par la crainte et dans l'espoir de se concilier son frère, lui donna le dîme de ses troupeaux, qui se composaient alors de 5,500 têtes de menu bétail, dont la dixième part est 550. Jacob reçut alors cette révélation : »Tu n'a pas eu confiance en ma parole, mais tu as donné le dîme de ton bétail à Esau; de même moi je permettrai aux fils d'Esau de dominer tes fils pendant 550 ans.» Cette prédiction s'est accomplie dans la période écoulée depuis le sac de Jérusalem par les Romains et la captivité des Israélites jusqu'à la conquête de la ville sainte par Omar ibn al-Khattâb et l'expulsion des Romains de la Syrie.

Fin de la description de l'Occident.

Le Djarby ¹⁾ ou *Pays du nord*.

Le Nord formait un quart de l'Empire des Perses sous l'autorité d'un *Içpahbadh* qui portait le titre d'Adharbâdh-kân-Içbahbadh. Ce quart comprend l'Arménie, l'Adherbaidjân; Ray; Domâwand (Donbâwand), dont le chef-lieu est la ville de Schalanba, mentionnée par Bahrâm Djour dans ce vers :

»Je suis le lion (*schyr*) de Schalanba, je suis le tigre qui s'élançe (au combat) ²⁾»

119 Puis Tabaristân; le Rouyân; Amol; Sâria; Schâlous; al-Lâriz, as-Schirriz; Tamys; Dihistân; al-Kalâr; Djylân; Ba-

1) Ce terme employé aussi par Yakouby *Geogr.* p. 1.4, *Hist.* I, 2.3, et Masoudy III, 62 = Yâkout III, f. 5, 13, semble être un nom relatif formé de *djirbiyâ* (vent du nord, ou du nord-est), ou bien du syrien *garboyo* (le nord). Il a été corrompu quelques fois en *حرنی* (onnemi) et en *جدی* (le Capricorne).

2) J'ai adopté dans ma traduction la leçon que M. Houtsma m'a fournie. La tradition veut que ce vers de Bahrâm Djour soit le premier vers persan qui ait été fait.

Relais sur la route de l'Occident.

De Sorra-man-raâ à Djabiltâ, 7 relais. — Puis à as-Sinn 10 relais. — Puis à al-Hadytha 9 relais. — Puis à al-Mawcil (Moçoul) 7 relais. — De là à Balad 4 relais. — Puis à Adhrama 9 relais. — Puis à Nacybyn 6 relais. — Puis à Kafartoutha 6 relais. — Puis à Râs 'Ain 10 relais. — Puis à ar-Rakka 15 relais. — De là à an-Nakyrâ (an-¹¹⁷ Nokaira) 10 relais ¹⁾. — Puis à Manbidj 5 relais. — Puis à Haleb 9 relais. — Puis à Kinnasryn 3 relais. — Puis à Çawwarâ 10 relais. — Puis à Hamât 2 relais. — Puis à Himç 4 relais. — De là à Djousia 4 relais. — Puis à Ba'labakk 6 relais. — Puis à Damas 9 relais. — De là à Dair Aiyoub 7 relais. — Puis à at-Tabaryya, chef-lieu de la province du Jourdain, 6 relais. — Puis à al-Laddjoun 4 relais. — Puis à ar-Ramla, chef-lieu de la Palestine, 9 relais. — De là à al-Djifâr 17 relais. — Puis à al-Bârouryya 19 relais, et l'on arrive à al-Fostât. — D'al-Fostât à Alexandrie il y a 13 relais. — D'Alexandrie à Djobb ar-Raml (le puits du sable), sur la route de Barka, 30 relais.

Au delà de Tarsous, il y a, sur le bord de la mer, plusieurs villes romaines ruinées, comme Kalamya, à 16 milles de Tarsous, Korkosch (Corycos) à 10 milles de Kalamya; Karâsia à 4 milles de Korkosch; Iskandaryya à 12 milles de Karâsia; Sabastia à 4 milles d'Iskandaryya; Saloukia (Séleucie) dans une plaine verdoyante à 4 milles de la mer; enfin Nabyk, forteresse sur une montagne.

D'après une ancienne tradition, lorsque les Romains eurent saccagé Jérusalem, Dieu, pour les punir, décréta que dorénavant, chaque jour, un des leurs serait mené en captivité. En effet, il ne se passe pas de jour, sans qu'un Romain soit fait prisonnier de guerre par un des peuples voisins.

1) Kodâma ajoute: „cet endroit est le dernier (relais) du Diyâr Modhar”.

6 de large; il est porté par douze statues d'or pur hautes de deux coudées et demie; les yeux de ces statues sont formés de rubis ponceau, dont l'éclat illumine l'église tout entière. Elle a vingt-huit grandes portes d'or pur et mille portes de cuivre fondu, sans compter celles en chène, en buis et autres espèces de bois précieux, toutes richement ornementées de sculptures magnifiques. — Hors de l'enceinte de Rome, il y a mille deux cent vingt colonnes habitées par des moines (stylites).

Les merveilles du monde.

Abdallah ibn Amr ibn al-^cAaç dit que les merveilles du monde sont au nombre de quatre: 1° le miroir suspendu jadis au phare d'Alexandrie. Un homme placé sous ce miroir y voyait ce qui se passait à Constantinople, malgré
 116 l'étendue de la mer qui sépare les deux villes; 2° le cavalier de cuivre en Espagne, qui, le bras étendu, semblait dire du geste: »Derrière moi il n'y a plus de voie frayée". En effet, quiconque s'aventure dans le pays au delà devient la proie des fourmis; 3° dans le pays des ^cAdites, une colonne de cuivre portant un cavalier du même métal. Pendant les mois sacrés l'eau en jaillissait assez abondante pour suffire aux besoins des habitants et remplir leurs citernes; ce temps expiré, l'eau cessait de couler; 4° à Rome, un arbre de cuivre sur lequel est perché un oiseau semblable à la grive, également en cuivre. Dans la saison des olives, cet oiseau se met à siffler, toutes les grives arrivent aussitôt, tenant trois olives, l'une dans leur bec et les deux autres dans leurs pattes, et elles les laissent tomber sur cette image. Les habitants ramassent le fruit, le mettent au pressoir et en tirent une quantité d'huile qui suffit à leur consommation et à leur éclairage, jusqu'à l'année suivante.

parasange. Le grand marché s'étend depuis la porte orientale jusqu'à la porte occidentale. Il consiste en un triple portique, dont les deux arcades centrales reposent sur des colonnes de cuivre jaune romain, toutes les parties des colonnes — fût, base et chapiteau — étant fondues de ce métal. Elles ont 30 coudées d'élévation. Dans ce portique sont les boutiques des marchands. Devant ces colonnes et ces boutiques passe, de l'est à l'ouest, un canal (pavé) de cuivre jaune. Ce canal, qui communique avec la mer, sert au transit des marchandises, de sorte que les bâtiments qui les transportent s'arrêtent devant les boutiques mêmes ¹⁾.

Abou Bakr ibn Omar le Koraischite et Abdallah ibn aby Tâlib le Koraischite, tous les deux originaires de la ville de Tunis au Maghrib, m'ont raconté que le phare d'Alexandrie contient 366 chambres alentour; au sommet se trouve une chapelle. On y monte par un talus tournant assez large pour que deux cavaliers puissent marcher de front, tout comme celui de la tour de Sorra-man-raâ (Samarra). ¹¹⁵ La base de l'édifice est baignée par la mer. Aucun navire ne peut entrer au port sans passer sous le phare.

(Continuons la description de Rome). Dans l'intérieur de la ville est une église bâtie sous l'invocation des apôtres Pierre et Paul, dont on montre le sarcophage; sa longueur est de 300 coudées, sa largeur de 200, et sa hauteur de 50. Elle est formée par des arches de cuivre jaune, soutenues par des pilastres de cuivre jaune fondu; le plafond et les parois sont en cuivre jaune romain. Rome renferme douze cents églises; tous les marchés sont pavés de marbre blanc; il y a quarante mille bains. On y remarque une église de 1 mille en long, qu'on compare souvent au temple de Jérusalem. L'autel sur lequel on célèbre le sacrifice est d'émeraude verte; il a 20 coudées de long sur

1) Le passage suivant n'est pas à sa place.

puis à Ylamy (Yloumyn); puis à Darawlia (Dorylaeum), lieu de rencontre des armées arabes et romaines. Puis à Hiçn 'Arandisy (Gharouboly); puis au bourg d'Akarsous (Kydisus?); puis à Bâsilâkyn et Malâdjina, où sont les écuries du roi, les dépôts de munitions et les magasins d'approvisionnement. De cet endroit on va au lac de Nicée, puis à Nicomédie, puis au passage, enfin à Hiéria, une des résidences du roi.

Route du Darb as-Salâma (Pylae Ciliciae) à 'Ammouria.

Stations: Louloua; Nahr at-Tarfâ; Khirbat (ruine de Fârîta; Hiçn Kanna; 'Abkarsoun(?); Hair Karyna(?) la supérieure; puis on entre au pays d'al-Hidâ; de là à Fylak(?) et au bourg de Fârîta (Perta); on arrive ensuite au bord du Kinâç(?); puis à Lâta et de là à 'Ammouria.

Description de Rome et de ses merveilles.

Cette ville est baignée par la mer au levant, au midi et au couchant; le côté septentrional seul tient à la terre ferme. Son étendue, de la porte orientale à la porte occi-
 114 dentale, est de 28 milles. Deux murs en pierres, séparés par un espace de 60 coudées, forment son enceinte; le mur intérieur a 12 coudées de large sur 72 de haut; le mur extérieur 8 coudées sur 42. Entre cette double enceinte passe un canal, couvert de dalles en cuivre, longues de 46 coudées chacune. Le nom de ce canal est *Fistulatus*¹⁾. Entre la porte d'or et la porte du roi on compte 12 milles. Le marché des oiseaux dans cette ville a l'étendue d'une

1) Nom altéré dans tous les mss. et que j'ai restitué d'après une conjecture dont l'idée m'a été suggérée par mon ami et collègue Cornelissen qui me proposa „fistula”. En tous cas je rejette la conjecture que j'ai proposée chez Ibn al-Fakyh p. 150 rem. d, avant que je connusse les leçons d'Ibn Khord. et d'Ibn Rostoh.

marche. — La Crète (Ikrytisch), 15 journées de marche en circuit. — L'île de l'Or (ou l'île du Moine), où l'on mutilait les esclaves destinés au service d'eunuques¹⁾. — L'île de l'Argent²⁾. — La Sicile (Sikillyya), qui a en circuit 15 journées de marche.

Une personne qui connaît très bien le pays des Romains dit que la paye des officiers varie entre trois et une livre d'or. Or chaque livre vaut quatre-vingt-dix *mithkâl*. Les Romains admettent dans le rôle de leur armée les jeunes gens imberbes. Ceux-ci reçoivent un dénare la première année, deux dénars la seconde, trois la troisième, et ainsi de suite, jusqu'à leur douzième année de service, lorsqu'ils touchent la paye complète de douze dénars.

Pour le service des postes, les Romains emploient de petits chevaux vifs et courtaudés. Les courses ont lieu au commencement de mars (*âdhâr*) près de la porte Dorée. Les chevaux du roi et ceux des principaux officiers y prennent part. Ils sont attelés deux à deux à des voitures rangées en ligne et conduites par des serviteurs esclaves.

Il n'y a pas de marché dans le camp romain. Chaque soldat est obligé d'amener de chez lui le biscuit, l'huile, le vin et le fromage dont il aura besoin.

Route de gauche.

113

De Louloua à Wâdi-'t-Tarfâ; puis à Hiracla (Héraclée); puis à Zabarla; puis à Sidryya; puis à Borghouth; de là à al-Ahsâ et de là à Kounia (Iconium). Ayant quitté cette ville, on passe par le Wâdy Dhimâry au bourg de Dakaliâs; puis au bourg d'al-Bordj; puis à Mâs Koumis; puis à al-'Alamain. De là on vient aux bourgs de Kotaiya (Cotyaeum);

1) *Favignana*; v. la note au bas du texte.

2) Peut-être *Pantellaria*.

On prélève aussi une contribution annuelle de 6 dirhems sur chaque foyer ¹⁾. — Les fruits arrivent à maturité en septembre (*ailoul*), dans les montagnes comme dans les plaines.

Le rôle de l'armée comprend 120,000 hommes. Un patrice commande 10,000 hommes. Il a sous ses ordres deux *tourmarkhes*, qui commandent chacun 5,000 hommes. Chaque *tourmarkhe* a sous ses ordres cinq *drungaires*, qui commandent chacun 1,000 hommes. Sous les ordres de chaque *drungaire* sont cinq *comes*, commandant chacun 200 hommes. Chaque *comes* a sous ses ordres cinq *kontarkhes*, qui commandent chacun 40 hommes ²⁾. Chaque *kontarkhe* a sous ses ordres quatre *dékarkhes*, chacun commandant 10 hommes. — La paye (des officiers) est, au maximum, de 40 livres (*ritl*, litre) d'or; elle descend à 36, à 24, à 12, à 6, et jusqu'à 1 livre. La paye du soldat varie entre 18 et 12 dénars par an. Mais ordinairement elle n'a
112 lieu que tous les trois ans. Il arrive même qu'on paye, en une fois, la somme représentant quatre, cinq ou six années de service. — Le plus considérable des patrices est celui qui est le vézir du roi et son lieutenant. Puis viennent le *logothète*, chef du département des finances; le (*logothète*,) chef de la chancellerie; le grand chambellan; le chef du bureau des postes; le grand juge; le chef des gardes; enfin le garde (du palais) ³⁾.

Iles principales du pays des Romains.

Chypre (Kobros), qui a un circuit de 12 ⁴⁾ journées de

1) Sur cet impôt, appelé en grec *καπνικον* (fouage), en arabe دخان (fumée), v. ma note sur Ibn al-Fakyh p. 147 l.

2) *Kontarkhe* est une abbréviation de *Hékatontarkhe*, proprement commandant de 100 hommes. Le man. B a 100 au lieu de 40, mais en conservant le nombre de *cinq*. C'est une correction basée sur la signification originelle du titre.

3) J'ai supposé que l'auteur a voulu parler du Curopalate, désigné par Théophane par le titre de *Κουράτωρ τῶν βασιλικῶν οἴκων* (V. Comm. in Codin. p. 185 Bonn).

4) B a 16.

Des bords du lac on se rend au ravin de la Caverne (ar-Rakym). Cet endroit est proprement un enfoncement dans la montagne, qui a deux cents coudées en long et autant en large, et au milieu duquel se trouve un étang bordé d'arbres. Autour des arbres il y a des chambres et des habitations, taillées dans le roc, où plus de cent hommes peuvent se réfugier. On sort de là dans la vallée par un conduit souterrain. L'enfoncement se montre à ceux qui le regardant d'en haut comme ayant les dimensions d'un plat. Lorsque 'Aly ibn Yahyâ ¹⁾ pénétra dans cette région, les habitants lui apportèrent une jarre d'eau puisée dans l'étang, du pain cuit au four et du fromage en guise de cadeau, et lui dirent: »nous sommes des gens pauvres et inoffensifs; nous ne nous occupons que du soin de ces morts que Dieu a déposés ici." Les corps se trouvent dans une caverne, dont l'entrée s'élève d'environ huit coudées au-dessus du sol de l'enfoncement. ('Aly ibn Yahyâ raconte): »J'y montai au moyen d'une échelle et j'y trouvai treize hommes, un desquels était un jeune homme imberbe. Ils portaient des tuniques et des manteaux de laine et étaient chaussés de bottines et de sandales. Je tirai les cheveux ¹¹¹ du front d'un de ces corps, mais je n'en arrachai rien, si grande était leur résistance".

L'impôt foncier dans l'Empire romain est établi par un cadastre régulier ²⁾; et se paye selon le tarif de 3 dénars pour deux cents *modii* dont chacun contient trois *makkouk*. La dîme prélevée en nature sur les céréales est entreposée dans les greniers pour l'approvisionnement de l'armée. Les juifs et les mages payent, chaque année, 1 denar par tête.

1) Surnommé al-Armany (l'Arménien). Il fut préfet des frontières syriennes de 237 à 248. En 248 il fut nommé gouverneur de l'Arménie et de l'Adherbaidjân (Tabary III, 1508), mais périt en 249 dans une rencontre avec les Romains (Tab. 1509).

2) Voyez Max van Berchem, *La propriété territoriale et l'impôt foncier sous les premiers califes*, p. 45 et suiv.

mandement d'un corps de cavalerie fort de 12,000 hommes, savoir 6,000 soldats et 6,000 servants. Lorsque le roi se met en route dans la direction du pays des Arabes, il campe à Darawlia (Dorylaeum), à 4 journées de marche de Constantinople. C'est là que les Arabes et les Romains se rencontrent. Il y a, dans cet endroit, une vaste prairie verte, arrosée par une rivière limpide, d'environ
 110 trente coudées en large, qui doit son origine à plusieurs sources, et qui se décharge dans le Çâghary (le Sangarius), le fleuve vert. Ce dernier fleuve se jette dans la grande mer derrière Constantinople. Darawlia possède des sources d'eau thermale douce, sur lesquels les rois ont élevé des constructions en arcade. Les bassins de ce bain sont au nombre de sept dont chacun peut contenir mille hommes. L'eau y monte jusqu'à la poitrine d'un homme de taille moyenne; le superflu s'écoule dans un petit lac.

Celui qui désire entrer en Asie Mineure par le Darb as-Salâma (le défilé du salut, les Pylae Ciliciae) passe par les stations al-'Ollaik, ar-Rahwa ¹⁾, al-Djawzât, al-Djardakoub et Hiçn aç-Çakâlîba (le château des Slaves) jusqu'à al-Badhandoun.

La source d'al-Badhandoun, près de laquelle mourut al-Mâmoun, s'appelle Râka. Elle sort comme d'une grande porte, et est remplie d'eau excessivement froide. Je n'ai jamais vu de source plus large.

Après avoir quitté al-Badhandoun on continue son chemin par une gorge, dite les deux fentes, coupée en long par une rivière qu'on doit passer à gué vingt fois, jusqu'à la source d'eau thermale qui est séparée de Louloua par un coteau facile à monter. Lorsqu'on a franchi ce coteau, on a Louloua devant soi. De là on va à un château, et puis au lac de Walia, sur le bord duquel est al-Maskanyyn.

1) Mal placé dans le texte après Hiçn aç-Çakâlîba.

du côté des Bordjân; le patrice de la Sicile, grande île et vaste royaume, en face d'Ifrykia; le patrice de Sardânia (Sardynie), qui gouverne toutes les îles de la mer.

La capitale de l'empire romain, et en même temps son abri principal, est Kostantynyya (Constantinople), qui porte aussi ¹⁾ le nom d'al-Badhroum (l'Hippodrome). Le roi jouit de la plus grande autorité et du plus grand respect, mais il ne doit son trône ni au droit d'héritage, ni à quelque règle de succession. La royauté appartient à celui qui s'en rend maître, et peut être exercée par les femmes aussi bien que par les hommes. Le titre du roi est *Básyly*, et il porte des vêtements de *forfyr* (pourpre), espèce de soie, dont la couleur tire un peu sur le noir. Il n'y a que le roi qui ait le droit de porter la pourpre et les bottines rouges; quiconque oserait s'en parer, serait puni de mort. Seulement, l'héritier présomptif met une bottine rouge et une bottine noire.

Les préposés à la ville (au quartier) de l'Hippodrome sont au nombre de quatre cents hommes, qui portent des manteaux verts brochés d'or. Ils sont les conseillers du roi chargés d'exécuter les ordres du roi et des patrices. D'entre eux on choisit les hauts fonctionnaires de Constantinople et les chambellans du roi. Ces hommes tirent l'épée contre les descendants d'Ismaël (les Arabes) et se croient en droit de les tuer. Parfois ils massacrent les prisonniers de guerre à coups de hâche ou de pierre, ou bien ils les jettent dans le *forn* (furnus), c'est-à-dire la fournaise ardente. La garnison du palais se compose de 4,000 hommes de cavalerie et 4,000 hommes d'infanterie.

Le camp du roi, qu'il soit dans sa résidence ou en expédition militaire, comprend quatre étendards (*bandâ*), distribués à autant de patrices dont chacun a le com-

1) C'est-à-dire le quartier de la ville où se trouve le palais du roi.

autres forteresses. Au nombre de ses dépendances on compte encore al-Bithin (Bithynie?) et el-Mosbatalyn.

9°. Kharsioun, sur la route de Malatyya; outre le chef-lieu Kharschana, on y trouve quatre forteresses.

10°. al-Bokollâr (Boukellarion), où l'on remarque la ville d'Ankira (Angora), Çamâlo et treize forteresses.

11°. al-Arminiâk, comprenant Kolounia et seize places fortes.

12°. Khaldia, qui est limitrophe de l'Arménie et qui renferme six places fortes.

13°. Saloukia (Séleucie), du côté de la mer de Syrie, ayant pour limites Tarsous et la rivière d'al-Lîmis; le gouverneur de cette province est chargé de la surveillance des défilés (Pylae Ciliciae). On y compte Saloukia et dix autres places fortes.

14°. al-Kabâdok (Capadocie), qui a pour limites les montagnes de Tarsous, d'Adhana et d'al-Maççyça. Au nombre de ses places fortes sont Korra, Hacyn (?), Antyghou, al-Adjrab et Dhou'l-Kilâc. Ce dernier lieu est une montagne couronnée de forteresses; les Arabes lui donnèrent le nom de Dhou'l-Kilâc (la maîtresse des forteresse), écrit avec un *q*, auquel on a depuis substitué un *k*, mais le nom véritable est Djosastaroun, dont la signification est »s'approchant des étoiles". Outre les places fortes susdites il y en a quatorze autres. Dans la contrée des Matâmyr (souterrains, silos) on compte Mâdjida, Balansa, Malandasa, Kounia, Malakoubia, Badâla, Bârnawâ (?) et Sâlamoun. Le nom de Malakoubia signifie »carrière de meules", parce qu'on tire des meules de moulin de ses montagnes.

109 Les patrices des Romains sont toujours au nombre de douze, dont six résident à Constantinople, les autres dans les provinces. Ceux-ci sont le patrice de 'Ammouria; le patrice d'Ankira; le patrice de l'Arminiâk; le patrice de Tarâkia (Thrace), province située derrière Constantinople

le plafond est soutenu par des colonnes taillées dans le roc, et dans lequel donnent plusieurs chambres (niches, chapelles). Une d'elles, dont le seuil s'élève au-dessus du sol à hauteur d'homme, est fermée par une porte en pierre taillée au ciseau; c'est là que les corps sont conservés. Le gardien, qui est assisté d'eunuques d'une beauté remarquable, désirait nous rebuter de les voir et de les toucher. Pour nous intimider, il dit que celui qui tâcherait de le faire s'exposerait à un terrible malheur. Le but de ce mensonge est de conserver les profits qu'il tire de ces morts. »Laisse-moi entrer, lui dis-je, ta responsabilité sera à couvert.» Puis je montai et pénétrai dans le sépulcre, avec mon serviteur, muni d'une grosse bougie. Les corps étaient revêtus de bures qui s'effilaient en charpie, au simple toucher; ils étaient enduits de substances propres à les conserver, telles que l'aloès, la myrrhe et le camphre. La peau était collée aux os; en passant ma main sur la poitrine de l'un d'eux, je sentis les poils rudes et fortement implantés dans la peau. Le gardien avait fait préparer un repas auquel il nous invita; mais, dès la première bouchée, un dégoût nous prit, qui nous fit faire un effort pour vomir. En effet cet homme voulait nous empoisonner, soit pour nous tuer, soit pour nous causer une suffocation, afin de perpétuer dans l'esprit du roi des Romains la croyance que ces corps étaient bien ceux des Gens de la Caverne. Nous lui dîmes en partant: »Nous croyions que tu nous aurais montré des morts dont l'aspect serait celui des vivants; mais, ici, nous n'avons vu rien de semblable''.

8° an-Nâtolous (Anatolos), c'est-à-dire le Levant; c'est la plus grande province de l'empire romain; elle renferme 'Ammouria, ville dont les tours sont au nombre de quarante-quatre, les forteresses d'al-^cAlamain, Mardj-as-Schahm ¹⁰⁸ (la prairie de la graisse), Borghouth, al-Miskanyn et trente

et où sont trois montagnes. Il existe une petite porte de communication entre la ville et le lac. Lorsque les habitants sont effrayés par un danger, ils embarquent les femmes et les enfants et les mettent en sûreté sur les montagnes du lac.

7°. Tarkasys (Trakesion), qui contient la ville fortifiée d'Afsys (Ephèse), dans le district d'al-Awâsy, et quatre autres places fortes. Ephèse est la ville des gens de la caverne (les sept Dormants). Dans la mosquée (l'église) de cette ville on montre une inscription arabe en mémoire de l'entrée victorieuse de Maslama au pays des Romains.

Le véritable pays des gens de la caverne ¹⁾ est dans le district de Kharama entre 'Ammouria et Nicée. Le khalife al-Wâthik avait chargé Mohammed ibn Mousâ, l'astronome, d'une mission au pays des Romains pour voir lui-même les gens de la caverne, et il avait écrit au roi des Romains, le priant d'envoyer quelqu'un pour l'y conduire. Voici la relation de ce voyage, telle que je l'ai recueillie de la bouche de Mohammed ibn Mousâ lui-même: Le roi des Romains envoya une personne qui, de la frontière, me conduisit d'abord à Korra ²⁾. Puis nous continuâmes notre route et arrivâmes, en quatre journées, devant une colline dont le diamètre à sa base avait moins de mille coudées. Un conduit souterrain, dont l'entrée s'ouvre à ras de terre, donne accès au gîte des gens de la caverne. Nous com-
 107 mençâmes par gravir le sommet de la colline, où nous vîmes un puits large taillé dans la pierre, au fond duquel nous pouvions discerner l'eau. Nous redescendîmes ensuite jusqu'à la porte du conduit souterrain, et, après y avoir marché trois cents pas, nous arrivâmes au lieu même que nous dominions auparavant. Il s'y trouve un portique dont

1) L'auteur emploie ici le mot *rakym*, emprunté au Korân, Sour. 18.

2) Forteresse de la Cappadoce, dont il est souvent question dans les annales musulmanes.

Au rapport de Moslim ibn aby Moslim al-Djarmy, l'empire romain se divise en quatorze provinces, administrées pas les délégués du roi. Trois de ces provinces sont situées de l'autre côté de la mer.

1°. Tâflâ ¹⁾, province qui renferme Constantinople. Ses limites sont, à l'orient, le détroit jusqu'à son embouchure dans la mer de Syrie, et, à l'occident, la muraille (le Makron Teichos) qui s'étend depuis la mer des Khazares (la mer Noire) jusqu'à la mer de Syrie, et dont la longueur est de 4 journées de marche. Ce mur se trouve à 2 journées de marche de Constantinople. Les autres limites sont, au midi, la mer de Syrie, au nord, la mer des Khazares.

2°. Tarâkia (Thrace), province située derrière la précédente. Ses bornes sont la muraille à l'est, la Macédoine au sud, le pays des Bordjân (Bulgares) à l'ouest, la mer des Khazares au nord. Elle a 15 journées de marche en long sur 3 journées en large. On y compte dix places fortifiées.

3°. Makadounia (la Macédoine). Ses limites sont, à l'est, la muraille; au sud, la mer de Syrie; à l'ouest, le pays des Slaves; au nord, celui des Bordjân. La longueur de cette province est de 15 journées de marche; la largeur de 5 journées. Il y a trois places fortifiées.

De ce côté du détroit, il y a onze provinces:

4°. Aflâdjounia (Paphlagonie), qui renferme cinq places fortifiées.

106

5°. al-Ofty-Mâty (Optimaton), nom qui signifie »l'oreille et l'œil." Cette province renferme trois forteresses et la ville, actuellement ruinée, de Nicomédie.

6°. al-Obsyk (Opsikion), qui contient dix forteresses et la ville de Nicée, qui est à 8 milles de la mer, au bord d'un lac d'eau douce dont la longueur est de 12 milles ²⁾,

1) Variantes: Talâkâ, Tâyalâ, Talâya. *Tâflâ* est pour *Tâfrâ*.

2) Il faut ajouter probablement: „sur 7 milles en large," mots qu'Edrysy semble avoir lus dans un de ses exemplaires d'Ibn Khordâdbeh.

avec la voix, d'un bord à l'autre. En cet endroit est bâtie, sur un rocher, une tour à laquelle est attachée la chaîne qui ferme l'entrée du canal aux navires musulmans. La longueur entière du détroit depuis la mer des Khazares (la mer Noire) jusqu'à la mer de Syrie, est de 320 milles. Il est sillonné par les bâtiments qui descendent des îles de la mer des Khazares ou des parages voisins, et par ceux qui, de la mer de Syrie, remontent vers Constantinople.

Les autres pays des Romains sont, en premier lieu, à l'Occident, Rome et la Sicile, qui est une île. Rome, l'ancienne capitale de cet empire, fut la résidence de vingt-neuf rois; deux autres rois ¹⁾ habitèrent Nikomoudyya (Nicomédie), qui est située à 60 milles de Constantinople, sur la rive asiatique du canal. Après eux, deux autres rois résidèrent à Rome. Enfin Constantin le Grand, après avoir tenu d'abord sa cour à Rome, se transporta à Byzance, qu'il entourra d'un mur et nomma Konstantynyia (Constantinople). Depuis cette époque, elle est restée la capitale de l'empire Romain.

On dit que le canal entoure cette ville de deux côtés, à l'orient et au nord; les deux autres côtés, ceux du couchant et du midi, tiennent au continent.

Le grand mur d'enceinte a 21 coudées de haut, le contremur extérieur 10, mais seulement 5 du côté de la mer. Entre ce mur et la mer, il y a un espace de 50 coudées.
 105 Sur la face méridionale du mur, du côté de la terre ferme, il y a plusieurs portes destinées au passage des armées, entre autres la porte Dorée, qui est couvert de lames de fer dorées. La ville possède environ cent portes. On dit que les douze patrices résident auprès de leur souverain dans Constantinople, et que la garnison se compose de 4,000 cavaliers et de 4,000 fantassins.

1) Dioclétien et Constantin.

(gué); Karyat al-Djauz (bourg aux noix); al-Ghattâsyn; Karyat al-Batryk (le bourg du patrice); la prairie de Nâ-koulyya; Danous. Là commence une route qui aboutit à Darawlia; une autre, tournant d'abord à gauche, passe par Hiçn Baloumyn (Yloumyn), par Kotaiya (Koutahia), se tourne ensuite à droite au Rondhâk (Ryndacus), et aboutit à Abidous (Abydos), sur le détroit.

D'Abydos on va au détroit (canal) de Constantinople. Ce détroit, c'est la mer qu'on nomme Pontos. Il dérive de la mer des Khazares (la mer Noire). La largeur de son embouchure, en cet endroit, est de 6 milles. Près de son entrée est une ville nommée Mosannât ¹⁾. Le détroit se dirige, sous l'impulsion d'un fort courant vers l'ouest, jusqu'à Constantinople, à 60 milles de ses bouches. Sa largeur, en cet endroit, est de 4 milles.

Le poète Ibn aby Hafça parle de Constantinople dans ce vers :

„Tu as fait la tournée autour de Constantinople des Romains et appuyé ta lance contre ses remparts, de sorte que sa muraille a été couverte d'humiliation.”

Parvenu à l'endroit nommé Abydos, le canal passe entre deux montagnes, et se retrécit tellement que ses deux rives ne sont qu'à une portée de flèche l'une de l'autre. Abydos est à 100 milles de Constantinople par un terrain uni. 104

C'est là que se trouve la source (la mosquée) à laquelle Maslama ibn Abdalmalik laissa son nom, à l'époque où il assiégeait Constantinople. Le détroit se prolonge jusqu'à la mer de Syrie (la Méditerranée); et à son embouchure dans cette mer aussi, ses rives sont éloignées seulement d'une portée de flèche; deux hommes peuvent communiquer

1) Comme il n'est pas possible de rattacher ce nom à un des noms de lieu connus de la côte, il faut probablement lui donner sa signification arabe de „digue”, ou „brise-lames”. Le nom ancien de ce lieu était *Ἰερον Διδυ Οὐρίου*; comp. Mannert VI. 3, p. 601 et suiv. J'ai oublié de noter au dessous du texte que Masoudy II, 317 a la même leçon.

al-Ikrytaschy, le Crétois) 15 M. — De là à la pointe du lac d'al-Bâsilioun 10 M. — Puis à as-Sind (?) 10 M. — Puis à Hiçn Sinnâda 18 M. — Puis à Moghol (?) 25 M. — Puis à la forêt de 'Ammouria 30 M. — Puis aux villages d'al-Harrâb 15 M. — Puis au Sâghary (Sangarius), la rivière de 'Ammouria 2 M.

Le khalife al-Motacim détruisit Ankira et prit 'Ammouria. Ces faits ont été célébrés par le poète Hosain ibn ad-Dhahhâk dans ce vers :

»D'Ankira tu n'as épargné quoique ce soit, et tu as dévasté 'Ammouria la grande.»

Puis à al-'Ildj (al-Faddj) 12 M. — Puis à Falâmy de la forêt 15 M. — Puis à Hiçn al-Yahoud 12 M. — Puis ¹⁰² à Sandâbary (Santabaris) 18 M. — Puis à la prairie des ânes du roi à Darawlia (Dorylaeum) 35 M. — Puis à Hiçn Gharouboly 15 M. — Puis à Kanâis al-Malik (les églises royales) 3 M. — Puis à at-Toloul (les collines) 25 M. — Puis à al-Akwâr 15 M. — Puis à Malâdjina (Melagina) 15 M. — Puis aux écuries du roi 5 M. — Puis à Hiçn al-Ghabrâ 30 M. — Enfin au Détroit 24 M. — Nykia (Nicée) est en face d'al-Ghabrâ; c'est de là qu'on transporte des légumes à Constantinople; ces deux villes sont séparées l'une de l'autre par une distance de 30 M.

Autre itinéraire ¹⁾.

Partant d'al-Badhandoun on passe par les stations suivantes : al-Karm (les vignes); an-Nawba; al-Kanâis (les églises), à droite de Kawkab; Wafra; Balysa; Mardj al-Oskoff (la prairie de l'évêque); Faloughary; Karyat al-Açnâm (bourg des statues); ¹⁰³ Wâdi'r-Ryh (la rivière du vent); Nabarty ²⁾ (Malouty); aç-Çaid (?); 'Aayanou (?); Moudowys (Moudounos); Makhâdha

1) Edrysy II, 308 donne les distances.

2) La véritable leçon est peut-être Kaborky.

Darb as-Sûlama (le défilé du salut, Pylae Ciliciæ) et route menant au canal de Constantinople.

De Tarsous à al-^cOllaik 12 M. — De là par ar-Rahwa ¹⁾ à al-Djawzât 12 M. — Puis à al-Djardakoub 7 M. — Puis à al-Badhandoun (Podandus) 7 M. Mohammed ibn Abdalmalik (az-Zaiyât) a dit (en s'adressant à al-Motacim):

»Au jour d'al-Badhandoun (tu as raffermi ton khalifat); comme tu as reçu cette dignité dans un autre jour d'al-Badhandoun.»

Puis à Mo^caskar al-Malik (le camp du roi des Romains), près des sources d'eau thermale de Louloua et d'aç-Çafçâf, 10 M. En arrivant à Mo^caskar al-Malik, on a fini de traverser le Darb (le défilé, les *Pylae Ciliciæ*) et l'on est en plaine. — D'al-Mo^caskar à Wâdi-'t-Tarfâ (vallée du tamaris) 12 M. — Puis à Minâ 20 M. — Puis à la rivière de Hirakla (Héraclée) 12 M. Le poète al-Abbâs ibn al-Ahnaf a dit ²⁾:

»Héraclée s'est rendue lorsqu'elle vit étonnée les lourdes machines lancer le naphte brûlant.»

Puis à la ville d'al-Libn 8 M. — Puis à Râs al-Ghâba (le commencement de la forêt) 15 M. — Puis à al-Mas-¹⁰¹ kanyñ 16 M. — Puis à 'Ain Borghouth 12 M. — Puis à Nahr al-Ahsâ (rivière des eaux souterraines) 18 M. — Puis au faubourg de Kounia (Iconium) 18 M. — Puis à al-^cAlamain (les deux signes) 15 M. — Puis à Abroumas-mâna ³⁾ 20 M. — Puis à Wâdi-'l-Djauz (vallée des noyers) 12 M. — Enfin à 'Ammouria 12 M.

Autre route.

D'al-^cAlamain on va aux villages de Naçr al-Afryty (ou

1) C'est probablement le Mopsou Krene des anciens.

2) En parlant du bombardement de cette ville par Hâroun ar-Raschyd.

3) Leçon douteuse. Les itinéraires de l'Asie Mineure offrent beaucoup de difficultés.

al-Abyadh; al-Houschy; al-Djam^c; al-Khaty; al-Djobba; al-Koloufy; ar-Rawâry; as-Sâ'ida; al-Bokai^a; al-A^cnâk; Adhri^cât; après avoir quitté Adhri^cât, on passe encore une station, et on arrive à Damas.

Postes entre Haleb et les villes frontières de la Syrie.

De Haleb à Kinnasryn 7 relais. — Puis à Antâkia 4 relais. — Puis à al-Iskandaryya (Alexandrette) 4 relais. — Puis à al-Maççyça, ville coupée en deux par le Djaihân, 7 relais. Le nom ancien d'al-Maççyça était Mopsuestia. De cette ville à Adhana, appelée anciennement Adânum, ville sur le Saihân, 3 relais. Un poète a dit :

»O toi, qui es séparé de moi par les montagnes romaines et ses descentes, par les deux gués du Saihân, par le Derb (Pylae Ciliciae) qui entrecoupe le chemin, par Towâna de la frontière, par H Irakla et par le Château, dit Hiçn Sinân.»

Entre Adhana et Tarsous il y a 5 relais. Cette ville, dont l'ancien nom était Târsum, est mentionnée par le poète Abou Sa^cyd (al-Makhzoumy) dans son vers :

»Ils l'ont laissé derrière eux ¹⁾ enterré dans l'enceinte de Tarsous, comme ils laissèrent autrefois son père à Tous.»

De même par le poète Faradj ibn Othmân al-Miksamy dans ces vers :

»Plût à Dieu que les chamelles fussent déjà descendues dans la plaine et arrivées à Tarsous, au bord de son fleuve animé, 100 ces chamelles qui portent sur leurs dos les jeunes femmes, habituées à ne pas quitter leur domicile, sages, belles, à la marche élégante, aux formes arrondies, qui font la conquête des cœurs, partout où elles se montrent.»

Villes frontières syriennes qui s'écartent de la ligne de démarcation.

^cAin-Zarba; al-Harounyya; Kanysat as-Sawdâ; Tell Djobair, qui est à 8 milles de Tarsous.

1) C'est-à-dire al-Mâmoun.

»Oh qu'il est sûr l'œil de Râfi^c 1), comme il a su trouver le chemin le plus court par le désert entre Korâkir et Sowâ.»
Puis al-Odjafir; al-Ghorra; et on arrive à Boçrâ.

Route de la Mésopotamie au littoral (de la Méditerranée).

Stations depuis ar-Rakka: Dawsar; Dâkyn²⁾; Djisr-Manbidj. Le poète Ka'b ibn Djo'ail³⁾ en a fait mention dans ce vers:

»Au dixième jour, après avoir quitté Djisr-Manbidj, il se trouvait dans les palmiers de Maskin, où de toutes parts on entendait réciter les sourates du Koran.»

Puis Manbidj; Haleb; al-Athârib; Amk; Antâkia; Lâdhikyia; Djabala; Atrâbolos la syrienne (Tripoli); Bairout; Çaidâ; Çour; Kadas; Kaisâryyâ; Arsof la syrienne; Yâfa; Askalân; Ghazza.

Route d'ar-Rakka à Himç et Damas par ar-Roçâfa.

D'ar-Rakka à ar-Roçâfa 24 M. — Puis à ar-Zarrâ'a 40 M. — Puis à al-Kastal 36 M. — Puis à Salamyya 30 M. — Puis à Himç 24 M. — De là à Schamsyn 18 M. — Puis à Kârâ 22 M. — Puis à an-Nabk 12 M. — Puis à al-Kotaiyifa 20 M. — Enfin à Damas 24 M.

Route de Himç à Damas par Ba'labakk (Baalbek), qui est la route de la poste.

De Himç à Djousia 4 relais. — Puis à Ba'labakk 6 relais. — Puis à Damas 9 relais.

Route d'al-Koufa à Damas (par le désert).

99

Les stations depuis al-Hyra sont: al-Kotkotâna; al-Bok'a;

1) Allusion au guide de Khâlid ibn al-Walyd, lorsqu'il avait reçu l'ordre d'Abou Bekr de venir en aide aux troupes musulmanes occupées de la conquête de la Syrie.

2) Leçon incertaine.

3) Poète syrien contemporain de Moâwia.

*Route de gauche allant de Balad à Sindjâr et de là
à Karkysiâ.*

De Balad à Tell A'far 5 Par. — Puis à Sindjâr 7 Par. — De là à 'Ain al-Djibâl 5 Par. — Puis à Sokair al-Abbâs, sur le Khâbour, 9 Par. — Puis à al-Fodain, sur le Khâbour, 5 Par. — Puis à Mâkisyân, sur le Khâbour, 6 Par. — Puis à Karkysiâ, située au confluent du Khâbour et de l'Euphrate, 7 Par.

97

*Route d'ar-Rakka aux villes frontières de la
Mésopotamie.*

Ces villes sont: Salaghous; Kaisoum; Schimschât; Malatyya; Zibatra; al-Hadath; Mar'asch; — entre al-Hadath et Mar'asch il y a 30 milles de distance —; Kamakh; Hiçn Mançour; Kouros; Dolouk; Ra'bân.

D'ar-Rakka à 'Ain ar-Roumyya 6 Par. — Puis à Tell 'Abdâ 7 Par. — Puis à Saroudj 7 Par. — Puis à al-Mozanyya 6 Par. — Puis à Somaisât 7 Par. — Puis à Hiçn Mançour 6 Par. — Puis à Malatyya 10 Par. — Puis à Zibatra 5 Par. — Puis à al-Hadath 4 Par. — De là à Mar'asch 5 Par. C'est là que commence le 'amk de Mar'asch. On appelle 'amk une vallée verdoyante encaissée dans les montagnes. — De Malatyya à Kamakh on compte 4 Par.

Route de 'Ain at-Tamr à Boçrà.

A propos de 'Ain at-Tamr un poète a dit:

»Elles (les chamelles) arrivèrent au lever du soleil à 'Ain at-Tamr, frayant leur chemin parmi les broussailles et les canaux.»

Les stations qu'on passe après avoir quitté 'Ain at-Tamr sont: al-Akhdamyya; al-Khafyya; al-Khalat; Sowâ. Un poète a dit:

Ensuite Tour 'Abdyn, dont un poète ¹⁾ parle dans ce vers :

»Il possédait al-Hadhr, la région arrosée par l'Euphrate et, vers l'orient, celle qu'arrose le Tigre, et le Tour (le mont) de 'Abdyn.»

L'impôt foncier de Diyâr Raby'a s'élève à 7,700,000 dirhems.

(Suite de l'itinéraire).

De Nacybyn à Dârâ 5 Par. — Puis à Kafartoutha 7 Par. — Puis à Râs 'Ain 7 Par. — De là à al-Djâroud 5 Par. — Puis à Hiçn Maslama 6 Par. — Puis à Bâdjarwân 7 Par. Un poète a dit :

»Que Dieu arrose al-Balykh, Tell Bahrâ et Bâdjarwân qui se trouve sur la grande route.»

De Bâdjarwân à ar-Rakka 3 Par.

Route de droite menant de Nacybyn à Arzan.

De Nacybyn à Dâra 5 Par. — Puis à Kafartoutha 7 ⁹⁶ Par. — Puis à Kaçr Bany Nâzi^c 6 Par. — Puis à Amid, sur le Tigre, 7 Par. — Puis à Mayâfârikyn 5 Par. — De là à Arzan 7 Par.

Embranchement de gauche, conduisant d'Arzan ²⁾ à ar-Rakka.

D'Arzan ²⁾ à Schimschât 7 Par. — Puis à Tell Djofr ³⁾ 5 Par. — Puis à Djarnân ³⁾ 6 Par. — Puis à Bâmakdâ ³⁾ 5 Par. — Puis à Djollâb 7 Par. — Puis à ar-Rohâ (Édesse) 4 Par. — Puis à Harrân 4 Par. — Puis à Tell Mahrâ (Bahrâ) 4 Par. — Puis à Bâdjarwân 7 Par. — Enfin à ar-Rakka 3 Par.

1) Probablement Abou Dowâd al-Iyâdy.

2) Au lieu d'Arzan, le texte porte Amid.

3) Leçon incertaine.

»Et le fondateur d'al-Hadhr, lorsqu'il recevait l'impôt des régions arrosées par le Tigre et de celles situées sur le Khâbour.»

Puis at-Tyrhân; as-Sinn; al-Hadytha; Mardj Djohaina; Ninivé, ville du prophète Younos ibn Mattâ (Jonas); Bâdjollâ; Bâhodrà (Bânohadrà); Bâ^cadhrâ; Hibtoun; Bânaklâ; Hazza; Bâbaghèsch; al-Moghilla; Râmyn (Dâsin); al-Hanâya; Bâdjarmâ, où se trouve Khonyâ-Sâbour¹⁾; Dakoukâ; Khanydjâr. — L'impôt foncier de cette province se monte à 4 millions du dirhems.

95

Route d'al-Mawcil à Nacybyn (Nisibis).

D'al-Mawcil à Balad 7 Par. — De là à Bâ^cainâtha 6 Par. — Puis à Barka^cyd 6 Par. — Puis à Adhrama 6 Par. — Puis à Tell Farâscha 5 Par. — Enfin à Nacybyn, chef-lieu du Diyâr Raby^ca, 4 Par.

Districts du Diyâr Raby^ca.

Nacybyn; Arzan; Amid; Râs ^cAin; Maiyâfârikyn. Un poète a dit:

»Tantôt à Amid et Râs ^cAin, tantôt à Maiyâfârikyn.»

Puis Mâridyn; Bâ^carbâyâ; Balad; Sindjâr, Kardâ; Bâzabdâ. Un poète a dit:

»Kardâ et Bâzabdâ offrent un excellent séjour durant le printemps et l'été; l'eau y est douce et froide, délicieuse comme le *salsabyl*²⁾.»

1) Nom persan de la ville d'al-Bawâzydj ou Bawâzydj al-Malik (douanes royales). V. Hoffmann, *Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer*, p. 189. La prononciation et l'explication du nom de Chônysâbour (source de Sâbour) ont été abandonnées par M. Hoffmann, qui m'a proposé la leçon reçue dans le texte et qui est confirmée par les man. de Tabary et d'Ibn Khord. Il traduit „chant de Sâbour”, nom poétique comme les souverains sasanides avaient coutume d'en donner aux villes qu'ils fondaient (comme Râm Ardaschyr „joie d'Ardaschyr”). La signification serait soit „musique pour (l'oreille de) Sâbour” quand on lui parle de la ville, soit „cantatio Saporis” dans le sens de „laus Saporis cantibus celebrata.”

2) Selon quelques uns le lac, selon d'autres le vin dans le paradis de Mahomet.

drogues, le mastic. On tire du fond de cette mer, dans le voisinage de Firandja (la France) le *bossadh*, substance connue ordinairement sous le nom de *mardjân* (corail).

La mer qui s'étend au delà du pays des Slaves, et sur ⁹³ le bord de laquelle est la ville de Toulia (Tulè), n'est fréquentée par aucun navire ni bateau, et l'on n'en tire aucun produit. Pareillement, l'Océan occidental, où se trouvent les îles Fortunées, n'est pas exploré par les marins et ne fournit au commerce aucun objet de consommation.

On a trouvé que l'étendue totale de la terre est de 500 années de marche, dont un tiers est cultivé, habité et peuplé, un tiers occupé par de vastes solitudes, et le dernier tiers envahi par les eaux de la mer. Le pays habité par les Abessins et les Noirs a une étendue de sept années de marche. L'Égypte ne forme que la soixantième partie du pays des Noirs, et celui-ci est la soixantième partie de la terre.

Route de Bagdad à ar-Rakka, par al-Mawcil (Moçoul).

De Bagdad à al-Baradân 4 Par. — De là à 'Okbarâ 5 Par. — De là à Bâhamschâ 3 Par. — De là à al-Kâdisyya 7 Par. — De là à Sorra-man-raâ 3 Par. — De là à al-Karkh 2 Par. — De là à Djabilitâ 7 Par. — De là à as-Soudakânia 5 Par. — Puis à Bârimma 5 Par. — Puis à as-Sinn, à l'embouchure du petit Zâb, 5 Par. — Puis à al-Hadytha, à l'embouchure du grand Zâb, 12 Par. — Puis à Bany Tamyân 7 Par. — Enfin à al-Mawcil 7 Par.

Districts de la province de Mawcil (Moçoul).

Takryt; en face, dans le désert, est la ville d'al-Hadhr ⁹⁴ (Hatra), qui fut autrefois le royaume d'as-Sâtiroun ibn ad-Dhaizan. Le poète 'Ady ibn Zaid a dit ¹⁾:

1) V. Nöldeke, *Gesch.* p. 40 note 2.

hâdja; Nafza; Kotâma; Lowâta; Mozâta (Mazâta); Zab-
 boudja; Nafousa; Lamta; Çaddyna; Maçmouda; Ghomâra;
 91 Kâlama; Awraba; Otyta; Bany Simdjoum; Abkata (Aw-
 kata), branche des Zanâta; Bany Wârkalân; Bany Yaçdo-
 râh; Bany Wartadjy; Bany Manhousâ. Les Berbères, do-
 miciliés d'abord en Palestine, obéissaient au roi Djâlout
 (Goliath). Lorsque ce roi fut tué par David, ils émigrèrent
 vers l'occident, et, arrivés dans le pays de Loubia et de
 Marâkia, ils se disséminèrent. Les tribus Zanâta, Maghyla,
 Dharysa et Farsana ¹⁾ établirent leur résidence dans les
 montagnes. Les Lowâta s'arrêtèrent au pays de Barka,
 nommé par les Romains Antâbolos (Pentapolis), ce qui
 signifie »les cinq villes". Les Hawwâra vinrent habiter
 Ayâs ou Tarâbolos, c'est-à-dire »les trois villes", pays qui
 appartenait alors aux Romains. A la suite de cette inva-
 sion, les Romains se réfugièrent en Sikillya (Sicile), qui
 est une île de la Méditerranée. Les Berbères se répandi-
 rent ensuite jusqu'au Sous al-Adnâ, derrière Tanger, à
 2,150 milles de la ville de Kamounia ²⁾, située sur l'em-
 92 placement actuel d'al-Kairawân. Plus tard, les Africains et
 les Romains revinrent dans leurs anciennes possessions,
 après avoir conclu la paix avec les Berbères. Ceux-ci, dé-
 daignant le séjour des villes, se fixèrent dans les montag-
 nes et au milieu des plaines sablonneuses. Les villes furent
 de nouveau occupées par les Romains qui continuèrent à
 y vivre jusqu'à l'époque de la conquête musulmane.

Rome, Bordjân (le pays des Bulgares), les pays des
 Slaves et les Abar (Abares) sont au nord de l'Espagne.

On exporte par la mer du Maghrib des esclaves slaves,
 romains, français et longobardiens; des filles romaines et
 espagnoles; des peaux de castor et d'autres fourrures; parmi
 les aromates, le *maï'a* (la résine du storax), et parmi les

1) Nom incertain.

2) Voyez ma *Descriptio al-Magribi* p. 75 et suiv.

de la mer. Kortoba (Cordoue), la capitale, est à 5 journées de la mer. Depuis Gharnâta (Grenade), qui est le port de Kortoba, jusqu'à Arbouna (Narbonne), qui est la dernière ville de l'Espagne du côté de l'irandja (la France), il y a une étendue de 1,000 milles. — Tolaitila (Tolède), où résidait autrefois le roi, est à 20 journées¹⁾ de Kortoba. L'Espagne renferme quarante villes, comme Mârida (Merida), Sarakosta, Arbouna, Djironda et al-Baidhâ. Ce royaume est limitrophe de la France et des pays des peuples polythéistes (chrétiens) qui y sont contigus. L'étendue de l'Espagne, en long et en large, est d'un mois de marche. Tout le pays est fertile, riche et abondant en fruits. Les montagnes qui le bornent au nord, sur la frontière des Romains et des Francs, sont couvertes de neiges. A l'extrémité de ce côté il y a un volcan dont on voit sans cesse jaillir des flammes, au milieu d'une pluie de pierres et de sable.

A l'époque de la conquête musulmane, l'Espagne avait pour roi Loudharyk (Rodrigue), originaire d'Ispahân. En effet c'est de la ville d'Ispahân que les habitants de Cordoue dérivent leur nom d'*al-Ispân* (Espagnols)²⁾. Le prince omayade qui règne actuellement en Espagne est salué du titre de *filz des khalifes*, et non pas du titre même de *khalife*, qui n'appartient qu'au souverain des deux villes saintes.

*Tribus*³⁾ *berbères.*

Hawwâra; Zanâta; Amtâha⁴⁾; Dharysa; Maghyla; Warfadjouma, branche des Nafza; Walyta; Matmâta; Çan-

1) Lisez: 10 journées. Il semble assez certain que la faute doit être attribuée à l'auteur même.

2) Comp. Masoudy II, 326.

3) Proprement: districts.

4) Incertain. La véritable leçon est peut-être Lamâya.

d'argent. Du côté du sud ces états s'étendent vers l'Abessinie. Une autre ville de ce prince porte le nom de Zyz ¹⁾.

États d'Ibrâhym ibn Mohammed, le Berbère, le Mo^ctazily ²⁾.

Aizradj, ville située dans le voisinage de Tâhart.

États de la dynastie d'Idrys ibn-Idrys ibn Abdallah ibn Hasan ibn Hasan ibn Aly ibn aby Tâlib.

Tlemsèn, à 25 journées de marche de Tâhart, sur un territoire partout cultivé; Tandja (Tanger); Fâs (Fez), résidence du souverain, à 24 journées de Tâhart. Derrière Fâs vient Tandja; derrière Tandja le Sous al-Adnâ (le plus proche), qui est à 2,150 M. d'al-Kairawân, et dont les habitants sont des Berbères; dernière le Sous al-Adnâ, à une distance de plus de vingt journées de marche est le Sous al-Akça (le plus éloigné). — Au même souverain appartiennent aussi Walyla; Madgara ³⁾; Matrouka; la ville de Zakkour; Ghozza; Ghomèra; al-Hâdjir; Tâdjarâdjarâ; Fankour; al-Khadrà, sur le bord de la mer qui, en cet endroit, n'a que 6 parasanges de large; enfin Awâris et tout le pays contigu au royaume de Zâghy ibn Zâghy et au pays des nègres qui vont nus, jusqu'au rivage de la mer en face de ces contrées. Le prince Idrysite ne reçoit pas le titre de *khalife*; on le salue en disant: »Paix sur toi, o fils de l'apôtre de Dieu!"

États de l'Omayade, issu d'Abdarrahmân ibn Mo^câwia ibn Hischâm ibn Abdalmalik ibn Marwân ibn al-Hakam.

Le pays d'al-Andalos (l'Espagne), situé de l'autre côté

1) Sidjilmâsa dont la rivière se nomme rivière de Zyz.

2) Ce prince se disait descendant d'Aly et Yakouby l'a considéré comme tel; v. ma *Descr. al-Magrîbi* p. 96.

3) La texte porte Madraka; comp. la note a.

nées de marche de mulet d'al-Kairawân, se nommait autrefois Kartâdjana (Carthagini, Carthago). Elle est située sur le bord de la mer, et entourée d'un mur de 21,000 coudees de circuit. Tunis est séparée de l'Espagne par la mer, qui a, en cet endroit, 6 parasanges ¹⁾ de large. Après avoir fait ce trajet, on va à Kortoba (Cordoue), la capitale de l'Espagne, en 5 journées.

États du Rostamide Maimoun ibn Abdalwahhâb ibn Abdarrahmân ibn Rostam ²⁾.

Ce prince, qui appartient à la secte des Ibâdhyya, est d'origine persane, et on le salue du nom de *khalife*. Ses états sont Nafzâwa; Salama; Salamyya ³⁾; Tâhart et ses 88 dépendances. Pour arriver d'Ifrykia (al-Kairawân) à Tâhart, on a à faire un mois de voyage à chameau.

La ville de Sabta (Ceuta), située à côté d'al-Khadhrâ, est au pouvoir d'un Arabe du Yémen ⁴⁾.

États d'Ibn Çoghair, le Berbère, de la tribu de Maçmouda.

Khalfâna jusqu'à Wâdi-'r-Raml (la vallée du sable), puis Wâdi'z-Zaitoun (la vallée des oliviers), et Kaçr (le château de) al-Aswad ibn al-Haitham jusqu'à Tarâbolos (Tripoli), enfin tout le territoire situé au delà, jusqu'à la mer qui baigne l'Espagne (la Méditerranée).

États de l'hérétique aç-Çofry (de la secte des Çofryya).

Dar'ca, grande ville très peuplée. On y trouve une mine

1) Ibn Khordâhbeh paraît avoir écrit parasanges au lieu de journées par inadvertance.

2) Ce prince qui avait aussi le nom d'Aflah, est mort en 250. V. ma *Descriptio al-Magribi*, p. 102.

3) L'orthographe et la prononciation de ces deux noms sont également incertaines. Celui de Nafzâwa a été reçu par conjecture.

4) La leçon du man. B a fait soupçonner à M. Barbier de Meynard qu'il était question ici de Julien.

à Solouk 30 M. — Puis à Barsamt, sur la côte de la mer, 24 M. — Puis à Balbad ¹⁾, sur la côte, 20 M. — Puis ⁸⁶ à Adjdâbia 24 M. — Puis à Harkara 20 M. — Puis à la *sabkha* (terrain salé) de Manhouschâ 30 M. — Puis à Kaçr al-^cAtasch (château de la soif) 34 M. — Puis à al-Yahoudyyatain, sur le bord de la mer, 34 M. — Puis à Kabr al-^cIbâdy (Kaçr al-^cIbâdy) 34 M. — Puis à Sort 34 M. — [Puis à Mighmadâsch (al-Açnâm) 30 M. —] Puis à Koçour (les châteaux de) Hassân ibn an-No^cmân al-Ghas-sâny 30 M. — Puis à al-Mançaf (mi-chemin) 40 M. — Puis à Tawarghâ 24 M. — Puis à Raghoughâ 20 M. — Puis à Wardâsâ 18 M. Un poète a dit :

»Les Berbères ont passé une journée bien dure, lorsque le destin les a menés à Wardâsâ.»

De Wardâsâ à al-Mohtanâ 22 M. — Puis à Wâdi'r-Raml (la vallée de sable) 20 M. — Puis à Tarâbolos (Tri-poli) 24 M. — Puis à Sabra 24 M. — Puis à Bir al-Djammâlyn (puits des chameliers) 20 M. — Puis à Kaçr ad-Darak 30 M. — Puis à Abârdakht ¹⁾ 24 M. — Puis à al-Fawwâra (la fontaine) 30 M. — Puis à Kâbis (Gabs), la ville des Africains, 30 M. — Puis à Bir az-Zaitouna ⁸⁷ (le puits de l'olivier) 13 M. — Puis à Katâna 24 M. — Puis à Alysar ¹⁾ 30 M. — Puis à al-Kairawân, la ville des citernes, 24 M.

Kairawân, la capitale de la province d'Ifrykia (Africa), est située au centre du Maghrib. Elle fait partie des États d'Ibn al-Aghlab. Les autres villes de sa principauté sont : Kâbis; Djaloulâ; Sobaitila (Sufetula), ville du roi romain Djordjyr (Grégoire), à 70 M. d'al-Kairawân; Zaroud; Ghadâmis; Kalsâna; Kafça; Kaçtylia; le chef-lieu du Zâb (Tobna); Tahoudha; Salsamân ¹⁾ Waddân; Tafardjyl (Taf-radjyl); Zaghwân; Tounis (Tunis). Cette ville, à 2 jour-

1) La leçon est incertaine.

de la maison d'Abbâs, Mousâ ibn 'Ysâ taxa l'Égypte à 84
2,180,000 dénares.

Route d'al-Fostât au Maghrib.

D'al-Fostât à Dhât as-Sâhil ¹⁾ 24 M. — Puis à Tarnout
30 M. — Puis à Kawm Scharyk 22 M. — Puis à ar-
Râfika 24 M. le long du Nil. — Puis à Kartasâ 30 M. —
Puis à Kiryawn 24 M. — Puis à Alexandrie 24 M. —
Puis à Boumyna 20 M. — Puis à Dhât al-Homâm 18 M.
— Puis à Hanyyat ar-Roum 34 M. — Puis à at-Tâhouna
30 M. — Puis à Kanâis al-Hadyd 24 M. — Puis à Djobb
al-^cAwsadj, où on ne trouve d'autre eau que de l'eau de
pluie, 30 M. — Puis à Sikkat al-Hammâm 30 M. — Puis
à Kaçr as-Schammâs 25 M. — Puis à Khirbat al-Kawm
15 M. — Puis à Kharâib Aby Halyma 35 M. — Puis à
al-^cAkaba (la descente escarpée) 20 M. — Puis à Mardj
as-Schaikh 20 M. — Puis à Hay Abdallah 30 M. — Puis
à Djiyâd aç-Çaghyr (le petit Djiyâd) 30 M. — Puis à Djobb ⁸⁵
al-Maida^cân 35 M. — Puis à Wâdy Makhyl 35 M. — Puis
à Djobb Halymân 35 M. — Puis à al-Maghâr (la caverne,
Maghâr ar-Rakym) 35 M. — Puis à Tâkanyst 25 M. —
Puis à an-Nadâma 25 M. — Puis à Barka 6 M.

Cette ville est située dans une plaine aux sables rou-
geâtres de la couleur d'une belle datte qui commence à
mûrir; un amphithéâtre de montagnes l'entourne à une
distance de 6 milles. Un poète a dit:

»Je lui ai fait fouler le pied de la montagne de Barka,
où la hyène et le loup ont leur repaire.»

Route de Barka au Maghrib.

De Barka à Malytia 15 M. — Puis à Kaçr al-^cAsl (châ-
teau du miel) 29 M. — Puis à Awbarân 12 M. — Puis

1) Ou Dhât as-Sulâsil.

Schabâs; Sakhâ; Tyda; al-Afrâhoun; Loubia ¹⁾); al-Awsia; Towwa; le Bas-Manouf; Damsys; le Haut-Manouf; Atryb; 'Ain-Schams; Farsatâ; Tatâ et Tomay; Samannoud; Çân et Ibyl; al-Bodjoum; Çaçyra; Farhala ²⁾); Ikhnâ et Raschyd; le Hauf oriental; le Hauf occidental; al-Bohaira; Asfal al-Ardh (la région basse); Batn ar-Ryf; al-Bascharoud; le Çaçyd; Tinnys; Damyât au bord de la mer; al-Faramâ; Dakahla; Botaira ³⁾); Nakyza; Basta; Atrâbia; Korbait; al-⁸³ Khais; al-Badakoun ⁴⁾); as-Schirâk; Tarnout ⁵⁾); Schatnouf; Barnyl; Ancinâ; Schotb; Damyra ⁶⁾); Boumynâ; Touna; Schatâ; Dabyk.

Les habitants du Maghrib et les Coptes étaient autrefois sous la domination des Romains.

L'étendue de l'Égypte en long, depuis as-Schadjaratain (les deux arbres) entre Rafah (ville syrienne) et al-^cArysch (bourgade égyptienne) jusqu'à Oswân (Syène), et en large, depuis Barka jusqu'à Aila, est évaluée à quarante journées de voyage.

De Bagdad à Miçr on compte 570 parasanges, ce qui équivaut à 1710 milles.

Au sud de l'Égypte demeurent les Nubiens, les Bodja et les Abessins. Othmân ibn 'Affân a conclu un traité de paix avec les Nubiens, au prix d'un tribut annuel de 400 esclaves.

Sous les Pharaons l'impôt foncier de l'Égypte s'élevait à 96 millions de dénares. Abdallah ibn al-Habhâb en tira, sous les Omayyades, 2,723,837 dénares. Après l'avènement

1) C'est probablement une faute pour Nawasâ.

2) Ces deux noms sont probablement des altérations de Nakyza et Dakahla qui sont mentionnés ci-après.

3) Nom douteux. Peut-être faut-il prononcer Batyra et comparer avec Fatyra chez de Sacy, *Relat.*, p. 616 n. 287.

4) C'est peut-être une répétition du Badakoun qui précède.

5) Il faut lire peut-être Maryout.

6) La leçon n'est pas certaine.

ramâ 24 M. Le khalife al-Mâmoun nomme cette ville dans ses vers :

»Certainement, ta nuit au Maidân (à Bagdad) était plus courte que celle que tu as passée à Faramâ. Étranger dans le pays de Miçr, que de soucis et de chagrins tu as dû souffrir !”

D'al-Faramâ à Djordjyr 30 M. — Puis à al-Ghâdhira 24 M. — Puis à Masdjid Kodhâ'a 28 M. — Puis à Bilbais 21 M. — Puis à al-Fostât, la capitale de Miçr (l'Égypte) 24 M.

Selon al-Kalby, Miçr a été nommé d'après Miçr fils de Hâm, fils de Noé. Les Coptes et les Berbères sont ses descendants. L'étendue de Miçr est de 40 journées en long et en large. La ville de Miçr, nommée aussi Makadhounia (Macédoine) était la résidence des Pharaons. Al-Fostât doit son nom au pavillon (*fostât*) que 'Amr ibn al-'Aaç dressa à 81 Bâb- (la Porte de) Alyoun, roi des Romains ¹). Le poète a dit :

»Je veux parler du fils de Lailâ, Abdalazyz, à Bâbilioun, cet homme libéral, qui a toujours sur le feu pour ses visiteurs une marmite qui déborde.”

Districts de l'Égypte.

Manf (Memphis) et Wasym; Dilâç; as-Scharkyya; Boucyr; al-Faiyoum; Ahnâs; al-Kais; Tahâ; al-Oschmounain; Soyout; Kahkâ; al-Bahnasâ; Ikhmyr et ad-Dair²); Abschâya; Hou et Kinâ; Kift et al-Akçor; Isnâ; Armant et Sabâba ³); Oswân; Sabâba ³) de l'Ouest; Bâb an-Nouba; al-Iskandaryya (Alexandrie); al-Kolzom, at-Tour (Sinaï) et Aila; Macyl et al-Malydas; Kartasâ; Kharibtâ; al-Badakoun; Çâ et 82

1) L'auteur a interprété le nom de Bâbilioun (Babylone) comme „porte de Léon.”

2) Le monastère de S. Schenoudi.

3) La leçon n'est pas certaine. Selon la correction que j'ai proposée dans ma note sur le texte, il faudra lire: „Isnâ, Armant, Abschâya de l'Ouest; Oswân, qui est la porte de la Nubie; Alexandrie”.

prophète, on compte 13 M. dans la direction du midi. — Les autres districts sont: 'Amawâs (Emmaüs), duquel parle le poète Ibn Kolthoum al-Kindy ¹⁾:

»Combien de jeunes gens généreux et beaux comme la lune, combien de jeunes femmes vertueuses au teint blanc n'y a-t-il pas dans la vallée de 'Amawâs!»

Puis Lodd (Lydda) dont il est question dans ce vers du poète ²⁾:

»O mon ami, j'ai fait le pèlerinage, et j'ai visité Bait al-Makdis, et je me suis rendu à dessein à Lodd à l'occasion de la fête de Maryâ Djirdjis (St. George).»

Puis Yobnâ; Yâfâ; Kaisâryya; Nâbolos; Sabastia; 'Askalân; Ghazza; Bait Djibryn.

L'impôt de la Palestine est de 500,000 dénares ³⁾.

D'ar-Ramla à Yâfâ, ville située au bord de la mer, et qui forme la frontière la plus proche d'ar-Ramla, on compte 8 M. — De Bait al-Makdis à al-Bohaira al-Montina (le lac fétide, la mer Morte) il n'y a certainement que 4 M. On extrait de ce lac le sel borax que les orfèvres emploient, et une espèce de bitume, nommée *hommar*, ou bitume des Juifs (asphalte). On prétend que le fleuve du Jourdain qui se jette dans le lac fétide reparaît dans l'Inde. ⁴⁾

Route d'ar-Ramla à al-Fostât.

80 D'ar-Ramla à Azdoud 12 M. — Puis à Ghazza 20 M. — Puis à Rafah 16 M. — Puis à al-'Arysch 24 M. par les sables. — Puis à al-Warrâda 18 M. — Puis à at-Tha'âma (at-Thaghâma) 18 M. — Puis à al-'Odhaib (Omm al-'Arab) 20 M. dans les sables. — Puis à al-Fa-

1) Bakry attribue ce vers à Amrou 'l-Kais ibn 'Aabis.

2) al-Mo'allâ ibn Taryf, affranchi du khalife al-Mahdy.

3) Yakouby (p. 117) l'évalue à 300,000 dénares, y compris le taxe des domaines.

4) Ce qui reste de la phrase présente des lacunes; selon toute apparence, il contonait la preuve de l'assertion donnée par le texte.

Route de Damas à Tabaryya (Tibériade).

De Damas à al-Koswa 12 M. — Puis à Djâsim 24 M. 78
 Hassân ibn Thâbit fait mention de ce lieu dans le vers suivant :
 »Tout est ruiné, depuis Djâsim jusqu'à Bait Râs, les
 Djawâby et Hârith du Djaulân.»

De ce lieu à Fyk 24 M. — Puis à Tabaryya, chef-lieu
 de l'Ordonn, 6 M.

Province de l'Ordonn (du Jourdain).

Districts: Tabaryya; as-Sâmira; Baisân; Fahl; Djarasch;
 Bait Râs. Hassân ibn Thâbit parle de Bait Râs dans ce
 vers :

»C'est comme le vin importé de Bait Râs, mélangé avec
 du miel et de l'eau.»

Puis Djadar; Aabil; Sousia; Çaffouria; 'Akkâ; Kadas;
 Çour. — Le montant de l'impôt de l'Ordonn est de 350,000
 dénares ¹⁾.

Route de Tabaryya à ar-Ramla.

De Tabaryya à al-Laddjoun 20 M. — Puis à Kalansowa
 20 M. — Puis à ar-Ramla, chef-lieu de la Palestine, 24 M.

Districts de la Palestine.

Ar-Ramla; Yliâ ou Bait al-Makdis (Jérusalem). Cette
 ville située à 18 M. de distance de Ramla, fut la résidence
 de David, de Salomon, de Rehoboam, fils de Salomon,
 et des descendants de Salomon. De Jérusalem à la mos- 79
 quée d'Abraham (Hébron), où se trouve le tombeau de ce

1) Note dans B: „selon al-Ispahâny, il n'a jamais atteint la moitié de cette
 somme, non plus que l'impôt de la Palestine.” M. Barbier de Meynard re-
 marque: „Yakouby (p. 116) donne à peu près le même renseignement; il
 estime l'impôt du Jourdain, prélèvement fait des fermes (du domaine), à
 100,000 dénares. L'évaluation d'Ibn Khordâdbeh semble donc exagérée d'un
 tiers au moins.”

Route de Himç à Damas.

De Himç à Djousia 16 Milles. — Puis à Kârâ 30 M. — Puis à an-Nabk 12 M. — Puis à al-Kotaiyifa 20 M. — Puis à Damas 24 M. Damas, qui est la ville nommée Iram dhât al-‘Imâd (la ville aux piliers), fut la demeure du prophète Noé. L’arche partit du mont Liban et s’arrêta sur le mont d’al-Djoudy dans le district de Kardâ. Lorsque les enfants de Noé se furent multipliés, ils se fixèrent 77 dans le Sawâd à Babel sous le règne de Nimrod fils de Kousch, qui fut le premier roi de la terre ¹⁾.

Districts de la province de Damas.

La plaine de la Ghouta; Sanyr; Ba‘labakk (Baalbek); al-Bikâ^c (Coelesyria); Lobnân (le Liban); Djounia ²⁾; Tarâbolos; Djobail; Bairout; Çaidâ; al-Bathanyya; Hawrân; le Djawlân; Thâhir al-Balkâ (la banlieue ³⁾ d’al-Balkâ); les montagnes du Ghawr; Ma’âb (Moab); Djibâl; as-Scharât; Boçra; ‘Ammân; al-Djâbia. Le poète Hassân ibn Thâbit a dit :

»En deçà de Boçra; mais avant lui (avant ce lieu) est la montagne de neige dont le sommet est entouré de lambeaux de nuages.»

Un autre poète a parlé de ‘Ammân dans ce vers :

»Saluez les ruines désertes à ‘Ammân et demandez au lieu de campement de déclarer distinctement s’il reviendra.»

L’impôt foncier de Damas s’élève à 400,000 dénars, plus une fraction ⁴⁾.

1) Le man. B ajoute „qui règna sur les juifs, sectateurs de la Tora”.

2) Ou bien: al-Houla, qu’il ne faut pas confondre avec le district du même nom dans la province de Himç. Il y a de même deux districts du nom de Lobnân, l’un dans la province de Himç, l’autre dans celle de Damas.

3) V. mon Gloss. Geogr. On nomme ce district aussi simplement at-Thâhir.

4) Note dans B: „Suivant al-Ispahâny, cet impôt a été réglé par Ibn al-Modabbir; il se monte, en y comprenant le total des dîmes et la capitation des Juifs et des Chrétiens, à la somme de 140,000 dénars.” Yakouby (p. 115) dit que l’impôt, prélèvement fait des domaines, est de 300,000 dénars.

Bas-Tonainyr et Samâghâ. Telles sont les villes situées sur le Khâbour.

Les stations de la route de Rakka à Kinnasryn sont Dawsar; Bâlis, où l'on passe l'Euphrate; Khoschâf (Khosâf); Nâ'oura; Haleb; Kinnasryn.

Districts de Kinnasryn.

75

Ma'arrat Maçryn; Martahwân; Sarmyn; Hiyâr Bani 'l-Ka'kâ'; Dolouk; Ra'bân; Haleb.

Les districts des 'Awâcim sont: Kouros; al-Djouma; Manbidj; Antâkia; Tyzyn; Boukâ; Bâlis et Roçâfa de Hirschâm (ibn Abdalmalik).

L'impôt foncier de Kinnasryn et des 'Awâcim se monte à 400,000 dénares.

De Kinnasryn on se rend à Schaizar, puis à Hamât, puis à Himç (Emessa).

Districts de Himç.

Hamât; Schaizar. Le poète Amrou 'l-Kais a dit:

»Les amis, liés les uns aux autres par une affection ardente dès leur jeunesse, se sont séparés le soir où nous passâmes par Hamât et Schaizar.»

Puis Fâmia (Apamea); Ma'arrat an-No'mân; Çawwarân; Latmyn; Tell Mannas; al-Ghallâs; Kafartâb; Djousia; Lobnân (le Liban); as-Scha'yra; les cinq districts d'al-Tamma¹⁾; 76 al-Bal'âs; al-Bâra; ar-Rastan; Zamyn; al-Kastal; Salamyya; 'Akbartâ; al-Djalyl; as-Sowaidâ, Rafanyya et Tadmor. Les districts de la côte sont: al-Lâdhikyya; Djabala; Bolonyâs; Antarsous (Antartous); Marakyya; Kâsira; as-Sakyo; Djarthaba; al-Houla; 'Amlou; Zandak; Kabrâtâ. — L'impôt foncier de Himç est de 340,000 dénares²⁾.

1) Il faut prononcer peut-être al-Bamma.

2) Note dans B: „Au dire d'al-Ispahâny, l'impôt de Himç n'a jamais dépassé le chiffre de 180,000 dénares”. Yakouby (p. 112) dit que l'impôt de Himç, selon la règle fixe, et sans compter les terres du domaine, est de 220,000 dénares.

Diyâr Modhar

sont ar-Râfika; Harrân, ville nommée par les Romains Hellenopolis, et mentionnée par le poète Sodaif ¹⁾ dans le vers suivant :

»Je m'étais cru fort, mais la mort du défenseur de la religion, enterré à Harrân ²⁾, m'a brisé.»

Puis ar-Rohâ (Edessa); Somaisât; Saroudj; Râs Kaifâ (Hiçn Kaifâ); al-Ardh al-Baidhâ (la terre blanche); Tell Mauzan; ar-Rawâby (Rawâby ou collines des Banou Tamym); al-Mâzihain, et al-Modaibir. — L'impôt foncier du ⁷⁴ Diyâr Modhar s'élève à 5,600,000 dirhems. L'impôt d'ar-Roçâfa, d'az-Zaitouna, de Kafarhadjar et d'al-Djazyra ³⁾ a été fixé à 4,000 dénares ⁴⁾.

District de l'Euphrate.

Ce district comprend Karkysia, située au confluent de l'Euphrate et du Khâbour; ar-Rahba; ad-Dâlia; 'Aanât; Hyt; al-Hadytha et ar-Rabb.

Villes du district du Khabour.

Aç-Çowwar, al-Fodain, Mâkisyn, as-Schamsânyya. Le poète al-Akhtal ⁵⁾ a dit :

»Son corps git près d'al-Hasschâk, sa tête en est séparée par le Khabour et aç-Çowwar.»

Puis as-Sokair; 'Arâbân; Tâbân; le Haut-Tonainyr; le

1) Poète de la première moitié du deuxième siècle de l'Hégire.

2) C'est-à-dire Ibrâhym, frère aîné du premier khalife abbâside.

3) La lecture de ce nom est douteuse. Ces quatre places avec leurs territoires avaient appartenu aux Omayyades; elles furent confisquées par les Abbâsides et ajoutées au domaine royal.

4) Dans le man. B on trouve cette note: „Au rapport d'al-Ispahâny, l'impôt du Diyâr Modhar, y compris les dîmes, a été affermé pour 9,500,000 dénares (lisez. dirhems).

5) Poète célèbre du temps des Omayyades.

dent qu'ils peuvent, par leurs enchantements, réaliser tout ce qu'ils veulent, même empoisonner les absents, ou les guérir s'ils ont été empoisonnés. Par la pensée et la ⁷² divination ¹⁾ ils peuvent lier et délier, nuire et être utiles. Ils savent évoquer des apparitions, dont l'homme le plus habile ne peut se rendre compte; ils prétendent avoir le pouvoir de retenir la pluie et la grêle ²⁾.

Fin de la description de l'Orient.

Le Maghrib ou Occident.

Le Maghrib formait un quart de l'Empire sous la monarchie des Perses; son gouverneur était nommé Khorbarân-ispahbadh.

Route de Bagdad vers l'Occident.

De Bagdad à as-Sailahyn 4 Par. — De là à al-Anbâr 8 Par. — Puis à ar-Rabb 7 Par. — Puis à Hyt 12 Par. Le poète Abou 'l-^cAmaithal ³⁾ a dit:

»Pourquoi ne fit-il pas halte à Hyt dans cette nuit-ci, ou bien à Anbâr la nuit précédente?»

De Hyt à an-Nâousa 7 Par. — Puis à Alousa 7 Par. — Puis à al-Fohaima 6 Par. — Puis à an-Nahya (ou an-No- ⁷³ haiya) 12 Par. par le désert. — Puis à ad-Dâziky 6 Par. — De là à al-Fordha (le port) 6 Par. — Puis à Wâdi's-Sibâ^c (vallée des lions) 6 Par. — Puis au Khalydj (canal) des Banou Djomai^c 5 Par. — Puis à al-Fâsch, en face de Karkysiâ (Circesium) 7 Par. — Puis à Nahr Sa^cyd 8 Par. — Puis à al-Djardân 14 Par. — Puis à al-Mobâarak 11 Par. — Puis à ar-Rakka 8 Par. Cette ville, qui est la ville principale du Diyâr Modhar, était appelée par les Romains Kâlânykous (Callinicus). Les autres villes du

1) Voyez la note de M. Barbier de Meynard, Masoudy II, 452.

2) Ou le froid.

3) Mort en 240.

La longueur de cette mer, depuis al-Kolzom (Suez) jusqu'au Wâkwâk (Japon) est de 4,500 parasanges.

Les principaux articles d'exportation du Yémen sont les tissus à dessins qu'on appelle *waschy* et plusieurs autres étoffes, l'ambre, le *wars* (plante qui sert à teindre en jaune), des mûles et des ânes.

Les Indiens sont divisés en sept castes: 1° les *Schâktharyya* ¹⁾; c'est la caste des nobles et du roi. Toutes les autres castes se prosternent devant eux, mais ils ne rendent cet hommage à personne. 2° Les *Brahmanes*, qui ne boivent ni vin, ni liqueur fermentée. 3° Les *Ksatryya*; ils boivent trois coupes de vin seulement; ils ne peuvent contracter alliance dans les familles des Brahmanes, mais ceux-ci épousent leurs filles. 4° Les *Schoudaryya* (soudra) ou cultivateurs. 5° Les *Baischyya* (*weischya*), artisans et ouvriers ²⁾. 6° Les *Sandâlyya* (Tchandala), qui sont musiciens et chanteurs, et qui possèdent des femmes renommées pour leur beauté. 7° les *Dhonbyya* (Donba), gens d'un teint brun, qui sont jongleurs, bâteleurs et joueurs de divers instruments ³⁾.

Il y a quarante-deux sectes religieuses parmi les Hindous; les uns croient en Dieu le Très-Haut et en la mission des prophètes; d'autres rejettent les prophètes, d'autres rejettent toutes ces croyances à la fois. Les Indiens préten-

1) L'auteur, qui ne pouvait s'imaginer que la caste à laquelle le roi appartenait ne serait pas la première de toutes, a dédoublé le nom des Kchatrya et en a fait deux castes, l'une celle du roi et des nobles, l'autre celle des soldats.

2) »On voit que l'auteur invertit l'ordre de ces deux castes, celle des weysias ou marchands étant supérieure à la caste des soudras (artisans)» B. d. M. Comme la faute ne se trouve non seulement dans les deux man., mais aussi chez Edrysy (I, 98), on n'est pas en droit de supposer une faute de copiste.

3) Berouny, *India*, p. 49 l. 10 et 17 nomme la classe infime des Indiens *بَدَقَتَو*. Il n'est pas douteux que le même nom se trouve sous la forme *بهند* dans les *Merveilles de l'Inde* p. 117 l. 7, comp. le Gloss. p. 194, et il est vraisemblable que la leçon de Berouny n'est qu'une corruption de *باهند*.

la direction du nord-est, pendant six mois; à cette époque la mer hausse dans les régions orientales, comme la Chine, et elle diminue dans les régions occidentales; l'autre fois en hiver, dans la direction du sud-ouest, durant six autres mois; la mer hausse alors dans les contrées occidentales, et elle diminue sur la côte de la Chine.

A l'extrémité de la Chine, en face de Kânçou, il y a un pays montagneux, nommé le Schylâ (la Corée), et divisé en plusieurs principautés. L'or y abonde. Les Musulmans qui s'y rendent s'établissent définitivement dans cette contrée, à cause de tous les avantages qu'elle présente. On ignore ce qui est situé au delà.

Quant à ce que la mer orientale fournit à l'exportation, on tire de la Chine la soie blanche (*haryr*), la soie de couleur (*firand*) et la soie damassée (*kymkhâw*), le musc, le bois d'aloès, des selles, des fourrures de martre (*sammour*), de la porcelaine, le *cylbandj* ¹⁾, la cinnamome et le galanga. Du Wâkwâk (Japon) on exporte l'or et l'ébène; de l'Inde, diverses espèces de bois d'aloès, le bois de sandal, le camphre et l'eau de camphre, la muscade, le clou de girofle, le cardamome, le cubèbe, le coco, des étoffes végétales ²⁾, des tissus en coton veloutés, des éléphants. On exporte de Sarandyb toutes les variétés du rubis et d'autres pierres de ce genre, le diamant, les perles, le cristal et l'émeri qui sert à polir les métaux; de Molay et de Sindân, la poivre, de Kilah, l'étain dit *kalaçy*; des régions du Sud, ⁷¹ le bois de Brésil et le *dâdhy* ³⁾; du Sind, le costus, le rotang et le bambou.

1) C'est probablement la même drogue narcotique que les Persans nomment *Gâlbândj*.

2) „Étoffes fabriquées avec une herbe dont la végétation ressemble à celle du papyrus”, Edrÿsy I, 70. Ces tissus avaient une grande valeur. Comp. v. Kremer, cité en bas du texte. Olearius, *Reisebeschr.* (1696), Anhang I, 139 note *b* dit que cette herbe est connue sous le nom de „Herba de Bengala.”

3) Le mille-pertuis, dont on employait les graines à rendre le vin plus fort et plus odorant. On le tirait aussi de l'Arabie méridionale, v. Yâkout I, 272 l. 12.

le Tibet, le pays des Turcs, et, à l'occident, l'Inde.

A l'orient de la Chine sont les pays d'al-Wâkwâk (le Japon)¹⁾, qui sont tellement riches en or, que les habitants fabriquent, avec ce métal, les chaînes de leurs chiens et les colliers de leurs singes. Ils livrent au commerce des tuniques brochées d'or. On y trouve encore du bois d'ébène d'excellente qualité.

⁷⁰ Les pilotes²⁾ qui fréquentent la mer orientale, étant interrogés sur le flux et le reflux, disent que ce phénomène se manifeste dans la mer de Perse à chaque lever de la lune; mais dans la grande mer (l'Océan) il n'a lieu que deux fois chaque année: l'une en été, dans

1) Dans une communication faite à l'Académie royale des sciences à Amsterdam, en 1880, et intitulée „De oudste Arabische berichten over Japan”, j'ai tâché de prouver que Wâkwâk est le nom ancien du Japon, et j'ai discuté les passages des auteurs arabes qui y ont rapport. Une traduction française de cette communication a été donnée en guise d'appendice dans les *Merveilles de l'Inde* par M. M. van der Lith et Devic (Leide 1883—86), p. 295 et suiv. J'y ai parlé aussi du passage de Berouny, *India*, p. 103 du texte. M. Sachau dans sa traduction I, 210 ne l'a pas bien rendu. Il écrit: „The island of *Alwâkwâk* belongs to the *Kumair* islands. *Kumair* is not, as common people believe, the name of a tree which produces screaming human heads instead of fruits, but the name of a people the colour of whom is whitish. They are of short stature and of a build like that of the Turks. They practise the religion of the Hindus, and have the custom of piercing their ears. Some of the inhabitants of the *Wâkwâk* island are of black colour”. La traduction exacte est: „L'île de Wâkwâk appartient au (est dépendante du) Komair (Kmèr, le Cambodge). Cette île n'a pas été, comme le croit le vulgaire, ainsi appelée à cause d'un arbre dont le fruit aurait la forme d'une tête humaine, poussant un cri, mais Wâkwâk est son nom propre. Mais (quoique le Kmèr et le Wâkwâk soient réunis sous un même sceptre, ces peuples ne se ressemblent guère, car) la couleur du peuple du Kmèr tire sur le blanc, leur stature est petite; ils ont l'extérieur des Turcs, mais suivent la religion des Hindous, ayant leurs oreilles percées; par contre, on trouve parmi le peuple du Wâkwâk des gens de couleur noire.” Du reste, le passage de Berouny est peu compréhensible, car il est difficile d'admettre que le Japon ait jamais appartenu à l'empire du Cambodge. La dernière partie du passage semble être corrompue dans le man., car c'est précisément des habitants du Wâkwâk que l'auteur des Merveilles et Masoudy disent qu'ils ont quelque ressemblance avec les Turcs.

2) Kazwyny I, 114, qui a copié ce passage de seconde main (du livre de Mohammed ibn Zakaryya ar-Râzy), a au lieu de „les pilotes”: Abdalghaffâr as-Schâmy (le Syrien) le marin.

jours, à Kimèr, pays qui produit le bois d'aloès *Kimèry* et du riz. — De Kimèr au Çanf, 3 jours, en suivant la côte. Le bois d'aloès du Çanf, connu sous le nom de *çanf*, est supérieur à celui de Kimèr, car il va au fond de l'eau, tant il est lourd et excellent. On trouve dans le Çanf des bœufs et des buffles.

Parmi les villes les plus connues de l'Inde sont : Sâmil (Kâmohol?), Houryn(?), Kâloun(?), Kandahâr et Kaschmyr ¹⁾.

Du Çanf à Loukyn, qui est la première échelle de la ⁶⁹ Chine, 100 parasanges, par la route de terre et de mer. On trouve à Loukyn la pierre chinoise, la soie chinoise, de la porcelaine d'excellente qualité et du riz. — On va de Loukyn à Khânfou ²⁾, qui est l'échelle la plus considérable (de la Chine), en 4 jours par mer, et en 20 jours par terre. On y trouve toute espèce de fruits et de légumes, le blé, l'orge, le riz et la canne à sucre. — De Khânfou, on arrive en 8 jours à Khândjou ³⁾, ville qui offre les mêmes productions que Khânfou. — De là à Kânçou ⁴⁾, où l'on trouve aussi les mêmes productions, 20 jours. Chacune des échelles de la Chine est située à l'embouchure d'un grand fleuve navigable qui est soumis à l'influence de la marée. On trouve dans le fleuve de Kânçou l'oie ⁵⁾, le canard et la poule.

La longueur de la côte chinoise, depuis Armâbyl ⁶⁾ jusqu'à l'extrémité du pays (au nord), est de deux mois de voyage. La Chine renferme trois cents villes, toutes prospères, dont quatre-vingt dix célèbres. Ce pays est borné par la mer,

1) Fragment qui n'est pas à sa véritable place.

2) Quelques uns prononcent Khânkou. C'est le port de Canton (Hongkong).

3) Hang-tshou(-fu).

4) Kian-tshou.

5) La traduction de ce mot repose sur une conjecture de M. Barbier de Meynard.

6) Ville de l'Inde.

se détachant en blanc sur un fond noir comme le jais, l'image d'un homme, d'un quadrupède, d'un poisson, d'un paon ou de quelque autre oiseau. Les Chinois en fabriquent des ceintures dont le prix varie depuis trois cents dénares jusqu'à trois et 68 quatre mille dénares.

Tous les rois dont il vient d'être parlé ont les oreilles percées (c'est-à-dire : portent des boucles d'oreille).

Le roi du Zâbedj est nommé le *Maharâdj*; il y a dans ses états une île nommée Bratâil qui chaque nuit retentit du son des instruments à corde et des tambours. Les navigateurs prétendent que l'antéchrist y demeure¹⁾. On y voit sortir de la mer des chevaux qui ressemblent en tout aux chevaux terrestres, mais dont la crinière est si longue qu'elle traîne par terre. Dans une autre île il y a des singes qui ont la taille de l'âne.

Le *Maharâdj* perçoit chaque jour un revenu de deux cents *mann*²⁾ d'or; il fait fondre cet argent en une seule brique et la jette dans l'eau en disant: voilà mon trésor³⁾. Une partie de ce revenu, soit cinquante *mann* par jour, lui vient des combats de coq. Une des cuisses du coq vainqueur appartenant de droit au roi, le possesseur la rachète à prix d'or.

Continuation de la route à la Chine.

En partant de Mâit, on trouve à gauche l'île de Tiyouma (Timoan), qui produit du bois d'aloès de l'espèce *hindy* (indienne) et du camphre⁴⁾. — De là on va, en 5

1) Comp. aussi Masoudy I, 343, qui place cette île dans la mer de Çanf. Kazwyny I, p. 111 du texte, l'avant-dern. dit qu'on y trouve des écrevisses pétrifiées. La même particularité est racontée dans les *Merveilles* p. 171 (comp. p. 220) d'une île de la mer de Çanf. On pourrait en conclure qu'il est toujours question de la même île.

2) Kazwyny, qui donne ce même récit sous le nom de Mohammed Ibn Zakaryya ar-Râzy, ajoute: chaque *mann* a 600 drachmes.

3) Comp. Masoudy I, 176.

4) Selou la *Relation* p. 17 et suiv. le trajet de Kilah à cette île est de dix journées.

du vin; mais ils considèrent l'adultère comme une action licite, à l'exception du roi de Kimèr (Kmèr, le Cambodge), qui interdit et l'adultère et l'usage du vin. Au 67 contraire, le roi de Sarandyb fait venir les vins de l'Irâk pour sa consommation. Tous ces rois font grand cas d'éléphants de haute stature, et ils s'en disputent l'acquisition à prix d'or. Le maximum de la taille chez cet animal est de neuf coudées; cependant, on trouve dans les *ghobb* (de Ceylan) des éléphants qui ont jusqu'à dix et même onze coudées de haut. Le plus puissant souverain de l'Inde est le *Balhara*, dont le nom signifie »roi des rois". Sur le châton de sa bague, est gravée cette devise: »celui qui t' aime pour une cause, te tourne le dos, lorsque cette cause n'existe plus". Il réside au Kamkam (Gongan), pays qui produit le bois de *sâdj* (teck). Après lui viennent le roi du Tâfin; Djâba (c'est-à-dire: le roi de Djâba); le roi du Djorz ¹⁾, qui fait usage des dirhems dits *tâtaryya* ²⁾; Ghâba³⁾; Rahmâ ⁴⁾. Les états de ce dernier sont distants de tous les autres d'une année de marche. On raconte que le Rahmâ possède cinquante mille éléphants; le pays produit des étoffes de coton veloutés (*mokhmal*) et du bois d'aloès de l'espèce *hindy* (indienne). Après lui vient le roi de Kâmeroun (Assam) dont le royaume touche à la Chine, et abonde en or. On y trouve le rhinocéros, animal qui porte sur le front une corne, longue d'une coudée, et épaisse de deux palmes. Quand on la fend, on trouve dans l'intérieur, et

1) La leçon n'est pas certaine, mais comme, d'après la *Relation* p. 127 du texte, la ville de Canoge était située dans ce pays, la conjecture de Reinaud (*Relation* note 56, *Mém. sur l'Inde*, p. 206) est très probable que le nom est une transcription de Sourasena, nom ancien du Douâb.

2) V. mon Gloss. sur les géographes in v. La valeur d'un dirhem tâtary est de $1\frac{2}{3}$ dirhems ordinaires.

3) C'est probablement le même roi dont Ibn Rosteh écrit le nom al-'Aabidy, Masoudy 1, 394 al-Kâidy. Cet auteur nomme son royaume Mandoura-Patan (comp. *Merveilles*, p. 275).

4) Probablement Pegu. V. ma note au bas du texte.

D'Alankabâlous à l'île de Kilah ¹⁾, 6 journées de navigation. Cette île appartient au royaume de Djâba l'Indien ²⁾. Elle renferme les fameuses mines d'étain *kala^çy* et des plantations de bambou. — A gauche ³⁾ et à 2 journées de Kilah est l'île de Bâlous, habitée par des anthropophages. Elle produit du camphre excellent, des bananes, des cocos, des cannes à sucre et du riz.

De là aux îles de Djâba, de Schalâhit et de Harladj 2 Par. ⁴⁾. L'île de Djâba est grande. Le roi porte des ornements (une chlamyde) en or et une tiare d'or; il adore les *boudd* (les images du Bouddha). Les produits de cette île sont des cocos, des bananes et des cannes à sucre; ceux de Schalâhit le bois de sandal, le nard indien et le giroffier.

Il y a à Djâba un petit volcan, de 100 coudées en long et en large et n'ayant que la hauteur d'une lance, sur le sommet duquel on voit des flammes durant la nuit; le jour il n'en sort que de la fumée.

De ces îles on arrive après quinze jours de navigation aux îles des aromates.

La distance entre Djâba et Mâit est petite.

Les rois et les peuples de l'Inde s'abstiennent de boire

1) Probablement Kéda de la péninsule de Malacca. V. Van der Lith, *Merveilles de l'Inde*, p. 255-264.

2) Dans la *Relation des Voyages*, éd. Reinaud p. 17, nous lisons que le Kilah-Bâr est une dépendance du Zâbedj, mais le texte porte „est le royaume (appartient au royaume) du Zâbedj”. On pourra en déduire que Djâba et Zâbedj sont deux diverses prononciations du même nom. Ibn Rosteh substitue de même Zâbedj à Djâba dans le passage suivant.

3) M. van der Lith, *Merveilles*, p. 263 a supposé avec vraisemblance que Bâlous est Baros sur la côte occidentale de Sumatra. Mais il fait observer qu'il faudra lire „à droite”, puisque l'auteur décrit la navigation des îles Lankabâlous vers la Chine.

4) Il est évident qu'il y a une lacune dans l'itinéraire. Selon Edrÿsy (I. 80) la distance de 2 Par. est celle qui sépare les îles de Djâba, de Schalâhit et de Harladj l'une de l'autre. Nous apprenons d'Ibn Rosteh que l'île de Harladj a été nommée ainsi du nom d'un gouverneur.

Une autre île est habitée par des noirs à cheveux crépus, antropophages, qui découpent leurs victimes toutes vivantes ¹⁾.

Il y a (dans une des îles de cette mer) une montagne, dont l'argile soumise à l'action du feu devient de l'argent ²⁾.

Dans les montagnes du Zâbedj il y a d'énormes serpents qui dévorent les hommes et les buffles; on en trouve même qui dévorent les éléphants. Ce pays produit des camphriers gigantesques; il y en a qui peuvent étendre l'ombre de leur feuillage sur environ cent personnes. Pour obtenir le camphre, on pratique, au sommet de l'arbre, une incision par laquelle l'eau de camphre s'échappe en assez grande quantité pour qu'on puisse en remplir plusieurs jarres. Après l'avoir recueillie, on fait une autre incision au-dessous, vers le milieu de l'arbre, d'où découlent les morceaux ³⁾ de camphre; c'est la gomme de cet arbre, mais elle se trouve dans le bois même. Après cette opération, l'arbre devient inutile et se dessèche.

Cette île renferme une foule de merveilles qu'on ne saurait ni énumérer, ni décrire.

Celui qui veut aller à la Chine, se rend, après avoir ⁶⁶ quitté Bollyn, et en laissant l'île de Sarandyb (Ceylan) à sa droite, vers Alankabâlous (Nicobar), île située à une distance de 10 à 15 journées de Sarandyb.

Les habitants de cette île vont nus; ils vivent de bananes, de poisson frais et de cocos; le métal précieux chez eux est le fer. Ils fréquentent les marchands étrangers.

1) C'est sans doute une des îles d'Andamân, *Relation*, p. 8. Comp. l'Index géogr. des *Merveilles de l'Inde*. L'île de Malhân, mentionnée dans la *Relation*, p. 20, paraît appartenir à ce même groupe. Edrysy p. 77 appelle cette île Djâlous (nom qu'il faudra probablement lire Bâlous).

2) V. la *Relation* p. 9 et comp. Edrysy p. 79, qui place cette montagne près de l'île de Djâlous (Bâlous).

3) C'est-à-dire les gouttes qui s'épaississent et se cristallisent. Parmi les articles d'exportation l'auteur compte tant l'eau de camphre que le camphre.

roc, ayant la longueur de 70 coudées, et ils racontent qu'une flamme jaillit sans cesse, comme un éclair, du sommet de la montagne. D'après leur dire, Adam aurait mis l'autre pied dans la mer à une distance de 2 à 3 journées. Dans cette montagne et dans les environs on recueille toutes les variétés de rubis et toutes les pierres précieuses qui ressemblent au rubis, enfin, dans la vallée, au pied de la montagne, des diamants. On trouve sur la montagne du bois d'aloès, du poivre, diverses sortes d'aromates et de parfums, l'animal qui porte le musc et la civette. Sarandyb produit le cocotier et l'émeri qui sert à polir les métaux. Dans ses rivières on ramasse du cristal de roche, et le long de ses côtes sont établies des pêcheries de perle.

65 Au delà de Sarandyb est l'île de Râmy (Sumatra), où vit le rhinocéros. Cet animal est moins grand que l'éléphant, mais il l'est plus que le buffle. Il est herbivore et rumine comme les bœufs et les moutons. On y trouve aussi des buffles sans queue. Cette île produit le bambou et le *bakkam* (bois de Brésil) dont les racines sont efficaces contre les poisons mortels. Ce remède a été employé avec succès par des marins contre la morsure des vipères. Dans les forêts il y a des hommes tout nus, et dont le langage est une sorte de sifflement inintelligible. Ils évitent la société des autres hommes. Leur taille n'est que de 4 empan; les parties génitales, dans les deux sexes, sont de petite dimension; leur chevelure est un duvet roux. Ils grimpent sur les arbres avec les mains sans le secours des pieds.

Il existe dans (une île de) cette mer une peuplade de blancs qui peuvent atteindre à la nage les bâtiments, même lorsqu'il vente grand frais. Ils échangent, contre du fer, de l'ambre qu'ils apportent avec leurs dents ¹⁾.

1) L'auteur veut parler probablement de l'île de Lankabâlous (Nicobar), car sa description est presque identique avec celle que la *Relation*, p. 8, et Edrysy, I, p. 76, donnent de cette île.

où l'on récolte le bois de *suidj* (teck) et le rotang, 18 Par. — De Sindân à Molay, pays du poivre et du rotang, 5 journées. Au dire des marins, chaque grappe du poivrier est surmontée d'une feuille qui l'abrite de la pluie ¹⁾; lorsque la pluie cesse, le feuillage s'écarte; s'il recommence à pleuvoir, il recouvre de nouveau le fruit. — De Molay à Bollyn, 2 journées. — A Bollyn, qui se trouve à 2 journées de distance de la grande mer, la route se partage. En suivant la côte, on arrive en 2 journées à Bâpattan ²⁾, qui produit du riz qu'on exporte à Sarandyb (Ceylan). — De Bâpattan à as-Sindjily et Kabaschkân, pays qui produit du riz, 1 journée. — De là à l'embouchure du Koudâfaryd (Godawari), 3 Par. — De là à Kailakân, al-Lawâ et Kandja, pays qui produit du froment et du riz, 2 journées. — De là à Samandar, où l'on cultive le riz, 10 Par.; on y expédie du bois d'aloès par voie d'eau douce (le Brahmapoutra), de contrées situées à une distance de 15 ⁶³ et même de 20 journées, comme Kâmeroun (Assam) et d'autres lieux. — De Samandar à Ouranschyn (Orissa), grand royaume où abondent l'éléphant, le cheval, le buffle et toutes sortes de productions, 12 Par. Le roi de ce pays est très puissant. — D'Ouranschyn à Abyna, où l'on trouve aussi des éléphants, 4 journées.

De Bollyn à Sarandyb 1 journée. Cette île a 80 parasanges en long et en large. On y voit la montagne sur laquelle Adam fut précipité, après avoir été chassé du paradis. Le sommet se perd dans les nues, et il est aperçu des navigateurs à une distance de quelques ³⁾ journées. Les Brahmanes, qui sont les dévots de l'Inde, montrent sur cette montagne l'empreinte de l'un des pieds d'Adam dans le

1) Kazwyny II, 72, au mot Malybar, dit que la feuille l'abrite du soleil. Cosmas fait mention de ce phénomène; v. Yule *Cathay* p. CLXXV. „And every bunch of fruit has a double leaf as a shield”.

2) Voyez ma note sur le texte.

3) B „d'environ viugt”.

une autre espèce vivipare aussi qui ressemble au chameau ; enfin, des oiseaux qui, pendant le calme, se font un nid à la surface des vagues, avec les fétus qui flottent sur la mer, et y couvent leurs œufs, sans jamais se poser sur le rivage.

Route d'al-Baçra vers l'Orient le long du rivage persique.

D'al-Baçra (d'al-Obolla) à Khârak 50 Par. Cette île, qui a une parasange en long et en large, produit du blé, des vignes et des palmiers. — De Khârak à Lâwân 80 Par. Cette île a 2 parasanges en long et en large; elle produit du blé et des palmiers. — De là à Abroun, île longue et large d'une parasange, et qui produit du blé et des palmiers, 7 Par. — De là à Khâin, île déserte qui n'a pas plus d'un demi-mille (parasange) carré d'étendue, 7 Par. — Puis à Kys, île qui a 4 parasanges en long et en large, où l'on trouve des palmiers, des champs cultivés et des troupeaux, et qui renferme une pêcherie de perles très estimées, 7 Par. — De là à l'île d'Ibn Kâwân (Barkâwân), qui a 3 parasanges en long et en large et qui est habitée par des hérétiques de la secte des Ibâdhites, 18 Par. — De cette île à Ormouz on compte 7 Par. — D'Ormouz à Thârâ ¹⁾, qui est la ligne de démarcation entre Fâris et le Sind, 7 journées. — De Thârâ à ad-Daibol 8 journées. — De là aux bouches du Mihrân, le fleuve du Sind, 2 Par.

Le pays du Sind produit le *costus*, le rotang et le bambou.

Du fleuve Mihrân à Outakyn, où commence le pays du Hind (Inde), 4 journées. On y récolte le rotang dans les montagnes et le blé dans les vallées; les habitants sont méchants, rebelles, brigands. Deux parasanges plus loin, habite une autre peuplade qui se livre au vol, ce sont les Maid. — De là à Kouly 2 Par. — De Kouly à Sindân,

1) Il faut lire peut-être Tyz.

70 parasanges de largeur. La profondeur de ce golfe, dans lequel se trouvent les deux récifs nommés Kosair et 'Owair, est de 70 à 80 brasses.

Des estacades d'al-Baçra à la capitale du Bahrain, sur la côte des Arabes, il y a 70 Par. Les habitants du Bahrain sont des pirates; ils n'ont pas de champs cultivés, mais possèdent des palmiers et des chameaux. Un poète bédouin a dit ¹⁾:

»Il le relégua, pour l'humilier, aux déserts solitaires sur la plage du Bahrain.»

De là au Dordour (goufre) 150 Par. — Puis à Omân 50 Par. — De là à as-Schihr 200 Par. et d'as-Schihr à Aden 100 Par. Aden est une des principales échelles (ports) ⁶¹ de la mer. On n'y trouve ni blé, ni troupeaux, mais on peut s'y procurer l'ambre, le bois d'aloès, le musc et toutes les marchandises du Sind, du Hind, de la Chine, du Zanguebar, de l'Abessinie, de Fâris, d'al-Baçra, de Djodda et d'al-Kolzom. La mer au bord de laquelle Aden est située est la grande mer orientale qui baigne le Zanguebar, l'Abessinie et Fâris. Elle produit de l'ambre excellent. Il y a dans cette mer des poissons longs de cent à deux cents brasses; les marins les redoutent, et, pour les éloigner, ils choquent des morceaux de bois l'un contre l'autre. On y trouve aussi des poissons volants, longs d'une coudée, à face de chouette; un poisson, long de vingt coudées et qui renferme dans son ventre un autre poisson qui, à son tour, renferme un poisson et ainsi de suite jusqu'à quatre poissons. Puis des tortues, dont quelques unes ont vingt coudées de tour et dont le ventre contient mille œufs; leur carapace fournit une écaille excellente. On y trouve encore des poissons vivipares qui ressemblent au bœuf et dont la peau sert à fabriquer des boucliers, et

1) Parlant du bannissement du célèbre médecin Bakhtyschou' par le khalife al-Motawakkil.

»O cité d'al-Madâin, tu es la plus belle des résidences.»

D'al-Madâin on va à Dair al-^cAkoul, puis à Djardjârâya, à Djabbol, à Fam aç-Çilh (embouchure du canal de Çilh dans le Tigre), à Wâsit. De cette ville à Nahrâbân, puis à al-Fârouth, à Dair al-^cOmmâl, à Hawânyt. On s'embarque ensuite sur le canal d'al-Katr, on traverse les Batâih (marais), on arrive par le canal d'Abou 'l-Asad au bras du Tigre qui porte le nom d'al-^cAwrà; enfin on passe du Tigre au canal de Ma^ckil et de celui-ci au Faïdh (canal) de Baçra, qui conduit à la ville.

*Relais de poste entre Sorra-man-raâ (Samarra)
et Wâsit.*

De Sorra-man-raâ à ^cOkbarâ 9 relais. — Puis à Bagdad 6 relais. — Puis à al-Madâin 3 relais. — Puis à Djardjârâya 8 relais. — Puis à Djabbol 5 relais. — Puis à Wâsit 8 relais.

Le produit des capitations dans le district de Wâsit est de 30,000 dirhems. Celui des *çadakât* (impôt du bétail) des Arabes du district de Baçra s'élève à 6 millions de dirhems.

Route de Baçra à l'Omân, le long de la côte.

60 D'al-Baçra à ^cAbbâdân. Puis à al-Hadoutha, à ^cArfadjâ, à az-Zâbouka, à al-Mikarr, à ^cAçâ, à al-Mo^carras, à Kholaidja, à Hassân, à al-Korâ (les villages), à Mosailiha, à Hamadh, au port de Hadjar, à al-^cOkair, à Katar, à as-Sabakha (le terrain salsugineux), à Omân, c'est-à-dire Çohâr, la capitale, et Dabâ.

Route vers l'Orient, par mer.

D'al-Baçra à ^cAbbâdân 12 Par. — Puis à al-Khaschabât (les Estacades) 2 Par. C'est là qu'on s'embarque. La côte située à droite appartient aux Arabes, celle de gauche aux Persans; elles sont séparées par un bras de mer qui a

L'impôt foncier de Kazwyn ¹⁾ est de 1,200,000 dirhems.

Route de l'Ahwáz à Ispahán.

D'Ydhadj à Djawârdân 3 Par. — Puis à Rostâdjird 4 Par. — Puis à Salydast 6 Par. — Puis à Bowain 5 Par. — Puis à Soudjar 6 Par. — Puis au Ribât (le Ribât ⁵⁸ de Bârakân) 7 Par. — Puis à Khân al-Abrâr (Khân des hommes pieux, Khân Landjân) 7 Par. — De ce Khân à Ispahân 7 Par.

Route de Fâris à Ispahán ²⁾.

De Fâris (c'est-à-dire de Schyrâz, la capitale) à Kâmfai-rouz 5 Par. — Puis à Kourd 5 Par. — Puis à Tadjâb 4 Par. — Puis à Samèram 5 Par. — Puis à Siyâh 5 Par. — Puis à al-Bourdjân 7 Par. — Puis à Kybâly 6 Par. — Puis à Khân al-Abrâr et ensuite à Ispahân.

Route d'Ispahán à Ray.

D'al-Yahoudyya (faubourg d'Ispahân) à Borkhowâr 3 Par. — Puis à Ribât Wazz 7 Par. — Puis à Anbâriz 5 Par. — Puis à Adhâfa 6 Par. — Puis à ad-Dafâr 4 Par. — Puis à Bâdh 5 Par. — Puis à Abrouz 5 Par. — Puis à Hawâdhir 9 Par. — Puis à al-Makta'a 5 Par. — Puis à ⁵⁹ Kâriç 9 Par. — Puis à Komm 6 Par. — De Kâriç à ad-Dair (Dair Kadjyn) 7 Par. — Puis à Dizah 7 Par. — Enfin à Ray 7 Par.

Route de Bagdad à Baçra.

De Bagdad à al-Madâin. Le poète Homaid ibn Sa'yd ³⁾ dit de cette ville :

1) B ajoute „et de Zandjân”.

2) Cette route est de beaucoup plus courte que celle que donnent Istakhry et Mokaddasy, mais aussi plus difficile.

3) Sa'yd, le fils de Homaid, poète comme son père, a été beaucoup plus célèbre. V. *Aghâny*, XVII, 2 et suiv., Ibn Khallikân n. 348.

mois de voyage. Moulân fut nommé »le *fardj* de la maison d'or», parce que Mohammed ibn al-Kâsim ¹⁾, lieutenant d'al-Haddjâdj ibn Yousof, y trouva dans une maison (un temple) 40 *bahâr* d'or. Le mot *fardj* a le sens de »frontière». Le *bahâr* vaut 333 *mann* (et le *mann* deux livres). Le montant total de cet or était donc ²⁾ de 2,397,600 *mithkâl*.

Pays du Sind.

Le Kykân, Banna, le Mokrân, le Maid, le Kandahâr. Le poète Ibn Mofarrigh a dit :

»A Kandahâr; or, celui dont la mort a été fixée à Kandahâr par le destin est l'objet de bien de conjectures.»

Puis Kozdâr, le Boukân, Kandâbyl, Fannazbour, Armâbyl, le Daibol, Kambalâ, Kanbâya, Sohbân, Sadousân, Râsak, ⁵⁷ le Rour, Sâwandrà, le Moulân, Sandân, le Mandal, le Bailamân, Sorascht, le Kyradj, Marmad, Kâly, Dahnadj et Barwaç.

Imrân ibn Mousâ le Barmécide fut nommé gouverneur du Sind (en 216), à la condition de payer une redevance d'un million de dirhems, tous frais prélevés.

Pays des Pahlawis ³⁾.

Ray, Ispahân, Hamadhân, le Dynawar, Nèhâwand, Mihridjânkadhak, Mâsabadhân, Kazwyn. Cette ville, qui est à 27 Par. de Ray, forme la frontière du Dailam; elle comprend la ville de Mousâ et la ville d'al-Mobârak. Puis Zandjân, à 27 Par. de Kazwyn, à 15 d'Abhar; d'Abhar à Kazwyn on compte 12 Par. — Enfin le Babr, le Tailasân et le Dailam.

1) La leçon du man. A „Mohammed ibn Yousof, frère d'al-Haddjâdj” est certainement fausse.

2) Un *mann* étant égal à 7200 *mithkâl*.

3) C'est ainsi qu'il faut lire au lieu de *Behlous* dans les *Protégom.* d'Ibn Khaldoun I, p. 145 dern. l.

Puis à Astour 4 Par. — Puis à Khân Sâlim 8 Par. — Puis à Bi-Akhtah ¹⁾ 8 Par. — Puis à Wâdy-Kohandiz 12 Par. — Puis à Isbydhana 4 Par. — Puis à al Ma'din (la mine d'argent) 4 Par. — Puis au Ribât 4 Par. — Puis à Djyroft 4 Par. — De Djyroft à Bamm 20 Par. — Puis à Nahr Solaimân (Djoui Solaimân) 20 Par. — Puis à ad-Dihkân 50 Par. — Puis au Mokrân, al-Mançoura et les pays du Sind. Entre Djyroft et la frontière du Mokrân il y a 41 Par.

Route d'al-Fahradj au Sind.

D'al-Fahradj à at-Taberân, qui dépend déjà du Mokrân, ⁵⁵ 10 Par. — Puis à Basouradjân, chef-lieu du Kharoun, 14 Par. — Puis au village de Yahyâ ibn 'Amr, 10 Par. — Puis à Hadhâr 10 Par. — Puis à Modr 10 Par. — Puis à Mousâra 9 Par. — Puis à Darak-Bâmouya 9 Par. — Puis à Tadjyn 10 Par. — Puis à la traverse du pays des Bolouç (Beloutches) 20 Par. — Puis à al-Djabal al-mâlih (la Montagne salée) 6 Par. — Puis à an-Nakhl (les palmiers) 9 Par. — Puis à Kalamân 6 Par. — Puis à Sarây Khalaf 4 Par. — Puis à Fannazbour 3 Par. — Puis à Hais, sur la route de Kandâbyl, à travers la steppe, 20 Par. — Puis à Sarây Dârân 10 Par. — Puis à al-Djytha 10 Par. — Puis à Koçdâr 10 Par. — De Koçdâr à al-Djour 40 Par. — Puis à Asrouschân 40 Par. — Puis au bourg de Solaimân ibn Somai' 28 Par. Ce village sert d'entrepôt à ceux qui viennent du Khorâsân pour se rendre au Sind et au Hind (Inde). — Enfin à al-Mançoura 80 Par. ⁵⁶

De la frontière du Mokrân à al-Mançoura il y a donc 358 Par. On passe par le pays des Zott (Djat) qui ont la garde de cette route.

De Zarandj, capitale du Sidjistân, à Moulân, deux

1) Le nom est proprement Akhtah. La syllabe *Bi* est la préposition persane (v. Tomaschek cité dans la note ajoutée au texte).

bas 8 Par. — Puis à la bourgade de Mohammad ibn Khorrazâd 4 Par. — Puis à Sarkhad 4 Par. — Puis à Afrydhoun 12 Par. — Puis à Zandjy 12 Par. — Puis à at-Toraihyth (Torschyz) 4 Par. — Puis à Khâksyr 8 Par. — Puis aux bourgs de Kohistân 4 Par. — Puis à al-Howâr 6 Par. — Puis à Akbarsih 6 Par. — Puis à Naisâbour 6 Par.

De la ville de Naisâbour à la ville de Hérât il y a 80 Par.

Route de Schyrâz à Darâbadjird.

De Schyrâz au village de Bakkâr 3 Par. — Puis à Karyat ar-Rommân (village aux grenades) 4 Par. — Puis à Khawristân 9 Par. — Puis à Kourm 5 Par. — Puis à la 53 ville de Fasâ 4 Par. — Puis à Tamestân 4 Par. — Puis au Foustagân 6 Par. — Puis à Fasâroudh (rivière de Fasâ) 4 Par. — Enfin à Darâbadjird 8 Par.

Route d'Içtakhr au Syradjân, capitale du Kermân.

D'Içtakhr à Hafar 7 Par. — Puis à al-Bohaira (le lac d'al-Djoubânân) 5 Par. — Puis à Ousbindjân 7 Par. — Puis à Karyat al-Aas 4 Par. — Puis à Çâhek la Grande 6 Par. — Puis à Karyat al-Milh (village au sel) 9 Par. — Puis à Mouriyâna 8 Par. — Puis à Rawân 3 Par. — Puis à al-Mardjân, dernière dépendance de Fâris, 10 Par. Ce qui fait depuis Schyrâz jusqu'à cette station 71 Par. — D'al-Mardjân à ar-Rawth 3 Par. — Puis à Farmân 2 Par. — Puis au Syradjân, la capitale du Kermân (où réside le gouverneur) 11 Par. Il y a donc 16 Par. depuis la frontière de Fâris jusqu'à cette ville.

54 De Bamm à Narmâschyr 7 Par. — Puis à al-Fahradj, sur la lisière du désert, 4 Par. Le désert a une étendue de 70 Par.

D'al-Mardjân à la ville de Bymand, qui appartient à la province du Kermân, 4 Par. — Puis à la ville de Syradjân 4 Par. — Puis à al-Arhâ (les moulins) 6 Par. —

9 Par. — Puis à Kirâghân 8 Par. — Puis à Bir al-Kâdhly 8 Par. — Puis à Râschid, où il y a un seul puits, 6 Par. — Puis à Gâwnyschak, où l'on trouve un étang d'eau pluviale, 4 Par. — Puis à Bardyn, où il y a aussi un étang, 8 Par. — Puis à Djâroun, qui possède des puits, 5 Par. — Puis à la capitale du Sidjistân 6 Par.

Villes du Sidjistân.

Zâlik, Karkouyah, Haisoum, Zarandj, Rouscht, Bâsourd (Nâschtaroudh), al-Karnyn; en cet endroit se trouvent (les ruines de) *l'écurie de Rostam*. La rivière du Sidjistân s'appelle le Hindmind. Le Rokkhadj et le pays du Dâwar sont des dépendances de cette province.

Dans les anciens âges, le roi Kaikâous donna la couronne du Sidjistân à Rostam le fort.

De la capitale du Sidjistân à la ville de Hérât on compte 80 Par.

Route de Schyrâz à Naisâbour.

De Schyrâz à az-Zarkân 6 Par. — Puis au pont d'al-Kousadjân 2 Par. — Puis à Içtakhr 4 Par. — De là à Bord ⁵¹ 3 Par. — Puis à une station où se trouve un puits 9 Par. — Puis à Djah 5 Par. — Puis à al-Kardjâr 4 Par. — Puis à Korkoulân 5 Par. — Puis à Hindasak 7 Par. — Puis à Mihr-abâdh 3 Par. — Puis à Abarkouya 3 Par. — Puis à Mahâdjir 10 Par. — Puis à Kaçr al-Asad (Dehschyr) 15 Par. — Puis à Kaçr al-Djouz (Dehgirdân) 7 Par. — Puis à al-Kal'â (Kal'at al-Madjous) 5 Par. par les sables. — Puis à la ville de Yezd 6 Par. — Puis à Andjyra 6 Par. — Puis à Kharâna 13 Par. — Puis à Sâghand 12 Par. — Puis au ribât de Mohammad ibn Yazdâd 8 Par. — Puis à Khân Oschtorân (des chameaux) 6 Par. — Puis à al-Habâik 7 Par. — Puis à Djawârân 4 Par. — Puis à Tamdjarhân 4 Par. — Puis aux deux Ta- ⁵²

Le produit net de l'impôt de Fâris est de 33 millions. Mais al-Fadhl ibn Marwân m'a raconté qu'il l'avait affermé pour une somme nette de 35 millions, sans aucunes frais pour le souverain. Sous le gouvernement des Perses, la province était taxée à 40 millions de dirhems *mitkhâl*.

Route de Schyrâz au Kermân et de là au Sidjistân.

De Schyrâz à ar-Râdiyân 7 Par. — Puis à Khorrama 2 Par. — Puis au Barândjân 4 Par. — Puis à Kand (Katt) 6 Par. — Puis à al-Hyra 6 Par. — Puis à Bir 'Okba 5 Par. — Puis à al-Mèskânât 8 Par. — Puis à Çâhek 8 Par. — Puis à Sarouschak 7 Par. — Puis à Schahri-Bâbek 7 Par. — Puis à Kaçr an-No'mân 8 Par. — Puis à la bourgade d'Abân 4 Par. — Puis à al-Mardjân 4 Par. — Puis à Bymand, qui est une dépendance du Kermân (4 Par.)

49

Villes du Kermân.

Al-Kofç, al-Bâriz, al-Morâdj, al-Bolouç, Djyroft. Cette dernière est la plus grande ville de la province, mais le gouverneur réside au Syradjân.

De Bymand au Syradjân 4 Par. — Puis à Kohistân 6 Par. — Puis à Karâta 6 Par. — Puis à Rostâk (Bahâr) 6 Par. — Puis à la ville de Khannâb 4 Par. — Puis à al-Ghobairâ 5 Par. — Puis à Khân Djouzân 5 Par. — Puis à Khân Khaukh 6 Par. — Puis à Sarwistân 7 Par. — Puis à la ville de Dèrouzyn (Dârzyn) 5 Par. — Puis à Bamm 9 Par. — Puis à Narmâschyr 7 Par. — Puis à al-Fahradj, qui est située sur la lisière du désert, 7 (4) Par. Ce désert (entre le Kermân et le Sidjistân) a une étendue de 70 Par. On va d'al-Fahradj à al-Ahsâ wal-Abâr (les réservoirs et les puits). 8 Par. — Puis à Djordj (Gurg), station sans eau qui n'est proprement qu'un signe (*mandra*) indiquant la route 9 Par.
50 — Puis à Ribât Baçyda 7 Par. — Puis à Isbydh (Sanydj)

De Schyrâz à Fasâ, qui est située dans le district de Darâbadjird, 30 Par. — De Fasâ à Darâbadjird 18 Par.

Cantons de Darâbadjird.

Korm, Djahram, Nairyz, le Bostadjân, al-Abdjird, al-Andiyân, Djowaim, Fordj, Târim, Tamestân.

District d'Arradjân.

Cantons: Bâsch, Ryschahr, Asladjân, le Malladjân, 47 Farzak.

De Schyrâz à la ville de Djour on compte 20 Par. — De là à al-Baidhâ 7 Par. — Du Noubandadjân à Schyrâz 23 Par. — Entre Schyrâz et Sâbour il y a 20 Par. — De Schyrâz à la ville d'Içtakhr 12 Par. On va de Schyrâz à Zarkân 4 Par. De là à Içtakhr 8 Par.

Territoires (zomoum) des Kurdes en Perse.

Le mot *zomm* (au pluriel *zomoum*) signifie le campement des (tribus) Kurdes ¹⁾. On en compte quatre: 1° le zomm d'al-Hasan ibn Djylouya, appelé aussi le Bâzandjân; il est à 14 Par. de Schyrâz; 2° le zomm d'Ardâm ibn Djowânâh, à 26 Par. de Schyrâz; 3° le zomm d'al-Kâsim ibn Schah-rabarâz, appelé aussi le Kouriyân, à 50 Par. de Schyrâz; 4° le zomm d'al-Hasan ibn Çâlih, nommé aussi le Sourân, à 7 Par. de Schyrâz.

Districts de Fâris (Perse).

Il y en a cinq: Içtakhr, Sâbour, Ardaschyr-Khorran, Darâbadjird, Arradjân et Fasâ ²⁾ La province entière a 155 48 parasanges en long, 150 en large.

1) La prononciation de *Ramm*, que j'ai adoptée chez Istakhry et Mokaddasy selon Yâkout, est évidemment mauvaise, car c'est le mot Kurde روم (comp. mon Gloss. Geogr. sous روم).

2) Fasâ appartient au district de Darâbadjird. V. plus haut.

à Khân Hammâd 6 Par. — Puis à ad-Darkhowyd 4 Par. — Puis au Noubandadjân 8 ou 6 Par. — Puis à Kardjân 5 Par. On passe, sur cette route, par le célèbre vallon de ⁴⁴ Bawwân, riche en noyers, oliviers et autres arbres à fruit, qui poussent au milieu des rochers. — Puis à al-Kharrâra 7 Par. Le voyageur, en faisant ce chemin, doit gravir la pente dite d'argile (akabat at-ty). — Puis à Djowain 5 Par. — Puis à Schyrâz 5 Par. Schyrâz appartient au

District d'Ardaschyr Khorra.

Les (autres) cantons de ce district sont : Djour, Mymand, Khabr, le Cymakân, le Bordjân, Korân, le Karbindjân, le Khawâroustân, Kyr, Kaizaryn, Abzar, Samyrân, Tawwadj, Kârazyn, Synyz, Syrâf, Kowâr, le Rowaihân, Kâm-fairouz.

La distance de Souk al-Ahwâz à Daurak par eau est de 18 Par.; par terre, de 24 Par.

45

District de Sibour.

La capitale est le Noubandadjân. Les cantons qui en dépendent sont : al-Khascht, Kymâradj, Kâzaroun, Khorra, Bandar Himmân, Dast-Bâryn, le Hindydjân, le Darkhowyd, Tanbouk, le Khoubadhân, le Maidân, Mâhân, al-Djonbadh, le Râmydjân, le Dybandjan, le Schâhidjân, Mouz, Dâdhyn, le Schâdroudh, Darbakhtadjân, le Siyâh Maçç, Abnourân, le Bas-Khomâradjân (Khomâïdjân), le Haut-Khomâradjân, Tyramardân (et Kyst).

District d'Içtakhr.

⁴⁶ Içtakhr est à la fois le nom du chef-lieu et du district. Dépendances : al-Madynat al-Baidhâ (La Ville Blanche), Nahrân (Rahnân), Asân, Yradj, Mâyyn, Khabr d'Içtakhr, Yzad (Yezd), Abarkouh, le Barândjân, le Miyâdawân, le Kâskân, al-Hazâr.

Districts de l'Ahwâz (Khouzistân).

Souk al-Ahwâz. — Râmahormoz. — Ydhadj. — 'Askar Mokram. — Tostar. — Djondaisâbour. — Le Sous. — Sorrak appelé aussi Daurak. — Nahr Tyrâ. — Manâdhir la grande. — Manâdhir la petite ¹⁾.

L'impôt foncier de l'Ahwâz est de 30 millions. Sous la monarchie des Perses, ce pays était taxé à 50 millions de dirhems.

Le pays de l'Ahwâz est vaste et divisé en sept districts.

Al-Fadhl ibn Marwân ²⁾ m'a raconté qu'il avait affermé ⁴³ l'Ahwâz pour 49 millions de dirhems et qu'il employa à l'entretien des routes etc. 70,000 dirhems.

Route de Souk al-Ahwâz au Fars (Fâris).

De l'Ahwâz à Azam 6 Par. — Puis à 'Abdyn 5 Par. — Puis à Râmahormoz 6 Par. — Puis à az-Zott 6 Par. — Puis à ³⁾ un gué difficile et un long pont sur le Wâdi 'l-milh (rivière du sel). — Puis à Dihlyzân 8 Par. — Puis à Arradjân 8 Par.

Le poète Abou's-Schamakmak ⁴⁾ a dit :

»Dieu m'a voulu recompenser et m'a donné plein pouvoir sur lui (sur mon ennemi) à Arradjân.»

Sur la rivière d'Arradjân, s'élève un magnifique pont construit par un des Khosroës; il est en pierres de taille et long de plus de 300 coudées. — D'Arradjân à Dâsyn 5 Par. — Puis à Bandak 6 Par. En faisant ce chemin, on gravit la pente dite de l'éléphant ('akabat al-Fyl). — Puis

1) Le man. B ajoute: le district des Zott, Sanbyl et Bâsiyân. Puis il porte: „d'autres prétendent que Tostar dépend de Djondaisâbour et que Ydhadj, au lieu de former un district particulier, fait partie de celui de Râmahormoz.”

2) Voir ci-dessus p. 16 note 4.

3) Au lieu de „puis à” il faut probablement lire „il y a là”. Kodâma donne: „de Râmahormoz au Wâdi 'l-milh 4 Par. — Puis à az-Zott 2 Par.”

4) Client de Merwân II, le dernier khalife des Omayyades; v. Ibn Khallikân n. 830 p. 9 éd. de M. Wüstenfeld.

De Bagdad à ad-Daskarâ 10 relais. — De là à Djaloulâ 4 relais. — Puis à Holwân 10 relais. — Puis à Nacyr-abâdh (ou Noçair-abâdh) 9 relais. — Puis à Karmâsyn 6 relais. — Puis à Khondâdh 10 relais. — Puis à Hamadhân 3 relais. — Puis à Moschkouya 21 relais. — Puis à Ray 11 relais. — Puis à Koumis 23 relais. — Puis à Naisâbour 19 relais. —

*Route conduisant aux provinces du Djabal (Médie),
Wâsit, l'Ahwâz et Fâris (la Perse).*

La contribution annuelle de Schahrazour, aç-Çâmaghân et Dârâbâdh est de 2,750,000 dirhems.

De Holwân à Schahrazour on a 9 relais. — De Holwân à Syrawân, chef-lieu du Mâsabadhân, 7 relais. — De Syrawân à aç-Çaimara, chef-lieu du Mihridjânkadhak, 4 relais.

L'impôt foncier de Mâsabadhân et de Mihridjânkadhak est de 3,500,000 dirhems.

De Hamadhân à Komm il y a 47 parasanges. L'impôt foncier de Komm est de 2,000,000 dirhems.

⁴² D'az-Zarkâ¹⁾ à Komm 3 relais. — De Komm à Ispahân 16 relais. — De Mâdharân²⁾ à Nêhâwand 3 relais.

De Bagdad à Wâsit (le milieu) de l'Irâk 25 relais. Le poète Abou Nokhaila³⁾ a dit :

»Anbâr est devenue une résidence florissante. Mais, par la conduite hypocrite de leurs maîtres, d'autres résidences sont devenues des ruines, comme Himç, Kinnasryn, al-Mowakkar⁴⁾ et Wâsit dont il ne reste que l'emplacement.»

Entre Wâsit et la frontière de Souk al-Ahwâz il y a 20 relais. — De là à Arradjân 20 relais. — Puis au Noubandadjân 17 relais. — Puis à Schyrâz 12 relais. — Puis à Içtakhr 5 relais.

1) La situation de ce lieu ne se laisse pas déterminer. Évidemment il y a dans le texte une lacune.

2) V. plus haut p. 15.

3) V. sur ce poète *Aghâny* XVIII, 139 et suiv. Anbâr fut la résidence d'Abou 'l-Abbâs as-Saffâh.

4) Résidence de Yazyd ibn Abdalmalik dans la Balkâ.

schâh. Le pays de ce prince est mentionné par le poète Abou'l-'Odhâfir dans ce vers :

»Il ne laissa (insoumis) ni Kâboul, ni Zâboulistân, ni les pays qui les entourent jusqu'au Rokkhadj.»

Le roi du Tirmidh est surnommé *Tirmidh-schâh*; — le roi du Bâmiyân *Schyr-Bâmiyân*; — le roi du Soghd *Fairouz (Ikhschyd)*; — le roi de Farghâna *Ikhschyd*; — le roi du ⁴⁰ Rywschârân *le Rywschâr*; — le roi du Djouzadjân *Gouzagân-khodhâ*; — le roi du Khowârizm *Khosraw Khowârizm*; — le roi du Khottal *Khottalân-schâh* ou bien *Schyr-Khottalân*; — le roi de Bokhârâ *Bokhârâ-khodhâ*; — le roi d'Ossouschana *Afschyn*; — le roi de Samarkand *Tarkhân (Tarkhoun)*; — le roi du Sidjistân, d'ar-Rokkhadj et du pays d'al-Dâwar *Rotbyl*¹⁾. Le Rokkhadj a été mentionné par (le khalife) Abdalmalik ibn Marwân²⁾ dans ce vers :

»Quelle distance sépare sa tête de son corps! La tête est en Égypte; le corps git au Rokkhadj.»

Le roi de Hérât, Boushandj et Bâdhaghys s'appelle *Barâzân*; — le roi de Kiss *Naidoun*; — le roi du Bottan *Dhou'n-Na'na'a*³⁾; — le roi de Wardâna *Wardân-schâh*; — le roi de Djordjân *Çoul*; — le roi de la Transoxane *Kouschân-schâh*.

Rois turcs: Hailoub-khâkân; Djabghouya-khâkân; Schâbah-khâkân; Sindjibou-khâkân; Mânosch-khâkân; Fairouz-khâkân. Princes turcs d'un rang inférieur: Tarkhân; Nyzak; ⁴¹ Khourtakyn, Tamroun; Ghouzak⁴⁾; Sohrâb et Fourak.

Relais de poste sur la route de l'Orient.

De Sorra-man-raâ (Samarra) à ad-Daskara 12 relais. —

1) Ce nom est toujours prononcé ainsi par les auteurs arabes, toutefois l'orthographe n'en est pas certaine. Théophraste p. 264 B a Ζιεβηλ.

2) Tabary II, 1135 l. dern. „un certain poète.” La tête dont il est parlé ici est celle d'Abdarrahmân ibn al-Asch'ath.

3) „Le bègue”, qui prononce la lettre *l* comme un *n*.

4) Ou Ghourak.

en outre: 1,187 pièces de grosse toile *kondadjy* et en pelles et plaques de fer 1,300 pièces, de chaque sorte la moitié.

Le chiffre total de l'impôt (dans la Transoxane) est 2,172,500 dirhems *mohammady*. Cette somme est ainsi répartie:

Le Soghd, la mine du Bottam, la mine de sel à Kiss, Kiss, Nasaf, le Bottam et les autres dépendances du Soghd 1,089,000 dirhems *mohammady*.

³⁹ Osrouschana 50,000 dirhems, c'est-à-dire 48,000 *mohammady* et 2,000 *mosaiyaby*.

Le Schâsch et la mine d'argent 607,100 dirhems *mosaiyaby*.
Khodjanda 100,000 dirhems *mosaiyaby*.

Le total de l'impôt du Khorâsân, en y comprenant tous les provinces et districts gouvernés par Abou'l-Abbâs Abdallah ibn Tâhir, s'élève à la somme de 44,846,000 dirhems ¹⁾, plus 13 chevaux de luxe, 2000 moutons, 2000 esclaves Ghozzes, prisonniers de guerre, estimés à 600,000 dirhems, 1,187 pièces de toile *kondadjy*, et en pelles et plaques de fer 1,300 pièces, de chaque sorte la moitié.

Surnoms des rois du Khorâsân et de l'Orient.

Le roi de Naisâbour est surnommé *Konâr*; — le roi de Merw *Mâhouya*; — le roi de Sarakhs *Zâdhouya*; — le roi d'Abyward *Bahmana*; — le roi de Nasâ *Abrâz* ²⁾; — le roi du Ghar-schistân *Barâz-banda*; — le roi de Marwarroudh *Kylân*; — le roi du Zâboulistân *Fairouz*; — le roi de Kâboul *Kâboul-*

1) L'addition des sommes notées pour chaque province ou district en deçà du fleuve donne 49,709,430 dirh., ou, abstraction faite de 2,319,907 pour les arrérages et les aides, 47,389,523 dirh.

La Transoxane (1,189,200 + 2,172,500) = 3,361,700 „
en tout 50,751,223 „

Je ne sais pas expliquer la cause de cette différence, car il n'y a pas de raison de supposer des fautes bien graves soit dans les chiffres de la liste, soit dans celui du total. Kodâma a un total de 38 millions.

2) C'est probablement le même nom que Barâz ou Warâz (sanglier); comp. Nöldeke, *Gesch.* p. 240 note 1.

Le Mandadjân 2,000 dirh.

Akharoun 32,000 dirh.

Le Kast 10,000 ¹⁾ dirh.

Nahâm 20,000 dirh.

Le Çaghâniyân 48,500 dirh.

Bâsâra 7,300 dirh.

Le Wâschdjird 1,000 dirh.

Le 'Andamyn et le Zamathân 12,000 dirh. et 13 chevaux.

Kâboul 2,000,500 dirh., plus 2,000 esclaves turcs de la tribu des Ghozz estimés 600,000 dirh. Kâboul est sur la frontière du Tokhâristân. Les villes principales de cette province sont Fârwâf, Azrân, Khowâs, Khosschak et Kha-³⁸bra (Khibar). Étant limitrophe à l'Inde, elle produit du bois d'aloès de qualité inférieure, des noix de coco, du safran et des myrobolans.

Nasaf 90,000 dirh.

Kiss 111,500 dirh.

Le Bottam 5,000 dirh.

Le Bâkbakyn 6,200 dirh.

District (Rostâk) de Djâwân 7,000 dirh.

District du Rouyân 2,220 dirh.

Afna 48,000 dirh.

Khowârizm et Kordar 489,000 dirhems *khârizmy*.

Amol 293,400 dirh.

Pays au delà du fleuve (Oxus):

Bokhârâ, province qui a une citadelle, 1,189,200 dirh. *ghitrifyya*.

Le Soghd avec tous les districts qui forment le gouvernement de Nouh ibn Asad 326,400 dirhems. Cette somme est ainsi répartie:

Farghânâ 280,000 dirhems *mohammady*.

Les villes turques 46,400 dirhems *khârizmy* et *mosaiyaby*

1) B 20,000.

et 3 dânek d'arrérages. L'impôt des marais y figure pour 48,669 $\frac{3}{5}$ dirhems.

Marwarroudh 420,400 dirh., dont 317,225 $\frac{1}{2}$ d'arrérages.

Bâdhaghys 440,000 ¹⁾, dont 60,000 d'arrérages.

Hérât, Asfozâr et Kandj Rostâk ²⁾ 1,159,000 dirh., dont 45,454 d'arrérages,

Bouschandj 559,350 dirh., dont 89,154 dirh. en produits destinés aux aides.

Le Tâlakân 21,400 dirh.

Gharschistân 100,000 dirh., 2,000 moutons.

Les districts du Tokhâristân :

Zamm 106,000 dirh.

Le Fârayâb 55,000 dirh.

Le Djouzadjân 154,000 dirh.

Le Khottalân, Balkh, Sa'd Khorra et ses montagnes 193,300 dirh.

Kholm 12,300 dirh.

Kabroughasch 4,000 dirh.

Boundha ³⁾ 2,000 dirh.

³⁷ Roub et Simindjân 12,600 dirh.

Le Rywschârân 10,000 dirh.

Le Bâmiyân 5,000 dirh.

Barmokhân, Djoumaryn et le Bandjèr (le Bandjahyr) 206,500 ⁴⁾ dirh.

Le Tirmidh 47,100 dirh.

Le Bynakân 3,500 dirh.

Karrân 4,000 dirh.

Schikinân 40,000 ⁵⁾ dirh.

Wakkhân 20,000 ⁶⁾ dirh.

1) B a 124,000.

2) Le nom du texte est incertain.

3) La leçon est incertaine.

4) B 106,500.

5) B 4,000.

6) B 10,000.

bourgs qui appartiennent à Bistâm ibn Sawra ibn 'Amir ibn Mosâwir.

Rôle du montant qu'Abou'l-Abbâs Abdallah ibn Tâhir avait à payer au trésor pour l'impôt du Khorâsân et des autres provinces soumises à son autorité, l'an 211 et 212 ¹⁾.

Ray 10 millions de dirhems.

Koumis 2,196,000 dirh. 35

Djordjân, province dont les villes principales sont : Nâmia, Dihistân et Wadjala (?), 10,176,800 ²⁾ dirh.

Kermân 5 millions de dirh. Cette province a une étendue de 180 paras. en long et de 170 en large. Sous le gouvernement des Khosroës l'impôt était de 60 millions.

Sidjistân, prélèvement fait du dégrèvement des villages de Mowarrik, du Rokkhadj (Arachosie), du pays d'ad-Dâwar, et du Zâboulisân qui forme la frontière du Tokhâristân, soit de 947,000 dirhems, 6,776,000 dirh.

Les deux Tabas 113,880 dirh., dont 15,370 d'arrérages.

Kohistân 787,880 dirh.; arrérages 121,879 dirh., aides 2,600 dirh.

Naisâbour 4,108,900 dirh. ³⁾, dont 758,724 d'arrérages, 8,000 dirh. en produits destinés aux aides.

Tous 740,860 dirh., dont 139,020 d'arrérages, 7,700 dirh. en produits destinés aux aides.

Nasâ 893,400 dirh., dont 160,331 $\frac{1}{3}$ dirh. d'arrérages.

Abyward 700,000 dirh., dont 317,704 d'arrérages. 36

Sarakhs 307,440 dirh., dont 209,600 d'arrérages.

Merw as-Schâhidjân 1,147,000 dirh., dont 67,144 dirh.

1) Il est évident que l'auteur suit la tradition d'après laquelle Abdallah ibn Tâhir fut nommé gouverneur du Khorâsân immédiatement après la mort de son père en 207, Talha ibn Tâhir n'étant que le lieutenant de son frère (Tabary III, 1065). Kodâma a changé la date en 221.

2) B a 10,190,800.

3) Le man. A porte 1,108,900, mais la leçon de B est confirmée par Yakouby.

Le nom propre de la capitale de Khowârizm est Fyl, ville qui est formée de deux quartiers, sur les deux rives du fleuve de Balkh. Ensuite Amol, Zamm, les montagnes d'at-Tâlakân, le Fârayâb, an-Nakhodh (Andakhodh), le Djouzadjân. Le poète Kothaiyir (ibn al-Gharyza ¹) parle de cette contrée dans son vers :

« Que la pluie du ciel arrose abondamment les tombeaux des braves tombés dans le Djouzadjân ! »

Enfin les derniers bourgs de la province de Balkh. On passe le fleuve à at-Tirmidh, ville située sur un rocher au delà du fleuve, qui en baigne les murailles.

Route d'aç-Çaghâniyân.

D'at-Tirmidh on va à Çarmandjân 6 Par. — Puis à Dâ-
³⁴ razandjy 6 Par. — Puis à Barandjy 7 Par. — Puis à aç-
 Çaghâniyân 5 Par. — De là à Boundha 6 Par. — Puis à
 Hamawârân 7 Par. Entre ces deux dernières stations il y
 a un Wâdy (le Wakhschâb) qui a une largeur de 2 à 3
 parasanges. — Puis à Abân Kasawân 8 Par. — Puis à
 Schoumân 5 Par. — Puis à Wâschdjird 4 Par. — Enfin
 à ar-Râst 4 journées de marche. Râst, qui forme la fron-
 tière du Khorâsân de ce côté, est situé dans une vallée
 étroite entre deux montagnes : c'est par là que pénétraient
 autrefois les Turcs, quand ils envahissaient le pays. Al-Fadhli
 ibn Yahyâ ibn Khâlid ibn Barmak ²) y fit construire une
 porte.

Route de Balkh au Tokhâristân supérieur.

De Balkh à Walâry 5 Par. — Puis à la ville de Kholm
 5 Par. — Puis à Bahâr 6 Par. — Puis à Bakbânoul 5
 Par. — Puis à Kârîdh 'Aam 7 Par. Près de là sont les

1) Poète du temps de la conquête, qu'il ne faut pas confondre avec le fa-
 meux Kothaiyir, l'amant de 'Azzâ.

2) Il fut investi du gouvernement du Khorâsân en 177 (Tabary III, 629).

Adhkasch, les Khifschâkh (Kiptchaques), les Khirkhyz (Kirguizes), dont le pays produit du musc ¹⁾, les Kharlokh et les Khaladj qui vivent en deça du fleuve.

Quant à la ville de Fârâb, c'est une place forte occupée à la fois par une garnison musulmane et par une garnison de Turcs-Kharlokh. — On compte en tout seize grandes villes turques.

Route de Merw as-Schâhidjân au Tokhâristân.

32

De Merw à Fâz 7 Par.—Puis à Mahdy-abâdh 6 Par.—Puis à Yahyâ-abâdh (Bahyr-abâdh) 7 Par. — Puis à al-Karynain 5 Par. — Puis à Asad-abâdh, sur le fleuve (le Murghab), 7 Par. — Puis à Hauzân, sur le fleuve, 6 Par. — Puis à Kaçr al-Ahnaf ibn Kais, sur le fleuve, 4 Par. — Puis à Marwarroudh 5 Par. — Puis à Araskan 5 Par. — Puis à al-Asrâb 7 Par. — Puis à Kandj-abâdh 6 Par. — Puis à at-Tâlakân 6 Par. — Puis à Kansadjâb ²⁾ 5 Par. — Puis à Arghyn 5 Par. — Puis à Kaçr Khout 5 Par. — Puis à al-Fârayâb 5 Par. — Puis à al-Kâ^c, dépendance du Djouzadjân, 9 Par. — Puis à as-Schabourkân 9 Par. — Puis à as-Sidra, dépendance de Balkh, 6 Par. — Puis à Dasta Kird 5 Par. — Puis à al-Ghour 4 Par. — Puis à Balkh 3 Par.

En tout, de Merw à Balkh 126 (127) Par. Balkh a été mentionnée par le poète al-Ahwaç ³⁾ dans ce vers :

»A lui l'impôt de Balkh et de tous les pays arrosés par le Tigre, l'Euphrate et le Nil.» 33

De Balkh on va à Siyâh-djird 5 Par. — De là aux bords du Djaihoun (Oxus), dit le fleuve de Balkh, 7 Par. A droite, sur le fleuve, est la province de Kholm ⁴⁾ et celle de Nahr ad-Dhirghân; à gauche, Merw et Khowârizm.

1) C'est la leçon du texte, mais je la crois altérée.

2) Leçon incertaine.

3) Poète connu du temps des Omayyades, mort après 100 de l'Hégire.

4) Var. „de Khottal”.

pourquoi il lui donna le nom de *Ez-her-khâneh*, ce qui veut dire »de chaque maison”. — Khodjanda appartient à cette province.

De Farghâna à Kobâ, ville, 10 Par. — Puis à la ville d'Ousch 10 Par. — De là à Ouzkand, la ville de Khourtakyn, 7 Par. — Puis à la *akaba* (la côte) 1 journée. — Puis à Atbâsch 1 journée. — Puis à Nouschadjân la supérieure 6 journées à travers un pays où ne se trouve pas un seul village.

Atbâsch, dont il est question ici, est une ville bâtie sur le haut plateau qui sépare le Tibet de Farghâna. Nouschadjân la supérieure et Tibet sont au centre de l'Orient.

De Nouschadjân la supérieure à la capitale ¹⁾ du khâkân des Toghozghor ²⁾; il y a trois mois de marche, à travers ³¹ un pays de pâturage couvert de vastes bourgades. Les habitants, de nationalité turque, sont ou mages adorateurs du feu, ou *zendyk* (manichéens). Leur roi réside dans une grande ville fermée par douze portes de fer. La population professe les croyances des *zendyk*. A gauche (au nord) est le pays des Kaimâk; en face, la Chine, à une distance de 300 Par. Le roi des Toghozghor possède une tente d'or placée au faite de son palais; elle peut abriter cent personnes, et se voit à 5 Par. de distance.

Le roi des Kaimâk campe au milieu des pâturages, sous des tentes. Le lieu qu'il occupe est séparé de Tarâz par une steppe d'une étendue de 81 journées de marche.

La contrée habitée par les Toghozghor est la plus vaste de tous les pays tures; elle est entourée par la Chine, le Tibet et le pays des Kharlokh. Les autres tribus turques sont les Kaimâk, les Ghozz, les Djiguir, les Badjanâk (Petchénègues), les Torkasch (les Turcs par excellence), les

1) Nommée Kouschân selon Mas'oudy I, 288, 358, Yâkout I, 320.

2) V. mon étude sur la muraille de Gog et de Magog, p. 36 (122).

roi des Kaimâk 80 journées. Il faut emporter des vivres pour toute la durée de ce voyage.

De Tarâz ¹⁾ au Nouschadjân inférieur 3 Par. — Puis à Kaçra-Bâs 2 Par. C'est un lieu chaud (abrité contre les vents froids) où les Kharlokh ont leur quartier d'hiver. Non loin de là se trouvent les quartiers d'hiver des Khaladj. — Puis à Koul Schoub 4 Par. — Puis à Djol Schoub 4 Par. — Puis à Koulân, riche bourgade, 4 Par. — Puis à Birky (Mirky), grand bourgade, 4 Par. — Puis à As-²⁹ bara 4 Par. — Puis à Nouzkat, grand bourgade, 8 Par. — Puis à Kharandjawân, grand bourgade, 4 Par. — Puis à Djoul 4 Par. — Puis à Sârigh, grand bourgade, 7 Par. — Puis à la ville du khâkân des Torkasch 4 Par. — De là à Nawâkat 4 Par. — Puis à Kobâl (Kopâl) 3 Par. — De là au Nouschadjân supérieur, où commencent les frontières de la Chine, 15 journées de marche de caravane, de pâturage en pâturage, mais la poste turque fait le voyage en 3 jours.

Route de Zâmyn à Farghâna.

De Zâmyn à Sâbât 2 Par. — Puis à Osrouschana 7 Par., dont les deux premiers par la plaine, les cinq autres en remontant le cours d'eau qui découle du côté de la ville.

La distance de Samarkand à Osrouschana est de 26 Par.

De Sâbât à Ghalouk 6 Par. — Puis à Khodjanda 4 Par. —³⁰ Puis à Çâmghâr 5 Par. — Puis à Khâdjistân 4 Par. — Puis à Tormokân 7 Par. — Puis à la ville de Bâb 3 Par. — Puis à Farghâna 4 Par.

Distance totale entre Samarkand et Farghâna 53 Par.

La capitale de Farghâna a été fondée par Anouscharwân qui la peupla d'hommes pris dans chaque famille; c'est

1) J'ai traité de l'itinéraire qui suit dans mon étude sur la muraille de Gog et de Magog, p. 32 et suiv. (Versl. en Meded. der K. Akad. v. Wetensch. Afd. *Letterkunde*, 3e Reeks, V, p. 118 seqq.)

De Samarkand à Bârkath 4 Par. — Puis à Khoschou-faghan 4 Par. par le désert. — Puis à Bournamadh 5 Par.
 27 — Puis à Zâmyn 4 Par. par le désert. De Zâmyn partent deux routes, une qui mène au Schâsch et aux pays des Turcs, l'autre qui mène à Farghâna.

Route de Zâmyn au Schâsch.

De Zâmyn à Khâwaç 7 Par. par le désert. — De là aux bords du fleuve du Schâsch (Jaxartes) 9 Par. Après avoir passé le pont ¹⁾ on arrive à Banâkit. De là au fleuve de Tork 4 Par. Après avoir passé le fleuve on entre à Schotourkath. — De là à Banounkath 3 Par. — Puis au Schâsch 2 Par.

En tout, de Samarkand au Schâsch 42 Par.

Du Schâsch à la Mine d'argent, c'est-à-dire Ilâk et Balânkank, 7 Par. — Puis à la Porte de fer 2 milles. — Puis à Kobâl 2 Par. — Puis à Gharkard 6 Par. — Puis à Isbydjâb 4 Par., par le désert.

Distance du Schâsch à Isbydjâb 13 Par.

28 D'Isbydjâb à Schârâb 4 Par. — Puis à Badoukhkat 5 Par. — Puis à Tamtâdj 4 Par. — Puis à Abârdjâdj 4 Par. — Puis à une station au bord du fleuve 6 Par. A Abârdjâdj il y a une colline autour de laquelle jaillissent mille sources qui forment un fleuve qui se dirige vers l'orient et qui est nommé à cause de cela Barkouâb, c'est-à-dire le fleuve rétrograde ²⁾. On y prend à la chasse des faisans noirs. — On passe le fleuve et l'on va ensuite à Djowykat 5 Par. — Puis à Tarâz 3 Par.

Distance entre Isbydjab et Tarâz 26 Par.

De Tarâz à Kowykath 7 Par. De là à la résidence du

1) Le texte semble être fautif. D'après la citation d'Ibn Khordâdhbeh chez Aboulféda il faudrait traduire: „De là à Kharaschkath, ville située sur le rive du fleuve du Schâsch, 9 Par. Après avoir passé le fleuve” etc.

2) M. Barbier de Meynard me propose de lire بَرَكْرَدَان, mot qui signifie réellement „rétrograde”.

Route de Merw au Schâsch et aux pays des Turcs.

De Merw à Koschmâhan 5 Par. — Puis à ad-Dywâb 6 Par.
— Puis à al-Mançaf (mi-chemin) 6 Par. — Puis à al-Ahsâ 8
Par. — Puis à Bir Othmân 3 Par. — Puis à Amol 8 Par.

En tout de Merw à Amol 36 Par.

D'Amol à la rive du fleuve de Balkh (Oxus) 1 Par. —
On traverse le fleuve et on arrive ensuite à Firabr 1 Par. —
Puis à Hiçn Omm Dja'far 6 Par. par le désert. — Puis à Bai-
kand 6 Par. — Puis à la porte du mur d'enceinte de Bokhârâ ¹⁾
2 Par. — Puis à Mâstyn 1½ Par. — Puis à Bokhârâ 1½
Par. — Total de la distance entre Amol et Bokhârâ 19 Par.

Bokhârâ possède une citadelle. Les villes principales de
la province de ce nom sont Karmynia, Tawâwys, Bamidj-
kath, Wardâna, Baikand, la ville des marchands ²⁾, et Firabr.

De Bokhârâ à Schargh (Djargh) on compte 4 Par. —
Puis à Tawâwys 3 Par. — Puis à Koukschybaghan 6 Par. ²⁶
Au sud de ce lieu se trouve la chaîne de montagnes qui
s'étend jusqu' en Chine. — Puis à Karmynia 4 Par. — Puis
à ad-Dabousia 5 Par. — Puis à Arbindjan 5 Par. — Puis
à Zarmân 5 Par. — Puis à Kaçr 'Alkama 5 Par. — Puis
à Samarkand 2 Par. — Distance totale entre Bokhâra et Sa-
markand 39 Par. Le poète Abou't-Taky al-'Abbâs ibn Tar-
khân a dit :

»Samarkand est une ruine. Comme il a renversé tous ses
ornements!

Tu n'est pas meilleure que Schâsch; tu n'échappes pas
toujours."

Samarkand possède une citadelle. Les principales villes de
la province de ce nom sont ad-Dabousia, Arbindjan, Koschâ-
nia, Ischtykan, Kiss, Nasaf (Nakhschab) et Khodjanda.

1) Bokhârâ avait une étendue de 12 Par. carrés, et comprenait outre la
capitale Noumadjkath (appelée ordinairement Bokhârâ) plusieurs villages; v.
Istakhry p. 305 etc.

2) V. les auteurs cités au bas du texte et aussi Tabary II, 1186 l. 6 et note f.

23 Puis à Simnân 8 Par. — Puis à Akhoryn (Akhor) 9 Par. —
Puis à Koumis 8 Par.

En tout, de Ray à Koumis 63 Par.

Puis à al-Haddâda 7 Par. — Puis à Badhasch 7 Par. —
Puis à Maimad (Mourdjân) 12 Par. — Puis à Haftakand
(Hefder) 7 Par. — Puis à Asad-abâdh 7 Par. — Puis à Bah-
man-abâdh 6 Par. — Puis à an-Nouk 6 Par. — Puis à
Khosraudjird 6 Par. — Puis à Hosain-abâdh 6 Par. — Puis
à Senkerder 5 Par. — Puis à Byskand 5 Par. — Puis à
Naisâbour 5 Par.

24 La distance totale de Bagdad à Naisâbour est de 305
Par. Naisâbour possède une citadelle. Les villes principales
de la province de ce nom sont: Zâm, Bâkharz, Djowain
et Baihak.

De Naisâbour à Baghys 4 Par. — Puis à al-Hamrâ 6
Par. — Puis à al-Mothakkab ¹⁾ dans le voisinage de Tous
(Tâberân) 5 Par. — Puis à Noukân 5 Par. — Puis à Maz-
dourân (la *akaba* de Mazdourân) 6 Par. — Puis à Abkyna
8 Par. — Puis à Sarakhs 6 Par.

En tout, de Bagdad à Sarakhs 345 Par.

Puis à Kaçr an-Naddjâr 3 Par. — Puis à Oschtormaghâk
5 Par. — Puis à Talistâna 6 Par. — Puis à Dandânakân 6
Par. — Puis à Yanoudjird (Djanoudjird, Guanoudjird) 5
Par. — Puis à Merw as-Schâhidjân 5 Par.

Distance totale de Bagdad à Merw 375 Par. Merw pos-
25 sède une citadelle. Le poète dit:

»Ce coup d'épée a fait porter la tête d'Abou's-Sarâyâ ²⁾ par
les rues de Merw, leçon mémorable pour tous les passants».

De Merw partent deux routes, dont l'une se dirige vers
le Schâsch et les pays des Turcs, l'autre vers Balkh et
le Tokhâristân.

1) Dans le village de Sanâbâdh. C'est là que le khalife Hâroun ar-Raschyd mourut et fut enseveli.

2) Chef d'une rébellion très menaçante en Irâk; il fut tué en 200 (Tabary III, 986).

nette de 16 millions de dirhems, à condition que le gouvernement n'aurait rien à payer pour les frais de l'administration, etc. qui seraient à la charge du fermier.

Kaikâwos conféra la royauté d'Ispahân à Djoudharz.

Continuation de l'itinéraire.

D'ad-Dokkân à Kaçr al-Loçouç (Kengawar, le château des voleurs) 7 Par. — Puis à Khondâdh 7 Par. — Puis on franchit le col (*akaba*) de Hamadhân et on arrive à Karyat al-^sasl (village au miel) 3 Par. — Puis à Hamadhân 5 Par.

De Hamadhân on peut se rendre à Kazwyn 40 Par. en passant par le canton d'al-Kharrahân.

De Hamadhân à Dernawâ 5 Par. — Puis à Bouzanadjird 5 Par. — Puis à Zarah 4 Par. — Puis à Tazra 4 Par. — Puis à al-Asâwira 4 Par. — Puis à Bousteh et Roudheh 3 22 Par. — Puis à Dâwoud-abâdh 4 Par. — Puis à Sousanakyn 3 Par. — Puis à Darwadh 4 Par. — Puis à Sâwâ 5 Par. — Puis à Moschkouya 9 Par. — Puis à Kostâna 8 Par. — Puis à Ray 7 Par. Ce qui fait un total (pour la distance entre Bagdad et Ray) de 167 Par.

Le poète Abou 'l-^cAtâhia ¹⁾ a dit :

»Que Dieu fasse prospérer Ray et ses environs, et que sa main répande sur elle tout ce qu'il y a de bon!»

L'impôt foncier de Ray est de 10 millions de dirhems. De Ray à Kazwyn, en tournant à gauche, 27 Par. — De Kazwyn à Abhar 12 Par. — D'Abhar à Zandjân 15 Par.

Continuant le chemin, on va de Ray à Mofaddhal-abâdh 4 Par. — Puis à Kâseb (Kâst) 6 Par. — Puis à Afrydhyn 8 Par. — Puis à al-Khowâr 6 Par. — Puis à Kaçr al-Milh (château du sel) 7 Par. — Puis à Râs al-Kalb 7 Par. —

1) Mort en 210 de l'Hégire.

Ray, Hamadhân, les deux Mâh, Tabaristân, Donbâwand ¹⁾, Mâsabadhân, Mihridjânkadhak, Holwân et Koumis étaient taxés à 30 millions de dirhems.

Districts d'Ispahân.

Cette province, qui a 80 parasanges en long et en large, renferme dix-sept cantons (*rostâk*), dont chacun comprend 365 villages anciens, sans compter ceux qui sont de date récente. L'impôt foncier de cette province s'élève à 7 millions de dirhems. Elle est vaste, bien cultivée et peuplée, et l'air y est salubre. (Selon quelques uns elle comprend 20 cantons, sans compter Komm qui y appartenait anciennement ²⁾). Les noms des cantons sont: Mârabyh, dans lequel se trouve une citadelle bâtie par Tahmourath, et où il y a un temple du feu. — Karwân. — Borkhowâr. — Awân (Arân, Arwân). — Onâr. — al-Yrân (al-Yrâz). — al-Bâdh. — Kihistân. — al-Kamadhân. — Barâân. — ar-Roudh. — Rowaidascht. C'est dans ce canton que la rivière de Zarinroudh se perd pour reparaître dans le Kermân à 90 Par.
²¹ de distance. — Arwand. — Ardistân. — Sard-Kâsân. — Djarm-Kâsân. — Komm. — Sâwa. — Taimara aç-çoğhrâ (la petite). — Taimara al-kobrâ (la grande). — Fâik (Kâik, Fâtik ³⁾). — Djâbalk. — Bark ar-Roudh. — Wârânakân. — Farydhyn. — Warda. — J'ai appris d'al-Fadhl ibn Marwân ⁴⁾ qu'il avait affermé Ispahân et Komm pour la somme

1) Le man. B: Nêhâwand.

2) Addition du man. B.

3) La leçon est incertaine, mais la première lettre paraît être F (non K). Comp. Yakouby, p. 49 note 1. Yâkout IV, 250 l. 1 lit Fâtik, et l'éditeur n'a pas noté de variantes. Par contre le *Marâcid* (II, 484) a Fâik. La véritable forme du nom persan dont il est dérivé est méconnaissable dans les leçons de Yâk. et du *Marâcid*.

4) al-Fadhl ibn Marwân eut après son wézirat deux fois le ministère du diwân de l'impôt foncier. Le premier ministère finit en 233 (Tabary III, 1379 l. 2 et Ibn al-Athyr VI, 27), le second en 249 (Ibn al-Athyr p. 81). Il mourut en 250 (Ibn al-Athyr p. 89). Yâkout (III, 838 l. 2), en copiant ce passage, a mal ajouté: „le wézir d'al-Motawakkil.”

»Que Dieu fasse les deux acacias de Kaçr-Schyryn le prix de rédemption des deux palmiers de Holwân!»

De Kaçr Schyryn une route annexe mène à Schahrazour. On va de Kaçr Schyryn à Dyzkorân 2 Par., puis à Schahrazour 18 Par. Le chef-lieu de Schahrazour se nomme Nym-ez-râh, c'est-à-dire mi-chemin, parce qu'elle est située à mi-chemin d'al-Madâin (Ctésiphon) au temple du feu d'as-Schyz. — En continuant l'itinéraire direct, on va de Kaçr Schyryn à Holwân 5 Par. — Puis on gravit le coteau (*'akaba*) de Holwân et l'on continue le chemin jusqu'à Mâdharwâstân 4 Par. — Puis à Mardj al-Kal'a (la prairie de la citadelle) 6 Par. — Puis à Kaçr Yazyd 4 Par. — Puis à az-Zobaidyya 6 Par. — Puis à Khoschkârysch 3 Par. — Puis à Kaçr 'Amr 4 Par. — Puis à Karmysyn 3 Par. A moins de 2 Par. de là est (la célèbre sculpture de) Schibdâz, qu'on a à sa gauche en continuant le chemin vers le Khorâsân. — Puis (de Karmysyn) à ad-Dokkân 9 Par.

Celui qui va dans la direction de Nêhâwand et d'Ispahân tourne à droite, en partant d'ad-Dokkân, et arrive à Mâdharân, puis à Nêhâwand, qui est un des districts du Djabal (la Médie ou l'Irâk persan).

Districts du Djabal.

20

Mâsabadhân. — Mihridjânkadhak. — Mâh al-Koufa qui est Dainawar. — Mâh al-Baçra qui est Nêhâwand. — Hamadhân.—Komm. — L'impôt foncier du Dainawar est de 3,800,000 dirhems. (On prétend que Komm appartenait d'abord à la province d'Ispahân, et qu'il en fut séparé à l'époque de Hâroun (ar-Raschyd). Le district d'al-Karadj eut le même sort ¹⁾).

Sous la monarchie des Perses, le Djabal ²⁾, l'Adharbaidjân,

1) Addition du man. B.

2) Leçon des deux man., mais il n'est pas improbable qu'il faille lire avec M. Barbier de Meynard: al-Djyl (Guilân).

Dâwarân-schâh, (pays de Dâwar); Nakhschabân-schâh; Kaschmyrân-schâh; Bakardân-schâh; Kodhâfat-schâh. Tels sont les titres des rois.

L'Orient.

Commençons par l'Orient, qui forme le quart de l'étendue de l'empire, et parlons, en premier lieu, du Khorâsân. Ce pays obéissait autrefois (sous les Perses) à un *ispahbadh* avec le titre de *Bâdhousbân*. Celui-ci avait sous ses ordres quatre *marzabân* (margraves) et chaque marzabân gouvernait une des quatre parties du Khorâsân; ils venaient dans l'ordre suivant: 1° le marzabân de Merw as-Schâhidjân et ses dépendances; 2°. le marzabân de Balkh et du Tokhâristân; 3°. le marzabân de Hérat, Bouschandj, Bâdhaghys et Sidjistân. Hérat est mentionnée dans ce vers du poète Ibn-Mofarrigh ¹⁾:

»Au jour de Hérat, le héraut te fit entendre sa voix;
il t'appelait à la droite, mais tu t'éloignais à la gauche.»

4°. le marzabân du Ma-warâ-an-Nahr (la Transoxane).

*Route de Bagdad aux limites les plus reculées
du Khorâsân.*

De Bagdad à an-Nahrawân 4 Parasanges. — Puis à Dair (Monastère) Bèzamâ ²⁾ 4 Par. — Puis à ad-Daskara 8 Par. —
19 Puis à Djaloulâ 7 Par. Le poète a dit:

»A la journée de Djaloulâ, à celle de Rostem, et le jour où s'approcha l'armée royale.»

Puis à Khânikyn 7 Par. — Puis à Kaç Schyryn 6 Par. ³⁾. Le poète Hammâd 'Adjrâd ⁴⁾ fait mention de ce lieu dans ce vers:

1) Son propre nom était Yazyd. Il mourut en 69.

2) Leçon incertaine.

3) A et Kod. 7 Par.

4) Mort sous le règne d'al-Madhy.

Le plus grand roi de l'Inde est le *Balharâ* ou roi des rois. Les autres souverains de ce pays sont Djâba, le roi du Tâfen, celui du Djorz, Ghâba, Rahmâ et le roi de Kâmaroun. Le roi du Zâbidj s'appelle *al-Pati-Djab* ¹⁾; celui des Nubiens *Kâbyl* ²⁾; celui des Abessins *an-Nadjâschy*; le ¹⁷ roi des îles de la mer orientale, le *Maharâdj*; le roi des Slaves, *Knâz* ³⁾.

Les rois auxquels Ardaschy conféra le titre de Schâh.

Bozorg-Kouschân-schâh ⁴⁾; Guylân-schâh; Boudh-Ardaschy-rân-schâh, prince de Maucil (Moçoul) ⁵⁾; Maisân-schâh, appelé aussi Maisoun-schâh, (Mésène); Bozorg-Armanyân-schâh (Arménie); Adharbâdhgân-schâh (Adharbaidjân); Sidjistân-schâh (ou Saguistân-schâh); Merw-schâh; Kermân-schâh; Badaschwârgar-schâh ⁶⁾; Yamân-schâh (Samadân-schâh, roi du Yémen); Tâziyân-schâh (roi des Arabes); Kâdhesch-schâh; Bordjân-schâh; Amoukân-schâh; Sâbiyân-schâh; Moschkizdân-schâh en Khorâsân; Allân-schâh (Moukân); Barâschkân-schâh (en Adharbaidjân); Kofç-schâh (en Kermân); Mokrân-schâh (dans l'Inde); Tourân-schâh (dans le pays des Turcs ⁷⁾); Hindowân-schâh (dans l'Inde); Kâbolân-schâh (Kâboul); Schyriyân-schâh (en Adharbaidjân); Raihân-schâh (dans ¹⁸ l'Inde); Kykân-schâh (dans l'Inde); Balâschadjân-schâh;

1) C'est-à-dire „le prince de Java” (Pati-Djaba). Je dois cette interprétation à mon ami M. Kern.

2) Edrysy, *Description de l'Afrique et de l'Espagne*, p. 19 du texte: Kâsil ou Kâmil.

3) Le nom germanique *cuninga* a passé dans presque toutes les langues slaves. Le bohémien *knjcz*, le russe *knjaz* et le polonais *knâz* correspondent assez bien à la transcription arabe.

4) Le prince de la Bactriane, v. Nöldeke, *Gesch. der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*, p. 17.

5) Comp. Nöldeke, p. 20. Boudh-Ardaschy-rân est en réalité la principauté de Hazza.

6) Pataschwargar est le nom ancien du Tabaristân ou Mazenderân. On peut comparer encore les citations de M. Sachau *Alberuni's India*, II, 295.

7) Cette glose est inexacte. Le Tourân du texte est la partie du Beloutchistân actuel qui avait Kozdâr pour capitale; comp. Nöldeke p. 18 note 1.

»Quand nous déplorons devant lui la ruine de l'Irâk, l'insensé, il nous interdit la chair de nos bœufs!»

Kisrâ-Aperwyz (590—628 de l'ère chrétien), dans la dix-huitième année de son règne, tira de l'impôt de son royaume entier 420 millions de mithkâls, ce qui fait, au poids actuel du dirhem = $\frac{7}{10}$ mithkâl, 600 millions de dirhems. Plus tard, le revenu de son royaume s'éleva au chiffre de 600 millions de mithkâls.

Les rois les plus anciens de la terre.

Afrydhoun partagea la terre entre ses trois fils: Salam (ou Scharam) régna dans l'Occident; les rois des Romains et des Soghdians descendent de lui. Tusch (ou Toudj) régna en Orient; les rois des Turcs et de la Chine forment sa postérité. Yrân (ou Yradj) régna sur l'Yrânschahr ou l'Irâk; les Kisrâ's (Chosroës), rois de l'Irâk, sont issus de lui. Un de leurs poètes a dit:

16 »Nous avons, dans notre siècle, partagé notre royaume, comme la viande est partagée sur l'égal.

Nous avons donné la Syrie et les pays des Romains jusqu'aux lieux où le soleil se couche, au vaillant Salam;

A Toudj le gouvernement des Turcs, tandis que son cousin règne sur l'empire de la Chine;

Mais pour Yrân nous avons réservé les bonnes choses, en lui conférant, en dépit des autres, le royaume de Perse.»

Titres des rois du monde.

Le roi de l'Irâk, ordinairement connu sous le nom de *Kisrâ* (Chosroës), était nommé *Schâhânschâh* (roi des rois). Le roi des Romains, que le peuple nomme *Kaiçar* (César), s'appelle proprement *Bâsylv* (Basileus). Les rois des Turcs, des Tibétains et des Khazares portent tous le titre de *Khâkân*, à l'exception du roi des Kharlokh (tribu turque) qu'on appelle *Djabghouya*. Le roi de la Chine est nommé *Baghbour*. Tous ces rois descendent d'Afrydhoun.

Historique de l'impôt du Sawâd.

Sous le règne de Kobâdh, fils de Fairouz, (488—531 de l'ère chrétien) l'impôt était de 150 millions de dirhems *mithkâl* (avoir du poids).¹⁾ Omar ibn al-Khattâb ordonna de procéder au cadastre du Sawâd, qui a, en long, depuis al-^ʿAlth et Harbâ jusqu'à ^ʿAbbâdân 125 parasanges, et en large, depuis le coteau (*akaba*) de Holwân jusqu'à al-^ʿO-dhaib, 80 parasanges. Le résultat de cette opération fut 36,000,000 d'arpents (*djaryb*)²⁾. Alors le khalife établit les taxes suivantes: un arpent de blé = 4 dirhems; un arpent d'orge = 2 dirhems; un arpent de palmiers = 8 dirhems; un arpent de vignes = 6 dirhems; un arpent de trèfle = 6 dirhems.³⁾ La capitation fut établie sur 500,000 têtes⁴⁾, en tenant compte des différentes classes de tributaires. En résumé, Omar fixa l'impôt du Sawâd à 128 millions de dirhems.

Omar ibn Abdalazyz en perçut encore 124 millions. Mais al-Haddjâdj ibn-Yousof, par son gouvernement tyrannique et son despotisme fantasque, ne put tirer de cette province¹⁵ que 18 millions, c'est-à-dire plus de 100 millions moins que ses prédécesseurs. Encore dut-il consentir un dégrèvement, à titre d'avance, de deux millions, de sorte que l'impôt ne produisit pas plus de 16 millions de dirhems. Il défendit aux cultivateurs de tuer les bœufs, croyant que cette mesure tendrait à développer l'agriculture.⁵⁾ C'est ce qui a fait dire à un poète:

1) Qui valaient 1 $\frac{2}{3}$ dirhem ordinaire. Comp. Nöldeke *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*, p. 355 note 1.

2) C'est-à-dire: arpents en culture. Le nombre réel des arpents est beaucoup plus grand, v. Mawerdy p. 302, 304, Yâkout III, 175.

3) Voyez pour les variantes de ces chiffres Max van Berchem, *La propriété territoriale et l'impôt foncier sous les premiers califes*, p. 50 note 1.

4) Littéralement: on scella 500,000 personnes, c'est-à-dire on attacha à la main ou au cou du tributaire une marque de contrôle en plomb. V. Karabacek *Das Arabische Papier*, p. 89 et suiv.

5) Comp. Berouny *India*, p. 277 l. 12 et suiv. du texte.

33. Les deux cantons de Djaloula et de Djalolta: 5 bourgades, 76 granges, blé 1,000 korr, orge 1,000 korr, argent 100,000 dirhems.

34. Les deux Dhyb: 4 bourgades, 230 granges, blé 700¹⁾ korr, orge 1,300 korr, argent 40,000 dirhems.

35. ad-Daskara et al-Rostâkain: 7 bourgades, 44 granges, blé 2,000 korr, orge 2,000 korr, argent 70,000 dirhems. ²⁾

36. Barâz ar-Rouz: 7 bourgades, 86 granges, blé 3,000 korr, orge 5,500 ³⁾ korr, argent 120,000 dirhems.

37. al-Bandanydjyn: 5 bourgades, 54 granges, blé 600 korr, orge 500 korr, argent 100,000 ⁴⁾ dirhems.

38. Les trois cantons de Nahrawân: 21 bourgades, 380 granges; le Haut-Nahrawân: blé 2,700 ⁵⁾ korr, orge 1,800 ¹⁴ korr, argent 350,000 dirhems; le Moyen-Nahrawân: blé 1,000 korr, orge 500 korr, argent 100,000 dirhems; le Bas-Nahrawân: blé 1,000 korr, orge 1,200 korr, argent 150,000 dirhems. ⁶⁾

39. Bâdarâya et Bakosâyâ: 7 bourgades, 207 granges, blé 4,700 korr, orge 5,000 korr, argent 330,000 dirhems.

40. Le district d'Astân Schâdh-Fairouz ⁷⁾, qui est celui de Holwân, est imposé à 4,800,000 ⁸⁾ dirhems, y compris les sommes payés par les pasteurs ⁹⁾ et les Kurdes..

1) Kod. 1,900.

2) Kod. 1,800 blé, 1,400 orge, 60,000 argent.

3) Kod. 5,100.

4) Kod. 35,000.

5) Kod. 1,700.

6) Kod. 1,700 blé, 1,300 orge, 53,000 argent.

7) Ce district n'est pas dans la liste de Kodâma.

8) Le texte porte 1,800,000, mais le chiffre que j'ai adopté ici se trouve chez Djahschîary (Kremer: Ueber das Budget der Einnahmen unter der Regierung des Hârûn alrasîd, p. 9) et chez Ibn Khaldoun (Kremer, Culturgesch. I. 291, 356).

9) Dérivé du persan گناباره (گنواره) qui signifie »troupeau de bœufs». J'ai eu tort d'adopter la leçon جنابادني chez Ibn al-Fakyh, p. 245 dern. l.

Région orientale.

26. Bozordjasâbour: 9 bourgades, 263 granges, blé 2,500 korr, orge 2,200 korr, argent 300,000 dirhems.

27. Les deux Râdhân: 16 bourgades, 362 granges, blé 4,800 korr, orge 4,800 korr, argent 120,000 dirhems.

28. Nahr Bouk: blé 200 korr, orge 1,000 korr, argent 100,000 dirhems.

29. Kalwâdhâ et Nahr Byn: 3 bourgades, 34 granges, blé 1,600 korr, orge 1,500 korr, argent 330,000 dirhems.

30. Les deux cantons de Djâzir et d'al-Madynat al-^ʿatyka: 7 bourgades, 116 granges, blé 1,000 korr, orge 1,500 korr, argent 140,000 ¹⁾ dirhems.

31. Roustokbâdh: blé 1,000 korr, orge et millet 1,400 ¹³ korr, argent 170,000 ²⁾ dirhems.

32. Les deux cantons de Mahroudh et de Silsil: blé 2,000 korr, orge 2,500 ³⁾ korr, argent 250,000 ⁴⁾ dirhems.

d'orge ensemble était de 60 dénares ou de 900 dirhems.

Nous avons l'équation suivante:

$$3,000 \text{ k. blé} + 20,000 \text{ k. orge} = 9,000,000 - 270,000 = 8,730,000 \text{ dirh}$$

$$3,000 \text{ „ „} + 3,000 \text{ „ „} = \qquad \qquad \qquad 2,700,000 \text{ „}$$

$$\hline 17,000 \text{ k. orge} = 6,030,000 \text{ dirh.}$$

$$1 \text{ k. orge} = 355 \text{ dirh. ou } 23\frac{2}{3} \text{ dén.}$$

$$1 \text{ „ blé} = 545 \text{ „ „ } 36\frac{1}{3} \text{ „}$$

Ce résultat ne diffère pas essentiellement de celui qu'a obtenu, par une tout autre voie, M. le Baron de Kremer, *Ueber das Einnahmehudget des Abbasiden-Reiches vom Jahre 306 H.* (918-919) p. 42 note 3. Il est encore confirmé par ce que nous apprend Siméon Magister (de Romano Constant. Porphyr. F. publié à la suite de Theophanes continuatus éd. de Bonn p. 759), qu'en 957 on avait une famine à Constantinople de sorte que le prix du blé monta à 4, celui de l'orge à 6 modii pour un νόμισμα (solidus d'or). Puis les prix ordinaires se rétablirent, c'est-à-dire qu'on recevait pour un νόμισμα 8 modii de blé, ou 12 modii d'orge. Les prix du blé et de l'orge étaient donc dans le rapport de 3 : 2, ce qui est précisément celui de 36 : 24 que nous avons trouvé. Le texte de Kodâma porte: „On dit que le revenu de Kaskar était anciennement 90,000 dirhems. A présent le produit est: blé 30,000 korr, orge 20,000 korr, argent 270,000 dirhems”.

1) Kod. 240,000, B 250,000.

2) Kod. 246,000.

3) Kod. 1,500.

4) Kod. 150,000.

19. as-Sybain et al-Wokouf¹⁾. Sous ce nom sont réunis plusieurs fermes enlevées à différents cantons. Il a maintenant l'étendue de deux autres cantons. L'estimation de l'impôt qui y est prélevé à titre de dîme aumonière²⁾ est de: blé 500 korr, orge 5,500 korr, argent 150,000 dirhems.

20. Forât Bâdaklâ: 16 bourgades, 271 granges, blé 2,000 korr, orge et riz 2,500 korr, argent 900,000³⁾ dirhems.

21. as-Sailahyn, qui comprend al-Khawarnak et Taizana-bâdh: 34 granges, blé 1,000 korr, orge 1,700⁴⁾ korr, argent 140,000 dirhems.

22. Les deux cantons de Roudhmestân et Hormozdjer: blé 500 korr, orge 500 korr, argent 10,000⁵⁾ dirhems.

23. Nistar: 7 bourgades 173 granges, blé 1,250⁶⁾ korr, orge et riz 2,000 korr, argent 300,000 dirhems.

24. Yghâr Yaktyn, terres de franc alleu, prises sur plusieurs cantons. Le trésor public en reçoit une somme annuelle évaluée à 204,840 dirhems.⁷⁾

Territoires arrosés par le Tigre et l'Euphrate.

12 25. District de Kaskar, qui comprend Nahr aç-Cila, Barka et ar-Raiyân. Le total du produit de l'impôt public et d'autres prélèvements est de 90,000,000 dirhems, payé en blé 2,000 korr, orge et riz 20,000 korr, argent 270,000 dirhems.⁸⁾

1) Kodâma l'appelle le Haut-Bors et le Bas-Bors.

2) Ce canton faisant partie du domaine n'est pas assujetti à l'impôt foncier.

3) Kod. 62,000.

4) Kod. 1,500.

5) Kod. 20,000.

6) Kod. 2,200.

7) Kod. 22,000 orge, 204,800 argent.

8) J'ai corrigé 9,000,000 au lieu de 70,000,000 des deux manuscrits, d'après Kodâma qui a 90,000, ce qui est également faux, et j'ai adopté la leçon de Kodâma 270,000 au lieu de 200,000 dans le man. A (B n'a pas ce chiffre). Car ce n'est qu'en adoptant ces corrections qu'on obtient un résultat satisfaisant. Kodâma nous apprend que la valeur d'un korr de blé et d'un korr

6. ar-Roumakân: 10 bourgades, 240 granges; blé 3,300 korr, orge 3,050 ¹⁾ korr, argent 250,000 dirhems.

7. Kouthâ: 9 bourgades, 210 granges, blé 3,000 korr, orge 2,000 korr, argent 150,000 ²⁾ dirhems.

8. Nahr Dorkyt: 8 bourgades, 125 granges, blé 2,000 korr, orge 2,000 korr, argent 200,000 dirhems.

9. Nahr Djaubar: 8 bourgades, 227 granges, blé 1,700 ³⁾ korr, orge 6,000 korr, argent 150,000 dirhems.

10. District des Zâb, trois cantons: 12 bourgades, 244 granges, blé 1,400 korr, orge 7,200 korr, argent 250,000 ¹⁰ dirhems.

11. Cantons de Bâbel et de Khotarnia: 16 bourgades, 372 granges, blé 3,000 korr, orge 5,000 korr, argent 350,000 dirhems.

12. La Haute-Falloudja: 15 bourgades, 240 granges, blé 500 korr, orge 500 korr, argent 70,000 dirhems.

13. La Basse-Falloudja: 6 bourgades, 72 granges, blé 2,000 korr, orge 3,000 korr, argent 280,000 dirhems.

14. an-Nahrain: 3 bourgades, 181 granges, blé 300 korr, orge 400 korr, argent 45,000 dirhems.

15. 'Ain at Tamr: 3 bourgades, 14 granges, blé 300 korr, orge 400 korr, argent 45,000 ⁴⁾ dirhems.

16. al-Djobba et al-Bodât: 8 bourgades, 71 granges, blé 1,200 ⁵⁾ korr, orge 1,600 korr, argent 150,000 dirhems.

17. Soura et Barbysamâ: 10 bourgades, 265 granges, blé 700 korr, orge et riz 2,400 korr, argent 100,000 dirhems ⁶⁾.

18. Bârousamâ et Nahr al-Malik: 10 bourgades, 664 ¹¹ granges, blé 1,500 korr, orge 4,500 korr, argent 150,000 dirhems. ⁷⁾

1) Kod. 3,300.

2) Kod. 350,000.

3) Kod. 1,500.

4) B 51,000.

5) Kod. 1,500.

6) Kod. 1,500 blé, 4,500 orge, 250,000 argent.

7) Kod. 3,500 blé, 4000 orge, 122,000 argent.

2° Khotarnia; 3° la Haute-Falloudja; 4° la Basse-Falloudja; 5° an-Nahrain (les deux canaux); 6° 'Ain at-Tamr.

XI. Astân de Bihkobâdh moyen, quatre cantons: 1° al-Djobba et al Bodât; 2° Sourâ et Barbysamâ; 3° Bârousamâ; 4° Nahr al-Malik (canal du roi). Selon d'autres, ces deux derniers ne formèrent anciennement qu'un seul canton, le quatrième étant celui des deux Syb et d'al-Wokouf. Mais celui-ci a été ajouté au domaine impérial.

XII. Astân du Bas-Bihkobâdh, cinq cantons: 1° Forât Bâdaklâ; 2° as-Sailahyn; 3° Nistar; 4° Roudhmestân; 5° Hormozdjrd. Mais, d'après ce qu'on dit, ces deux derniers cantons ont été formés de fermes prises çà et là sur divers cantons.

STATISTIQUE DU SAWAD.

Région occidentale arrosée par l'Euphrate et le Dodjail.

1. Canton d'al-Anbâr: 5 bourgades, 250 granges, blé ¹⁾ 2,300 korr, orge 1,400 korr, argent 150,000 dirhems.
2. Katrabbol: 10 bourgades, 220 granges, blé 2,000 korr, orge 1,000 korr, argent 300,000 dirhems.
3. Maskin: 6 bourgades, 150 granges, blé 3,000 korr, orge 2,000 ²⁾ korr, argent 150,000 dirhems.
4. Bâdourayâ: 14 bourgades, 420 granges, blé 3,500 korr, orge 2,000 ²⁾ korr, argent 2,000,000 ³⁾ dirhems.
5. Bahorasyr: 10 bourgades, 240 granges, blé 1,900 ⁴⁾ korr, orge 1,700 ⁵⁾ korr, argent 150,000 dirhems.

1) C'est-à-dire: montant de l'impôt foncier en blé etc. Kodâma: 11,800 blé, 6,400 orge, 400,000 argent. Il nomme le canton: „celui d'al-Anbâr et du canal (fleuve) connu". De Slane (Journ. asiat. 1862, II, 164) supplée après connu les mots: (sous le nom de Nahr Ysâ).

2) Le man. B et Kod. 1,000.

3) Les mêmes 1,000,000.

4) Les mêmes 1,700.

5) Le man. de Kod. a. 1,600, mais la copie de M. Schefer a 1,700.

Territoires arrosés par le Tigre et l'Euphrate.

V. Astân de Schâdh-Sâbour, nommé à présent Kaskar, quatre cantons: 1° al-Zandaward; 2° al-Tharthour; 3° al-Astân; 4° al-Djawâzir.

VI. Astân de Schâdh-Bahman, qui s'appelle maintenant district du Tigre, quatre cantons: 1° Bahman-Ardaschyr; 2° Maisân qui est le même que Milwâ, 3° Dasti-Maisân, à présent al-Obolla. Le poète Ghailân ibn Salama de la tribu de Thakyf¹⁾ fait mention d'al-Obolla dans ce vers:

»Elle (probablement: sa chamelle) tâche continuellement d'éviter le chant du coq et le craquement de la porte d'al-Obolla quand on la ferme».

4° Abazkobâdh. L'impôt foncier du district du Tigre est de 8,500,000 dirhems.

*Territoires arrosés par l'Euphrate et le Dodjail
du côté occidental du Tigre.*

VII. Astân al-Aaly (al-Aal), quatre cantons: 1° Fairouz-Sâbour, c'est-à-dire al-Anbâr; 2° Maskin, à propos duquel le poète Ibn ar-Rokaiyât²⁾ a dit:

»Le jour de Maskin nous a apporté perte, malheur, calamité.»

3° Katrâbbol; 4° Badouraya.

VIII. Astân d'Ardaschyr-Bâbakân, cinq cantons: 1° Bahorasyr; 2° ar-Roumakân; 3° Kouthâ; 4° Nahr-Dorkyt; 5° Nahr-Djaubar.

IX. Astân de Bih-Dhywamâstân³⁾, ou des Zâb, trois cantons: 1° Zâb supérieur; 2° Zâb moyen; 3° Zâb inférieur.

X. Astân du Haut-Bihkobâdh, six cantons: 1° Bâbel;

1) Mort en 23 de l'Hégire. V. le *Kit.-al-Aghâny* XII, 45 et suiv.

2) Poète célèbre de la seconde moitié du premier siècle de l'Hégire.

3) Leçon incertaine.

du Maghrib, (la Mauritanie), de l'Afrique (la Tunisie), de l'Égypte, de la Syrie, de la Mésopotamie, c'est-à-dire tous ceux qui se trouvent au milieu de l'ouest, se tournent vers l'angle *as-schâmy* (septentrional ou syrien); par conséquent ils font face aux habitants d'al-Mançoura. Voilà tout ce qu'il faut savoir sur l'orientation des différentes contrées dans les prières.

Le Sawâd.

Commençons par le Sawâd (l'Irâk) puisque les rois de Perse l'avaient surnommé *Dil Irân schahr*, c'est-à-dire le Cœur de l'Irâk. Le Sawâd se compose de douze districts (*koura*), chaque district formant un *astân* ou arrondissement, et en soixante *tassoudj* ou cantons ¹⁾, distribués sur les districts comme suit:

I. Astân de Schâdh-Fairouz, nommé actuellement Holwân, cinq cantons: 1° Fairouz-Kobâdh; 2° al Djabal (la montagne); 3° Tâmarrà; 4° Irbil; 5° Khânikyn.

Rive orientale arrosée par le Tigre et le Tamarrâ.

II. Astân de Schâdh-Hormoz, sept cantons: 1° Bozordja-sâbour; 2° Nahr Bouk; 3° Kalwâdhâ et Nahr Byn; 4° Djâzir; 5° al-Madynat al-^catyka (la Vieille Ville); 6° le Haut-Râdhân; ^{*}7° le Bas-Râdhân.

III. Astân de Schâdh-Kobâdh, huit cantons: 1° Roustokbâdh; 2° Mahroudh; 3° Silsil; 4° Djaloulâ et Djaloltâ; 5° les deux Dhyb; 6° al-Bandanydjyn; 7° Barâz ar-Rouz; 8° al-Daskara et al-Rostâkain (les deux *rostâk* ou bourgades).

IV. Astân de Bâzydjân Khosraw, cinq cantons: 1° le Haut-Nahrawân; 2° le Moyen-Nahrawân; 3° le Bas-Nahrawân avec Iskâf Bany Djonaid, Djardjarâyâ etc.; 4° Bâdarâyâ; 5° Bâkosâyâ.

1) Le man. B ajoute: quelques-uns traduisent *astân* par „lieu, résidence”; le nombre des cantons selon d'autres n'est que de quarante huit.

Par conséquent, la circonférence de la terre est de 9,000 parasanges. Entre l'équateur et chacun des deux pôles, on compte 90 degrés d'astrolabe. L'étendue de la terre, dans le sens de sa largeur (latitude) est égale à son étendue dans le sens de sa longitude, mais elle n'est habitée que jusqu'au 24e degré ¹⁾, à partir de l'équateur, le reste étant couvert par la grande mer. 5

Le quart septentrional du globe est celui que nous habitons, tandis que le quart méridional est désert, à cause de l'excessive chaleur qui y règne. L'autre moitié de la terre, placée au-dessous de nous, ne renferme pas d'habitants.

Les deux quarts, celui du nord et celui du sud, se divisent l'un et l'autre en sept climats. Ptolémée dit dans son livre que, de son temps, le nombre des villes de la terre était de 4200.

De la Kibla (l'orientation dans la prière) dans les différentes contrées.

Les habitants de l'Arménie, de l'Adharbaidjân, de Bagdad, de Wâsit, de Koufa, d'al-Madâin, de Baçra, de Holwân, de Dainawar, de Nèhâwend, de Hamadhân, d'Ispahân, de Ray, du Tabaristân, de tout le Khorâsân, du pays des Khazares et de Kaschmyr (Cachemire) de l'Inde s'orientent, pour prier, vers le mur où se trouve la porte de la Kaaba et qui a en face l'arc de l'horizon qui s'étend à gauche du pôle nord jusqu'au centre de l'orient. Le Tibet, les contrées habitées par les Turcs, la Chine et al-Mançoura, c'est-à-dire tous les pays situés à huit degrés au delà du centre de l'orient, ont leur *kibla* très proche de la pierre noire. Les habitants du Yémen se tournent, dans leurs prières, vers l'angle *al-yamâny* (méridional ou du Yémen); ils ont alors en face d'eux les habitants de l'Arménie. Les peuples

1) Ibn Khaldoun, *Prolegom.* I, p. 92 de la traduction: „jusqu'au 64e degré.”

ange de Dieu, possesseur de la tout-puissance et source de tous les bienfaits; qui créa les hommes selon sa volonté, qui montra aux serviteurs le chemin de la vérité; à la création duquel ne participèrent ni opinions faillibles, ni jugements fondés sur des apparences. Dieu est trop élevé pour qu'on puisse admettre aucune participation. Mais que Dieu bénisse Mohammed, son prophète, et les élus de sa famille!

- 4 Le présent ouvrage, qui traite de la description de la terre et de la stabilité de tous les êtres sur sa surface, de la *kibla* (l'orientation dans la prière) de chaque contrée, des royaumes et des routes qui s'étendent en diverses directions, a pour auteur Abou 'l-Kâsim Obaidallah ibn Abdallah ibn Khordâdhbeh, le client du Prince des croyants.

Abou 'l-Kâsim dit: La terre est ronde comme une sphère, et placée au milieu de l'espace céleste comme le jaune dans l'intérieur de l'œuf. L'air l'enveloppe et l'attire, sur tous les points de sa surface, vers l'espace céleste. Tous les corps sont stables sur la surface du globe, parce que l'air attire les principes légers dont ces corps se composent, tandis que la terre attire vers son centre leurs parties pesantes, de la même manière que l'aimant agit sur le fer.

La terre est partagée en deux moitiés par l'équateur qui s'étend d'orient en occident. C'est l'étendue de la terre en long, et la ligne la plus considérable du globe terrestre, de même que la ligne zodiacale est la plus considérable de la sphère céleste. La terre s'étend en large du pôle austral, autour duquel tourne la constellation de Sohail (Canopus), au pôle boréal, autour duquel tourne la constellation des Banât Na'sch (la grande Ourse).

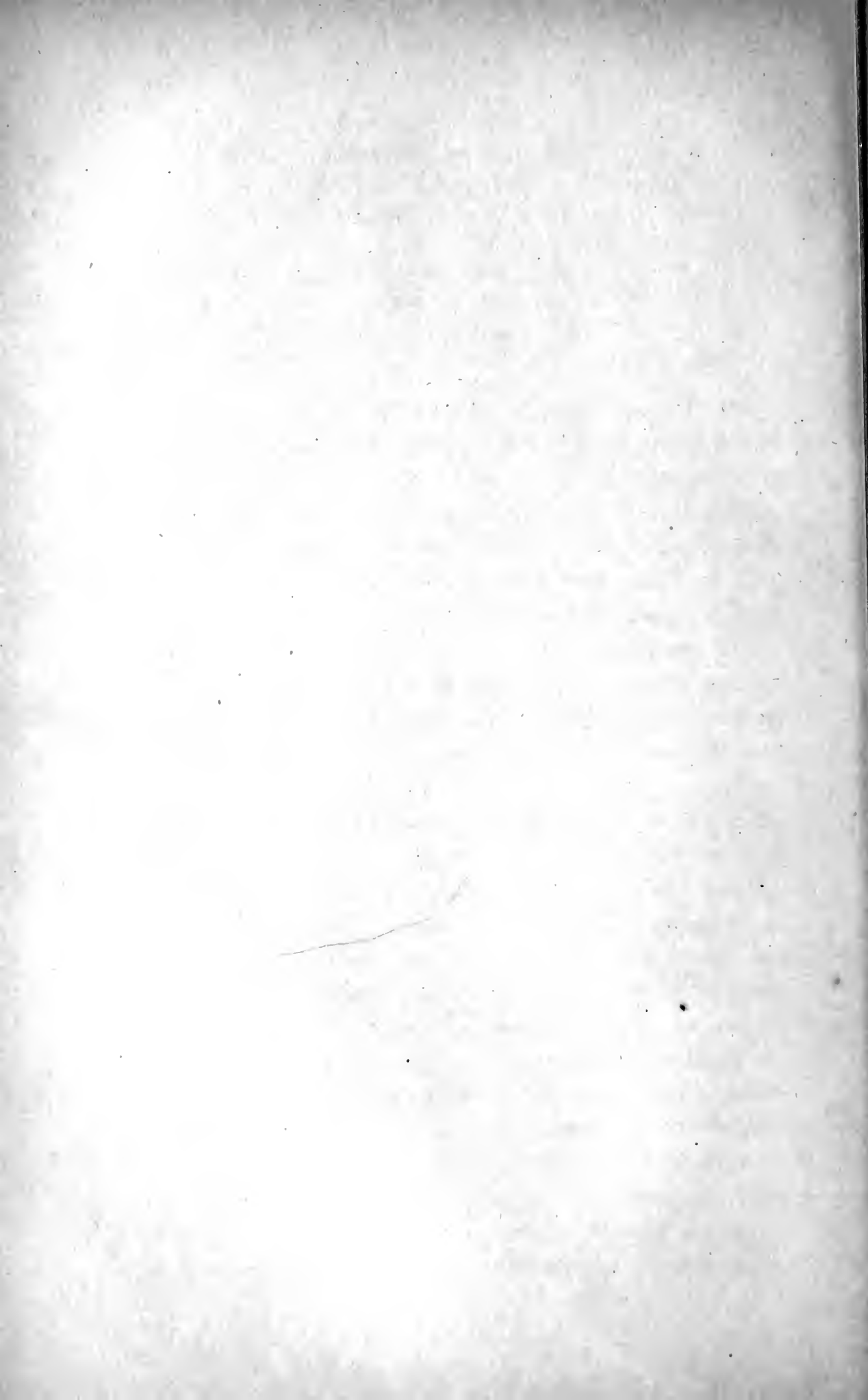
La périphérie du globe à l'équateur est de 360 degrés. Le degré vaut 25 parasanges; la parasange 12,000 coudées; la coudée, 24 doigts; le doigt, six grains d'orge alignés les uns à côté des autres, dans le sens de leur épaisseur.

Au nom de Dieu, le clément, le miséricordieux.

Que Dieu prolonge tes jours, o fils des nobles Seigneurs 3 et des pieux Pontifes, les phares de la religion, les élus de Dieu entre toutes les créatures! qu'Il rende ta félicité permanente; qu'Il multiplie pour toi toutes les bonnes choses; qu'Il t'aide à marcher sur le chemin de la droiture; qu'Il te range parmi ceux dont Il approuve les œuvres et dont Il embellit toutes les conditions.

J'ai compris ce que tu m'as demandé — puisse Dieu te faire comprendre tout ce qu'il y a de bon; puisse-t-Il te rendre heureux jusqu'à ta mort, te donner un sort fortuné dans cette vie et dans l'autre et t'y assigner une belle part!

Ce que tu désires, c'est une claire description des routiers et des royaumes de la terre, aussi bien des contrées cultivées que des déserts, une évaluation des distances et des taxes et impôts, à la manière des anciens. Comme j'ai trouvé que Ptolémée a donné une bonne description générale de la terre mais dans une langue étrangère, j'en ai fait une traduction en pur arabe afin que tu puisses en prendre connaissance; puis j'ai compilé moi-même — puisse l'accomplissement de tous tes désirs et de tous tes souhaits t'être dévoué! — ce qui, j'espère, répondra à ce que tu cherches et embrassera tout ce que tu veux, de sorte que tu pourras connaître tout ce qui est proche et lointain comme si tu l'avais vu de tes propres yeux. J'en ai fait un livre, que je commence par la lou-

extraits des chapitres 2—5 du cinquième livre; le sixième et le septième chapitre du sixième livre. Quant au dix-neuvième chapitre du septième livre, qui contient un précis de l'histoire des conquêtes tiré du livre de Belâdhory, j'en ai fait usage pour mon édition de ce dernier ouvrage.

Les chiffres latins placés entre parenthèses dans le texte d'Ibn Khordâdbeh indiquent les pages correspondantes du man. A; ceux qu'on trouve en marge de la traduction désignent les pages correspondantes du texte.

E R R A T A.

Texte p. ۷, 12 l. اصحاب; ۷, 8 l. عَسَقْلان; ۸۷ b l. المأجن.
 Traduction p. 1, l. 23 l. *dévolu*; 3, l. 24 l. *l'horizon*; 15 l. 1 l. *des* au lieu de *les*; 19, l. 26 l. *tu n'es*; 169 note 1, l. 3 l. *disent du mal*; 170 note 1, l. 4 l. *se révoltèrent*; 192 l. 16 l. *de la somme élevée*; 200 l. 1 l. *les conditions les plus faibles*; 204 l. 1 l. *plâines, où*; 205 l. 7 l. *charges d'âne*.

On peut en dire autant de la partie géographique et statistique du livre de Kodâma que j'ai cru devoir ajouter à l'édition d'Ibn Khordâdbeh. La comparaison des itinéraires et des données sur les revenus de l'empire chez ces deux auteurs est très intéressante, surtout parce que Kodâma a puisé souvent aux mêmes sources officielles. Le père de Kodâma, qui était chrétien, avait connu Ibn Khordâdbeh personnellement (v. *Aghâny* XIX, ۱۳۳, 10). Kodâma fit profession d'islamisme entre les mains du khalife Moktafy (289—295) et mourut en 337. Il composa un grand nombre d'ouvrages, mais il ne nous en reste que le second volume du « Livre de l'impôt et de l'art du secrétaire », livre que l'auteur paraît avoir écrit peu après 316. Car il parle de Malyh (Mélias) l'Arménien comme d'un contemporain (comp. Ibn al-Athyr VIII, ۴۹ et ۱۴۳), et il semble faire allusion au sac de Kazwyn par les Dailamites, qui eut lieu en 316 (Ibn al-Athyr VIII, ۱۴۲), ou bien aux atrocités commises dans les années suivantes par Mardâwydj, comme à un événement récent. Le manuscrit qui contient ce second volume se trouve dans la bibliothèque de Keuprulu à Constantinople et M. Schefer en possède une bonne copie qu'il a eu l'extrême obligeance de me confier plusieurs fois. Malheureusement, non seulement la plupart des noms propres y ont été altérés au point d'être souvent méconnaissables, mais le texte même est quelquefois très fautif et déparé par plusieurs lacunes. Quoique de Slane, dans le *Journal asiatique* 1862, II, 159, eût adressé les mêmes reproches à l'original de Constantinople, j'espérais toujours qu'on pourrait en tirer plusieurs variantes utiles. M. le Dr. Gies de l'ambassade allemande à Constantinople a eu la bonté de collationner ma copie sur le man. Keuprulu et s'en est acquitté avec le plus grand soin. Je lui dois en effet quelques bonnes leçons, notamment quelques lacunes ont été comblées. Mais la grande majorité des fautes et des altérations s'y retrouvent. Même en beaucoup de passages où la copie a des points diacritiques, l'original ne les a pas, de sorte que l'incertitude semblait augmenter au lieu de décroître. Si l'on veut comparer les notes que j'ai données au bas du texte, on pourra se faire une idée de la triste condition du manuscrit. Malgré toute la peine que je me suis donnée pour restituer les véritables leçons, il est resté quelques *non liquet*. Ainsi, il m'a été impossible de découvrir les noms grecs des corps d'armée byzantins, et, conséquemment, je n'ai pu réussir à corriger les transcriptions arabes de ces noms chez Kodâma. Les extraits que j'ai donnés comprennent le onzième chapitre du cinquième livre; des

interprètes. Il importe aussi de remarquer qu'ils se donnaient pour Chrétiens. Ibn Khordâdbeh semble avoir eu des doutes sur la véracité de cette assertion.

On trouve dans B quatre citations d'un certain Ispahâny qui corrigent les données d'Ibn Khordâdbeh sur le chiffre de l'impôt foncier des provinces syriennes. Ces citations ne se trouvent pas dans A et doivent être considérées comme des annotations marginales faites par le possesseur d'un exemplaire de la première édition, et introduites plus tard dans le texte par un copiste. Il en est de même de la correction p. 4 note *a* portant que les districts du Sawâd sont au nombre de 48, et non de 60 comme dans le texte. Yakouby parlant dans son Histoire, probablement écrite peu après 258 ¹⁾, de la division en 48 districts comme d'une chose connue, la thèse que cette partie du livre d'Ibn Khordâdbeh est plus ancienne d'un quart de siècle, en reçoit un nouvel appui. Les confusions et les déplacements du texte de B surpassent de beaucoup celles de A. Il en faut attribuer une grande partie à un relieur maladroit du manuscrit sur lequel cette copie a été faite.

La nouvelle rédaction ne nous apprend que fort peu de chose sur la vie de l'auteur. Nous savons par la préface qu'il a écrit son livre sur l'ordre d'un prince royal, apparemment l'héritier présomptif du trône, mais dont il m'est impossible de déterminer le nom. Les renseignements que l'auteur reçut de Sallâm, d'al-Fadhl ibn Merwân et d'autres rendent très vraisemblable qu'il a écrit son livre à Samarra. Non seulement le témoignage de Mokaddasy, mais la nature de ses communications même nous donnent la certitude qu'il avait accès aux archives. C'est pourquoi la leçon de B: «nous avons trouvé dans le bureau du kharâdj», p. lff, 1 comp. note *a*, peut être bonne. Le man. A porte: «on a trouvé». Nous savons aussi par le man. A qu'Ibn Khordâdbeh faisait encore des additions à son livre en 272. Je ne sais où H. Khal. (II p. 101) a pris qu'il est mort vers l'an 300, mais je n'ai les moyens ni de réfuter son assertion, ni de la confirmer.

Il est superflu, je crois, de m'étendre sur la valeur du livre reconnue en tous temps par les Orientaux, et, grâce surtout à l'édition de M. Barbier de Meynard, puis aux extraits qu'en ont donnés M.M. Sprenger et Von Kremer, appréciée, depuis un quart de siècle, aussi en Europe.

1) Voyez la Préface de M. Houtsma.

était déjà un personnage important ¹⁾. Mais Aly ibn Yahya, surnommé l'Arménien, dont l'auteur parle p. 11., fut préfet des frontières syriennes de 237 à 248, et le vers cité p. 4. se rapporte au bannissement du célèbre médecin Bahtischou^c, qui eut lieu en 244 (Tabary III, 143^v).

De toutes ces données je crois être en droit de conclure qu'Ibn Khordâdbeh composa son livre vers l'an 232 et qu'il y fit plus tard des additions successives, de sorte qu'il en résulta une seconde édition, qui n'a pas été complétée avant 272. Comme aucun des passages qui sont nécessairement postérieurs à 234 ne se trouve dans B ²⁾, il est fort probable que cet abrégé a été fait sur l'ouvrage tel qu'il avait été publié dans les dernières années de Wâthik ou bien au commencement du règne de Motawakkil. Cette hypothèse trouve un fort appui dans le fait suivant: la relation du voyage de Sallâm d'après la rédaction de B est celle qui a été la plus répandue, et qui, déjà dans le dernier quart du troisième siècle, a été reproduite par Ibn al-Fakyh et par Ibn Rosteh, et plus tard par Mokaddasy et beaucoup d'autres. Il n'y a que Djaihâny qui semble avoir eu sous les yeux un texte semblable à celui de A, mais plus complet encore. Il s'ensuit que l'itinéraire des marchands juifs et russes a déjà appartenu à la première édition, ce qui rehausse la valeur de ce témoignage. Car par là il devient évident que les Normands avaient déjà depuis longtemps entrepris leurs voyages de commerce du haut Nord jusqu'à Constantinople et même jusqu'à Bagdad, avant de pénétrer dans l'empire Byzantin comme pirates. Il se peut fort bien que la première de ces expéditions hostiles n'ait été qu'un acte de représailles contre les mauvais traitements que les marchands avaient soufferts. Je soumets cette question à l'opinion de M. Kunik, le savant le mieux renseigné sur les Russes-Normands. Qu'Ibn Khordâdbeh appelle ces Russes une race de Slaves, cela prouve seulement qu'il comprenait sous ce nom tous les peuples du nord de l'Europe, comme d'autres passages de son livre l'attestent aussi. Il ne pouvait même pas s'en douter, voyant que ces marchands se servaient à Bagdad d'enuques slaves comme

1) Comp. Hamdâny ed. Müller p. 106 l. dern. et suiv.

2) J'ai suppléé p. 11, 10 d'après B الاموى وهو من. M. Barbier de Meynard a supposé (p. 19) que l'auteur avait en vue Mohammed I qui régna de 238—273, et c'est ainsi qu'Ibn al-Fakyh 11, 6 a écrit. Comme nous ne connaissons pas la leçon de l'original de A, il est impossible de déduire de ce passage une pareille conclusion.

le secrétaire de Loulou. En 273 Loulou fut emprisonné, ses biens confisqués (Tab. ۲۱۳) et, comme d'ordinaire, le secrétaire doit avoir partagé la disgrâce de son chef.

Mais il y a des passages qui semblent prouver que le livre ne peut avoir été écrit après 250. On lit p. ۷۸ l. avant dern. que Maimoun était à cette époque prince de Tahart. Or ce prince mourut en 250 ¹⁾. On pourrait supposer à la rigueur que l'auteur commet ici un anachronisme, comme Ibn al-Fakyh qui a reproduit ce passage et qui écrivait en 290; mais cela n'est pas probable. Car Ibrâhym ibn Mohammed aussi, dont Ibn Khordâdbeh parle comme d'un prince régissant, est mort avant 250 ²⁾. Si l'on veut comparer les paroles de notre auteur avec ce que Yakouby (qui écrivait en 278) dit de cette dynastie, on verra que sa puissance s'est développée aux dépens des Edrysidés. Au temps d'Ibn Khordâdbeh, ces derniers étaient encore maîtres de Tlemcen, en 278 cette ville faisait partie des états de la dynastie d'Ibrâhym. En même temps ces princes avaient su se faire reconnaître comme descendants d'Aly, c'est-à-dire comme les égaux des Edrysidés. Ibn Khordâdbeh ignore encore ces circonstances et il appelle Ibrâhym simplement *le Berbère*.

D'autres passages nous obligent à placer la composition du livre encore plus tôt. Mohammed ibn al-Ba'ÿth, le seigneur de Marand, p. ۱۱۹ avant dernière l., se révolta et fut fait prisonnier en 234 (Tabary III, ۱۳۷۹), puis il périt en 235. Dans la même année 234 Mohammed ibn ar-Rawwâd, qu'Ibn Khordâdbeh désigne comme prince de Tabryz, perdit son indépendance (Yakouby, *Hist.* II, ۵۹۳ ³⁾). Comme le voyage de Sallâm commença en 228 et dura deux ans et demi, il est impossible de placer la date de notre livre avant 230. Les renseignements financiers qu'Ibn Khordâdbeh reçut d'al-Fadhl ibn Merwân (p. ۲۱, ۴۲, ۴۸, comp. la note au bas de la traduction p. 16) doivent donc dater du temps de son premier ministère qui prit fin en 233. En conformité avec ce qui précède est cette circonstance que Wâthik est le dernier khalife que l'auteur nomme dans son livre et que les faits et gestes de Motacim sont racontés comme des événements récents. Les deux princes Magrébins régnaient déjà dans ce temps. Ya'for ibn Abdarrahmân (Abdarrahym) al-Hawâly (+ 279), p. ۱۴۲, qui s'empara de Çan'â sous le règne de Motawakkil (donc avant 247),

1) V. ma *Descriptio al-Magribi* p. 102.

2) *Descriptio* p. 97.

3) Où il faut lire *محمد* au lieu de *محمد*.

avait été faite la première devait être la plus complète. Celle qui contient notre man. A aura été exécutée lorsqu'une partie des feuilles volantes avait disparu. Il m'est impossible de déterminer l'intervalle qui sépare ce manuscrit de l'autographe, mais je le crois très court. Malheureusement la souscription qui contenait la date où il avait été copié est devenue illisible. La note qu'un possesseur de cette copie a écrite sur le titre en 756 ne nous sert de rien. Une note marginale (p. v note m) qui parle de la conquête de Tunis par Ibn Toumert (± 540) semble dater du sixième siècle. Mais, à mon avis, le manuscrit est beaucoup plus ancien.

Quant à la lacune de la Préface, lacune que H. Khal. nous a fait découvrir, il se peut bien qu'elle ne se trouvât pas originairement dans ce manuscrit. Car la première feuille a été écrite avec une encre plus pâle que le reste par une main plus moderne et moins exercée, la même qui a restauré aussi quelques passages au milieu et à la fin du livre. Différentes corrections y ont été faites plus tard avec une encre plus noire. Le fragment relatif à la mer Morte, p. vi , a été écrit par ce correcteur. Une autre main a inséré une addition à l'encre rouge p. lo .

Le manuscrit a été collationné après avoir été copié, comme le prouvent les بلغ sur la marge, et les additions de mots omis par le copiste ou de petites corrections, et par ces mots à la fin du livre قوبلت حسب الطاقة . L'exemplaire a souffert beaucoup, surtout à la fin, mais aussi quelquefois dans le corps du récit.

L'*alif* de prolongation a été souvent omis dans les noms propres connus comme القسم , معوية , même on trouve الصلاكت au lieu de الصالحات . Quelquefois les lettres ظ et ص ont été mises l'une pour l'autre. Il y a plusieurs fautes dans le genre des noms de nombre. Les mots اصبع et ذراع ont été plusieurs fois construits comme masculins.

Voyons maintenant si le man. A nous fournit quelques données pour mieux définir l'époque de la composition du livre. Nous y trouvons cité p. ٢٢ un vers d'un poème de Bohtory composé en 269 en l'honneur d'Ishak ibn Kondadj. P. ٢٨ l'auteur cite un vers d'un poème fait en 271. Le récit de l'ouverture de la pyramide p. ٦١ a été écrit probablement entre 270 et 273. Ce n'est qu'en 269 que Loulou se sépara d'Ibn Touloun et vint se ranger sous les ordres de Mowaffak (Tabary III, ٢٢٨ , ٢٨ . et suiv.). Avant la fin de la guerre des esclaves, en 270, Ibn Khordāhbeh n'aura pas eu l'occasion de rencontrer

nous est garantie par Edrysy; ou bien une meilleure leçon comme p. ٥٩ note c.

Il résulte de ces considérations que le man. A, tout en offrant un texte beaucoup plus riche que celui de B et que celui auquel appartenait le fragment que j'ai nommé C, ne nous présente pas encore une rédaction complète de l'ouvrage d'Ibn Khordâdbeh. En même temps nous y observons cette particularité que plusieurs passages ont été déplacés. L'itinéraire p. ٢٢, 8 et 9 qui appartient à la description du Khouzistân se trouve ici entre la description de deux provinces de la Perse. La liste des provinces de la Perse, p. ٢٧ l. dern., semble mal placée après la description de ces provinces elles-mêmes. Le passage p. ٢٩ l. dern. — ٣٨, 10 coupe en deux l'itinéraire à la Chine. La notice p. ٣٨, 7 et suiv. serait à sa place p. ٤٥, 12. L'énumération des villes de l'Inde p. ٣٨ l. pén. et suiv. n'est pas à sa place. Le passage p. ١١٧, 11 et suiv. (comp. note e) est mal placé et mutilé. La note sur les revenus de Bagdad, p. ١٢٥, 4 et suiv., n'arrive pas mieux ici. La description du phare d'Alexandrie est un hors d'œuvre au milieu de la description de Rome. Le copiste a voulu placer d'abord l'itinéraire des marchands juifs et russes à la fin de la description du quartier du nord (p. ١٢٥), puis il s'est ravisé et l'a donné p. ١٥٣, après avoir achevé la description des quatre quartiers de l'empire. Un détail curieux est qu'à la p. ٢٣ on trouve la liste de onze provinces du Khouzistân, tandis qu'on lit, quelques lignes plus bas, qu'il n'y en a que sept.

Je crois qu'il n'y a qu'une seule manière d'expliquer l'origine de ces omissions et de ces déplacements. On sait que les autographes des savants arabes ont souvent un aspect étrange à cause des changements et des additions que l'auteur y introduit après coup. Souvent la marge en est couverte, et s'il n'y a pas de place à la marge de la page à laquelle le morceau ajouté ou corrigé se rapporte, la marge de la page suivante est employée et ainsi de suite. Ces notes marginales se trouvent maintes fois écrites pêle-mêle, sans qu'on sache à première vue à quelle partie du texte elles appartiennent. Si la marge ne suffit pas, l'auteur écrit ses additions sur des feuillets volants, qui s'égareront et qui se perdent facilement. On conviendra qu'il y a bien des chances pour que le copiste insère une partie de ces additions ou corrections à une place qui ne leur avait pas été destinée, et pour que, si cet autographe a passé par diverses mains, quelques uns des feuillets volants se perdent. Il est très probable qu'il y a eu en circulation plus d'une copie du livre d'Ibn Khordâdbeh. Celle qui

pondre négativement. Le passage sur la muraille dite *de la Vieille*, signalé par M. Barbier de Meynard comme étant cité par Ibn Djobair et Hamdallah Mostawfy, y manque. Il en est de même de la citation de Masoudy sur la continuité des montagnes. J'ai fait observer dans une note au bas de ma traduction, p. 134, que cette théorie se trouve développée chez Ibn Haukal, qui, probablement, l'avait puisée dans le livre d'Ibn Khordâdhbeh qu'il dit avoir beaucoup étudié. Ibn Haukal ne peut pas l'avoir inventée, car Masoudy lui est antérieur d'un demi-siècle. La description de la mosquée de Damas, qu'Ibn al-Fakyh (p. 1.v, 12) dit avoir copiée sur le livre d'Ibn Khordâdhbeh, ne se trouve pas dans notre texte. Le passage du même auteur, cité p. 10^f note *i*, appartenait probablement au texte primitif d'Ibn Khordâdhbeh. Ibn Iyâs donne sous le nom de notre auteur des détails qu'on cherche en vain dans A (comp. p. 1. notes *f* et *l*, 19) note *a*). Si l'on compare la description de Rome dans notre texte (p. 11^f) avec celles d'Ibn al-Fakyh et d'Ibn Rosteh, on est tenté de présumer que la première a été abrégée. La description du voyage de Sallâm à la muraille de Gog et Magog par Djaihâny, dont Edrysy nous a conservé la plus grande partie, contenait plusieurs détails qui ne se trouvent pas dans le man. A. Comme Djaihâny a incorporé l'ouvrage d'Ibn Khordâdhbeh dans le sien, et que son texte s'accorde en général mot pour mot avec celui de notre édition, nous sommes en droit de supposer que ces détails se trouvaient dans son exemplaire du Livre des routes et des royaumes.

En examinant le texte édité, nous arrivons au même résultat. Nous rencontrons quelquefois un قَالَ, « il dit » sans antécédent p. e. p. 1., 11 où les mots cités sont de Kelby, p. 9^m, 5 pour introduire un passage qui paraît emprunté à Ptolémée. La citation d'Aboulféda que j'ai donnée p. 1.v note *l* laisse soupçonner que le texte de A a été abrégé. L'auteur mentionne p. 12, 1 la station البرقة comme ayant été déjà nommée. L'itinéraire dans lequel elle devait figurer manque chez A aussi bien que chez B. Dans la description de la route menant au Khorâsân on cherche en vain la mention de Sinn Somaira d'où partait un embranchement dans la direction de l'Adherbaidjân (p. 1.v1, 8). Dans le chapitre des rivières il y a au moins une lacune. Le man. B nous a conservé le titre de la description du Jaxarte, qui, dans A, manque absolument (p. 1.v^f note *e*). Dans quelques cas assez rares le man. B nous a conservé une phrase qui manque chez A et qui doit avoir appartenu au texte original, p. e. p. 1.6, 6 dont l'authenticité

de Meynard, que je lui fis part de mon intention de préparer une nouvelle édition du livre, au cas où il ne voudrait pas l'entreprendre lui-même, et que je lui demandai l'autorisation de prendre sa traduction comme base de la mienne, il me répondit non seulement qu'il me céda volontiers ses droits de priorité, mais aussi, à ma grande joie, il y joignit l'offre amicale de lire une épreuve de ma traduction. En effet, sans cela j'aurais hésité à la donner, convaincu que je suis qu'en traduisant d'une langue étrangère dans une autre qui l'est également, on s'expose à commettre bon nombre d'erreurs et de solécismes ¹⁾. C'est pour moi une douce obligation de lui présenter ici mes vifs remerciements.

Je pouvais dès lors me mettre au travail. Le nouveau manuscrit, que j'ai appelé A, était ancien, assez bien écrit, et pouvait servir de base à une édition du livre, quoiqu'il ne fût pas exempt de fautes et qu'il eût été endommagé par le temps et l'usage. M. Barbier de Meynard avait démontré que le man. d'Oxford (B) ne contenait qu'une rédaction abrégée de l'ouvrage, faite par quelque abrégiateur maladroit. Le man. A confirmait à première vue la justesse de sa thèse. Les mots que Hâdjy Khalyfa (V, 511 et suiv.) cite de la préface du livre se trouvent dans A, à l'exception des derniers ²⁾. Les mots qui manquent dans notre texte sont *فلذلك كثر فيه الصعوبة والاشكال ولكن* (المأمور معذور³⁾ « C'est pour cette raison qu'il y a beaucoup de difficultés et d'incertitudes, mais œuvre commandée est (d'avance) excusée ».

Comme Ibn Khordâdbeh a composé son livre sur l'ordre d'un prince abbâside, les mots cités par H. Khal. seraient bien à leur place dans la Préface, mais dans ce cas il faudrait admettre qu'il y manque tout un passage dans lequel l'auteur avait signalé la difficulté d'obtenir des informations exactes, et manifesté aussi ses scrupules pour entreprendre la tâche qui lui avait été confiée. Cela nous mène directement à la question principale: le manuscrit A contient-il réellement l'ouvrage complet d'Ibn Khordâdbeh? Je crois devoir y ré-

1) On voudra me pardonner le pédantisme d'avoir écrit *Abessinie* et *Abessins* au lieu de *Abyssinie* et *Abyssins*.

2) Voyez dans la présente édition p. ٣, 6—10, ٥, 4 et suiv., l. dern. et suiv.

3) Le texte de Flügel porte fautivement *وكلان المأمور مقدور*. M. B. d. M. avait déjà corrigé ces mots dans une note sur son Introduction p. 17. Le mot *اشتنا* dans lequel Flügel avait vu *ἄστν* est une corruption de *استنان*.

savait parfaitement bien que, dans bon nombre d'endroits, il lui serait impossible de restituer le texte. Mais se souvenant de l'axiome « le mieux est souvent l'ennemi du bien », il a préféré offrir à ses confrères une édition nécessairement imparfaite que de laisser dormir dans la bibliothèque d'Oxford un ouvrage précieux dont la science pourrait tant profiter. Il s'est acquis par là des droits à la reconnaissance sincère de tous les Orientalistes. L'usage fréquent qui a été fait de son édition est la preuve la plus éclatante du grand service qu'il a rendu à la science en la publiant.

Or, depuis 1865, plus d'un livre a paru qui pouvait servir à corriger et améliorer le texte d'Ibn Khordâdbeh. Une collation exacte de l'édition sur le manuscrit d'Oxford m'avait fourni un certain nombre de bonnes leçons. Enfin, j'avais eu la bonne fortune de découvrir un fragment du même livre dans un autre manuscrit de la Bodléenne. Invité par plusieurs savants à en donner une seconde édition dans ma *Bibliotheca Geographorum*, je me mis à étudier de nouveau le texte, mais pour arriver encore à la conclusion que, sans un meilleur manuscrit, une édition vraiment critique de l'ouvrage était impossible. Toutes les démarches que j'avais faites par correspondance pour en découvrir un en Orient avaient été infructueuses. Une seule chance me restait. Je m'adressai, en 1885, à mon ami, M. le Dr. Carlo comte de Landberg, alors sur le point de partir pour l'Orient, en le priant de faire des recherches. Quelle ne fut pas ma joie quand je reçus, quelques semaines plus tard, à la fois la bonne nouvelle qu'il avait découvert un manuscrit très ancien, et la copie d'une page de ce manuscrit qui prouvait non seulement qu'il était beaucoup plus correct, mais encore qu'il offrait plus de détails que l'édition parisienne. Il restait pourtant une difficulté. Le propriétaire du trésor ne voulait le céder que moyennant une somme qui dépassait les ressources dont je pouvais disposer. M. de Landberg, ne voulant pas faire les choses à demi, n'hésita pas à l'acheter lui-même. On sait qu'à l'occasion du Congrès des Orientalistes à Vienne, en 1886, il fit donation du manuscrit à la Bibliothèque impériale, mais à la condition qu'on le mettrait d'abord à ma disposition pour l'édition projetée de l'ouvrage. Sans la découverte de M. de Landberg et sans sa générosité cette édition n'eût pu paraître. Il a donc droit à la reconnaissance de tous ceux qui s'intéressent à cette publication. Quant à moi, je le prie d'agréer l'assurance que je n'oublierai jamais le service éminent qu'il m'a rendu.

Quand je communiquai cette découverte à mon cher ami C. Barbier

auteur a relevé le chiffre de l'impôt foncier payé par les districts de l'Irak; mais il est à remarquer que ce chiffre monte ou baisse, augmente ou diminue selon les temps et les événements. Ailleurs il dit que le mont al-^cArdj, situé entre la Mecque et Médine, se prolonge jusqu'en Syrie. En effet ¹⁾, il dit qu'il se rattache au mont al-^cAkrâ, sur le territoire d'Antioche, lequel à son tour, va se réunir au Lökkâm (l'Amanus). Cette opinion est étrange. Il enseigne même que les différentes parties du monde se touchent et tiennent ensemble sans interruption et sans solution de continuité; mais que la surface de la terre offre tantôt des dépressions, tantôt des renflements considérables. Quoi qu'il en soit, l'ouvrage d'Ibn Khordâdhbeh est le plus beau de tous ceux qui ont été composés sur ce sujet». Mokaddasy dit (p. f l. dern. et suiv.) que le livre d'Ibn Khordâdhbeh est trop succinct, et que, pour cette raison, on ne peut en tirer beaucoup de profit. Cela ne l'a pas empêché d'y prendre la plupart de ses itinéraires et beaucoup de particularités. Ibn Haukal avoue (p. ۲۳۹, 2) que, dans ses voyages, le livre d'Ibn Khordâdhbeh, celui de Djaihâny et le mémoire de Kodâma ne le quittaient jamais. Le ministre-géographe Djaihâny, auteur du second de ces livres qui, malheureusement, ne nous est pas parvenu, a, selon Mokaddasy, fait du livre d'Ibn Khordâdhbeh la base de son propre ouvrage. Ibn al-Fakyh, de même, a incorporé dans son livre la plus grande partie du Livre des routes et des royaumes ²⁾.

Il n'y a pas encore quatre ans qu'on ne connaissait de ce livre qu'un seul ³⁾ manuscrit, celui de la bibliothèque bodléenne à Oxford. Ce manuscrit, quoi qu'ancien (écrit en 630) et, à première vue, assez bien écrit, est plein d'erreurs et de fautes. Une grande partie des noms propres y a été défigurée, souvent au point d'être illisibles. Il présente plusieurs lacunes et omissions et plus d'un passage a été déplacé, le manuscrit ayant été copié évidemment sur un volume mal relié. D'après ce manuscrit M. Barbier de Meynard publia, dans le *Journal asiatique* de 1865, le texte accompagné d'une traduction. Le savant éditeur n'ignorait point la triste condition du manuscrit et

1) Lis. ^w ٱلْأَرْضِ ^f.

2) Voyez la Préface de mon édition p. XI.

3) M. Barbier de Meynard parle dans son Introduction d'un second manuscrit qui se trouverait dans une des bibliothèques de Constantinople, et dont S. Exc. Ahmed Wéfyk Pâcha lui avait signalé l'existence; mais il m'a été impossible de retrouver la trace de ce document.

traité d'Ibn Dihya (mort en 633) sur les noms du vin ¹⁾, sous البابلي : « Le vin dit Babilly (Babylonien) a été nommé ainsi d'après Babel, la ville des Nimrod. Les constructions de cette ville furent les plus grandes du monde jusqu'à leur dévastation. C'est ce que raconte Abou'l-Kâsim ibn Khordâhbeh, le savant historien ». L'autre est dans la description de Damas par Ibn Schaddad qui écrivait vers 680 (man. de Leide 1466, p. 9) : « Ibn Khordâhbeh raconte dans son Histoire que *les hommes* de Rass (Koran 25 vers. 40; 50 vers. 12) habitaient à Hadhour (dans le Yémen). Dieu leur envoya un prophète nommé Hanthala ibn Çafwân, mais ils le traitèrent de menteur et le tuèrent. En conséquence 'Aad ibn 'Ouç ibn Iram ibn Sâm ibn Nouh et ses enfants se séparèrent des Rass et s'établirent aux Ahkâf (les dunes de sable, au nord de Mahra, est de Hadhramawt), et Dieu fit périr les gens de Rass. Les fils de 'Aad se rassemblèrent tous dans le Yémen et se dispersèrent ensuite sur la terre. Djairoun ibn Sa'd ibn 'Aad ibn 'Ouç vint à Damas et y bâtit la ville qu'il nomma Djairoun. C'est elle qui s'appelle « Iram aux colonnes », car on ne trouve en aucun lieu autant de colonnes en pierre qu'à Damas. Dieu envoya Houd ibn Abdallah ibn Rabâh ibn Khâlid ibn al-Kholoud ibn 'Aad ibn 'Ouç ibn Iram ibn Sâm ibn Nouh comme prophète aux 'Aad, c'est-à-dire les Adites qui demeuraient aux Ahkâf. Ils le traitèrent de trompeur et Dieu les fit périr. J'ai lu, dit-il, dans quelque livre que Djairoun et Baryd étaient frères, tous les deux fils de Sa'd ibn 'Ammâr ibn 'Aad, et que c'est en souvenir de ces deux personnages qu'on a nommé les deux portes de Damas, la porte de Djairoun et celle d'al-Baryd ». — Masoudy ajoute, II, p. 72, que ce livre traite des peuples anciens qui ont vécu avant l'Islamisme.

Masoudy parle aussi du Livre des routes et des royaumes. Il le nomme (I, p. 13) « un livre précieux, une mine inépuisable de faits qu'on explore toujours avec fruit ». Mais il n'admirait pas ce genre de livres. Nous lisons chez lui, II p. 70 et suiv. : « Obaidallah ibn Khordâhbeh, dans son livre intitulé *Les routes et les royaumes*, indique soigneusement la distance qui sépare tel et tel point l'un de l'autre; mais il ne donne aucun renseignement ni sur les princes, ni sur leurs états. Cette science des distances et des chemins ne peut être utile qu'aux courriers ²⁾ et aux porteurs de groups et de lettres. Le même

1) Man. de Leide 581(1), Catal. I, 53 de la 2me édition.

2) Il faut lire الغيوج.

pas ici une faute de copiste pour Abdalazyz; une seule fois (XIX, ۱۳۳, 10) sur l'autorité de Djafar ibn Kodâma. Toutes ces citations ¹⁾ ont rapport aux deux premiers siècles de l'hégire, à l'exception de deux: XIX, ۱۳۳, 10, où Ibn Khordâdhbeh raconte une anecdote du temps de Motawakkil qui lui avait été transmise par le poète Aly ibn Djahm (mort en 249), et XXI, ۲۴۹, 8; d'après ce récit, Ibn Khordâdhbeh parle de la mort du chanteur Mokhârik, décédé dans une des premières années du règne de ce khalife.

Le jugement de l'auteur des *Aghâny* sur Ibn Khordâdhbeh est peu flatteur. « Cet écrivain, dit-il (I, ۱۹, V, ۳), se donne peu de peine pour vérifier ce qu'il rapporte dans ses livres. Ce ne sont souvent que de simples conjectures sans aucune autorité, et auxquelles on aurait tort d'ajouter foi » (VI, ۱۹, 9 a f., X, ۱۲, 2). « Ce qu'on raconte sur les chansons des khalifes est pour la plus grande partie sans fondement, spécialement ce qu'en dit Ibn Khordâdhbeh qui attribue des chansons même à Omar ibn al-Khattâb et à plusieurs autres khalifes, comme si le don du chant eût été un des prérogatives du khalifat. Ce qu'il rapporte sur les chansons des premiers khalifes abbâsides manque également d'autorité. Ce sont des balivernes qu'un homme sérieux ne peut accepter » (VIII, ۱۴۹, ۱۲, XIII, ۱۹, 3 a f.) etc. etc. Toutefois, il le cite assez souvent, comme nous l'avons vu, et il n'est point du tout impossible qu'il ne le cite maintes fois aussi sans le nommer. Ce jugement sévère est contrebalancé par celui de Masoudy qui admire beaucoup les livres d'Ibn Khordâdhbeh, auxquels, dit-il, on a fait de nombreux emprunts. Cet écrivain l'appelle un homme d'un grand savoir, qui connaissait l'art de faire un livre.

Quant au grand ouvrage historique d'Ibn Khordâdhbeh que nous ne possédons plus, Masoudy (I, 13) dit qu'il se distinguait entre tous par le soin et l'ordre de sa méthode, l'abondance de ses renseignements sur l'histoire des peuples non-arabes et le gouvernement de leurs rois. J'ai noté deux passages de ce livre qui, malheureusement, ne suffisent pas pour en donner une idée. L'un se trouve dans le

1) Outre celles que j'ai mentionnées: II, ۹۸, 11 a f., ۷۱, 11, ۱۲, 11, III, ۷۳, 20, IV, ۸۹, 13 a f., VI, ۸, 8 (où il manque quelque chose), ۱۱, 10, ۱۹, 9 a f., ۱۱۷, 2, ۱۲, 7 a f., VII, ۱۳۴, 8, ۱۴۸, ۱۸, 16 et dern., VIII, ۷۹, 18, ۱۴۹, 14, ۱۹, 12 a f., IX, ۸۴, 12, X, ۱۲, 2, ۱۳, 18, XIII, ۱۱ l. avant dern. et suiv., ۱۹, 3 a f. et suiv., XV, ۱, 12, XVIII, ۱۳, 12, ۱۷, 6, ۱۷, 4 a f.

Mokaddasy (p. ۳۴۲ de mon édition) dit qu'Ibn Khordâdhbeh a été wézyr du khalife et qu'il eut accès aux documents des archives, circonstance qui permet d'attacher plus d'importance à ses renseignements qu'à ceux d'autres géographes. M. Barbier de Meynard a fait remarquer avec raison qu'aucun témoignage historique ne laisse supposer qu'Ibn Khordâdhbeh ait été au nombre des wézyrs en titre. Il est donc vraisemblable qu'il faut traduire l'expression de Mokaddasy par « haut fonctionnaire, chef d'un des ministères ». Il est à regretter que cet auteur n'ait pas ajouté le nom du khalife.

Enfin, l'auteur du *Fihrist* nous a conservé les titres de huit ouvrages d'Ibn Khordâdhbeh. « On y trouve, dit M. Barbier de Meynard, la trace des recherches sérieuses de l'érudit, à côté des amusements frivoles du courtisan. A celui-ci appartiennent les ouvrages intitulés :

- 1°. L'art de la musique.
- 2°. Le manuel du cuisinier.
- 3°. Le livre du jeu et des instruments de musique.
- 4°. Le livre du vin.
- 5°. Le livre des convives et des familiers.

Au savant et au fonctionnaire les trois ouvrages suivants :

- 6°. Les principales généalogies des Perses et des peuplades transplantées ¹⁾).
- 7°. Le livre des routes et des royaumes.
- 8°. Le livre des *anwâ* (espèce de calendrier).»

Cette liste semble être incomplète, car nous savons par Masoudy et d'autres écrivains qu'Ibn Khordâdhbeh est aussi l'auteur d'un grand ouvrage historique. Il se peut cependant que cet ouvrage soit celui qui, dans la liste précédente, est coté sous le n°. 6.

L'auteur des *Aghâny* parle une fois (VIII, ۳, 13) du livre, deux fois (I, ۱۹, V, ۳) des livres d'Ibn Khordâdhbeh. Le plus souvent il le cite par l'intermédiaire d'Aly ibn Abdalazyz le kâtib ²⁾); une seule fois (IX, ۵۸, 1) par celui d'Aly ibn Ibrâhym le kâtib, si Ibrâhym n'est

1) C'est-à-dire les colonies établies dans diverses provinces frontières par les Khosroës. Chez Tabary I, ۱۹۲., 9 ce nom est appliqué aux partisans d'Aly, transportés par Moâwia. Dans le texte du *Fihrist* on lit à tort النوافل, comme M. Barbier de Meynard l'a déjà fait observer.

2) III, ۹۹, 8 a f., ۱۱۵, 8 a f., IV, ۵۹, 15, ۸۹, 8 a f., V, ۹, 13, ۱۱۴, 3 a f., VI, ۹۹, 13, v. l. dern. et suiv., VII, ۱۹۸, 7 a f., VIII, ۵۵, 6, XI, ۱۲, 8 a f., XIV, ۴۴, 6, XVI, vv, 4 a f., XXI, ۲۲۹, 11, 18, ۲۴۹, 18.

chait à la sécurité du pouvoir et à l'ordre public. Nous ignorons complètement quand Ibn Khordâdhbeh fut chargé de ce poste et jusqu'à quelle époque il resta en fonction. M. Sprenger (*Post- und Reiserouten* p. XV) a émis la supposition que notre auteur aurait compilé les itinéraires pour son propre usage lorsqu'il était chef des postes. Comme le « Livre des routes » a été composé à Samarra entre 230 et 234, cette hypothèse nous obligerait à admettre qu'Ibn Khordâdhbeh avait été appelé à cet emploi lorsqu'il était encore jeune, sous le khalifat de Motacim ou de Wathik. Il me semble plus probable qu'il ait été employé au bureau central des postes soit à Samarra soit à Bagdad, et que c'est là qu'il ait recueilli les matériaux de son livre.

Nous apprenons également par le *Fihrist* qu'Ibn Khordâdhbeh fut admis dans l'intimité de Motamid. L'exactitude de ce renseignement nous est attestée par Masoudy qui nous a conservé un discours d'Ibn Khordâdhbeh sur l'origine de la musique, sur l'art de chanter, et sur le rythme et les modes du chant, discours qu'il prononça à la demande de Motamid dans une réunion de beaux esprits chez ce khalife. Motamid, ravi de ce qu'il venait d'entendre, fit présent à Ibn Khordâdhbeh d'une robe d'honneur magnifique (VIII, 88—100 de l'édition de M. Barbier de Meynard). Dans quelle période du règne de Motamid (256—272) faut-il placer cet événement? On sait que ce khalife, peu soucieux de politique, mais admirateur passionné de musique et de poésie, avait laissé la conduite des affaires à son frère Mowaffak. Bientôt le khalife n'eut plus qu'un pouvoir nominal. Il fit deux tentatives pour se soustraire à la prédominance de son frère, l'une en 264 (Tabary III, ۱۹۳ et suiv.), l'autre en 269, lorsqu'il voulut se mettre sous la protection du prince d'Égypte, Ahmed ibn Touloun. Mowaffak lui-même fit échouer la première entreprise; l'insuccès de l'autre fut dû à la vigilance d'Ishâk ibn Kondâdj. Celui-ci reçut en récompense deux épées d'honneur et fut célébré par Bohtory dans un poème, dont Ibn Khordâdhbeh a cité un vers dans le Livre des routes (p. ۱۳۶ de l'édition actuelle). Depuis l'année 269, Motamid n'était plus en réalité qu'un prisonnier (Tabary III, ۲۳۹, ۲.۴., ۲.۶۸, 16), quoiqu'en 270 on lui rendit un semblant de liberté (Tabary ۲).۴). Il me semble probable qu'il faut placer dans la première période du règne (256—264) les réunions dont parle Masoudy. Ce n'est qu'à cette époque que nous pouvons nous imaginer le khalife gai et libre de préoccupations au milieu de ses convives. L'âge d'Ibn Khordâdhbeh qui, en 256, avait déjà plus de cinquante ans, semble nous conduire au même résultat.

« Maintenant, nous pouvons espérer de conquérir l'empire romain et la Chine grâce au héros qui a dompté le pouvoir de Scharwyn.

Fortifiez vos mains par Abdallah (employez les services d'Abdallah), car il joint à une loyauté parfaite une habileté énergique ».

Le nom du poète soulève une difficulté. A première vue on est tenté de voir dans Sallâm une légère corruption de Salm, nom altéré en Sâlim par Ibn Khallikân dans son article sur ce poète ¹⁾. Mais, dans ce cas, l'auteur des *Aghâny* doit s'être trompé lorsqu'il dit que Salm al-Khâsir mourut sous le règne de Hâroun ar-Raschyd (XXI, 114, 20 et suiv. édition de M. Brünnow). En effet, cet auteur nous raconte une anecdote sur le même poète dans laquelle figure le khalife al-Mâmoun (p. 111, 14 et suiv.) au lieu d'ar-Raschyd qui est nommé dans une autre tradition du même récit (p. 111, 8).

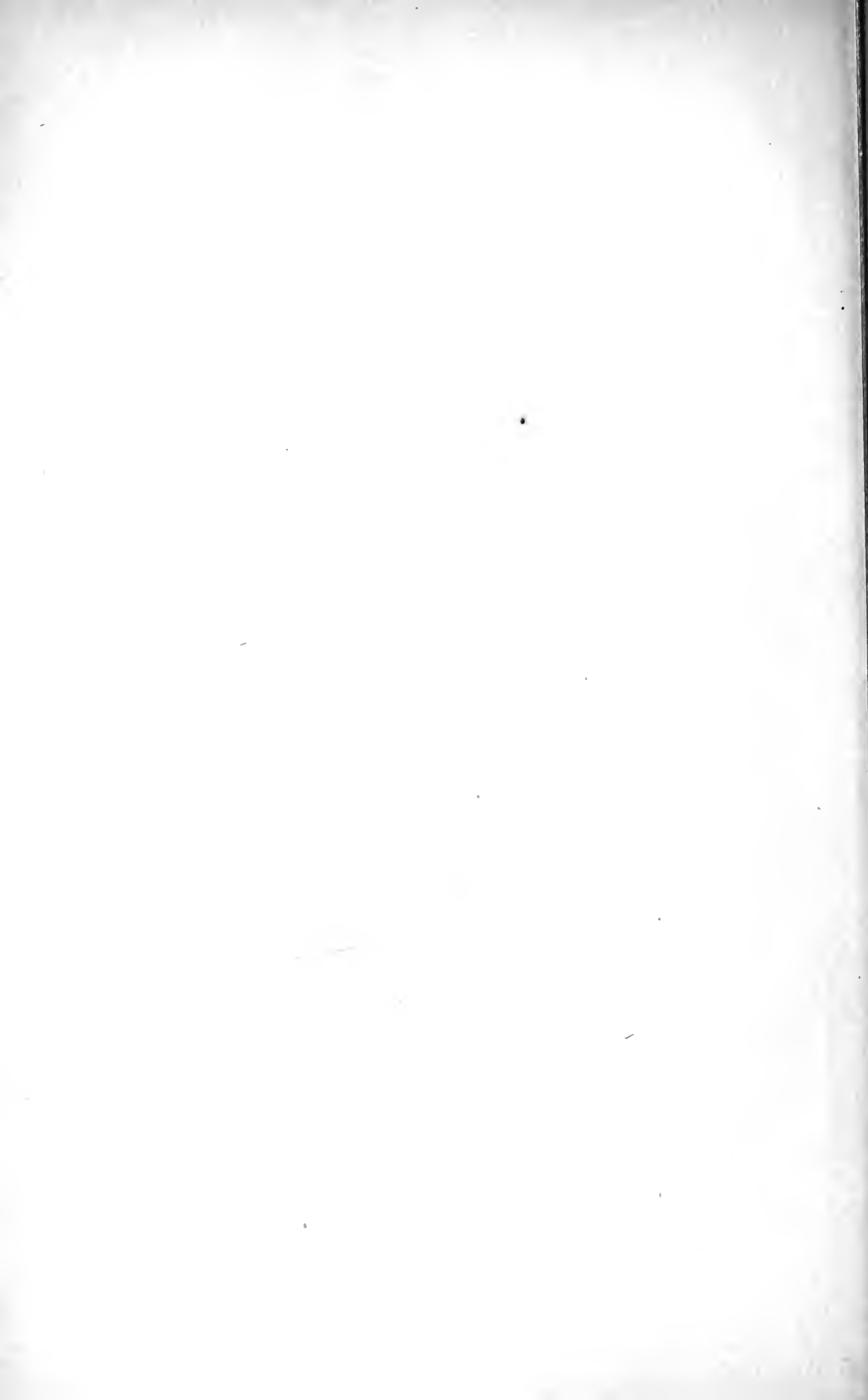
Nous savons encore qu'Abdallah était intimement lié avec le célèbre musicien Ishâk al-Mawcily. L'auteur des *Aghâny* nous a conservé l'anecdote suivante (V, 1., 22 et suiv.): « Ishâk raconte: je rencontrai Zahra la Kilâbyya (femme distinguée et spirituelle dont Ishâk fréquentait la société) qui me demanda: « comment se porte Abdallah ibn Khordâdhbeh? » — « Il est mort ». — « Homme noble et sans reproche, que Dieu ait pitié de son âme! Il t'aimait beaucoup et ton plaisir faisait sa joie ». — Ishâk mourut en 235 (*Aghâny* V, 112, 19, 111, 17, 21). Ibn Khordâdhbeh doit à Ishâk beaucoup d'informations sur la musique et les musiciens, et il en a reçu quelques unes par l'intermédiaire de son père Abdallah (p. e. *Aghâny* V, 114, l. avantdern.), mais la plupart directement. Il en résulte qu'il était homme fait longtemps avant 235. La conjecture de M. Barbier de Meynard qu'Ibn Khordâdhbeh est né dans les premières années du troisième siècle de l'hégire, doit être très proche de la vérité.

L'auteur du *Fihrist* nous apprend qu'Ibn Khordâdhbeh a été chef des postes et des informations dans le Djabal, « la Montagne », comme les Arabes appelaient la Médie. M. Barbier de Meynard a donné, dans l'Introduction à son édition d'Ibn Khordâdhbeh (*Journal asiatique* 1865 p. 9), un exposé clair et précis de la nature de cet emploi qu'on ne confiait qu'aux serviteurs fidèles du gouvernement, un des principaux devoirs de ces fonctionnaires étant de faire connaître au wézyr et, au besoin, directement au khalife tout ce qui, dans la province, tou-

1) N°. 252 de l'édition de M. Wüstenfeld. De Slane (I, 22 note, de la traduction) dit que cet article est d'une rédaction plus récente et mérite peu de confiance.

PRÉFACE.

L'auteur du « Livre des routes et des royaumes » s'appelait Abou 'l-Kâsim Obaidallah ibn Khordâdhbeh. C'est ainsi que son nom est donné dans les titres des deux manuscrits qui nous ont conservé son œuvre, dans plusieurs passages des *Aghâny*, et aussi par Masoudy, et, en partie, dans le *Fihrist*. C'est donc à tort qu'il est appelé Mohammed dans un passage du manuscrit d'Oxford (p. 1.9 note *m* de la présente édition) et dans une note sur le titre du man. de Leide d'Ibn Haukal (reproduite dans mon édition de ce livre). L'auteur du *Fihrist* (édition de Flügel p. 149) est dans l'erreur, lorsqu'il nomme le père de notre auteur Ahmed. Ibn al-Fakyh (p. 2.3, 9 de mon édition) n'est pas plus exact lorsqu'il donne au géographe le nom d'Abdallah et à son père celui de Mohammed. Abdallah peut être une faute de copiste pour Obaidallah; la même faute se trouve dans plus d'un passage des *Aghâny*. Il faut chercher l'origine de ces erreurs dans l'habitude qu'on avait de désigner notre auteur par le nom de son grand-père, en le nommant Ibn Khordâdhbeh. L'auteur du *Fihrist* nous apprend que ce grand-père abjura le magisme (la religion de Zoroastre) et embrassa l'Islam sur l'invitation d'un des Barmékides. Nous en pouvons conclure que Khordâdhbeh était un homme habile et influent dont on désirait utiliser les services. L'histoire ne nous en dit rien, mais cette conclusion trouve un puissant appui dans ce fait que son fils Abdallah, le père de notre auteur, jouissait d'une grande considération. Gouverneur du Tabaristân, il conquit en 201 une partie du Dailam et les montagnes du Tabaristân. Nous lisons chez Tabary (III, 1.14 et suiv.): « Dans cette année (201 de l'hégire = 816—817 de J. C.) Abdallah ibn Khordâdhbeh, le gouverneur du Tabaristân, conquit le Lâriz et le Schirriz du pays des Dailam et les ajouta au territoire de l'Islam; il fit aussi la conquête des montagnes du Tabaristân et en délogea Schahriyâr, fils de Scharwyn. Le poète Sallâm al-Khâsir en parle dans ces vers (adressés au khalife):

VIRO AMPLISSIMO CLARISSIMO

C. BARBIER DE MEYNARD

QUI PRIMUS MAGNUM HUIUS LIBRI VALOREM OSTENDIT
ET CUI IN EO VERTENDO ET ILLUSTRANDO MAXIMA DEBEO

ET

VIRO NOBILISSIMO DOCTISSIMO

C. COMITI DE LANDBERG

QUI OPTIMUM LIBRI CODICEM MANUSCRIPTUM INDAGAVIT
ET QUA EST LIBERALITATE IN MEUM USUM COMMENDAVIT

HUNC LIBRUM
GRATI ANIMI ET AMICITIAE TESTIMONIUM

d. d. d.

EDITOR.

KITÂB AL-MASÂLIK WA'L-MAMÂLIK

(LIBER VIARUM ET REGNORUM)

AUCTORE

Abu'l-Kâsim Obaidallah ibn Abdallah

IBN KHORDÂDHBEH

ET EXCERPTA E

KITÂB AL-KHARÂDJ

AUCTORE

Kodâma ibn Dja'far

QUAE CUM VERSIONE GALLICA EDIDIT, INDICIBUS ET
GLOSSARIO INSTRUXIT

M. J. DE GOEJE.

LUGDUNI-BATAVORUM.
APUD E. J. BRILL.
1889.

1938
MAY 10 1938
U.S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE
WASHINGTON, D.C.

22938

BIBLIOTHECA GEOGRAPHORUM ARABICORUM

EDIDIT

M. J. DE GOEJE.

PARS SEXTA.

KITÂB AL-MASÂLIK WA'L-MAMÂLIK

AUCTORE

Abu'l-Kâsim Obaidallah ibn Abdallah

IBN KHORDÂDHBEH.

ACCEDUNT EXCERPTA E

KITÂB AL-KHARÂDJ

AUCTORE

Kodâma ibn Dja'far.

LUGDUNI-BATAVORUM.

APUD E. J. BRILL.

1889.